Ignas Jonynas

Lietuvos didieji kunigaikščiai

Vilnius
Mokslo
ir enciklopedijų
leidykla
1996

Sudarė
VYTAUTAS MERKYS

ISBN 5-420-01256-1

KELETAS ŽODŽIŲ APIE AUTORIŲ

Jau 1984 m. mūsų skaitytojus pasiekė profesoriaus Igno Jonyno (1884–1954) istorijos darbų tomelis[1], *kuriame buvo skelbta „Vytauto šeimyna", „Lietuvos istoriografija", vienas autobiografijos variantas ir 84 laiškai įžymiems lietuvių, ukrainiečių, rusų, lenkų istorikams bei kultūros veikėjams. Į rinkinį sudėta tai, ko tuomet nekliudė sovietinė ideologinė cenzūra. Nors „madingų" kupiūrų ten buvo išvengta, bet daug I. Jonyno straipsnių į aną rinkinį negalėjo patekti, liko neskelbti taip pat kai kurie laiškai. Pavyzdžiui, vienam recenzentui pasirodė, kad per daug dėmesio skiriama „buržuaziniam" istorikui Adolfui Šapokai, todėl teko išimti tris jam adresuotus I. Jonyno laiškus...*

Tam rinkiniui buvau parašęs nemažą I. Jonyno biografiją, tačiau dabar ją būtina papildyti bent keletu naujų ryškesnių potėpių. Tiesa, minėtoje biografijoje netikrų, klaidinančių ir prasimanytų faktų ar teiginių nėra, tačiau tam tikrų nutylėjimų ir ideologizacijos buvo neįmanoma išvengti. Tad, primenant vieną kitą žinomą I. Jonyno biografijos bruožą, reikia pasakyti tai, kas anuomet nebuvo leista.

I. Jonynas yra kilęs iš Dzūkijos valstiečių. Gimė Atesninkuose, Simno vls., Kalvarijos aps. (dabar Alytaus raj.). Iš vaikystės buvo labai gabus mokslui. Baigęs Marijampolės gimnaziją, 1904 m. įstojo į Maskvos universiteto Istorijos ir filologijos fakultetą studijuoti istorijos. Čia susižavėjo Vasilijaus Kliučevskio mokyklos istorikais pozityvistais. Vėliau įžymus kultūros istorikas profesorius Levas Karsavinas I. Jonyną glaustai apibūdins šiais žodžiais: „Maskvos universiteto auklėtinis, profesorių P. Vinogradovo, N. Savino, R. Viperio ir ypačiai M. Liubavskio mokinys"[2]. *Tuo*

[1] Jonynas I. *Istorijos baruose. V., 1984. 320 p., iliustr.*

[2] *L. Karsavino 1946.V.14 atsiliepimas apie I. Jonyno mokslinę veiklą ir darbus // Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštynas (toliau – MAB). F. 105. B. 4. L. 17.*

norėta pasakyti, kad I. Jonynas išėjo labai aukšto lygio mokyklą, kuriai būdingas nepaprastai profesionalus istorijos šaltinių tyrimas. Manyta, kad šaltiniai, mokamai prakalbinti, gali objektyviai nušviesti praeitį, nereikia nė platesnių apibendrinimų. Tačiau ši nuostata buvo nepalanki filosofiniam mąstymui apie bendriausias visuomenės raidos gaires. Tiesa, šiaip universalumo istorikams pozityvistams nestigo, jie dėmesį sutelkė ne tik į valdovus, politikus, politinius įvykius, bet taip pat į tautos, valstiečių, kurie baudžiavos laikais neturėjo nė piliečio teisių, gyvenimą, papročius, kultūrą. I. Jonynui, kaip atgimstančios tautos atstovui, visų pirma rūpėjo tų laikų Lietuvos istorija, kai lietuviai turėjo savo valstybę ir gyveno pilnavertį politinį gyvenimą. Mokslininką ypač domino Matvejaus Liubavskio, būsimojo Maskvos universiteto rektoriaus, Lietuvos istorijos tyrinėjimai ir rusų kalba paskelbti dideli veikalai: „Lietuvių ir rusų valstybės sritinis susiskirstymas ir vietinis valdymas“ (1892), „Lietuvių ir rusų seimas“ (1900), „Lietuvių ir rusų valstybės iki Liublino unijos apybraiža“ (1910).

1911 m. gavęs universiteto diplomą, I. Jonynas keletą metų mokytojavo Rusijos gilumoje (Bogorodske). Tik 1919 m. galėjo grįžti į Lietuvą. Įsitraukė į Lietuvos valstybės atkūrimo darbą, buvo pašauktas į diplomatinę tarnybą, iš kurios pasitraukė tik 1929 m.

I. Jonynas ilgai negalėjo atsidėti moksliniam darbui, kuriam buvo neabejotinai pasiruošęs. Dar 1911 m. vasarą jis įstojo į Lietuvių mokslo draugiją, dalyvavo jos susirinkimuose, aktyviai reiškėsi diskusijose. 1924 m. pradžioje pradėjo dirbti Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universiteto) Humanitarinių mokslų fakulteto Lietuvos istorijos katedroje. Šį darbą I. Jonynas laikė savo pašaukimu ir pamažu ėmė atsisakinėti turėtų diplomato pareigų. Nepaprastai uoliai paruošė originalų Lietuvos istorijos ligi Aleksandro Jogailaičio valdymo pabaigos kursą. Dar skaitė Prūsijos, Rusijos, Lenkijos, Latvijos, Prancūzijos istorijos paskaitas, tačiau niekada joms tiek dėmesio neskyrė kaip Lietuvos istorijai.

Ligi I. Jonyno Lietuvos universitete savarankiško mūsų krašto istorijos kurso nebuvo. Tiesa, Lietuvos istoriją iš dalies savo universitetuose liesdavo rusų, lenkų ir vokiečių istorikai. Tačiau jiems Lietuva buvo tik Liublino unija pasibaigusios valstybės praeitis, epizodiškai susijusi su gretimų kraštų istorija. I. Jonynui Lietuvos istorija rūpėjo kaip gyvos lietuvių tautos praeitis.

Iš Lietuvos istorijos paskaitų išaugo dauguma I. Jonyno mokslinių darbų – straipsniai „Lietuviškojoje enciklopedijoje“, tęstiniame leidinyje „Praeitis“, įvairiuose rinkiniuose ir periodikoje.

1931 m. I. Jonynas tapo katedros, kurioje ligi tol dirbo, vedėju, po metų buvo išrinktas ekstraordinariniu profesoriumi. Jam vadovaujant, istorijos mokslas universitete pasiekė europinį lygį. Jo amžininkai ir kolegos netrukus taip atestuos šią profesoriaus veiklą: „Prof. Ig. Jonynas išsirinko sunkiausią ir nedėkingiausią, bet tikrai mokslinį kelią. Jis kreipėsi į šaltinius ir griebėsi kruopštaus jų tyrinėjimo. Tuo metodu jis ruošė visus savo darbus, visur kovodamas su šaltiniais neparemtomis hipotezėmis, jas griaudamas ir savo tvirtinimus remdamas kritišku šaltinių vertinimu. Tokiomis sąlygomis jo mokslinių veikalų skaičius negalėjo būti didelis, nes kiekvienas pats mažiausias straipsnis reikalavo ilgo,

sudėtingo ir įtempto darbo. To paties metodo reikalavo prof. Jonynas ir iš savo mokinių, ir reikia pripažinti, kad beveik visi jaunesni Lietuvos istorijos specialistai, tiek vidurinių mokyklų dėstytojai, tiek universiteto dėstytojai, daug kurių prof. Jonyno pasiūlymu fakultetui gavo mokslinį istorijos daktaro laipsnį, yra tiesioginiai ar netiesioginiai jo mokiniai“[3]. *Vienas tokių mokinių Adolfas Šapoka I. Jonyno 50 metų jubiliejaus proga parašys: „Tai geležinės logikos žmogus. Galvosenos bei metodo atžvilgiu primenąs savo didįjį mokytoją velionį akademiką Liubavskį“*[4].

Kaip vieną įžymiausių istorikų ir patyrusį diplomatą I. Jonyną 1931 m. Lietuvos mokslininkai išrinko savo atstovu Tarptautiniame istorikų komitete. Šias pareigas jis ėjo ligi pat Antrojo pasaulinio karo pradžios, dalyvavo keletoje tarptautinių istorikų konferencijų, palaikė ryšius su daugeliu užsienio šalių mokslininkų.

Diplomatinio darbo patyrimas pravertė dar viename istorijos mokslui reikšmingame bare. Reikėjo kaip nors pasiekti svarbiausią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės archyvą – Lietuvos Metriką, kuri už devynių spynų buvo saugoma Maskvoje. Teisinis pagrindas turėjo būti 1920 m. Lietuvos ir Rusijos taikos sutartis, kuri numatė išvežtų archyvų ir kitų kultūrinių vertybių grąžinimą Lietuvai. Tačiau sovietų vyriausybė visko grąžinti neskubėjo, motyvuodama tuo, kad, pavyzdžiui, Lietuvos Metrika liečianti daugiausia tą teritoriją, kuri nepriklauso Lietuvos Respublikai. Dar 1925 m. I. Jonynas tuo reikalu gavo Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto įpareigojimą[5] *ir veikė kiek galėdamas*[6]. *Vienoje Lietuvos užsienio reikalų ministerijos pro memoria randame pažymėta, kad 1926 m. „p. Jonynas iškėlė tikrą skandalą rusams, kodėl kai kurios Lietuvos Metrikos knygos esančios žuvusios. Rusai aiškinosi, kad stingamos Metrikos rinkinyje knygos (voliuminai) esančios atiduotos lenkams. Reikalas buvo referuotas p. ministeriui Sleževičiui, kuris tuomet pareiškęs rusams protestą“*[7]. *1929 m. pabaigoje I. Jonynas šioje ministerijoje vėl pareiškė, kad jis buvęs susitikęs su Sovietų Sąjungos atstovu Lietuvoje, kalbėjęs dėl kultūrinių turtų grąžinimo ir netgi išgirdęs priekaištą, kad delsiant praeis 10 metų, senaties terminas nuo taikos sutarties pasirašymo, ir atsirasianti nauja, neįveikiama juridinė kliūtis.*

Paskui I. Jonynas bandė ieškoti pagalbos Tarptautiniame istorikų komitete, kalbėjosi su vienu jo vadovų. Į šį darbą buvo įtrauktas ir Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje pirmasis sekretorius Juozas Urbšys. Manyta, kad

[3] *L. Karsavino, K. Jablonskio ir J. Otrembskio (Otrębski) atsiliepimas, perskaitytas Vilniaus universiteto Istorijos–filologijos fakulteto tarybos 1944.XII.15 posėdyje // Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau – VUB). F. 98. B. 99. Lapai nenumeruoti.*

[4] Šapoka A. *Mūsų praeitis ir istoriko jubiliejus // MAB. F. 233. B. 149. L. 2–3.*

[5] *1925.XII.4 posėdžio protokolas // VUB. F. 96. B. 16. L. 216.*

[6] *Prie šios akcijos prisidėjo ir A. Janulaitis bei K. Jablonskis.*

[7] *1929.XII.13 pro memoria: Istoriško turto ir meno dalykų grąžinimas iš Sovietų Rusijos // Lietuvos valstybės archyvas (toliau – LVA). F. 383. Ap. 7. B. 1366. L. 68; Plg. I. Jonyno 1926.XI.6 raštas iš Maskvos Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui V. Krėvei-Mickevičiui, 1926.XI.4 pasitarimo dėl Lietuvos Metrikos Maskvoje protokolas ir I. Jonyno 1926.XI.6 pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai // LVA. F. 923. Ap. 1. B. 459. L. 185–192.*

iš Lietuvos išvežtų archyvų klausimus galėtų padėti spręsti ir tarptautiniai istorikų kongresai[8]*. Deja, kaip žinome, iš tų visų rūpesčių nieko gero neišėjo, Lietuvos Metrika ir dabar tebėra Maskvoje.*

1940 m. pradžioje I. Jonynas drauge su visu fakultetu persikėlė į atgautą Vilnių ir toliau vadovavo Lietuvos istorijos katedrai. Dirbo taip pat Lituanistikos instituto Lietuvos istorijos skyriaus vedėju. Vėliau šis skyrius tapo Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto pagrindu. Vokietijai okupavus Lietuvą, I. Jonynas vadovavo šio instituto Lietuvos istorijos skyriui, ruošė archeografines taisykles seniesiems aktams skelbti, rūpinosi bendradarbių ir kultūrinių vertybių išsaugojimu.

Po nacių okupacijos sugrįžus sovietų valdžiai, I. Jonynas liko universitete, nes buvo laikomas neabejotinu specialistu, kurį norėta panaudoti „komunistinei visuomenei statyti". Juoba kad tokio aukšto lygio istorikų fakultetas daugiau nė neturėjo, – vieni pasitraukė į Vakarus, kiti, kaip L. Karsavinas, atsidūrė stalininiuose lageriuose. Tačiau iš I. Jonyno taip pat buvo atimtas mokslininko savarankiškumas, visu darbu jis turėjo tenkinti bolševikinės ideologijos reikmes. 1944–1945 m.m. profesorius dar ėjo Lietuvos istorijos katedros vedėjo pareigas, tačiau nuo kitų mokslo metų ši katedra buvo perduota Juozui Žiugždai, o I. Jonynas paskirtas Sovietų Sąjungos tautų istorijos katedros vedėju. Neilgai liko ir juo. 1948 m. abi minėtosios katedros buvo sujungtos į vieną Sovietų Sąjungos istorijos katedrą, vadovaujamą J. Žiugždos.

Paties I. Jonyno pareigas ir profesoriaus veiklą reglamentavo iš Maskvos atsiųstos kursų programos ir patvirtinti vadovėliai. Profesoriui buvo leista skaityti tik Sovietų Sąjungos feodalizmo laikotarpio istorijos kursą. Prisimenu, kad tuomet savo paskaitų pagrindu jis ėmė Eduardo Burdžalovo paskaitas, skirtas Maskvos aukštajai partinei mokyklai. Vengdamas galimų nesusipratimų su vadovybe, I. Jonynas paskaitas rūpestingai pasirašydavo, bet kalbėdamas neiškęsdavo neįterpęs ir Lietuvos istorijos dalykų. Šie atsargūs sistemingi intarpai ir, be to, I. Jonyno vedamos ekskursijos po istorines vietoves su plačiais paaiškinimais klausytojams buvo geri Lietuvos istorijos kurso pagrindai.

Tiesa, pačiam profesoriui teko daug prisikentėti nuo tų universiteto aktyvistų, partinių veikėjų, kurie pančiojo jį ideologinėmis dogmomis, vertė istorijos mokslą pajungti sovietinės politikos Lietuvoje interesams. Jau 1948 m. pradžioje universiteto vadovybės vardu buvo konstatuota, kad „Būdingas trūkumas dėstant visuomenines disciplinas yra politinio aštrumo paskaitose ir seminaro darbuose nebuvimas (prof. Jonynas)"[9]*. Tačiau bene pirmasis pretekstas pradėti viešą I. Jonyno „buržuazinių pažiūrų" demaskavimą buvo kažkokio Levitaco diplominio darbo gynimas, rodos, 1948 m. spalio 23 d. Diplomantas rašė apie Lietuvos Respublikos laikus ir nė kiek nesivaržydamas juos nušvietė per sovietinę prizmę. I. Jonynas per gynimą neiškentė nepriminęs, kas tai yra istorijos tyrinėjimas ir kokie objektyvumo reikalavimai. Ta proga pasakė Cicerono sentenciją „Primum esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat, ne quid veri non audeat" (Svarbiausia istorijos taisyklė yra nedrįsti sakyti melo, nedrįsti nuslėpti tiesos). Kadangi diplomanto tikslas buvo neigti bu-*

8 J. Urbšio 1932.II.19 raštas I. Jonynui // MAB. F. 105. B. 552. L. 1.

9 Vilniaus valst. universiteto tarybos 1948.II.28 posėdžio rezoliucija // MAB. F. 105. B. 17. L. 3

vusią Lietuvos nepriklausomybę, todėl kaip vieną iš argumentų minėjo Lietuvos pajungimą Vakarų kapitalui. I. Jonynas aiškino, kad „ne visuomet svetimo kapitalo investicija į kurio nors krašto pramonę traukia su savimi nepriklausomybės nustojimą". Ir už tą Cicerono citatą, skatinančią „buržuazinį objektyvizmą", ir už Lietuvos valstybės priminimą I. Jonynui teko atlikti „viešą išpažintį" universiteto dėstytojų ir „aktyvo" susirinkime. I. Jonynas kalbėjo: „Man šiandien tenka pasisakyti, ar aš buvau, ar nebuvau ištikimas marksizmo–leninizmo reikalavimams moksle. Sakau atvirai – nebuvau"[10]. Kalbos forma buvo įprasta: būtinai prisipažinti kaltu, gailėtis ir pasižadėti pasitaisyti, giliau studijuojant marksizmo–leninizmo mokslą.

Tačiau iš I. Jonyno buvo reikalaujama dar daugiau – atsisakyti anksčiau, prieškariniais laikais, parašytų darbų. Antai Istorijos–filologijos fakulteto mokslo personalo 1949 m. spalio 31 d. bendro susirinkimo nutarime sakoma: „Kai kurie senesniųjų specialistų, pasireiškusių buržuaziniu laikotarpiu nemarksistiniais, o kartais ir antimarksistiniais spausdintais darbais, per maža tedaro pastangų išlyginti savo padarytą darbo žmonėms žalą ir viešai sunaikinti tiltus į buržuazinę praeitį. Partija ir vyriausybė, patikėdama jiems atsakingą jaunimo auklėjimo darbą, turi teisę reikalauti, kad tas didelis pasitikėjimas nebūtų apviltas. Šia kryptimi daugiau laukiama pastangų iš prof. Jonyno, prof. Sezemano, doc. Galaunės, vyr. dėst. Untulio, vyr. dėst. Dundulio ir kitų"[11]. Suprantama, kad šį nutarimą ruošė ir rašė ne pats susirinkimas, bet administracinė–partinė vadovybė, turėjusi ryšių su specialiosiomis tarnybomis. Šitokia I. Jonyno kritika galėjo pranašauti, jog artėja represinės priemonės, tokios būdingos anais laikais. Beje, prie I. Jonyno „buržuazinių pažiūrų" tiko dar ir toks „įkaltis", kaip dviejų jo sūnų dalyvavimas rezistenciniame judėjime ir pasitraukimas į Vakarus, sesers ūkininkės Mortos Jonynaitės-Griškevičienės sūnaus ir dukters ištrėmimas į Sibirą bei jos ūkio atėmimas (1948). Iš tikrųjų nutarime minimas filosofas Vosylius Sezemanas 1950 m. buvo suimtas ir išvežtas į stalininius lagerius.

I. Jonynas liko dirbti universitete ir toliau, tačiau jo dvasinis teroras nesiliovė. Buvo rezgamos įvairios ideologinės intrigos, tam reikalui bandyta pasitelkti net studentus. Ypač pasižymėjo vienas nevisiškai stabilios psichikos dėstytojas atvykėlis, troškęs pripažinimo, kad yra svarbiausias Sovietų Sąjungos istorijos katedros specialistas. Ir štai 1952 m. birželio 12 d. „Tiesoje" pasirodė universiteto partinės organizacijos sekretoriaus straipsnis „Ideologiniai darbai universitete", kuriame I. Jonynui buvo smogtas naujas smūgis: „Iki paskutinio laiko dar pasitaiko dėstytojų, kurie objektyvistiškai nušviečia kai kuriuos klausimus arba net remiasi buržuazinėmis koncepcijomis.[...] Panašių klaidų daro prof. Jonynas, kuris iki paskutinio laiko tvirtino, kad dekabristai nebuvo revoliucionieriai". Anuo metu šitai reiškė kaltinimą ne tik revoliucinių tradicijų sumenkinimu, bet ir „vyresniojo brolio" įžeidimu. I. Jonynas labai sunerimo. Keletą kartų žodžiu ir raštu aiškinosi tam sekretoriui, siuntė raštus universiteto partiniam biurui ir LKP(b) CK sekretoriui Vladui Niunkai. Antai pastarajam I. Jonynas rašė: „[...] aš dar kartą pareiškiu Tamstai, kad jaučiuosi giliai užgautas viešai paskelbtos netiesos apie mane, diskredituojančios mane viešai kaip istoriką, ir prašau Tamstą nurodyti man veiksmingas priemones atitaisyti tą netiesą"[12].

[10] *I. Jonyno kalbos tekstas // MAB. F. 105. B. 30. L. 10–11.*

[11] *Nutarimas // MAB. F. 105. B. 28. L. 2.*

Šis I. Jonyno kaltinimas buvo tiesiog absurdiškas. Pasirodo, kad istorikų būrelio studentai skaitė keletą pranešimų apie dekabristą K. Rylejevą. Temas buvo paskirstęs tas nevisiškai stabilios psichikos dėstytojas. I. Jonynas, išklausęs pranešimus, pasiūlė juos sujungti į vieną ir pateikti studentų mokslinei konferencijai. Galutinį tekstą redagavo pats profesorius, – tas dėstytojas didžiai įsižeidė. Tarp I. Jonyno skundikų atsirado net vienas iš studentų pranešėjų. Turint noro, visą intrigą buvo galima lengvai ištirti.

Viename to meto I. Jonyno rankraščių yra užsirašyta sentencija: „Iš tikrųjų kada nors mums arba mūsų anūkams bus skaudu, jei būsime priversti į šių dienų darbus žiūrėti ne su meile, o su dideliu pasigailėjimu arba jei mus kaltins, kad mes tokio savo pavergimo nesupratome“[13]. I. Jonynas savo padėtį suprato ir niekingų darbų, naudingų šiam pavergimui, šalinosi. Jis stengėsi likti tikru istoriku, t. y. pačiu savimi.

Reikia tik stebėtis, su kokiu ištvermingumu jis dalyvaudavo Lietuvos istorijos instituto posėdžiuose ir kantriai, labai argumentuotai aiškindavo svarstomus dalykus, norėdamas, kad istorijos tyrinėjimai vyktų objektyviai ir profesionaliai. Nevengė nė tų klausimų, dėl kurių jau buvo nukentėjęs. Antai per Lietuvos istorijos periodizacijos tezių svarstymą 1952 m. kovo 28 d. I. Jonynas negalėjo sutikti su 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos istorijos ignoravimu, jos pavertimu vien „kovos dėl tarybų valdžios“ ir komunistų veiklos istorija. Jis kalbėjo: „Juk čia, kada skaitome prospektą, gaunasi įspūdis, kad čia partijos istorijos tezės, bet ne lietuvių tautos istorijos tezės [...] Toliau visiškai apleistas ekonominis Lietuvos išsivystymas per šitą laikotarpį. Juk per tą laikotarpį buvo didelių pakilimų ir sukrėtimų. Nepaminima buržuazinės reformos [arba] kurios vertinamos neigiamai, kaip buržuazinė žemės reforma. Bet buržuazinė žemės reforma svarbus faktas [...]“[14]. Be to, ginčijo teiginį, kad Lietuva tuomet buvo „atsidavusi Vokietijos imperializmui“.

Tvirtas profesinis pasiruošimas ir didelė gyvenimo patirtis padėjo I. Jonynui išlaikyti stabilią poziciją ir autonominį mąstymą. Žinoma, jis nebuvo linkęs izoliuotis nuo aplinkos, nes tuo atveju būtų nutraukęs ryšius su studentija, istorijos mokslu, mokslo įstaigomis. Todėl visomis išgalėmis priešinosi sovietinės valdžios uždėtiems apribojimams, stengėsi tęsti mokslinį darbą ir skelbti jį spaudoje. Deja, pirmoji proga buvo mažai ko verta, ji atsirado tik 1954 m.[15], kai buvo minimos etmono Bogdano Chmelnickio ir jo vadovaujamų kazokų pasidavimo Maskvos valdžion 300-osios metinės. Iš pradžių straipsnių davė laikraščiams (jie, beje, konjunktūriškai redagavo be jokio saiko), paskui paruošė paskaitą, kuri buvo išspausdinta jau po autoriaus mirties[16].

1954 m. pradžioje I. Jonynas iš Sovietų Sąjungos mokslų akademijos Istorijos instituto gavo užsakymą parašyti Lietuvos istoriografiją ruošiamai daugiatomei istorijos mokslo istorijos apybraižai. Rašė labai skubėdamas, tačiau pakankamai plačiai ir išsamiai. Maskviš-

[12] *I. Jonyno 1952.VI.14 raštas LKP(b) CK sekretoriui // Lietuvos valstybinis visuomeninių organizacijų archyvas. F. 1771. Ap. 116. B. 4. L. 56.*

[13] *Sentencija užrašyta ant 1941 m. kovo mėn. kvito // MAB. F. 105. B. 31. L. 32.*

[14] *Konferencijos Lietuvos TSR istorijos periodizacijos klausimais stenograma // Lietuvos istorijos instituto biblioteka. R . 167. L. 98.*

[15] Tumelis J. *Igno Jonyno spausdintų istorijos darbų sąrašas //* Jonynas I. *Istorijos baruose. P. 287–297.*

[16] Jonynas I. *Ukrainos susijungimas su Rusija. V., 1955. 35 p.*

kiams reikėjo tik keleto paviršutiniškų bruožų, lyg priedo prie Rusijos istoriografijos, kuri turėjo užimti didžiausią ir svarbiausią knygos dalį. I. Jonynas rankraštį atidavė vilniškiam Istorijos ir teisės institutui, kurio vienas atsitiktinis bendradarbis tekstą sutrumpino. Kas po to liko, buvo išsiųsta į Maskvą ir ten dar savaip suredaguota. Pats pirminis I. Jonyno rankraštis pateko į nereikalingų popierių krepšį, iš kurio jį išgelbėjo ir pas save priglaudė Juozas Jurginis. Tik praėjus 30 metų, rankraštis buvo rastas, išverstas į lietuvių kalbą ir paskelbtas I. Jonyno raštų tome[17].

Žinoma, svarbiausi I. Jonyno istorijos darbai liko tie, kuriuos jis parašė ligi sovietinių laikų, bet už kuriuos jam paskui teko daugybė nemalonumų ir ideologinės kritikos. Dabar šiame antrajame jo raštų tome pateikiame kone visus darbus, kuriuos jungia viena plati tema „Lietuvos didieji kunigaikščiai". Rinkinys pradedamas „karaliumi" Butigeidžiu (Butigeidu), valdžiusiu apie 1290 m., ir baigiamas Augustu II, jo sudaryta 1701 m. Biržų sutartimi. Iš svarbiausiųjų valdovų nėra tik vieno Mindaugo, gal I. Jonynas nė nesiruošė apie jį rašyti. Tiesa, ir apie kai kuriuos kitus didžiuosius kunigaikščius parašyta ne viskas: yra straipsnių apie jų žmonas, vaikus, valstybines sutartis, bet trūksta svarbiausių studijų — apie juos pačius (pvz., Žygimantą Augustą, Joną Kazimierą, Augustą II). Matyt, būtų atėjusi ir jų eilė, nes šią eilę rikiavo Lietuviškoji enciklopedija, jos užsakymai. Iš tikrųjų daugelį straipsnių apie kunigaikščius (Aleksandrą, Algirdą, Gediminą, Henriką Valua, Steponą Batorą), jų žmonas (Barborą Radvilaitę, Birutę, Boną, Jadvygą), vaikus (Aldoną, Andrių ir kt.) I. Jonynas paskelbė šioje enciklopedijoje. Jei būtų buvusios sąlygos, galėjo pasirodyti straipsnis ir apie Lietuvos didįjį kunigaikštį Žygimantą Kęstutaitį, nes jo 500 metų mirties sukaktuvių proga I. Jonynas skaitė paskaitą Vytauto Didžiojo universiteto didžiojoje salėje (1940.IV.20).

Be to, I. Jonynas parašė nemažai neenciklopedinių straipsnių ir monografinio pobūdžio darbų apie Kęstutį, Vytautą ir Jogailą. Lietuvos istorija nuo Gedimino ligi Vytauto mirties buvo mėgstamiausias jo studijų objektas. Šia data jis taip pat baigdavo vidurinių amžių Lietuvos istorijos kursą Vilniaus universitete[18].

Savo darbus I. Jonynas publikavo minėtoje enciklopedijoje, istorijos specialiuose tęstiniuose leidiniuose, visuomeniniuose-politiniuose žurnaluose ir laikraščiuose. Dėl to straipsnių forma skirtinga: vienur ji pritaikyta kvalifikuotam specialistui, kitur — šiaip prasilavinusiam smalsiam skaitytojui. Tačiau visur I. Jonynas liko istorikas mokslininkas, ne koks nors propagandininkas.

Šiuose I. Jonyno straipsniuose akivaizdžios naujos Lietuvos istorijos koncepcijos, kurių daugelis maksimaliai argumentuotos šaltiniais. Jau amžininkai pastebėjo, kad, pavyzdžiui, net gana trumpame straipsnyje apie Butigeidį I. Jonynas „sugriovė prof. Vl. Antonovičiaus ir jo pasekėjų sukurtą įvykių po Mindaugo mirties ligi Vytenio ir Gedimino įsiviešpatavimo vaizdavimą, nurodydamas didelį tautinės valstybės sąmonės lietuvių tautoje pasireiškimą ir jauno valstybingumo galią. Valstybės galia ne krito, kaip ligi šiol buvo manoma, bet nuolat stiprėjo,

[17] Jonynas I. *Istorijos baruose. P. 99–189.*

[18] Jonynas I. *1940/41 mokslo metų Lietuvos istorijos programa / LTSR valst. Vilniaus un–tas. Humanitarinių mokslų fakultetas. [V., 1940].5 p.*

ir todėl tik Vytenis ir Gediminas palyginti trumpu laiku pajėgė labai plačiai išplėsti valstybės ribas ir padaryti ją didžiule jėga rytų Europos lygumoje“[19].

I. Jonyno straipsniai apie Gediminą, Algirdą, Kęstutį, Vytautą, Aleksandrą, Steponą Batorą parodo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pastangas europizuotis, priimti visa tai, kas geriausia Vakarų kultūroje, bet kartu neatsiriboti nuo Rytų kultūros įtakos. Per šiuos kunigaikščius, jų veiklą I. Jonynas parodė visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vidaus ir užsienio politiką.

Straipsniais apie Kęstutį, Jogailą, Jadvygą visiškai naujai parodė Lietuvos istoriją po Algirdo mirties. Anot L. Karsavino, K. Jablonskio ir J. Otrembskio, I. Jonynas „nieku paverčia ligi tol įsigalėjusias lenkų istorikų puoselėtas teorijas, remiamas Dlugošu, apie Lietuvos visišką nusilpimą ir jos įjungimą Krėvos 1385 m. aktu į Lenkiją. Iš prof. Ig. Jonyno išvedžiojimų matyti, kad ne Jogailos, kaip vienvaldžio Lietuvos valdovo, valdoma Lietuva buvo reikalinga Lenkijos paspirties, bet anarchijoje paskendusi Lenkija stengėsi ieškoti išsigelbėjimo Lietuvoje“[20]*. Šios koncepcijos šalininkas pačioje Lenkijoje buvo istorikas Henrikas Paškevičius.*

Straipsniuose apie kunigaikščius I. Jonynas pateikė savitą Lietuvos istorijos koncepciją, kurios laikėsi ir savo akademinėse paskaitose, kurią dėstė istorikų konferencijose. Jis įrodinėjo, kad Lietuvos valstybės branduolys susidarė XII a. Nuo to laiko bent porą šimtų metų trukęs karinės demokratijos laikotarpis. „Tikrosios Lietuvos žemės visą XIII, XIV ir dalį XV a. buvo nesiliaujamo karo būklėje. Kraštas visą laiką ir nuolat turėjo gintis nuo įsiveržiančių priešų arba dalyvauti įsiveržimuose, ir gyventojai turėjo eiti karo tarnybą. Ta tarnyba negalėjo rištis su feodaline eksploatacija, nes visi gyventojai be išimties turėjo būti kariais ir visi turėjo statyti ir ginti pilis ir davinėti dėklą valdovams“[21]*. Etnografinė Lietuva (slavų žemėse socialinius santykius laikė toliau pažengusiais) buvusi karinė stovykla, kuriai tapęs subordinuotas visas gyvenimas. Šiuo laikotarpiu, anot I. Jonyno, sistemingų feodalinių santykių dar nebuvę, nes šiuos santykius jis suprato kaip daugelis Vakarų istorikų – kaip kunigaikščio ir susidariusio bajorų luomo santykius. Lietuvoje tuomet tebuvęs karių luomas. Drauge I. Jonynas atmetė istorikų V. Antonovičiaus ir N. Daškevičiaus tvirtinimus, kad Lietuvoje anksti pasireiškęs dalinis valstybės susiskaldymas (jį, beje, buvo ėmę įrodinėti ir pokario lietuvių istorikai), kad atsirado daliniai kunigaikščiai. Iš tikrųjų kovos tarp kunigaikščių ėjusios dėl centrinės valdžios įtvirtinimo.*

Studija „Vytauto šeimyna“ yra aukščiausio istoriko profesionalumo pavyzdys. Pasirinkęs gana siaurą temą, I. Jonynas panaudojo kone visus šaltinius, juos smulkiai išanalizavo, nustatė jų autentiškumą, tendencingumą ir patikimumą. Susidaręs tvirtą šaltinių pagrindą, jis nesunkiai galėjo įvardyti atitinkamos istoriografijos klaidas ir konstruoti savo teiginius. Nors autoriaus dėmesys buvo sutelktas į Vytauto šeimą – žmonas ir vaikus, tačiau per susigiminiavimą su kitais Lietuvos didikais ir Maskvos didžiaisiais kunigaikščiais

19 L. Karsavino, K. Jablonskio ir J. Otrembskio 1944 m. atsiliepimas dėl istorijos mokslų daktaro laipsnio suteikimo I. Jonynui // MAB. F. 105. B. 4. L. 20.

20 Ten pat

21 I. Jonyno 1952.III.27 kalbos, pasakytos konferencijoje Lietuvos TSR istorijos periodizacijos klausimais, stenograma // Lietuvos istorijos instituto biblioteka. R. 167. L. 19.

nagrinėjama Vytauto įsitvirtinimas valdžioje, santykiai su gretimomis valstybėmis. I. Jonyno bendradarbiai manė, kad šis veikalas visiškai atstoja daktaro disertaciją ir „Nauji šaltiniai, kurie dar gali būti surasti, tegali papildyti pagrindines prof. Igno Jonyno pateiktas išvadas. Taip jau ir atsitiko: po to paskelbtas vienas 1415 m. aktas dėl Onos Vytautienės[22] nieko nekeičia, kas prof. Igno Jonyno yra nustatyta“[23]. Tiesa, buvo abejojama tik dėl Onos Vytautienės brolio Sudimanto tėviškės Wesisken identifikacijos su Vėžiškės kaimu, nes patikimiau būtų tapatinti su Eišiškėmis, anuomet žymiu valsčiaus centru. Wesisken lengvai galėję atsirasti dėl šaltinio publikatorių neteisingai perskaitytų žodžių in Esisken.

Publikuojamieji I. Jonyno veikalai – tai lietuvių istoriografijos klasika, kultūros paminklai. Kartu jie atitinka nūdienos reikmes, sektinu pavyzdžiu ugdo dabartinių istorikų meistriškumą ir moksliškai informuoja visuomenę. Šiuo atveju tiesiogine prasme tinka lotynų posakis: „Mortui vivos docent“ (Mirusieji moko gyvuosius).

Naudodamasis proga, norėčiau nuoširdžiai padėkoti savo jaunesniajai bendradarbei Aušrai Gustaitei ir visiems kitiems, kurie padėjo šį I. Jonyno raštų tomą paruošti spaudai ir jį išleisti.

Vytautas Merkys

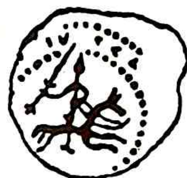
22 Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej. Kraków, 1932. T. 1. Zesz. 1. S. 91.

23 L. Karsavino, K. Jablonskio ir J. Otrembskio 1944 m. atsiliepimas // VUB. F. 98. B. 99. Lapai nenumeruoti.

BUTIGEIDAS

Butigeidas, lietuvių kunigaikštis, vokiečių šaltinio vadinamas karaliumi Butegeyde (rex Butegeyde), gyveno XIII a. pabaigoje. Apie jį yra išlikusi viena vienintelė žinia: 1290 m. naujai išrinktas Livonijos ordino magistras Haltas von Hohenbach laiške Vokiečių ordino magistrui Prūsuose Meinhardui iš Kverfurto (von Querfurt) rašė, kad yra pasiryžęs artimiausią žiemą visomis savo kariškomis jėgomis pulti karaliaus Butigeido žemes[1], jei Prūsų ordinas tuo pačiu metu išves savo kariuomenę prieš Žemaičius[2]. Šis liudijimas nekelia jokių abejonių dėl savo tikrumo. Istorinėje literatūroje iškilo tik nuomonių skirtumas dėl žemių, kurias karalius Butigeidas valdė. Senesnieji tyrinėtojai, laikydamiesi nuomonės, kad vokiečiams užgrobus Kuršą ir 1290 m. galutinai pavergus Žiemgalių kraštą visas jų dėmesys turėjo būti nukreiptas į Žemaičius, tvirtina Butigeidą buvus Žemaičių kunigaikščiu[3]. Tačiau jau paties liudijimo tekstas įgalina čia matyti tam tikrą karaliaus Butigeido žemių priešpriešinimą Žemaičių kraštui. Pastarajame šaltiniai nemini nė vieno valdovo, turinčio tokią galią, kad jį būtų galima tituluoti karaliumi (rex); jų valdovai, net patys galingiausi, vadinami tik karaliukais (reguli), pavyzdžiui, nežinomu vardu žemaitis, kuris 1286 m. buvo tarsi antras asmuo po lietuvių (aukštaičių) karaliaus[4]. Tarp Aukštaičių ir Žemaičių po Mindaugo ligi Ragainės komtūro Liudviko von Libenzelės agitacijos 1294–1300 m. nebuvo jokio politinio antagonizmo, anaiptol, viskas rodė jų glaudų bendradarbiavimą kovose su vokiečiais. Butigeidas greičiau Aukštaičių valdovas, karalius (rex), kurių buvimas Ordino kronikininko [Petro] Dusburgo ne vieną kartą yra pažymimas[5].

Po kunigaikščio Traidenio mirties Lietuvoje nebuvo jokio sąmyšio, jokio valstybės susiskaldymo, matyti, sostas perėjo įpėdiniui labai ramiai. Taip pat negirdėti apie

[1] *CDP. Bd. 2. S. 26. Dok. 22; Preussisches Urkundenbuch. / Bearb. von A. Seraphim. Koenigsberg, 1909. Bd. 1. H. 2. S. 355–356. Dok. 568: „toto posse nostro terram regis Butegeyde eodem tempore invademus“.*

[2] *Preussisches Urkundenbuch. Bd. 1. H. 2. S. 355–356: „ista hieme producere exercitum contra hostes Lettovinos videlicet de Sameyten“.*

[3] David Lucas. *Preussiche Chronik. Königsberg, 1814. Bd. 5. S. 83;* Voigt J. *Geschichte Preussens. Koenigsberg, 1830. Bd. 4. S. 49; Skarbiec dyplomatów T. 1. S. 125. Dok. 243.*

[4] Peter von Dusburg. *Cronica terre Prussie // SRP. Bd. 1. S. 159: „qui quasi secundus fuit post regem Lethowinorum in regno suo“.*

[5] *Ten pat. P. 149, 151, 155, 159.*

Lietuvos valdovų užsienio politikos linijos pasikeitimą. Kaip ir anksčiau, Lietuvos valdovai stengiasi ne tik atremti vokiečių puolimus, bet ir palaikyti kaimynus, kovojančius su Vokiečių ordinu, ypač aktyviai jie palaikė Žiemgalius, sukilusius prieš Livonijos ordiną. Su Voluinės kunigaikščiais buvo palaikomi draugiški santykiai, kurie buvo prasidėję dar Traidenio laikais, po 1276–1277 m. Pavyzdžiui, lietuviai 1282 m. buvo Voluinės kunigaikščio Vladimiro pakviesti drauge kovoti su Mazovijos kunigaikščiu Boleslovu II[6]. Geri lietuvių ir voluiniečių santykiai nenutrūko ir prie kunigaikščio Vladimiro įpėdinio Voluinėje Mstislavo[7].

Kas galėjo būti Traidenio įpėdinis, įsakmiai nepasako jokie tų laikų šaltiniai. 1282–1292 m. šaltiniuose užtinkami šie lietuvių kunigaikščių vardai: 1289 m. Burdikidas, kuris su savo broliu Budivydu, arba Buivydu, atidavė Voluinės kunigaikščiui Mstislavui Rytų Vilkaviškio [Volkovysko] miestą, kad laikytųsi taikos[8]; kunigaikštis Maseke, kuris 1290 m. grūmėsi su Livonijos vokiečiais Kurše, netoli Kuldygos (Goldingen)[9], ir pagaliau Pukuveras, Lietuvos karalius, 1292 m. pasiuntęs savo sūnų Vytenį kariauti su lenkais[10]. 1289 m. neįvardytas Lietuvos karalius, Dusburgo liudijimu, buvo pasiuntęs 8000 raitelių Sambijos siaubti. Nėra abejonės, kad čia įvardyti asmenys turi tarp savęs ryšį, tik negalima jo visiškai įtikinamai nustatyti. Tariamojo Vytenio tėvo Pukuvero vardas skamba nelietuviškai. Vieni jį stengėsi pakeisti Liutuveru (Hartknoch Dusburgo kronikos leidime), kiti Utinneru (Strijkovskis), o Bezzenberger padarė iš jo Butumerą[11]. Rodosi, kad ir Bezzenbergerio redakcija nepadarė to vardo lietuviškesnio. Tenka jį atmesti kaip visiškai klaidingai užrašytą. Burdikido vardas greičiausiai bus padirbtas iš Butigeido. Sutikus su šitokiu spėjimu, būtų suprantama Butigeido sutartis su Voluinės kunigaikščiu Mstislavu; besirengdamas kovoti su Vokiečių ordinu Livonijoje ir Prūsuose, jis norėjo sutraukti tan frontan visas savo jėgas; kadangi voluiniečiai dar nuo Mindaugo laikų stengėsi įsitvirtinti Juodojoje Rusioje, tai Butigeidas, norėdamas būti tikras dėl jų neutralumo, pats gera ir laisva valia galėjo perleisti jiems Vilkaviškį, kad anie jo nepagrobtų patys. Vilkaviškio perleidimo laikas sutampa su Butigeido kovomis Prūsuose, kur lietuvių kariuomenė plėšė net 14 dienų, ir su Masekės kovomis Kurše. Maseke galėjo būti vienas Butigeidui priklausomų kunigaikščių, paskirtų jo kariuomenės vadais. Todėl tenka manyti, kad Vytenis galėjo būti Butigeido sūnus ir kad pati Gediminaičių dinastija buvo giminė kunigaikščiui Traideniui.

Peter von Dusburg. *Cronica terre Prussie // SRP;* Paszkiewicz H. *Jagiellonowie a Moskwa. T. 1: Litwa a Moskwa w XIII i XIV w. Warszawa, 1933; Летопись по Ипатскому списку. СПб., 1871.*

[6] *Летопись по Ипатскому списку. СПБ., 1871. С.586.*

[7] *Тен pat. P. 613.*

[8] *Тен pat. P. 613–614.*

[9] *Ditleb's von Alnpeke livländische Reimchronik // Scriptores rerum Livonicarum. Riga; Leipzig, 1853. Bd. 1. S. 727: „Maseke ir konic hies".*

[10] Peter von Dusburg. *Cronica terre Prussie // SRP. Bd. 1. S. 115.*

[11] Грушевьский М. *Історія України–Руси. Львів. 1903. Т.4. С.13. Прим.3.*

GEDIMINAS

Gediminas (apie 1275–1341 m.), Lietuvos karalius 1316–1341 m. Istorinėje literatūroje jis paprastai tituluojamas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, tačiau visi to meto užsienio valdovų oficialūs dokumentai, visi metraštininkai ir jis pats save vadino tik Lietuvos arba Lietuvos ir Rusų karaliumi. Didžiuoju kunigaikščiu jį pirmą kartą pavadino XV a. J. Dlugošas.

Gedimino kilmė. Nei amžininkai kronikininkai, nei oficialūs dokumentai įsakmiai nepažymėjo Gedimino kilmės ir jo įsiviešpatavimo aplinkybių. Šis klausimas iškilo XV a. pradžioje, kai ėjo kovos tarp Vytauto ir Jogailos su Vokiečių ordinu dėl Žemaičių krašto. Po kautynių ties Griunvaldu Vokiečių ordinas siekė įrodyti savo istorines teises į Žemaičius: jis juos gavęs dovanojimo aktu „iš galingo Lietuvos ir Žemaičių karaliaus Vytenio“, o Vytautas su Jogaila jokių teisių į tą kraštą neturį, nes jie net nesą kunigaikštiškos kilmės iš senų laikų: jų senelis Gediminas („Jedeman“) buvęs blogas bajoras, Vytenio arklidžių pri-

žiūrėtojas, apšauktas karaliumi po Vytenio mirties. Šis memorandumas, sprendžiant iš aplinkybių, buvo paruoštas 1412 m. J. Dlugošas, pasinaudojęs tuo memorandumu, nuo savęs pridėjo, kad arklidininkas Gediminas, įgijęs valdžią, nužudęs savo teisėtą kunigaikštį. XVI a. Dlugošu pasekė Miechovita, Bielskis, Kromeris. J. Voigt cituoja iš Annales Olivienses daug platesnę žinią apie Gedimino kilmę: šis Gediminas buvo arklidžių viršininkas pas didįjį Lietuvos kunigaikštį Vytenį, žmogus ambicingas ir iškilus, kuris, pasitaikius progai, nužudė valdovą Vytenį ir tuojau užvaldė didžiąją kunigaikštiją ir nužudytojo žmoną, kuri prisidėjo prie jo sąmokslo nužudyti vyrą. Olivos kronikose, atspaustose „Scriptores rerum prussicarum" šio tarpsnio visai nėra. Matyti, jų leidėjai palaikė jį vėlesnių laikų interpoliacija. Dlugošui tokia versija nebuvo žinoma, nes tada jis ją būtų įrašęs į savo istoriją. XVI a., kai ėjo kovos tarp Lietuvos ir Maskvos valstybių dėl rusų žemių, Gedimino kilmės klausimas pasidarė vėl aktualus. Maskvos metraštininkai siekė pažeminti Lietuvos valdovus, išvesdami jų prosenius iš žemos kilmės žmonių. Pagal „Predislovie o velikich kniazech Litovskich, otkudu oni pošli" Vytenis buvęs Traidenio sūnus, iš Smolensko kunigaikščių; jis buvęs perkūno užmuštas, nepalikęs vaikų; po jo mirties jo vergas, arklidžių prižiūrėtojas Gedimanik pabėgęs iš Vladimiro kunigaikščių, gavęs valdžią ir buvęs pavadintas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Gedimanu. „Rodstvo velikich kniazej Litovskich" Lietuvos didžiųjų kunigaikščių prosenį Vytenį taip pat išveda iš Smolensko kunigaikščiukų. Vytenis totorių chano Batu antpuolio metu pakliuvęs totorių nelaisvėn; iš jos išsivadavęs, jis nubėgęs į Žemaičius ir ten apsigyvenęs pas kažin kokį bitininką ir vedęs jo dukterį; išgyvenęs su ja 30 metų, jis miręs bevaikis, užmuštas perkūno. Po jo mirties žmoną vedęs jo vergas, arklidžių prižiūrėtojas Gedimanik ir susilaukęs iš jos 7 sūnų. Maskvos kunigaikštis Jurgis, Danieliaus sūnus, pasiuntęs šį Gedimaniką į Voluinę ir Kijevą rinkti duoklių. Iš jų praturtėjęs, jis surinkęs aplink save daug žmonių, pasinaudojęs rusų kunigaikščių nesantaika, užvaldęs daug žemių ir pasivadinęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Gedimanu. Vytenio vergu, arklininku Gediminą vadina ir „Rodoslovie velikich kniazej Litovskich". Maskvos metraštininkai, be abejonės, bus pasinaudoję Dlugošu, tik jo pasakojimą praplėtė. Lietuviai XVI a. stengėsi atremti svetimšalių šmeižtus prieš savo valdovų prosenius. Lietuvos plačiosios redakcijos metraštis Lietuvos kunigaikščius ligi Traidenio išveda iš romėnų kunigaikščio Palemono, atvykusio Lietuvon. Traidenio sūnus Rimantas nepanorėjęs paveldėti tėvo valdžios, priėmęs krikštą ir pasidaręs vienuolis. Vietoje savęs Rimantas susirinkusiems Lietuvos bajorams pasiūlęs išrinkti didžiuoju kunigaikščiu savo tėvo maršalą Vytenį, iš romėnų Kolumnų giminės, kilusį iš Ariogalos, su kuo anie sutikę. Gediminas buvęs Vytenio sūnus ir paveldėjęs jo sostą. Tos pačios nuomonės laikėsi ir XVI a. kronikininkas M. Strijkovskis. Kojalavičius XVII a. pateikė abidvi Gedimino kilmės versijas, aiškiai nepasisakęs nė už vienos tikrumą. Senesnieji istorikai vieni laikėsi Vokiečių ordino ir Dlugošo liudijimo apie Gediminą kaip arklidžių prižiūrėtoją (Naruševičius, Voigt, Karamzin, Solovjov). Kiti laikė jį Vytenio sūnumi (T. Narbutas, Jaroševičius, Lelevelis). Tik 1871 m. A. I. Nikitskij, remdamasis Rygos miesto tarybos laišku, rašytu Gediminui 1322 m. lapkričio 29 d., kuriame yra

tokie žodžiai: „Jūs sužinosite, kad mes esame gavę neseniai rašytą jūsų laišką, iš kurio sužinojome, kad esate pasiruošę su mumis sudaryti taiką ir paliaubas, kaip kad buvo su mumis turėjęs Vytenis, geros atminties *Jūsų brolis ir pirmtakas*[...]", pirmas viešai pareiškė, kad Gediminas buvo Vytenio brolis; juo tuojau pasekė V. Antonovičius ir kt. Dar sunkiau yra nustatyti, kas buvo Gedimino tėvas. Vokiečių kronikininkas Dusburgas Vytenio tėvą vadina Pukuveru. Šis keistai skambąs vardas kai kurių asmenų pakeistas Liutuveru, Liutaveru, net Butumeru. Tačiau nė vieno panašiai skambančio žodžio jokiame šaltinyje nėra. Chronologiniu požiūriu artimiausias Vyteniui buvo karalius Butigeidas, minimas 1290 m. Livonijos ordino magistro Halto von Hohenbacho laiške Vokiečių ordino magistrui Prūsuose Meinhardui iš Kverfurto. Istoriniai šaltiniai neleidžia visai tikrai nustatyti, ar Gediminas buvo Butigeido sūnus, ar kieno kito, nors nėra abejonės, kad jis giminiškai susijęs su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Traideniu, nes po šio mirties ligi Vytenio vardo paminėjimo pirmą kartą 1292 m. Lietuvos sosto paveldėjime nematyti jokio sukrėtimo. Laiške popiežiui Jonui XXII 1323 m. Gediminas mini savo prosenius, mirusius pagonimis. Didelius ginčus istorinėje literatūroje yra sukėlęs Gedimino giminės klausimas. Lietuvių istorinėje tradicijoje, remiantis ir T. Narbutu, vyravo nusistatymas, kad Gedimino dinastijos lopšys buvęs Žemaičiuose. Žemaičius, kaip Gediminaičių pirmykštę tėviškę, stengėsi pagrįsti K. Chodynicki: niekas nebuvęs suinteresuotas dinastiją būtinai kildinti iš Žemaičių; Žemaičiai ir jų kunigaikščiai, kaip Vykintas ir Treniota, atkakliai kovoję su Vokiečių ordinu, Vytenis ir Gediminas vykdę tą pačią politiką kaip ir Treniota, o Aukštaičių kunigaikštis Mindaugas atidavęs Gedimino Žemaičius Vokiečių ordinui; čia buvusi pilis, castrum Gedemini; 1412 m. Vytautas byloje su Vokiečių ordinu teigęs, kad Žemaičiai yra tikroji teisėta ir natūrali Lietuvos valdovų gimtinė. Hipotezę apie Gedimino kilmę iš Žemaičių pagilino S. Zajączkowski. Jis nustatė, kad Žemaičiai XIII–XIV a. sudarė visą eilę nedidelių valstybėlių, kurios buvo valdomos kunigaikščiukų. Šaltiniuose yra užuominų, kad netoli Veliuonos buvo Wythes hoff, castrum Gedemini, kuriuose galėjo gyventi Vytenis ir Gediminas, o Vytenio pareiškimas, kad Veliuona buvo Lietuvą valdančių kunigaikščių tėviškė ir nuosavybė, įgalina manyti, kad ten iš tikrųjų reikia ieškoti Gedimino tėviškės. Iš liudytojų lietuvių–vokiečių byloje dėl Žemaičių paaiškėjo, kad Veliuonos sritis, nors būdama Žemaičių teritorijoje, administraciniu atžvilgiu buvo susieta su Aukštaičiais. Po Traidenio mirties, be jo įpėdinio, einant smarkioms kovoms su Vokiečių ordinu, Veliuonos sritį galėjo valdyti Vytenis, o šiam tapus Lietuvos valdovu, Gediminas. Ir Vytenis, ir Gediminas stengėsi savo valdžią išplėsti visiems Žemaičiams, dėl ko kilo didelis pasipriešinimas, kurį 1294–1300 m. gudriai išnaudojo Ragainės komendantas [Liudvikas] von Libenzele. Žemaičiai, nepripažindami Aukštaičių kunigaikščių valdžios, praktiškai turėjo eiti su jais išvien kovoje prieš vokiečius. Zajączkowski neapsiėmė spręsti, ar Gedimino proseniai iškilo užvaldę Žemaičius ir su jų pagalba įsitvirtino Aukštaičiuose, ar priešingai. J. Jakštas, remdamasis tuo, kad Žemaičiai visuomet buvo politinis vienetas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje, kad nebūdami visiškai sutapę su Lietuvos valstybe vargiai galėjo būti tos valstybės valdžios

užuomazgos kraštas, Gedimino tėviškę kildina iš Aukštaičių. Bet greičiausiai vadinamoji Gedimino dinastija giminiškai susijusi su Traideniu, ji galėjusi kilti iš Veliuonos srities. Jos pirmieji atstovai galėjo aktyviai dalyvauti kovose už Lietuvos atvadavimą iš rusų po Vaišelgos mirties ir stipriau įsitvirtinti Aukštaičiuose, o vėliau Žemaičiuose.

Gedimino gimimo metai nežinomi. 1305 m. Dusburgas mini castrum Gedemini, o apie 1320 m. Gediminas apvesdino arba išleido už vyrų net keturis savo vaikus, taigi jis galėjo gimti apie 1275 m. ir mirdamas turėti apie 70 metų.

Gedimino santykiai su vokiečiais. Vytenio mirties metu (1315 ar 1316 m.) Lietuva vedė atkaklią kovą su Vokiečių ordinu Prūsuose ir Livonijoje. Ordinas ryžtingai siekė užimti tiek Žemaičius, tiek Aukštaičius ir manė, kad jo siekimai bus greitai įgyvendinti. Kovos ėjo panemune. Dusburgas mini, kad 1315 m. rugsėjį–spalį prie Vytenio lietuviai buvo apsupę vokiečių pilį Skirsnemunėje. Tais pačiais metais vokiečiai sudegino Veliuonos (Junigeda) priešpilius. Gediminui perėmus aukščiausią valdžią, įniršimas iš abiejų pusių nesumažėjo. Dusburgas mini visą eilę Vokiečių ordino karo žygių prieš lietuvius panemunėje ir padubysy, kartojamų metai po metų: 1316 m. nuniokota Paštuva, Medininkai, sudeginta Bisena, 1317 m. sudeginta Gedimino pilis Veliuonoje (Junigeda) ir atstatytos Bisenos priešpiliai, 1319 m. vėl sudeginti Veliuonos priešpiliai, 1320 m. vokiečiai smarkiai sumušti prie Medininkų ir pan. Lietuviai neatsiliko. Prūsų ir Livonijos šaltiniai pilni nusiskundimų, kad tenka gyventi nuolatinėje puolimų baimėje. Lietuvių paskiri užpuolimai retai teįvardijami: 1319 m. Gardino komendantas kunigaikštis Dovydas įsiveržė į Prūsų žemę Wohenstorph, 1318 m. Danijos karalius Erikas įsakė savo kariams Danijoje eiti pagalbon Ordinui prieš lietuvius, 1322 m. lietuviai padarė didelį žygį į Estiją ir ypač nuniokojo Tartu vyskupiją. Visai nematyti didelių lemiamų kautynių, jaučiama abiejų priešų jėgų pusiausvyra. Visai negirdėti apie lietuvių įsiveržimus į Rygos arkivyskupo arba Rygos miesto žemes. Jaučiama, kad Vytenio užmegztas su jais draugavimas tebetęsiamas. Kariaudamas su Vokiečių ordinu, Gediminas stengėsi išlaikyti senas sąjungas ir sudaryti naujas. Apie 1322 m. Gediminas išleido savo dukterį, kurios pagoniškas vardas nežinomas, už Mazovijos kunigaikščio Vaclovo, arba Vankos. Su šiuo kunigaikščiu sudaroma sąjunga, kurios artimiausias tikslas turėti kelią į Vakarų Europą ir spausti vokiečius iš pietų. 1322 m. atsinaujino rygiečių ir Gedimino susirašinėjimas, pirmieji prašė palaikyti su jais tokius santykius, kokie anksčiau buvo tarp jų ir Vytenio. 1322 m. Pskovo valstybė pasiūlė Gediminui sąjungą prieš Ordiną bei Naugardą ir prašė atsiųsti jai kunigaikščiu kunigaikštį Dovydą. Šis ten nuvyko 1323 m. pradžioje. Rygiečių ir pskovėnų sąjungai su Gediminu Vokiečių ordinas priešpastatė savo ir Estijos danų sąjungą su Naugardu. Dovydas greitai po savo atvykimo į Pskovą įsiveržė su pskovėnais į Danijai priklausančią Talino (Revalio) sritį ir, nuniokojęs kraštą, išsivedė apie 5000 belaisvių. 1322 ir 1323 m. nusiaubtos Estijos likimas ir tolimesnių karų baimė vertė Estijos vyskupus dėtis su Rygos arkivyskupu ir miestiečiais ir drauge sudaryti su Lietuva karo paliaubas ir taiką. Nevisiškai aišku, kas buvo taikos pasiūlymo iniciatorius. Greičiau pats Gediminas; ir tokiu atveju 1322–1323 m. puolimai bus buvusi presija danams ir Estijos vyskupams. Tačiau krikščionims daryti taiką su pagonių valdovu neleido

Katalikų bažnyčia: pirma reikėjo pereiti krikščionių tikėjiman arba bent formaliai pasižadėti tai padaryti. Gediminas pasekė savo broliu Vyteniu, kuris panašų pareiškimą buvo padaręs 1298 m. Rygoje. Laišku (spėjama 1322 m. gegužės mėn.), adresuotu popiežiui Jonui XXII, Gediminas pareiškė norą pasikrikštyti ir būti klusniu aukščiausiajam krikščionybės atstovui. Mes su krikščionimis kariaujame, rašė jis, ne todėl, kad naikintume katalikų tikėjimą, bet gindamiesi nuo mums daromų skriaudų, kaip tai daro krikščionių karaliai ir kunigaikščiai. Mūsų pirmtakas karalius Mindaugas su visa savo karalija buvo atsivertęs į Kristaus tikėjimą, bet dėl žiaurių skriaudų ir nesuskaitomų išdavimų iš Vokiečių ordino brolių, magistro pusės visi nuo tikėjimo atsimetė. Gediminas priminė, kad Vytenis buvo prašęs Rygos arkivyskupą atsiųsti Lietuvon du broliu pranciškonu, kuriems buvo pastatęs net bažnyčią, bet Vokiečių ordino broliai, apie tai sužinoję, nuėję aplinkiniais keliais ir ją sudeginę. Toliau jis įvardijo eilę Vokiečių ordino žiaurumų santykiuose su Rygos dvasininkija. Ryždamasis priimti krikščionių tikėjimą, Gediminas tikėjosi, kad po to Ordino magistras ir broliai nebus tokie žiaurūs. 1323 m. gegužės 26 d. Gediminas išsiuntinėjo laiškus minoritų ir pranciškonų ordinų viršininkams Saksonijoje ir Hanzos sąjungos miestams – Liubekui, Rostokui, Zundui, Greifsvaldui, Štetinui ir Gotlando salai, pranešdamas apie savo laiškų išsiuntimą popiežiui krikšto priėmimo reikalu ir ragindamas vyskupus, kunigus ir vienuolius vykti Lietuvon ir laisvai platinti krikščionių tikėjimą miestuose ir kaimuose: jis kvietė riterius ir karius, pirklius, visų rūšių amatininkus ir net valstiečius persikelti Lietuvon drauge su šeimynomis ir gyvuliais, žadėdamas kiekvieną dosniai aprūpinti ir leisdamas kiekvienam laisvai išvažiuoti su visais įsigytais turtais, nesumokėjus jokių muitų ir rinkliavų; valstiečiams jis žadėjo duoti žemės ir per dešimtį metų nereikalauti iš jų jokių mokesčių, o toliau žadėjo reikalauti tik dešimtinių pagal kiekvieno išgalę. Laiškų gavėjus jis prašė pasidaryti jų nuorašus, o pačius laiškus siųsti toliau, kad daugiau žmonių sužinotų apie jo ketinimus. Keliauti Lietuvon jis patarė per Mazoviją, aplenkiant Ordino valdomas žemes. Gedimino laiškai sujaudino krikščioniškąjį pasaulį. Nelaukdami popiežiaus atsakymo į Gedimino kreipimąsi, Rygos arkivyskupas ir kapitula, Livonijos vyskupai ir vienuolynų viršininkai, Danijos karalius ir Livonijos ordinas pasiuntė savo įgaliotinius į Vilnių, ir čia 1323 m. spalio2 d. buvo pasirašyta taika, kuri iš Lietuvos pusės apėmė Aukštaičius, Žemaičius, Pskovą ir visas rusų žemes, esančias Gedimino valdžioje, o iš krikščionių pusės žemes, kurioms atstovavo jų delegatai. Visiems susitariančiųjų kraštų valdiniams buvo leidžiama laisvai važinėti visomis susisiekimo priemonėmis po bet kurį kraštą. Atsisakyti taikos buvo galima tik apie tai pranešus prieš du mėnesius. Popiežius Jonas XXII, gavęs Gedimino laišką, tik 1324 m. birželio 1 d. išsiuntė Lietuvon du delegatus krikšto reikalais. Atvykę į Rygą 1324 m. spalio mėn., jie pasiuntė savo atstovus į Vilnių atsiklausti, ar Gediminas yra pasiryžęs išpildyti tai, ką žadėjo popiežiui. Gediminas pagarbiai priėmęs delegatus, jų paklaustas apie krikštą, atsakė, apie tai visai neliepęs niekam rašyti. Jis patvirtino tik savo pagarbą popiežiui kaip senesniam už save ir praktikuojamą Lietuvoje tikybinį tolerantingumą: aš nedraudžiu krikščionims tarnauti Dievui savo papročiais, nedraudžiu rusams melstis jų apeigomis ir lenkams jų papročiu, ir mes garbiname Dievą

mūsų būdu; juk mes visi turime vieną Dievą, kalbėjo Gediminas delegatų atstovams. Delegatai grįžo Rygon su neigiamu atsakymu. Gediminas iš dalies pats paaiškino jiems, kodėl nenori krikštytis: krikščionys netesi savų pažadų; laisvai pasirašę taiką, užmušę pasiuntinius, pasiųstus taikos patvirtinti, užmušinėja ir meta į kalėjimą kitus kunigaikščio delegatus. Gediminas ne viską pasakė. Vokiečių ordinas buvo išplėtęs plačiausią propagandą įrodyti, kad Gedimino siekimai nenuoširdūs, nesiskaitė su Vilniuje pasirašyta taika, agitavo prieš Lietuvos valdovą Žemaičiuose, ragindamas sukilti prieš tėvų tikėjimo išdaviką, ir Rusuose. Popiežiaus autoritetas buvo per silpnas Ordino puldinėjimams užkirsti, o krikšto priėmimas galėjo sukelti valstybėje negeistinas komplikacijas. Gediminas pasiuntiniams patvirtino savo pasiryžimą griežtai laikytis Vilniuje pasirašytos taikos. Popiežiaus delegatai, Aleto vyskupas Baltramiejus ir benediktinų Šv. Teofrido vienuolyno abatas Bernardas, gavę iš savo pasiuntinių pranešimą apie derybas su Gediminu krikšto reikalais, nekaltino jo apgavimu. Jie suprato, kad esamomis aplinkybėmis jis kitaip pasielgti negalėjo. Išvažiuodami iš Rygos, delegatai įsakė popiežiaus patvirtintos taikos laikytis bent ketverius metus, tikėdamiesi, kad Gediminas dar galės grįžti prie pirmykščio savo nusistatymo. Sugrįžęs iš Avinjono, Rygos arkivyskupas 1325 m. net metė Ordinui interdiktą už Lietuvos krikšto sutrukdymą. Gedimino atsisakymas krikštytis ir pareiškimas popiežiaus delegatų atstovams, kad jis nieko neįgaliojęs rašyti popiežiui apie savo pasiryžimą krikštytis, jo amžininkams, jo priešų stovyklai sukėlė įtarimą, kad Gedimino laiškai buvo jo sąjungininkų rygiečių suklastoti be jo žinios ir pritarimo. Tais laikais prasidėjęs ginčas dėl laiškų autentiškumo tęsiasi ligi šiol.. Kad Gedimino laiškai suklastoti, 1928 m. pasisakė K. Forstreuter. Laiškų turinys, kur kalbama apie Rygos bažnyčios vargus, kurie negalėjo rūpėti Gediminui, rodo, kad laiškai buvo suredaguoti karštų rygiečių šalininkų, kurie siekė pasitaikiusia proga pranešti popiežiui ir apie Rygos krikščionių nelaimes. Delegatų pasiuntinių priėmimo ir derybų Vilniuje smulkmenos rodo, kad laiškai buvo parašyti su Gedimino pritarimu, tik jų stilizacija galėjo skirtis nuo Gedimino instrukcijų. Bendrame fronte prieš Vokiečių ordiną Gediminas galėjo būti ir ne per daug atsargus laiško frazėmis, bet vėliau, kai jo sumanymai nepasisekė, jis ėmė laikytis formaliosios dalykų pusės ir neigti tai, ko įsakmiai nebuvo įsakęs rašyti. Nuo delegatų išvažiavimo iki 1328 m. Lietuvos atžvilgiu Ordinas laikėsi palyginti ramiai. 1328 m. jis puolė Gardiną, paskui Karšuvos sritį, ir nuo šio momento kovos užsitęsė ligi Gedimino mirties. Atsinaujino kovos ir tarp Rygos miesto ir Livonijos ordino, kai šis užgrobė Diunamiundės pilį, iš kurios Ordino riteriai galėjo kontroliuoti visą Rygos prekybą ir susižinojimą su Vakarais. Rygiečiai tą pilį sudegino 1328 m. liepos mėn. Prieš Ordiną rygiečiai pasikvietė ir Gediminą. Lietuvių būriai nusiaubė Karksio, Helmės, Paistelio ir Tarvastaus apylinkes. Pasitraukus lietuviams, Ordinas apgulė Rygą; jos gyventojai gynėsi ir šaukėsi pagalbos iš Hanzos ir kitų Livonijos miestų. Gediminas šį kartą buvo užsiėmęs kovomis su Ordinu visame vakarų pasieny. Rygos miestas pasidavė 1330 m. kovo 30 d.; jis turėjo nutraukti visus ryšius su Lietuva. Livonijos ir Prūsų ordinų šakos ima Lietuvą pulti koncentruotai. Livoniečiai 1330 m. įsiveržė į Žemaičius. 1333 m. abudu ordinu vėl

puolė Žemaičius. Tais pačiais metais vokiečiai pasiekė Ukmergę ir Polocką. Lietuviai buvo priversti daugiau gintis negu pulti. Nuo 1336 m. Ordinas deda ryžtingas pastangas Lietuvą užkariauti: atnaujino Jurbarko pilį ir prie Romainių bandė statyti Marienburgo pilį. Buvo sukviesta daug svečių iš visos centrinės Europos, iš Prancūzijos ir Burgundijos. Tarp jų įžymiausias buvo Čekijos karalius Jonas su sūnumi Karoliu, Moravijos markgrafu. Lengva žiema neleido kryžininkams daryti karo žygio į Lietuvą. 1337 m. imperatorius Liudvikas Bavarietis dviem aktais padovanojo Vokiečių ordinui visą Lietuvą ir atsiuntė Ordinui pagalbon Bavarijos kunigaikštį Henriką. Buvo sumanyta pastatyti prie Nemuno naują pilį Beyernburgą, kuri turėjo pasidaryti naujos vokiečių valstybės sostine ir būti arkivyskupo rezidencija. Lietuviams nepavyko šios pilies statymo sukliudyti. Pilyje buvo įkurdinta stipri įgula ir aprūpinta maistu dvejiems metams. Gediminas visomis jėgomis stengėsi šią pilį sugriauti. Kovos užsitęsė keletą metų ir turbūt pasibaigė Gedimino laimėjimu, nes po jo mirties Beyernburgo vardas niekur šaltiniuose nebeminimas. Beyernburgo statyme ir gynime Livonijos ordinas, matyti, nedalyvavo, ir paskutiniais Gedimino valdymo metais tarp Livonijos ir Lietuvos didesnių susirėmimų nebuvo. 1338 m. lapkričio 1 d. Gediminas ir Livonijos ordino magistras net sudarė savotišką prekybos sutartį. Abiejose valstybėse buvo nustatytas taikos ruožas, kuris ėjo nuo Dauguvos aukštupio maždaug ligi Vilniaus, apimdamas Lietuvos pusėje Balninkų, Giedraičių ir Nemenčinės apylinkes. Ordino pusėje jis ėjo nuo Evesto [Aiviekstės] upės žiočių į rytus, į Polocko ir Vitebsko apylinkes, apėmė Evesto upyną, pietuose priėjo Daugpilio ir Užpalių liniją. Šio ruožo negalėjo puldinėti nei lietuvių, nei vokiečių kariai, nei net plėšikai. Jis buvo skiriamas ramioms pirklių kelionėms iš Lietuvos į Ordino•žemes ir iš Ordino Lietuvon. Tikrasis prekybos kelias buvo Dauguva, kuria ramiai galėjo plaukioti abiejų šalių prekybos laivai. Net abudu Dauguvos krantai, kiek siekia paleista strėlė, buvo įtraukti į taikos juostą. Už pirklių saugumą taikos juostoje turėjo būti atsakingi abiejų kraštų valdovai ir privalėjo atlyginti jiems nuostolius. Taikos juostos saugumas neturėjo būti panaikinamas ir karo tarp abiejų pusių metu. Sutartyje buvo smulkiai nustatyta, kaip turi būti sprendžiami pirklių ginčai.

Gedimino santykiai su lenkais. Lietuvai esant abiejų vokiečių ordinų atkirstai nuo Vakarų Europos, svarbu buvo rasti kelią į ją per kitą kurią draugingą valstybę. Nuo Traidenio laikų, kai jis per savo dukterį Gaudemundą susigiminiavo su Mazovijos kunigaikščiais, susisiekimas buvo galimas per jų žemę. Gediminas, apie 1322 m. išleidęs savo dukterį už Mazovijos kunigaikščio Vaclovo, kvietė svetimšalius kelionei į Lietuvą naudotis keliais per Mazoviją. Kaip Mazovijos kunigaikščių sąjungininkas Gediminas 1323 m. pasiuntė savo kariuomenę jiems talkon, kilus jų konfliktui su Dobrynės kunigaikštiene, Zemomyslo našle Anastazija, Haličo kunigaikščio Leono I dukterimi. Gedimino draugavimas su Mazovijos kunigaikščiu tęsėsi neilgai. 1324 m. lietuviai puolė kunigaikščio Vaclovo brolio, Sochačevo–Čersko kunigaikščio Traidenio žemes. Tų pačių metų rudenį kunigaikštis Dovydas vėl kariavo Mazovijoje ir 1325 m. Mazovijos kunigaikščiai Traidenis ir Ziemovitas drauge su Plocko vyskupu Florijonu kreipėsi į popiežių prašydami pagalbos prieš lietuvius. Konflikto priežastis ne vi-

sai aiški: tenka manyti, kad jis kilo dėl Palenkės žemių, į kurias pretendavo lietuviai ir mozūrai. Lietuviai nuo seniausių laikų iki 1306 m. puldinėjo ir plėšė ir kitas lenkų žemes ieškodami ten sau belaisvių darbininkų. Paskutinis žymus puolimas buvo 1306 m., kurio metu lietuviai išsivedė Dobrynės kunigaikštį Ziemovitą. Paaštrėjus kovoms su vokiečių ordinais, lenkų žemių puolimai liovėsi. Kilo reikalas net suderinti savo jėgas kovai prieš vokiečius, su kuriais lenkų kunigaikštis Vladislovas Lokietka kovojo nuo 1309 m. Iki 1325 m. negalima nustatyti, kokie buvo santykiai tarp Gedimino ir Lokietkos. Iniciatyva susiartinimui turbūt ėjo iš lenkų kunigaikščio, kuris buvo per silpnas kariauti su Ordinu, o jo bandymas atgauti Ordino užgrobtą pamarį diplomatiniu keliu, popiežiaus arbitražu, nepasisekė. 1325 m. įvyko Gedimino ir Lokietkos politinis susitarimas, sustiprintas Lokietkos sūnaus ir įpėdinio Kazimiero santuoka su Gedimino dukterimi Aldona. Susitarimo teksto neišliko, apie jį tegalima spręsti iš vėlesnių įvykių. Tarp lietuvių ir lenkų buvo sudarytas puolimo ir gynimosi paktas prieš visus abiejų šalių priešus, ir lietuviai turėjo grąžinti lenkams Lietuvoje tebesančius belaisvius. Šia sutartimi Gediminas 1326 m. pasiuntė Lokietkai karui su Brandenburgu 1200 raitųjų karių, vadovaujamų kunigaikščio Dovydo. 1329 m. Lokietka puolė Ordiną, kai šis su Čekijos karaliumi Jonu Liuksemburgiečiu kariavo su Lietuva; 1330 m., Lokietkos pakviestas, Gediminas pats išvyko su kariuomene į Kulmo žemę: buvo susitarta įsiveržti į priešo teritoriją vienu metu. Atvykęs į Kulmo sritį nustatytu laiku, Gediminas lenkų kariuomenės ten nerado ir turėjo pasitraukti į Dobrynę, kur sutiko lenkus, atvykusius drauge su vengrų karaliaus Karolio Roberto, Lokietkos svainio, atsiųsta pagalbine kariuomene. Gediminas kaltino lenkus nepunktualumu, dėl kurio jis galėjo pražudyti savo kariuomenę. Vengrų kariuomenės vadas Vilhelmas Druget protestavo prieš pagonių dalyvavimą krikščionių kare su krikščionimis. Gediminas pasitraukė protestuodamas dėl suvedžiojimo ir reikalaudamas atlyginti karo išlaidas. Kitais metais vėl iškilo nesusipratimas su lenkais: Lokietka pasikvietė lietuvius bendram karo žygiui prieš Ordiną, bet jis neįvyko. Lietuviai, pasijutę užgauti, puolė savo sąjungininkų žemes ir, jas apiplėšę, grįžo. Nuo šiol lietuvių ir lenkų bendradarbiavimas pasibaigė. 1339 m. mirė Gedimino duktė, Lenkijos karalienė. Greitai po to prasidėjo lietuvių ir lenkų karas dėl Haličo ir Voluinės žemių.

Gedimino santykiai su Haliču ir Voluine. Jotvingių kraštas, dažniausiai vadinamas Palenke, arba Brastos žeme, nepaisant narsaus gyventojų gynimosi ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio Traidenio paspirties, nepajėgė išsilaikyti nuo puldinėjimų iš trijų pusių – rusų, lenkų ir vokiečių ir XIII a. gale buvo pavergtas. Didesnė jo dalis teko Haličo ir Voluinės kunigaikščiams. Hipatijaus metraštis paskutinį kartą Palenkę mini 1288 m. Nuo šio momento iki XIV a. vidurio apie ją žinių šaltiniuose nėra, o nuo 1348 m. ji neabejotinai yra kunigaikščio Kęstučio rankose. „Načalo gosudarej litovskich", XVI a. pradžios kompiliacija, sako, kad Vytenis žymiai padidinęs Lietuvos žemę iki Bugo, vadinas, prijungė Palenkę. Strijkovskis gi teigia, kad Brasta ir Drogičinas buvo Gedimino atgauti po kovų su Haličo ir Voluinės kunigaikščiais, kurių metu jie žuvę. Abidvi hipotezės yra galimos. Naujausia istorinė literatūra (H. Paszkiewicz, S. Zajączkowski) yra tos nuomonės, kad jotvingių kraštas

galėjęs būti prijungtas prie Lietuvos Gediminui viešpataujant. Laiką galima nustatyti apytikriai. 1323 m. mirė paskutiniai Haličo ir Voluinės kunigaikščiai iš Romano giminės, Andrius ir Leonas. Lenkų Vladislovas Lokietka, nenorėdamas, kad šie kraštai pereitų tiesioginėn totorių chano žinion, stengėsi įkurdinti ten paskutinių dviejų kunigaikščių sesers Marijos, ištekėjusios už Mazovijos kunigaikščio Traidenio, sūnų Boleslovą ir, susitaręs su vengrais, surengė karo žygį į Haličą ir Voluinę (1323–1325). Boleslovui pavyko įsiviešpatauti Haliče ir Voluinėje apie 1325 m. Šio interregnumo metu galėjo ir Gediminas prijungti prie Lietuvos Palenkę, juo labiau kad, pasirašęs 1323 m. spalio 2 d. taikos sutartį su vokiečiais , jis turėjo laisvas rankas. Kaip matyti iš kunigaikščių Andriaus ir Leono 1316 m. sutarties su Vokiečių ordinu, lietuviai turėjo ir anksčiau pretenzijų į Haličo ir Voluinės žemes. Boleslovas, priėmęs pravoslaviją ir pasivadinęs Jurgiu II, 1331 m. Plocke vedė Gedimino dukterį Ofką (Eufemiją ar Auką?) ir su savo uošviu palaikė taikingus santykius. XIV a. trečiojo dešimtmečio pradžioje Gedimino sūnus Liubartas nuėjo į žentus į Voluinę. Spėjama, kad jis vedė kunigaikščio Andriaus dukterį ir gavo valdyti Lucką. Visą Boleslovo-Jurgio II valdymo laiką (1325–1340) negirdėti apie konfliktus tarp jo ir Liubarto, pasikrikštijusio Dimitro vardu. Jis bajorų, o gal ir paties kunigaikščio Jurgio II buvo laikomas vieninteliu ir teisėtu Boleslovo-Jurgio II įpėdiniu Voluinėje ir Haliče.

Gediminas ir Kijevo kunigaikštija. Prie Kijevo krypstančios Turovo ir Pinsko kunigaikštijos Mindaugo kovų su Haličo ir Voluinės kunigaikščiais Vasilka ir Danieliumi metu su jais nesidėjo. Vaišelga kovoje su Treniota rėmėsi Pinsko kunigaikštijos jėgomis. Vytenis, kiek galima spręsti iš „Načalo gosudarej litovskich", Turovo ir Pinsko kunigaikštijas prijungė prie Lietuvos ir prisiartino prie Kijevo. Lietuvos istorinė tradicija, išreikšta Strijkovskio ir plačiosios redakcijos metraščio, sako, kad Gediminas, 1320 m. prie Irpenio upės sumušęs Kijevo kunigaikštį Stanislovą ir jo sąjungininkus: Briansko kunigaikštį Romaną, Perejaslavlio Olegą ir Voluinės Leoną, Gedimino išvytą iš Voluinės, apgulė Kijevą ir po mėnesio jį paėmė. Kijevui priklausantys miestai jam tuoj pasidavė. Gediminas, Kijevo kunigaikščiu paskyręs Alšėnų kunigaikštį Algimantą, grįžęs Lietuvon. Istorinė kritika, pradedant prof. Antonovičiumi ir kt., įrodė, kad čia painiojami ir žmonės, ir datos, ir paneigė, kad Kijevas buvo Gedimino užkariautas ir prijungtas. Naugardo ir kiti vėlesni rusų metraščiai leidžia manyti, kad Kijevas vis dėlto kažkiek priklausė nuo Lietuvos valdovo: 1331 m. naugardėnai pasiuntė į Voluinę, kur tuomet buvo visos Rusijos metropolitas Teognostas, į Naugardo vyskupus išrinktą kandidatą Vasylių įšišventinti. Tuo pat metu ir pskovėnai, kurie buvo Gedimino globojami ir siekė atsiskirti nuo Naugardo politiškai ir bažnytiškai, pasiuntė į Voluinę savo kandidatą Arsenijų prašydami įšventinti jį savarankišku Pskovo vyskupu. Teognostas Gedimino ir pskovėnų prašymo nepatenkino. Laimėjęs Vasylius, bijodamas Gedimino keršto, nesiryžo grįžti per Lietuvą. Gavęs žinią iš paties metropolito, kad jam gresiąs pavojus, jis važiavo tarp Lietuvos ir Kijevo. Pervažiavusį Dnieprą ir privažiavusį netoli Černigovo jį pasivijo Kijevo kunigaikštis Teodoras ir baskakas su 50 žmonių. Kautynių nebuvo. Vasylius išsipirko ir laimingai grįžo Naugardan. Iš šios žinios buvo daroma išvada, kad Kijevas Gediminui nepriklausė, kad Teodoras

tik pataikavęs galingam Lietuvos valdovui. Nustatyti Teodoro asmenį ilgai nesisekė. Iš neseniai paskelbtos metropolito Teognosto piniginės apyskaitos paaiškėjo, kad kalbamasis Kijevo kunigaikštis Teodoras buvo Gedimino brolis; jis paaukojęs metropolitui tam tikrą pinigų sumą[1]. Gedimino brolio Teodoro pakliuvimas Kijevan negalėjo būti atsitiktinis. Lietuvos istorinė tradicija, nepaisant asmenų supainiojimo, perdavė iš esmės teisingą žinią apie Kijevo perėjimą Gedimino valdžion. Teodoras, būdamas toli nuo Lietuvos, turėjo ieškoti sugyvenimo su totorių chanu Uzbeku, ir todėl jo ryšiai su Gediminu negalėjo būti labai glaudūs. Tačiau per jį Kijeve reiškėsi politinė Lietuvos įtaka.

Gediminas ir Smolensko kunigaikštija. Kylanti Maskvos kunigaikštija XIV a. ėmė užgrobinėti kaimynų žemes. Iš Smolensko buvo atimtas Možaiskas. Nepajėgdami priešintis Maskvai, Smolensko kunigaikščiai pasidavė Gedimino globai. Kada tai įvyko, nežinia. Smolensko kunigaikštis Jonas, Aleksandro sūnus, apie 1340 m. atnaujindamas prekybos sutartį su Livonijos ordino magistru, vyskupu ir rygiečiais, mini Gedimino, kaip savo vyresniojo brolio, vardą, o rusiškojoje viduramžių terminologijoje tai reiškė krašto siuzereną.

Gediminas ir rusų šiaurės vakarų valstybės. Gediminas, pasidaręs galingiausiu valdovu Rytų Europoje, tapo traukos centru ne tik Smolenskui. Tverės kunigaikštis Aleksandras, Mykolo sūnus, pralaimėjęs varžybas dėl didžiosios Vladimiro kunigaikštijos sosto ir bijodamas savo priešo Maskvos kunigaikščio Jono Kalitos keršto, rado prieglaudą Lietuvoje pas Gediminą. Su šio pagalba jis buvo priimtas kunigaikščiu Pskove ir čia išbuvo kelerius metus. 1322 m. Pskovas, gindamasis nuo naugardėnų ir Livonijos vokiečių, prašė Gediminą atsiųsti kunigaikščiu Gardino komendantą Dovydą. Nors pastarasis tik trumpą laiką išbuvo Pskove ir grįžo atgal į Gardiną, pskovėnai pasiliko Gedimino globoje ligi šio gyvos galvos. Dėl Naugardo XIV a. varžėsi Tverė ir Maskva. Laviruodami tarp abiejų varžovų, naugardėnai ilgą laiką sugebėjo išlaikyti savarankiškumą. 1323 m. jie net buvo sudarę sąjungą su Livonijos ordinu prieš Gediminą, kuris palaikė Naugardo vasalus pskovėnus. XIV a. ketvirtajame dešimtmetyje Maskva nustelbė Tverę ir Naugardas pajuto savo savarankiškumui pavojų. 1333 m. naugardėnai prašė Gediminą atsiųsti jiems kunigaikščiu savo sūnų Narimantą ir jam aprūpinti pažadėjo duoti Ladogos, Orechovo, Korelos miestus ir Korelos sritį bei pusę Koporjės krašto. Narimantas nuvyko Naugardan, bet čia išbuvo tik trejus metus. Čia ėjo kovos tarp Lietuvai ir Maskvai prijaučiančių partijų. Kai pastaroji gavo viršų, Narimantas išvažiavo palikęs tik savo vietininką. Vidaus kovos tarp Lietuvos ir Maskvos partijų tęsėsi toliau be ypatingos kurios nors persvaros.

Gedimino santykiai su totoriais. Gedimino amžininkas Aukso ordoje buvo Uzbekas. Lietuvos ekspansija į rusų žemes grėsė jo valdoms. Rodosi, prie atvirų susirėmimų su totoriais neprieita, nors galima rasti metraščiuose kažkokios kovos atgarsį. Per Gedimino derybas su popiežiaus delegatų atstovais Vilniuje buvo ir totorių pasiuntiniai.

Pravoslavų metropolijos įkūrimas. Lietuvos valstybės sudėtin dar XIII a. įėjo nemažai rusų gyvenamų že-

[1] Приселков М., Фасмер М. *Отрывки В.Н. Бенешевичя по истории русской церкви ХУI в. // Известия Отделения русского языка и словестности Российской академии наук. 1916. Т.21.*

mių. Iš Polocko kunigaikščio Iziaslavo, buvusio ten Vaišelgos laikais, sutarties su Livonijos ordino magistru ir Rygos miesto taryba matyti, kad Lietuvai priklausė ne tik Polocko, bet ir Vitebsko kunigaikštija: „Polockas ir Vitebskas sudaro vienetą, o aš esu Dievo ir Vaišelgos valioje". Apie Vitebsko ar Polocko atkritimą vėlesniais laikais negirdėti. Jei ten ir buvo likusių Riuriko kilmės kunigaikščių, jie buvo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių priklausomybėje. XIV a. pradžioje Vitebską ir Polocką valdė Gedimino sūnus Algirdas. Jo vedybos Vitebsko priklausomybės nesustiprino. Turovo ir Pinsko kunigaikštijos taip pat buvo prijungtos prie Lietuvos XIV a. pradžioje. Greičiausiai jau Vytenis ėmė rūpintis Lietuvos pravoslavų reikalais nenorėdamas, kad bažnytiniu atžvilgiu jie priklausytų nuo svetimam krašte gyvenančio metropolito. Lietuvos pravoslavų metropolijos klausimas išsisprendė tik Gedimino valdymo pradžioje. Iš Konstantinopolio patriarchų aktų matyti, kad Lietuvos metropolitas dalyvavo bažnytiniame sinode Konstantinopolyje 1317 m. rugpjūčio mėnesį. Lietuvos metropolija galėjo būti įkurta 1316–1317 m. prie imperatoriaus Androniko ir patriarcho Jono Glykio. Metropolijos katedros būstinė turėjo būti Naugardėlyje.

Lietuvos valstybės valdymo sistema. Nuo Gedimino laikų nusistovėjo pagrindiniai valstybės valdymo principai: į didesnes užkariautas sritis buvo siunčiami didžiojo kunigaikščio vietininkai, kurie pakeisdavo anksčiau ten buvusius kunigaikščius. Jais buvo skiriami didžiojo kunigaikščio broliai arba suaugę sūnūs. Prie Gedimino Polocką valdė jo brolis Vainius, Vitebską sūnus Algirdas, Turovą ir Pinską Narimantas, Kijevą brolis Teodoras ir t.t. Lietuvos didžiojo kunigaikščio vietininkai nelaužydavo vietoje susidariusios politinės ir socialinės santvarkos, perimdavo tik vietos gyventojų prievoles buvusiems kunigaikščiams. Ryšys su centru galėjo reikštis tik duoklės dalies mokėjimu ir karine pagalba.

Vilnius – sostinė. Labai padidėjus valstybės teritorijai, reikėjo sudėtingesnio valdymo aparato ir pastovaus centro. Gediminas jį sudarė Vilniuje. Legenda Vilniaus įkūrimą sieja su Gedimino sapnu apie geležinį vilką, kurio staugimas buvęs panašus į šimto vilkų staugimą. Vilnius, kaip sostinė, minimas 1322–1323 m. dokumentuose. Čia buvo pasirašyta taikos sutartis su vokiečiais, iš čia išsiųsti Gedimino laiškai ir čia priiminėjami užsienio atstovai. Per palyginti trumpą 6–7 metų laiką Vilnius negalėjo iš nieko virsti didžiausiu Lietuvos miestu. Sostinės įkūrimą reikia suprasti taip, kad Gediminas pasirinko didžiausią gyvenamą Lietuvos punktą, esantį nuošaliau nuo priešų puldinėjimo ir turintį geresnes gynimosi sąlygas, čia pastatė stipresnę pilį ir joje įsikūrė. Su Gediminu istorinė lietuvių tradicija sieja ir antrosios Lietuvos sostinės – Trakų įkūrimą.

Gedimino mirtis. Gedimino mirties data šaltiniuose nurodoma įvairiai. Dlugošas pasakoja, kad Gediminas žuvęs 1337 m., gindamas Veliuoną nuo vokiečių, nuo ugninės strėlės, pataikiusios jam į nugarą. Vygandas Marburgietis rašo, kad per lietuvių ir vokiečių kovas prie Beyernburgo 1337 m.* Ordino brolis Filemannus de Sunpach strėle pataikęs į kaklą, tarp menčių, pagonių karaliui iš Trakų ir kad šis miręs nuo žaizdos. Tokiu karaliumi buvo laikomas Gediminas, bet šis 1338 m. pabaigoje buvo gyvas ir pasirašė su Livoni-

** Straipsnyje apie Algirdą – 1938 m.; be to, ten pilis vadinama Bayern.*

jos ordinu prekybos sutartį. Kad Gediminas galėjo žūti kautynėse, yra galima. Pridėtoje prie vadinamojo Voskresensko metraščio 1341 m. įvykių santraukoje taip pasakyta: „i o umertvii Gediminove". To paties metraščio pilname tekste nurodoma, kad jis miręs 1341–1342 m. žiemą. Ši Gedimino mirties data pirmiausia buvo pažymėta pirmajame Naugardo metraštyje ir iš jo buvo paimta kitų metraščių. Kadangi kovos su vokiečiais dėl Beyernburgo tęsėsi kelis metus, labai gali būti, kad jis už šios pilies sugriovimą sumokėjo savo gyvybe.

Gedimino vidaus politika. Ano meto šaltiniai kalba beveik išimtinai apie Gedimino karo veiksmus ir diplomatinius žygius. Tačiau, juos nagrinėjant ir remiantis vėlesnėmis žiniomis, galima bent stambiais bruožais apibūdinti Gedimino veiklą ir krašto viduje. Labai tolerantingas žmogus Gediminas naudojosi Rygos miestiečių ir arkivyskupo kurijos draugingumu, per juos kvietėsi iš užsienio inteligentus (daugiausia vienuolius ir kunigus), gaudavo žinių apie užsienio gyvenimą ir su jais aptarinėjo būdus savo kraštui kultūriškai pakelti. Jis sistemingai kuria miestus, kaip ūkinio gyvenimo centrus. Pačiu svarbiausiu iš jų virsta Vilnius, kuris yra ne tik jo būstinė, bet ir krašto ekonomikos organizatorius. Greta jo stovi Trakai. Vilnius sujungiamas su užsieniais prekybos keliais, kurių vienas ėjo per Livoniją Dauguvos upe, o kitas per Mazoviją. Šiaurės rytų krašto prekyba koncentravosi Lietuvai priklausančiame Polocke, pietų rytai naudojosi Dniepru ir jo intakais. Prekybai apsaugoti jis darė sutartis su užsieniais. Iš dokumentų žinoma sutartis su Livonijos ordinu. Gyviausias tikrosios Lietuvos prekybinis judėjimas ėjo su Rygos miestu. Žemės ūkio našumui pakelti jis kvietėsi pažangesnius ūkininkus iš užsienių, kad jie parodytų geresnius žemės dirbimo metodus. Daugiausia dėmesio Gediminas skyrė krašto saugumo organizavimui. Pavojingiausias Lietuvos priešas buvo Vokiečių ordinas, veikęs iš Prūsų. Krašto gynimo sistema buvo nukreipta į vakarus. Visas Lietuvos pasienis buvo padalintas į karo apygardas su tvirtovėmis, kaip jų centrais. Apygardų gyventojų skaičius buvo padidintas: jie buvo atkelti iš kitur ir aprūpinti žemėmis. Pilys turėjo nuolatines įgulas iš vietos gyventojų, kurie eidavo tarnybą pakaitomis. Be pilių, sienos buvo apstatytos sargybomis, kurios sekė priešo judėjimą ir apie pavojų pranešdavo sutartais ženklais. Pilys buvo medinės, bet pastatytos atsižvelgiant į fortifikacijos reikalavimus, ir kryžeivių kariuomenė tik retais atvejais tegalėdavo jas paimti. Ginklai buvo gaunami prekybos keliais: dalis iš Vakarų Europos per Rygos vokiečius, dalis iš Azijos, tarpininkaujant totoriams.

Gedimino valdymo reikšmė. Sunku pasakyti, kas Lietuvos tvarkymo darbe padaryta paties Gedimino iniciatyva ir kas paveldėta iš pirmtakų. Gediminas, kaip ir jie, savo valdžion patvariai rinko lietuvių kilmės gimines. Su pasididžiavimu jis vadino save Žiemgalių kunigaikščiu, lyg pabrėždamas, kad latviai nėra išnykę po to, kai jų kraštas buvo vokiečių užkariautas, nors Lietuvoje rado prieglaudą tik palyginti nedidelė latvių dalis, nenorėjusi pasiduoti vergijai. Gediminas sujungė su Lietuva jotvingių kraštą, ligi tol priešų be atvangos niokojamą. Jis surado būdus sustiprinti bendradarbiavimui tarp aukštaičių ir žemaičių, suliejo juos į vieną tautą. Sąmoningai imdamas savo valdžion arba globon rusų žemes, kurių suverenai buvo Aukso ordos chanai, jis sugebėjo rasti taikingo sugyvenimo būdus su savo amžininku totorių valdovu Uzbeku, vienu iš trijų

galingiausių ir žymiausių chanų Aukso ordos istorijoje. Vadindamas save Lietuvos ir Rusijos arba daugelio rusų žemių karaliumi, Lietuvos politikos vairą jis vis dėlto kreipė į Vakarus, visais būdais ieškodamas bendradarbiavimo su aukštesnės kultūros kraštais. Jo kreipimasis į Hanzą, suvienijusią visus tuolaikinės Vokietijos, Anglijos ir Skandinavijos prekybinius centrus, ir skubus Gedimino prašymo patenkinimas rodo, kad jo ir jo valstybės ryšiai su Hanza buvo jau seniau užmegzti. Dvasiškai aukščiau pakilęs už visus viduramžių valdovus, Gediminas nurodė principus, pagal kuriuos jo valdomas kraštas turėjo bendradarbiauti su visu pasauliu – tai kiekvieno tikybinių įsitikinimų gerbimas ir nesikišimas į kiekvieno krašto vidaus reikalus. Europa pasirodė nepriaugusi prie Lietuvos valdovo tarptautinių santykių supratimo. Gedimino valdymo metodai ir krašto saugumo organizacija tiek sustiprino Lietuvą, sudarė jai tokį atsparumą, kad ji, valdant tiesioginiams Gedimino įpėdiniams, galėjo sėkmingai sustabdyti vis didėjantį Vakarų Europos veržimąsi į Rytus ir apsaugoti lietuvių tautą nuo išnykimo.

Antonovič V. *Vytenis ir Gediminas (1293–1341). V., 1921;* Chodynicki K. *Geneza dynastji Gedymina // Kwartalnik Historyczny. 1926. Rocz. 40;* Forstreuter K. *Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden // Altpreussische Forschungen. 1928. Jg. 5. H. 2;* Jakštas J. *Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu // Senovė. 1935–1936. T. 1–2;* Kuczyński S. M. *Sine Wody // Księga pamiątkowa ku czci O. Haleckiego. Warszawa, 1935;* Kučinskas A. *Gedimino dinastijos kilmė. K., 1934; Liv-Est-und Curländisches Urkundenbuch nebst Regestern / Hrsg. von F. G. Bunge. Reval; Riga, 1855. Bd. 2; 1873. Bd. 6;* Lohmeyer K. *Geschichte von Ost-und Westpreussens. Gotha, 1908;* Narbutt T. *Dzieje narodu litewskiego. Wilno, 1838. T. 4;* Paszkiewicz H. *Jagiellonowie a Moskwa. T. 1: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku. Warszawa, 1933; Próby zaprowadzenia chrześcianstva na Litwie przed r. 1386. // Przegląd Historyczny. 1914. T. 18. Z. 2–3;* Prochaska A. *O prawdziwości listów Gedymina // Rozprawy Akad. Umiej. Wydzial hist.-filoz. 1895. Rocz. 32;* Puzyna J. *Kim był i jak się naprawdę nazywaę Pukuwer, ojciec Gedymina? // Ateneum Wileńskie. 1935. Rocz. 10; Russisch–Livländische Urkunden / Gesamm. von K. E. Napiersky; Hrsg. von Archaeographischen Commission. St. Petersburg, 1868; SRP. Leipzig, 1861–1863. Bd. 1–2; Stosunki krzyżaków z Gedyminem i Lokietkiem // Kwartalnik Historyczny. 1896. Rocz. 10. Z. 1;* Vasilevski V. *Gedimino krikštas. Apsakymai iš Lietuvos istorijos XIII–XIV amž. / Vertė J. Bagdonas. K., 1922; Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae / Ab. A. Theiner. Roma, 1860. T. 1;* Voigt J. *Geschichte Preussens. Königsberg, 1830. Bd. 4;* Zajączkowski S. *Przymierze polsko–litewskie 1325 r.//Kwartalnik Historyczny. 1926. Rocz. 40. Z. 4; Ziemie Czernihowsko–Siewierskie pod rządami Litwy. Warszawa, 1936;* Антонович В.Б. *Очерк истории Великого Княжества Литовского до половины XV столетия. Киев, 1888;* Васильевский В. *Обращение Гедимина в католичество // Журнал Министерства народного просвещения. 1872. № 2. С.135–169.*

ALDONA

Aldona, didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino duktė. Lenkų istorinių šaltinių žiniomis, 1325 m. ji ištekėjo už lenkų karaliaus Vladislovo Lokietkos sūnaus ir sosto įpėdinio Kazimiero, vėliau žinomo Kazimiero III, arba Didžiojo, vardu. Karalaitis, vesdamas ją, teturėjo 15 ar 16 metų[1]. Rodosi, kad ir Aldona tekėdama buvo tokio pat amžiaus[2]. Aldonos gimimo metai nežinomi, bet remiantis čia cituojamu liudijimu galima nustatyti, kad tai įvyko 1309 ar 1310 m. Prieš tekėdama Aldona buvo apkrikštyta Onos vardu[3]. Jos krikšto ir jungtuvių diena yra šaltinių nustatoma įvairiai – balandžio 30 ir spalio 16 d. Istorikas O. Balzer mano, kad ji galėjusi būti apkrikštyta balandžio 30 d. ir sutuokta spalio 16 d. J. Dlugošas padavė klaidingai – birželio 29 d. Lietuvos metraštis, vadinamas Bychovco kronika, kaip Aldonos ištekėjimo datą klaidingai nurodė 1323 m.[4] Ir Aldona, ir Kazimieras susituokdami buvo nepilnamečiai. Tai buvo grynai politinės jungtuvės, kuriomis buvo norima sustiprinti prieš tai sudarytą lietuvių ir lenkų karo sąjungą. Vladislovas Lokietka norėjo atstatyti politinę lenkų gyvenamų žemių vienybę po jų beveik 150 metų trukusio politinio skaldymosi į dalines kunigaikštystes. Darbas ėjo sunkiai. 1309 m. Vokiečių ordinas klastingai užgrobė Lenkijos Pamarį prie Vyslos žemupio su Dancigo miestu (senovės prūsų Gedanys). Lokietka, turėdamas daug priešų krašto viduje ir dar grasomas iš užsienio Čekijos karalių – Vaclovo II ir Vaclovo III, teisėtų Lenkijos suverenų įpėdinių, kurie neatsisakė savo teisių į Lenkijos sostą, nepajėgė Vokiečių ordino iš ten išvyti. Kreipėsi į popiežių pagalbos. Popiežiaus kurija paskyrė komisiją šiam dalykui ištirti ir išspręsti. Tik 1321 m. komisija padarė nutarimą, pagal kurį Ordinas turėjo grąžinti Lokietkai Pamarį ir sumokėti gana didelę sumą. Vokiečių ordinas komisijos sprendimo nepriėmė ir atsisakė atiduoti Pamarį. Lokietka matė, kad ginčą galima bus išspręsti tik ginklu. Jis pradėjo ieškoti sąjungininkų, ypač tarp Ordino priešų. Galingiausias Ordino priešas tuo laiku buvo didysis Lietuvos kunigaikštis Gediminas. Ligi tol tarp lietuvių ir lenkų taikos nebuvo. Lenkų žemės buvo nuolat lietuvių puolamos ir plėšiamos. Lokietka stengėsi susiartinti su Gediminu dar 1321 m., paaiškėjus, kad Ordinas komisijos nutarimo nepriims.

Didysis Lietuvos kunigaikštis Gediminas, brolio Vytenio įpėdinis, paėmęs valdžią, stengėsi laikytis taikos politikos. 1322 m. pabaigoje ar 1323 m. pradžioje jis kreipėsi į popiežių Joną XXII ir į Vokietijos šiaurės miestus, sudarančius politinę prekybinę Hanzos sąjungą, pareikšdamas norįs taikiai gyventi su visais kaimynais ir priimti krikščionių tikėjimą. Dėl to popiežius pasiuntė į Lietuvą savo delegatus sakydamas tikintiesiems priimti Gedimino pasiūlymus. Rygos arkivyskupas, Ezelio, Dorpato ir Revalio vyskupai, Rygos miestas ir danų viršininkas Revalyje pasiskubino pasirašyti amžiną taiką su Lietuva Vilniuje 1324 m. spalio 2 d. Popiežiaus pasiuntiniai šią taiką patvirtino Rygoje 1324 m. spalio 20 d. ir popie-

[1] Dlugosz J. *Historiae Polonicae... libri XII. Lipsiae, 1711. T. 1. Lib. 9. P. 988.*

[2] *Monumenta Poloniae historica. Lwów, 1878. T. 3. S. 18.*

[3] *Rocznik Traski // Ten pat. T. 2. P. 854; Rocznik Małopolski // Ten pat. T. 3. P. 190.*

[4] *Kronika litewska. S. 17.*

žiaus vardu įsakė jos laikytis ne tik patiems pasirašiusiesiems, bet versti, grasinant bažnytinėmis bausmėmis, taip elgtis ir Livonijos ordiną. Amžina taika su Lietuva grėsė pačiai Ordino gyvybei. Vokiečių ordinas, prisidengęs tuo, kad Gediminas atsisakė apsikrikštyti, pradėjo Lietuvą puldinėti. Nepavykus taikingoms pastangoms, Gediminui taip pat reikėjo talkininkų kovoje su pikčiausiu lietuvių tautos priešu. Apie lietuvių ir lenkų 1325 m. sąjungos sąlygas nedaug težinoma. Gediminas sutiko paleisti visus Lietuvoje esančius lenkų belaisvius, kurių būta apie 25 000. Pagal sutartį 1326 m. pradžioje Gediminas nusiuntė Lenkijos karaliui į talką savo kariuomenę, vadovaujamą Gardino pilies komendanto kunigaikščio Dovydo. Norėta drauge su lenkais pulti Brandenburgą ir neleisti ten įsitvirtinti Liudvikui, imperatoriaus Liudviko Bavariečio sūnui, kuris palaikė Vokiečių ordiną ir buvo Lokietkai nedraugingas. Lietuviai rado lenkus nepasirengusius ir patys vieni puolė Marką, sudarančią Brandenburgo dalį, labai apiplėšė ir su daugybe belaisvių grįžo atgal. Prūsuose jie buvo Ordino užpulti, bet sugrįžo laimingai. 1328–1329 m. Vokiečių ordinas organizavo prieš Lietuvą didelį karo žygį, kuriam vadovavo Čekijos karalius Jonas Liuksemburgietis, Lokietkos priešas, bet Lokietka sutiko praleisti karalių Joną ir Silezijos kunigaikščius, jo vasalus, per savo žemes sudarydamas su juo laikinas paliaubas. Tai buvo Lietuvai aiškiai nedraugingas aktas. Nors kryžiuočiams įsiveržus į Žemaičius Lokietka puolė Vokiečių ordino valdomą Kulmą, bet tatai nepadėjo atitaisyti lietuvių ir lenkų sąjungos. Ji iširo. Tačiau, kol gyva buvo Lenkų karalienė Aldona, apie lietuvių ir lenkų susirėmimus negirdėti. Apie Aldonos gyvenimą Lenkijoje nedaug težinome. J. Dlugošas pasakoja, kad ji buvusi padori, vyrui atsidavusi žmona, šelpusi pavargėlius, bet mėgusi šokius ir visokios rūšies pasilinksminimus. Kai ji kur jodavusi arba važiuodavusi, pirma jos visados jodavę muzikantai. Dlugošas tvirtina, kad Aldona gražiai gyvenusi su savo vyru; tuo sunku patikėti, nes Kazimieras yra žinomas savo skandalingais romanais. Gal Aldona labdara ir šokiais bei pasilinksminimais norėjo nuslopinti savo nelaimingo šeimyninio gyvenimo sielvartą. Ji mirė Krokuvoje 1339 m. gegužės pabaigoje ir buvo palaidota Krokuvos bažnyčioje. Jos mirties diena nurodoma gegužės 25, 26 ir 29 d., O. Balzer mano, kad gegužės 26 d., o J. Dlugošas per apsirikimą nurodė birželio 28 d.[5] To meto patikimi šaltiniai[6] nurodo, kad Aldona mirusi netikėtai ir tragingai („satis portento et terribili fato ex hac ita decessit"), deja, nenurodo mirties aplinkybių. Gal ši traginga mirtis buvo jos nelaimingo gyvenimo padarinys. Gyvendama su Kazimieru, Aldona susilaukė tik vienos dukters Elzbietos.

Długosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 9; Monumenta Poloniae historica. Pomniki dziejowe Polski. T. 2; T. 3.* Balzer O. *Geneologia Piastów. Kraków, 1895.*

[5] Długosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 9. P. 1056.*

[6] *Rocznik Traski // Monumenta Poloniae historica. Lwów, 1872. T. 2. S. 860; Rocznik Małopolski // Ten pat. T. 3. P. 199.*

DAMILLA, ARBA DANMILLA

Damilla, arba Danmilla, yra tariamas vardas didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino dukters, ištekėjusios už Mazovijos kunigaikščio Vaclovo, čekiškai dar vadinamo Vanko, Boleslovo II sūnaus. Visuose išlikusiuose ano meto šaltiniuose Vaclovo žmona yra vadinama Elzbieta. Damillos vardą randame tik T. Narbuto išleistoje Mazovijos kunigaikščių genealogijoje, kuri esanti sudaryta XVI a. antrojoje pusėje ir buvusi rasta pas Vargockį[1]. M. Strijkovskis ją vadina Danmila[2], Lietuvos kunigaikščių genealogas J. Wolff taip pat vadina Danmillos-Elzbietos vardu[3]. Kad viena Gedimino dukterų tikrai buvo ištekėjusi už Vaclovo-Vanko, matyti iš Rygos miesto tarybos 1324 m. pradžios rašto[4], bet nežinia, kada tai įvyko. Damillos, arba Danmillos, vardas yra nelietuviškas, jis, O. Balzerio spėjimu, esąs padarytas iš blogai perskaityto Danutės vardo, kadangi Strijkovskis vienoje vietoje Vanką buvo pavadinęs Kęstučio žentu, o Kęstučio duktė, ištekėjusi į Mazoviją, tikrai vadinosi Danutė. Pagoniškasis Gedimino dukters, Vanko žmonos, vardas nežinomas. Nei Elzbietos gimimo, nei ištekėjimo, nei mirties metai tikrai nežinomi, bet kadangi Vanko ir Elzbietos duktė gimė 1323 m. rugsėjo 12 d., tai vėliausiai ji galėjo ištekėti 1322 m. Paskutinį kartą ji yra minima Vygando Marburgiečio 1361 m.: pabėgęs iš Marienburgo pilies, Kęstutis pirmiausia nuvyko pas ją[5]. Dlugošas jos mirtį datuoja 1364 m. Elzbieta palaidota Plocke. Apie jos gyvenimą daugiau žinių nėra.

Balzer O. *Genealogia Piastów. Kraków, 1895.*

[1] Narbutt T. *Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące. Wilno, 1856. S. 292–296.*

[2] Stryjkowski M. *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T. 1. S. 382.*

[3] Wolff J. *Ród Gedimina. Kraków, 1886. S. 52.*

[4] *Liv-Est-und Curländisches Urkundenbuch / Hrsg. von F. E. Bunge. Riga, 1873. Bd. 6. N. 3072.*

[5] *SRP. Bd. 2. S. 528.*

ALGIRDAS

Algirdas, didysis Lietuvos kunigaikštis, miręs 1377 m., trečias iš eilės didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino sūnus. Vyresnieji jo broliai buvo Manvydas ir Narimantas. Nei Algirdo gimimo metai, nei jo politinis veikimas iki Gedimino mirties nėra žinomi. Istorijos scenoje jis pasirodė tik 1342 m., kai Pskovo respublika, susipykusi su savo metropolija Didžiojo Naugardo respublika, pasikvietė jį ginti Pskovo nuo puolančio Livonijos ordino[1]. Seniausiasis, arba pirmasis, Didžiojo Naugardo metraštis, paduodamas šitą žinią, nenurodo vietos, kur tada buvo Algirdas. Gana drumsto pobūdžio šaltinis, T. Narbuto paskelbtas kaip priedas prie jo 1846 m. išleistos „Kronika Litewska“, vadinamosios Bychovco kronikos, sako, kad Algirdas 1318 m. vedęs paskutinio Vitebsko kunigaikščio Jaroslavo, Vasyliaus

[1] *ПСРЛ. Т.3. С.81: "В лето 6850. Того же лета передашася Плесковичи Литве [...] приведоша собе изъ Литвы князя Олгерда, Гедиминова сына, съ Литвою".*

sūnaus, dukterį Mariją ir, 1320 m. uošviui mirus, iš jo paveldėjęs Vitebsko kunigaikštystę. Tačiau jokie rusų šaltiniai tokio Vitebsko kunigaikščio nemini. Lietuvos metraščiai, patvirtindami Algirdo vedybų faktą, taip pat nenurodo nei jo žmonos, nei uošvio vardo. Vytauto liudijimu, Algirdas stačiai iš savo tėvo gavęs Vitebską[2], ir tai nenuostabu, nes Vitebsko kunigaikštystė jau nuo Mindaugo laikų politiškai priklausė nuo Lietuvos. Gedimino mirties metais, be Vitebsko, Algirdas valdė dar Krėvos kunigaikštystę tikrojoje Lietuvoje.

Algirdo, kaip didžiojo Lietuvos kunigaikščio, įsiviešpatavimas. Įvykiai nuo Gedimino mirties iki Algirdo įsiviešpatavimo Lietuvoje didžiojo kunigaikščio titulu yra lyg migloti. Istorinių šaltinių liudijimai apie Gedimino mirties metus nesutampa. Vokiečių kronikininkas Vygandas Marburgietis taria Gediminą žuvus 1338 m. kautynėse prie Beyerno pilies, prie Nemuno[3], nuo žaizdos į pečius. Tačiau Vygandas nebuvo Gedimino mirties amžininkas ir paėmė žinią tik iš pasakojimų, antra vertus, yra likusi Gedimino sutartis su Livonijos ordinu, pasirašyta 1338 m. lapkričio 1 d.[4] Didžiojo Naugardo metraščiai, kurie galima laikyti to paties meto, Gedimino mirties datą[5] nurodo 1341 m. žiemą. Kiti rusų metraščiai kartoja šią Naugardo metraščių paduotą žinią ir betarpišku jo įpėdiniu Lietuvos soste (pvz., Voskresensko metraštis) laiko Algirdą[6]. Lietuvos metraščiai, kurie buvo pradėti rašyti bent 50 metų po šio įvykio, Algirdo įsiviešpatavimo metų nenurodo ir patį faktą vaizduoja kaip revoliucijos padarinį.

Gediminas savo valstybės žemes buvo išdalijęs valdyti broliui Vainiui (Voin), kuriam buvo pavedęs Polocko kunigaikštystę, ir šešiems sūnums. Septintasis, Jaunutis, buvo likęs prie tėvo ir gyveno Gedimino sostinėje Vilniuje. Gediminui staiga mirus kautynėse (kaip rašo ir rusų metraščiai)[7], neliko visą valstybę tvarkančios galvos. Jaunutis, nors ir sėdėjo Vilniuje, bet jokios valdžios kitiems broliams neturėjo. Vėlesniais laikais susidariusi tradicija, kuri remiasi Vytauto liudijimais, kad Gediminas „gap her uff syne stad czu herschen, die grose herschafft czu der Wille", padarė jį didžiuoju kunigaikščiu vėlesne to žodžio prasme. Tačiau pats Vytauto liudijimas, padarytas politinės propagandos sumetimais kovoje su Jogaila, neturi didelės reikšmės. Gedimino sukurtai valstybei grėsė suirimo iš vidaus pavojus. Lietuvos priešai vokiečiai tuo metu labai energingai siekė ją užkariauti. Beyerno pilis, vokiečių imperatoriaus Liudviko ir jo atsiųsto į Lietuvą karaliauti giminaičio Bavarijos kunigaikščio Henriko nuomone, turėjo sudaryti naują politinį ir bažnytinį vokiečių valstybės centrą rytuose. Dviem 1337 m. aktais imperatorius visą Lietuvą padovanojo Vokiečių ordinui. Viduramžių supratimu, pagonių gyvenamosios žemės buvo „terra nullius" (niekam nepriklausančios žemės), kurias laisvai skirstyti galėjo imperatorius ir Romos popiežius – du krikščioniškojo pasaulio šulai. Dovanotasis kraštas reikėjo dar užkariauti, bet jau viešas imperatoriaus akto paskelbimas buvo didelis akstinas viduramžių riteriams eiti ieškotis lenų naujose žemėse. Nepaprastai didelė Vokiečių ordino energija, pasireiškusi po 1337 m., buvo tiesioginis imperatoriaus akto padarinys. Naudodamasis vis plaukiančiais į Or-

[2] *SRP. Bd. 2. S. 712.*

[3] *Ten pat. P. 494.*

[4] *Russisch-Livländische Urkunden / Gesamm. von K. E. Napiersky. St. Petersburg, 1868. S. 67.*

[5] *ПСРЛ. T.3. C.81, 131.*

[6] *Ten pat. T. 7. P. 207.*

[7] *Ten pat. P. 224.*

diną ginkluotų svečių būriais, Vokiečių ordinas statė Lietuvos pasieniuose naujas pilis ir Gedimino mirties metais iš Prūsų į Lietuvą nutiesė tris naujus plačius kelius, apkastus grioviais[8]. Tais pačiais metais jis išsiuntinėjo po visą Vokietiją pasiuntinius, kurie kvietė eiti plėšti lietuvių ir rusų žemių[9]. Didžiausias pavojus grėsė pirmiausia Kęstučio valdomoms žemėms, kurios ėjo plačiu ruožu į vakarus – Trakų, Kauno, Gardino ir Palenkės sritims ir ypač Žemaičiams, kurie, kad ir nebuvo visiškai Lietuvos kunigaikščiams priklausomi, bet priešų spaudžiami glaudėsi prie jų ir naudojosi jų teikiama pagalba. Šiaurėje vokiečių pavojus ypač grėsė Polocko kunigaikštystei, kurioje nuo 1342 m., kai mirė nepalikęs gyvų vaikų Vainius, buvo pasodintas Algirdo sūnus Andrius. Tuo būdu Algirdas ir Kęstutis buvo labiausiai suinteresuoti atremti vokiečių antpuolį. Jiems daugiausia rūpėjo išeiti iš neaiškaus politinio būvio, susidariusio po Gedimino mirties, rūpėjo atstatyti didžiojo kunigaikščio valdžią Lietuvoje. Jaunutis šitam dideliam uždaviniui netiko. Jis, Gustino metraščio žodžiais tariant, „nebuvo narsus, o laikė sostinės miestą Vilnių“[10]. Legalių kelių susidariusiam būviui pakeisti nebuvo. Reikėjo griebtis prievartos – pašalinti iš Vilniaus Jaunutį ir iš naujo organizuoti valstybinę valdžią. Kęstutis, susitaręs su Algirdu, nejučiomis žiemos metu įvedė savo kariuomenę į Vilniaus pilį ir suėmė Jaunutį. Šiam iš pradžių pavyko išsprukti iš sargybos ir pabėgti į mišką, tačiau greitai jis vėl buvo pagautas. Iš užimto miesto Kęstutis davė žinią Algirdui, kuris turėjo atvykti iš Vitebsko. Kęstučio pasiuntinys sutiko Algirdą jau Krėvoje. Perversmo laimėtojai nutarė laikyti Algirdą didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir pavesti jam valdyti Vilniaus kunigaikštystę. Tarp abiejų brolių buvo sudaryta sutartis, kuria jie turėjo palaikyti vienas antrą tiek prieš išorės, tiek ir prieš vidaus priešus ir visus užkariautus miestus bei valsčius pasidalyti pusiau. Algirdo ir Kęstučio rankose atsirado visa tikroji Lietuva su senovės jotvingių žemėmis (Palenke) ir seniausiai prijungtomis rusų žemėmis – Polocku ir Vitebsku. Jaunučiui buvo duota nedidelė Iziaslavlio kunigaikštystė už tikrosios Lietuvos sienų. Algirdo ir Kęstučio sujungtos jėgos sudarė tokią galią, kuriai turėjo nusilenkti visi kiti broliai ir pripažinti įvykusį faktą. Jokio valstybės pertvarkymo neįvyko. Algirdo ir Kęstučio broliai, davę Algirdui klusnumo priesaiką, pasiliko kiekvienas toje kunigaikštystėje, kurią buvo gavęs valdyti iš tėvo. Jų būtis didžiojo kunigaikščio atžvilgiu nepasikeitė. Kiekvienas jų valdė savo žemes kaip aukščiausios valdžios paskirti administratoriai, kuriuos didysis kunigaikštis galėjo perkelti ir pašalinti savo nuožiūra. Kęstučio padėtis valstybėje buvo visiškai kitokia. Neturėdamas didžiojo kunigaikščio titulo, jis naudojosi suvereno teisėmis, kurios priklausė tik didžiajam kunigaikščiui, galėjo savo valdomas žemes dalyti vaikams nereikalaudamas didžiojo kunigaikščio patvirtinimo. Jis turėjo teisę savo valdžią perduoti sūnui, kurį bus pasirinkęs. Valstybinė to meto Lietuvos santvarka daugeliu atžvilgių primena aukščiausiosios valdžios dualizmą. Jei visą Algirdo viešpatavimo laiką tas dualizmas nepasireiškė savo neigiamomis ypatybėmis, tai tik dėl to, kad abiejų brolių nuomonės ir politiniai siekimai niekuomet nesiskyrė.

Algirdo politinė programa. Algirdas atėjo Lietuvos valdyti su aiškiai nusistovėjusia politine programa, nors jos išviršinis suformulavimas buvo pareikštas tik 1358 m.

[8] *SRP. Bd. 2. S. 497.*

[9] *Ten pat.*

[10] *ПСРЛ . Т. 2. Прил. С. 350.*

Lietuvos suvereno atsakyme į imperatoriaus Karolio IV pasiūlymą krikštytis[11]: visų sričių, kur gyvena lietuviai, sujungimas Lietuvos didžiojo kunigaikščio rankose; Ordino panaikinimas Baltijos pajūryje ir jo perkėlimas į stepes kovai su totoriais; Vakarų nekliudymas Lietuvai užvaldyti visas rusų gyvenamas žemes. Lietuvos vakarų siena turėjo prasidėti nuo Mozūrų, eiti Alnos upe, paskum Priegliumi iki Aismarių, toliau Baltijos jūra iki Dauguvos žiočių, o toliau į rytus Dauguvos upe. Tuo būdu visi Rytprūsiai su Karaliaučiumi turėjo pereiti Lietuvai. Rusija šioje programoje nebuvo laikoma lygiateise sritimi. Posakis „omnis Russia ad Letwinos deberet simpliciter pertinere" rodo, kad rusų gyvenamosios sritys turėjo būti tik lietuvių ekspansijos plotai. Trumpai sakant, Algirdas norėjo Rytų Europos lygumoje sukurti Lietuvos imperiją, kurioje vyrautų lietuviai. Algirdo taip aiškiai suformuluota politinė programa pasidarė kelrodis visiems jo įpėdiniams ligi XVII a.

Karai su vokiečiais. Vokiečių ordinas norėjo skubiai pasinaudoti vidaus konsolidacijos trūkumu, pasireiškusiu Lietuvoje po Gedimino mirties. Didžiulė energija, su kuria jis kovojo su Lietuva prie Gedimino gyvos galvos, dvigubai didėjo. Stiprėjo ir Vokiečių ordino galybė: pasinaudojęs Estijos vasalų ir jų siuzerenų Danijos karalių nesantaika bei estų sukilimu prieš svetimšalius valdovus, Ordinas užėmė svarbiausias Estijos pilis – Revalį, Vezenbergą, Veisenšteiną, Hapsalų, Narvą (neva Danijos karaliaus vardu; 1343 m.). Šiek tiek vėliau Ordinas nusipirko Estijos provincijas Gaują ir Virlandiją [Vironiją]. Tuo pačiu metu Ordinas baigė ilgamečius ginčus su Lenkija. 1343 m. Kališe lenkų karaliaus Kazimiero ir Ordino magistro Ludolfo Koenigo buvo pasirašyta taika, kuria Ordinas pasiliko savo rankose Pamarį, Kulmo ir Michalovo žemes, Nešavos pilį, Orlavos ir Ogorino žemes[12]. Visi šitie politiniai Ordino laimėjimai pakėlė jo vardą Europoje ir sutraukė nepaprastai daug svečių. Tarp jų buvo Čekijos karalius Jonas su sūnumi, Moravijos markgrafu, Vengrijos karalius Liudvikas, vėliau buvęs ir Lenkijos karaliumi, Olandijos komtas (comes – grafas), Švarcburgo grafas Giunteris, vėliau buvęs imperatoriumi, ir kiti, iš viso apie 200 žymių Europos valdovų[13]. Norėta Lietuvai suduoti tokį smarkų smūgį, nuo kurio ji neatsigautų. Artimiausias kryžiuočių tikslas buvo apsiausti lietuvių pilį, „esančią didelėje apygardoje ir pagarboje". Kas tai per pilis, nė vienas amžininkas nepasakė. Istorikas J. Voigt spėja, kad tai buvo Vilnius. Algirdas, užuot ėjęs šios pilies ginti, paleido gandus, jog rengiasi pulti Sambiją Prūsų žemėje, o pats tuo metu susitarė su pasirengusiais sukilti prieš vokiečius latviais ir su didele kariuomene įsiveržė į Livoniją. Livonijos magistras, Prūsų ordino magistro Ludolfo Koenigo de Weitzau įtikintas, jog negresiąs joks lietuvių pavojus, tuo metu buvo Ezelio saloje. Algirdas sulygino su žeme Tėrvetės pilį, paėmė Mintaujos ir Duobelės pilis, pasuko į Rygą, apiplėšė jos ir Neuermiūleno apylinkes, iš čia perėjo į Siguldos (Segevoldo) apskritį, kairiajame Lielupės (Treideros) krante, paskum į Turaidos ir Kremonos (Krimunos) apskritis, Lielupės dešiniajame krante, visa nusiaubė ir su didžiausiu grobiu grįžo atgal. Šis Algirdo žygis į Livoniją didžiulės kryžiuočių armijos akivaizdo-

[11] Hermann de Wartberge. *Chronicon Livoniae // SRP. Bd. 2. S. 79–80.*

[12] Dogiel M. *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae. Vilnae, 1764. T. 4. P. 68–69.*

[13] *SRP. Bd. 2. S. 504.*

je labai pavcikė Ordino svečius. Ordino magistras buvo apkaltintas išdavimu ir atstatytas, o svečiai grįžo namo. Šie 1345 m. įvykiai turėjo lemiamą reikšmę visai tolesnei abiejų vokiečių ordinų karo taktikai. Naujai išrinktas Ordino magistras Dusemer liovėsi organizavęs prieš Lietuvą dideles karo ekspedicijas. Jis ryžosi ją varginti dažnais, bet nedideliais ir, kas svarbiausia, nelaukiamais puolimais. Ordinas per savo žvalgus studijavo Lietuvos kelius, gyvenamąsias vietas, iš anksto sudarinėjo galimus įsiveržimo planus ir laikė juos slaptame archyve („Wegeberichte"). Įsiveržimai retai kada truko daugiau kaip 10 dienų, dažnai tik vieną naktį. Ordino kariuomenė laikėsi medžioklės metodų – stengėsi tam tikrą sritį apsiausti, išgaudyti žmones, pagrobti gyvulius ir kilnojamąjį turtą, o trobesius sudeginti. Lietuviai pasienyje, priešais žinomesnius Ordino įsiveržimo kelius, statė savo pilis, kad gyventojai pavojaus metu galėtų pasislėpti, ir taip pat puldinėjo abiejų ordinų žemes. Lietuviai įsiverždavo ne taip dažnai ir su didesne kariuomene, kadangi Ordino žemės buvo tirščiau gyvenamos ir turėjo daug daugiau pilių. Nuo 1345 iki 1382 m., Vokiečių ordino kronikininkų apskaičiavimu, Prūsų ordinas padarė 66, o Livonijos ordinas 30 įsiveržimų į Lietuvą. Tuo pat metu lietuviai buvo įsiveržę į Prūsų ordino žemes 31 kartą ir į Livonijos ordino žemes 11 kartų[14]. Gynimasis nuo Ordino buvo Kęstučio rankose, Algirdas ėjo jam į talką tik svarbesniais atsitikimais. Kiekvieną didesnį savo laimėjimą Ordinas stengėsi išgarsinti Europoje. Iš įžymesnių susirėmimų su Ordinu pažymėtinos kautynės prie Strėvos upelio 1348 m. vasario 2 d., pasibaigusios Ordino laimėjimu. Jose dalyvavo Algirdas ir Kęstutis ir žuvo jų brolis Narimantas. 1362 m. per Velykas vokiečiams pavyko paimti ir sugriauti Kauno pilį, kurios komendantas buvo Kęstučio sūnus Vaidotas. Algirdas ir Kęstutis, nors ir stovėjo su kariuomene Kauno apylinkėse, bet nežinia dėl kokių priežasčių vokiečių puolimo atremti neįstengė. 1365 m., pasinaudoję pabėgusiu į Ordiną ir ten apsikrikštijusiu Kęstučio sūnumi Butautu, gavusiu Henriko vardą, vokiečiai įsiveržė į Trakus ir Vilnių, buvo sudegintos Kernavės ir Maišiagalos pilys. Pagaliau 1377 m., Algirdo mirties metais, Ordino kariuomenė vėl pasiekusi Trakus ir Vilnių ir net sudeginusi dalį Vilniaus. Tai ji padarė laužydama sutartį, kurią Kęstutis buvo pasirašęs su Ordino maršalu šio karo žygio metu. Keršydamas už tai, Algirdas įsakė Vytautui pulti vokiečius iš užpakalio. Jis sunaikino Ordino maisto ir pašaro sandėlius, ir Ordino kariuomenė su dideliais nuostoliais sugrįžo į Įsrutį. Iš žymesnių lietuvių įsiveržimų į Ordino žemes tenka paminėti kautynes prie Rudavos pilies, Sambijoje, netoli Karaliaučiaus; 1370 m. vasario 17 d. Kęstučio vadovaujama kariuomenė įsiveržė iš Palenkės, o Algirdo – iš Žemaičių. Kautynėse krito Ordino maršalas ir trys komtūrai, bet lietuviai pasitraukė nepaėmę pilies. Per visą Algirdo viešpatavimą vokiečių ordinams nepavyko nė viena pėda pasistumti į Lietuvą, visi jų užpuolimai nedavė jokių politinių vaisių. Tačiau ir lietuviams nepavyko įvykdyti savo programos – sutriuškinti vokiečių arba perkelti Ordino į Rusijos stepes. Tarp Ordino ir Lietuvos susidarė politinė pusiausvyra.

Karų su rusais pobūdis. Nuolatiniai karai su vokiečiais buvo savotiškas kraujo lašinimas iš lietuvių tautos kūno ir galėjo privesti prie jos sunykimo. Ordinai nuolat gaudavo papildymų iš Centro ir Vakarų Europos. Ir lietuviams buvo būti-

[14] Stadnicki K. *Olgierd i Kiejstut. Lwów, 1870. S. 44.*

nai reikalingas žmonių rezervuaras. Algirdas jį matė rusų žemėse. Rusai politiniu atžvilgiu buvo susiskaldę į daugelį savarankiškų valstybėlių, kurios viena su kita buvo labai menkai susijusios. Visos jos savo aukščiausiu suverenu laikė totorių Aukso ordos chaną, kurį vadino caru (ciesoriumi). Chanas kunigaikštysčių valdovus sodino į sostus, teisė, reikalavo iš jų karo tarnybos ir duoklės. Gyventojams totorių jungas buvo labai sunkus. Rusų tauta dar nepajėgė pati atsikratyti totorių. Išvadavimas galėjo ateiti tik iš kitur. Dvasininkai skelbė išvadavimą ateisiantį iš dangaus. Rusų tautos būklė sudarė palankias sąlygas lietuvių viešpatavimui, su kuriuo buvo susijęs išsivadavimas iš totorių. Algirdui įsiviešpatauti Rusuose didelė kliūtis buvo Maskvos kunigaikščiai, kurie, šį titulą pirmą kartą įgiję 1319 m., o po nedidelės pertraukos, 1322 m., ir Vladimiro didžiojo kunigaikščio titulą, stengėsi neišleisti jų iš rankų ir telkti į savo valdžią visas rusų žemes. Apsukrūs, į jokius dorovės reikalavimus neatsižvelgią politikai, sugebėjo patraukti totorių chaną į savo pusę ir sudaryti lengvesnę būklę savo valdomų sričių gyventojams. Be to, jie buvo Rytų bažnyčios (pravoslavijos) išpažinėjai ir pas juos gyveno Rytų bažnyčios viršininkas – metropolitas. Kovodamas dėl viešpatavimo Rytų Europos lygumoje, Algirdas turėjo eiti dviem kryptimis – neleisti stiprėti Maskvos kunigaikščiams ir Rytų bažnyčios galvą patraukti į savo pusę arba bent gauti Lietuvos valstybei Maskvai nepriklausantį metropolitą.

Algirdas susigiminiuoja su įvairiais rusų kunigaikščiais ir daro juos savo sąjungininkais kovoje su Maskva. Jis pats buvo vedęs Tverės kunigaikštytę Julijoną. Algirdo duktė Agripina buvo ištekėjusi už Suzdalės kunigaikščio Boriso, Konstantino sūnaus. Kita duktė buvo ištekėjusi už Novosilio kunigaikščio Jono, duktė Alena – už Serpuchovo kunigaikščio Vladimiro Narsiojo. Algirdas palaikė visus Maskvos kunigaikščio priešus. Dar prieš tapdamas didžiuoju kunigaikščiu, 1341 m. jis ėjo į talką Smolensko kunigaikščiui Jonui, Aleksandro sūnui, kuris norėjo atsiimti Maskvos užgrobtą Možaiską. Žygis nepavyko: buvo sudegintas tik miestas, o pilis liko nepaimta[15]. Algirdas nusiuntė pas Aukso ordos chaną Džanibeką delegaciją, vadovaujamą brolio Karijoto, siūlydamas jam sąjungą prieš Maskvos kunigaikštį Simoną. Simonui pavyko įkalbėti chanui, kad Algirdas norįs užgrobti totorių ulusą (sritį), ir chanas sutiko Algirdo delegaciją išduoti Maskvos kunigaikščiui. Algirdas pasijuto priverstas prašyti Maskvos valdovą atiduoti jam Karijotą su kitais delegacijos nariais ir daryti taiką. Taika iš tikrųjų buvo padaryta 1350 m. Jai sustiprinti Gediminaičiai susigiminiavo su Maskvos kunigaikščiais. Algirdo brolis Liubartas vedė Simono seserį, Rostovo kunigaikščio Konstantino dukterį, o pats Algirdas, kuris tuomet buvo našlys, vedė Simono žmonos seserį, Tverės kunigaikštytę Julijoną, kunigaikščio Aleksandro, Mykolo sūnaus, dukterį. Šitos jungtuvės gal tik atidėjo susirėmimą su Maskva, bet jo nepašalino. 1350 m. taika įgalino Algirdą nukreipti savo dėmesį į artimiausias jo valstybei žemes – Smolenską, Pietų Rusiją, Naugardą ir Pskovą.

Santykiai su Smolensku. Smolenskas buvo politiniame Lietuvos protektorate jau Gedimino laikais. Kautynėse prie Strėvos 1348 m. kartu su lietuviais dalyvavo ir Smolensko kariai[16]. 1351 m., kai kilo karas tarp

[15] *Летопись по Воскресенскому списку // ПСРЛ. Т.7. С.206.*

[16] *Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Bd. 2. S. 511.*

Smolensko kunigaikščio Jono, Aleksandro sūnaus, ir Maskvos kunigaikščio Simono, smolenskiečiai prašė Algirdo pagalbos. Jo įsikišimas sustabdė karo veiksmus. Maskvos kariuomenė, kuri buvo pasiekusi Protvos upę, sutikusi Algirdo pasiuntinius, pasitraukė. Tačiau Smolenske buvo maskvofilų partija, kuri veikė prieš Algirdą. Kai jos įtaka ėmė reikštis, Algirdas 1355 m. užėmė Rževą ir, prisiartinęs prie Smolensko, privertė pašalinti iš jo vyriausiąjį kunigaikščio sūnų Vasylių. Šis, chano padedamas, gavo Briansko miestą ir apygardą. Algirdo žygiai Smolenske sustiprino prieš jį lietuviams priešingą partiją, kuriai nuo 1358 m. ėmė vadovauti kunigaikščio Jono įpėdinis Sviatoslavas. Nežinia kuriais metais Algirdas atplėšė nuo Smolensko jo šiaurės rytų sritį su Bielaja, arba Bielyj, miestu; 1356 m. mirus Brianske kunigaikščiui Vasyliui, brianskiečiai buvo priversti pripažinti Algirdo valdžią[17]. 1358 m. naujasis Algirdui nedraugiškas Smolensko kunigaikštis Sviatoslavas, Jono sūnus, bandė atsiimti iš lietuvių Belyj. Tuomet Algirdas užėmė Smolensko pietuose, Sožos upyne, esantį Mstislavlį[18]. 1367 m. jo įsakymu Algirdo sūnus užėmė dešiniajame Dniepro krante į pietų rytus nuo Smolensko esančius Rodnią ir Chovračių. Dabar Smolensko kunigaikštystė buvo apsupta Lietuvos žemių iš trijų pusių, ir Smolensko kunigaikštis Sviatoslavas pasidarė faktiškas Algirdo vasalas. Jis noromis nenoromis turėjo dalyvauti Algirdo žygiuose prieš Maskvą, nors už tai buvo Rusijos metropolito ir Konstantinopolio patriarcho iškeiktas ir atskirtas nuo bažnyčios[19]. Tik po nepavykusių Algirdo žygių prieš Maskvą sąjungoje su Tvere Smolenskas 1375 m. nusikratė Algirdo valdžios ir sudarė sąjungą su Maskva prieš Lietuvą[20].

Černigovo ir Naugardo Sieversko prijungimas. Briansko užėmimas įtraukė Algirdą į Černigovo ir Naugardo Sieversko sričių reikalus. Prasidėjo jų užėmimas. Tačiau aplinkybės, kuriomis tai įvyko, liko mums nežinomos. Randame šaltiniuose tik neabejojamą faktą, kad vyresnieji Algirdo sūnūs, gimę iš pirmosios jo žmonos Marijos Vitebskietės, valdo sritis Sožos ir Desnos upynuose: Dimitras – Brianską ir Trubčevską, Kaributas Dimitras – Naugardą Sieverską ir Černigovą, o Algirdo brolėnas, Narimanto sūnus Patrikijus, – Starodubą ir Rilską. Į rytus nuo šių žemių dar valdė savarankiški Riuriko giminės kunigaikščiai, bet ir jie buvo arba sąjungoje su Algirdu, kaip Novosilio kunigaikštis Jonas arba Karačevo kunigaikštis Sviatoslavas, arba jo vasalai, kaip Kozelsko kunigaikštis Jonas, kurį Algirdas savo laiške Konstantinopolio patriarchui stačiai vadina savo tarnu[21].

Kijevo užėmimas. Algirdas galutinai prijungė prie Lietuvos ir Kijevo kunigaikštystę, kuri Gedimino viešpatavimo laikais turbūt buvo tokiame pat politiniame Lietuvos protektorate kaip ir Smolensko kunigaikštystė. Tuomet valdęs Kijevą kunigaikštis Teodoras, nors tiesiogiai ir priklausė nuo totorių, tačiau vykdė ir Gedimino valią. Šiaurinės Kijevo kunigaikštystės dalys tuomet buvo jau prijungtos prie Lietuvos. Kur buvo sie-

[17] *Никоновская летопись // ПСРЛ. Т. 10. С. 207.*

[18] *Ten pat. P. 213.*

[19] *Acta Patriarchatus Constantinopolitani. 1860. T. 1. P. 525–626 (perspausdinta: Русская историческая библиотека. Т. 6. Прилож. Стлб. 121–124).*

[20] *Собрание государственных грамот и договоров.., хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел. М., 1813. Ч. 1. С. 47. Док. 28. Čia neteisingai nustatyta 1368 m. data.*

[21] *Acta Patriarchatus Constantinopolitani. T. 1. P. 580–581.*

na tarp Teodoro valdomų žemių ir Gedimino valstybės, nežinia. Apie galutinio Kijevo kunigaikštystės prijungimo aplinkybes tų laikų šaltiniai nieko nesako. Trumputę žinią duoda tik XVII a. kompiliacinis vadinamasis Gustino metraštis, bet ir jis savo šaltiniu nurodo lenkų XVI a. istoriką M. Kromerį[22]. Taigi šitas metraštis Kijevo užėmimą vaizduoja kaip paprastą vieno kunigaikščio pakeitimą kitu. Kas tas čia minimas Feodoras, nežinia. Galima spėlioti, kad kalbama apie tą patį kunigaikštį Teodorą, kuris Kijeve buvo 1331 m., bet galima manyti ir apie kitą. Nežinia, kam prireikė tas pakeitimas daryti. Prof. M. Hruševskij spėja, kad jis esąs susijęs su Algirdo bažnytine politika: esą Algirdui reikėję turėti savo planams vykdyti patogesnis žmogus[23]. Prof. Hruševskij spėja taip pat, kad ir 1362 m. data esanti be pagrindo ir kad ją reikia laikyti tik kaip „terminus non ante quem". Greičiausiai, jo nuomone, Kijevas buvęs prijungtas prie Lietuvos 1363 m., kai buvo likviduota totorių valdžia Podolėje.

Podolės užkariavimas. Podolės prijungimas prie Lietuvos yra sukėlęs didelę istorikų polemiką. Lenkai istorikai A. Lewicki, S. Smolka ir net K. Chodynicki Lietuvos seniausio metraščio pasakojimą apie Algirdo Podolės užkariavimą laiko vėlesniu tendencingu prasimanymu. Tačiau dauguma istorikų, ypač naujausias ukrainiečių istorikas prof. M. Hruševskij, smarkiai atremia visus abejojimus ir Podolės užėmimą Algirdo laikais laiko neabejojamu faktu. Seniausias Lietuvos metraštis sako: „Kai Lietuvos žemėje gaspadoriumi buvo didysis kunigaikštis Algirdas, jis, išėjęs į stepes („į laukus") su lietuvių kariuomene, sumušė prie Mėlynųjų Vandenų totorius – tris brolius: kunigaikštį Chadžibėjų, Kutlubugą ir Dimitrą. Tie trys broliai – totorių kunigaikščiai buvo Podolės žemę paveldėję iš tėvų ir tėvų tėvų; nuo jų (t.y. jų vardu) žemę valdė atamanai, o baskakai atvažiuodami paimdavo duoklę iš tų atamanų. Algirdo brolis kunigaikštis Karijotas, kuris laikė Lietuvos Naugarduką, turėjo keturis sūnus, tai buvo kunigaikščiai Jurgis, Aleksandras, Konstantinas ir Feodoras. Trys iš tų Karijoto sūnų, didžiajam kunigaikščiui Algirdui leidus, lietuvių žemės padedami, tada nuvyko į Podolės žemę ir, atėję į Podolės žemę, suėjo į draugiškus santykius su atamanais, pradėjo ginti Podolės žemę, o baskakams liovėsi mokėję duoklę"[24]. Lietuvos metraštyje Podolės užkariavimo datos nėra, bet ją galima nustatyti iš trumpos žinutės, įdėtos visai be Lietuvos metraščio įtakos, rusų Nikono metraštyje 1363 m. data: „Tais pačiais metais didysis Lietuvos kunigaikštis Algirdas, Gedimino sūnus, užkariavo (povojeva) Mėlynuosius Vandenis ir Bieloberežę"[25]. Rusų metraščio Bieloberežė – tai Dniepro krantai į pietus nuo Kijevo iki pačių Dniepro žiočių[26]. Taigi rusų šaltinis praplečia Algirdo užkariavimus ligi pačios Juodosios jūros. Totorių chanui Birdibekui mirus 1359 m., jo amžininko arabų

[22] *ПСРЛ. Т.2. Прилож. 350: "Въ лето 6869 (1361). Въ Кіеве на княженіи Феодоръ [...]. Въ лето 6870 (1362) [...] Въ сіе лето Олгердъ победи трехъ церковъ Татарскихъ и зъ ордами ихъ, си естъ, Котлубаха, Казчея, Дмитра; и оттоли от Подоля изгна властъ Татарскую. Сей Олгердъ и инныя Русскія державы в свою власть пріятъ, и Кіевъ подъ Феодоромъ княземъ взятъ и посади въ немъ Володимера, сына своего, и нача надъ сими владети, имъ же отци его дань даяху".*

[23] Грушевский М. *Історія України–Руси. Т.4. С.74–79.*

[24] *Западнорусские летописи // ПСРЛ. Т.17. С.81–82, 99, 170, 278.*

[25] *ПСРЛ. Т.11. С.2.*

[26] Грушевьский М. *Історія Украïны–Руси. Выд.2. Львів, 1904. Т.1. С.425. Примеч.1.*

rašytojo Ibn Chalduno liudijimu, Aukso orda suskilo į kelis savarankiškus vienetus. „Buvo keli mongolų emyrai, kurie tarp savęs pasidalijo Sarajaus sritis; tarp jų nebuvo santarvės, ir kiekvienas jų savo žemes valdė skyrium“[27]. Savitarpio vaidai susilpnino totorių galybę Pietų Rusijoje ir leido Algirdui išvaduoti iš jų ne tik Podolę, bet ir Kijevo kunigaikštystę ir įtvirtinti ten Lietuvos valdžią. Tačiau, matyti, Podolėje buvo nemažai apsigyvenusių sėslių totorių. Karijoto sūnūs, nenorėdami ardyti nusistovėjusių socialinių santykių, viską paliko senoviškai, tik patys liko aukščiausi valdytojai Lietuvos vardu. Podolės užėmimas, pasinaudojus aukščiausios totorių valdžios organizacijos suirute, sukėlė dideles politines komplikacijas, kai tvarka totorių centre buvo grąžinta. Karijoto sūnums teko su jais dar kovoti ir ieškoti pagalbos ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje. Lietuvių kova su lenkais dėl Haličo ir Voluinės kunigaikščių palikimo iš dalies palietė ir Podolę.

Santykiai su lenkais. Algirdo viešpatavimas Lietuvoje sutampa su ilgomis jo brolio Liubarto kovomis su lenkų karaliumi Kazimieru Didžiuoju ir jo artimiausiu įpėdiniu dėl Haličo ir Voluinės žemių. 1340 m. žuvus paskutiniam Haličo ir Voluinės kunigaikščiui Jurgiui-Boleslovui ir nepalikus tiesioginių įpėdinių, tuojau savo teises į tas žemes pareiškė Algirdo brolis Liubartas, kuris buvo nuėjęs į žentus Luckan ir vedęs Lucko kunigaikščio Leono dukterį. Pats žuvęs kunigaikštis buvo vedęs Gedimino dukterį, kurios vardas nėra žinomas. Giminiškumo ryšiai darė kunigaikštį Liubartą vieninteliu Haličo ir Voluinės kunigaikščių įpėdiniu. Patys šių kraštų bajorai seniai buvo numatę Liubartą savo kunigaikščiu, ir dabar jis buvo visų pripažintas be jokio pasipriešinimo. Faktiškuoju Haličo valdytoju dar nuo Jurgio-Boleslovo laikų buvo įžymiausias iš bajorų Dimitras Dedka, kuris save vadino lotyniškai „provisor seu capitaneus Russiae“. Jis taip pat save laikė kunigaikščio Liubarto valdiniu. Naujajai valdžiai nebuvo priešingas ir garsusis chanas Uzbekas, aukščiausiasis šitų kraštų suverenas. Tačiau į šias žemes pareiškė savo pretenzijas Lenkijos karalius Kazimieras. Kišimosi motyvas buvo kerštas Haličo ir Voluinės bajorams už svainio nužudymą: Jurgis-Boleslovas ir Kazimieras buvo vedę tikras seseris, Gedimino dukteris. Lenkijos karalius veikė iš anksto susitaręs (dar 1339 m.) su Vengrijos karaliumi Liudviku, numatytu Lenkijos karūnos paveldėtoju. Taigi į kovas dėl Haličo ir Voluinės buvo įsimaišiusios, be pačių suinteresuotųjų kraštų, dar Lietuva, kuri rėmė Liubartą, Lenkija ir Vengrija. Totoriai taip pat jose dalyvavo palaikydami čia vieną, čia antrą pusę. Lietuvos dalyvavimas buvo sporadiško pobūdžio: užsiėmusi kovomis su vokiečiais ir rusų žemių rytuose užėmimo politika, Lietuva galėjo kištis tik kritiškiausiais momentais. Antai 1366 m. Kazimieras, pasinaudojęs tuo, kad Lietuvos santykiai su totoriais po Podolės ir Kijevo užėmimo buvo įtempti, sudarė sutartį su Vokiečių ordinu ir puolė Liubarto valdomas žemes. Jam pavyko: atėmė iš Liubarto Vladimiro žemes. Liubartą diplomatiškai užtarė Algirdas su savo broliais, ir 1366 m. tarp Algirdo, Kęstučio, Jaunučio ir Liubarto iš vienos pusės ir Kazimiero bei jo neseniai įsigytų vasalų, Algirdo brolėno Jurgio Narimantaičio ir Jurgio bei Aleksandro Karijotaičių, buvo pasirašyta „amžinoji taika“. Pagal ją Vladimiro žemės rytinės da-

[27] Tiesenhausen W. de. *Recueil de materiaux relatifs à l'histoire de la Horde d'or. T. 1. Extraits des ouvrages arabes. 1884. P. 389.*

lys turėjo pereiti Liubartui, o vakarinės Kazimierui. Lucko žemė, be pietų vakarų dalių, esančių greta Haličo žemės, liko Liubartui, Cholmo ir Belzo žemės teko Jurgiui Narimantaičiui, kuris vasališkai priklausė nuo Kazimiero. Kobrino žemė turėjo tekti Algirdui. Kazimieras privalėjo atsisakyti bet kokių pretenzijų į Palenkę, arba Brastos ir Drogičino žemes, kurias valdė Kęstutis. Tarp Algirdo ir Kazimiero turėjo būti sudaryta puolimo ir gynimosi sąjunga. Tokie pat ryšiai galėjo būti ir tarp Liubarto ir Kazimiero. Tarp šių dviejų valdovų buvo padaryta dar papildoma prekybinio pobūdžio sutartis. Joje buvo pakartotas pasižadėjimas eiti į talką prieš kito priešus, tačiau Liubartas iš jų išskyrė savo brolius. Haličo žemė, kuri Kazimiero buvo anksčiau užgrobta, jam ir liko.

1366 m. taika buvo ypatingų politinių aplinkybių padaras. Karas tarp Liubarto ir Kazimiero 1367 m. vėl prasidėjo. 1368 m. kunigaikštis Jurgis Narimantaitis nusikratė Lenkijos vasaliteto. 1370 m. Liubartas ir Kęstutis atsiėmė iš Lenkų visą Voluinę. Tik Karijoto sūnus laikėsi Lenkijos. Liubartas siekė atsiimti ir Haličo žemes. 1370 m. mirus Kazimierui, Liubartas ir Kęstutis, susidėję su Jurgiu Narimantaičiu, 1376 m. lapkričio mėn. įsiveržė į pačią Lenkiją, perėjo Saną ir plėšė Lenkijos žemes netoli Krokuvos ($4^1/_2$ mylios). Grįždami jie išsivedė 23 000 belaisvių. Artimiausias jų tikslas buvo atskirti Haličo žemes nuo Lenkijos. Lietuvių grėsmė buvo tokia didelė, kad Liudviko paskirtas gubernatorius Opolės kunigaikštis Vladislovas pabėgo. 1377 m. Liudvikas su vengrų ir lenkų kariuomene surengė kontrpuolimą prieš Liubartą ir Jurgį Narimantaitį. Jis veikė susitaręs su Vokiečių ordinu, kuris tuomet puolė Lietuvą. Šio žygio vaisiai: Liubartas atsisakė savo teisių į Haličo žemes ir pasiliko tik Voluinę, iš Jurgio Narimantaičio buvo atimta Belzo sritis ir prijungta prie Haličo žemių, o vietoje jos duotas Liubačiovas ir 100 grivinų metinių pajamų iš Bochnės kasyklų. Algirdas po 1366 m. pats nedalyvavo jokiame žygyje prieš Lenkus. Jis mirė 1377 m., kai galutinai buvo išspręstas Haličo ir Voluinės kunigaikščių palikimo klausimas.

Algirdo santykiai su Didžiuoju Naugardu ir Pskovu. Lietuvos politinė įtaka šiose respublikose pasireiškė dar Gedimino laikais. Naugarde buvo dvi politinės orientacijos – vieni linko į Maskvos, kiti į Lietuvos kunigaikščio pusę. Gedimino nusiųstas į Naugardą kunigaikščiu jo sūnus Narimantas neišsilaikė. 1338 m. jis jau buvo Lietuvoje. Kas privertė jį palikti Naugardą, šaltiniai nenurodo. 1338 m. užpuolus Naugardo žemes švedams, naugardiečiai kelis kartus buvo jį prašę grįžti, bet Narimantas ne tik pats negrįžo, bet dargi atšaukė iš ten sūnų Aleksandrą, palikęs tik vietininką[28]. Pastarasis, gyvendamas Oreške, arba Orechove, čia išbuvo ligi šį miestą 1347 m. ar 1348 m. pradžioje užkariavo švedai[29]. Kiek leidžia spėti Naugardo metraščiai, ten paėmė viršų maskvofilų partija, vadovaujama vyskupo Vasyliaus ir posadniko Ostafijaus Dvorianincevo. Jos vardu 1346 m. vyskupas Vasylius nuvyko į Maskvą ir pasikvietė Maskvos kunigaikštį Simoną. Algirdas atsakė represijomis. Nelaukiamas su savo kariuomene jis pasirodė Šelonėje, prie Mšagos upės, ir paskelbė naugardiečiams karą. Po to jis paėmė Šelonę ir Lugą, o iš Porchovo ir Opočkos 300 rb atsipirkimą. Naugardiečiai buvo prieš jį nusiuntę kariuomenę, bet ji, vengdama kautynių, pasitrau-

28 *Первая Новгородская летопись // ПСРЛ. Т.3. С.78.*

29 *Третья Новгородская летопись // ПСРЛ. Т.3. С.226.*

kė. Naugardo gyventojų susirinkimas (viečė) apkaltino savo posadniką Dvorianincevą sukėlus nelaimę valstybei ir jį nužudė[30]. Lietuvių partija atsipeikėjo. Ateinančiais 1348 m. tarp Algirdo ir naugardiečių buvo pasirašyta taikos sutartis, bet jos nuostatai nežinomi. Nuo šio laiko Naugarde varžėsi Lietuvos ir Maskvos partijos, ir Naugardo respublika svyravo tarp Maskvos ir Lietuvos politinės įtakos. Artimesni Algirdo santykiai su Pskovu nusistovėjo dar 1341–1342 m., kai jis buvo pskoviečių pakviestas ginti nuo Livonijos ordino. Pasitraukus iš Pskovo žemių vokiečiams, pskoviečiai pasiūlė Algirdui krikštytis ir pas juos likti, tačiau jis atsisakė ir pasiūlė į savo vietą vyresnįjį sūnų Vingaudą. Šis buvo apkrikštytas Andriaus vardu ir liko kunigaikščiu Pskove. Tačiau 1342 m. mirus Polocko kunigaikščiui Vainiui, kurio sūnus Liubka buvo žuvęs drauge su Algirdu gindamas Pskovą, 1342 m. kunigaikštį Andrių Algirdas perkėlė į Polocką. Pskovą jis valdė per savo vietininkus. Kautynėse prie Strėvos dalyvavo ir pskoviečiai, atėję lietuviams į talką. 1348 m. kovoje su Livonijos ordinu žuvo Andriaus vietininkas kunigaikštis Jurgis. Pskoviečiai atsisakė priimti iš Andriaus naują vietininką[31]. Algirdas įsakė tuojau suimti visus Pskovo pirklius su jų prekėmis, arkliais ir vežimais ir paleido juos tik gavęs atsipirkimą. Algirdas prikišo Pskovui, kad ankstesniame kare dėl Pskovo turėjęs daug nuostolių[32]. Ar ilgai truko šie nedraugiški santykiai su Pskovu, nežinia.

Algirdo karas su Maskva. Bendros sienos tarp Lietuvos ir Maskvos Algirdo laikais dar nebuvo. Bet politinių interesų skirtumas, pasireiškęs tarp šių valstybių nuo pat Algirdo tapimo didžiuoju kunigaikščiu, darė Algirdą nepermaldaujamu Maskvos kunigaikščio priešu. Įžymiausi Algirdo talkininkai prieš Maskvą buvo Tverės kunigaikščiai, kurie XIV a. trečiąjį dešimtmetį patys turėjo didžiųjų Vladimiro kunigaikščių titulą. Maskvos kunigaikštis Jonas Kalita buvo iš jų tą titulą išplėšęs ir stengėsi pačius Tverės kunigaikščius padaryti sau priklausomus. Maskvos kunigaikščiai kišosi į Tverės kunigaikščių giminės reikalus. Vienas tų kunigaikščių Mykolas, Aleksandro sūnus, Julijonos Algirdienės brolis, nepanorėjęs pasiduoti Maskvos kunigaikščio sprendimui, buvo Maskvoje suimtas ir pasodintas į kalėjimą su visais drauge buvusiais bajorais. Išsivadavęs iš kalėjimo Mykolas pradėjo su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Dimitru žūtbūtinę kovą. Jis rado sąjungininką – savo svainį. Algirdui rūpėjo ne tik palaikyti giminaitį, bet ir sunaikinti Maskvos kunigaikščio galybę. Drauge su Mykolu jis padarė tris karo žygius prieš Maskvą. Pirmojo žygio metu (1368) Algirdas su Kęstučiu, Vytautu ir Tverės bei Smolensko jėgomis sumušė Maskvos kariuomenę prie Trostnos upės (XI.21) ir prisiartino prie pat Maskvos. Dimitras užsidarė neseniai pastatytoje mūrinėje pilyje, vadinamajame Kremliuje, Algirdas sudegino Maskvos miestą ir jo apylinkes ir, tris dienas pastovėjęs prie Kremliaus, grįžo. Dimitras buvo priverstas atsisakyti kištis į Tverės kunigaikščių reikalus. Ateinančiais metais Maskvos kunigaikštis atkeršijo tveriškiams. 1370 m. Algirdas surengė antrą karo žygį prieš Maskvą. Pakeliui gruodžio mėn. sumušė Maskvos kariuomenę prie Volokolamsko. Šį kartą Algirdas prie Kremliaus išbuvo 8 dienas, bet jo nepaėmė. Bijodamas būti užkluptas Maskvos kunigaikščio kariuomenės, kuri rinkosi Peremyšlyje, Algirdas padarė su Dimitru karo pa-

[30] *Тен pat. P. 83, 226.*

[31] *Новгородская четвертая летопись // ПСРЛ. Т.4. С.190.*

[32] *Тен pat.*

liaubas ir pasitraukė su daugybe belaisvių ir dideliu grobiu. Šių laimėjimų padrąsintas Mykolas Aukso ordoje išsirūpino didžiojo Vladimiro kunigaikščio titulą, bet įsiviešpatauti ten neįstengė, nes vladimiriečiai buvo jam priešingi. Tarp Mykolo ir Dimitro dėl didžiojo kunigaikščio titulo kilo trečias karas, kuriame vėl dalyvavo Algirdas. Priešininkų kariuomenės 1372 m. susitiko prie Liubutsko; Algirdo priešakinis pulkas buvo sumuštas ir pasitraukė už gilaus kriaušio. Pastovėję vienas prieš kitą, Algirdas ir Dimitras sudarė taiką ir grįžo kiekvienas sau. Algirdas šia taika atsisakė bet kokios intervencijos į Maskvos ir Tverės kunigaikščių santykius. Mykolas dar bandė kovoti su Dimitru, bet nebegaudamas paramos iš Algirdo, pagaliau buvo priverstas nusilenkti Maskvos kunigaikščiui ir savo sutartyje su juo atsisakyti sąjungos su Lietuva. Algirdui nepavyko Maskvos kunigaikščio pažeminti. Svarbiausios nesėkmės priežastys – negalėjimas ilgesniam laikui pasitraukti iš Lietuvos ir stoka visiško pasitikėjimo savo valdiniais pravoslavais, kuriems pravoslavų metropolitas grasė prakeikimu už dalyvavimą kare su Maskvos kunigaikščiu.

Algirdo tikybos politika. Algirdas, kaip ir jo brolis Kęstutis, labai gerai suprato, kaip glaudžiai visiška krašto nepriklausomybė yra susijusi su tautine religija. Būdamas didžiausias tikybos tolerantas, jis leido savo vaikams krikštytis, kai juos skyrė rusiškųjų sričių valdovais, tačiau pats visą gyvenimą pasiliko ištikimas tėvų tikėjimui. Ne kartą katalikai jam siūlė krikštytis (1349 m. lenkų karalius Kazimieras ir popiežius Klemensas VI[33], 1358 m. imperatorius Karolis IV[34]). Iš principo neatsisakydamas pasiūlymo, Algirdas savo tautai ir valstybei reikalavo stiprių garantijų, kad krikštu nebus pasinaudota prieš lietuvių interesus. Tokių garantijų niekas nenorėjo duoti.

Istorinėje literatūroje yra nusistovėję kai kurie teiginiai apie krikščionių persekiojimą Lietuvoje Algirdo valdymo laikais. Esą 1347 m. Vilniuje buvę nužudyti trys Rytų bažnyčios tikėjimo išpažinėjai – Eustafijus, Jonas ir Antanas – ir 14 vienuolių pranciškonų. Naujausi istoriniai tyrinėjimai parodė, kad šios abidvi žinios, patekusios į metraščius, yra gryno prasimanymo padaras ir realaus pamato Lietuvos istorijoje neturi. Nė vienoje lietuvių kronikoje, nei seniausios, nei naujesnės redakcijos, nei Bychovco kronikoje, nepaisant jose pasireiškusių simpatijų Rytų bažnyčios tikėjimui, jokios žinios apie trijų Rytų bažnyčios tikėjimo išpažinėjų nužudymą nėra. Nėra apie tai taip pat jokiuose tų laikų rusų metraščiuose, pavyzdžiui, Naugardo arba Pskovo. Pirmos žinios beveik ta pat redakcija pasirodė tik Maskvoje sudarytuose XVI a. metraščiuose, einant karui tarp Lietuvos ir Maskvos. Legendos, susidariusios dėl politinės propagandos prieš Lietuvą, atsispindėjo 1549 m. Maskvoje bažnytiniame susirinkime: čia buvo kanonizuoti kaip Lietuvos kankiniai Antanas, Jonas ir Eustafijus[35]. Kanonizavimo metu dar nebuvo jų gyvenimo ir kančių aprašymo. Jų hagiografija sudaryta tik XVI a. pabaigoje ar XVII a. pradžioje[36]. Tokio pat legendinio pobūdžio

[33] *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae / Ab A. Theiner. T. 1. P. 525–527.*

[34] Hermann de Wartberge. *Chronicon Livoniae // SRP. Bd. 2. S. 79–80.*

[35] Голубинский Е. *История Русской церкви. М., 1900. Т. 2. Ч. 2. С. 594.*

[36] Chodynicki K. *Geneza i rozwój legendy o trzech męczennikach litewskich // Ateneum Wileńskie. 1928. Rocz. 13.*

[37] Chodynicki K. *Legenda o męczeństwie czternastu franciszkanów w Wilnie // Ateneum Wileńskie. 1927. Rocz. 12.*

yra vadinamosios Bychovco kronikos, kilusios XVI a., žinia apie 14 pranciškonų nužudymą Vilniuje[37]. Būdamas tikybos tolerantas, Algirdas gerai suprato, kokia jėga yra tikyba politikų rankose. Varžytinėse dėl įsiviešpatavimo rusų žemėse Algirdo priešininkai, Maskvos kunigaikščiai, turėjo vieną itin svarbų ginklą – jų žemėse gyveno Rytų bažnyčios galva metropolitas, kuris 1300 m. buvo persikėlęs iš pirmojo bažnytinio centro Kijevo į Vladimirą prie Kliazmos upės. Maskvos kunigaikščiai, patraukę metropolitą į savo pusę, padarė jį galingu įrankiu kovoje su kitais pretendentais į didžiojo kunigaikščio sostą. Dar pavojingesnis įrankis galėjo būti metropolitas kovoje su kunigaikščiu pagonimi. Gediminas buvo pasirūpinęs atskirti Lietuvos Rytų bažnyčią nuo šiaurėje, priešingoje valstybėje, gyvenančio metropolito. Lietuvos Naugarduke jau 1316–1317 m. buvo atskiras Lietuvos metropolitas Teofilius[38]. Ši Lietuvos metropolija 1328 m. buvo uždaryta visai Rusijai naujai paskirto metropolito Teognosto pastangomis[39]. Gedimino ir jo sūnaus Liubarto pastangomis 1337–1338 m. buvo įsteigta Haličo metropolija, į kurią įėjo Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdomos Haličo bei Voluinės žemės. Tačiau ir ši metropolija 1347 m. buvo uždaryta dabar jau Maskvoje gyvenančio visos Rusijos metropolito. Kiek Lietuvos valdovas buvo suinteresuotas atskiros metropolijos sudarymu, tiek Maskvos kunigaikštis jos panaikinimu. Kova dėl viešpatavimo rusų žemėse buvo perkelta ir į bažnytinių reikalų sferą. Skirti metropolitus galėjo tik patriarchas, ir todėl priešininkai visas pastangas nukreipė į Konstantinopolį. Didžiausias argumentas ten buvo pinigai. Lietuvos metropoliją uždarius, Algirdas tuojau kreipėsi į Konstantinopolį prašydamas ją atidaryti. Ten buvo nusiųstas ir Algirdo kandidatas Teodoritas. Maskvos kunigaikščio argumentai Konstantinopolyje buvo daug „svaresni", nepriimtasis Teodoritas nuvyko į Bulgariją pas Tirnovo patriarchą ir ten buvo įšventas į metropolitus. Tai buvo revoliucinis Teodorito ir Algirdo žygis. Jis paveikė Konstantinopolio patriarchą, ir tasai turėjo pats prašyti Algirdą pašalinti „neteisėtai pastatytą" metropolitą, žadėdamas teisėtu būdu paskirti atskirą metropolitą Lietuvai. Iš tikrųjų dabar Lietuvos metropolitu buvo pašvęstas Algirdo kandidatas Romanas. Tarp Maskvos metropolito Aleksijaus ir Lietuvos metropolito Romano tuojau iškilo smarkus ginčas dėl Kijevo, visos Rusijos metropolitų katedros. Viršų paėmė Maskvos metropolitas. Kijevas buvo priteistas jam. Nei Algirdas, nei jo palaikomas metropolitas Romanas šio sprendimo nepriėmė. Metams praslinkus, Romanas vėl nuvyko į Konstantinopolį reikalauti sau Kijevo. Ten buvo pašauktas ir Maskvos metropolitas Aleksijus. Tarp abiejų pretendentų patriarcho ir jo patarėjų akivaizdoje įvyko smarkus ginčas. Vėl laimėjo Aleksijus. Tuomet Romanas ryžosi jėga paimti tai, ko negalėjo pasiekti teisėtu keliu: nuvyko į Kijevą ir čia pradėjo eiti metropolito pareigas „be ceremonijų vadindamas save Kijevo ir visos Rusijos metropolitu, kas vėl sukėlė sumišimą ir netvarką Kijevo ir visos Rusijos eparchijoje"[40].

Laikydamasis principo, kad viskas, kas priklauso Lietuvai politiniu atžvilgiu, turi priklausyti jai ir bažnytiniu, Romanas tuojau paėmė į savo valdžią ir Algirdo prijungtą Brianską, ir visą Černigovo–Sieversko sritį. Tai sukėlė Aleksijaus protestus ir skundus patriarchui. 1358 m. Aleksijus norėjo praktiškai parodyti, kad

[38] Голубинский Е. *История русской церкви. Т.2. Ч.1. С.125.*

[39] *Ten pat. P. 147.*

[40] Грушевський М. *Історія Украіны–Руси. Т.4. С.76.*

Kijevas priklauso jam. Kai jis ryžosi ten nuvykti, „lietuvių kunigaikštis ugnies garbintojas [...] jį areštavo, atėmė iš jo brangius bažnytinius indus, suėmė jo palydovus ir galbūt net būtų jį užmušęs, jei jis, kai kurių padedamas, nebūtų slapta išsprukęs ir taip išvengęs pavojaus[41]. Rusų metraščiuose šio fakto nėra. Gal jis yra paties patriarcho Nilo pramanytas, tačiau rodo, su kokiu pasiryžimu Algirdas stengėsi atremti Maskvos kišimąsi į Lietuvos reikalus. Lietuvos metropolitas Romanas mirė 1361 m. Algirdas tuojau ėmė rūpintis nauju metropolitu Lietuvai. Tačiau ilgą laiką jo pastangos buvo bergždžios. 1371 m. jis nusiuntė patriarchui Filotenui laišką, kuriame, išdėstęs visą eilę nedorų Aleksijaus elgimosi su juo faktų, prašė paskirti atskirą metropolitą Kijevui, Smolenskui, Tverei, Mažajai Rusijai, Novosiliui ir Žemutiniam Naugardui, t.y. visoms sritims, kurios buvo didžiojo Lietuvos kunigaikščio valdžioje arba politinėje įtakoje[42]. Dėl šio skundo buvo atsiųstas patriarcho apokrisarijus (tardytojas) Kiprijonas. Algirdas patraukė jį į savo pusę ir pasiūlė patriarchui jį paskirti Lietuvos metropolitu. Kiprijono pranešime Aleksijaus veikla buvo pavaizduota tokiomis tamsiomis spalvomis, jog patriarchas nutarė atstatydinti Aleksiją, jei raportas pasitvirtintų, ir į jo vietą pastatyti Kiprijoną. Iki tol Kiprijonas turėjo būti tik Lietuvos metropolitas. Šis nutarimas sukėlė Maskvoje didžiausią skandalą. Tuo tarpu Aleksijus mirė, ir Kiprijonas turėjo užimti jo vietą, bet Maskvos kunigaikštis jo nepriėmė. Maskva pasiūlė paskirti jai patriarchu atskirą metropolitą. Po ilgų peripetijų tik 1390 m. Kiprijonas buvo priimtas ir Maskvos, ir Lietuvos. Algirdas jau nebesulaukė savo sunkios ilgametės bažnytinės politikos vaisių: mirė 1377 m. vasarą. Jo kūnas buvo sudegintas su didelėmis iškilmėmis. Drauge su juo buvo sudeginta 18 jo žirgų ir daugybė įvairių daiktų[43]. Tą patį sako ir XV a. lenkų istorikas J. Dlugošas, pridėdamas tik, kad kūnas buvęs sudegintas girioje netoli Maišiagalos[44]. Tik rusų istorikas N. Karamzin, remdamasis ligi šiol nežinoma kronika, tvirtina, jog Algirdas prieš mirtį buvęs apkrikštytas iš Kijevo atvykusio Pečioros archimandrito Dovydo ir palaidotas Vilniuje jo paties pastatytoje Dievo Motinos bažnyčioje[45].

Hermann de Wartberge. *Chronicon Livoniae; Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Leipzig, 1863. Bd. 2; ПСРЛ;* Stadnicki K. *Olgierd i Kiejstut, synowie Gedymina, w. xięcia Litwy. Lwów, 1870;* Антонович В. Б. *Монографии по истории Западной и Юго-западной России. Киев, 1885. Т. 1;* Грушевьский М. *Історія Украïни-Руси. Львів, 1903. Т. 4.;* Голубинский Е. *История русской церкви. М., 1900. Т. 2.*

[41] *Acta Patriarchatus Constantinopolitani. T. 1. P. 12–18.*

[42] *Ten pat. P. 580–581.*

[43] Hermann de Wartberge. *Chronicon Livoniae // SRP. Bd. 2. S. 113.*

[44] Długosz J. *Historicae Polonicae... T. 1. Lib. 10. P. 114.*

[45] Карамзин Н.М. *История государства Российского. Т. 5. СПб, 1830. Примеч. 50.*

ALENA

Alena, didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo duktė, 1371 m. ištekėjusi už Serpuchovo kunigaikščio Vladimiro Drąsiojo, Andriaus sūnaus. Didysis Lietuvos kunigaikštis Algirdas, turėdamas tikslą sujungti savo valdžioje visas rusų žemes, sutiko didelį priešą – didįjį Maskvos kunigaikštį Dimitrą Doniškį, kuris taip pat norėjo įsiviešpatauti visose rytinėse rusų žemėse. Algirdas stengėsi palaikyti visus rusų kunigaikščius, kurie priešinosi Maskvos iškilimui arba norėjo paveržti iš Maskvos kunigaikščio didžiąją Vladimiro (srities) kunigaikštystę. Labiausiai jis palaikė savo svainį, žmonos Julijonos brolį Tverės kunigaikštį Mykolą, Aleksandro sūnų. Drauge su juo Algirdas kariavo su Maskva tris kartus. Pirmojo karo metu Algirdas, sumušęs Dimitro ir jo sąjungininkų kariuomenę, prisiartino prie pat Maskvos sienų ir apsiautė jos tvirtovę Kremlių. Negalėdamas gaišti laiko ilgesniu tvirtovės apsiautimu, Algirdas susitaikė su Dimitru, kuris sutiko priimti jo sąlygas, ir grįžo į Lietuvą su dideliu grobiu. Po dvejų metų Dimitras ryžosi atkeršyti Tverės kunigaikščiui už Algirdo antpuolį. Kunigaikštis Mykolas, Aleksandro sūnus, vėl prašė Lietuvos pagalbos. Šį kartą Algirdas puolė Maskvą drauge su Tverės ir Smolensko kunigaikščiais. Jis vėl pasiekė Maskvą, sudegino jos apylinkių miestus, apnaikino kraštą ir antrą kartą apsiautė Kremlių. Dėl Lietuvai nuolat gresiančio vokiečių pavojaus negalėdamas gaišti laiko, sužinojęs, kad Maskvos didžiojo kunigaikščio pusbrolis ir artimiausias bendradarbis Serpuchovo kunigaikštis Vladimiras rengia kariuomenę Maskvai ginti, Algirdas sutiko sudaryti su Maskva karo paliaubas. Be to, pažadėjo išleisti dukterį Aleną už Serpuchovo kunigaikščio Vladimiro. Algirdo pasiuntiniai taikai sudaryti, 1371 m. nuvykę į Maskvą, sužiedavo Aleną su Vladimiru. Tų pačių metų žiemą Alena nuvyko į Maskvą ir susituokė. Lietuviškas Alenos vardas nežinomas. Rusų metraščiai nekalba apie šios Algirdo dukters krikštą. Nežinoma taip pat, kas buvo jos motina. Turint galvoje, kad visi Algirdo vaikai, gimę iš pirmosios jo žmonos Marijos Vitebsko kunigaikštytės, buvo jauni krikštyti Rytų bažnyčios apeigomis, galima spėti, kad ir Alena buvo gimusi iš pirmosios Algirdo žmonos.

Sutuoktuvės, sudarytos politiniais sumetimais, nelaidavo taikos tarp Maskvos ir Lietuvos. Jau kitais metais Algirdas vėl kariavo su Maskva gindamas nuo jos puolimų Tverės kunigaikštį. Apie pačią kunigaikštienę žinių nėra likę.

Продолжение летописи по Воскресенскому списку // ПСРЛ. Т.8. СПб., 1859. С.17-20.

ANDRIUS

Andrius, didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo sūnus, gimęs iš pirmosios žmonos, Vitebsko kunigaikštytės Marijos, beveik visą amžių buvo Polocko kunigaikštis. Andriaus vieta tarp Algirdo sūnų įvairių kronikininkų ir istoriografų yra nu-

statoma nevienodai. Lenkų XV a. istoriografas J. Dlugošas, kuris buvo Algirdo anūko, didžiojo Lietuvos kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Kazimiero vaikų auklėtojas, žinojo tik vieną Algirdo žmoną – Tverės kunigaikštytę Julijoną ir visus 12 Algirdo sūnų laikė gimusiais iš jos. Vyriausias buvęs Jogaila, o Andrius buvęs dešimtasis iš eilės. Algirdo sūnumis J. Dlugošas laiko Borisą, kuris greičiausiai bus buvęs jo žentas, dukters Agripinos vyras Suzdalės kunigaikštis Borisas, Aleksandro sūnus[1], Narimantą (Marimunt) ir Liubartą, kurie buvo Algirdo broliai[2]. Lietuvos XVI a. metraštis, vadinamoji Bychovco kronika, iš vieno Andriaus, Algirdo sūnaus, padarė net du Andrius – vieną Vingoltą-Andrių, ketvirtą Algirdo sūnų, Trubčevsko kunigaikštį[3], ir antrą Andrių Kuprį (Gorbatyj), Kęstučio sūnų, Polocko kunigaikštį[4]. Lietuvos metraščio Jevreinovo nuorašas vienoje vietoje Andrių vadina Kęstučio[5], o kitoje Algirdo sūnumi[6]. To paties metraščio Račinskio nuorašas laiko Andrių Algirdo sūnumi, bet gimusiu iš antrosios jo žmonos Tverės kunigaikštytės Julijonos[7]. Tai patvirtina ir likę užrašai: „Rodstvo velikich kniazej litovskich“[8] ir „Rodoslovije velikich kniazej Litovskogo kniažestva“[9]. Lietuvos XVI a. kronikininkas Strijkovskis kunigaikštį Andrių vadina Algirdo sūnumi Viguntu-Andriumi, ketvirtuoju iš eilės, valdžiusiu Trubčevską, o vėliau Polocką ir Lukomlę[10]. Lenkų XVI a. kronikininkai laikosi tokios pat nuomonės. Tik iš Lietuvos metraščių, vadinamosios trumposios redakcijos (Supraslio, Uvarovo, grafo Krasinskio ir Archeologijos draugijos)[11], Ketvirtojo Naugardo metraščio[12], Tverės metraščio[13] ir Voskresensko metraščio[14] galima galutinai nustatyti, kad Andrius buvo vyriausias Algirdo sūnus, gimęs iš pirmosios žmonos. Jo gimimo metai nežinomi, bet atsižvelgiant į tai, kad jis 1342 m. drauge su tėvu ir dėde Kęstučiu dalyvavo kare su Livonijos ordinu, eidamas į talką Pskovo respublikai, ir kad pskoviečiams prašant buvo Algirdo paliktas savarankišku Pskovo kunigaikščiu, jo gimimo metais galima laikyti maždaug 1320 m. Šio karo žygio metu Andrius dar buvo nekrikštytas. Jo lietuviškas vardas nežinomas. Vingolto vardas, randamas Bychovco kronikoje, Strijkovskio perdirbtas į Viguntą, priklauso ne jam, o jaunesniajam jo broliui, gimusiam iš antrosios Algirdo žmonos Julijonos ir priėmusiam krikštą Aleksandro vardu drauge su Jogaila. „Kuprio“ (Gorbatyj) pravardė yra, be abejojimo, paties XVI a. kronikininko prasimanymas, kad atskirtų tariamai jo rastus Algirdo ir Kęstučio sūnus tuo pačiu vardu. Paliktas Pskove Algirdo sūnus buvo ten pat apkrikštytas Rytų bažnyčios apeigomis Andriaus vardu, kuriuo jis yra žinomas istorijoje[15]. Pskoviečiai Andriaus

[1] Wolff J. *Ród Gedimina: Dodatki i poprawki do dzieł hr. K. Stadnickiego: „Synowie Gedimyna“, „Olgierd i Kiejstut“ i „Bracia Władysława Jagiełły“. Kraków, 1886. S. 81.*

[2] Długosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 10. P. 61.*

[3] *Kronika litewska. S. 22; ПСРЛ. Т. 17. С. 501.*

[4] *Ten pat; Евреиновский список // ПСРЛ. Т.17. С.379: "[...] у брата ж великог кнзя Олкгирдава Кестутия которои был на Троцех было шесть сновъ первои Витофтъ [...], другои брат его княз Андреи Горбатои иже кнжил в Полоцку".*

[5] *Ten pat.*

[6] *Ten pat. P. 391.*

[7] *Ten pat. P. 316.*

[8] *Ten pat.P. 591.*

[9] *Ten pat. P. 415–416.*

[10] Stryjkowski M. *Kronika polska, litewska etc. Warszawa, 1846. T. 2. S. 57.*

[11] *ПСРЛ. Т.17. С.39, 45, 48, 97, 134, 281.*

[12] *Ten pat. T. 4. P. 72.*

[13] *Ten pat. T. 15. P. 436.*

[14] *Ten pat. T. 7. P. 25.*

[15] *Ten pat. T. 3. P. 81; T. 4. P. 56; T. 5. P. 223–224; T. 7. P. 208.*

prašė norėdami turėti nuolatinę Algirdo pagalbą kovose su Livonijos ordinu ir santykiuose su Naugardu, kurie dėl pskoviečių pastangų nutraukti ryšius su metropolija buvo labai įtempti.

Andrius neilgai buvo Pskovo kunigaikščiu. Tais pačiais metais jis paliko Pskovą ir grįžo pas tėvą[16]. Tikra išvažiavimo priežastis šaltiniuose nenurodoma. Greičiausiai, kaip spėja prof. V. Antonovičius, tai bus susiję su Algirdo dėdės Vainiaus, Polocko kunigaikščio, mirtimi. Vienintelis Vainiaus sūnus Liubka buvo žuvęs ką tik paminėtame kare su Livonijos ordinu, ir atsirado proga nusiųsti Andrių į daug svarbesnę Lietuvai Polocko kunigaikštystę[17]. Polocke buvo paliktas Andriaus pavaduotojas, jo vietininkas kunigaikštis Jurgis, nežinomo kunigaikščio Vytauto sūnus, kuris ten buvo ligi 1348 m. Sąjunga su Lietuva leido Pskovui sustiprėti. 1348 m. Vokiečių ordinas padarė didelę ofenzyvą prieš Lietuvą, o Livonijos ordinas, pasinaudojęs tuo, kad dalis Pskovo kariuomenės buvo išėjusi į talką Naugardui prieš švedus, puolė Pskovo tvirtovę Izborską. Andriaus vietininkas kunigaikštis Jurgis, Vytauto sūnus, žuvo kautynėse. Lietuva, turėdama gintis, negalėjo padėti pskoviečiams, ir tai atšaldė jų santykius su lietuviais. Kai Andrius norėjo nusiųsti į žuvusio Jurgio vietą kitą savo vietininką, pskoviečiai atsisakė jį priimti. Tai buvo tolygu nutraukimui santykių su Lietuva. Andrius atsakė represijomis. Visi Pskovo pirkliai, buvę Lietuvoje, buvo suimti, ir jų prekės konfiskuotos, kad bent tuo būdu būtų atlyginti lietuviams nuostoliai, kurių jie turėjo gindami Pskovą. Pskovo pirkliai buvo išleisti tik išsipirkę. Be to, Andrius su polockiečiais puolė Pskovo žemes ir apnaikino Voronežo apylinkes[18]. Tačiau atstatyti senųjų santykių nepavyko. Pskovas išėjo iš lietuvių politikos orbitos. Andrius liko tik Polocko kunigaikščiu. Polocko sritis, viena iš seniausių lietuvių teritorinių įsigijimų, gynė Lietuvą šiaurės vakaruose nuo Livonijos ordino. Strateginiu atžvilgiu ji buvo Lietuvai labai svarbi, taigi ir kunigaikštis Andrius, vyriausiasis Algirdo sūnus ir šios srities valdovas, buvo užėmęs vieną iš svarbiausių Lietuvos administracinių vietų. Stovėdamas Lietuvos sargyboje šiaurės rytuose prieš Livonijos ordiną, Andrius negalėjo būti atitrauktas kovoms su Prūsų vokiečių ordinu. Nė vienas šaltinis niekur nemini Andriaus dalyvavimo drauge su Lietuvos kariuomene kovose su Prūsų ordinu. Atvirkščiai, Andrius kartais pats vienas su savo kunigaikštystės kariuomene puola Livonijos ordino pilis (pvz., 1373 ir 1375 m. Dinaburgą, 1376 m. Roziteną)[19], kartais su savo kariuomene eina į talką didžiojo kunigaikščio kariuomenei, puolančiai Livoniją. Antai 1375 m. jis prisidėjo prie Kęstučio vadovaujamos kariuomenės[20]. Ypatingas Andriaus valdomos Polocko kunigaikštystės padėjimas praktiškai darė jį savarankišku kunigaikščiu. Tatai atsispindi ir Andriaus santykiuose su vokiečiais. Lyg norėdami pabrėžti kunigaikščio Andriaus savarankiškumą, vokiečių kronikininkai vadina jį, kaip ir Algirdą, karaliumi, Polocko karaliumi: „rex de Plotzke“ (Hermann de Wartberge), „koning van Plosvowe“ (Detmar)[21]. Juridiškai Andriaus padėjimas turbūt niekuo nesiskyrė nuo kitų Algirdo sūnų, tėvo pavedimu valdžiusių rusiškąsias Lietuvos sritis. Andrius

[16] *Ten pat. T. 5. P. 13.*

[17] Антонович В.Б. *Монографии по истории западной и юго-западной России. Киев, 1885. Т.1. С.81.*

[18] *ПСРЛ. Т. 4. С.190.*

[19] Hermann de Wartberge. *Chronicon Livoniae // SRP. Bd. 2. S. 104, 105, 110, 111.*

[20] *Ten pat. P. 107.*

[21] *SRP. Bd. 3. S. 145.*

turėjo vykdyti didžiojo kunigaikščio įsakymus. Taip 1360 m. jis grąžino Lietuvai Rževą, kurį 1358 m. Tverės ir Možaisko kariuomenė buvo iš lietuvių atėmusi[22]. 1368 m. Andrius užkariavo Chovračių ir Rodnią Smolensko kunigaikštystėje[23]. Algirdui 1377 m. mirus, Andriaus santykiai su Lietuvos valstybės centru staiga pasikeitė. Gimęs, augęs ir visą gyvenimą išgyvenęs rusų gyvenamose srityse, Andrius laikėsi rusų kunigaikščių požiūrio į valdžią. Jis, vyriausias Lietuvos didžiojo kunigaikščio sūnus, be abejojimo, save laikė tiesioginiu Algirdo įpėdiniu Lietuvos sostui. Didžiojo kunigaikščio sosto perdavimas ne jam, o broliui Jogailai, gimusiam iš kitos motinos, turėjo jį tuojau nustatyti prieš Jogailą. Pulti Jogailos, kurį visu savo autoritetu palaikė Kęstutis, vien savo kunigaikštystės jėgomis Andrius nedrįso – jis buvo per silpnas. Todėl sugalvojo sudaryti prieš Jogailą visų Lietuvai nedraugiškų jėgų koaliciją. Pats Jogaila tėvo soste nesijautė stiprus. Pirmomis valdymo dienomis jis stengėsi nieko nekeisti tėvo nustatytame valdyme. Greičiausiai drauge su jaunesniaisiais broliais jis patvirtino vyresniuosius brolius jų valdomose kunigaikštystėse ir davė jiems atitinkamus dokumentus raštu. Apie tai įsakmiai kalba pats Andrius 1385 m. sutartyje su Livonijos ordino magistru[24]. Jogailos raštas nei nuramino, nei sulaikė Andrių nuo gana rizikingų žygių. Apie rengimąsi jiems šaltiniai nekalba jau vien dėl to, kad jie buvo daromi slaptai. Polocko kunigaikštystei artimiausi kraštai, kuriuose reiškėsi antagonizmas Lietuvai, buvo Livonijos ordinas, Maskva ir iš dalies Naugardas ir Pskovas, kuriuos Lietuvos valdovai stengėsi pajungti savo tiesioginei priklausomybei. Jais Andrius ir ryžosi remtis rengiamoje kovoje prieš Jogailą. Didžiausias padėjėjas jam turėjo būti Livonijos ordinas, kuris, kaip ir Prūsų ordinas, norėjo sukelti naminį karą Lietuvoje. Dėl nenustatytų motyvų Andrius 1378 m. paliko Polocką ir nuvyko į Pskovą, kuriame prieš 36 metus jis jau buvo buvęs kunigaikščiu[25]. Pskovo metraštis nurodo, kad Andrius į Pskovą atvykęs 1377 m., bet ši data yra gana izoliuota, nesutampa su kitų šaltinių datomis; be to, ir įvykių eigos atžvilgiu ji būtų sunkiai įtikima. Viena Vygando Marburgiečio žinutė[26] leidžia manyti, kad susitaikyti su Pskovu Andriui daugiausia bus padėjęs Livonijos ordino magistras, veikęs iš vieno su viena iš Pskovo politinių partijų. Andrius Pskove pasiliko neilgai. Iš čia jis nuvyko į Naugardą, o iš ten į Maskvą, pas didįjį kunigaikštį Dimitrą, Jono sūnų, kuris jį priėmė labai maloniai. Maskvos kunigaikštis pasinaudojo Andriaus atvykimu ir 1379–1380 m. žiemą pasiuntė prieš Lietuvą didelę kariuomenę, vadovaujamą savo pusbrolio Vladimiro, Andriaus sūnaus. Tais pačiais metais Vokiečių ordinas net tris kartus puolė Kęstučio valdžioje buvusias rusų gyvenamas žemes Palenkėje. Šiems pat metams priklauso ir Ordino laiškai Jogailos motinai Juli-

[22] Соловьев С.М. *История России с древнейших времен. СПб.: Общественная польза. Кн. I. С.954.*

[23] *ПСРЛ. Т.8. С.15.*

[24] *CDP. T. 4. Königsberg, 1853. P. 39. Doc. 33: „totum regnum Ploscoviensi, quod pater noster Algirde, quondam rex littovie nobis in vita sua assignavit et dedit et post patris nostri obitum fratres nostri nobis dederunt et assignaverunt sicut in eorumdem fratrum nostrorum patentibus litteris clarius apparet".*

[25] *Первая Новгородская летопись // ПСРЛ. Т.3. С.91; Софийския летописи // Ten pat. T.5. P. 237; Воскресенская летопись // Ten pat. T. 8. P. 33.*

[26] *SRP. Bd. 2. S. 591: „Magister [...] transiit ad opidum Ploscow, ubi Ruteni a Magistro petunt sibi regem dare: unde consilio preceptorum dedit eis Andream de semine regio ortum in regem".*

jonai, labai kurstą Julijoną ir Jogailą prieš „pasiutusį šunį" Kęstutį. Iš to matyti, kad Maskvos kunigaikščio žygis prieš Lietuvą buvo tik viena grandis iš plačios politinės akcijos prieš Lietuvą. Greičiausiai norėta sukelti rusiškąjį Lietuvos gaivalą prieš lietuvius ir, pasinaudojus vidaus suirimu, suduoti mirtiną smūgį Lietuvos valstybei. Šitas planas, kurio spiritus movens, be abejojimo, buvo Vokiečių ordinas, nepavyko. Vokiečių karo žygiai pasibaigė tik paprastais plėšimais: Kęstučio ir Jogailos santykiai dar buvo geri; rusiškasis gaivalas pasirodė esąs ištikimas Lietuvos kunigaikščiams. Šiomis sąlygomis ir Maskvos kunigaikščio karo žygis prieš Lietuvą su Andriumi, kaipo pretendentu į didžiojo kunigaikščio sostą, baigėsi tik nežymiu Lietuvos rytų provincijų apiplėšimu. Maskvos kariuomenė paėmė tik Trubčevską ir Starodubą, matyti, be pasipriešinimo, nes juos valdęs Andriaus brolis Dimitras pats pasidavė[27]. Voskresensko metraštis, kuris pateikia šias žinias, nepasako, kodėl Maskvos kariuomenė nepaliko įgulų šitose srityse ir kodėl kunigaikštis Dimitras drauge su Andriumi pasitraukė į Maskvą. Matyti, todėl, kad nebuvo vilties išsilaikyti. Lietuvos valdovai Jogaila ir Kęstutis prieš Lietuvą sudarytą koaliciją ėmėsi nepaprastai energingai paraližuoti: 1379 m. rugsėjo 29 d. su Vokiečių ordinu buvo pasirašyta 10 metų paliaubų sutartis Trakuose, ja Lietuvos rusų žemės, esančios Vokiečių ordino pasienyje, buvo apsaugotos nuo vokiečių puolimų[28]. Su Livonijos ordinu taip pat buvo pradėtos derybos, kurios pasibaigė trumpalaike paliaubų sutartimi, pasirašyta 1380 m. vasario 27 d.[29] Ji apėmė ir Polocko kunigaikštystę, iš kurios prieš dvejus metus buvo pasišalinęs kunigaikštis Andrius. Rytuose prieš Maskvos kunigaikštį Dimitrą ir jo sąjungininkus Jogaila sudarė naują koaliciją, į kurią įėjo Aukso ordos chanas Mamajus ir Riazanės kunigaikštis Olegas, Jono sūnus. Kas buvo šios koalicijos iniciatorius, nežinia. Andrius ir jo brolis Dimitras stojo Jogailos priešininkų pusėje. Andrius vadovavo Pskovo kariuomenei, o Dimitras – Briansko[30]. Apie Briansko pasidavimą drauge su kunigaikščiu Dimitru šaltiniai nieko nesako. Greičiausiai tai bus buvę atskiri šios srities bajorai, kurie emigravo į Maskvą su savo kunigaikščiu. Rusų metraščiai aukštai vertina kunigaikščio Andriaus ir jo brolio reikšmę šiame rusų susidūrime su totoriais, pasibaigusiame totorių pralaimėjimu kautynėse Kulikovo laukuose. Jogaila su visa savo kariuomene pavėlavo ir kautynėse nedalyvavo. Vokiečių kronikininko Jono iš Posilgės liudijimu, lietuviai tik užpuolę grįžtančius su karo grobiu rusus, juos sumušę ir atėmę grobį[31]. Polockiečiai nedalyvavo Kulikovo kautynėse. Kas Polocką valdė Andriui pasišalinus, nežinia. Tik 1381 m. jis buvo pavestas Jogailos broliui Skirgailai, neseniai sugrįžusiam iš kelionės po Centrinę Europą. Bet, matyti, kunigaikštis Andrius santykių su Polocku nebuvo nutraukęs. Ten jis turėjo gana gausią jam atsidavusią partiją, kuri pasipriešino Skirgailos viešpatavimui. Skirgaila turėjo pasitraukti iš Polocko. Sukilimas prieš jį ėjo su šūkiu – kovoti su kunigaikščiu pagonimi[32]. Jų nusistatymą, be abejojimo, buvo paveikęs pagonio Jogailos, Skirgailos brolio ir suvereno, draugavimas su totoriais prieš

[27] *ПСРЛ. Т. 8. С. 34.*

[28] *CDL. P. 53.*

[29] *Liv-, Esth-und Curländisches Urkundenbuch. Bd. 3. Reval, 1857. S. 113. Dok. 1362.*

[30] *ПСРЛ. Т. 8. С. 36.*

[31] *SRP. Bd. 3. S. 115.*

[32] *Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Bd. 2. S. 607: „Ruteni vero putabant in nullo eventu habere regem paganum et vi expulerunt eum".*

rusus pravoslavus. Tikybiniai sukilimo motyvai matyti ir iš Detmaro pasakojimo, kad polockiečiai buvę pasiryžę greičiau pasiduoti Livonijos ordino magistrui arba mirti negu priimti kunigaikštį pagonį[33]. Šitokį staigų palinkimą į Ordino pusę galima grįsti tik intensyvia Andriaus ir Ordino propaganda. Skirgailai teko pavestąjį valdyti miestą užkariauti. Tačiau paties miesto apsiautimo metu įvyko perversmas Lietuvoje: Jogaila buvo pašalintas iš didžiojo kunigaikščio sosto, ir jo vietą užėmė jo dėdė Kęstutis. Kęstutis visą savo dėmesį nukreipė į kovą su abiem vokiečių ordinais, kuriuos jis teisingai laikė visų paskutiniais metais Lietuvoje pasireiškusių sąmyšių kaltininkais. Lietuvos kariuomenė, apsiautusi Polocką, buvo atšaukta. Polockiečiai nesipriešindami tuojau pasidavė kitam lietuviui pagoniui, didžiajam kunigaikščiui Kęstučiui. Pagonis Skirgaila turėjo emigruoti į Livoniją, drauge su pasitraukiančia Livonijos kariuomene, kuri buvo atėjusi Skirgailai į talką. Čia labai akivaizdi dviveidiška Livonijos ordino politika. Kunigaikštis Andrius, Kęstučiui sutikus, grįžo į Polocką. Nesvyruodamas jis turėjo pripažinti Kęstučio autoritetą ir valdžią. Kada Andrius sugrįžo į Polocką, šaltiniai nenurodo. Greičiausiai tuojau pasibaigus apsiausčiai. Tačiau galima manyti, kad jis buvo sugrįžęs anksčiau, kad pats organizavo sukilimą prieš Lietuvą ir net jam vadovavo. Šitoks spėjimas logiškai atrodo tikresnis. Nuo 1381 iki 1385 m. apie Andrių jokie šaltiniai nieko nesako. Matyti, jis ramiai sėdėjo Polocke ir nesikišo į Jogailos ir Kęstučio bei Jogailos ir Vytauto savitarpio kovas. Pats Jogaila, užimtas kovomis vakaruose, neturėjo nei laiko, nei noro komplikuoti santykių šiaurės rytuose kariaudamas su Andriumi, juo labiau kad Andrius laikėsi ramiai ir lojaliai. Tik kai 1384 m. Jogaila susitaikė su Vytautu ir kai Vytautas grįžo į Lietuvą, Andriui pasidarė aišku, kad vien savo jėgomis Polocke jis nebeišsilaikys. Remtis senąja koalicija, į kurią įėjo Pskovas, Livonijos ordinas, Maskva ir gal Naugardas (apie Naugardo dalyvavimą šioje koalicijoje žinių nėra), nebebuvo galima. Pats galingiausias jos narys Maskva 1382 m. Aukso ordos chano Tochtamišo buvo visiškai parblokšta ir dabar buvo susirūpinusi savų žaizdų gydymu. Liko tik Pskovas ir Livonijos ordinas. Pirmasis neturėjo jokių politinių ir ekonominių sumetimų pradėti karą su Lietuva, ypač po to, kai daug galingesnė 1378–1380 m. koalicija nieko nebuvo pasiekusi; be to, paties Andriaus autoritetas, ypač turint galvoje tas aplinkybes, kuriomis jis buvo išrinktas Pskove kunigaikščiu, negalėjo būti didelis. Livonijos ordinas, kaip ir jo siuzerenas Prūsijos ordinas, visuomet buvo pasiryžęs palaikyti ar sukelti nesantaiką savo priešininkų žemėse, bet jis tai darė turėdamas prieš akis tik aiškią naudą. Kunigaikštis Andrius galėjo pradėti su juo derybas tuojau po to, kai paaiškėjo pirmieji Jogailos ir Vytauto susitaikymo rezultatai ir kai abudu pusbroliai jau drauge grūmėsi su vokiečiais. Istoriniai šaltiniai nepaliko duomenų apie šių derybų eigą. Žinomi yra tik jų vaisiai. Livonijos ordinas, kaip Vokiečių ordino vasalas, negalėjo daryti jokios svarbios sutarties be savo siuzereno sutikimo. Vokiečių ordinas žinojo apie visas derybas. Sutartis tarp kunigaikščio Andriaus ir Livonijos ordino magistro Robino von Elsen buvo pasirašyta 1385 m. spalio 10 d. Livonijoje, Nedritsene. Kunigaikštis Andrius užrašė „visą savo Polocko karalystę“ („totum regnum Ploscoviense“), kurią tariamai nuosavybės teisėmis jam buvo paskyręs ir davęs gyvendamas jo tėvas Algirdas, kitados buvęs

33 *Ten pat. Bd. 3. S. 117.*

Lietuvos karalius, ir kurią jam atskiru raštu buvo paskyrę ir davę žinių broliai po tėvo mirties (NB. Visi netikslumai čia buvo tyčia pavartoti, kad pateisintų neteisėtą sutarties sudarymą be didžiojo kunigaikščio sutikimo), amžiniems laikams nuosavybės teisėmis („in perpetuum libere habendum tenendum et possidendum sine impeticione qualicunque) Livonijos ordinui su sąlyga, kad Ordinas gintų jį patį ir visus jo įpėdinius Polocko karalystėje nuo priešų, kurie bandytų jį iš ten išvyti[34]. Santykiai tarp Livonijos magistro ir kunigaikščio šia sutartimi nustatomi labai neaiškūs ir tik papildomame dokumente, kunigaikščio Andriaus laiške, rašytame Vokiečių ordino magistrui tą pačią dieną, pasakoma, kad Andrius yra atgavęs iš Livonijos ordino magistro tą pačią karalystę sau ir savo vaikams kaip feodą feodalinėmis teisėmis[35]. Kunigaikščio Andriaus pasidavimas Livonijos ordinui neturi jokių ryšių su Jogailos to pat laiko derybomis su Mažosios Lenkijos ponais dėl Jadvygos vedybų ir jo išrinkimo Lenkijos karaliumi. Tačiau kai Jogaila Krėvos sutartimi su Lenkija su visais savo tikraisiais broliais ir su pusbroliu Vytautu 1386 m. pradžioje išvyko į Krokuvą, Andrius tarė esant tinkamą momentą vėl pradėti karo veiksmus su didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Rusų istorinėje literatūroje yra pareikšta nuomonė, kad kunigaikštis Andrius sukilęs prieš Jogailą protestuodamas prieš Lietuvos didžiojo kunigaikščio susidėjimą su katalikiškąja Lenkija; esą Jogaila nustojęs teisių būti rusiškųjų sričių suverenu[36]. Kiti net mano, kad Andrius, pasinaudojęs rusų gyventojų nepasitenkinimu, kai Jogaila susirišęs su Lenkija, antrą kartą norėjęs atimti iš jo didžiojo Lietuvos kunigaikščio sostą[37]. Šitos nuomonės, atrodo, nepakankamai pamatuotos: viena, rusiškosios sritys, turėdamos vidinę autonomiją, Lietuvos valstybės užsienio politikoje dar veikliai nedalyvavo; antra, pati Jogailos sutartis visiems valstybės gyventojams dar net nebuvo žinoma; trečia, iš niekur nematyti, kad Andrius būtų kreipęsis į kurį nors brolį, išpažįstantį Rytų bažnyčios tikėjimą, ir taręsis su juo dėl bendro veikimo; ketvirta, pradėjęs karo veiksmus, Andrius žygiavo ne į Vilnių, valstybės centrą, o ėmėsi užkariauti Lukomlę, į pietų rytus nuo Polocko. Vienintelis Andriaus sąjungininkas, be Livonijos ordino, buvo Smolensko kunigaikštis Sviatoslavas, tačiau savo kariuomenės jis nesujungė su Andriaus kariuomene, o kariavo atskirai, stengdamasis atimti iš lietuvių Mstislavlį, kitados Algirdo atplėštą nuo Smolensko kunigaikštystės. Tik Livonijos ordino magistras buvo įsiveržęs į tikrąją Lietuvą, pasiekė net Ašmeną, apiplėšė 18 valsčių ir, išbuvęs svetimoje teritorijoje tris savaites, grįžo su grobiu į Livoniją[38]. Niekas iš Lietuvos gyventojų nesidėjo nei prie Andriaus, nei prie Sviatoslavo, nei prie Livonijos ordino. Baisūs žiaurumai, kuriuos pavartojo Smolensko kunigaikštis prieš

[34] *CDP. T. 4. P. 39–40. Doc. 33: Ten pat: „Et si quis nos vel nostros heredes in regno Ploscoviensi expellere conctur, Extunc Magister et ordo in lyvonia nos seu nostros heredes suo possetenus adiuvabunt et pro optentione regni nobis seu nostris heredibus suis auxiliis fideliter assistant".*

[35] *Ten pat. P. 40. „Ceterum predictum regnum in Poloscow in pheudom recepimus a magistro lyvonie et ab ordine perpetue a nobis et a nostris heredibus Iure pheodali possidendum".*

[36] Иловайский И.Д. *История России. М., 1896. Т.2. С.169;* Соловьев С.М. *История России. Кн.1. Ч.1–5.*

[37] Брянцев П.Д. *История Литовского государства с древнейших времен. Вильна, 1889. С.212.*

[38] Johann von Posilge. *Chronik des Landes Preussen // SRP. Bd. 3. S. 145.*

gyventojus, gali tik įrodyti, kad jie atkakliai gynėsi nuo pravoslavų kunigaikščio invazijos. Visos šios aplinkybės neleidžia manyti, kad Andrius būtų buvęs užsimojęs arba tapti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, arba bent atskelti nuo Lietuvos jos rusiškąsias dalis. Jo karo veiksmų kryptis greičiau įgalina manyti, kad jo tikslai buvo daug kuklesni ir realistiškesni. Greičiausiai jis siekė atskirti Vitebsko sritį nuo Lietuvos ir, Smolensko kunigaikščio padedamas, arba ją prijungti ištisai prie Polocko kunigaikštystės, arba pasidalyti jos žemes su savo sąjungininku Smolensko kunigaikščiu. Andriaus ir jo bendrininkų – Livonijos ordino ir Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo – veiksmų nesuderinimą galima paaiškinti tik kiekvieno jų kitokiais tikslais: Ordinas bijojo per didelio naujojo vasalo sustiprėjimo, o Sviatoslavas nesitikėjo galėsiąs įsitvirtinti Vitebsko kunigaikštystėje. Jogaila, gavęs Krokuvoje žinių apie prasidėjusius karo veiksmus šiaurės Lietuvoje, pasirūpino išlaisvinti brolius Skirgailą ir Lengvenį ir pusbrolį Vytautą, kurie buvo pasirašę Krėvos sutartį ir Krokuvoje buvo laikomi Jogailos įkaitais, ir nusiųsti į Lietuvą priešo antpuoliui atremti. Jogailos brolis Karigaila, Mstislavlio vietininkas, iš Krokuvos buvo išsiųstas dar anksčiau ir spėjo nuvykti į savo pilį dar prieš Sviatoslavo puolimą. Andrius, išgirdęs apie besiartinančią Lietuvos kariuomenę, nutraukė karo veiksmus ir sugrįžo į Polocką. Lietuvos kariuomenė skubėjo pirmiausia išvaduoti Mstislavlį. Prie Vechros upės ji visiškai sumušė smolenskiečius. Kunigaikštis Sviatoslavas žuvo kautynėse, o du jo sūnūs, Jurgis ir Glebas, pakliuvo į lietuvių nelaisvę. Lietuvos kunigaikščiai pirmiausia ėmėsi Smolensko reikalų. Nenorėdami imti likusio be didesnės įgulos Smolensko, jie sutiko paimti iš jo atsipirkimo mokestį ir su Sviatoslavo našle sudarė sutartį, pagal kurią Smolenską atidavė vyresniajam jos sūnui su sąlyga, kad jis pasižadėtų Jogailai padėti prieš visus jo priešus, ypač prieš kunigaikštį Andrių[39]. Lietuvos kariuomenė šį kartą Andriaus Polocke nebepuolė. Greitomis surinkta, ji turbūt jautėsi per silpna kovoti su karui pasirengusiu Polocko kunigaikščiu ir su jo naujuoju siuzerenu Livonijos ordinu. Lietuvos krikštas, Vytauto vadovaujamos Lietuvos kariuomenės nusiuntimas užkariauti vengrų valdomos Galicijos, Maskvos kunigaikščio Dimitro karas su Naugardu ir naujų politinių komplikacijų baimė sulaikė Jogailą nuo skubių žygių prieš Andrių. Tik 1387 m. Skirgailos vadovaujama Lietuvos kariuomenė puolė Polocką. Skirgaila jau buvo priėmęs krikštą Rytų bažnyčios apeigomis ir tuo panaikinęs kliūtį, kuri sutrukdė jam įsigalėti Polocke 1381 m. Apie 1387 m. pavasario žygį prieš kunigaikštį Andrių žinių yra labai mažai. Livonijos ordino magistras jo visai negynė. Matyti, 1385 m. nesuderinti karo žygiai privertė Andrių nutraukti feodalinius santykius su Ordinu. Polockas pasidavė Skirgailai labai greitai, 1387 m. kovo pabaigoje ar balandžio pradžioje. Pats kunigaikštis Andrius pakliuvo į nelaisvę[40]. Vienas iš Andriaus sūnų, kaip spėjama, Simonas, šiame kare žuvo. Kitas – Jonas išbėgo į Pskovą. 1389 m. ten jis minimas kaip kunigaikštis[41]. Paimtas į nelaisvę, kunigaikštis Andrius buvo nusiųstas į Lenkiją ir ten buvo laikomas stiprioje Chencinų pilyje, Sandomiro srityje. Čia jis išbuvo ligi 1394 m. Kai Vytautas po 1392 m. Astravos sutarties tapo faktiškuoju Lietuvos valdovu ir savo rankose laikė Polocko kunigaikštystę, pašalinęs iš ten

[39] Koneczny F. *Jagiełło i Witold. Lwów, 1893. Cz. 1 S. 69.*

[40] *ПСРЛ. Т.4. С.94; Т.5. С.240.*

[41] *Ten pat. T. 4. P. 96.*

Skirgailą, prisiminė kitados ištikimai jo tėvui Kęstučiui tarnavusį kunigaikštį Andrių ir prašė Jogailą paleisti jį iš kalėjimo. Kunigaikščiams Vytautui, Vladimirui ir Skirgailai Algirdaičiams bei Ratno kunigaikščiui Teodorui laidavus, 1394 m. Andrius atgavo laisvę. Pabuvęs kurį laiką Lenkijoje, Korčino mieste, ir Jogailos aprūpintas reikalingiausiais daiktais, jis greitai išvyko iš Lenkijos, bet ne į Lietuvą, o į Pskovą, kurio kunigaikštis buvo jo sūnus Jonas[42]. Tuo metu įtempti Naugardo ir Pskovo santykiai privedė prie ginkluoto susirėmimo: naugardiečiai prisiartino prie Pskovo, stojo čia į kautynes, bet atsitraukė. Taikai su Naugardu sudaryti iš Pskovo buvo nusiųstas kunigaikštis Andrius, bet tikslo nepasiekęs grįžo atgal[43]. Nuo to laiko visos žinios apie kunigaikštį Andrių išnyksta. Paskutinį kartą jis minimas tarp žuvusiųjų 1399 m. Vytauto kautynėse su totoriais prie Vorsklos upės[44].

Konieczny F. *Jagiełło i Witold. Lwów, 1893. Cz. 1;* Smolka S. *Kiejstut i Jagiełło // Pamiętnik Akad. Umiej. w Krakowie. 1888;* Stadnicki K. *Bracia Władysława Jagiełły Olgierdowicza. Lwów, 1867;* Данилевич В.Е. *Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. Киев, 1896; ПСРЛ.*

42 Stadnicki K. *Bracia Władysława Jagiełły. Lwów, 1867. S. 33–34; ПСРЛ. Т. 4. С. 194.*

43 *Первая Новгородская летопись // ПСРЛ. Т. 3. С. 97.*

44 *ПСРЛ. Т. 2. С. 352; Т. 3. С. 101; Т. 4. С. 104; Т. 5. С. 151; Т. 17. С. 48.*

DIMITRAS

Dimitras, didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo sūnus (mirė 1399 m.). Dauguma metraščių laiko jį antruoju Algirdo sūnumi, gimusiu iš pirmosios žmonos. Kai kurie metraščiai painioja jį su Kaributu, gimusiu iš antrosios žmonos ir turėjusiu krikščionišką Dimitro vardą. Dimitras gimė Vitebske. Kaip ir vyresnysis brolis Andrius, Dimitras turėjo lietuvišką vardą, bet šaltiniuose jis nepažymėtas. Visą gyvenimą Dimitras praleido Lietuvos valstybės rusiškosiose srityse. 1356 m. atėmęs iš Smolensko Briansko sritį, Algirdas ją pavedė Dimitrui. Toje pat srityje iš didesnių miestų buvo dar Trubčevskas prie Desnos ir Starodubas. Dimitras dažniausiai yra vadinamas Briansko, kartais Trubčevsko, arba Trubecko, kunigaikščiu. Naugardo Ketvirtasis metraštis klaidingai jį kartais vadina Drucko kunigaikščiu, o kartais teisingai Briansko. Bychovco kronika klaidingai vadina jį Koreco kunigaikščiu. Dimitro valdoma sritis, esanti tolimame Lietuvos šiaurės rytų pasienyje, kaimynystėje su Maskvos didžiąja kunigaikštija buvo labai svarbi krašto saugumui. Jo amžininkas Maskvos didysis kunigaikštis Dimitras Doniškis siekė ją prisijungti. 1370 m. jis nesėkmingai puolė Brianską. Po dvejų metų, kai kilo karas tarp Tverės kunigaikščio Mykolo Aleksandraičio ir jo dėdės Kašino kunigaikščio Vasyliaus, pastarajam talkino maskvėnai, o pirmajam lietuviai. Lietuvių kariuomenėje, kuriai vadovavo Kęstutis, dalyvavo ir Dimitras. Lietuviai paėmė ir sudegino Maskvai priklausantį Perejaslavlį, o tverėnai, veikę skyriumi, tuo pat metu paėmė Dimitrovą. Lietuviai, susijungę su tverėnais, drauge paėmė Kašiną ir privertė jo kunigaikštį pa-

siduoti visiškai Tverės kunigaikščio Mykolo valiai. Nuo Tverės Kęstučio vadovaujami lietuviai žygiavo atgal Novotoržoko valsčiumi ir privertė jo gyventojus pasiduoti Tverės kunigaikščiui, o Dimitras grįžo į savo sritį pro Tverę ir pakeliui pridarė savo sąjungininkams daug žalos. Po didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo mirties, kai vyriausias jo sūnus Polocko kunigaikštis Andrius sukilo prieš Jogailą ir stengėsi šį pašalinti Dimitro Doniškio padedamas, Dimitras taip pat prisidėjo prie sukilimo. Dimitras laikėsi gana pasyviai. Jis savo ginklų prieš Lietuvos valdžią tiesiogiai nenukreipė, o tik nesigynė, kai Maskvos pasiųsta kariuomenė, vadovaujama Maskvos didžiojo kunigaikščio Dimitro pusbrolio Vladimiro, Andriaus sūnaus, voluiniečio Dimitro Bobroko ir Andriaus Polockiečio, 1379 m. žiemą įsiveržė į Briansko sritį. Ties Trubčevsku Dimitras pasidavė maskvėnams su savo žmona, vaikais ir bajorais. Rusų metraštis mini tik Starodubo ir Trubčevsko pasidavimą ir visai nemini Briansko, esančio toli į šiaurės rytus nuo paminėtų miestų. Nežinia dėl ko maskvėnai nepasiliko užimtose Dimitro valdomose srityse ir skubiai pasitraukė. Dimitras paskui besitraukiančiuosius nuvyko Maskvon ir buvo maloniai priimtas jos kunigaikščio. Iš Dimitro Doniškio Dimitras gavo valdyti Perejaslavlį, prieš kelis metus paties Dimitro su lietuviais sunaikintą, su teise naudotis visomis pajamomis iš jo. 1380 m. Dimitras drauge su emigravusiais iš Briansko savo valdiniais dalyvavo Dimitro Doniškio kautynėse su totoriais Kulikovo laukuose. Rusų istorinės legendos giria Dimitro ir jo brolio Andriaus didelį strateginį sumanumą. Po Kulikovo kautynių šaltiniai mini Dimitro vardą tik du kartu: 1388 m. gruodžio 13 d. jis savo vaikų vardu Molodečne prisiekė Jogailai, kaip Lenkijos karaliui, ir jo žmonai Jadvygai bei jų būsimiems vaikams būti ištikimas, niekados jokia klasta nuo Lenkijos Karūnos neatsiskirti, visomis jėgomis saugoti juos nuo priešų ir amžinai jiems padėti. Tuo pat raštu Dimitras atsisakė priesaikos, anksčiau duotos Maskvos didžiajam kunigaikščiui Dimitrui. Kada Dimitras grįžo iš Maskvos, nežinia. Matyti, susitaikęs su Jogaila, jis atgavo Briansko sritį ir greitai po to per kilusias Vytauto ir Jogailos kovas laikėsi nuošaliai ir ramiai. Vytauto valdžią Lietuvoje jis pripažino be pasipriešinimo. 1399 m. Dimitras dalyvavo Vytauto kautynėse prie Vorsklos ir čia žuvo. Visi šaltiniai šia proga vadina jį Briansko kunigaikščiu. Dimitras paliko du sūnu – Joną ir Mykolą. Pastarasis laikomas rusų kunigaikščių Trubeckių pradininku.

Krupowicz M. *Zbiór dyplomatów rządowych i aktów priwatnych, posługujących do rozjaśnenia dziejów Litwy i złączonych z nią krajów. Wilno, 1858; ПСРЛ. Т. 3. С. 133; Т. 4. С. 67–68, 77–104, 142; Т. 5. С. 251; Т. 6. С. 91; Т. 7. С. 255; Т. 8. С. 17, 34, 36; Т. 10. С. 228; Т. 11. С. 55; Т. 15. С. 431; Т. 17. С. 48, 97, 174, 330, 377, 391, 501, 517.*

KĘSTUTIS

IR JO LAIKAI

Sunkiais svetimųjų viešpatavimo laikais, kai Lietuvos vardas buvo išbrauktas iš Europos žemėlapio, kai apie lietuvių tautą buvo kalbama lyg apie meteorą, netikėtai pasirodžiusį viduramžiais ir taip pat nelaukiamai greitai išnykusį, kai, rodosi, nesimatė jokios skaistesnės prošvaistės lietuviams, kai pagaliau tautos sąmonė atrodė esanti išnykusi net iš lietuviškai kalbančių žmonių, vis dėlto garbingos praeities prisiminimas gaivino ne vieno lietuvio inteligento sielą.

Dabartis su praeitimi yra glaudžiai susijusios kiekvieno žmogaus gyvenime. Nejaugi kitaip gali būti žmonijos likime? Juk dabartis yra ne kas kita, kaip daugelio žmonių generacijų darbų ir rūpesčių išdava. Kaip gamtoje nežūsta jokia materija, o tik keičia savo formas, taip ir žmonijos istorijoje protėvių

rankų ir proto vaisiai negali išnykti nepalikę pėdsakų. Didingi praeities žygiai kartais pasilieka žmonijos sąmonėje kaip žarijos, užklotos storu pelenų klodu. Išgriebtos iš pelenų ir pučiamos jos visuomet leidžia iš naujo sukurti ugnį.

Tokios žarijos lietuviams buvo pagoniškosios Lietuvos žygiai. Kai prancūzų revoliucijos išjudintos išblaškytos ir suskaldytos Europos tautos ėmė tautiškai sąmonėti, ir lietuviai negalėjo per ilgai pasilikti tolimi tam sąjūdžiui. Jų akys tuojau nukrypo į praeitį. Istorijos šaltiniai nedaug yra palikę vardų tų žmonių, kurie kūrė, tvarkė ir gynė senovėje lietuvių sukurtą valstybę. Tarp jų skaisčiai žibėjo tautos vadų – Mindaugo, Traidenio, Vytenio, Gedimino, Algirdo, Kęstučio, Vytauto – vardai. Jie simbolizavo lietuvių tautos žūtbūtines kovas už savo gyvybę kovoje su išoriniais priešais, kurie tykojo lietuvių tautą parblokšti ir sunaikinti.

Kovose su vokiečiais ir lenkais ypač pasižymėjo Kęstutis, kuris per keturiasdešimt su viršumi metų neišleido ginklo iš rankų ir kuris neleido priešams užimti nė pėdos lietuviškos žemės. Žiauriais Europos laikais, kuomet nebuvo skaitomasi nei su žmogaus gyvybe, nei su jo turtu, pagonis lietuvių kunigaikštis neišsemiama sielos skaistybe ir dorybe stebino žmones, vadinančius save Kristaus sekėjais. Tragiška šio žmogaus mirtis ne nuo išorinių priešų smūgių, o nuo saviškių rankų, artimiausių giminaičių ir bendradarbių, savo krašto pily, pavirtusioje kalėjimu, jau senovėje sudarė Kęstučiui patrioto kankinio aureolę. Atgimstančioje lietuvių sąmonėje Kęstutis iš karto iškilo kaip tautos milžinas, nemirtingas tautos vadas, kurio mintis sukosi tik apie krašto laisvę ir gerovę ir kuris joms visą gyvenimą aukojo savo jėgas ir gyvybę. Tai buvo lyg pasakų gyvasis vanduo, kuriuo apšlakstyta pamažu gyvėjo tautos siela.

Kolosali Kęstučio reikšmė lietuvių atgimimo procesui buvo juntama ne tik pačių lietuvių. Didžiojo karo metu, kai pasmarkėjo nepriklausomos Lietuvos reikalavimai, vienas įžymus rusų žurnalistas liberalas (Mykolas Osorgin) pasipiktinęs apie šį reikalavimą rašė rimčiausiame Maskvos rusų dienrašty. Neprisimenu žodis žodin jo pasakymų, tačiau jų prasmė ir tonas man giliai įstrigo atmintin; jis sakė maždaug taip: ko nori lietuviai? Kad kitados buvo kunigaikštis Kęstutis, jie drįsta reikalauti atsiskyrimo nuo Rusijos ir nepriklausomybės?

Taip ir svetimtaučio žurnalisto sąmonėje Kęstutis – ne eilinis, paprastas arba didysis kunigaikštis, o įprasmintas idealas, kurio siekia lietuvių tauta.

Šių metų vasarą suėjo lygiai penki šimtai penkiasdešimt metų nuo tragiškos Kęstučio mirties Krėvos pily. Pravartu šia proga prisiminti jo gyventus laikus.

Lietuvių tauta, gyvenanti atokiai nuo tautų kilnojimosi kelio, negausiai apdovanota gamtos turtais, galėjo ilgą laiką rami išlikti tarp savo girių ir balų Baltijos pietų rytų pajūry. Tačiau ji nebuvo barbariškai žiauri tauta. Pirmosios istorijos žinios leidžia manyti, kad ji gyveno iš žemdirbystės, žuvininkystės ir medžioklės, kaip ir kitos tų laikų Vidurio ir Vakarų Europos tautos. Pamatinio žymaus skirtumo ekonominiame gyvenime nebuvo. Skyrėsi daugiausia gamybos įrankiai. Neturėdami savo krašte nei geležies, nei kitų metalų, lietuviai dirbo žemę, žvejojo ir medžiojo daug primityvesniais įrankiais nei Vakarų Europos žmonės, kurie tiek daug buvo paveldėję iš senovės Romos ir kurie po Kryžiaus karų Kristaus karstui atvaduoti galėjo dar pasinaudoti Azijos ir Afri-

kos tautų darbo vaisiais. Žemė jau buvo atskirų asmenų nuosavybė, kas rodo, kad ji buvo branginama. Socialiniai santykiai taip pat nebuvo labai primityvūs: čia buvo ir laisvų žmonių, ir vergų, kurių būtis negalėjo būti sunki, bent negalėjo žymiai skirtis nuo kitų žemdirbių, žūklautojų arba medžiotojų būklės. Tarp laisvųjų galima pastebėti žymią diferenciją (žymų skirtumą), kuris pirmų pirmiausia buvo ekonominės nelygybės išdava. Gyventojų būde reiškėsi daug dorybių – svetimųjų pakantumas, vaišingumas, noras padėti kaimynams darbuose. Tikyba buvo gamtos jėgų dievinimas ir gerbimas kai kurių jos reiškinių, pasižyminčių savo nepaprastumu, kartais nesuprantamu keĩstumu, kuris žmonėms krito į akį. Ypatingoje pagarboje buvo laikoma ugnis, tas visos žmonių kultūros pirmutinis pradas. Su ugnies garbinimu buvo siejamas ir griausmų bei žaibų valdytojo – Perkūno – kultas. Ugnies garbinimas buvo taip charakteringas lietuvių tautai, kad Konstantinopolio patriarchas Filotiejus, kalbėdamas apie lietuvių kunigaikštį Algirdą 1370 m. ir norėdamas pažymėti šio pagoniškumą, vadina jį ugnies garbintoju. Joks nei tuometinis, nei vėlesnis šaltinis nekalba apie garbinimą fetišų, t.y. pasidarytų daiktų, garbinamų kaipo dievai, arba stabų, idolų, kuriuos garbino senovės graikai ir romėnai. Taigi senovės lietuvių negalima vadinti stabmeldžiais, nes jie nei dirbdinosi stabus, nei jiems meldėsi. Neturėjo pagonys lietuviai nei kunigų luomo, nors, be abejonės, buvo atskirų žynių, kurie dėjosi sugebą išprašyti iš nežinomų dievų geresnį derlių, veislesnių gyvulių, apsaugoti žmones ir gyvulius nuo nesveikatos bei kitų nelaimių ir pan. Bet tai buvo pavieniai, neorganizuoti žmonės. Paprastai dievų garbinimas, kuris reiškėsi aukų atnašavimu, buvo šeimynos galvų arba vadų reikalas.

Trumpai sakant, lietuvių tauta, tokia, kokią ją užtiko pirmieji rašytojai, suteikę apie ją žinių, buvo rami, darbšti, dorovinga žmonių giminė. Jei vėlesni rašytojai kartais kalba labai neigiamai apie lietuvius ir laiko juos žiauriais, tai jau bus pasekmė jų ilgamečių kovų su krikščionimis, kurie savo žiaurumais, viską naikindami, žudydami ir degindami, sukėlė panašų ir savo priešininkų elgesį.

Nuo 1230 m. lietuvių giminėms, būtent lietuvių tautos vakarinei daliai, prūsams, teko pirmiems prie Vyslos upės susiremti su krikščionimis, daugiausia vokiečiais. Maždaug tuo pačiu metu su vokiečiais teko kovoti ir Lietuvos šiaurėje. Prie Dauguvos žiočių taip pat buvo įsistiprinę vokiečiai. 1201 m. jie įkūrė Rygą, kuri pasidarė jų uostas susisiekti su Vidurio Europa ir administracinis centras jų kolonijai ir užkariautoms sritims. Ir vieni, ir kiti ėjo į lietuvių giminių gyvenamas sritis su Katalikų bažnyčios palaiminimu, kaipo kariaujančios bažnyčios (ecclesia militans) atstovai. Savo veikimo simboliu jie buvo pasirinkę kryžių, kurį išsisiuvinėdavo ant apsiaustų. Kryžius turėjo reikšti, kad jie kovoja už Kristaus mokslą, stengdamiesi platinti jį tarp tų, kurie to mokslo dar nepažinę. Šie katalikybės platintojai buvo sudarę drausmingas karines vienuolių organizacijas. Jų nariai turėjo duoti panašius į paprastų vienuolių įžadus. Nuo pastarųjų jie tesiskyrė tikslais. Kaip ir kitos vienuolių organizacijos, jos vadinosi ordinais.

Ordinas, pradėjęs veikti vakaruose, Prūsų žemėje, prie Vyslos upės, buvo šaka galingos organizacijos, susikūrusios pačioje XII a. pradžioje Jeruzalėje globoti ir saugoti vokiečių kilmės maldininkams. Jis tuomet vadinosi domus Alemannorum, arba hospitale Sanctae Mariae Theutonicorum, t.y. Vokiečių

namai, arba Šventos Marijos vardo Vokiečių prieglauda. 1198 m. ši „prieglauda" buvo reorganizuota ir pavadinta Šventos Marijos vardo Vokiečių riterių ordinu. Dievotų žmonių dosniai apdovanotas, šis Vokiečių ordinas kūrė savo skyrius ne tik Palestinoje, bet ir Vokietijoje, ir Vengrijoje.

Mazovijos kunigaikštis Konradas, nebepajėgdamas apsiginti nuo prūsų, kurie nuolat puldinėjo ir plėšė lenkų žemes, pasikvietė Vokiečių ordiną talkon ir pažadėjo duoti jam įsikūrimui žemių leno, t.y. laikino naudojimosi, teisėmis, su sąlyga, kad jis gintų lenkus nuo prūsų. Į Pavyslį atvyko ne visas Vokiečių ordinas, o tik jo dalis. Tai labai svarbus faktas. Sunkiomis gyvenimo valandomis šis Prūsų žemėje įsikūręs ordinas visuomet galėjo gauti medžiaginę ir moralinę paramą iš kitų to paties vardo ordino šakų. Jis galėjo disponuoti ne tik savo, bet ir viso ordino jėgomis.

Prie Dauguvos žiočių įsikūrė savarankiškas riterių ordinas, pavadintas Fratres militiae Christi, arba Ordo fratrum militiae Christi, t.y. Kristaus kariuomenės broliais, arba Kristaus kariuomenės brolių ordinu. Kadangi ant jų balto apsiausto ant krūtinės buvo išsiūtas raudonas kryžius, o po juo raudonas kardas, tai šiuos riterius vėliau vadino dar Fratres ensiferi, t.y. Broliai kardininkai. Šio ordino įkūrėjas buvo Rygos vyskupas Albertas. Kristaus kariuomenės broliai turėjo duoti Rygos vyskupui ištikimybės (fidelitas) ir paklusnumo (obedientia) priesaiką. Kardininkų ordinas buvo įkurtas 1202–1204 m. ir popiežiaus Inocento III patvirtintas.

Abudu ordinu, kaip vienuolių organizacijos, priklausė Šventajam Sostui. Jie turėjo veikti pagal Romos popiežiaus nurodymus. Už neklusnumą popiežius galėjo bet kuriuo metu ordinus uždaryti.

Ordino broliai nebuvo vieni kariai. Ordino nariai galėjo būti tik aukštos kilmės žmonės, kurie ilgainiui tapo viršininkais. Ordino brolių vadovybėje buvo daug kitų žmonių, aukštos ir neaukštos kilmės, kurie sudarė ordino kariuomenę.

Abudu ordinu iš pat pradžių rūpinosi ne tiek pagonių atvertimu į krikščionybę, kiek didesnių žemių plotų užgrobimu. Viduramžiais pagonys, ypač jei buvo silpnesni ir negalėjo atsispirti galingesniems, nebuvo laikomi pilnateisiais žmonijos nariais; galima sakyti, jie nebuvo laikomi net žmonėmis, o prilyginami gyvuliams, su kuriais buvo leidžiama elgtis nesivadovaujant net paprasčiausios dorovės reikalavimais. Jų valdoma žemė buvo laikoma niekam nepriklausanti (terra nullius) ir galėjo būti popiežiaus arba imperatoriaus padovanota bet kam. Šis dėsnis nebuvo tik tuščias žodis. Kiekvienas karys, vykdamas karan su pagonimis, tikėjosi įsigyti ir valdyti didžiausius žemės plotus, nes vieną kartą atimta iš pagonių žemė nebegalėjo, tų laikų supratimu, būti jiems grąžinta.

Popiežius, ragindamas krikščionis eiti kariauti su pagonimis, be žemiškųjų turtų, žadėjo dar ir dangiškuosius – nuodėmių atleidimą ir dangaus karalystę, jei kam tektų žūti kovoje su pagonimis už krikščionybės platinimą.

Vokiečių ordinai įsikūrė lietuvių giminių gyvenamų žemių pakraščiuose tuo metu, kai lietuvių giminės dar negyveno valstybinio gyvenimo. Atskiros giminės, kad ir turėjo savo vadus, bet jie viens su kitu nebuvo niekuo susiję, nebuvo pratę bendrai veikti. Organizuotai veikiantiems Vokiečių ordino broliams, be to, dar turintiems gerus geležinius šarvus ir ginklus ir pažįstantiems iš patyri-

mo karo meną, nebuvo sunku nugalėti prūsų tauteles ir malšinti jų sukilimą, kai jos stengdavosi nusikratyti vokiečių jungą.

„Kristaus kariuomenės broliams" teko susidurti su rytų ir šiaurės lietuviais tuomet, kai ten jau buvo prasidėjęs valstybės kūrimosi procesas. Giminių vadai, iš pradžių pripratę burtis draugėn ir plėšimų tikslais puldinėti kaimynus, dažniausiai rusų žemes, sugebėjo daryti savitarpio sąjungas ir gintis nuo išorinių priešų. Vienam tokių vadų, kunigaikščiui Mindaugui, pirmojoje XIII a. pusėje pavyko priversti įvairius vadus, kunigaikščius, pasiduoti jo valiai ir sukurti galingą valstybę. Priėmęs krikštą Katalikų bažnyčios apeigomis 1250 m. pabaigoje ar 1251 m. pradžioje su šeimyna ir dvariškiais, Mindaugas iš karto atsidūrė krikščioniškų valdovų tarpe arba, kaip dabar pasakytume, gavo iš popiežiaus, kurio politinė įtaka visai Europai buvo svari, pripažinimą de jure.

Apdovanotas nepaprasta politine išmintimi, Mindaugas gerai suprato, kad norint išlaikyti savo krašto politinę nepriklausomybę, reikia atsikratyti ir bet kokių bažnytinių ryšių su savo artimiausiais kaimynais. Rygos arkivyskupas Albertas, vienas iš žymiausių Mindaugo priešų, dengdamasis tuo, kad jis netikįs Mindaugo atsivertimo nuoširdumu, norėjo tarsi paimti patį Mindaugą ir jo kraštą savo globon ir saugoti, kad jis neiškryptų iš naujojo kelio. Mindaugas, matydamas tame nemažą pavojų savo sukurtai valstybei, kreipėsi į popiežių Inocentą IV su prašymu, kad jis priimtų jį patį ir naujai kuriamą lietuvišką Katalikų bažnyčią savo betarpiškon globon. Visa tai reiškė, kad būsimieji lietuvių katalikų kunigai ir vyskupai turės būti skiriami su paties valdovo žinia arba, kitaip sakant, lietuvių tautai ir valstybei ištikimi. Šiuo atžvilgiu Mindaugas savo išmintimi prašoko Jogailą ir Vytautą, kurie leido, kad lietuvių Katalikų bažnyčia hierarchiškai priklausytų nuo Lenkijos arkivyskupo. Šios hierarchinės bažnyčios subordinacijos išdavos lietuvių tautai buvo labai liūdnos: lenkai siuntė lietuviams kunigus lenkus ir per juos lietuvių tautą lenkino. Vytautas, kovodamas už Lietuvos politinę nepriklausomybę, nieko nebuvo padaręs, nors kartais ir žadėdavo, Lietuvos Katalikų bažnyčiai nuo Lenkijos priklausomybės atpalaiduoti.

Mindaugas reikalavo Lietuvos bažnyčios savarankiškumo ir gavo popiežiaus pripažinimą. Tai buvo labai didelis politinis laimėjimas ir garantija ateičiai.

Maža to, už Katalikų bažnyčios tikėjimo priėmimą Mindaugas išsiderėjo iš popiežiaus karaliaus karūną. Jo vainikavimo metai ir diena tikrai nežinomi, bet, sprendžiant iš visų politinių aplinkybių, jo vainikavimas įvyko 1253 m. liepos mėnesį. Karališkasis Mindaugo titulas prilygino Lietuvos valdovą patiems įžymiausiems tų laikų Europos viešpačiams, o jų buvo labai nedaug. Vienas tik Prancūzų karalius Louis (Lui) IX, arba šv. Liudvikas, Mindaugo amžininkas, buvo visų gerbiamas ir žinomas savo dideliu autoritetu. Vokietijoje tuomet viešpatavo anarchija, ir kitur ėjo tarpusavio karai. Išskyrus Louis IX, niekur nebuvo autoritetingo valdovo. Šiomis sąlygomis karalius Mindaugas, garsaus ir išmintingo popiežiaus Inocento IV remiamas, lengvai galėjo tapti vienu garsiausių Europos valdovų.

Mindaugas ryžosi priimti krikštą grynai politiniais išskaičiavimais – norėdamas sumažinti savo priešų skaičių. Pats žymiausias išorinis jo priešas buvo Livonijos vokiečių ordinas, kuris veikė išvien su Haličo ir Voluinės kunigaikščiais. Krikšto priėmimo vaisiai buvo tie, kad išorinių priešų koalicija suiro.

Haličo–Voluinės kunigaikščiai dabar jam buvo nelabai pavojingi. Su jais jau galėjo sėkmingai kovoti arba sudaryti Lietuvai naudingą taiką.

Daug pavojingesni pasirodė Mindaugo vidaus priešai. Krikščionybės priėmimas sukėlė prieš jį visus pagonis, kurie norėjo likti ištikimi tėvų tikėjimui. Tokių susirėmimų tarp priimančio krikščionybę valdovo ir jo valdinių krikščionybės platinimo metu Europoje reiškėsi visur. Lietuviai Mindaugo laikais nebuvo išimtis. Krikščionybė visur nugalėdavo. Taip, be abejo, turėjo būti ir Lietuvoje. Tačiau čia buvo kitos aplinkybės, kurios Mindaugo būklę labai sunkino: jis turėjo pažadėti Livonijos ordino magistrui už suteiktą pagalbą kovoje su vidaus ir išorės priešais perleisti tam tikras vakarines lietuvių žemes. Tiesa, žemės buvo perleidžiamos leno, t.y. laikino valdymo, o ne nuosavybės titulu, ir Mindaugas tikėjosi ilgainiui jas atsiimti. Tačiau patys gyventojai nesutiko būti vokiečių valdomi ir sukilo. Mindaugas nebuvo priešingas tam sukilimui. Sukilėlių pasisekimas galėjo padovanotąjį kraštą išlaisvinti iš Ordino valdžios ir vėliau jį suvienyti su Mindaugo valdomomis žemėmis. Mindaugas, susijęs draugiškumo sutartimis su Livonijos ordinu, negalėjo viešai kištis į šias kovas ir sukilėliams padėti, juo labiau kad sukilėliai buvo pagonys. Sukilėliams pasisekė smarkiai sumušti vokiečius prie Durbės ežero 1260 m. liepos 13 d.; sukilėliams, daugiausia žemaičiams, čia teko kautis su bendromis Vokiečių ir Livonijos ordinų jėgomis.

Baisaus vokiečių pralaimėjimo padarinys buvo visų vokiečių pavergtų tautų, ypač prūsų, sukilimas. Jo akivaizdoje Mindaugas nebegalėjo likti ramus. Jis dabar atvirai perėjo sukilusiųjų pusėn ir ėmė juos remti savo jėgomis. Mindaugo nedalyvavimas iš pat pradžios sukilėlių kovose jo vidaus priešų, kurių nestigo, buvo panaudotas prieš jį patį. Laimėję kovas su vokiečiais, jie dabar ėmė drąsiau kelti galvas. Pasinaudoję dar šeimyniniais kivirčais su Mindaugu, 1263 m. jį nužudė.

Mindaugas žuvo kaip tik tuo metu, kai tęsėsi sukilėlių kovos su vokiečiais ir kai buvo sprendžiamas Pabaltijo likimas. Jo žuvimas buvo didelis smūgis lietuvių tautai ir valstybei, nes jo žudytojai siekė duoti lietuvių valstybei visai kitą kryptį negu toji, kurią buvo užsibrėžęs Mindaugas.

Mindaugo sukurta valstybė nedingo drauge su savo įkūrėju. Matyti, kad tautinis susipratimas buvo pasiekęs jau tokį laipsnį, kad valstybės pamato negalėjo išgriauti nei karai krašto viduje dėl didžiojo kunigaikščio karūnos, nei išoriniai priešai, nei Mindaugo vyriausiasis sūnus Vaišelga, priėmęs Rytų krikščionybę ir surusėjęs, nei jo svainis, Voluinės kunigaikštis Švarnas, Danieliaus sūnus, negalėjo išsilaikyti Lietuvoje, nors savo valdžiai sustiprinti jie rėmėsi kitų valstybių, Lietuvos kaimynų, išorine jėga. Pavojus iš šiaurės, iš kardininkų pusės, ir iš vakarų, iš Vokiečių ordino pusės, verste vertė lietuvių tautą susitelkti atsparai vieno vado valdžioje. Lietuvių tauta, kuri, Mindaugui žuvus, buvo bepradedanti vėl skaldytis į savarankiškas, nepriklausomas kunigaikštystes, išorinių priešų akivaizdoje susibūrė vienon krūvon vieno valdovo valdoma.

Iš istoriniuose šaltiniuose likusių žinių negalime aiškiai nustatyti, kaip ėjo valstybinio atgimimo procesas. Nėra net tikrai žinoma, iš kurio Lietuvos krašto atsirado naujieji Lietuvos viešpačiai – *Vytenis* ir jo brolis *Gediminas*, Lietuvos valstybės atnaujintojai.

Didžiausias pavojus grėsė Lietuvos šiaurės vakarams, čia pirmiausia reikėjo organizuoti gynimąsi: pasak vokiečių šaltinių, čia, Nemuno žemupyje, virte virė lietuvių ir vokiečių kovos, todėl spėjama, kad šitoje Lietuvos dalyje, Žemaičiuose, ir atsirado nauja dinastija, su kurios vardu susijęs didingiausias Lietuvos istorijos laiko tarpas.

Vytenis ir Gediminas Lietuvos istorijos scenoje pasirodo nejučiomis, lyg pasakos galiūnai, kurie stoja kovoti su baisenybėmis. Šie valstybės atgaivintojai stebina mus ir kariniais gabumais, ir politine išmintimi.

Amžiais nuo kultūringo pasaulio atskirta lietuvių tauta buvo kultūriškai atsilikusi. Pasinėrusi žemės ūkin, medžioklėn ir žvejybon, neturėdama savo krašte geležies, ji net žemės ūkyje buvo toli nuo to, ką tuo metu jau buvo pasiekusi Vakarų Europa. Mokytis nebuvo iš kur. Labai klysta, mano supratimu, tie, kurie tvirtina, esą lietuviai sėmęsi kultūros iš rusų. Toks tvirtinimas yra nesusipratimas.

Rusų istorijoje žinomi du kultūros židiniai – pietuose ir šiaurėje, Kijeve ir Naugarde.

Kijevas dėl savo artimumo Bizantijai ir chazarams, plačiai prekiavusiems su Rytais ir tarp kita ko su arabais, iš tikrųjų jau IX a. antrojoje pusėje rytų slavams buvo šviesos šaltinis.

Naugardas naudojosi tik tolimais tos šviesos atspindžiais. Jo kaimynystėje niekur nebuvo aukštesnės kultūros. Skandinavija, su kuria Naugardas turėjo santykius, siuntė Rytų Pabaltijin tik narsių ir drąsių karių plėšikų būrius. Naugardo santykiai su Vokiečių pirklių sąjunga, vadinamąja Hanza, prasidėjo tik XIII a. Be to, pati Lietuva nuo Naugardo buvo toli.

Artimiausi lietuvių kaimynai – dregovičiai ir krivičiai – buvo nerangiausias rytų slavų elementas.

Polocko kunigaikštija, kurios žemės plačiausiai priėjo prie lietuvių gyvenamų vietų, kitų rusų kunigaikščių politiniame gyvenime net nedalyvavo, laikėsi atokiai, nuošaliai. Dėl tolumo nuo Kijevo ji negalėjo dalyvauti prekyboje, jos žmonės neturėjo progos arčiau susieiti su kitais, keistis gaminiais, išeiti tą mokslą, kurį teikia kontaktas su kitokios kultūros žmonėmis.

Trumpai tariant, lietuvių rytų kaimynai slavai, kad ir apkrikštyti, bet dėl nepalankių geografinių sąlygų nesugebėję išplėsti kitados gautos kultūros pradų, vargu ar kultūriškai stovėjo aukščiau už lietuvius ir jokiu būdu negalėjo būti šių mokytojai.

Vytenis ir Gediminas suprato, kad lietuviai negalės ilgai išsilaikyti kovoje su tais, kurie karo mene buvo Europos žiedas, kol patys jiems neprilygs. Bet kaipgi mokytis iš Vakarų Europos, jei kelias į ją Livonijos kardininkų ir Vokiečių ordinų atkirstas? Gilus žmonijos psichologijos pažinimas parodė Lietuvos barbarams, saracėnams, kitaip sakant, turkams, kaip lietuvius vadino Vakarų Europos rašytojai, tikrąjį kelią.

Svarbiausias kiekvieno pirklio siekimas yra pigiai pirkti, brangiai ir kuo daugiau parduoti. Rygos miestas, Kardininkų ordino būstinė, susidėjo iš pirklių, kuriuos masino plačių Lietuvos plotų pigūs gaminiai ir kurie vylėsi vargo spaudžiamiems Lietuvos valdovams brangiai parduoti karo reikmenis. Tai buvo pagrindinė Lietuvos ir Rygos miesto susiartinimo priežastis. Rygos miestiečiai

sugebėjo apgauti Ordino akylumą ir, kaip dabar pasakytumėme, prekiauti kontrabanda su lietuviais, nes ir vieniems, ir antriems tai buvo naudinga.

Ekonominis suartėjimas patraukė ir politinį susižinojimą ir susiartinimą. Vienų ir antrų interesams skersai kelio stovėjo Ordinas, todėl ir abejų mintys buvo nukreiptos į kovą su Ordinu. Visą Vytenio ir Gedimino viešpatavimo laiką Lietuvos valdovai ir Rygos miestas palaikė draugiškus santykius. Jie buvo nutraukiami tik tada, kai Ordino kardo spiriami rygiečiai turėdavo juos nutraukti. Bet tatai buvo daroma neilgam, iki pirmos progos vėl atnaujinti.

Rygos miestiečių suverenas (ponas) buvo Rygos katalikų arkivyskupas. Teisės atžvilgiu jis buvo Ordino suverenas. Teisė labai dažnai nesiderino su jėga, kurią turėjo Ordinas. Esant nesantaikai tarp Rygos arkivyskupo ir kardininkų, Lietuvos valdovai buvo vienintelė, kad ir išorinė, jėga, kuria arkivyskupas galėjo remtis. Arkivyskupo kartkartėmis pasireiškiąs draugavimas su lietuviais buvo stiprus moralinis pateisinimas Rygos pirklių žygiams. Tokiomis aplinkybėmis Rygos miestas pasidarė gana platūs vartai, pro kuriuos tryško Vakarų Europos kultūra ir šlakstė dar pirmykštę Lietuvos dirvą.

Nesiliaują karai su vokiečių ordinais be paliovos liejo lietuvių tautos kraują – vieni gyventojai žuvo kare, kiti buvo imami nelaisvėn. Pamažu kraštas tuštėjo. Lygiagrečiai su tuo būtų turėjęs eiti ir atsparumo silpnėjimas, jei jėgos nebūtų buvusios papildomos. Lietuvos plėtimasis į rytus ir pietus, rusų žemių užkariavimas lietuvių tautai buvo gyvybės dalykas.

Rusų žemių užkariavimas prasidėjo dar Mindaugo laikais. Jis prijungė Polocko kunigaikštystę. Po Mindaugo mirties dėl vidaus nesantaikos pačioje Lietuvoje užkariavimai sustojo. Su nauja jėga jie atsinaujino Vytauto ir Gedimino laikais. Pati užkariavimų eiga yra gana tamsi. Tuolaikinių kronikų žinios apie juos yra trumpos ir dažniausiai viena kitai prieštaraujančios. Kitados rusų istorijos vadovėliuose buvo sakoma, kad užkariavimai buvo lengvi todėl, kad rusų žemės vilko totorių jungą. Tatai ne visai taip. Pirmiausia buvo užkariautos tos žemės, kurių totorių kardas nebuvo pasiekęs. Jos buvo silpnos dėl susiskaldymo į nedideles kunigaikštystes, dėl vaidų, kurie viešpatavo tarp išaugusios kunigaikščių giminės narių dėl žemių. Susiremdamos su Lietuvos valdovais, rusų dalinės kunigaikštystės turėjo nusilenkti ir didesniam lietuvių drausmingumui, ir geresniam nusimanymui karo mene, kurį lietuviai pamažu buvo įgiję kariaudami su vokiečiais.

Ne visi Vytenio ir Gedimino užkariavimai ėjo lengvai. Ypač jie buvo sunkūs Palenkėje, arba slaviškai Podliachijoje, t.y. „krašte prie Lenkų“, kur lietuviams teko susiremti su Haličo ir Voluinės kunigaikščiais. Palenkė – tai kitados ten gyvenusios lietuvių giminės, jotvingiais vadinamos, kraštas. Jotvingiai buvo galbūt visų karingiausia lietuvių giminė. Ieškodami grobio, jie pasiekdavo pačius tolimiausius rusų ir lenkų gyvenamus kraštus. Šita aplinkybė buvo viena svarbiausių priežasčių, privedusių prie politinio jotvingių žlugimo. Prieš juos susijungė artimiausi kaimynai – Haličo, Voluinės, lenkų kunigaikščiai ir net Vokiečių ordinas. Drąsūs ir narsūs, bet nesuspėję sudaryti vieningos valdžios, jie buvo kaimynų nukariauti ir pasidalyti. Mindaugo laikais jotvingiai neretai dalyvaudavo bendruose lietuvių įvykiuose. Po Mindaugo žuvimo, giminiečių apleisti, jie nebegalėjo daugiau atsispirti daug gausingesniems ir galingesniems

priešams. Dauguma jotvingių teko Haličo–Voluinės kunigaikščiams ir tuo žymiai sustiprino jų galią.

Haličo–Voluinės kunigaikštystė dėl savo geografinės vietos buvo viena kultūringiausių ir stipriausių rusų kunigaikštysčių. Ji buvo kaimynystėje su Vengrais ir Lenkais, kurie, būdami arčiau Europos kultūros židinių, lengviau galėjo įsisavinti jos pradus. Per Haličo–Voluinės kunigaikštystės teritoriją ėjo prekybos keliai iš Rytų – Azijos ir Vakarų – Europos. Prekyba davė kunigaikščiams daug pajamų, kurias jie galėjo panaudoti savo krašto stiprinimo reikalams.

Haličo–Voluinės kunigaikštis, Mindaugo amžininkas Danielius, buvo betarpiškai pradėjęs santykiauti su Romos popiežiumi Inocentu IV, pasižadėjo savo valstybėje Rytų bažnyčią sujungti su Romos Katalikų bažnyčia ir už tai iš popiežiaus gavo karaliaus titulą. Teisybė, po jo mirties Haličo–Voluinės kunigaikštystėje nebuvo vienybės, ir ji kiek nusilpo. Tačiau vis dar buvo žymi jėga, su kuria labai reikėjo skaitytis. Vytenis ir Gediminas, pradėję su Haličo–Voluinės kunigaikščiais kovas dėl jotvingių krašto grąžinimo Lietuvai, turėjo nemažai vargo. Istorijos šaltiniai nepaliko žinių apie tų kovų eigą. Tik iš vienos kitos nuotrupos susidarome šiokį tokį vaizdą.

Palenkės ir net šiaurinės Haličo–Voluinės kunigaikštystės dalies įsigijimas pakankamai rodo Vytenio ir Gedimino galios sustiprėjimą. Prie Vytenio ir Gedimino lietuvių ekspansija nukrypo į pietų rytus nuo etnografinės Lietuvos. Visa sritis į pietus nuo Nemuno, dėl kurios Mindaugo laikais kovota su Haličo–Voluinės kunigaikščiais, dabar neabejotinai buvo lietuvių laimėta. Toliau lietuvių politinė įtaka išsiplėtė Dniepro baseino vakarinėje dalyje, kur susidarė Turovo–Pinsko kunigaikštystės. Pats Kijevas, XIII a. totorių nualintas ir politiškai nusmukęs, bet garsus savo praeitimi, buvo didelėje Lietuvos valdovo Gedimino politinėje įtakoje. Priešingai senesniųjų istorikų tvirtinimams, Kijevas nebuvo Gedimino prijungtas prie Lietuvos, bet jo kunigaikštis su Gediminu laikėsi draugiškai: jam pataikavo, vykdė jo norus.

Vytenio ir Gedimino laikais Lietuvos valstybė labai išsiplėtė. Ji prisijungė daug rusiškų žemių. Todėl Gediminas net mėgo save vadinti lietuvių ir rusų karaliumi. Tačiau Lietuvos valstybės ploto padidėjimas mažai teatsiliepė jos galios padidėjimui. Išskyrus Palenkę, kuri buvo tirščiau gyvenama, visi rusiškieji Lietuvos plotai buvo dar mažai gyvenami. Teisybę sakant, tai buvo dykumos, kur lyg oazėse radosi žmonių sodybų.

Lietuvos valstybėn Gedimino valdymo laikais, be tikrosios Lietuvos, Aukštaičių ir Žemaičių, ir Lietuvai grąžintos jotvingių žemės, arba Palenkės, įėjo dar Polocko, Vitebsko, Turovo, Pinsko kunigaikštystės ir žemės, esančios į pietus nuo Nemuno vidurupio, su Vilkaviškio, arba Volkovysko, Slonimo ir Naugarduko miestais.

Haličo–Voluinės kunigaikštystės, su kuria Gediminui teko tiek kovoti, viena dalis, būtent Voluinė, taip pat atsidūrė didelėje didžiojo Lietuvos kunigaikščio politinėje įtakoje. Voluinėje buvo vienas iš Gedimino sūnų – Liubartas. Kaip jis ten atsirado, tikrų žinių neužsiliko. Seniausias Lietuvos metraštis pasakoja, kad Voluinės kunigaikštis prisiėmė Liubartą į žentus pavesdamas jam Vladimirą, Lucką ir visą Voluinės žemę. Savaime suprantama, kad Voluinės kunigaikštis savo noru negalėjo priimti priešininko sūnaus ir leisti jam pavel-

dėti po mirties savo žemes. Liubarto priėmimas į žentus buvo Gedimino ir Haličo–Voluinės kunigaikščių karų ir susitaikinimo išdava, tik, deja, negausūs tų laikų šaltiniai šio fakto nepažymėjo.

Gedimino valstybės siena, prasidėdama į šiaurę nuo Palangos, ribojosi su Livonijos ordino valdomomis žemėmis – Kuršu ir Žiemgala, į pietus nuo Dauguvos vidurupio, pasiekusi maždaug Breslaują ir perkirsdama Dauguvą, ji ėjo į šiaurę; iš pradžių vis dar ėjo palei Livonijos ordino žemes, o paskum, šiaurėje, palei Pskovo respublikos žemes, rytuose Lietuvos kaimynai buvo Smolensko kunigaikštystė; toliau siena ėjo Dniepro upe ligi Pripetės žiočių, iš rytų turėdama Sieversko ir Černigovo kunigaikštystes. Pietuose ji ėjo šiek tiek į pietus nuo Pripetės žiočių, siekdama Kijevo ir Voluinės kunigaikštystes, iki Vakarų Bugo Palenkėje. Vakaruose lietuvių kaimynai buvo lenkai (mozūrai). Maždaug nuo Gardino siena ėjo Nemunu.

Dabartinė Vakarų Lietuva, Užnemunė, arba Suvalkija, dar buvo apaugusi giriomis, kuriose retai kur gyveno žmonės. Šitos girios Lietuvą skyrė nuo Vokiečių ordino jau užkariautų prūsų gyvenamų žemių.

Lietuvos valstybėje patys lietuviai užėmė maždaug tik trečią dalį visos teritorijos. Du trečdaliai buvo gyvenami rusų. Todėl rusų istorikai, pradedant Vladimiru Antonovičiumi, ėmė kalbėti apie Lietuvos valstybės virtimą lietuvių–rusų valstybe. Šitą klaidingą nuomonę ne per seniai išsklaidė istorikas Jonas Jakubowski, įrodęs rusų gyvenamų plotų tuštumą. *Net didžiausio Lietuvos valstybės išsiplėtimo laikais Lietuvos gyventojai rusai sudarė vos pusę visų jos gyventojų.*

Visos aukščiau išvardytos rusų žemės, įėjusios Lietuvos valstybės sudėtin, nebuvo buvusios totorių užkariautos ir net nebuvo pripažinusios totorių valdžios, kaip kad buvo padarę Naugardas, Pskovas ir Smolenskas. Šitie kraštai taip pat nebuvo totorių pavergti, tačiau, bijodami totorių užpuolimų, savo kunigaikščių įkalbėti, aukščiausiais suverenais pripažino Aukso ordos totorių chano valdžią ir jam mokėjo duoklę. Kaip neužkariauti kraštai, patys pripažinę save totorių valdiniais, Smolenskas, Naugardas ir Pskovas nejautė tokio totorių jungo sunkumo, kokį vilko rusų rytų ir pietų rytų žemės.

Ten totorių valdžia buvo labai sunki. Totorių chanas buvo laikomas dievu žemėje. Niekas nedrįso gyventi kitur, o tik ten, kur paskirs chanas. Visi jo valdiniai, vis vien kas jie būtų, kunigaikščiai, jų bajorai ar paprasti žmonės, buvo laikomi totorių chano vergais, su kuriais jis elgėsi kaip norėjo. Niekas negalėjo drįsti atsisakyti vykdyti totorių chano įsakymus, kad ir kažin kokie jie būtų buvę. Totorių liepiami rusai turėjo, ano meto šaltinių liudijimais, eiti kariauti arba mirti. Kas metai arba rečiau totorių chanas rinkdavo valdomų žemių merginas ir gražiausias pasilikdavo sau, o kitas atiduodavo savo valdiniams. Šitas žiaurus totorių chano reikalavimas vėliau virto Maskvos kunigaikščių papročiu surinkti visas savo kunigaikštystės bajorų dukteris ir iš jų pasirinkti žmoną.

Totorių valdomose žemėse, vis vien kas jose gyventų, viskas priklausė chanui. Niekas nagalėjo drįsti sakyti: tai mano, o tai jo, nes viskas buvo chano – ir žmonės, ir gyvuliai.

Užkariavę kokį nors kraštą, totoriai tuojau surašydavo visus pasilikusius gyventojus ir įsakydavo mokėti dešimtinę tiek žmonėmis, tiek daiktais. Kiekvie-

nas dešimtas vyriškis arba kiekviena dešimta moteris buvo išvedami pas totorius ir paverčiami jų tarnais, vergais. Totorių vergai turėjo eiti visas pareigas ir atlikti visus sunkesnius darbus: jie turėjo dirbti laukus, valyti javus, juos kulti, vėtyti, malti, jie ganė ir prižiūrėjo gyvulius, patarnavo totoriams namuose. Kare totoriai paimtuosius nelaisvėn arba vergus siųsdavo pirmon ugnin. Jei reikėdavo pereiti upę ar balas, tai pirmiausia buvo siunčiami belaisviai ir vergai. Vergai buvo maitinami blogai, kad tik nemirtų badu; ir buvo blogai apvelkami. Per didelius šalčius nelaimingieji nušaldavo rankas, kojas, ausis ir kitas kūno dalis. Nereikalingus darbui vergus totoriai parduodavo užsienin, kaip mes parduodame užaugintus gyvulius. Netinkamus dirbti ar parduoti arba neklusnius vergus totoriai žudydavo be pasigailėjimo.

Pasilikę gyventi savo žemėse žmonės turėjo mokėti duoklę sidabru arba, jei jo neturėjo, sabalų, bebrų, juodųjų lapių, šeškų, lokių ir kitais kailiais. Nepajėgią duoklės sumokėti buvo patys imami kaip vergai.

Tiesa, duoklė žmonėmis buvo imama palyginti neilgą laiką. Žmonių išvedimas neretai sukeldavo užkariautų gyventojų sukilimus, ir totoriai, jų vengdami, žmonių duoklę pakeitė pinigais ir kitokiais daiktais.

Iš pradžių rusų žemėse duoklę rinko patys totoriai per tam tikrus valdininkus, baskakais vadinamus; paskum totoriai duokles parduodavo už sutartą sumą Rytų pirkliams, kurie, iš anksto sumokėję chanui sutartus pinigus, vėliau patys juos susirinkdavo iš gyventojų; pagaliau teisę rinkti iš gyventojų duoklę įgijo Maskvos kunigaikščiai tokiomis pat sąlygomis, kaip ir Rytų pirkliai.

Rusų kunigaikščiai gaudavo savo valdžią arba, teisingiau sakant, patvirtinimus būti krašto valdytojais iš totorių chanų. Šiuo reikalu jie turėdavo važinėti į totorių Aukso ordos chanų stovyklą, apdovanoti pačius chanus, jų žmonas ir aukštesnius valdininkus įvairiomis dovanomis, žemai visiems lenktis, šliaužioti, kad tik įgytų totorių malonę.

Šitą rusų žemių, pakliuvusių totorių valdžion, buitį reikia turėti prieš akis, kad lengviau būtų suprasti gyvenimą plačioje Rytų Europos lygumoje XIII a. antrojoje pusėje ir per visą XIV a.

Gedimino laikais tikrai nepriklausomos valstybės Rytų Europoje buvo tik totorių Aukso orda ir Lietuva. Rusų kilmės žmonės ir įvairios tautos tautelės turėjo pripažinti vienų ar kitų valdžią.

Lietuva Gedimino valdymo laikais jau toli buvo išėjusi iš etnografinių ribų. Lietuvos valstybė virto gana plačia imperija, kuri turėjo didelių uždavinių tarptautinėje politikoje. Vakaruose ir šiaurės vakaruose lietuviai grūmėsi su jungtinėmis Vokiečių ir Livonijos ordinų jėgomis. Visa panemunė, nuo Nemuno žiočių ligi Gardino, virto frontu, apstatytu pilimis. Kovos tarp Vokiečių ordino ir lietuvių prasidėjo 1283 m. Jų būdas iš pradžių skyrėsi nuo vėlesnių laikų kovojimo. Vokiečiai tikėjosi vienu dideliu smūgiu pavergti visas lietuvių gimines. Jie dėjosi su nedraugiškais Lietuvos kaimynais, Haličo–Voluinės kunigaikščiais: sudarė su jais sąjungą prieš lietuvius.

Gediminas taip pat buvo sudaręs sąjungą su Lenkų karaliumi Vladislovu Lokietka, iš kurio Vokiečių ordinas apgaule buvo išplėšęs Pamarį, t.y. Vyslos žemupį su Dancigo (senovės prūsų Gedanys) miestu. Sąjungai sustiprinti Gediminas 1325 m. buvo išleidęs savo dukterį Aldoną už Lenkijos sosto įpėdinio,

Vladislovo Lokietkos sūnaus Kazimiero. Ši sąjunga su labai plačiais politiniais užsimojimais po penkerių šešerių metų iširo dėl lenkų karaliaus kaltės ir nesugebėjimo savo veiksmų derinti su Gedimino veiksmais.

Be Lenkijos, Gediminas dėjosi dar su Rygos arkivyskupu ir nuo jo priklausančiais Rygos miestiečiais, kurie buvo labai nedraugiški Livonijos ordino magistrui ir rusams.

Livonijos ordinas kariavo ne tik su lietuviais. Jis siekė plėsti savo valdžią į rytus, į rusų gyvenamas žemes, politiškai priklausančias Naugardo ir Pskovo respublikoms. Vokiečių veržimasis į Rytus, vadinamasis Drang nach Osten, prasidėjo XIII a. ir beveik nesiliaudamas, o tik keisdamas formas, eina ligi mūsų laikų.

Silpnesnė iš minėtų dviejų respublikų buvo Pskovas. Nepajėgdama pati viena kovoti su vokiečiais, Pskovo respublika glaudėsi prie Lietuvos valstybės. 1322–1323 m. Gediminas buvo pasiuntęs pskovėnams talkon gabiausią ir sumaniausią savo kariuomenės vadą, Gardino pilies komendantą kunigaikštį Dovydą. Globodamas Pskovą, Gediminas stengėsi padėti jam išsilaisvinti iš Naugardo priklausomybės. 1331 m. Gediminas palaikė pskovėnų kandidatą Arsenijų, siekusį tapti atskiru Pskovo vyskupu, nepriklausomu nuo Naugardo vyskupo. Bažnytinė nepriklausomybė turėjo būti visiems gerai matoma politinės nepriklausomybės išraiška. Ši politinė Gedimino akcija bažnytinėje srityje nepavyko.

Naugardas buvo ekonomiškai susijęs su Volgos upynu, iš kurio gaudavo javų. Prasimaitinti savo žemėse augančiais javais naugardėnai negalėjo. Javų pristatymo sulaikymas grėsė badu. Štai kodėl naugardėnai turėjo palaikyti gerus santykius su rusų Pavolgio kunigaikščiais. XIV a. Naugardas pakliuvo didelėn politinėn Maskvos kunigaikščio įtakon; stipriai totorių palaikomas, jis buvo įgijęs didžiausią galią tarp rusų kunigaikščių.

Kova su vokiečiais vertė naugardėnus ieškoti draugiškumo su galingiausiu vokiečių priešininku – Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Naugardas linko čia Lietuvos, čia Maskvos pusėn. Ryškaus antagonizmo tarp Maskvos ir Lietuvos Gedimino kunigaikščiavimo metu dar nebuvo. Tačiau Naugardui atrodė pavojinga lietuvių politika Pskove. Kai tarp Pskovo ir Naugardo nusistovėjo taikesni santykiai, Gedimino politinė įtaka Naugarde tuojau paėmė viršų, ir naugardėnai kunigaikščiu pasiėmė Gedimino sūnų Narimantą.

Tverės kunigaikščiai, kurie pagal rusų giminių papročius siekė būti vyriausiais rusų kunigaikščiais, sunkiomis valandomis ieškojo Gedimino paramos. Tarp Maskvos ir Lietuvos buvo dar didelė, palyginti savarankiškesnė Smolensko kunigaikštystė. Gedimino laikais Smolenskas ėmė aiškiai gravituoti (traukti) Lietuvos pusėn. Vienoje sutartyje su vokiečiais Smolensko kunigaikštis aiškiai pasisakė esąs politiškai priklausomas nuo Gedimino.

Totoriuose Gedimino laikais chanas buvo vienas gabiausių ir stipriausių chanų – Uzbekas. Kadangi tuo metu prie Lietuvos nebuvo prijungta jokių anksčiau totorių užkariautų žemių, lietuvių ir totorių kivirčams nebuvo priežasčių. Tačiau abudu Rytų Europos galiūnai akylai sekė vienas antro žygius. Lietuvos politinės įtakos stiprėjimas Pskove, Naugarde ir Smolenske turėjo bauginti totorius. Tačiau jie nedrįso imtis žygių prieš galingą Lietuvos valdovą.

Iš šios trumpos didžiojo kunigaikščio Gedimino užsienio politikos apžvalgos galima nustatyti bendras Lietuvos politikos gaires, kurių įgyvendinimą jis paves savo sūnums – tai Lietuvos ekspansija į pietus, rytus ir šiaurę, į rusų gyvenamas žemes, ir jėgų kaupimas kovai su vokiečiais.

Visą gyvenimą praleidęs kovose, Gediminas nebuvo karingas Lietuvos valdovas. Sujungęs aukštaičius, žemaičius ir jotvingius, jis rūpinosi tik užtikrinti savo valdiniams ramią kultūrinę raidą. Šitoje vidaus politikos srityje jis pasireiškė kaip vienas įžymiausių ir sumaniausių Lietuvos valdovų. Gediminas jautė savo tautos kultūrinį atsilikimą ir rūpinosi pramušti į Europą platų langą. Kelias pro Rygą jam atrodė per siauras ir nepastovus. Siekdamas savo tikslo, Gediminas staiga privertė apie save kalbėti visą tų laikų kultūringesnę Centro ir Vakarų Europą.

Gedimino ryšiai su Ryga. Plati ir galinga Gedimino valstybė nuo Vakarų Europos buvo atkirsta nedraugiškų Vokiečių ir Livonijos ordinų žemių. Tais laikais platesni vieškeliai tebuvo upės, kuriomis ėjo susižinojimas ir prekyba. Didesnės vertės ilgesnių sausumos kelių dar nebuvo. Patys krašto saugumo reikalai neleido tokių kelių taisyti, ypač į pasienį, į vakarus, kad jais nepasinaudotų Lietuvos priešai vokiečiai.

Svarbiausių upių, tekančių pro Lietuvą arba pro Lietuvos didžiųjų kunigaikščių valdomas žemes (visiškai ar tik iš dalies), – Nemuno, Dauguvos, Lielupės, Ventos žiotys buvo vokiečių rankose. Bet koks Lietuvos susižinojimas su vakarų ir šiaurės vakarų užsieniu galėjo būti labai lengvai vokiečių kontroliuojamas ir jų noru užkertamas.

Teisybė, Rygos pirkliai mokėjo rasti būdų prekybos santykiams su Lietuva palaikyti, bet ne jie buvo padėties viešpačiai. Jiems tai reikėjo daryti, galima sakyti, vogčiomis, slapstantis nuo Ordino žmonių. Ordinas tiek grynai politiniais, tiek ekonominiais sumetimais nepalankiai žiūrėjo į Rygos pirklių santykius su pagonimis. Ir visiškai jų neužkirto tik todėl, kad nuo XIII a. susidarė labai komplikuota padėtis Livonijoje, arba dabartinės Latvijos teritorijoje.

Vidaus santykiai Livonijoje. Vokiečių valstybė Livonijoje buvo sukurta pirmųjų trijų katalikų vyskupų – Meinhardo, Bertoldo ir ypač Alberto I pastangomis. Jie pirmieji sukvietė į Livoniją vokiečių kolonistus ir karius, jie pirmieji su pakviestųjų kryžiuočių karių pagalba pradėjo Livonijos teritorijos užkariavimą, jie pirmieji padėjo pagrindus politinei krašto santvarkai.

1201 m. vyskupas Albertas įkūrė Rygos miestą ir savo noru ir iniciatyva suteikė jam gana plačias savivaldos teises pats pasilikdamas tik aukščiausiojo teisėjo teises ir globėjo bei miesto rūpintojo pareigas.

Vyskupas Albertas pirmasis pasirūpino sukurti nuolatinę užvaldyto krašto apsaugą: įsigytas žemes išdalijo Livonijoje pasilikusiems kariams ir juos įpareigojo ginti kraštą nuo visų vyskupo priešų. Vakarų Europos pavyzdžiu iš pat pradžių čia mezgėsi tuomet visur Centro ir Vakarų Europoje vyravę feodaliniai santykiai: vyskupas buvo ponas, siuzerenas, o gavę žemės kariai – jo karo tarnai, jo vasalai.

Vyskupas Albertas 1202–1204 m. įkūrė aukščiau ne kartą minimą Fratres militiae Christi ordiną arba, trumpai sakant, Livonijos ordiną. Tai buvo kolek-

tyvinis Rygos vyskupo vasalas. Ordino nariai, be paprastų vienuoliškų įžadų – klusnumo, celibato ir asmeniško neturto, duodavo dar ketvirtąjį – visą gyvenimą skirti kovai su pagonimis ir netikėliais. Visa, ką ordino broliai užkariaus, turėjo atitekti krašto suverenui – Rygos vyskupui. Tokia buvo pirminė vyskupo Alberto idėja. Kad ordino broliai turėtų iš ko gyventi, vyskupas privalėjo juos, kaip ir kitus vasalus, aprūpinti žemėmis. Žemės savininku turėjo likti vyskupas, o ordinas galėjo būti tik jos naudotojas. Pagal feodalinės teisės dėsnius kiekvienas siuzerenas, t.y. žemės savininkas, lotyniškai dominus, tam tikrais atvejais galėjo žemę iš jos naudotojų, arba vasalų, atimti.

1207 m. vyskupas ir ordinas susitarė, kad trečdalis užkariautų žemių turi būti pavesta ordinui, o du trečdaliai likti vyskupui. Kiekviena pusė savo žemėse turėjo likti visiškas šeimininkas, tačiau nelygiateisis: ordinas, pabrėždamas priklausymą vyskupui (ad obedientiae recognitionem), turėjo jam davinėti ketvirtadalį savo valdomose žemėse surinktų dešimtinių. 1210 m. buvo padarytas pirmasis visų Livonijoje vokiečių užkariautų lyvių ir latvių gyvenamų žemių padalijimas tarp vyskupo ir ordino. Ordino brolių, kuriais galėjo būti tik didikai, riteriai, nebuvo daug. Patys vieni jie negalėjo sudaryti jokios kariuomenės. Norėdamas padidinti savo jėgas, ordinas turėjo gautas žemes pavesti kitiems žmonėms su pareiga eiti karo tarnybą. Tuo būdu ordinas turėjo įgyti vasalų.

Vyskupo ir ordino politika vasalų atžvilgiu nuėjo skirtingais keliais. Vyskupas didelius savo žemės plotus pavesdavo savo vasalams beveik vien vokiečiams, o ordinas savo žemes leido naudoti nedideliais plotais ne tik vokiečiams, bet ir vietos gyventojams, aukštesniojo vietos gyventojų visuomenės sluoksnio atstovams, pasižymėjusiems ištikimybe ordinui. Šiuo keliu eidamas, ordinas įgijo kur kas daugiau karių negu vyskupas ir gana anksti pasidarė galingesnis už savo siuzereną, nors anas savo žinioje turėjo daug didesnius žemės plotus.

Tuo būdu jau pačioje XIII a. pradžioje Latvijoje, arba Livonijoje, susidarė dvi skirtingos politinės jėgos – vyskupas ir ordinas. Ligi vyskupo Alberto I gyvos galvos (mirė 1229 m.) jos sugebėjo eiti išvien, nors kartkartėmis tarp jų kildavo nesutarimų. Vyskupo Alberto įpėdiniai neturėjo nei tiek politinės išminties, nei tiek autoriteto, kiek jis pats, faktiškasis vokiečių valstybės Pabaltijyje įkūrėjas.

Į pietus nuo Livonijos XIII a. įsikūrė lietuvių valstybė, kuri iš pat pradžių ėmė rodyti nedraugiškumą vokiečiams. Jau vyskupo Alberto mirties metais (1229) vokiečiai kolonistai ėmė šaukti Romoje ir vokiečių kraštuose apie jiems gresiantį mirtiną lietuvių pavojų. 1236 m. lietuviai iš tikrųjų prie Saulės sutriuškino Livonijos vokiečių, vyskupo ir ordino jėgas. Saugodamasis galutinio žuvimo, Livonijos ordinas 1237 m. susidėjo su pradėjusiu veikti prie Vyslos, prūsų krašte, Vokiečių arba, paprastai tariant, Prūsų, ordinu. Abiejų ordinų sutartimi, Livonijos ordinas susiliejo su Prūsų ordinu, priimdamas ano statutą ir net rūbus, tačiau išsaugodamas savo teritorinę autonomiją. Livonijos ordinas pasidarė Prūsų ordino vasalas. Vasalo priesaiką turėjo duoti Livonijos ordino brolių renkamas magistras.

Pripažindamas save Prūsų ordino vasalu, Livonijos ordinas nesiliovė buvęs Rygos vyskupo, o paskui arkivyskupo vasalas. Tuo būdu nuo 1237 m. Livonijos ordinas apsiėmė būti dviejų, vienas nuo antro nepriklausomų ponų tarnu, arba

vasalu. Šita aplinkybė sudarė sąlygas Livonijos ordinui, reikalui esant, remtis čia vienu, čia kitu siuzerenu ir emancipuotis (išsilaisvinti) iš jų valdžios. Vadovaudamasis Prūsų ordino statutais, Livonijos ordinas, užkariavęs Kuršius ir dalį Žiemgalių, pasiėmė du trečdaliu visų žemių, o vyskupui, ir tai Kuršo ir Žiemgalių, o ne Rygos arkivyskupui, paliko tik vieną trečdalį, o ne atvirkščiai, kaip kad buvo nustatyta 1207 m. susitarimu.

Naujųjų žemių pasidalijimas, ypač sienų tarp Rygos arkivyskupo ir Ordino žemių nustatymas, Ordino ir arkivyskupo kariuomenių veiksmų derinimas buvo nuolatinis arkivyskupo ir Ordino nesusipratimų šaltinis.

Prie paminėtų nesusipratimų reikia paminėti dar Ordino santykius su Rygos miestiečiais. Rygos miestas, savo vidine tvarka gana savarankiškas ir, be to, dar tėviškai vyskupų globojamas, sparčiai augo. Jis paėmė į savo rankas pelningą prekybą prekėmis, ne tik ėjusiomis iš vyskupo valdomų žemių, bet ir iš etnografinės Lietuvos, ir iš rusų žemių – Polocko, Vitebsko ir Smolensko kunigaikštysčių, su kuriomis buvo susitaręs prekybos reikalais dar vyskupo Alberto I laikais. Nuo XIII a. antrosios pusės Polockas ir Vitebskas priklausė Lietuvai, bet anksčiau sudarytų santykių su jais Ryga nenutraukė.

Gana anksti (apie 1282 m.) Rygos miestas, kaip narys, prisidėjo prie šiaurės Vokietijos miestų sąjungos, vadinamos vokiečių Hanza. Hanza susidarė XII a. antrojoje pusėje ir XIII a. išaugo į galingą savarankišką politinę organizaciją, sudarė lyg atskirą valstybę Vokietijoje. Rygos miestas nuo XIII a. atsidūrė dviguboje priklausomybėje – vokiečių Hanzos, kuriai vadovavo Liubeko miestas, ir Rygos vyskupo, kurio valdžią jis visada pripažino ir palaikė. Ilgą laiką Ryga nepripažino jokios Livonijos ordino valdžios.

Rygos klestėjimas turėjo sukelti Livonijos ordino pavydą. Ordinas gaudavo iš savo žemių duoklę žemės ūkio gaminiais. Iš pradžių juos parduodavo Rygos pirkliams, bet vėliau panoro apsieiti be tarpininkų ir savo gaminius pats pardavinėti užsienio pirkliams. Popiežiaus legatas, Modenos vyskupas Guilelmas, pripažino Ordinui formalią teisę prekiauti savarankiškai.

Prekybos srityje Rygos miestas ir Ordinas pasidarė nepermaldaujami konkurentai. Ordino centrinis būstas, arba pilis (Haus), buvo taip pat Rygoje, kas dar labiau didino jų antagonizmą. Priešininkai stengėsi, kiek pajėgdami, viens antram kenkti, prekybą trukdyti.

Savitarpė neapykanta privedė 1296 m. prie kruvinų susirėmimų tarp miestiečių ir Ordino. Rygiečiai ligi pamatų sunaikino jų mieste esančią Ordino pilį ir bažnyčią ir mirties bausme nubaudė Ordino Rygos pilies komendantą ir kelis riterius. Nuo šio laiko prasideda naminis karas tarp Livonijos vokiečių. Rygos arkivyskupas palaikė savo valdinius miestiečius. Su vyskupu ėjo ir jo vasalai. Ordinas siekė ne tik galutinai atsikratyti bet kokios priklausomybės nuo arkivyskupo, bet ir patį politinį vadovavimą paimti į savo rankas ir Rygos miestą padaryti klusniu valdiniu.

Dėl anksčiau nurodytų priežasčių Ordinas pasirodė daug galingesnis už savo priešininkus. Tad šiems neliko jokios išeities, kaip tik kreiptis į pagonis lietuvius ir sudaryti su jais sąjungą kovai su Ordinu. Pirmą kartą sąjunga buvo sudaryta 1298 m. su vyresniuoju Gedimino broliu Vyteniu, didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Gediminas jos nenutraukė.

Sąjunga su Rygos arkivyskupu ir miestiečiais suardė vieną vokiečių frontą prieš lietuvius ir davė Gediminui progą politiškai prasimušti į Vakarus ir šauktis jų pagalbos kovoje prieš abudu vokiečių ordinu.

Gediminas ir Vakarų Europa. 1323 m. Centro ir Vakarų Europoje nuskambėjo netikėta įdomi žinia apie galingo, bet mažai žinomo lietuvių ir rusų karaliaus atsivertimą. Apie tai imta kalbėti ne remiantis kažin kokiais neaiškiais gandais, o vadovaujantis to paties karaliaus Gedimino autentiškais laiškais, kurie buvo gauti tuometinėje popiežių rezidencijoje Avinjone ir įžymiausiuose šiaurės Vokietijos miestuose – Štralzunde, Liubeke, Bremene, Magdeburge ir Kelne. Laiškai kėlė įdomumą ne tik dėl juose pareikšto noro dėtis į krikščioniškąją bendriją, kas galėjo atrodyti visiškai natūralus, kad ir labai džiaugsmingas dalykas, bet ir savo reveliacijomis (paslapčių atskleidimu). Vakarų Europa staiga išgirdo, kad baisūs „šiaurės saracėnai" (t.y. turkai) ne tik kad neieško krikščionių kraujo, bet patys nori taikos su krikščionimis ir kad, jei jie kariauja, tai ne tam, kad krikščionis naikintų, o tik patys gindamiesi nuo krikščionių užpuolimų, kaip kad daro visi krikščionių karaliai ir kunigaikščiai. Svarbiausia buvo tai, kad didžiausiais krikščionybės priešais buvo nurodomi tie, kurie iš savo pašaukimo turėjo krikščionybę skleisti ir krikščionis ginti – tai Vokiečių ordinas. Laiškai nesitenkino bendrais pasakymais, o įrodinėjo daugybe įtikinamų pavyzdžių: sukčiavimais ir žiaurumais Vokiečių ordinas esąs privertęs atsisakyti krikščionybės vieną iš Gedimino pirmtakų, karalių Mindaugą, kuris buvo apsikrikštijęs su visa savo karalyste, jis neleidžiąs susižinoti su Rygos arkivyskupais ir daryti su jais taikos, žudydamas pakeliui pasiuntinius, jis sudeginęs dvi katalikų bažnyčias, kurias krikščionims su popiežiaus legato ir Rygos arkivyskupo pritarimu buvo Lietuvoje pastatęs artimiausias Gedimino pirmtakas karalius Vytenis ir į kurias buvo pasikvietęs vienuolius pranciškonus; Ordinas žiauriai elgiąsis ne tik su pagonimis ir krikščionimis, gyvenančiais pagonių žemėse, bet ir su savo dvasiniais vadovais, krikščionių arkivyskupais, vyskupais ir kunigais pačių krikščionių žemėse; čia dvasininkai suimami, kankinami, kalinami, net žudomi arba iš savo vyskupijų išmetami. Ordinas ne tik nenešąs jokios kultūros į pagonių kraštą, bet ištisus kraštus, kaip, pavyzdžiui, Žiemgalių, paverčiąs dykumomis. O Lietuvoje geros valios krikščionys turi visišką laisvę krikštyti, sakyti pamokslus ir atlikinėti bet kokias savo tikybos pareigas.

Laiške, rašytame popiežiui Jonui XXII, Gediminas sakėsi norįs būti paklusnus jo valdžiai, kaip ir kiti karaliai krikščionys, ir pasirenkąs tėvais popiežių ir Katalikų bažnyčios kardinolus, bet jokiu būdu nenorįs priklausyti Vokiečių ordino magistrui ir to ordino broliams. Laiško gale Gediminas prašė pasiųsti į šiaurės kraštus popiežiaus legatą padėti jam sudaryti taiką su valdovais krikščionimis.

Laiškuose, kurie buvo Gedimino pasiųsti vokiečių Hanzos miestams – Liubekui, Rostokui, Štralzundui, Greifsvaldui, Štetinui ir Visbiui, Gotlando saloje, buvo minimas anksčiau popiežiui pasiųstas laiškas ir pareiškiama, kad jis su dideliu nekantrumu laukiąs popiežiaus atsakymo ir jo atstovų atvykimo. Be to, Gediminas pabrėžė, kad jis norįs sudaryti su krikščionimis taiką tokiomis sąlygomis, kokių šie niekados nebuvo laukę. Jis žadėjo į savo kraštą sukviesti vyskupus, kunigus ir pranciškonų bei dominikonų ordinų vienuolius, kurie gyvena

padoriai ir pagirtinai, bet jokiu būdu neįsileisti tokių vienuolių, kurie iš savo vienuolynų daro prieglaudą plėšikams, o surinktas išmaldas pardavinėja nesirūpindami žmonių sielomis. Tuo pat laišku Gediminas skelbė, kad jo valstybė yra atvira visiems svetimšaliams, kurie tik panorėtų jon atkeliauti, kad nebus iš jų imama nei muitų, nei jokių kitų rinkliavų. Visi atvykusieji galės naudotis labai žymiomis lengvatomis ir privilegijomis. Įsakmiai buvo kviečiami pirkliai, riteriai, paprasti kariai ir įvairūs amatininkai – kalviai, kurpiai, račiai, akmenų apdirbėjai, nusimaną druskos gaminimo mene druskininkai, malūnininkai, sidabrakaliai, karo mašinų dirbėjai, žvejai ir žemdirbiai. Kiekvienam ateiviui buvo žadama laisvė ir aprūpinimas, atitinkąs jo visuomeninę būtį. Atvykti Lietuvon gali kiekvienas su savo šeimynomis, gyvuliais ir įrankiais, nesibijodamas nei muito, nei bet kokių rinkliavų, nei Lietuvos administracijos suvaržymų. Taip pat laisvai kiekvienas galės su visu savo turtu iš Lietuvos išvažiuoti. Žemdirbiai dešimtį metų bus laisvi nuo bet kokių mokesčių ir bet kokių būtinųjų darbų Lietuvos valdovo naudai, o po dešimties metų turės jam mokėti dešimtinę, kaip ir kitose valstybėse yra priimta, atsižvelgiant į dirvos našumą. Svetimšaliai bus laisvi tvarkytis savitarpy; jie galės naudotis Rygos miesto teisėmis arba priimti kitų kraštų santvarką, jei ją atras geresnę. Kad ateivių neatbaidytų negalėjimas atlikti savo tikybinių reikalų, buvo pranešama, jog Lietuvoje jau yra dvi katalikų bažnyčios, aptarnaujamos pranciškonų,–viena Vilniuje, o antra Naugarduke, ir viena bažnyčia, dominikonų aptarnaujama. *„Tegu kiekvienas garbina Dievą savo papročiu“,*– sako savo rašte Gediminas. Bijodamas, kad Vokiečių ordinas nepastotų kolonistams kelio, Gediminas patarė visiems važiuoti pro mozūrų kunigaikščio Venceslavo (laiškų nuorašuose klaidingai pavadinto Bonislavu) žemes.

Visi miestai, gavę Gedimino laiškus, buvo prašomi tuojau padaryti jų nuorašus ir juos patvirtinti vienuolių arba kitų pasitikėjimo vertų žmonių, o originalą pasiųsti toliau, kiek galima greičiau, kad visi sužinotų Lietuvos valdovo norus ir nusistatymą.

Trečia dalis Gedimino laiškų buvo adresuota Saksonijos pranciškonų ir dominikonų vienuolynų viršininkams. Jais buvo raginami važiuoti Lietuvon katalikų vyskupai, kunigai ir vienuoliai, išskyrus tuos, kurie „prekiauja savo vienuolynais [...] statydami pavojun dvasininkų gyvybę“. Drauge su dvasininkais buvo kviečiami, kaip ir laiškais, adresuotais miestams, pasauliniai žmonės ir jiems buvo žadamos anksčiau pažymėtos lengvatos. Nujausdamas, kad gali atsirasti žmonių, kurie netikės jo pažadų tikrumu ir nuoširdumu, Gediminas iš anksto vadina juos žmonėmis, neturinčiais garbės jausmo, ir pareiškia: „Pirmiau geležis pasikeis į vašką ir vanduo pavirs plienu, negu mes atšauksime mūsų ištartą žodį“.

Dauguma Gedimino rašytų ir ligi šiol žinomų laiškų yra datuoti Vilniuje 1323 m. gegužės 26 d. (Dievo Kūno šventės diena). Laiškas popiežiui rašytas daug anksčiau, bet jo data nežinoma, greičiausiai 1322 m. rudenį. Iš viso tėra žinomi penki visi laiškai, o šeštasis laiškas nevisas. Tačiau jų, be jokios abejonės, buvo daug daugiau, tik ligi šiol nėra surasti. Anksčiau negu į Vakarų Europą gal Gediminas buvo kreipęsis į Livonijos ir Saaro (Ozilijos, Ezelio) salos vyskupus, kurie buvo Vokiečių ordino priešininkai.

Gedimino laiškai rašyti gana šiurkščiu tonu tose vietose, kur kalbama apie jo pikčiausius priešus – Vokiečių ordiną. Tai visai suprantama. Ordino veiksmų prisiminimas gėlė širdį ir jam pačiam, ir laiškų sudarytojui vienuoliui.

Laiškai parašyti labai įtikinamai. Savo argumentaciją jisai ėmė ne vien iš savo paties santykių su abiem vokiečių ordinais, bet ir iš santykiavimo su Livonijos dvasininkija, kitaip sakant, savo bylą jis rėmė svetimais argumentais.

Gedimino laiškai turėjo padaryti, kaip dabar pasakytumėme, netikėtai sprogusios bombos įspūdį. Visai mąstančiai Europai turėjo iškilti klausimas, ką gera ji daro, kuriam galui ji siunčia Vokiečių ordinui talkon savo sūnus, nejaugi tam, kad prisidėtų prie plėšikų būrių.

Visoje šitoje istorijoje svarbiausias klausimas buvo – tikėti ar netikėti Gedimino laiškų autentiškumu. Visi buvo susirūpinę, kaip į Gedimino kreipimąsi reaguos popiežius Jonas XXII. Popiežius tuojau sušaukė savo konsistoriją, į kurią pakvietė ir tuo laiku Avinjone buvusį Rygos arkivyskupą Fridrichą, ir ilgai svarstė Gedimino iškeltus reikalus. Avinjone visiškai patikėjo Gedimino laiškų nuoširdumu. Popiežius tuojau išsiuntė Lietuvon du savo legatu su dideliais įgaliojimais amžinai taikai su Gediminu pasirašyti ir Lietuvai krikštyti.

Dar prieš atvykstant popiežiaus delegatams į šiaurę, Vilniuje susirinko Rygos miesto ir arkivyskupo bei kitų Livonijos vyskupų ir paties ordino atstovai taikos su Gediminu pasirašyti. Susirinkusieji skubėjo tai padaryti prieš popiežiaus delegatų atvykimą, kad nebūtų apkaltinti nestropumu arba apsileidimu. Amžinoji taika su krikščionimis, prie kurios prisidėjo ir ordino broliai savo ordino vardu, buvo pasirašyta Vilniuje 1323 m. spalio 2 d.

Šios taikos pasirašymas turėjo turėti kapitalinę reikšmę visai lietuvių tautai. Atsikvėpusi nuo nuolatinių karų, naudodamasi Vakarų Europos instruktorių patarnavimu, ji galėjo atsidėti ramiam kultūriniam darbui. Tai buvo genialių Gedimino planų įkūnijimo pradžia. Jų įgyvendinimas, be jokios abejonės, būtų Lietuvą pastatęs visų Rytų Europos tautų priekin. Deja, likimas nusvėrė kitaip.

Gedimino politikos sėkmė reiškė abiejų ordinų pasmerkimą mirti. Nustojęs visiško prestižo, Vokiečių ordinas nebūtų sulaukęs jokios pagalbos iš Vakarų Europos ir, pasilikęs vienas tik su savo nedidelėmis jėgomis, būtų turėjęs žūti ir užleisti savo žemes lietuviams. Ordinas turėjo įtempti visas jėgas, kad išsigelbėtų bet kokiomis priemonėmis. Ir nebuvo jokios įmanomos priemonės, kurios jis nebūtų griebęsis. Per priklausomus vyskupus ir vienuolius jis ėmė rašinėti popiežiui bei kitiems Gedimino laiškų gavėjams ir įtikinėti juos, jog Gediminas norįs apgauti krikščioniškąjį pasaulį, kad paskum lengviau krikščionis sutriuškintų. Rygos miestiečius, kurie padėjo išplatinti Gedimino laiškus, jis ėmė kaltinti pirkliškų savanaudiškumu. Pats ordinas ėmė viešai dėtis uoliausiu krikščionybės apaštalu, viešai žadėjo Gediminui jo garbei, jei jis apsikrikštytų, sugriauti dvi savo pasienio pilis ir sumokėti 4000 aukso dukatų arba tūkstantį grivinų gryno sidabro, o tuo pačiu metu per savo agentus papirkinėjo įžymesnius žemaičių vadus, ragindamas juos sukilti prieš savo išgamą valdovą, besirengiantį atsisakyti sentėvių tikėjimo. Lietuvos valdinius rusus Vokiečių ordino agentai gąsdino pavojumi jų tikybai, jei jų kunigaikštis bus katalikas. Neseniai pasirašęs amžiną taiką su lietuviais, tų pačių 1323 m. gruodžio mėnesį ordinas pasirašė puolimo sutartį, nukreiptą prieš Gediminą, su Naugardo valstybe.

Gediminas pastebėjo, kad jo pasirašyta taika lieka tik iliuzija, o krašto viduje kyla sunkenybės, gresiančios Lietuvos valstybei vidaus suirute. Jis pamatė, kad krikšto priėmimas negali jam suteikti jokios realios naudos, o atvirkščiai – sukelti begales vidaus sunkumų. Todėl jis ryžosi atsisakyti sumanymo krikštytis ir tai viešai pasakė atvykusiems į Vilnių iš Rygos popiežiaus delegatų atstovams. Su dideliu kartumu širdy jis jiems pareiškė: *„Ką jūs kalbat man apie krikščionis? Kur atrasime didesnių skriaudų, didesnės neteisybės, smurto, nedorumo ir turto gobšumo, jei ne tarp krikščionių žmonių, ypač tarp tų, kurie dedasi dorais vienuoliais?"* Dar kartą pabrėždamas, kad jis nėra principinis bet kokio tikėjimo priešininkas, Gediminas pasakė krikščionims leidžiąs savo Dievą garbinti pagal savo papročius, rusams pagal savo apeigas, lenkams pagal jų papročius, „o mes garbiname savo Dievą pagal savo apeigas, ir visi turime vieną Dievą".

Kaip matyti iš šių Gedimino žodžių, Lietuvos valdovas parodė tokį dvasios kilnumą, koks dar buvo nežinomas tų laikų Europoje. Tai buvo milžinas, visa galva pralenkęs to meto Europos valdovus.

Gedimino planas įtraukti Lietuvą į Europos krikščioniškųjų valstybių skaičių neįvyko, bet išgarsino Vakaruose jos vardą. Gedimino kolonistų šaukimas nenuėjo niekais. Lietuva aiškiai atsigręžė į Vakarų Europą ir tokioje padėtyje išsilaikė ligi mūsų dienų.

Gedimino santykiai su Vokiečių ordinu po Vilniaus taikos. Popiežiaus Jono XXII delegatai, kurių tikslas buvo padėti sudaryti taiką tarp Gedimino ir Vokiečių ordino ir rūpintis Lietuvos krikšto reikalais, Vilniun patys nebuvo nuvykę. Jie ten buvo pasiuntę tik savo pasiuntinius, paskirtus iš rygiečių. Štai šitie pasiuntiniai, sugrįžę Rygon, ir pranešė neigiamą Gedimino atsakymą dėl krikšto. Popiežiaus legatams kilo klausimas, ar jie buvo Gedimino apgauti, ar ne. Vokiečių ordinas džiaugėsi, kad jų tvirtinimai, jog Gedimino politika apgavikiška, rado pritarimą. Rygos arkivyskupas ir miestiečiai Gediminą teisino: jis negalėjęs kitaip pasielgti dėl akiplėšiškų provokacinių Vokiečių ordino žingsnių. Jau tada, 1324 m., susidarė dvejopas vokiečių požiūris į Gedimino politikos tikslus. Šis klausimas vokiečių istorinėje literatūroje tebėra diskutuojamas ligi mūsų dienų. Pats Vokiečių ordinas ir jo amžininkai, ir vėlesni šalininkai arba jam priklausomi žmonės vaizdavo Gediminą neištesėjus duotojo žodžio dėl iš anksto nustatyto plano ir kaltino Gedimino sąjungininkus rygiečius, esą jie net suklastoję Gedimino raštus, nukreiptus prieš Vokiečių ordiną, kad tik šiam labiau pakenktų. Priešinga gi pusė – rygiečiai ir Rygos vyskupas – tvirtino, kad Gedimino siekimai buvę nuoširdūs ir tik pamatęs, kad negalės tat įgyvendinti, buvęs priverstas savo pirminį nusistatymą pakeisti. Šios dvi priešingos nuomonės ir dabar reiškiasi vokiečių istorinėje literatūroje.

Popiežiaus delegatai, ilgiau pagyvenę Rygoje, matyti, neblogai orientavosi šio Europos kampelio politiniuose santykiuose. Nepaisydami Gedimino atsisakymo krikštytis, jie patys popiežiaus vardu patvirtino Vilniuje pasirašytą sutartį ir, rodosi, įsakė ne tiktai Rygos miestui, Rygos arkivyskupui ir kitiems Livonijos vyskupams jos laikytis ketverius metus, bet tokį pat įsakymą davė ir kitiems Lietuvos kaimynams krikščionims.

Rygos arkivyskupas Fridrichas, popiežiaus legatų remiamas, ryžosi iškeikti

Livonijos ordino brolius ir magistrą ir savo iškeikimą, be kitų motyvų, pagrindė dar tuo, kad „magistras ir broliai visokiais būdais, kokiais tik pajėgė, trukdė ir trukdo netikinčiųjų lietuvių karaliui su savo valdiniais priimti katalikų tikėjimą".

Vokiečių ordino ekskomunika turėjo priminti Vokiečių ordinui kito riterių ordino, kurio tikslai ir įstatai buvo tokie patys, būtent templierių, likimą. Templieriai buvo teismo nuteisti ir išžudyti arba pasmerkti kalėti, o jų visas turtas konfiskuotas. Bet tai vyko Prancūzijoje, kur prieš galingą ir turtingą ordiną pakėlė ranką dar galingesnis Prancūzų karalius Pilypas IV Gražusis, o popiežius tik davė sutikimą kelti bylą. Rytų Europoje nebuvo tokio galingo viešpaties, kuris būtų galėjęs panašiai pasielgti su Vokiečių ordinu. Popiežiaus delegatai, 1325 m. išvažiuodami iš Rygos ir negavę iš ordino kelionei pinigų, kuriuos, popiežiaus įsakymu, turėjo duoti, dar kartą patys ordiną iškeikė.

Kad ir gerai suprasdamas Katalikų bažnyčios galvos bejėgiškumą, Vokiečių ordinas nedrįso popiežiaus legatų nustatytų ketverių metų paliaubų su Gediminu viešai laužyti. Ketverių metų ramybė tais laikais buvo jau didelis laimėjimas.

Ordino moralinis prestižas Vakarų krikščionių akyse buvo žymiai nukritęs. Nors ordinas teisinosi, kad Rygos arkivyskupas neturėjo teisės jo iškeikti ir nors popiežiaus delegatų iškeikimas dėl nesumokėtų pinigų nelabai daug tegalėjo sverti, vis dėlto Europos parama jam turėjo sumažėti.

Dvi politinės aplinkybės vėl leido Vakarų Europai užmiršti ordino iškeikimą. Tai – atsinaujinusi Vokiečių ordino kova su Rygos miestu, į kurią 1328 m. buvo įtraukti ir lietuviai, ir Čekų karaliaus Jono Liuksemburgiečio 1329 m. žygis prieš lietuvius.

Karas tarp Vokiečių ordino ir Rygos miesto iškilo, kaip paprastai, dėl kliūčių, kurias Ordinas darė rygiečių prekybai. Nusipirkęs iš cistersų ordino Diunamiundės vienuolyną prie Dauguvos žiočių ir gavęs iš popiežiaus šio pirkimo patvirtinimą, Ordinas galėjo kiek norėdamas kontroliuoti ir trukdyti rygiečių prekybą. Greičiausiai Ordinas nenorėjo praleisti lietuviams karo medžiagos, kuri Rygos miestui buvo toks pelningas prekybos dalykas. Rygiečiai ryžosi nelauktu puolimu sunaikinti Diunamiundės pilį, bet visiškai sugriauti jos nepajėgė. Tuomet jie kreipėsi į Gediminą pagalbos ir pažadėjo už tai perleisti lietuviams Rygos miestui priklausančias pilis, esančias Rygos arkivyskupo žemėse prie Dauguvos. Gediminas pasiskubino rygiečiams talkon, bet Rygos miesto pilis rado jau Ordino kariuomenės užimtas. Įsistiprinti nei pačioje Rygoje, nei jos apylinkėse Gediminas negalėjo. Iš pradžių jam pasirodė, kad buvęs tyčia krikščionių apgautas ir todėl labai supyko. Tuomet rygiečiai aprūpino lietuvius maistu ir parodė jiems kelią į Ordino žemes, kur lietuviai galėjo pasiplėšti. Lietuviai iš tikrųjų ilgai šeimininkavo šiaurės Livonijoje, apie Karksį ir kitur, ir su dideliu grobiniu grįžo atgal. Paistelio parapijos bažnyčioje dvi dienas stovėjo lietuvių arkliai, nors iš ten nebuvo išneštas Šv. Sakramentas.

Lietuvių plėšimai ir arklių pastatymas bažnyčioje buvo dideli argumentai Vokiečių ordinui prieš rygiečius.

Pasitraukus iš Livonijos Gediminui, rygiečiai iš niekur negavo pagalbos. Rygos arkivyskupas tuo metu vėl buvo Avinjone ir prašė skubios popiežiaus pagalbos, bet šis, užimtas kitais svarbesniais reikalais, nekreipė į tai dėme-

sio. Ordinas su savo kariuomene apsupo Rygą ir atkirto maisto atvežimą. Rygos miestiečiai kovojo narsiai, bet po 13 mėnesių apgulimo paliko be maisto ir ryžosi pasiduoti Ordino malonei. Laimėtojas iškėlė nugalėtiesiems sunkias sąlygas: Rygos miestiečiai turėjo pripažinti Ordino magistrą ir brolius aukščiausia miesto valdžia, priimti Ordino narius į magistratą ir miesto teismą, atiduoti du savo bokštu, leisti pasistatyti miesto ribose, tarp jo sienų, pilį, prisiekti ištikimybę ir pažadėti magistrui kovoti prieš visus jo priešus, išskyrus arkivyskupą.

Ordinas tuojau pasistatė Rygoje pilį ir įkurdino joje savo įgulą, kuri sekė kiekvieną miestiečių žingsnį. Tokiomis sąlygomis Rygos miesto bendradarbiavimas su lietuviais politinėje bei karinėje srityje pasidarė visiškai negalimas. Lietuvos sąjunga su Ryga savaime nutrūko ir nebebuvo atnaujinta visais pagoniškaisiais laikais. Tai buvo labai didelės politinės reikšmės, lemiamas istorinis įvykis.

Rygiečių pralaimėjimas kovoje su Ordinu buvo nemažas smūgis ir pačiam Gediminui. Jis tai, be abejo, gerai suprato, bet savo sąjungininkams tuojau negalėjo suteikti pagalbos – jį patį buvo ruošiamasi pulti iš Vakarų: Prūsų ordino žemėse rinkosi gausingi ir galingi svečiai prieš lietuvius.

Gediminas, matyti, norėjo padėti rygiečiams kitokiu keliu – nutraukdamas Lietuvos prekybos santykius su Ordinu ir neleisdamas pirkliams prekiauti su Gediminui priklausančiomis Polocko ir Vitebsko kunigaikštystėmis. Vadinasi, Gediminas pavartojo prieš Livonijos ordiną, kaip dabar sakoma, ekonominę blokadą, kuri užsitęsė ligi 1338 m. lapkričio. Tai matyti iš savotiškų paliaubų, kurios buvo Gedimino pasirašytos su Livonijos ordinu 1338 m. lapkričio 1 d. Šia paliaubų sutartimi buvo normuojama prekyba Dauguvos upe. Iš abiejų pusių buvo nustatytos vadinamosios taikos sritys, kuriose abiejų pusių pirkliai galėjo prekiauti ramiai, nebijodami nei kariuomenės, nei plėšikų puolimų. Kiekvienas pirklys turėjo teisę kito krašto teritorijoje naudotis visa savo reikalų apsauga. Taikos sritys buvo abiejų valstybių rytuose ir apėmė Lietuvos pusėje teritoriją nuo Dauguvos (maždaug Dinaburgo srityje) ligi Vilniaus krašto, su pažymėtomis kai kuriomis vietomis – Balninkais, Giedraičiais ir Nemenčine. Iš Ordino pusės buvo įtraukti keliai į Polocko ir Vitebsko žemes, tarp kitų ir Evesto (rodosi, Gaujos upynas*). Dauguva buvo padaryta lyg neutrali: ja galėjo plaukioti abiejų pusių pirklių laivai ir savo reikalams naudotis abiem jos krantais strėlės lėkimo atstumo juosta.

Karinių veiksmų sustabdymas kitose abiejų kraštų srityse šia sutartimi nebuvo numatytas.

Politiniu atžvilgiu ši sutartis buvo visiško Ordino laimėjimo Livonijoje patvirtinimas.

Čekijos karalius Jonas buvo tipingas viduramžių riteris avantiūristas. Jį traukė kova, bet kur einąs karas, vaidai arba riterių turnyrai. Vokiečių ordino prikalbintas jis ryžosi savo kardą paskambinti į pagonių galvas. Su dideliu Čekijos, Silezijos ir Vokietijos kunigaikščių skaičiumi pačioje 1329 m. pradžioje jis pasirodė Torunėje. Iš čia, susidėjęs su Vokiečių ordino kariuomene, pro Karaliaučių ir Ragainę įsiveržė į Žemaičius ir apgulė Medininkus. Po ilgo pasipriešinimo pilis buvo paimta. Tuo

* *Aiviekstė, ne Gaujos upynas.*

ir pasibaigė visas taip garsus žygis. Vokiečių ordino magistras gavo žinią, kad lenkai įsiveržė į Kulmą ir, norėdamas gelbėti savo kraštą, pats drauge su karaliumi skubiai pasitraukė.

Žygiu prieš Medininkus atsinaujino Lietuvos ir Prūsų ordino karas, kuris vis intensyvėjo. Vokiečių ordinas, ypač po to, kai magistru buvo išrinktas Dietrichas von Altenburg, ėmė kelti aiškų tikslą – Lietuvą užkariauti ir paversti Vokiečių ordino provincija. Šiuo reikalu Vokiečių ordinas, iš vienos pusės, stengėsi susikviesti į talką labai įžymius valdovus iš Vokietijos, Austrijos, Prancūzijos, Burgundijos, Olandijos ir kitur, o iš antros – griauti lietuvių pilis prie Nemuno, kurios trukdė kryžiuočiams, ir jų vietoje statyti savo pilis, kurios turėjo būti bazės Lietuvai užkariauti. Tuo būdu žingsnis po žingsnio, statydamas pilis, Ordinas buvo įsistiprinęs Prūsuose ir juos užkariavęs.

1336 m. Prūsų ordinui pavyko sugriauti Pilėnų pilį, kurios įgula, nenorėdama pasiduoti, nusižudė.

Tais pačiais metais vokiečiai Nemuno saloje, Dubysos žiotyse, pradėjo statyti Marienburgo pilį, bet jos nebaigė: matyt, lietuviai sutrukdė.

1337 m., kai vėl Prūsuose susirinko garsūs Europos svečiai, tarp jų Čekijos karalius Jonas su sūnumi Moravijos kunigaikščiu Karoliu, nebuvo galima įsiveržti Lietuvon dėl labai šiltos žiemos. Tuomet buvo griebtasi paruošiamojo darbo – atstatyta Marienburgo pilis.

Kai kiek vėliau tais pačiais metais į Prūsų ordino žemes atvyko Čekų karaliaus Jono žentas, imperatoriaus Liudviko Bavariečio giminaitis Henrikas, Ordine buvo sudarytas ištisas planas ne tik Lietuvai užkariauti, bet ir valdyti. Henrikas Bavarietis išrūpino imperatoriaus Liudviko aktą, kuriuo visa Lietuva ir Rusija buvo dovanojama Ordinui amžinon nuosavybėn. Tai buvo nebe pirmas Europos valdovų raštas, kuriuo lietuvių tautos gyvenamos žemės buvo dovanojamos vokiečiams: popiežius Grigalius IX 1234 m., neatsisakydamas nuosavybės teisės, leido Vokiečių ordinui amžinai valdyti prūsų žemę ir visas kitas, kurias jam pavyko užkariauti. Imperatorius Fridrichas II panašų raštą 1245 m. buvo davęs Vokiečių ordino magistrui Henrikui von Hohenlohei įgaliodamas jį imperatoriaus vardu užkariauti ir valdyti Kuršą, Lietuvą ir Žiemgalę (in partibus Curoniae, Letowiae et Semigalliae).

1337 m. raštu imperatorius norėjo padrąsinti vokiečius su didesniu uolumu ir pasišventimu tęsti karą su Lietuva. Vokiečiai tikėjosi greitai pasiekti savo tikslą.

Kadangi nepalankus oras trukdė įsiveržti į Lietuvos gilumą, Ordinas ir jo svečiai ėmė rūpintis įkurti naują sostinę visoms savo užkariautoms žemėms ir toms, kurios turėjo būti greitu laiku užkariautos, valdyti. Toji sostinė buvo pavadinta Bayerburgo (Bavarijos pilies) vardu. Šitaip buvo norima pagerbti didelius Ordino globėjus – imperatorių Liudviką Bavarietį ir jo giminaitį Henriką. Nauja pilis ir prie jos miestas pradėta statyti kairiajam Nemuno krante, pusiaukelėje tarp Dubysos žiotyse stovinčio Marienburgo ir Ragainės.

Bayerburgas turėjo būti ne tik politinis ir administracinis, bet ir bažnytinis Vokiečių valstybės Rytų Europoje centras. Čia turėjo būti įkurta arkivyskupo katedra. Iš to matyti, kad ir Vokiečių ordinas, ir jo globėjas imperatorius siekė nusmukdyti Ordinui nepalankaus Rygos arkivyskupo autoritetą.

Genialus Gediminas suprato padidėjusį pavojų Lietuvai ir stengėsi vokiečių

statomą pilį sugriauti tais pačiais 1337 m. Kai tai nepavyko, ryžosi pulti Prūsus, kad atitrauktų vokiečius nuo Bayerburgo. Su didele kariuomene Gediminas įsiveržė į Prūsų žemes ir nusiaubė Gelelaukės apylinkes.

Nuo 1337 m. iki Gedimino mirties 1341 m. tarp vokiečių ir lietuvių ėjo labai smarkios kovos. Buvo sprendžiamas Lietuvos politinės gyvybės klausimas. Ordinas atakavo Lietuvą koncentruotai – iš šiaurės ir vakarų. Šių kovų metu Gediminas mirė. Viena iš rusų kronikų kalba apie Gedimino užmušimą (o umertvii Gediminove). Deja, nežinoma, kur Gediminas baigė savo garbingą gyvenimą. Greičiausiai prie Bayerburgo, bet ne 1338 m., kaip gana neaiškiai rašo vokiečių kronikininkas Vygandas Marburgietis, o 1341 m. Prieš mirdamas Gediminas visgi sugriovė Bayerburgą ir tuo lyg sunaikino vokiečių viltis pasidaryti Lietuvos viešpačiais. To paties Vygando Marburgiečio liudijimu, 1343 m. vokiečiai buvę susirūpinę lietuvių sudegintą Bayerburgą atstatyti kitur, viena mylia arčiau prie Ragainės, bet ir tai jiems nepavyko.

Lietuvos visuomenės santvarka XIV a. Savaime kyla klausimas, kokia buvo ta Lietuvos visuomenė, kurios jėgas Lietuvos kunigaikščiai galėjo sėkmingai pavartoti krašto gynimo reikalams.

Čia reikia iš anksto pasakyti, kad iš tų laikų likusiuose rašytuose liudijimuose labai mažai yra apie visuomeninę santvarką. Apie lietuvius tais laikais patys lietuviai dar nerašė. Pirmieji pačių lietuvių rašyti raštai apie savo kraštą pasirodė gana vėlai – pačioje XIV a. pabaigoje arba, gal teisingiau sakant, XV a. pradžioje, didžiojo kunigaikščio Vytauto laikais. Bet ir juose buvo rašoma tik apie kunigaikščių tarpusavio vaidus, apie karus, apie kai kuriuos bažnytinio pobūdžio įvykius. Tiesa, yra likęs Lietuvos kunigaikščių – Mindaugo ir Gedimino – susirašinėjimas su užsieniu. Apie ką buvo rašoma Gedimino laiškuose, jau žinome; apie tai buvo sakoma, kai buvo kalbama apie jo santykius su Vakarų Europa. Mindaugas savo raštuose beveik išimtinai kalbėjo apie krikščionybės įvedimo ir bažnytinės organizacijos reikalą. Lietuvių kaimynai – lenkai rusai ir vokiečiai – gana dažnai kalbėdavo apie savo kaimynus lietuvius, savo priešus. Su jais jie susitikdavo kautynėse. Kautynių metu ne vienas pakliūdavo kito nelaisvėn, iš kurios kai kada išsipirkdavo, kai kada pabėgdavo, o kai kada ir amžinai pasilikdavo. Bet ir belaisviai, nemokėdami savo priešo kalbos ir akylai saugojami, gal net aklai uždaryti, negalėjo daug pastebėti, o kas dar svarbiau, savo pastabų užrašyti arba mokančiam rašyti papasakoti. Raštingų žmonių buvo labai mažai. Kaip gyveno savo tėvynėje tie, kurie buvo atėję kovon, turbūt mažai kam rūpėjo.

Bet ir kautynių, ir plėšimų aprašymuose pasitaikydavo vienas kitas posakis, duodąs galimumą spręsti apie gyventojų buitį.

Vokiečiai, bekariaudami su dabartinės Latvijos teritorijos senoviniais gyventojais, lietuvių giminaičiais, neretai darydavo su jais karo paliaubas arba net amžinos taikos sutartis. Jose esti minimos kai kurios visuomenės grupės, kurios atstovauja kitoms. Pagaliau Vokiečių ordinas suteikdavo lengvatų tiems prūsams, kurie savo noru pasiduodavo ir sutikdavo apsikrikštyti, ir tai įrašydavo. Visos šitos žinios, iš įvairių šaltinių išrankiotos, leidžia sudaryti šiokį tokį senovinės buities vaizdą. Gyvenimo sąlygos pirmykštėje visuomenėje paprastai yra labai panašios, skirtumai nedideli.

Pačiais senaisiais laikais, prieš valstybės įsikūrimą Lietuvoje arba prieš Latvijos ir Prūsų žemės užkariavimą, lietuvių kilimo giminėse visur randame tris visuomenės grupes – vergus, paprastus laisvuosius žmones ir kilminguosius, kurie viens nuo kito skyrėsi ne tik teisėmis, bet ir turtu.

Vergai buvo be jokių teisių. Jie nebuvo laikomi lygiais su kitais žmonėmis ir laisvųjų žmonių susirinkimuose balso neturėjo.

Kaip atsirado kilmingieji, jokių žinių nėra. Apie tai galima tik spėlioti. Manoma, kad tai buvo gausingų šeimynų galvos. Sunkios tų laikų gyvenimo sąlygos, kova su gamta, ypač su žvėrimis, medžioklė, žemės dirbimas labai netobulais įrankiais vertė artimesnius ir tolimesnius giminaičius laikytis išvien. Didesnė žmonių grupė galėjo įdirbti didesnius žemės plotus, turėti daugiau gyvulių ir turto. Vyriausias giminės narys, tėvas ar senolis, turėjo savo giminaičių darbą tvarkyti, jiems vadovauti. Tai turėjo būti jų natūralus vadas. Šitokia tvarka vyravo kitose giminėse, apie kurias turime daugiau žinių. Greičiausiai ji buvo ir Lietuviuose. Tačiau Lietuviuose, palyginti, pavyzdžiui, su rytų slavais, arba rusais, buvo viena žymi ypatybė. Seniausios žinios kalba apie buvusią lietuvių žemės nuosavybę. Rusuose žemė priklausė visiems giminaičiams lygiai ir niekam iš jų skyrium. Žemės nuosavybės buvimas leidžia manyti, kad giminės nariai, nors ir laikėsi išvien ir būdavo vieno asmens vadovaujami, gyveno ne visi vienoje vietoje, ne vienuose namuose, o vienas greta kito, kiekvienas nuosavame žemės ruože. Taip susidarė kaimai. Jau seniausios žinios kalba apie lietuvių kaimus. Latvijoje kaimų pasitaikydavo ne visur. Ten daugiau buvo gyvenama paskirais namais, paskiromis šeimynomis.

Savo tarpe giminaičiai pripažino vyriausiojo nario vadovybę morališkai. Ar jis turėjo kokią paveldėtą valdžią bausti savo šeimynos narius ir giminaičius, nežinia. Jeigu buvo nusikaltusiųjų baudimas, tai jis kilo iš būtinumo apsaugoti savo grupės reikalus nuo ardančių gaivalų.

Žemės nuosavybės principas ir gyvenimas atskirais namais, kad ir ne per toliausiai vienas nuo kito esančiais, įgalina manyti apie atskirų tos grupės narių, sudariusių savo šeimas, didesnį savarankiškumą. Todėl reikalai, liečią visą sodžių, galėjo būti sprendžiami tik pasitarimuose, kuriuos galėjo sušaukti vyriausias giminaitis. Lietuviams gimininguose Kuršiuose ir Žiemgaliuose tokie vyresnieji, vokiečių seniausiais liudijimais, buvo vadinami lotynišku vardu „seniores", lietuviškai – „senesnieji".

Pakraščiuose, kur lietuviai atsirasdavo kaimynystėje su kitomis giminėmis, neišvengiamai turėjo įvykti susirėmimų dėl žuvingesnių ežerų arba upių, dėl lengvesnių dirbti ir derlingesnių žemių, dėl miškų, kuriuose buvo daugiau naudingų laukinių gyvulių. Paimti nelaisvėn žmonės nebuvo paleidžiami, o paverčiami vergais. Juos pasiimdavo tie vyresnieji, arba senesnieji, kurie vadovaudavo. Belaisviai vergai buvo verčiami žemę dirbti, gyvulius auginti, dirvonus plėšti, trumpai sakant, naujus turtus gaminti. Jie buvo didžiausias veiksnys ekonominei nelygybei didinti. Negalima aiškiai pasakyti, ar ir savo tautos žmonės, kalbą ta pačia kalba ir laiką̨si tų pačių tikybinių apeigų bei kitų papročių, kivirčų ir susirėmimų metu buvo imami nelaisvėn ir paverčiami vergais, ar ne. Greičiausiai ne.

Trumpai tariant, galima pasakyti, kad jei seniausiais laikais ir galima nusta-

tyti tris gyventojų grupes, tai nelaisvųjų turėjo būti visai nedaug. Laisvieji žmonės dar labai mažai tarp savęs tesiskyrė. Kilmingieji didelės valdžios neturėjo, nes jie tebuvo senesni amžiumi ir vadovavo remdamiesi daugiau moraliniu autoritetu. XII a. lietuviai pradėjo smarkiai puldinėti kitataučių gyvenamas žemes. Daugiausia buvo puldinėjami rusų gyvenami kraštai. Lietuviuose organizavosi gaujos plėšimo tikslais. Organizatoriai galėjo būti energingi „senesnieji", kurie imdavosi savo giminaičius, bet nevengdavo priimti ir kaimynų bei visų norinčiųjų. Juo didesnis buvo būrys, juo saugesnis jis buvo plėšikiškame žygyje. Karo žygio organizacija reikalavo besąlygiško visų dalyvių klusnumo vadui. Be paliovos besikartojantys karo žygiai skatino nuolat išlaikyti tokias organizacijas. Organizacijos neiširdavo ir nesant reikalo daryti kokį nors tolesnį išvykimą į svetimą kraštą.

Šie plėšikiški žygiai pamažu išardė pirmykštę visuomenės santvarką, atsirado priverstinis paklusnumas vadams. Praturtėję iš plėšimų ir pasidarę stiprūs vadai galėjo ne tik kviesti norinčiuosius dalyvauti jų žygiuose, bet ir jėga versti visus kitus, pajėgiančius kautis, eiti drauge, kad sudarytų dar didesnę galią ir kad įstengtų pasipriešinti bei atsispirti, jei plėšdami būtų užklupti svetimos kariuomenės. Laimingi plėšikiškų gaujų vadai labai prisidėjo prie sukūrimo naujos visuomenės formos, kuri rėmėsi ne moraliniu autoritetu, bet jėga. Taip užsimezgė seniausia valstybės forma, nors pačios valstybės pavadinimas dar nebuvo vartojamas. Šioje valstybėje visuomeninė santvarka, palyginti su anksčiau buvusia jos forma, žymiai pakito: vergų skaičius labai padidėjo; laisvieji žmonės jau turėjo „vyresnįjį", kuris naudojosi ne tiek moraliniu autoritetu, kiek valdžia. Jis pasidarė visų laisvųjų žmonių gaspadorius. Dėl karo amato reikalų vieną kartą ėmę disponuoti komanduojamų žmonių gyvybe, pamažu, nejučiomis tą galią pasiliko ir ramiais laikais.

Tokių karo vadų atsirado ne vienoje, o keliose vietose Lietuvoje. Vieną kartą įgiję valdžią, jie stengėsi ją palikti ir savo vaikams. Taip atsirado tokių gaspadorių, arba, kaip mes dabar vadiname, kunigaikščių, dinastijos.

Įdomu pabrėžti, kad kunigaikščiai atsirado Lietuvos pakraščiuose arba netoli pakraščių, kur gyveno svetimtaučių. Seniausios Lietuvos valstybės formos susiklostė Lietuvos rytinėje dalyje. Vakarinėje daly, Žemaičių krašte, kur pasieny buvo lietuviams giminingos tautelės, nebuvo tokios didelės progos daryti plėšikiškus žygius. Čia daug ilgiau išliko senosios visuomenės santvarkos formos; anksčiau bendri reikalai, liečią kurį nors sodžių, buvo sprendžiami susirinkusių giminaičių drauge, o vėliau, kai teko susidurti su galingais vokiečiais, pasirodžiusiais šiaurėje, dabartinės Latvijos teritorijoje ir vakaruose, Prūsų žemėje, susirinkimuose teko svarstyti bendrus gynimosi reikalus ir rinktis bendrus vadus. Valstybinė santvarka, taip stipriai paveikusi visuomeninę santvarką Aukštaičiuose, Žemaičiuose pasireiškė daug vėliau. Aukštaičių kunigaikščiai ilgai negalėjo priversti žemaičių klausyti jų valdžios ir priimti naujas visuomeninės santvarkos formas.

Naujos visuomenės formos rutuliojosi gana ilgą laiką, galima sakyti, visą XIII ir XIV a. Sprendžiant iš šaltinių, lietuviai tebepuldinėjo svetimus kraštus – rusų, lenkų, latvių ir estų – visą XIII a. Tie puldinėjimai ir įtraukimas į juos didesnių gyventojų masių vis labiau stūmė lietuvių tautą organizuotis kariškai.

XIII a. į šiaurę nuo lietuvių, kaip anksčiau minėta, atsirado nauja galinga karo organizacija. Tai buvo daugiausia vokiečiai. Iš pradžių negausingi skaičiumi, jie buvo galingi apsiginklavimu ir dideliu nusimanymu karo reikaluose. Į Pabaltijį kovoti su pagonimis traukė dažniausiai patys neramiausi gaivalai, kurie savo tėvynėje nebepajėgė tilpti. Daugiausia tai buvo kariai, praleidę laiką tarpusavio karuose savo krašte arba svetur, bajorai (riteriai) plėšikai, puldinėję pirklių karavanus kelyje arba plėšę miestiečius. Vieni iš jų stengėsi kovoje už Kristų nusipirkti išganymą kitame pasaulyje, kiti siekė svetur išmėginti narsumą, ieškojo naujų įdomių nuotykių. Krikščionių tikėjimo esmė daugumai tokių kryžiuočių buvo svetima. Net tie, kurie duodavo vienuoliškus pažadus visą gyvenimą skirti kovai su pagonimis, į tai žiūrėjo tik kaip į neišvengiamus formalumus, reikalingus stojant į nuolatinę karišką organizaciją. Tokie kryžiuočiai, laikinai atvykę arba pasižadėję nuolat pasilikti Pabaltijyje, buvo labai patyrę, mokėjo kautis su priešu įvairiomis sąlygomis.

Įsikūrę lietuvių pašonėje, šiaurėje, vokiečiai paveikė lietuvius dvejopai: viena, jie stengėsi ne tik atkirsti tam tikras teritorijas, kurias plėšimo tikslais puldavo lietuvių būriai, bet ir patys ėmė veržtis į pietus, į lietuvių gyvenamas vietas, ir grėsti lietuvių gyvybei; antra, lietuviai susirėmimuose su vokiečiais susipažino su naujais ginklais, naujais kariavimo būdais ir nauja kariuomenės organizacija. Visais laikais ir visuose kraštuose kovojančios tautos veikia viena kitą: jos paima iš savo priešininkų visa, kas lengviau veda į pergales. Negali būti abejonės, kad ir vokiečiai, atsinešę į Baltijos pajūrį daugelio šimtų metų patyrimą, prieš savo norą perdavė jį savo priešams lietuviams.

Vokiečių įtaka lietuviams padidėjo, kai Lietuvos kunigaikštis, vėliau karalius Mindaugas užmezgė labai draugiškus santykius su Livonijos ordino magistru Andriumi von Stirlandu ir kai buvo bandyta lietuvius krikštyti ir tvarkyti krikščioniškųjų valstybių pavyzdžiu. Vokiečių įtaka reiškėsi ne kokių nors visai naujų visuomenės formų kūrimusi, o greitesniu jau pasireiškusių savitų lietuvių visuomenės formų rutuliojimusi.

Vokiečių užvaldytose Latvijos dalyse gyventojų prievolių diferenciacija (skirtingumas) buvo daug ryškesnė negu Lietuvoje: turtingesni visuomenės gaivalai buvo pašaukti į karo tarnybą, o neturtingesnieji turėjo dirbti žemę. Tai dar nereiškia, kad visi turtingesnieji buvo atitraukti nuo žemės dirbimo. Čia buvo dar žymi gradacija (laipsniavimas): ateiviai riteriai ir žymesnieji vietos gyventojai, lotyniškai – nobiles, t.y. kilmingieji, žemės nedirbo; jų pareiga buvo nuolat būti pasiruošusiems karui ir karui vadovauti; mažiau pasiturį gyventojai, kurių ištikimybe vokiečiai galėjo pasitikėti, turėjo dirbti žemę ir eiti karan tik svarbesniam reikalui atsitikus.

Lietuvoje XIII a. vyko panaši gyventojų pareigų diferenciacija (susiskirstymas).

Didesnėje Lietuvos dalyje, ypač Aukštaičiuose, susidarė aukščiausia valdžia su didžiuoju kunigaikščiu, arba karaliumi, priešaky, kuri reikalavo visų krašto gyventojų klusnumo. Įvairiose vietose atsiradę savarankiški gyventojų vadai, kunigaikščiai, turėjo jam nusilenkti. Kas tai darė savo noru, giminiuodamasis su didžiuoju kunigaikščiu ar ir be to, be sąlygų pripažindamas jo valdžią, darėsi didžiojo kunigaikščio artimiausiu patarėju ir padėjėju. Nenorį pasiduoti jo valdžiai buvo jėga priversti arba žuvo kovose, arba turėjo iš krašto bėgti. Svar-

biausias vokiečių įkurdytojas Baltijos rytų pajūryje vyskupas Albertas 1207 m. gavo iš imperatoriaus Pilypo nuosavybės teisę visam kraštui, kurį jis užkariaus arba kitokiu būdu privers klausyti. Tokia teisė tuomet buvo vadinama lotyniškai „dominium". Turbūt ne be vokiečių įtakos ir pirmieji didieji Lietuvos kunigaikščiai visą Lietuvos kraštą ėmė laikyti savo nuosavybe, savo dominium. Jie manė turį galią to krašto dalį perleisti savo valia kam tik panorės. Karalius Mindaugas po savo krikšto gavo šios teisės patvirtinimą iš popiežiaus Inocento IV ir ja naudojosi gana plačiai. Norėdamas atsidėkoti Vokiečių ordino magistrui už suteiktą paramą, Mindaugas užrašė Ordinui dalį Žemaičių ir Jotvingių krašto. Jis užrašinėjo tuos kraštus, kurie buvo jo valdžiai priešingi. Pasidavę didžiojo kunigaikščio valdžiai, buvę vadai arba kunigaikščiai sudarė pačią aukščiausią visuomenės grupę. Tai buvo jo bajorai, didikai. Iš jų tarpo buvo skiriami didžiojo kunigaikščio kariuomenės vadai ir pilių komendantai.

Bajorai gyveno iš žemės, patys tos žemės nedirbdami. Nuo senesnių laikų jie galėjo turėti vergų iš belaisvių, kurie dirbo jų žemes. Dalyvavimas karuose jiems teikė naujų belaisvių. Jų didesnę dalį pasilikdavo didysis kunigaikštis, bet šiek tiek gaudavo ir bajorai.

Kiekvienas bajoras turėjo iš tėvų paveldėtą tėviškę, kuri buvo laikoma jo tėvonija. Paimtus kare belaisvius bajorai apgyvendindavo savo tėviškėje, kad jie būtų darbininkai, bet jų dalis likdavo laisva. Bajorai prašydavo kunigaikštį duoti jiems daugiau žemės ir šis, laikydamas save visų valstybės žemių savininku, jiems jos duodavo. Išlikusios dokumentuose žinios rodo vieną dalyką, lietuvių valstybei labai charakteringą: iš pradžių kunigaikščiai duodavo savo bajorams žemių ne lietuvių gyvenamose srityse, o pakraščiuose, vietose tarp lietuvių gyvenamų kraštų ir slavų, kurios dažniausiai buvo negyvenamos, arba užkariautuose rusų kraštuose. Teisybė, likę dokumentai yra Vytauto laikų, bet pastarasis šiuo atžvilgiu vykdė ne kažkokią naujovišką politiką, o ėjo savo pirmtakų pramintais takais. Tai buvo savotiška natūrali svetimų kaimyninių kraštų kolonizacija. Gautose žemėse bajorai su belaisvių-vergų pagalba kurdinosi naujus ūkius ir tuo būdu anksti užmezgė ryšius ne tik su lietuviais, bet ir su rusais.

Greta stambiųjų bajorų buvo eilinių „karo draugų", kurie taip pat gyveno iš žemės. Karo grobis ir jiems buvo didelė parama, bet ne tokia, kad atpalaiduotų nuo žemės dirbimo. Šitie bajorai buvo šaukiami karan ir susikūrus valstybei. Dėl palyginti geresnės padėties jie galėjo joti karan raiti. Apie medžiaginę šių žemesniųjų bajorų būklę platesnių žinių trūksta. Vokiečių šaltiniai kalba apie jų kiemus, bet nenurodo tiems kiemams priklausančio žemės kiekio. Šiek tiek apie jų valdytos žemės didumą galima spėti atsižvelgus į vokiečių užimtą Latviją. Ten panašūs žmonės valdydavo nuo 6 iki 12 žemės vienetų, lotyniškai vadinamų „uncus", kurie maždaug atitiko mūsų valaką (20 hektarų arba 30 margų). Taigi be didelio apsirikimo galima sakyti, kad Lietuvos bajorai paprastai turėdavo apie 120–240 hektarų. Pasižymėję kare arba kitaip pasitarnavę kunigaikščiui, bajorai galėjo gauti iš jo žemės dovanų tokiomis pat sąlygomis, kaip ir patys stambieji bajorai. Turimas ir gautas bajorų žemes dirbo vergai arba pasamdyti laisvieji žmonės. Paprasti žmonės jokių prievolių bajorams neprivalėjo eiti. Žemdirbių atidavimas bajorams ir bažnyčiai prasidėjo vėliau, po Kęstučio, valdant jo sūnui Vytautui.

Gyventojų daugumą sudarė paprasti žemdirbiai. Susikūrus valstybei, jie pasidarė tiesioginiai kunigaikščio valdiniai. Žemdirbiai galėjo žemes laisvai paveldėti, pirkti, parduoti, įkeisti, palikti savo vaikams, dovanoti. Kunigaikščiui jie turėjo mokėti duoklę ir mezliavą. Visa mokėdavo savo rankų gaminiais. Kunigaikščiui reikalaujant, jie privalėjo eiti šieno pjauti, griovių kasti, pilių statyti ir jų saugoti. Bet tai nebuvo kažin kokia ypatinga paprastų žemdirbių prievolė. Tuos darbus turėjo daryti ir bajorai. Paprasti žemdirbiai turėjo eiti ir karių pareigas: įsiveržus priešams į kraštą, jie turėjo eiti jų vyti. Apie medžiaginę žemdirbių būklę mažai tegalima pasakyti. Ji buvo nelengva, bet tai priklausė ne nuo teisinės būties, bet nuo gyvenimo sąlygų.

Žemdirbiai buvo laisvi žmonės. Tai, ką jie mokėjo ar dirbo didžiojo arba kitų kunigaikščių naudai, tų laikų supratimu, buvo valstybinių pareigų atlikimas. Žemdirbiai kentė daugiausia nuo karų, kurie sunaikindavo visą jų turtą.

Vergų būtis negalėjo labai daug kuo skirtis nuo paprastų žemdirbių. Teisiniu atžvilgiu jie buvo ponų nuosavybė. Savo asmens turto vergai neturėjo. Jie dirbo ponų žemes ir iš jų gaudavo išlaikymą. Apie vergų skaičių Lietuvoje XIII–XIV a. tikresnių žinių neturime. Tačiau galima sakyti, kad nuolat vykstant karams, vienus jų išsivesdavo priešai, kitus kariai parsivesdavo grįždami iš karo žygio.

Krašto gynimo organizacija. Karas beveik nuo XIII a. su Livonijos vokiečiais ir nuo 1283 m. su Vokiečių, arba Prūsų, ordinu turėjo gana anksti priversti lietuvius pasirūpinti savo krašto apsauga. Pamažu išsirutuliojo krašto gynimo būdai, kurie pakeitė arba patobulino senuosius. Čia vyko toks pat procesas, kaip ir visuomenės persitvarkyme. Kad galėtų priešus atremti ir sėkmingai su jais kovoti, lietuviai turėjo daug ką iš jų perimti ir prisitaikyti prie naujų aplinkybių. Vytenio, vyresniojo Gedimino brolio, valdymo laikais (maždaug nuo 1294 iki 1316 m.) lietuviai sudarė tokią galingą pajėgą, kad sugebėjo ne tik besiveržiančius vokiečius atremti, bet ir karą perkelti į priešų valdomą teritoriją ir ten sėkmingai kariauti. Tai rodo, kad XIII a. jau galutinai susiklostė krašto gynimo metodai. Per visą XIII ir XIV a. vokiečiams nei šiaurėje, iš Latvijos pusės, nei vakaruose nepavyko prasiveržti toliau už Nemuno. Lietuviams giminingi prūsai ir iš dalies jotvingiai žuvo dar tuomet, kai Lietuvoje kūrėsi valstybė. Vieną kartą įsikūrusi Lietuvos valstybė buvo nelyginant tvirtovė, kurios rinktinė vokiečių kariuomenė, visos Europos padedama, neįstengė paimti. Šiuo atžvilgiu lietuvių tauta sudaro labai retą žmonijos istorijoje vaizdą: tauta, gyvenanti krašte, neturinčiame natūralios gamtos apsaugos, prieinamame iš visų pusių, per du šimtu metų sugebėjo atmušti visas rinktinės Europos kariuomenės atakas ir galų gale kovą laimėti. Būtų labai naivu sakyti, kad tai jai pasisekė dėl girių ir balų. Latvijoje ir Estijoje buvo ne mažiau, o daugiau girių ir balų, tačiau nei latvių, nei estų senoliai nesugebėjo išsilaikyti nepriklausomi. Vien gamtos sąlygų visam tam buvo per maža. Per du šimtu metų, kol ėjo kovos, pati gamta daug pasikeitė. Nepriklausomybę išlaikyti pavyko sumaniai panaudojus gamtos sąlygas ir tinkamai organizavus kariuomenę.

Gynimosi sistema. Kraštai, kurių sienos nėra apsaugotos nei nepereinamais kalnais, nei neužšąlančiomis pelkėmis arba ežerais, turi griebtis dirbtinių priemonių svetimųjų įsiveržimams sulaikyti arba juos bent apsunkinti. Lietuva

XIII–XIV a. buvo miškingas ir pelkėtas kraštas, bet pelkės buvo ne pasieny su vokiečiais, o krašto viduje. Pelkės ir miškai lengvino krašto gynimą, bet patys vieni negalėjo būti pakankama apsauga. Šaltomis žiemomis arba karštomis vasaromis teigiamos šių gamtos ypatybių pusės beveik nustodavo reikšmės. Todėl ir priešai veržėdavosi žiemomis ir sausomis vasaromis. Šitas reiškinys buvo ne vietinio, o galima sakyti, pasaulinio pobūdžio. Pagarsėję užkariavimais Rytuose, Azijoje ir Europoje totoriai savo karo žygius rengdavo beveik išimtinai žiemomis. Čia didelę reikšmę turėjo ne tik galimumas laisviau judėti, pasirinkti tiesesnius ir trumpesnius kelius, bet ir lengvumas imti pilis bei kitas sustiprintas vietas ir rasti vienoje vietoje žmones, jų gyvulius ir visą kitą mantą. Likę sniege pėdsakai rodė kelią į žmonių ir gyvulių slapstymosi vietas, jei žmonės, sužinoję apie besiartinančius priešus, stengėsi išsislapstyti.

Vokiečiai, taikydamiesi prie Lietuvos gamtos ir klimato sąlygų, puldavo dažniausiai žiemai baigiantis, gavėnioje, arba ankstyvą rudenį, kai jau būdavo nuvalyti javai. Bet ir šiuo metu didesnė kariuomenė su gurguolėmis galėjo žygiuoti tik praskintais keliais.

Gerai tai žinodami, krašto gyventojai griebdavosi dviejų priemonių – užtverdavo kelius ir statydavo pilis. Keliai buvo užtveriami nukirstais medžiais ir šakomis, kurie turėjo sutrukdyti judėjimą. Artimiausias šio užtvėrimo tikslas buvo duoti galimumą gyventojams pasislėpti kur nors miškuose arba pilyse. Užtveriami keliai galėjo būti ir pasieniuose, ir krašto viduje. Užtvarose buvo paliekami praėjimai gyventojams susisiekti. Greičiausiai tokie praėjimai buvo saugomi ir, kilus pavojui, uždaromi.

Daug didesnę reikšmę krašto apsaugai turėjo pilys. Jos dažniausiai buvo statomos ant kalnelių prie upių arba ežerų ir saugodavo lengvas pereiti vietas. Pilių raida pergyveno daug periodų. Lietuvoje vietų, kur būta senovės pilių arba piliakalnių, yra labai daug. Jų priskaitoma ligi 1000. Prūsuose tokių piliakalnių būta apie 500. Jų dauguma atsirado priešistoriniais laikais, kai karo technika dar buvo, kaip pasakytume, tartum kūdikis vystykluose. Vykstant karams su vokiečiais, pilių statyba išgyveno perversmą: lietuviai išmoko statyti jas Vakarų Europos pavyzdžiu.

Pilių uždavinys buvo dvejopas: viena, jos turėjo pastoti priešui kelią į krašto vidurį, antra, į jas priešų užklupti galėjo susirinkti bent artimiausios apylinkės gyventojai. Apie pilių sutvarkymą šiek tiek žinome iš archeologinių kasinėjimų ir iš kronikininkų aprašymų.

Pilis sudarydavo dvi dalys. Jų vieną kronikininkai vadina tvirtove, lotyniškai „castrum“, o vokiškai „Burg“, o antrą – priepiliu, lot. „suburbium“ arba „preurbium“, vok. „Vorburge“. Pati tvirtovė buvo statoma ant kalno, kurio šlaitai buvo nukertami, o paimta žemė supilama viršuje, kad kalnas ir šlaitai būtų aukštesni. Aplinkui pilį buvo iškasamas griovys ir pripildomas vandens. Į pilies šonus buvo įkasami arba įmušami statūs rąstai, dažniausiai ąžuoliniai, kurie, gal apipinti ir deginto molio sustiprinti, saugojo kraštus nuo iširimo. Už šių rąstų pilies viduje buvo daromos patalpos žmonėms gyventi ir gyvuliams. Iš vienos pilies pusės buvo daromi vartai. Tai buvo pati pažeidžiamiausia kiekvienos pilies vieta.

Iš griovio iškasta žemė buvo supilama į pylimą. Pilnas vandens griovys ir

pylimas sudarė pirmąją gynimosi liniją. Per griovį ir pylimą buvo daromas kilnojamasis tiltas. Vokiečių kronikose dažnai minimas priepilis (suburbium), rodosi, ir buvo šis griovys su pylimu.

Tarp pirmosios gynimosi linijos ir pačios tvirtovės galėjo būti dar kokių nors pastatų žmonėms, nes kronikos kalba apie priepilių sudeginimą: kai vokiečiams nepavyksta paimti pačios tvirtovės, jie sudegina priepilį ir pasitraukia.

Pilys nebuvo nuolat gyvenamos vietos. Kronikose minimi priešingi atsitikimai – tai pilys užkariautame krašte. Tuomet iš tikrųjų užkariautojai saugumo dėlei jose pasilikdavo gyventi ilgesnį laiką. Paprastai Lietuvoje pilys buvo tik įgulos būstinės. Ar įgulos nuolat būdavo pilyse, ar tik karo pavojaus metu, nėra visiškai aišku. Remiantis šaltinių žiniomis, galima į tai atsakyti dvejopai. XIV a., kai karas tarp lietuvių ir vokiečių vyko be pertraukos, greičiausiai pilys turėdavo nuolatines įgulas. Jos buvo sudaromos iš vietos gyventojų. Vyriausybė suskirstė krašto teritoriją į tam tikrus rajonus, kuriuos vokiečių kronikininkai vadina pilių teritorijomis (territorium castri). Šių teritorijų didumas buvo nevienodas. Jis priklausė nuo gyventojų tirštumo ir nuo vietos pavojingumo. Gyventojai, priskirti prie pilies teritorijos, turėjo eiti pilies sargybą pakaitomis po vieną mėnesį, kartais ilgiau. Vokiečių žvalgai labai sekdavo šį įgulos pasikeitimo momentą ir puldavo iš sargybos grįžtančią arba į sargybą traukiančią įgulą. Pilies įgula turėjo pati statyti tolėliau nuo pilies sargybą, kad sektų, ar nepasirodys priešas. Pajutęs artinantis priešą, sargybinis turėjo duoti ženklą ugnimi, kad pilies įgula ruoštųsi jį atremti, o gyventojai pasislėptų. Ištikus pavojui, apgultai piliai turėjo skubėti talkon visi tos apygardos kariai ir net kitų apygardų žmonės. Tuo būdu buvo daroma savotiška artimiausių sričių mobilizacija.

Įgulos viršininkus skirdavo didysis kunigaikštis iš vietos bajorų. Kuriam laikui jie buvo skiriami – laikinai ar ligi gyvos galvos – nežinia.

Lietuvių kariuomenė. Pirmoji lietuvių kariuomenės užuomazga buvo „karo draugai“, su kuriais vadai rengdavo plėšikiškus žygius į svetimus kraštus. Keliauti buvo galima tik raitomis. Plėšimai, kad pavyktų, turėjo būti daromi skubiai. Paimtas grobis buvo sukraunamas į roges. Plėšikiški žygiai, kaip ir vadinamieji karo žygiai, mažai kuo vieni nuo antrų skyrėsi. Ir jiems patogiausias laikas buvo žiema.

Plėšikiškuose žygiuose galėjo dalyvauti tik labiau pasiturįs lietuvių gaivalas, valdąs daugiau žemės ir pajėgiąs laikyti gerus arklius bei įsigyti gerus ginklus – plieninius kardus, šalmus, o gal net ir šarvus. Gerai pavykus žygiui, parsigabentas grobis tokius žmones dar labiau praturtindavo.

Valstybei susikūrus, šie asmenys ir toliau sudarė svarbiausią ginkluotą krašto pajėgą. Ekonomine būkle ši visuomenės grupė atitinka Vakarų Europos riterius, arba feodalus. Riteris reiškia ne ką kitą, kaip raitą žmogų. Lotyniškai tokie žmonės buvo vadinami equites (raitieji) arba milites (kariai). Feodalais Vakarų Europoje jie buvo vadinami todėl, kad už savo pareigas iš valdovų gaudavo valdyti tam tikrą turtą, dažniausiai žemės. Lietuvoje feodalų vardas nebuvo vartojamas.

Raitieji kariai socialiniu atžvilgiu atitiko bajorus. Tai ta pati visuomenės grupė. Raitieji kariai nuolat gyvendavo savo ūkiuose. Tik valdovui pašaukus,

jie turėdavo sėsti ant arklių ir vykti paskirton vieton. Priešui į kraštą įsiveržus, jie privalėjo eiti užpultiesiems talkon ir be specialaus valdovo įsakymo.

Apie raitųjų karių, arba bajorų, ginkluotę mažai teturime tiesioginių liudijimų. Garsiojoje rusų XII a. poemoje „Slovo o polku Igoreve" yra minimi lietuvių plieniniai kardai, ietys ir šalmai. Kadangi Lietuvoje savų metalų nebuvo, tai visi karių ginklai turėjo būti užsieniniai, parsigabenti iš plėšikiškų žygių arba nusipirkti. Prasidėjus karams su vokiečiais, gerų ginklų įsigijimas pasidarė daug lengvesnis. Vokiečiai ne tik kariavo, bet ir gyvai prekiavo su savo kaimynais – krikščionimis rusais ir pagonimis lietuviais. Tada nebuvo laikomasi to nusistatymo, kuris vyrauja dabartiniuose tautų santykiuose. Dabar su priešu nutraukiami visi santykiai, taigi ir prekybiniai. Anksčiau, kol buvo kariaujama, buvo mušamasi; kautynėms pasibaigus, buvo leidžiama ir prekiauti. Tik prekės, ypač karinio pobūdžio, buvo daug brangesnės, nes prekybininkams iš visur grėsė pavojus. Galima sakyti, kad, pradedant XIII a. antrąja puse dauguma Lietuvos bajorų, ypač turtingesnių, ginkluote susilygino su vokiečių riteriais.

Lietuvos raitieji kariai jodavo karan su savo maistu. Todėl jie turėjo vykti ne vieni, o su tarnais, kurie tą maistą gabendavo. To pasakyti apie visus karius negalima. Priklausė nuo raitojo kario turtingumo. Skurdesnieji jojo karan patys vieni su paprasčiausiu maistu, o turtingesnieji vedėsi ir tarnus, kurie taip pat buvo ginkluoti. Toks reiškinys pastebimas ir Vakarų Europoje. Laikui bėgant, išsivystė naujas dėsnis – ginkluotų tarnų ėmimas pasidarė ne turtingesniųjų bajorų privilegija, o prievolė: juo turtingesnis buvo bajoras, juo daugiau pagalbininkų jis turėjo pasiimti. XIV a., Kęstučio laikais, apie jokius didelius bajorų turtus negirdime. Anksčiau buvo apytikriai nurodytas didžiausias bajorų turtas, kuris nėra didelis. Kęstučio laikais bajorų tarpe dar reiškėsi tam tikra turto ir pareigų lygybė.

Žygį į užsienį, į priešų valdomą teritoriją, galėjo surengti tik raiti kariai, kaip buvo daroma ir seniausiais laikais. Ilgas kariavimas padėjo lietuviams parengti savo karinę taktiką. Rengdamiesi pulti, jie iš anksto susitardavo, kur išsiskirstyti ir kur susirinkti. Puldami kurį nors kraštą, jie stengėsi tam tikras vietas apsupti ir koncentriškai rinktis į sutartą vietą.

Traukdamiesi atgal su grobiu, belaisvius ir sukrautą į roges grobį laikė visą laiką apsupę. Priešo puolami sudarydavo karinį trikampį, lotyniškai vadinamą „cuneus" (kylys). Sustoję iš kiekvieno šono suglaustomis eilėmis ir atstatę skydus, jie sudarydavo sunkiai įveikiamą karinę pajėgą.

Gyventojai nebuvo atleisti nuo kareiviavimo prievolės. Jie turėjo eiti krašto ginti priešui užpuolus. Žemdirbiai sudarė pėstininkus. Priešui į kraštą įsiveržus, privalėjo eiti jo vyti visi vyriškiai. Jų pareigos buvo kitokios negu raitųjų. Dėl krašto neturto pėstininkų ginkluotė buvo menka. Ginklavosi kiekvienas, kas kuo pajėgė: kas kirviais, kas kardais, iš priešų atimtais, kas ietimis, kas ragotinėmis, kas lazdomis. Atvirose kautynėse su geležiniais šarvais apsišarvavusiais svetimšaliais riteriais tokia pėstininkų kariuomenė nedaug ką reiškė ir vargiai kada buvo šitokiam tikslui naudojama. Svarbiausias pėstininkų uždavinys buvo užkirsti priešui pasitraukimą ir partizaniškas karas: jie turėjo žudyti priešų žvalgus, deginti pakeliui esančius maisto ir pašaro išteklius, nukirstais medžiais užtverti kelius, kasti griovius, pulti priešą iš pasalų. Akmenys buvo

vieni iš pavojingiausių priešui ginklų. Įdomu pažymėti, kad šaltiniai niekur nemini, jog lietuviai vartoję lankus ir strėles. Šita ginklų rūšis buvo įprasta dažniausiai lygumų, stepių gyventojams. Rusai gana anksti perėmė šį ginklą iš įvairių stepių nomadų (klajoklių). Lietuvos kariuomenėje rusai lankininkai sudarė atskiras kariuomenės dalis. Pirmą kartą apie rusus lankininkus Lietuvos kariuomenėje kalbama 1274–1275 m., kai didysis kunigaikštis Traidenis buvo apgulęs prie Dauguvos vokiečių pastatytą Dinaburgo pilį.

KĘSTUTIS

(550 metų mirties sukaktuvių proga)

Paskutinių penkerių metų laikotarpy sulaukėme trejų gedulingų sukaktuvių:

1927 m. suėjo 550 metų nuo didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo mirties, 1930 m. – 500 metų nuo Vytauto ir šiais 1932 m. – 550 metų nuo Kęstučio žuvimo.

Visi šie trys vardai yra glaudžiai susiję su mūsų prosenių kovomis už tautos laisvę ir nepriklausomybę, su pačiu herojiškiausiu mūsų tautos istorijos laikotarpiu.

Priešų atkirsti nuo Vakarų Europos, mūsų proseniai už savo gyvybę ir laisvę turėjo kovoti beveik su visa Europa – su tais, kurie buvo paveldėję iš senovės graikų ir romėnų kultūros likučius ir kurie, kitados kovodami Azijoje, Kryžiaus karų laikais, iš įvairių Europos tautų bendravimo galėjo įgyti ne tik daug prityrimo karo mene, bet ir susipažinti su Azijos tautų karo pabūklais bei metodais.

Lietuviams teko pakęsti ne tik karo smūgius, bet ir šlykščią šmeižtų kampaniją, kuria stengtasi sužadinti Vakarų Europos karių narsumą ir norą eiti žudyti „Belialo sūnus“.

Rami ir darbšti žemdirbių tauta, pasinėrusi į sunkias kovas už kasdieninę duoną, lietuviai niekam iš Vakarų Europos gyventojų nieku negrėsė, tačiau ten buvo keldinama prieš juos neapykanta; jų krauju buvo siekiama nuplauti visus krikščionių nepasisekimus kovose su turkais seldžukais ir arabais. Buvo dengiamasi skaisčiausio ir švelniausio Kristaus mokslo vardu, kuris skelbė artimo meilę, o iš tikrųjų buvo siekiama savo artimą pavergti ir išnaudoti. Ėjo kovos už naujas teritorijas, kuriomis naudotųsi Europoje viešpataujanti klasė.

Šiose kovose prieš lietuvius vadovaujamasis vaidmuo priklausė vokiečiams, susiorganizavusiems į du kariškus vienuolių ordinus, bet jose dalyvavo ne vieni germanų kilmės žmonės. Jas laimino Romos ir Avinjono popiežiai, kurie save vadino Kristaus vietininkais žemėje, į jas skubėjo ir lenkai, ir čekai, ir prancūzai, ir olandai, ir anglai. Galima be didelio perdėjimo pasakyti, kad beveik visa tuometinė Europa yra atsakinga už lietuvių tautos nepelnytas kančias.

Jei lietuvių tauta, iš niekur neturėdama nei moralinės, nei materialinės paramos, su kovos priemonėmis, kurias jai teikė jos skurdi gamta, išliko ne tik

gyva, bet ir neužleido priešams nė pėdos gimtosios žemės, tai ji tuo iš tikrųjų gali didžiuotis ir sunkiomis dabartinio gyvenimo valandomis semtis stiprybės iš praeities.

Istorijos šaltiniuose nedaug yra likę lietuvių kovų vadų vardų. Minimi tik kunigaikščiai, kurie atstovavo pačiai tautai. O iš visų kunigaikščių ypač mylimas ir gerbiamas buvo Kęstutis. Tai vadas, kurio veiksmai pamažu išnyko iš tautos sąmonės, bet liko nujautimas, kad jis kovojo už tautą ir žuvo. Laikui bėgant, Kęstutis pasidarė visų herojiškų lietuvių tautos kovų simboliu. Kęstutis – tai įasmeninta pati lietuvių tauta pagoniškaisiais laikais.

Kęstučio vaidmuo itin ryškus dviem didelės reikšmės momentais – pirmą kartą, kai po jo tėvo Gedimino mirties Lietuva liko be bendros valdžios ir jai grėsė didžiausias pavojus iš Ordino pusės, ir antrą kartą, kai po Algirdo mirties Vokiečių ordinui iš tikrųjų pavyko intrigomis suardyti pirmykštę vienybę tarp Algirdo palikuonių ir Kęstučio ir padėti pagrindus taip seniai pageidautam Lietuvos suskaldymui.

Tarpusavio kovos, kuriomis pasižymėjo laikotarpis po Mindaugo nužudymo 1263 m., turėjo labai liūdnas pasekmes lietuvių tautai: sukilę prūsai, negaudami pagalbos iš savo rytų brolių, žemaičių ir aukštaičių, nebepajėgė atsispirti Ordinui, kuriam į pagalbą ėjo Vakarų Europos riteriai, ir buvo galutinai pavergti. Vokiečių ordinas suspėjo pasistūmėti ligi Nemuno žemupio. Dabar jį nuo Livonijos ordino valdomų žemių teskyrė palyginti neplatus žemaičių gyvenamas kraštas. Žemaičių užvaldymas pasidarė natūralus artimiausias abiejų ordinų politikos uždavinys. Pavergus žemaičius, aukštaičių neišvengiamai būtų laukęs toks pat likimas.

Laimėjusiai vidaus politines kovas Gedimino dinastijai pavyko vėl sujungti savo rankose valdžią visoje Lietuvoje, tačiau abiejų ordinų įsigalėjimas buvo jau įvykęs faktas. Apie vokiečių išvijimą, kuo taip rūpintasi prieš 30–40 metų, dabar nebegalėjo būti nė kalbos: lietuvių tauta buvo dar per silpna tokiam uždaviniui. Gediminas suprato, kad lietuviams reikalingas laikas sustiprėti viduje, be to, apsišarvavimu ir ginklais reikėjo susilyginti su priešais. Gabus politikas Gediminas, kaip ir jo brolis Vytenis, kad „prasimuštų langą“ į Vakarų Europą, pasinaudojo Rygos arkivyskupo bei Rygos miestiečių ir Livonijos ordino nesantaika. Su savo sąjungininkų pagalba jis siūlė Vakarų krikščionims taiką, kurios pagrindiniu postulatu laikė tikybinę toleranciją. Pažadėjimas priimti krikščionybę buvo jo diplomatinė diversija, kad bent kartą parodytų Europos viešpačiams, jog ordinų tikslas yra ne krikščionybės skiepijimas, o trukdymas.

Šis sumanus diplomatinis Gedimino žygis pasiekė didelius rezultatus: Vokiečių ordino, kaipo krikščionybės skiepytojo, prestižas smuko ir reikėjo nemažai triūso bei propagandos, kol jis vėl atitaisė Vakarų Europoje sumenkėjusį savo vardą. Tuo tarpu Gediminas po 1323 m. sutarties su Rygos arkivyskupu, Livonijos vyskupais ir Livonijos ordinu galėjo imtis priemonių sustiprinti Lietuvą viduje ir praplėsti savo politinę įtaką Voluinei, Gudijai, Naugardui, Pskovui ir Kijevui. Turbūt apie šitą laiką jis galėjo sutvarkyti savo krašto valdymą tuo būdu, kurį mini seniausias Lietuvos metraštis nepažymėdamas laiko. Lietuvos didžiajam kunigaikščiui priklausančią teritoriją Gediminas pavedė val-

dyti savo sūnums, kurie buvo jo vietininkai. Deja, Lietuvos metraščio žinia neduoda nuodugnaus teritorijų paskirstymo vaizdo. Be to, joje labai daug neaiškumų. Metraščio rašytojas, rašęs praėjus bent penkioms dešimtims metų po Gedimino mirties, pats neturėjo aiškaus supratimo apie Lietuvos administracinį sutvarkymą Gedimino laikais.

Ir Vokiečių ordinas spėjo dar žymiau įsigalėti. Jis sugebėjo sueiti į artimą kontaktą su imperatoriumi Liudviku Bavariečiu, besivaržančiu su popiežiumi, ir išgauti iš jo ypatingų malonių. Dviem 1337 m. aktais imperatorius padovanojo Lietuvą, kaipo terra nullius (niekam nepriklausantį kraštą), Vokiečių ordinui, tuo duodamas ypatingą akstiną Europos riteriams eiti į naująjį kraštą ieškotis lenų. Paties imperatoriaus giminaitis Bavarijos kunigaikštis Henrikas buvo nuvykęs talkon Ordinui drauge su kitais įžymiais svečiais. Jo garbei buvo nutarta prie Nemuno įkurti naują vokiečių pilį Beyeren, arba Beyernburg, kuri turėjo pasidaryti užkariautos Lietuvos sostine. Lietuvos vietoje turėjo susikurti nauja grynai vokiška valstybė.

Gediminas suprato Lietuvai gresiantį pavojų, juo labiau kad matė, kaip smarkiai Ordinas ruošiasi šiam tikslui pasiekti. Iš Ordino Lietuvos kryptimi buvo nutiesti trys platūs keliai, iš abiejų pusių apkasti grioviais, kad didelė Ordino ir jo svečių kariuomenė nekliudoma galėtų įsiveržti pagonių kraštan. Beyerno pilis turėjo būti Ordino kariuomenei didelis atosparos punktas; ji buvo statoma už 1/4 mylios į pietus nuo Veliuonos. Gediminas pasiryžo Beyerno pilį sugriauti, bet žuvo apgulimo metu.

Gediminui netikėtai žuvus, valstybė staiga neteko vyriausiojo vairininko. Vilniuje, tiesa, buvo paliktas Gedimino sūnus Jaunutis, bet tiek jo politinė padėtis, tiek santykiai su kitais vyresniaisiais ir jaunesniaisiais broliais neaiški. Nežinia, ar jis turėjo kokią nors valdžią savo broliams, ar ne. Įvykiai rodo, kad kiti broliai su juo nesiskaitė ir veikė savarankiškai savo atsakomybe. Lietuvos valstybei ėmė grėsti pavojus suskilti į atskiras valstybėles, Gedimino sūnų valdomas, ir tapti lengvu grobiu Vokiečių ordinui, o šis jautėsi itin galingas po visos eilės diplomatinių laimėjimų (taika su Lenkijos karaliumi Kazimieru ir Estijos įsigijimas iš Danijos).

Joks to meto šaltinis nemini, kas po Gedimino mirties ligi 1344–1345 m. valdė Žemaičius. Tiesa, Žemaičiuose dar buvo likę nemažai savų vadų, bet Gedimino laikais jis pats buvo jų suverenas. Ar Jaunučiui buvo atiduota valdžia Žemaičiuose, ar ne, nežinia. Į Žemaičius turėjo būti nukreiptas pirmasis Vokiečių ordino smūgis.

Kaimynystėje su Žemaičiais buvo Trakų sritis, kurią valdė Kęstutis. Žemaičių likimu jis pirmiausia buvo suinteresuotas. Jeigu nelaimė būtų ištikusi Žemaičius, jis nieku būdu nuo jos nebūtų buvęs saugus. Trakų kunigaikštystė ėjo panemune į pietus, Gardino kryptimi. Ši teritorija nuo pat XIII a. pabaigos buvo vokiečių puldinėjama. Į ją vokiečiai galėjo įsiveržti iš Žemaičių ir tiesiog per Užnemunės miškus.

Iš kitų Gedimino sūnų Vokiečių [ordino] pavojumi labiausiai buvo suinteresuotas Algirdas: nuo 1342 m. jo sūnui Andriui teko Polocko kunigaikštystė, kuri betarpiškai priėjo prie Livonijos ordino žemių. Savisaugos sumetimai vertė Kęstutį ir Algirdą valstybės saugojimo iniciatyvą paimti į savo rankas. Nepa-

šalinus Jaunučio iš valstybės centro Vilniaus, to padaryti nebuvo galima. Kivirčas tarp Jaunučio ir jo brolių galėjo sukelti dar didesnį sąmyšį krašte. Liko, atrodė, viena išeitis – nelauktai paimti Vilnių. Algirdas ir Kęstutis nuo seno buvo pratę bendradarbiauti: pavyzdžiui, Algirdo karo žygyje prieš Livonijos ordiną 1341–1342 m., kai jis, pskovėnų prašomas, buvo nuėjęs jiems talkon, dalyvavo ir Kęstutis, nors jųdviejų valdomos sritys nesusiėjo ir Trakai nuo Vitebsko, kur tuomet Algirdas gyveno, buvo labai toli.

Planas pertvarkyti valstybės valdymą galėjo atsirasti ir būti apgalvotas minėto karo žygio metu. Pagal šį planą Kęstutis turėjo su savo kariuomene prisiartinti prie Vilniaus iš Trakų, o Algirdas iš Krėvos, kurią jis buvo gavęs iš Gedimino pirma nei nuėjo į žentus į Vitebską. Vienu metu iš vakarų ir rytų apsuptam Vilniui bent kiek ilgiau priešintis būtų buvę beviltiška.

Vykdydamas šį sumanymą, Kęstutis patsai vienas, netikėtai pasirodęs Vilniuje žiemos metu, be pasipriešinimo paėmė pilį ir tuojau davė žinią Algirdui, dar tebebuvusiam Krėvoje. Jaunutis buvo suimtas. Atvykusį Algirdą Kęstutis apšaukė didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, o pats ir toliau liko Trakų kunigaikščiu. Algirdas drauge su didžiojo kunigaikščio titulu gavo ir Vilniaus kunigaikštiją, tai yra visą Rytų Lietuvą. Kęstutis gavo Žemaičius, Gardiną su jo sritimi ir jotvingių kraštą, kuris yra žinomas Palenkės, arba Podliachijos, vardu. Abudu broliu sutarė ir toliau eiti išvien, gintis nuo išorinių ir vidinių priešų ir visas naujai kokiu nors būdu prijungtas žemes dalintis pusiau. Taip apie jų susitarimą atsiliepia seniausias Lietuvos metraštis.

1344–1345 m. aukščiausios valdžios Lietuvoje pertvarkymas ir Lietuvos valstybių vieningumo atstatymas yra pirmas didelis Kęstučio nuopelnas.

Išskyrus nedidelę Kernavės sritį, kurią valdė Gedimino sūnus Manvydas, visa tikroji Lietuva atsirado dviejų brolių rankose. Turėdami savo valdžioje dar Polocko ir Vitebsko kunigaikštystes, Gardino kraštą ir Palenkę, jie sudarė tokią jėgą, kuriai kiti broliai turėjo nusilenkti ir pripažinti naujai sudarytą santvarką.

Šioji santvarka išsilaikė Lietuvoje ligi Algirdo gyvos galvos ir dar kelis metus vėliau, t.y. trisdešimt su viršumi metų, nepaisant ne vieną kartą priešų darytų pastangų ją suardyti.

Kuo šita dviejų brolių sąjunga rėmėsi – vien tik medžiaginiais apskaičiavimais ar dar ir kuo kitu?

Istorinėje literatūroje yra plačiai įsišaknijusi nuomonė, kurią pareiškė plačiausiai apie šį laikotarpį rašę Stadnicki ir Antonovičius, kad Kęstutis ir Algirdas savo būdo bruožais ir politiniais siekimais sudarę ryškią antitezę. Esą Lietuva buvusi dvilypė valstybė, kurioje rusų gaivalui atstovavęs Algirdas, o lietuvių – Kęstutis; Algirdas buvęs surusėjęs ir net neabejotinai priėmęs krikščionių tikėjimą Rytų apeigomis; abudu broliu rišęs vien grynas politinis interesas – nekliudomai valdyti savo žemėse.

Istorijos šaltiniai nieku būdu nepateisina tokios teorijos.

Pirmiausia, abiejų brolių valdomose teritorijose buvo ir lietuvių, ir slavų. Kęstučio valdomoje Palenkėje ir Gardino srityje slavai, rusai, sudarė, be abejonės, gyventojų daugumą.

Į Algirdo valdomas teritorijas įėjo Ukmergės, Utenos, Zarasų sritys ir žymi

dalis dabartinės Lenkų okupuotos Lietuvos*, kur tuomet skambėjo lietuvių kalba, kaip ir Kęstučio žemėse.

Taigi jau vien šita aplinkybė neleidžia tvirtinti, kad Algirdas atstovavęs tik rusų gaivalui.

Antra vertus, kalbėti apie Algirdo surusėjimą ir jo pravoslaviją nėra tinkamo pagrindo. Faktai sako ką kita. Naugardo metraštis, kalbėdamas apie Algirdo ėjimą talkon pskovėnams 1341–1342 m., nurodė, kad pskovėnams pasiūlius Algirdui apsikrikštyti ir pasilikti pas juos kunigaikščiu, šis griežtai atsisakė krikštytis. Vietoj savęs tomis pačiomis sąlygomis jis pasiūlė vyriausiąjį sūnų, kuris dar buvo nekrikštytas. Algirdo sūnus iš tikro buvo apkrikštytas Andriaus vardu ir liko Pskove.

Šitie gerai informuoto to meto Naugardo metraštininko paduoti faktai yra labai reikšmingi. Algirdas, vedęs pravoslavę žmoną, išgyvenęs pravoslavų mieste ne mažiau kaip 20 metų, sugebėjo ne tik pats likti ištikimas tėvų tikėjimui, bet ir vaikus palikti nekrikštytus! Persikėlęs Vilniun ir tapęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, jis visiems savo vaikams iš antrosios žmonos Julijonos Tveriškės davė tik lietuviškus pagoniškus vardus. Miręs jis buvo pagonių papročiais sudegintas.

Jei pridėsime dar, kad Algirdui kovojant už rusų žemes, jo priešininkai vartojo prieš jį argumentą, jog jis yra ugnies garbintojas, tai turėsime visą eilę duomenų, kurie neigia Algirdo nutautimą.

Greičiausiai ne tiek paprastas apskaičiavimas, kiek nuomonių vienumas visais lietuvių tautą ir valstybę liečiančiais klausimais buvo tas cementas, kuris neatrišamai sujungė abudu broliu ligi jų abiejų gyvos galvos.

Visi politikos ir karo klausimai jųdviejų buvo sprendžiami bendrai. Visuose svarbesniuose karo žygiuose – tiek kovose su Ordinu, tiek Rytuose, kovoje su rusais, – abudu broliu dalyvavo drauge.

Valstybės aukščiausiosios valdžios perorganizavimas 1344–1345 m. parodė Lietuvos galią jos priešams. Vokiečių ordino keletą metų kruopščiai ruoštą didelį karo žygį prieš Lietuvą 1345 m. ištiko ligi tol negirdėtas nepasisekimas. Lietuvių kariuomenė, užuot laukusi vokiečių Lietuvoje, įsiveržė Livonijon, pirma paleidusi gandus, jog nori pulti Ordino sritį Sambiją. Negirdėtas Livonijos žemių nuniokojimas vertė Vokiečių ordiną įtarti savo magistrą bendradarbiavus su lietuviais ir jį atstatyti. Tai buvo didelis politinis skandalas.

Nuo to laiko karas tarp lietuvių ir vokiečių įgijo visai kitokį pobūdį. Dabartine terminologija būtų galima jį pavadinti partizanų karu. Priešininkus skyrė Nemunas. Jo pakrantėse buvo pilna pilių, kurios saugojo kraštą nuo priešo įsiveržimų. Pilys – tai ir kiekvienos kariaujančios pusės bazės įsiveržti į kito krašto žemes; jos trukdė įsiveržti didesnėms armijoms, kurios gali judėti tik tinkamesniais keliais, bet negalėjo sutrukdyti prasiveržti nedideliems būriams. Tokių būrių įsiveržimai ir buvo tas begalinis skaičius kautynių, kurias mini Ordino kronikininkai. Staiga įsiveržti į priešo kraštą ir greitai iš jo su grobiu pasitraukti buvo to meto karo menas. Įsiveržusieji siekė priešo gyventojų turtą pagrobti, sudeginti, o juos pačius paimti nelaisvėn arba, jei priešinosi, išžudyti.

* *Rašyta 1932 m. ir turėta galvoje Vilniaus kraštas.*

Nelaisvėn paimtieji tapdavo vergais ir buvo verčiami dirbti priešo žemės arba paleidžiami už išpirką. Nuolatiniai vokiečių puldinėjimai – tai buvo nesiliaujamas lietuvių kraujo lašinimas, gyvų pajėgų naikinimas. Lietuvos belaisviai – tai Ordino pajamų šaltinis, tai jo turtų neapmokami gamintojai. Prūsų žemės aukštesnis materialinis pakilimas ir Lietuvos atsilikimas – tai tiesioginis tų kovų padaras, kuris reiškiasi ir po kelių šimtų metų.

Lietuviai Ordino atžvilgiu elgėsi tokiu pat būdu. Priešai išmoko viens antrą pažinti ir vartoti vienodus karo metodus.

Geresnė Ordino karo technika ir nesiliaujantys papildymai buvo pliusai, kuriuos turėjo atsverti didesnė lietuvių ištvermė ir sumanesnis vadovavimas.

Kęstutis pasidarė nenuveikiamas Ordino priešininkas. Skersai ir išilgai jis išvaikščiojo Lietuvos ir Ordino žemes. Nakties metu tamsioje girioje ir tarp balų jis, kaip matyti iš jo pabėgimo iš Marienburgo 1361 m. aplinkybių, orientavosi taip pat puikiai, kaip ir dieną. Vėjas, lekiantis paukščių būrys ar bėgantis žvėris jam buvo pakankama žinia, kur žygiuoja priešai. Visas Kęstučio gyvenimas nuo to laiko, kai jis pradeda būti minimas, tai yra nuo 1341–1342 m. ligi mirties, – tai vientisa kovų virtinė. Per ilga būtų visas tas kovas arba net atskirus jų momentus išvardyti. Žiauriame XIV a., kai nebuvo branginama nei žmonių gyvybė, nei turtas, tarp žmonių ašarų ir degančių trobesių dūmų, reikia stebėtis, kaip lietuvių kovų vadas pats nesužvėrėjo, kaip išliko toks dorovingas. Vakarų Europos krikščionims pagonys lietuviai – tik laukiniai žvėrys, nors ir turį žmogaus išvaizdą, o Kęstučiui žmogus yra žmogus. Turime kovų aprašymus, tik Ordino žmonių darytus, tačiau niekur nerandame Kęstučiui daromų nežmoniškumo priekaištų. Kautynėse nelaisvėn paimtas priešas – nelaimingas žmogus, kuris yra reikalingas pasigailėjimo – tai Kęstučio vadovavimosi dėsnis. Net didžiausio priešo, paimto nelaisvėn, Kęstutis neleidžia žudyti. Šitas jo žmoniškumas, kuris skiria jį nuo Vytauto, turėjo kelti jam net priešų pagarbą.

Atviras kovotojas Kęstutis visa siela nepakentė suktybių, intrigų. Tuomet jis darėsi kerštingas, be pasigailėjimo. Taip buvo po 1381 m. perversmo, kai keršijo už visas Ordino intrigas.

Ligi Algirdo gyvos galvos Ordinui nepavyko nė kiek pasislinkti Lietuvos teritorijon. Tarp abiejų priešininkų – Ordino ir Lietuvos – susidarė jėgų pusiausvyra. Viltis kada nors užvaldyti Lietuvą, kol ji bus vieninga, Ordinui turėjo užgesti, teliko mėginti sprogdinti Lietuvą iš vidaus. Nėra abejonės, kad nuo seniai Ordinas rengėsi sukelti nesantaiką Lietuvos kunigaikščių šeimose. Nežinia kokiu būdu jam pavyko 1365 m. patraukti savo pusėn Kęstučio sūnų Butautą, kuris su 15 savo draugų slapta pabėgo nuo tėvo Karaliaučiun ir ten pasikrikštijo Henriko vardu.

Ordinas tuojau pasiskubo padaryti jį savo įrankiu kovoje prieš Lietuvą. Matyti, pažadėjęs padaryti jį didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, Ordinas su didele kariuomene traukė stačiai į Vilnių. Šio žygio metu Ordino kariuomenė sudegino Ukmergės, Kernavės, Maišiagalos pilis ir sunaikino Vilniaus apylinkes, bet buvo priversta be rezultatų grįžti atgal. Naujasis krikščioniškasai kandidatas niekur nerado nei pritarimo, nei pagalbos.

Naujos viltys žybtelėjo Vokiečių ordinui, kai Algirdo gyvybė ėmė gesti ir kai savaime kilo klausimas, kas bus jo įpėdinis.

Dar Algirdui tebeesant didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, Lietuvoje ėmė reikštis tie pradai, kurie po jo mirties privedė prie didelio valstybės sukrėtimo. Tai buvo nepatenkintų kunigaikščių kreipimasis į svetimų valstybių valdovus ir jų paramos ieškojimas.

Algirdo iškilimas sukėlė ne tik Jaunučio, kuriam vietoj Vilniaus buvo duota nedidelė Zaslavlio kunigaikštystė netoli Minsko, bet ir vyresniojo jo brolio Narimanto, Pinsko kunigaikščio, nepasitenkinimą. Prieš Algirdą jie ieškojo totorių chano ir Maskvos kunigaikščio paramos. Tiesa, nei vienas, nei kitas nenorėjo kištis į Lietuvos vidaus reikalus. Nuvykęs Maskvon, Jaunutis buvo ten apkrikštytas Jono vardu, bet pagalbos negavo. Jis, lygiai kaip ir Narimantas, turėjo grįžti atgal, atsiprašyti Algirdo ir tenkintis tuo, kas jam buvo duota.

Vėliau valstybėje ima reikštis kiti pradai, ardą jos vieningumą.

Algirdo valdoma valstybės dalis susisiekė su savarankiškomis rusų valstybėmis, esančiomis totorių chanų suverenitete. Totoriuose po garsaus chano Uzbeko, kuris buvo Gedimino bendraamžis, miręs beveik tuo pačiu metu, kaip ir Lietuvos valdovas, prasidėjo silpnėjimo periodas, privedęs prie vidaus suirutės.

Algirdas pasinaudojo rusų kunigaikštysčių ir totorių silpnumu savo valstybės riboms praplėsti. Lietuvai, nuolat vokiečių alinamai, buvo reikalingi nauji papildymai, nauji žmonių ir medžiaginiai resursai, ir Algirdas jų rado savo valstybės pietų rytuose ir pietuose. Palaikydamas brolį Liubartą prieš Lenkijos karalių Kazimierą III, Algirdas padėjo jam įsistiprinti Voluinėje; be to, išplėtė Lietuvos valdžią Podolėje, Kijeve ir Sieversko Naugardo srityse.

Sekdamas tėvo pavyzdžiu, naujai prijungtas teritorijas Algirdas pavesdavo valdyti, kaipo savo vietininkams, savo sūnums, gimusiems iš pirmosios žmonos Vitebskietės, ir savo brolių vaikams. Jie turėjo mokėti didžiajam kunigaikščiui duoklę ir eiti pagalbon su savo valdomų sričių karo jėgomis. Naujai prie Lietuvos prijungtų rusų sričių padėtis palengvėdavo: jos atsipalaiduodavo nuo totorių valdžios, tapdavo saugesnės, o jų prievolės, galima manyti, likdavo tos pačios – ką anksčiau mokėdavo savo kunigaikščiams ir totoriams, dabar turėdavo mokėti Lietuvos didžiojo kunigaikščio vietininkams. Dėl ypatingo lietuvių karų su vokiečiais pobūdžio, kai reikėdavo operuoti ne didelėmis armijomis, o palyginti mažais būriais, ir dėl Lietuvos rytų ir pietų rytų pakraščių tolumo nuo fronto, Nemuno linijos šie pakraščiai retai būdavo įtraukiami į bendras lietuvių kovas su ordinais. Jų ryšys su Lietuva greičiausiai reiškėsi materialiai – duoklėmis. Šiomis sąlygomis Algirdo ir jo brolių sūnūs, būdami toli nuo tikrosios Lietuvos ir nematydami jos sielvartų, turėjo pamažu atitolti nuo savo tautos. Gyvendami tarp rusų ir patys priėmę rusų tikėjimą, jie rusėjo ir darėsi daug artimesni tam kraštui, į kur buvo juos pasiuntęs jų likimas, o ne tam, su kuriuo jie buvo surišti kraujo ryšiais. Patys surusėję, jie pamažu persiėmė ir rusų pažiūromis į valdžią ir paveldėjimą, o Rusuose tuomet vyravo nusistatymas, kad valstybė priklauso valdančiosios šeimynos nariams kaipo jos nuosavybė ir kad ji gali būti padalyta paveldėjimo teisėmis tarp visų brolių; vyresniajam broliui turėjo tekti pirmenybė ir kartu svarbiausia krašto sritis. Algirdas, susitaręs su Kęstučiu, savo įpėdiniu numatė Jogailą, o Kęstutis – Vytautą. Mirus Algirdui 1377 m. vasarą, Jogaila be jokių kliūčių įsiviešpatavo Vilniuje. Kęs-

tutis jį palaikė savo dideliu autoritetu. Pats būdamas senas, jis atvykdavo iš Trakų Vilniun tartis su savo brolėnu. Vytauto pasakymu, Kęstutis darė visa, kad žmonės priprastų prie Jogailos kaipo prie didžiojo Lietuvos kunigaikščio.

Tačiau prieš tokią santvarką tuojau pakėlė balsą vyriausias iš Algirdo sūnų, valdęs Polocką, Andrius. Jis, kaip ir kiti Jogailos broliai, iš naujojo didžiojo kunigaikščio buvo gavęs formalų pasižadėjimą raštu, kad nebus paliestas, vadinasi, galės ramiai pasilikti kunigaikščiu Polocke, bet tuo nesitenkino.

Kaip kitados buvo padaręs Jaunutis su Narimantu, Andrius ryžosi užimti didžiojo kunigaikščio sostą su svetimų valstybių pagalba.

Apie pirmutinę Andriaus kivirčo su Jogaila stadiją šaltiniuose žinių nėra. Žinoma tik, kad Andrius pasišalino iš Lietuvos. 1378 m. jis nelauktai pasirodė Pskove ir ten buvo priimtas kunigaikščiauti, iš šito miesto nuvyko Naugardan, o iš ten Maskvon pas didįjį kunigaikštį Dimitrą ir šio buvo labai draugingai priimtas. Vokiečių kronikininko Vygando Marburgiečio liudijimu, Andrius Pskove buvęs priimtas Livonijos ordino magistro pasiūlymu ir jo parėmimu. Tatai atrodo juo nuostabiau, kad 1376–1377 m. lietuviai ypač smarkiai kovėsi su Livonijos ordinu ir kad 1376 m. Andrius ir Kęstutis buvo iš dviejų vietų įsiveržę į Livonijos ordino žemes ir jas siaubę. Apie jokias kovų paliaubas su Livonijos ordinu negirdėti. Jei 1378 m. Livonijos magistras taip aktingai palaikė kunigaikštį Andrių, tai matyti, jį laikė patogiu įrankiu savo planams. Kunigaikščiui Andriui nuvykus Maskvon, ten imta tuojau ruoštis karo žygiui prieš Lietuvą. Tai buvo 1379 m.

Tuo pat metu, 1379 m., Vokiečių ordinas prieš Kęstučio valdomą krikščioniškąją Palenkę suruošė net tris didelius karo žygius, per kuriuos buvo paimta daug belaisvių.

Kadangi Ordinas anksčiau puldinėdavo tik pagonis lietuvius, tai toks įžūlus Lietuvai priklausančio pravoslavų krašto puolimas greičiausiai susijęs su kunigaikščio Andriaus akcija. Tarp Andriaus žygių ir Ordino veiksmų yra neabejotinas ryšys.

Kunigaikštis Andrius etnografinei Lietuvai buvo pasidaręs svetimas. Jis joje net nebuvo gyvenęs. Remtis lietuviais kivirče su jaunesniuoju broliu jis nieku būdu negalėjo, galėjo bandyti remtis tik Lietuvos valstybės rusiškuoju, pravoslaviškuoju gaivalu. Vokiečių ordinas puolė pravoslaviškąsias Lietuvos sritis tikriausiai iš išskaičiavimo, kad parodytų Lietuvos pravoslavams, kaip negerai priklausyti valdovams pagonims, ir pastūmėti juos krikščioniškojo pretendento į Lietuvos sostą glėbin*.

Kunigaikščio Andriaus akcija turėjo sukelti nemažai rūpesčių Vilniuje Jogailai ir visai jo šeimai. Jo planas kovoti prieš Jogailą remiantis Pskovu ir Maskva (apie Naugardo dalyvavimą koalicijoje nėra žinių), Lietuvos rusais ir gal net Ordinu, Jogailai turėjo atrodyti labai pavojingas. Prieš Andriaus koaliciją reikėjo ieškotis sąjungininkų. Vienintelis sąjungininkas galėjo būti Aukso ordos totoriai.

Maskva, naudodamasi totorių pretendentų į Aukso ordos chanų sostą kovomis, pamaži ėmė emancipuotis iš totorių jungo. Senoji totorių baimė Rusuose pamaži pradėjo nykti. Nebebijodami galingų chanų keršto, rusai ne kartą grūmėsi su totorių būriais, kurie

* *Toliau praleisti 3 pasikartojantys sakiniai.*

plėšimo tikslais įsiverždavo į jų kraštą, o 1378 m. prie Vožos upės, Riazanės kunigaikštystėje, rusų kariuomenė, paties Maskvos didžiojo kunigaikščio Dimitro vadovaujama, sumušė totorių kunigaikštį Begičių, kurį ten buvo pasiuntęs pats faktiškasis tų laikų totorių valdovas Mamajus. Jis buvo vienas energingiausių ir sumaniausių tų laikų totorių vadų. Greitai po šių kautynių Mamajus pašalino iš chanų sosto Čingischano palikuonį, kurio vardu ligtol jis valdė totorius, ir pats pasiskelbė chanu.

Susirėmimas prie Vožos ir mūšio pralaimėjimas turėjo parodyti Mamajui, kokių priemonių jis turi griebtis savo prestižui Rusuose atstatyti. Būdamas neblogas politikas, jis suprato, kad tik sudavęs rusams smarkų smūgį jis galės juos vėl priversti būti klusniais. Šiam žygiui Mamajus energingai rengėsi. Rusų metraščių liudijimu, jis nesitenkinęs vien totoriais ir samdęsis karių iš svetur. Lietuvos didysis kunigaikštis, susikivirčijęs su Maskva, Mamajui turėjo atrodyti natūralus sąjungininkas. Lietuvos valdovui taip pat buvo reikalingas talkininkas prieš Maskvos kunigaikštį, priglaudusį jo priešininką. Taip visiškai natūraliai gimė 1379–1380 m. lietuvių–totorių karinė sąjunga. Jokie tuometiniai šaltiniai nepaliko žinių, nei kas buvo jos iniciatorius, nei kada ji buvo formaliai sudaryta. Pabrėžtas tik plikas faktas, jog 1380 m. prieš rusų–totorių kautynes Kulikovo laukuose sąjunga tarp Jogailos ir Mamajaus jau buvo sudaryta ir kad jųdviejų kariuomenės bendriems veiksmams prieš rusus turėjo susitikti prie Okos upės apie rugsėjo 1 dieną.

Karinės sąjungos su totoriais rezultatai galėjo turėti Lietuvai labai didelę reikšmę: ji galėjo padėti įgyvendinti tuos politinius planus, kuriuos buvo užsibrėžę Algirdas ir Kęstutis ir kuriuos jie buvo pareiškę derybose su imperatoriaus Karolio IV atstovais dėl krikšto priėmimo dar 1358 m. – „omnis Russia ad Letwinos deberet simpliciter pertinere“ (visa Rusija turi paprasčiausiai priklausyti lietuviams). Dabartinėmis aplinkybėmis jos reikšmę silpnino tai, kad Algirdaičiai buvo suskilę ir kad vyresnysis Jogailos brolis Andrius ėjo išvien su Maskvos kunigaikščiu. Gresiant vokiečių pavojui, Jogaila negalėjo tikrųjų lietuvių atitraukti iš vakarų fronto ir siųsti į tolimus rytus; o dėl rusų valdinių Vilniaus kunigaikščių rūmai negalėjo būti tikri, kaip kritišku momentu gali pasielgti Lietuvos valdiniai rusai pravoslavai, su kuo jie gali eiti – su vyresniuoju Algirdo sūnumi pravoslavu Andrium ir Maskvos kunigaikščiu ar su pagonimi ir jiems tolimu Lietuvos kunigaikščiu Jogaila.

Tokie abejojimai galėjo išnykti tuo atsitikimu, jei Lietuvos valdovas pats taptų krikščioniu Rytų bažnyčios apeigomis.

Nors jokie šaltiniai nieko įsakmiai nenusako, bet tikybos keitimo klausimas 1379 m. Vilniaus didžiojo kunigaikščio rūmuose, atrodo, buvo labai aktualus. Pats Jogaila, išaugęs dviejų skirtingų tikėjimų – pagonio tėvo ir krikščionės pravoslavės motinos – įtakoje, matyti, buvo gana indiferentiškas tikėjimo klausimais. Vėliau, kai politinės aplinkybės to pareikalavo, jis kuo ramiausiai priėmė katalikų tikėjimą. Mirus Algirdui, išnyko ta galinga galva, kuri ligtol davė kryptį visai valstybei. Įsigalėjo didžiojo kunigaikščio motinos Julijonos įtaka savo silpnabūdžiui sūnui. Dievota pravoslavė turėjo su dideliu skausmu širdy kęsti, kad jos tikri vaikai lieka pagonys. Jei anksčiau dėl Algirdo griežto nusistatymo ji buvo priversta savo jausmus tildyti ir slėpti, tai dabar, vyrui mirus,

išnyko varžtai, jos įtaka pirmagimiam sūnui neabejotinai turėjo padidėti. To meto vokiečių šaltiniai ne kartą pabrėžia didžiosios kunigaikštienės Julijonos didelį vaidmenį Lietuvos politiniame gyvenime. Annalista Thorunensis (Torunės metraštininkas) apie vėlesnio, 1383 m. neįvykusio Jogailos susitikimo su Vokiečių ordino magistru, kuris buvo pasiryžęs jį krikštyti, aplinkybes, rašo: „Magister dolum et fraudem ipsorum considerans, que de suggestione matris eorum Rutena, nomine Juliana, que prius devota et christianorum amica apparuit" (magistras, atsižvelgdamas į jų (t.y. Jogailos ir jo brolių) vylių ir suktumą, kuriuos kurstė jų motina rusė pravoslavė, vardu Julijona, anksčiau rodžiusis esanti dievota ir krikščionims katalikams palanki).

Šis liudijimas įgalina manyti, kad po Algirdo mirties Julijona bendrai su Jogaila ir kitais sūnumis vadovavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikai, ir todėl visai neatrodo nuostabu, kad ji ją kreipė ten, kur traukė jos kilmė ir tikyba.

Negali būti jokių abejonių, kad ir Kęstutis gerai suprato pavojų, kuris grėsė Lietuvos valstybei rytuose dėl Polocko kunigaikščio Andriaus dėjimosi su Maskva. Kęstutis, senas Algirdo bendramintis, galėjo džiaugsmingai sveikinti Lietuvos dėjimąsi su totoriais, nes dar 1349 m. sąjungos su totoriais sudarymo tikslais pas chaną Džanibeką buvo pasiųstas Algirdo ir Kęstučio brolis Karijotas.

Tais pačiais (1379) metais, taip gausiais liūdnų politinių įvykių Lietuvoje, Vokiečių ordinas, kuris paprastai ligtol puldinėjo tik lietuvių pagonių gyvenamas žemes, savo kardą nukreipė prieš Kęstučio valdomą Palenkės kraštą, daugiausia rusų krikščionių gyvenamą. Karo žygius prieš Palenkę Ordinas per vienerius metus pakartojo tris sykius, išvedė iš krašto nemažai belaisvių – liepos mėnesį 200, rugpjūčio – 400 ir nežinia kiek balandžio mėnesį.

Įžūlus Palenkės žemių niokojimas turi neabejotiną ryšį su kunigaikščio Andriaus akcija Rytuose. Atrodo, kad tat buvo viena didelio politinio plano grandis. Prof. S. Smolka visai teisingai pastebėjo, kad Ordinas rūpinęsis sukelti ir pastatyti vieną prieš antrą du gaivalu, įeinančiu Lietuvos valstybės sudėtin – lietuviškąjį pagoniškąjį ir rusiškąjį pravoslaviškąjį. Jei kunigaikštis Andrius tikėjosi pasiremti Lietuvos rusais pravoslavais, tai Ordinas, nelaukiamai puldamas krikščioniškąsias Lietuvos sritis, lyg sakyte sakė: „Žiūrėkite, kaip pavojinga priklausyti kunigaikščiui pagoniui. Visai kas kita būtų, jei jūsų viešpačiu pasidarytų kunigaikštis krikščionis". Ordinas savo veiksmais stumte stūmė Palenkės rusus prie jo palaikomo kunigaikščio Andriaus. Vienais plėšimais Ordinas nebūtų labai lengvai galėjęs pasiekti savo tikslą; lygiagrečiai turėjo eiti ir jo agentų propaganda. Tiesioginiai šaltinių liudijimai apie tai nieko nesako, tačiau yra netiesioginis liudijimas: kai 1381 m. pagonis Skirgaila nuvyko Polockan kunigaikščiauti, polockiečiai prieš jį sukilo ir pareiškė, kad greičiau pasiduosią katalikiškam Livonijos ordinui negu pagoniui kunigaikščiui Skirgailai. Toks beveik porą šimtų metų Lietuvai ištikimo miesto nusistatymas negalėjo pasidaryti be svetimos propagandos.

Valstybei gresiančių pavojų akivaizdoje pasireiškė didelis nuomonių skirtumas dviejuose Lietuvos politiką vedančiuose centruose – Vilniuje ir Trakuose. Jogaila, norėdamas brolio Andriaus akciją padaryti sau nepavojingą, buvo linkęs priimti krikščionybę Rytų bažnyčios apeigomis ir pasukti valstybės vairą į

Rytus, o Kęstutis tam sakė nepermaldaujamą veto (nesutinka). Kęstučiui, be abejo, turėjo taip pat rūpėti išsaugoti rusiškojo gaivalo ištikimybę Lietuvos valstybei ir tuo tikslu suteikti jam saugumą. Todėl Kęstutis pasiūlė Vokiečių ordinui karo paliaubas, apimančias tik jo valdomos teritorijos krikščioniškąsias sritis, būtent: Palenkę ir dalį Gardino krašto. Tai buvo gudriai sugalvotas diplomatinis žygis, kuris turėjo sutramdyti Ordino plačių planų vykdymą. Nepriimti pasiūlymo daryti paliaubų sutartį dėl krikščionių gyvenamo krašto Ordinui buvo nelengva, ir šis Kęstučio pasiūlymą priėmė. Atitinkama sutartis buvo pasirašyta 1379 m. rugsėjo 29 d. Trakuose. Ji apėmė iš Lietuvos pusės Palenkę su Drogičino, Bielsko, Suražo, Lietuvos Brastos, Kameneco ir Melniko miestais ir Gardino kraštą, esantį į pietus nuo Nemuno su Vilkaviškio (Volkovysko) rajonu, o iš Ordino pusės – Osterodę, Ortelsburgą, Alenšteiną, Gunlaukę ir Zėburgą su prie jų prieinančiomis žemėmis. Sutartis turėjo galioti dešimtį metų. Iš Lietuvos pusės ją pasirašė Jogaila, kaip didysis Lietuvos kunigaikštis, ir Kęstutis, kaipo Trakų kunigaikštis. Taip pat prie jos prisegė savo antspaudus Jogailos tikras brolis Lengvenis ir Kęstučio sūnus Vytautas.

Trakų sutartis buvo pasirašyta sutartinai Vilniaus ir Trakų kunigaikščių, nes ji atitiko jų abiejų interesus. Tačiau išorinis Jogailos ir Kęstučio sutartinumas buvo apgaulingas. Faktiškai tarp abejų rūmų jau buvo atsivėrusi nesutarimo praraja.

Vytauto liudijimu, po Algirdo mirties Kęstutis Jogailą „behutte jn von allen siten, als lange bis das her vff gewuchs, vnd als lange bis das di lute sin gewonten“ (saugojo jį iš visų pusių tol, kol jis užaugo, ir taip ilgai, kol gyventojai prie jo priprato). Šitą Kęstučio sūnaus pareiškimą, paimtą iš jo agitacinio rašto, reikia priimti su tam tikru atsargumu jau vien dėl to, kad savo tėvo mirties metu Jogaila turėjo apie 27–29 metus, ir sunku būtų tikėti, kad jis vis dar augo. Neabejotinas lieka Vytauto tvirtinimas, kad Kęstutis saugojo Jogailą nuo pašalinių įtakų, o pirmų pirmiausia nuo jo tikrosios motinos Julijonos. Julijonos Algirdienės ir Kęstučio įtakų susidūrimas valstybės valdyme pirmiausia ir galbūt svarbiausia tragingų 1381–1382 m. įvykių priežastis.

Senojo Lietuvos karžygio globa brolėnui turėjo būti labai kieta. Savaime suprantamas Jogailos noras iš jos išsivaduoti. Motinos kurstymas jo išsivadavimą, atsižvelgus į sunkias politines aplinkybes, privedė prie paroksizmo.

Seniausias Lietuvos metraštis, rašytas pačioje XIV a. pabaigoje arba gal teisingiau XV a. pradžioje Vytauto įtakoje, tais laikais, kai senosios žaizdos spėjo užgyti ir kai tarp Vytauto ir Jogailos viešpatavo taika, stengiasi nesantaikos atsiradimą suversti Jogailos svainiui Vaidilai, Jogailos sesers vyrui. Esą Algirdas turėjęs nelaisvą berną, vardu Vaidilą, kuris iš pradžių buvęs duonkepis, paskui klojęs jam lovą ir padavinėjęs vandenį gerti. Algirdas jį labai pamilęs ir pavedęs jam valdyti Lydą. Dvejiems metams praėjus po Algirdo mirties, didysis kunigaikštis Jogaila Vaidilą labai išaukštinęs ir už jo išleidęs savo tikrą seserį Mariją, kuri paskui ištekėjo už kunigaikščio Dovydo. Didžiajam kunigaikščiui Kęstučiui buvę labai nesmagu ir gaila, kad Jogaila jo brolio dukterį ir savo tikrą seserį išleido už vergo. Vaidila pas didįjį kunigaikštį Jogailą turėjęs didelę galią ir pradėjęs daryti susivažiavimus su vokiečiais ir rašinėtis sutartis prieš didįjį kunigaikštį Kęstutį.

Visame šitame pasakojime ryškiai jaučiamas metraštininko noras švelniai nuslėpti tikrąją nesantaikos priežastį, neerzinti Jogailos ir Vytauto jausmų ir visą kaltę suversti nebegyvenančiam Vaidilai. Buvo rastas kompromisas. Atpirkimo ožiu padarytas tariamas vergas, bernas, įsiskverbęs į didžiojo kunigaikščio šeimą. Tokį nesantaikos aiškinimą dabar galėtumėm pavadinti oficialia melagyste, kuri turi šiek tiek tiesos, nors visą tiesą nuslepia, ir, paviršutiniškai žiūrint, atrodo panaši į tiesą. Kalbamasis Vaidila, pasak rimtų vokiečių šaltinių, buvęs bajoras – ir dar net žymus bajoras, o ne vergas.

Visa tai, kad Vaidila, kaip Algirdo šeimynai artimas žmogus, galėjo didžiajai kunigaikštienei Julijonai pritarti ir net būti jos įrankis, tikėtina, bet nieku būdu ne jis buvo nesantaikos šaltinis.

Kokie jausmai gyvino Vilniaus kunigaikščių rūmus 1379 m., kai Vaidila buvo vedęs didžiąją kunigaikštytę Mariją, matyti iš Vokiečių ordino heroldo Vygando pasakymo, kad Ordino delegacija, pasirašiusi Trakuose sutartį, tuojau nuvykusi Vilniun ir ten tris dienas ir tris naktis slapta tarusis su Jogaila.

Vilniaus rūmų nuotaika Kęstučio atžvilgiu dar ryškiau matyti iš labai aukšto Vokiečių ordino valdininko, greičiausiai maršalo arba didžiojo komtūro, ir didžiosios kunigaikštienės Julijonos korespondencijos 1379 m., kai Jogailos jaunesnysis brolis ir dešinioji ranka kunigaikštis Skirgaila buvo išvykęs į užsienį su kažkokia paslaptinga misija.

Vokiečių ordino kronikininkai, Torunės metraštininkas (Annalista Thorunensis) ir Vygandas Marburgietis, sutartinai pažymėjo, kad Skirgaila liepos pradžioje, 30 palydovų lydimas, atvyko į Prūsų žemę ir per ją leidosi toliau pas Vengrų karalių, imperatorių Vaclovą (nuo 1378 m.) ir Romos popiežių Urboną VI (nuo 1378 m.). Nors Ordinas su Lietuva kariavo, nes jau buvo puolęs Kęstučio valdomą Palenkę ir, kaip matyti iš tolesnių įvykių, rengėsi tolimesniems puolimams, tačiau Ordino žemėse Skirgaila buvo labai draugingai ir iškilmingai sutinkamas, vaišinamas ir lydimas.

Aukščiau pažymėtas Ordino valdininkas davinėjo kunigaikštienei Julijonai smulkias žinias apie jos sūnaus kelionę. Iš jų tarp kita ko sužinome, kad Skirgaila skubėjo į Mozūrų kunigaikščio Ziemovito III dukters Margaritos, Štetino kunigaikščio Kazimiero našlės, Dobrynės kunigaikštienės, vestuves. Margaritos sesuo Ofka buvo ištekėjusi už Opolės kunigaikščio Vladislovo, garsaus tų laikų politiko, kuris buvo labai artimas žmogus Vengrijos ir Lenkijos karaliui Liudvikui. Taigi šios vestuvės galėjo Skirgailai duoti progą arčiau susieiti su Liudvikui artimais žmonėmis. Čia pat jis galėjo rasti galimumą užmegzti ryšius ir su Čekijos karaliumi bei Vokiečių imperatoriumi Vaclovu. Tačiau joks šaltinis nenusako artimesnio Skirgailos kelionės tikslo. Tiesa, važiuodamas per Prūsus, jis sakėsi turįs norą, jei popiežius atleistų jam nuodėmes, priimti krikštą Vakarų bažnyčios apeigomis. Bet kadangi kelionė buvo daroma didžiosios kunigaikštienės Julijonos, karštos pravoslavės, žinia ir greičiausiai jos iniciatyva, tai vargiai Skirgailos pareiškimus galima laikyti nuoširdžiais. Jie buvo daromi tik akims apdumti. Skirgaila savo pareiškimais apie krikštą greičiausiai bus norėjęs atkreipti į save Europos valdovų dėmesį ir tuo pasilengvinti derybas su Vengrijos ir Lenkijos karaliumi Liudviku.

Lietuva, kuriai atstovavo Gedimino sūnus Liubartas, Voluinės kunigaikštis, ir Lenkija dėl Haličo–Voluinės kunigaikščių palikimo kariavo beveik nuo pat Gedimino mirties. Tame kare laimėdavo tai viena, tai antra pusė. 1376 m. Kęstutis, susidėjęs su broliu Liubartu ir brolio Narimanto sūnumi Jurgiu, Belzo kunigaikščiu, buvo įsiveržęs į Mažąją Lenkiją, perėjęs Sano upę ir beveik pasiekęs Mažosios Lenkijos sostinę Krokuvą; jis buvo prisiartinęs per 4 $^1/_2$ mylios nuo šio miesto. Kitais, 1377 m., Liudvikas puolė Voluinę. Galima buvo tikėtis, kad Liudvikas galės pasinaudoti Jogailos karu su Maskva ir vėl pulti Voluinę tuo metu, kai Liubartas nepajėgs gauti paspirties iš savo brolių. Jei šitokia prielaida, kuri atrodo vienintelė galima, atitinka tiesą, tai ji rodytų gerą Vilniaus rūmų orientavimąsi politiniuose klausimuose.

Kęstutis, kuris savo ilgą amžių tiek grūmėsi su lenkais ir vengrais, eidamas talkon broliui Liubartui, būtų galėjęs tik pasidžiaugti ta sumania politika. Bet vargu ar su juo dėl to buvo tartasi. Iš Ordino laiško Jogailos motinai matyti, kad ir tokiu svarbiu politikos klausimu Vilniaus rūmai greičiausiai elgėsi visai savarankiškai, kad pati Skirgailos kelionė buvo priedanga Vilniaus rūmų machinacijoms, nukreiptoms prieš Kęstutį. Skirgaila, be abejo, su Ordino žmonėmis dėl kažko slaptai tarėsi. Asmuo, kuris turėjo įteikti didžiajai kunigaikštienei Julijonai Ordino valdininko laišką, buvo įgaliotas slaptai tartis Ordino vardu. Pačiame laiške buvo sakoma: „Be to, mes prašome, kad tie, kurie įteiks šitą laišką ir kurie yra magistro, mūsų ir viso Ordino įgalioti daug pasakyti Jums ir Jūsų sūnui, kas yra sunku parašyti, lyg mes patys kalbėtumėm“. Tame pat laiške nedviprasmiškai nurodyta, apie ką buvo sunku atvirai kalbėti: „Tegu Jūsų prakilnybė turi galvoje, kad tas pašėlėlis lyg pasiutęs šuo siaučia ne tik prieš krikščionis, bet net ir prieš lietuvius; kaip esame Jus įspėję aną kartą ir kaip esame iš kitų girdėję, jis kasdien siekia Lietuvos karalystės ir galvoja, kaip galėtų pražudyti Jūsų garsųjį sūnų Jogailą ir pasigrobti jo žmones bei pilis su visa karalyste“.

„Pasiutęs šuo“ turėjo būti Kęstutis.

Šlykštus Ordino šmeižtas, nukreiptas prieš nepermaldaujamąjį Ordino priešininką, turėjo aiškų tikslą – praplėsti plyšį, skiriantį Vilniaus rūmus nuo Trakų, ir paversti jį praraja.

Jei rugsėjo 29 d., vadinasi, po pustrečio mėnesio, Jogaila dar pasirašė drauge su Kęstučiu paliaubų sutartį, liečiančią Palenkę, tai, matyti, todėl, kad slaptosios derybos tarp Vilniaus rūmų ir Ordino dar nebuvo davusios apčiuopiamų rezultatų. Jos buvo tęsiamos Vilniuje slaptai nuo Kęstučio ir po Trakų sutarties pasirašymo. Šių derybų objektas jokiame šaltiny nepažymėtas.

Tų pačių (1379) metų vėlyvą rudenį ar žiemą Lietuvos rytuose ėmė reikštis pirmieji Jogailos brolio kunigaikščio Andriaus akcijos vaisiai. Maskvos kunigaikštis Dimitras organizavo didelį karo žygį prieš Lietuvos rytų pakraščius. Jo kariuomenei vadovavo jo brolėnas Vladimiras, Andriaus sūnus, Serpuchovo kunigaikštis, Jogailos brolis Andrius ir kažkoks kunigaikštis Dimitras, Mykolo sūnus, kurį rusų metraštis klaidingai vadina Voluinės kunigaikščiu. Spėjama, kad tai bus buvęs vienas Karijoto sūnų, kurie iš Algirdo buvo gavę valdyti Podolę.

Maskvos kariuomenė įsiveržė į Lietuvos teritoriją, kurią valdė Jogailos bro-

lis Dimitras. Pastarasis nesipriešino svetimųjų įsiveržimui ir net pats pasidavė Maskvos kunigaikščiui. Maskvos kariuomenė, užėmusi ir apiplėšusi du Lietuvos miestus – Trubčevską ir Starodubą, pasitraukė. Rusų metraštis pažymi, kad ji traukėsi „su didele nauda". Nežinia, kodėl toji kariuomenė nebandė užimti ir svarbiausio tos srities miesto – Briansko ir kodėl niekur nepaliko savo įgulų. Iš to fakto, kad buvęs tų sričių valdytojas kunigaikštis Dimitras, Algirdo sūnus, nepasiliko savo vietoje, o su žmona, vaikais ir kai kuriais bajorais išvyko į Maskvą ir ten gavo valdyti Perejaslavlio miestą, galima daryti išvadą, kad Maskvos karo ekspedicija nėjo sklandžiai, kad patys tų sričių gyventojai nepritarė savo valdytojo išdavikiškam žingsniui.

Pirmasis kunigaikščio Andriaus žygis prieš Jogailą politiškai nepasisekė. Tačiau įtraukimas į jį kito Algirdo sūnaus ir broliavaikio vertė Jogailą griebtis skubių apsisaugojimo priemonių. Skaudžiausia vieta buvo Polockas, kurį Andrius valdė jau būdamas 36–37 metų. Kol su Vokiečių ordinu nebuvo susitarta visais klausimais, Ordinas galėjo palaikyti Andrių Polocke ir šį kraštą, taip netoli esantį nuo Lietuvos, sukelti prieš Vilniaus valdovą. Sukilus Polockui prieš Lietuvos didįjį kunigaikštį, maištas galėjo įsigalėti ir kitose provincijose, ypač rytuose, kur padėtis buvo dar neaiški, kur bent dalis gyventojų prijautė Algirdaičiams – Andriui ir Dimitrui.

Nepasiekęs visiško susitarimo su Ordinu, Jogaila siekia sudaryti su juo bent laikiną susitarimą dėl Polocko. Su Livonijos ordinu 1380 m. vasario 27 d. buvo pasirašytos trumpos karo paliaubos. Jos turėjo tęstis tik iki tų pačių metų gegužės 13 d. Šių paliaubų sutartis nelietė Kęstučio ir jo valdomų žemių. „Iš šitos taikos ir paliaubų turi būti visiškai išimti karalius Kęstutis, jo žmonės ir jo žemės, ir Žemaičiai todėl, kad mes nenorime turėti jokios taikos ir jokių paliaubų tarp aukščiau minėto karaliaus Kęstučio ir Žemaičių".

1380 m. vasario 27 d. sutartis, savaime suprantama, buvo padaryta Kęstučiui nedalyvaujant. Ji yra svarbi dviem atžvilgiais: iš vienos pusės, tat buvo išviršinis požymis, kad politinė sistema, kuri veikė Lietuvoje Algirdo ir Kęstučio laikais, jau nustojo galios.

Iš antros pusės, iš jos matyti, kad Ordino politikoje Lietuvos atžvilgiu įvyko didelis persilaužimas. Ordinas turėjo pastebėti, kad jo pastangos sukiršinti Lietuvos valstybėje rusus prieš lietuvius eina niekais: Palenkė liko ištikima Kęstučiui; rytuose, Trubčevsko, Starodubo ir Briansko srityse, taip pat nebuvo matyti jokio entuziazmo kunigaikščiui pravoslavui, pretendentui į Lietuvos sostą. Kunigaikštis Andrius pasirodė esąs per silpnas įrankis, kad su jo pagalba būtų galima susprogdinti Lietuvą. Nuo šio laiko Vokiečių ordinas visą savo dėmesį sukoncentruoja į Jogailos ir Kęstučio santykius. Vasario 27 d. formaliai suardęs jų sąjungą, jis, be abejo, siekia, kad juodu savitarpyje kariautų.

Slaptos derybos tarp Vilniaus rūmų ir Ordino, kurios tęsėsi nuo seniai, pagaliau davė Ordinui pageidaujamus vaisius. Sutartį reikėjo ratifikuoti. Kad ją paslėptų nuo Kęstučio, sugalvojo medžioklę pasienio miškuose, vadinamuose Dovydiškėmis. Į medžioklę atvyko Vokiečių ordino atstovai – Elbingo komtūras Ulrichas von Fricke, iš Diršavos, arba Tčevo, vaitas Albrechtas von Luchtenberg, su savo palydovais. Jogaila nuvyko su savo svainiu Vaidila, Vytautu ir šio svainiu Jonu, Algimanto sūnumi.

Medžioklė ir derybos, pertraukiamos gausių puotų, truko keturias dienas. Sutartis buvo pasirašyta 1380 m. gegužės 31 d. Jos galiojimas buvo neribotas, amžinas. Pagal ją tarp Jogailos valdomų žemių ir abiejų ordinų – Vokiečių ir Livonijos – turėjo viešpatauti amžina taika. Nors sutartyje Jogaila save titulavo Lietuvos suverenu – „obirster kung der Littouwen" (Lietuvių vyriausiasis karalius), tačiau ne visos jo aukščiausioje valdžioje esamos žemės į šią sutartį įėjo. Kaip ir vasario 27 d. paliaubų sutartyje, su kuria ji genetiškai rišasi, Kęstučio valdomas teritorijas Ordinas turėjo teisę pulti. Kad paslėptų sutarties turinį nuo Kęstučio, Jogailai buvo leidžiama eiti Kęstučiui talkon, tačiau nebuvo galima dalyvauti kautynėse. Jei Jogailos kariuomenė arba jos atskiros dalys būtų paimtos Ordino nelaisvėn, jos turėjo būti paleistos be išpirkimo. Kad toks elgesys nesukeltų pačių gyventojų įtarimo, buvo nutarta, jog kiekvienas belaisvis turi pats rūpintis išsipirkimu. Tokia tvarka ir anksčiau ne kartą buvo praktikuojama, ir ji negalėjo atrodyti per daug keista ir nepaprasta. Taip pat turėjo elgtis ir Jogaila su Ordino kareiviais, kurie pakliūtų jo nelaisvėn. Jei Ordino kariuomenė, beplėšdama Kęstučio valdomas sritis, iš netyčių įsiveržtų į Jogailos valdomas žemes ir jas nusiaubtų, tatai neturėjo būti laikoma šios sutarties pažeidimu ir vesti prie jos nutraukimo.

1380 m. gegužės 31 d. sutartis nebuvo dviejų lygių susitariančių šalių susitarimas. Ji atrodo esanti Jogailai padiktuota. Jogaila, nepralaimėjęs nė vienų kautynių, priėmė ir pasirašė sąlygas, kurios vargiai galėjo jam pačiam garantuoti ilgametę taiką. Ligšiol jo vedama užsienio politika rodė jį esant gerai besiorientuojantį ir sumanų žmogų. Todėl jis negalėjo nesuprasti, kad Kęstutis, paliktas patsai vienas prieš abiejų ordinų jėgas, ilgai negalės išsilaikyti ir turės žūti, o patekus į Ordino rankas vakarinei Lietuvai, tokio pat likimo susilauks ir jos rytinė dalis. Šios sutarties vykdymas – Kęstučio ir jo žemių žudymas. Dar nuostabiau atrodo tai, kad jos sudaryme dalyvavo mylimiausias Kęstučio sūnus Vytautas, vadinasi, ir jis su pusbroliu ėjo prieš tikrą tėvą. Sunku tikėti, jog Vytautas apie sutarties sudarymą nieko nebūtų žinojęs. Jau vien Ordino delegatai, atvykę iš toli, rodo, kad Dovydiškėse buvo ne vien puota ir medžioklė, o daromas rimtas darbas. Vokiečių istorikas Pfitzner mano, jog Jogaila ir Vytautas iš anksto buvo susitarę dėl Kęstučio valdomų žemių pasidalijimo. Sunku tuo patikėti: jei Ordinas, nuveikęs Kęstutį, būtų užgrobęs jo žemes, tai Jogaila nebūtų turėjęs jokio pamato jų reikalauti sau atgal, nes to nenumatė jo sutartis su Ordinu.

Negalima šios sutarties aiškinti ir kokiu nors Jogailos pykčio prieš Kęstutį paroksizmu, nes derybos dėl jos tęsėsi labai ilgai; viskas iš anksto buvo apgalvota. Ar ji turėjo tikslą tik Ordiną prigauti, laimėti laiko, kol išsinarplios komplikuota politinė padėtis Rytuose? Galbūt, bet ir šiuo atsitikimu jos nauda atrodytų labai problemiška. Ar šiaip, ar taip būtų, bet Dovydiškių sutarties sudarymas priklauso prie sunkiai išaiškinamų istorijos problemų.

Jogailos sudaryta 1380 m. gegužės 31 d. slapta sutartis su Vokiečių ordinu laidavo jo valdomų žemių ramybę vakaruose ir šiaurėje ir davė jam galimumą ruoštis karui su Maskva. Pasiruošimas turėjo būti ilgas, jei, rusų metraščio liudijimu, Jogaila vyko susitikti su savo sąjungininku Mamajumi „so vseju siloju litovskoju" (visomis lietuvių jėgomis). Jis, be abejo, šiam reikalui turėjo mobi-

lizuoti visą savo krašto kariuomenę. Nėra žinių, ar šiame žygyje dalyvavo ir Kęstučio valdomų sričių kariai. Greičiausiai jie nebus dalyvavę: viena, Jogaila turėjo rūpintis išlaikyti paviršutinę išvaizdą, kad santykiai su Vokiečių ordinu nieko nepasikeitė ir kad pavojus iš jų pusės gali grėsti, antra, vargiai galėjo pats Kęstutis sutikti išleisti savo karius į tolimus rytus ir susilpninti savo valdomos srities apsaugą nuo vokiečių.

Jei anksčiau Jogaila buvo manęs keisti tikėjimą, tai dėl griežtos Kęstučio opozicijos ir dėl didelės jo įtakos valstybėje vis dėlto nesiryžo to padaryti. Dabar jis turėjo žygiuoti į Maskvą kaip pagonių valdovas. Visi anksčiau minėti abejojimai rusų valdinių ištikimybe nebuvo išnykę. Todėl Lietuvos didysis kunigaikštis turėjo būti labai atsargus.

Jogailai neteko dalyvauti rusų ir totorių kautynėse, įvykusiose Kulikovo laukuose, į pietus nuo Dono, prie Nepriadvos žiočių 1380 m. rugsėjo 8 d. Rusų metraščių žiniomis, „Jogaila pavėlavęs viena diena arba net ir mažiau". Šis pavėlavimas turėjo lemiamą reikšmę. Totoriai, kaudamiesi vieni, buvo sumušti ir turėjo bėgti iš kautynių lauko. Ar Jogaila pavėlavo tyčia, ar netyčia? Šis klausimas dažnai buvo istorikų spėjamas. Dauguma yra linkusi manyti, kad jis tai padarė apsigalvojęs. Esą vėlavimas buvęs charakteringas Algirdo šeimos bruožas, nes ir pats Algirdas, kitados susitaręs su Kęstučiu imti Vilnių, pavėlavęs ir palikęs vienam Kęstučiui daryti rizikingą žingsnį. Visiškas žinių trūkumas apie įvykius, buvusius prieš kautynes, neleidžia visu tikrumu į šitą klausimą atsakyti. Tačiau labai galimas daiktas, kad Jogaila pavėlavo dėl fiziško negalėjimo surinkti savo kariuomenę ir sutartu laiku pasiekti Doną.

Maskvos kunigaikštis, sužinojęs apie Jogailos vėlavimą, pasiskubino pereiti Doną, ko anksčiau jis nebuvo manęs daryti, ir pradėti mūšį su totoriais, kol šie dar nesusijungė su lietuviais.

Spėjimas, kad Jogaila pavėlavęs tyčia, yra remiamas rusų metraštininko pasakymu, kad Jogaila, išgirdęs apie totorių pralaimėjimą, bėgęs nuo Maskvos kunigaikščio vadovaujamos kariuomenės „dideliu greitumu", nes „net jo vardo bijojo ir drebėjo". Metraštininko posakis yra ne kas kita kaip tik paprastas retoriškas pasakymas.

Vokiečių šaltiniai ne tik nieko nebuvo girdėję apie lietuvių bėgimą, bet net kalba apie jų susirėmimą su rusais ir kovos laimėjimą. Jonas iš Posilgės pasakoja, kad lietuviai nuėję totoriams talkon, kai šie jau buvę sumušti ir kad jie „daug rusų išmušę mirtinai ir iš jų atėmę didelį grobį, kurį anie buvo paėmę iš totorių". Vokiečių kronikininkas apie šį susirėmimą rašo gana miglotai. Greičiausiai lietuviams bus tekę susitikti ir susiremti ne su visa iš kautynių grįžtančia rusų kariuomene, o tik su atskiromis jos dalimis. Jono iš Posilgės liudijimas yra daug vertingesnis negu rusų metraštininko: jis nebuvo suinteresuotas girti lietuvių dėl jų ginklo pasisekimo, tuo tarpu rusų metraštininkas rašė panegiriką Maskvos kunigaikščiui ir stengėsi kuo aukščiausiai iškelti jo laimėjimą kovoje su rusų tautos pavergėjais.

Dalinis lietuvių laimėjimas nieku būdu negalėjo atsverti visų Jogailos planų Rytuose žlugimo. Po kautynių Kulikovo laukuose Maskvos didysis kunigaikštis iškilo kaipo didžiausia pajėga Rytų Europos lygumoje. Jis dabar turėjo atrodyti esąs kur kas pavojingesnis politinis Lietuvos didžiojo kunigaikščio priešas,

negu buvo anksčiau. Pravoslavas rusas kunigaikštis, nugalėjęs savo sąjungininkų, taip pat pravoslavų rusų kunigaikščių jėgomis kitados tokius galingus ir baisius totorius, lengvai suprantamu būdu virto visų rusų dėmesio ir simpatijos centru.

Kulikovo kautynėse dalyvavo Algirdaičiai – Andrius su pskovėnais ir buvęs Trubčevsko, Starodubo ir Briansko kunigaikštis Dimitras „su vseju Brianskoju siloju" (su visomis Briansko jėgomis). Kad kunigaikštis Andrius galėjo nusivesti iš Pskovo, kurį jis valdė, karius, tai visai suprantama, tačiau rusų metraščio pasakymą, kad kautynėse dalyvavo „visa Briansko žemė", reikia laikyti dideliu perdėjimu. Kunigaikštis Dimitras galėjo nusivesti į Kulikovo laukus tik tuos emigrantus, kurie kartu su juo kitados buvo palikę jo valdomas žemes.

Polocko sukilimas prieš Jogailą. Maskvos kunigaikščio Dimitro laimėjimas turėjo sustiprinti ir Algirdaičius, ypač Andrių Polockietį, kuris negalėjo tenkintis palyginti kukliu Pskovo kunigaikščio, dar Maskvos globojamo, vaidmeniu. Jei viltis išstumti Jogailą iš Vilniaus sosto ir užimti jo vietą ir atrodė užgesusi, tai jis tikėjosi bent atgauti Polocko kunigaikštystę, iš kurios buvo pasišalinęs ar pašalintas 1378 m. Kas Polocką valdė po Andriaus išvykimo, nežinia. Greičiausiai pats Jogaila per savo vietininkus. Tačiau dabar Andriui grįžti į savo senąją vietą nebuvo taip lengva. Maskvos kunigaikštis Dimitras, kad ir labai iškilęs moraliai, po didžiulių nuostolių Kulikovo laukuose buvo per silpnas ginkluota jėga remti sąjungininką. Tikslą pasiekti Andrius galėjo tik susidėjęs su Vokiečių ordinu. Tačiau šis formaliai buvo surištas taikos sutartimi su Jogaila. Veikti atvirai negalėjo nelaužydamas Ordinui taip išganingos 1380 m. gegužės 31 d. sutarties. Vokiečiams reikėjo ieškoti kitų kelių. Vienintelis galimas kelias buvo dabar slaptai veikti prieš Jogailą, kaip jis dar taip neseniai veikė prieš Kęstutį.

Vokiečių ordinas rašėsi sutartį su Jogaila ne dėl kokios nors simpatijos jam, o siekė Gedimino palikuonis įtraukti į tarpusavio kovas, kad Lietuvą suskaldytų ir nusilpnintų.

1378 m., kai sąjunga tarp Vilniaus ir Trakų kunigaikščių atrodė esanti stipri ir nesugriaunama, jis rėmė Andrių prieš Jogailą.

Kai po 1379–1380 m. politinių įvykių Andriaus pozicija buvo susilpnėjusi ir jo asmuo atrodė esąs nelabai reikšmingas, Ordinas ramiai jį paliko ir dėmesį nukreipė į Kęstutį.

Po Kulikovo kautynių vėl buvo galima užsiimti kunigaikščio Andriaus asmeniu, kad susilpnintų Jogailą.

Negalėdamas viešai palaikyti Andriaus, Ordinas per savo agentus stengėsi sukelti Polocke judėjimą prieš Lietuvos kunigaikščius, kaipo pagonis. Tai ypač pasireiškė, kai Jogaila Polocko valdytoju paskyrė savo mylimiausią brolį Skirgailą, grįžusį iš kelionės po užsienį. Visai nerandame žinių, kada Skirgaila pargrįžo ir kada iš vyresniojo brolio gavo Polocką. Yra tik žinoma, kad polockiečiai jokiu būdu nenorėjo priimti kunigaikščio pagonio ir jo net neįsileido. Taip sako Ordino heroldas Vygandas Marburgietis. Skirgailai teko paskirtą valdyti kunigaikštystę pirma užsikariauti. Kai jis su lietuvių kariuomenės pulkais Polocką apgulė, polockiečiai, gerai informuoto vokiečių kronikininko Detmaro

liudijimu, kreipėsi į Livonijos magistrą, siūlydamiesi jam pasiduoti ir grasindami greičiau mirti negu prisiimti kunigaikštį pagonį.

Polockiečių siūlymasis tapti valdiniais būtų nesuprantamas, jei Ordinas prieš tai Polocko srityje nebūtų veikęs. Tačiau polockiečių žygis, matyti, Ordinui buvo nelauktas. Esamomis aplinkybėmis jis galėjo sudaryti Ordinui nemažai keblumų. Pasiūlymo priėmimas būtų buvęs aiškiai nedraugingas aktas Lietuvos didžiojo kunigaikščio atžvilgiu, dėl to būtų buvusi nutraukta taikos sutartis su Jogaila, o išlaikyti Polocką Ordinas mažai tegalėjo turėti vilties. Viešas polockiečių palaikymas reiškė karą su Lietuva, kuriame vėl galėjo eiti išvien Kęstutis su Jogaila. Tai buvo visiškai priešinga Ordino siekimams. Kai į tą patį Ordiną su pagalbos prašymu kreipėsi ir kunigaikštis Skirgaila siūlydamas jam daug realesnį dalyką – „terriculam perpetuo persidendam" (nedidelę teritoriją amžinai valdyti), jis šį pasiūlymą priėmė ir pasiuntė jam talkon kariuomenės būrį. Polocko sukilimas buvo vienos Ordino sudaryto plano grandies realizavimas.

Tarpusavio karo ruošimas. Karo žygio prieš Maskvą metu abudu vokiečių ordinai Kęstučio žemių atžvilgiu laikėsi labai ramiai. Pasinaudojęs didesnės Lietuvos kariuomenės dalies išvykimu į rytus, Vokiečių ordinas būtų galėjęs suduoti Kęstučiui smarkesnį smūgį. Jei jis to nedarė, tai, matyti, todėl, kad turėjo kitų išskaičiavimų. Ne Kęstučio žemių niokojimas jam rūpėjo, o vidaus karo Lietuvoje sukėlimas. Lietuvos kraštų nusiaubimas kurio nors didesnio Lietuvos karo žygio rytuose, kovojant su rusais, arba pietuose, kovojant su lenkais, metu būtų buvęs paprastas, gerai visiems žinomas vokiečių manevras. Net jei Kęstutis būtų žuvęs, Jogaila, kaipo didysis kunigaikštis, pačių aplinkybių būtų buvęs verste verčiamas keršyti vokiečiams. Visus 1380 m. Ordinas rengėsi didelei karo ekspedicijai, kurios metu jis ketino pritaikyti naujus karo meno išradimus, šaunamuosius ginklus, vadinamąsias bombardas. Be abejo, prieš tai jis buvo išsiuntinėjęs į Vokietiją ir kitus Europos kraštus kvieslius svečiams šaukti. Torunės metraštininkas pažymi, kad 1380–1381 m. žiemą susirinko daug svečių, nors jų tarpe nebuvo kunigaikščių ir labai žymių baronų.

Bombardomis Ordinas tikėjosi pašalinti iš kelio kliūtis, kurios anksčiau trukdydavo didesnėms armijoms judėti, t.y. lengvai paimti lietuvių pilis, saugančias kelius ir brastas per upes.

Ordinas dabar buvo pasiryžęs Lietuvą pulti iš dviejų pusių. 1381 m. vasario pradžioje didžiulė Vokiečių ordino armija, didžiojo maršalo vedama, nežinia kurioje vietoje persikėlė per Nemuną ir ėmė žygiuoti stačiai į Trakus. Pakeliui prie Strėvos upės buvo Naujapilės pilis, kurioje, be įgulos, buvo pasislėpę dar 3000 žmonių. Bombardos privertė įgulą tuojau pasiduoti. Visi pasislėpusieji pilyje buvo paimti nelaisvėn. Tai buvo negirdėtai daug belaisvių. Jie trukdė Ordino kariuomenei toliau žygiuoti. Ji pasuko atgal prie Nemuno Darsūniškio kryptimi. Darsūniškio pilies įgula, išgąsdinta Naujapilės likimo, net nelaukė besiartinančių vokiečių: pati sudegino pilį ir išsislapstė giriose.

Vasario mėnesio karo žygio prieš Kęstučio valdomą sritį rezultatas buvo dviejų pilių, ginančių priėjimą prie Kęstučio sostinės, sugriovimas ir trijų arba net keturių tūkstančių, kaip sako Vygandas Marburgietis, karo belaisvių išsivedimas.

Tų pačių metų vasaros pradžioje, Livonijos ordino kariuomenė, magistro Vilhelmo von Wrimersheimo vedama, įsiveržė į Žemaičius, pasiekė net Medi-

ninkus, Žemaičių centrą, išžudė daugybę žmonių (occisis sine numero), išsivedė 700 belaisvių ir 1400 arklių.

Po šito sekė naujas vokiečių puolimas, nors jau ne tokio didelio masto. Ragainės komtūras Vygandas von Baldersheim puolė Pickegallen, sudegino jį ir išsivedė nelaisvėn 100 vyrų su 200 arklių. Pickegallen greičiausiai buvo lietuvių pilis, tik nežinia kur.

Visų šitų puldinėjimų metu nieko negirdėti apie Kęstučio veiksmus. Jokie šaltiniai nemini jo dalyvavimo krašto gynime nuo priešų. Ar tas šaltinių tylėjimas buvo grynai atsitiktinio pobūdžio ar, anaiptol, kiti rūpesčiai vargino seną Lietuvos kariautoją? Abudu spėjimai yra galimi.

Lietuvos senasis metraštis duoda raktą dideliems Kęstučio rūpesčiams išaiškinti. Jo nusakymu, Kęstutis iš savo dukters, ištekėjusios už Mozūrų kunigaikščio Janušo, krikšto tėvo Osterodės komtūro Hunstyno buvo gavęs pranešimą, kad Jogaila ir Vaidila sudarė su Ordinu slaptą sutartį prieš Kęstutį: esą iš Kęstučio turinčios būti atimtos visos žemės ir atiduotos Jogailos sesers vyrui Vaidilai.

Metraštis nenurodo, kada šis pranešimas gautas. Pati metraščio žinia yra paini: Kęstučio dukters krikšto tėvas iš tikro buvo Giunteris von Hohenstein (=Hunstyn), bet komtūras Osterodėje jis buvo seniai prieš šiuos įvykius, nuo 1349 iki 1370 m.; po to iki mirties 1380 m. liepos 22 d. jis buvo Brandenburgo komtūras. Kalbamųjų įvykių metu Osterodės komtūras buvo Kunas von Liebenstein. Slaptos sutarties pranešimas priešui, paprastai sakant, buvo savo krašto išdavimas. Ar galėjo tai padaryti žinomas savo padorumu Giunteris von Hohenstein, kad ir vadovaudamasis giminystės sumetimais? Vargu.

Dar viena aplinkybė verčia manyti, kad tai padarė ne Giunteris von Hohenstein. Visais 1380 m. Kęstučio ir Jogailos santykiai paviršutiniškai atrodė esą geri. Kęstutis leido brolėnui ramiai išvykti į karą su Maskvos kunigaikščiu. Jeigu Kęstutis būtų turėjęs žinių apie slaptą sutartį, be abejo, Jogailos atžvilgiu jis būtų laikęsis kitaip.

Slaptąją sutartį greičiausiai galėjo išduoti Osterodės komtūras Kunas von Liebenstein visai ne draugingais Kęstučiui sumetimais, o norėdamas paskubinti vidaus karą tarp vokiečių puolimų susilpninto dėdės ir brolėno. Tai jis galėjo daryti sąmoningai su Ordino vyriausybės pritarimu arba gal net pagal jo instrukcijas. Dvejiems metams praslinkus, 1383 m., Kunas von Liebenstein gavo paaukštinimą – buvo paskirtas didžiuoju komtūru.

Lietuvių tradicija, nesiorientuodama Osterodės komtūro motyvuose, lengvai galėjo sutarties išdavimą palaikyti prietelišku aktu ir priskirti žinomam Kęstučio prieteliui, dukters Danutės, apkrikštytos Onos vardu, krikšto tėvui.

Osterodės komtūro pranešimas greičiausiai galėjo būti padarytas Polocko sukilimo pradžioje, kai Jogaila buvo sunkioje padėty. Nuvargintų priešininkų kova žadėjo Ordinui daug didesnį pasisekimą.

Kęstutis nė kiek neabejojo pranešimo tikrumu, tačiau norėjo remtis ir sūnumi Vytautu ir, šį pasišaukęs, parodė jam pranešimą, kurio turinio tikrai nežinome. Bet jei jį imtume taip, kaip nusako Lietuvos senasis metraštis, tai pranešimas ištisai neatitiko 1380 m. gegužės 31 d. slaptosios sutarties. Vytautas, kuris neabejotinai ją gerai žinojo, negalėjo tėvui atsakyti tiesiai. Jis, pasak met-

raščio, taręs Kęstučiui: „Netikėk tuo, nes to nėra. (Jogaila) su manimi draugingai gyvena, tai nejaugi jis man būtų to nepasakęs". Kęstutis prikišo sūnui tik draugavimą su žmogumi, virtusiu jo priešu, bet visai neįtarė, kaip matyti iš tolesnės įvykių raidos, jį dalyvavus slaptosios sutarties sudaryme arba ką nors apie ją žinojus.

Lietuvos metraštis pasakoja dar apie antrą Kęstučio mėginimą patraukti savo pusėn su Jogaila draugaujantį Vytautą, kai vokiečių ir lietuvių dalyvavimas Polocko apgulime naikino bet kokias abejones dėl esamos sutarties tarp Algirdaičių ir Vokiečių ordino: „Mes su Vokiečiais kariaujame, o jie drauge su jais nori paimti Polocką. Jau visiškai paaiškėjo, kad jie visiškai yra susidėję su Vokiečiais".

Vytautas, pačių aplinkybių spiriamas atvirai stoti to ar kito priešininko pusėn, vis dėlto, nenorėdamas nei vienam, nei antram būti nemalonus, pasirinko trečią kelią. Jis staiga išvyko į Drogičiną, patį tolimiausią Palenkės miestą, kur jokie tikri reikalai jo netraukė. Vytautas gerai suprato, kad tėvas neliks pasyvus Jogailos atžvilgiu, ir nenorėjo dalyvauti jo veiksmuose, kurie esamomis aplinkybėmis atrodė neišvengiami.

1381 m. perversmas. Senajam Kęstučiui iškilo tas pats klausimas, kaip ir prieš 36–37 metus: likti lojaliam Vilniaus valdovo atžvilgiu ir leisti svetimiesiems įsigalėti Lietuvoje ar pačiam užimti Vilnių, paimti valstybės vairą į savo rankas ir gelbėti valstybę. Jis bijojo tik vieno dalyko – tai naminio karo Lietuvoje. Todėl ryžosi sumanytą perversmą įvykdyti vienu smūgiu.

Kęstutis paskelbė didelę savo valdomų sričių mobilizaciją, nenurodydamas jos tikslo. Apie ją buvo krašte tik įvairių spėliojimų. Vieni manė, kad Kęstutis pulsiąs Ordino žemes, būtent Barčių krašte (Barten), kiti tarė jį eisiant kariauti su lenkais. Iš tikrųjų su mobilizuota kariuomene jis traukė į vakarus ir net buvo perėjęs Nemuną, bet tuojau grįžo į kitą upės pusę ir kuo skubiau nužygiavo į Vilnių. Ten jo kuo mažiausiai laukta. Vilniuje niekas Kęstučiui nesipriešino. Jo atvykimo tikslas niekam nebuvo žinomas. Turbūt plačiosioms masėms nebuvo žinomi ir Kęstučio santykiai su Jogaila. Todėl Kęstučio kariuomenės pasirodymas Vilniuje galėjo būti sutiktas ramiai, kaipo visiškai normalus dalykas. Tik Jogailos, jo motinos ir brolių suėmimas ir didžiojo kunigaikščio rūmuose padaryta krata visiems parodė tikrąją dviejų Lietuvos valdovų santykių esmę.

Jogailos skrynioje tarp kitų svarbių raštų buvo rasta spėjamoji slapta sutartis, nusikaltimas Kęstučiui ir visam lietuvių kraštui buvo aiškus. Leisti jam toliau vadovauti Lietuvai nebuvo galima. Kęstutis surinko visus Lietuvoje pasilikusius bajorus ir pranešė jiems apie išdavikišką Jogailos sutartį su vokiečiais. Po to visų susirinkusiųjų akivaizdoje pasiskelbė didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir iš visų pareikalavo ištikimybės ir klusnumo priesaikos. Kai ji buvo duota, Kęstutis papjauto galvijo šviežiu krauju apšlakstė susirinkusiuosius, tuo sustiprindamas priesaiką.

Jogailos atžvilgiu jis pasielgė nepaprastai švelniai: nesodino kalėjiman ir nekonfiskavo turto, net atidavė jam valdyti tas žemes, kurias buvo valdęs jo tėvas Algirdas prieš tapdamas didžiuoju kunigaikščiu – Krėvą ir Vitebską. Kęstutis pasitenkino tik paprasta Jogailos priesaika, kurią turėdavo duoti ir visi

kiti sričių valdytojai – „niekados prieš jį nesukilti ir visuomet ir visame jo klausyti“[1].

Davęs pasižadėjimą, Jogaila tuojau su motina ir broliais išvyko į Krėvą veždamiesi visus tėvo ir savo paties turtus. Vytautas palydėjo Jogailą ligi Krėvos, Jogaila iš Krėvos tuojau nuvyko į Vitebską.

Šitas Jogailos išlydėjimas taip pat buvo gana reikšmingas. Juo Vytautas norėjo dar kartą pabrėžti savo draugingumą pusbroliui, parodyti jam, kad ne jis išdavė Kęstučiui slaptą Jogailos sutartį. Perversmas Vytauto nepakeitė. Jis vadovavosi tik savo asmeniniais išskaičiavimais. Po tėvo mirties, kuri negalėjo būti toli, Vytautas nesitikėjo užimti jo vietos didžiojo kunigaikščio soste arba užėmęs jame išsilaikyti. Jogaila jam rodėsi ateities jėga ir prie jo jis glaudėsi apleisdamas tėvą ar, gal teisingiau pasakius, jo nepalaikydamas.

Kęstutis – didysis Lietuvos kunigaikštis. Kęstutis, kaipo didysis Lietuvos kunigaikštis, turėjo daug politinių problemų, kurios buvo iškilusios po Algirdo mirties: pirmiausia Lietuvos valstybės rytų provincijų apsauga, karas su sukilusiu Polocku ir gynimasis nuo paskutiniais laikais per daug įsigalėjusių vokiečių ordinų.

Jogailos skrynioje rastos sutartys ir Ordino laiškai didžiajai kunigaikštienei Julijonai turėjo Kęstutį įtikinti, kad nesantaikos tarp jo ir brolėno Jogailos priežastis – Ordino intrigos, kurių auka buvo tapęs Jogaila. Greičiau šia aplinkybe negu Algirdo atminimo gerbimu galima paaiškinti tokį švelnų elgesį su buvusiu didžiuoju kunigaikščiu. Visas Kęstučio dėmesys iš karto nukrypo į karą su vokiečiais; čia turėjo būti sukauptos visos valstybės jėgos.

Kęstutis netikėjo agresingais Maskvos žingsniais prieš Lietuvos rytus. Jam negalėjo būti paslaptis, kad Aukso ordoje 1380 m. įsiviešpatavo galingas chanas Tochtamišas, Čingischano tiesioginis palikuonis, atėjęs iš rytų su stipria orda. Kaipo prityręs valstybės vyras, jis negalėjo manyti, kad totoriai, pralaimėję kautynes Kulikovo laukuose, atsisakys valdžios rusams, ir todėl laukė naujų galimų susirėmimų tarp rusų ir totorių, kas turėjo versti rusus rūpintis tik savo pačių likimu.

Sukilusio Polocko malšinimas jam atrodė antraeilis dalykas. Šis kraštas, vienoje pašonėje turėdamas nedraugingą Vitebsko kunigaikštį Jogailą, o iš kitos pusės taip pat viešai pasireiškusį nedraugingą Livonijos ordiną, negalėjo nei svajoti apie kokią nors nepriklausomybę, nei būti Lietuvai pavojingas. Tik įsiviešpatavęs Kęstutis pasiuntė du šaukliu – vieną į Skirgailos vadovaujamą kariuomenę, antrą į Polocką – kviesdamas tuojau baigti karą. Polockiečiai, kurie vis vien nesitikėjo išsilaikyti, naujo didžiojo kunigaikščio pasiūlymą priėmė su dideliu džiaugsmu. „Poloczane wozradowalisia“, – rašo seniausias Lietuvos metraštis.

Kęstučiui galėjo būti pavojinga tik Lietuvos kariuomenė, jeigu ji būtų panorėjusi ginti Jogailą. Tačiau sąjunga su amžinais lietuvių tautos priešais atrodė tokia nenatūrali, o vokiečių planų ir slaptosios sutarties atskleidimas turėjo taip smarkiai paveikti lietuvius, kad Kęstutis neabejojo dėl tikrų kariuomenės jausmų ir ne-

[1] *Tuojau po Vilniaus užėmimo Kęstutis pasiuntė pasiuntinius kviesti į Vilnių Vytauto. Pasiuntiniai sutiko jį jau Gardine. Rytojaus dieną Vytautas buvo jau Vilniuj. Lyg teisindamas savo žingsnius, Kęstutis parodė jam slaptąjį dokumentą. Vargu ir dabar ar tėvas paveikė sūnų.*

apsiriko. Kariuomenė ramiai, gal net džiaugsmingai, sutiko naująjį valstybės vairininką.

Į pasidavusį Polocką grįžo kunigaikštis Andrius ir pripažino Kęstučio valdžią. Gali būti, kad Andrius jau seniau buvo grįžęs ir vadovavęs polockiečių gynimuisi nuo Skirgailos kariuomenės.

Polocko pasidavimas buvo pirmasis didelis politinis Kęstučio laimėjimas.

Kęstutis, tapęs didžiuoju kunigaikščiu, liko toks pat konservatorius, koks buvo ir anksčiau. Lietuvos rytų pakraščius Algirdo laikais valdė Algirdaičiai. Briansko, Starodubo ir Trubčevsko kunigaikščiui išbėgus Maskvon, toji sritis neturėjo atskiro valdovo, greičiausiai tiesiogiai priklausė didžiajam kunigaikščiui ir buvo valdoma jo vietininkų. Politinis išskaičiavimas galėjo rodyti Kęstučiui ir toliau palikti tą būklę, kuri stiprino didžiojo kunigaikščio galią valstybėje. Vėliau Kęstučio sūnus Vytautas naudojosi mažiausia proga Gedimino giminės kunigaikščiams iš didesnių sričių pašalinti ir imti jų valdymą į savo rankas. Kęstutis nuėjo seniai pramintu taku. Rodosi, jis leido grįžti iš Maskvos kunigaikščiui Dimitrui į senąją vietą, o tik greta jo kitą kunigaikštystę, Naugardą Sieverską, davė kitam Algirdo sūnui – Kaributui. Tai, be abejonės, buvo politinė klaida. Algirdo šeimyna, pašalinta iš Vilniaus, negalėjo būti dėkinga Kęstučiui arba jam atsidavusi. Kaributas geriausiu atveju galėjo būti neutralus Kęstučio atžvilgiu, bet nieku būdu ne draugingas.

Tiesa, siųsti Kaributą į rytus Kęstutis galėjo dėl tam tikrų politinių sumetimų, kurie galėjo jo veiksmus pateisinti. Žinodamas, kad tarp Algirdo vaikų, gimusių iš dviejų motinų, nebuvo meilės ir savitarpio pasitikėjimo, jis skyrė juos sritims valdyti tokiu būdu, kad greta būtų du broliu iš skirtingų motinų ir kad vienas antrą dabotų. Tai buvo taikymas principo, panašaus į senovės romėnų: „divide et impera", tačiau skirtumas tas, kad romėnai taikė jį neseniai užkariautoms tautoms, norėdami jas glaudžiau prie Romos pririšti ir stiprinti centrinę valdžią, o Kęstutis mažai tuo rūpinosi. Tokia Kęstučio politika rodo, kad rytuose jis norėjo turėti tik tam tikrą užslanką nuo galimų pavojų, bet ne glaudžiai suliedinti rusus su jiems heterogenišku tikru Lietuvos valstybės centru.

Sutvarkęs Lietuvos valstybės šiaurės rytų ir rytų pakraščius, Kęstutis ėmė organizuoti tikrosios Lietuvos saugumo priemones. Čia Kęstutis išplėtojo stačiai nežmonišką energiją. Jis lyg norėjo parodyti savo priešams, ko gali pasiekti vieninga lietuvių tauta. Visame fronte prieš vokiečius buvo statomos naujos pilys ir taisomos bei pertvarkomos senosios. Ypatingas jo dėmesys buvo atkreiptas į Žemaičių apsaugą. Matyti, Žemaičiai buvo tiek budriai saugojami, kad Ordino kariuomenė net nedrįso pro Žemaičių sieną veržtis ir 1382 m. ieškojo įsiveržimui naujų kelių – pro Birštoną, Punią, Alytų. Kęstutis pasirūpino įsigyti ir tokių pat bombardų, kuriomis pasinaudoję vokiečiai taip lengvai sunaikino Naujapilės ir sudegino Darsūniškio pilis. Iš kur jis tas bombardas gavo, šaltiniai nesako. Be abejonės, jis jų gavo iš pačių vokiečių per Rygą.

Lenkų XV a. istoriografas, kanauninkas Jonas Dlugošas, aprašinėdamas nesiliaujančius Lietuvos puldinėjimus, žmonių žudymą ir turto naikinimą po didžiojo kunigaikščio Algirdo mirties, mini 1378 m. datą, kada lietuviai buvę apimti juodo sielvarto, nebesitikėdami išvengti pražūties, jie galvoję kraustytis iš Lietuvos ir Žemaitijos į ligi tol niekam nežinomas girias ir ten tarp pelkių ieš-

koti išganymo. Jie esą tai būtų būtinai padarę, jei nebūtų gavę pagalbos iš lenkų po to, kai Jogaila buvo išrinktas Lenkijos karaliumi. Ir Vytautas esą tvirtinęs, kad jei jis ir jo žmonės nebuvo išmesti iš Lietuvos, tai tik lenkų geradarybės dėka, už ką lietuviai turį būti amžinai dėkingi lenkams[2].

Geriausias įrodymas, kad visa šita tariama lietuvių emigracija buvo tik lenko patrioto vaidentuvės padaras, buvo didžiojo kunigaikščio Kęstučio veikla. Jis Vilnių užėmė ir didžiuoju kunigaikščiu pasiskelbė apie 1381 m. lapkričio 1 d., o ateinantį sausio mėnesį jau tiek buvo pasiruošęs, kad surengė didelį Prūsų žemės puolimą. Pro Užnemunės girias nelaukiamas įsiveržė į Alnos ir Priegliaus upyną ir baisiausiai nusiaubė Vėliavos ir Tapiavos sritis netoli Karaliaučiaus. Išlikę raportai apie šį antpuolį juodžiausiomis spalvomis aprašo Prūsų nelaimes, kurių jiems teko patirti iš to „pražūties sūnaus, žmonių kraujo gėrėjo... Velnio ypatingo nario (membrum praecipuum dijaboli) Kęstučio". Dabar vokiečiai galėjo ant savo kailio patirti visa tai, ką jie atnešdavo Lietuvon.

Kęstučio puolimas buvo toks staigus ir smarkus, kad Ordino kariuomenė negalėjo jo pasiekti, nors ji pati jau seniai buvo pasiruošusi Lietuvą pulti. Mėnesiui praėjus, Ordino kariuomenė trimis dideliais būriais įsiveržė Lietuvon. Ji ėjo ne senaisiais keliais, pro Žemaičius, bet, kaip ir Kęstutis, pro Užnemunės miškus. Matyti, ji nesitikėjo lengvai įsilaužti pro Žemaičių sieną, kuri buvo budriai saugojama, o vylėsi įeiti nelaukiama pro Birštoną, Punią ir Alytų. Tačiau apsiriko. Torunės metraštininko (Annalista Thorunensis) liudijimu, ji rado Lietuvą labai sustiprintą, o lietuvius einančius išvien („intrarunt Lituaniam, quam invenerunt premunitam et Lituanos adunatos"). Dar vieną kartą Ordinas galėjo įsitikinti, kad esant Lietuvoje vieningai valdžiai, ši yra nenugalima. Visi vokiečių būriai turėjo grįžti iš pusiaukelės, nieko nepasiekę ir net neprisiartinę prie Trakų, į kur jie žygiavo.

Balandžio mėnesį Kęstutis padarė naują karo žygį prieš vokiečius. Žiemos metu jis buvo pastatydinęs ant Nemuno laivyną. Dabar, įsidėjęs bombardas, kurias spėjo per trumpą laiką įsigyti, jis nusileido Nemunu ir ėmė bombarduoti vokiečių pilį dešiniajame Nemuno krante – Jurbarką. Vokiečių pilies komendantas, nustebintas nematyto lietuvių laivyno ir jų bombardų, įsakė tuojau sudeginti visus trobesius, buvusius netoli pilies mūrų, kad nedavus priedangos lietuvių kariuomenei. Pirmoji lietuvių pilies ataka buvo atmušta. Vokiečiams, jau pripratusiems prie bombardų, jos nepadarė tokio gilaus įspūdžio, kaip kad buvo padariusios praėjusiais metais Naujapilės ir Darsūniškio įguloms. Bet visgi greitai po pirmosios lietuvių atakos matome prasidėjusias Kęstučio ir svarbiausių Ordino dignitorių – maršalo, arkikomtūro ir trijų komtūrų – derybas. Kieno iniciatyva jos įvyko, nežinia. Tačiau vokiečių delegacijos sudėtis rodo, kad Ordinas laikė jas svarbiomis. Gal jis pajuto pavojų iš Lietuvos ir ėmėsi priemonių jį pašalinti arba bent atitolinti. Derybų metu Lietuvoje buvo atskleistas naujas suokalbis prieš Kęstutį: jam reikėjo skubiai grįžti. Šita aplinkybė lyg verčia manyti, jog Ordinas galėjęs pats pradėti derybas, kad laimėtų laiko ir gautų galimumą organizuoti ir išvystyti Lietuvoje suokalbį prieš Kęstutį. Nestebėtina, kad derybos iširo, nedavusios jokių vaisių.

Kontrrevoliucija Lietuvoje 1382 m. Kęstutis gavo žinių, kad neseniai jo pasiųstas kunigaikščiauti į

2 Długosz J. *Historia Polonica... Lib. 10. P. 4.*

Lietuvos rytus, į Naugardą Sieverską, Kaributas prieš jį sukilo ir atsisakė mokėti metinę duoklę. Kaributas neturėjo jokių ryšių su savo valdomu kraštu ir maištą kelti savo iniciatyva būtų nedrįsęs. Jis turėjo būti tik viena grandis didelio suokalbio, nukreipto prieš Kęstučio valdžią. Kas jį organizavo?

Po 1381 m. perversmo kunigaikštis Skirgaila negrįžo nuo Polocko su lietuvių kariuomene Lietuvon. Drauge su vokiečių kariuomene jis pasitraukė Livonijon. Juo turbūt vokiečiai ir bus pasinaudoję Lietuvai sprogdinti iš vidaus. Deja, apie Skirgailos akciją suokalby šaltiniai tyli. Su Skirgaila ryšius turėjo palaikyti Kęstučio nekenčiamas Skirgailos ir Jogailos svainis. Ar Kęstutis turėjo kokių nors įrodymų apie Vaidilos susižinojimą su Skirgaila ir vokiečiais, nežinia. Tačiau jis buvo įsitikinęs, kad suokalbio siela Lietuvoje buvo Vaidila, ir įsakė jį pakarti. Kęstutis buvo tikras dėl lietuvių paklusnumo jo valdžiai ir todėl, nejausdamas jokio pavojaus iš vidaus, ryžosi pats numalšinti sukilusius rusus. Sostinės komendantu paskyręs mylimą sūnų Vytautą, jis su savo kariuomene išvyko į Naugardą Sieverską. Toks jo elgesys buvo, be abejo, didelė politinė klaida. Jei jis tikėjosi, kad pasirodęs rytuose pats asmeniškai savo autoritetu paveiks sukilėlius ir privers juos pasiduoti, kaip dar neseniai buvo paveikęs polockiečius, tai, iš kitos pusės, jis negalėjo nejausti pavojaus iš vokiečių, su kuriais jam nepavyko sudaryti nei taikos, nei paliaubų. Jo pasitraukimas ilgesniam laikui iš tikrosios Lietuvos buvo per daug didelis pasitikėjimas savimi, savo galia, savo aukštu autoritetu.

Senis vis dar gyveno senomis, tolimomis reminiscencijomis ir nejautė, kad gyvenimo pulsas jau visiškai kitoks negu prieš kelias dešimtis metų, kada jis ėmė Lietuvą valdyti drauge su broliu Algirdu. Jis nebuvo pastebėjęs tų permainų Lietuvos ekonominiame ir socialiniame gyvenime, kurios buvo įvykusios Lietuvoje po Gedimino mirties ir prie kurių jis pats su savo vyresniuoju broliu buvo nemažai prisidėjęs.

Karui su vokiečiais reikėjo turėti ir ginklų, ir instruktorių, ir, kas svarbiausia, pinigų. Negalima įsivaizduoti, kad lietuviai būtų ėję į karą ir kovęsi su geležiniais šarvais vien tik su lazdomis arba buožėmis. Istorijos patyrimai visais laikais rodo, kad kariaujantys priešininkai vieni iš kitų išmoksta karo taktikos ir ilgainiui susilygina ginklais. Lietuvių kariams taip pat buvo reikalingi geležiniai šarvai ir plieniniai kardai, kaip ir vokiečiams. Tiesa, ne visi kariai galėjo jų įsigyti, o tik labiausiai pasiturintys, bajorai.

Iš kur tai buvo gaunama?

Lietuvos valstybė, pavirtusi plačia imperija, buvo kaimynystėje su lenkais, totoriais ir rusais. Rusai savo kultūroje tais laikais buvo dar dikčiai nuskurę. Duoklėmis totoriai nuolat iš jų siurbė medžiaginius resursus, nieko jiems už tai negrąžindami. Išskyrus Naugardą ir Pskovą, kitos rusų sritys mažai tedalyvavo užsienio prekyboje. Rusai rytiečiai galėjo palaikyti šiokius tokius prekybos ryšius su Azijos tautomis per totorius. Tačiau šioji prekyba nebuvo labai gyva.

Bizantija, turkų vis labiau supama ir puolama, aiškiai merdėjo. Ji, kaipo garsus kultūros centras, buvo nustojusi reikšmės.

Lietuvos valdiniai, kaip ir rusai, galėjo palaikyti prekybos santykius su totoriais. Iš Tochtamišo laiškų Jogailai sužinome, kad totoriai juos labai brangi-

no. Tačiau totoriai, patys labai kultūroje atsilikę, nedaug tegalėjo duoti. Jie, kaipo tarpininkai su Rytais, galėjo pardavinėti dažniausiai ginklus (kalavijus) ir jojimui reikalingus prietaisus. Tačiau pats tolis rodo, kad prekyba su totoriais negalėjo būti intensyvi.

Daug didesnę reikšmę lietuviams turėjo prekyba su vokiečiais. Ji koncentravosi Livonijoje. Gedimino 1338 m. sudaryta prekybos sutartis su Livonija veikė, nors dažnai karo veiksmų buvo trukdoma. Pirkliai ir tais laikais, kaip ir naujaisiais, jei laukdavo didelio pelno, mokėdavo nugalėti visas karo metu jiems keliamas kliaudas. Rygos miestiečiai dar Vytenio ir Gedimino laikais brangino draugingus santykius su Lietuvos valdovais ne vien kariškais sumetimais. Prekyba su didele Lietuvos valstybe rygiečiams buvo labai pelninga, ir jie turėjo turėti savo prekybos agentus Lietuvoje. Be abejonės, tarp Livonijos ir Lietuvos pirklių buvo nuolatinis susižinojimas, nuolatiniai prekybos santykiai. Ypač tie santykiai turėjo būti gyvi tarp abiejų kraštų sostinių – Rygos ir Vilniaus.

Gedimino inicijuota politika kviesti Lietuvon svetimšalius – karius, pirklius, amatininkus, net ūkininkus – visą laiką buvo jo įpėdinių tęsiama. Lietuvoje pamažu susirinko nemažai svetimšalių. Jie laikėsi jos sostinėse – Vilniuje ir Trakuose, kurdamiesi aplinkui pilis, kaip tad buvo daroma ir Vakarų Europoje. Iš svetimšalių daugiausia buvo vokiečių. Be jų, Vilniuje dar apsigyveno nemažai rusų, Lietuvos valdinių, kurie taip pat vertėsi prekyba su vokiečiais. Lietuvos valdovai turėjo šiuos pirklius labai branginti ir proteguoti. Jie turbūt buvo jų finansiniai agentai, kurie kunigaikščių surinktas duokles iškeisdavo į kitus jiems reikalingus daiktus. XIV a. Lietuvoje pamažu atsirado nauja visuomenės klasė – pirkliai, – dar negausi, bet svari, įtakinga, valdžios branginama. Jos interesai reikalavo taikos, ypač su vokiečiais. Karingas Kęstučio nusistatymas prieš vokiečius turėjo sukelti šios visuomenės opoziciją didžiajam kunigaikščiui. Jogaila su taikos politika vokiečių atžvilgiu jai buvo daug artimesnis ir malonesnis valdovas. Ji turėjo gailėtis jo pasitraukimo iš didžiojo kunigaikščio sosto.

Lietuvos valdžia nesikišo į vidinius savo prekybininkų reikalus ir leido jiems savarankiškai organizuotis ir veikti. Lietuvos pirkliai vokiečiai, valdžios netrukdomi, sudarė savaimingą bendriją. Vokiečių miestų pavyzdžiu, savo bendrijai tvarkyti jie rinkosi patikimus žmones iš savo tarpo, kurie jiems vadovavo. Vilniuje šiuo laiku buvo iškilęs miestietis Hanulis, Rygos vokietis, kuris vėliau visur figūravo kaipo Jogailos patarėjas, jo pasiuntinys. Hanulis turėjo platesnių prekybinių planų, siekė praplėsti prekybos kelią iš Rygos pro Vilnių, Gardiną ir Lenkiją. Liublino miestas turėjo pasidaryti lietuvių–lenkų prekybos centru.

Svetimųjų, kitatikių elemento įsistiprinimas Lietuvoje neabejotinai turėjo paveikti ir lietuvių pasaulėžvalgą, jų tikybinį nusistatymą. Stiprus prisirišimas prie senųjų dievų turėjo susilpnėti. Kai kuriuose visuomenės sluoksniuose, ypač vyraujančiame bajorų sluoksnyje, kuris turėjo daugiausia santykių su kitataučiais ir kitatikiais, turėjo atsirasti indiferentiškumo. Kadangi senovės Lietuvoje nebuvo dvasininkų luomo, tai nebuvo kas palaiko ir stiprina tikybinę nuotaiką. Ji laikėsi tik papročiais, inercija. Lietuvos istorinė tradicija kaltina net patį Kęstutį sulaužius prosenių tikėjimo dėsnius, vedus merginą, davusią dievams

pažadą pasilikti skaistybėje. Matyti, ir senasis lietuvių kovotojas už senovės tikėjimą nesvetimas buvo lietuvių tautoje pradėjusiai vyrauti naujai nuotaikai, nors viešai dėjosi esąs nepermaldaujamas jos priešas.

Plačiosios lietuvių masės valstybės gyvenimo tvarkyme nedalyvavo. Taip tuomet buvo visur Europoje. Tačiau jos buvo verčiamos dalyvauti krašto gynime nuo įsiveržusių priešų; buvo priešų plėšimų ir naikinimų aukos. Jos turėjo pageidauti ramybės, taikos.

Visos šitos aplinkybės sudarė palankią dirvą Jogailą grąžinti didžiojo Lietuvos kunigaikščio sostan.

Suokalbio priešaky atsistojo Skirgaila, Jogaila ir Kaributas. Už jų stovėjo Vokiečių ordinas, kuris buvo tikras spiritus movens. Ne be vokiečių pagalbos į suokalbį buvo įtraukti ir Vilniaus miestiečiai. Kaip matyti iš įvykių eigos, suokalbininkų planas buvo laikinai atitraukti Kęstutį iš tikrosios Lietuvos, netikėtai užimti sostinę ir jon pakviesti iš Vitebsko Jogailą. Kęstutis, matyti, visiškai nebuvo įtaręs Jogailą dalyvaujant suokalby ir, prieš išvykdamas į Lietuvos valstybės rytus, įsakė jam vykti taip pat į Naugardo Sieversko sritį sukilimo malšinti. Tačiau jis nepaklausė įsakymo ir, pasilikęs Vitebske, ruošėsi perversmui.

Šio suokalbio metu labai neaiški Vytauto pozicija. Tėvo paskirtas Vilniaus komendantu, kritišku momentu jis iš Vilniaus pasišalina ir vyksta į Trakus. Tai labai primena jo elgesį prieš metus, kai Kęstutis ėmė manyti, kad prieš jį suruoštas sąmokslas, ir kai Vytautas, nenorėdamas tėvui padėti, išvyko į Drogičiną. Tačiau jokių duomenų įtarti Vytautą dalyvavus sąmoksle arba žinojus apie jį nėra. Kautynės prie Vilniaus pilies sienų, kurios įvyko kaipo perversmo rezultatas, greičiau rodo, kad Vytautas buvo suokalbiui svetimas ir kad jį galima kaltinti tik nesugebėjimu orientuotis susidariusioje Lietuvos politinėje situacijoje.

Perversmą įvykdė Vilniaus miestiečiai. Neva gaudydami piktadarį, pasislėpusį pilyje, jie įsiveržė pilin ir išžudė jos įgulą. Tapę pilies valdovais, jie tuojau pakvietė Jogailą atvykti Vilniun. Jogaila ten buvo jau birželio 12 d.

Po kelių dienų su greitomis surinkta savo kariuomene į Vilnių atvyko Vytautas. Prie Vilniaus sienų įvyko kautynės tarp dviejų pusbrolių vadovaujamų kariuomenių. Vytautas buvo sumuštas ir priverstas trauktis į Trakus. Kautynėse iš abiejų pusių žuvo apie 1000 žmonių. Jų laimėtojas Jogaila vėl pasiskelbė didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu.

Apie Vytauto kautynes su Jogaila prie Vilniaus kalba tik vienas Vokiečių ordino heroldas Vygandas Marburgietis. Kiti šaltiniai apie tai nieko nesako.

Po kautynių Vytautas tuojau pasitraukė į Trakus. Jogaila negalėjo būti ramus, kol šitoje stiprioje pilyje buvo jo priešininkai, juo labiau kad Kęstutis turėjo savo rankose kariuomenę, tik laikinai išvykusią iš Lietuvos. Jogailai būtinai reikėjo atimti iš Kęstučio šalininkų šį svarbų atosparos punktą, kol Kęstučio kariuomenė dar nebuvo sugrįžusi. Todėl, nieko nelaukdamas, jis su savo kariuomene išvyko į Trakus.

Tolimesnių įvykių aprašymas vokiečių kronikininkų taip supainiotas, kad nelengva visai tiksliai nustatyti tikrąją jų eigą.

Vokiečių ordinas su dideliausiu akylumu turėjo sekti antrojo suokalbio prieš Kęstutį eigą. Jam nebuvo jokių abejonių, kad šį kartą kova už aukščiausią val-

džią Lietuvoje turi privesti prie kruvino abiejų priešininkų susirėmimo. Jo belaukdamas, Vokiečių ordinas mobilizavo savo kariuomenę ir laikė ją paruošęs žygiui prieš Lietuvą. Vokiečių ordino magistras įsakė ir Livonijos ordinui padaryti taip pat.

Kautynės prie Vilniaus pilies sienų buvo tik tolimesnių kautynių preliudija. Jos Ordinui buvo ženklas, kad atėjo laikas įsikišti į dviejų Lietuvos valdovų savitarpio žudynes ir tinkamu momentu tam ar kitam priešininkui padiktuoti savo valią.

Ordinas žygiavo Lietuvon su tomis pat bombardomis, kuriomis pernai buvo taip greitai ir lengvai sutriuškinęs Naujapilės pilį. Jam pakeliui stovėjo Kęstučio pilis, kurią Vygandas Marburgietis vadina Egollen, o Annalista Thorunensis – Egol. Kadangi nėra žinių, kurioje vietoje vokiečiai perėjo Nemuną, tai negalima tiksliai nustatyti, kas tai per pilis. „Scriptores rerum prussicarum" leidėjai mano, kad tai buvo Eiguliai prie pat Kauno. Tačiau vargu ar reikėjo turėti dvi pilis vieno kilometro ar dar mažesniu atstumu. Greičiausiai tai buvo taip dažnai vokiečių kronikininkų minima Ariogalos pilis prie Dubysos.

Šios pilies apgulimas tęsėsi labai trumpą laiką. Senos pilys jau nebegalėjo išsilaikyti prieš bombardas arba patrankas. Ariogalos pilis 1382 m. birželio 30 d. buvo paimta ir sudeginta, o visi jos gynėjai, išskyrus du žymiu bajoru, išžudyti. Žiaurumu vokiečiai stengėsi įbauginti lietuvius. Nebesutikdama daugiau niekur pasipriešinimo, Ordino kariuomenė skubėjo į Trakus.

Nors Ordino žygis Lietuvon buvo daromas su Jogailos brolio Skirgailos, kuris vis dar buvo Ordino žemėse, žinia, pritarimu, tačiau pats Jogaila sugebėjo atspėti, kad Ordinas veržiasi Lietuvon ne iš kokios nors meilės jam ir jo šalininkams. Jis nebuvo tikras, kaip gali vokiečiai pasielgti kritišku momentu, ir todėl pasiskubino padaryti su Ordino kariuomenės vadais – Ordino vyriausiuoju maršalu Kunu von Hattensteinu, Balgos komtūru Dietrichu von Elneriu, Ragainės komtūru Vygandu von Baldersheimu, Brandenburgo komtūru Saksų kunigaikščiu Albrechtu ir Sambijos vaitu (fogtu) Jonu von Lorichu – trumpalaikę taikos sutartį, iki tų metų rugsėjo 8 d. Be paties Jogailos, jos dalyviais išvardyti dar jo motina Julijona, brolis Skirgaila ir visi kiti broliai. Abi pusės pasižadėjo iki sutarties galiojimo laiko susitariančiųjų šalių kraštų nepuldinėti ir nedaryti jiems jokios žalos. Be to, Ordinas dar pasižadėjo neiti į jokius draugingus santykius su Kęstučiu ir jo sūnumis ir nepriiminėti jų pasiuntinių. Šitas paskutinių sąlygų įrašymas rodo, kaip gerai Jogaila suprato Ordino intencijas ir kaip gudriai stengėsi apsisaugoti.

Sutartis buvo pasirašyta šeštą dieną po Ariogalos pilies sudeginimo, 1382 m. liepos 6 dieną, Bražuolės kaime, kokie 5 kilometrai į šiaurės vakarus nuo Trakų[3]. Po šios sutarties pasirašymo vokiečiai ir Jogaila vyko prieš Trakus kaip savotiški sąjungininkai. Sutartimi jie nepasižadėjo teikti vieni kitiems pagalbos. Šitos aplinkybės nereikia išleisti iš akių. Ji turi didelę reikšmę. Be jos beveik negalima suprasti Trakų apgulimo eigos. Bražuolės sutartis paskelbta palyginti neseniai, 1891 m., ir nedaug kas yra ja pasinaudojęs savo studijoms. Apie jos buvimą nežinojo net vokiečių metraštininkai, kaip tatai matyti iš jų įvykių aprašymų.

[3] *CEXV. T. 1. P. 1. Dok. 1.*

Jogailos ir Ordino kariuomenės nuvyko į Trakus, rodosi, tuo pačiu metu, liepos 18 d. Kadangi tarp jų nebuvo jokio susitarimo dėl bendrų veiksmų, tai čia jos pasirodė kaipo konkurentės. Kiekviena norėjo paimti pilį ir turėti savo betarpiškoje valdžioje. Ypač to norėjo Vokiečių ordino vyriausiasis maršalas. Šita aplinkybė turėjo sukelti Jogailos ir vyriausiojo maršalo nepasitikėjimą vienas kitu, nors neseniai buvo pasirašyta taikos sutartis.

Vytautas, išgirdęs apie besiartinančią priešininkų kariuomenę, tuojau apleido Trakus ir su šeimyna išvažiavo į Gardiną. Iš čia jis davė žinią tėvui į Naugardo Sieversko sritį apie gresiantį pavojų ir ėmė pats rinkti kariuomenę.

Kęstutis turėjo skubiai grįžti, nespėjęs sudrausti Kaributo. Ar buvo su juo kokių nors susirėmimų, nežinia. Tačiau pats skubus Kęstučio pasitraukimas davė Vygandui Marburgiečiui progą tvirtinti, kad jis buvęs su skandalu rusų išvytas. Jo išvijimas išdėstytomis aplinkybėmis—tai paties Vygando vaidentuvės padaras, lygiai kaip ir jo pasakymas esą 500 Kęstučio žmonių buvę užmušti.

Trakų pilis buvo viena stipriausių visoje Lietuvos valstybėje. Pastatyta saloje, ji buvo neprieinama vasaros metu. Galiausiai joje Kęstutis buvo patalpinęs bombardas, kurias buvo vežiojęsis Jurbarko piliai bombarduoti. Visu kuo aprūpinta, turinti nemažą įgulą ji galėjo ilgai gintis, bent tol, kol bus pargrįžęs Kęstutis. Tačiau jos įgula neparodė nė mažiausios drąsos ir ištvermės. Ar tik nebus jos neigiamai paveikęs jos viršininko Vytauto pasitraukimas šiuo kritišku momentu?

Dviejų kariuomenių noras paimti tą pačią pilį galėjo anksčiau ar vėliau baigtis jų pačių ginkluotu susirėmimu. Pavojui pašalinti buvo reikalingas naujas Jogailos ir Ordino maršalo susitarimas. Iniciatyva greičiausiai ėjo iš Jogailos. Jis vėl pasinaudojo broliu Skirgaila kaipo tarpininku. Buvo nesunku įtikinti Ordino vyresnybę, kad pilies paėmimas negali išeiti Ordino naudai, nes Ordinas negalėtų jos išlaikyti, kaipo esančios per toli nuo jo žemių. Už atsisakymą Jogaila turėjo pažadėti Ordinui kokią nors kitą kompensaciją, deja, mes jos nežinome. Galima tik spėti, kad viskas sukosi aplink tuos punktus, kuriuos Ordinas aiškiai suformulavo vėliau – krikščionybės priėmimas per ketverius metus ir vasalitetas. Galima taip pat manyti, kad šios sąlygos buvo iškeltos jau ir anksčiau, dar Skirgailai veikiant abiejų ordinų žemėse. Tačiau paremti spėjimą kokiais nors liudijimais negalima.

Apgultiesiems buvo neaišku, kokie santykiai buvo nusistoję tarp Jogailos ir Ordino kariuomenių. Skirgailai rūpėjo pasiekti, kad pilis pasiduotų Jogailai, o ne Ordino maršalui, nes tai lengvino Jogailos padėtį. Kad greičiau pasiektų pageidaujamą tikslą, Skirgaila ėmė grasinti įgulos komendantui, jog Ordino kariuomenė tol nepasitrauksianti, kol nebus paėmusi pilies ir išžudžiusi įgulos, kaip kad ji tai padarė Ariogaloje. Jei įgula pasiduotų Jogailos vardu, tai jis žadėjo, kad Jogaila susikalbėsiąs su Ordinu ir sugebėsiąs apsaugoti įgulos neliečiamybę.

Lyg patvirtindami Ordino grasymus, paties Ordino pasiuntiniai pareiškė įgulos komendantui, kad Ordino kariuomenė nepasitrauksianti tol, kol pilis nebus sudeginta. Derybos ir grasinimai tęsėsi dvi dienas. Kai pagaliau Jogaila pažadėjo įgulai dar laisvą pasitraukimą, liepos 20 d. Trakų pilis pasidavė Jo-

gailos vardu. Visa Kęstučio įgula pasitraukė iš jos ir užleido vietą naujai. Jogaila padovanojo Trakus ir visą Trakų kunigaikštystę Skirgailai tokiomis pat teisėmis, kokiomis juos buvo valdęs Kęstutis. Pažadų įgulai Jogaila neišlaikė. Susitaręs su Ordino maršalu, jis įsakė pakeliui suimti ir laikyti kalėjime visus įžymesnius Kęstučio bajorus.

Pasidavus Trakų piliai, Ordino maršalas tolesnį buvimą prie Trakų laikė nereikalingu. Grįždamas atgal, jis padovanojo Jogailai visas atsivežtas bombardas ir įsakė savo kariuomenei daugiau niekam iš pagonių nedaryti skriaudos ir žalos. Visi paimti nelaisvėn lietuviai buvo paleisti.

Ordino kariuomenė, Vygando Marburgiečio žodžiais tariant, grįžo „leto corde et sani“ (linksma širdimi ir sveika). Jos vadas maršalas grįžo triumfuodamas. Derybose su Jogaila pilies apgulimo metu jis turėjo pasiekti Ordiną džiuginančių Lietuvos didžiojo kunigaikščio pažadų. Be to, Jogailai grėsė Kęstučio pavojus, kuris galėjo padaryti jį dar švelnesnį ir dar nuolaidesnį Ordinui. Tai buvo dideli vokiečių pasiekimai Lietuvos atžvilgiu.

Kęstutis sugrįžo etnografinėn Lietuvon jo sostinei jau pasidavus. Tačiau jis nenusiminė, savo bylos su Jogaila vis dar nelaikė pralaimėta. Gardinas pasidarė jam kariuomenės koncentravimo baze. Kęstutis nežmoniškai energingai ieškojo talkininkų. Jis kreipėsi pagalbos į jaunesnįjį brolį Liubartą ir į žentą Mozūrų kunigaikštį Janušą, ir į Žemaičius.

Kadangi Žemaičiai buvo atkirsti nuo Gardino Jogailos ir Skirgailos dabar valdomų žemių ir tiesioginis susisiekimas paprastais keliais buvo negalimas, Kęstutis į jų centrą Medininkus nuvyko Užnemunės miškais, tik jam vienam žinomais takais ir šuntakiais. Matyti, jis bijojo pakliūti į Jogailos ir Skirgailos pastatytos sargybos rankas.

Šią kritišką valandą laimė apleido senąjį Lietuvos didvyrį.

Jo žentas Mozūrų kunigaikštis Janušas, užuot ėjęs uošviui talkon, puolė pasilikusią be apsaugos Palenkę, užėmė Drogičiną ir Melniką ir ten paliko savo įgulas, o Suražo, Bielsko, Kremeneco ir Brastos kraštus labai nuniokojo. Bandė paimti ir Brastą, į kurią Kęstutis buvo pasiuntęs savo žmoną Birutę, bet nepajėgė to padaryti ir sugrįžo namo.

Žemaičiai, kuriuos Kęstutis buvo gynęs nuo vokiečių kelias dešimtis metų ir kurių atsidavimu jis tikėjo, neparodė jam nė mažiausio entuziazmo. Iš pradžių jie visai atsisakė kištis į kunigaikščių tarpusavio kovas pareikšdami, kad savo ponu ir valdovu laikysią Jogailą ir jam liksią ištikimi, jei jis neišsižadės savo tėvų tikėjimo ir kalbos („si Jagel voluerit manere in ritu paganorum et origine sua"); tik priešingu atsitikimu, jei Jogaila taptų krikščioniu, žadėjo palaikyti Kęstutį. Jie nutarė tuojau pasiųsti pasiuntinius pas Jogailą jo atsiklausti. Tik negavę iš jo patenkinamo atsakymo, žemaičiai perėjo Kęstučio pusėn. Vygandas Marburgietis liudija, kad Kęstučiui talkon nuėjo 9000 vyrų. Tai, be abejo, labai perdėtas skaičius.

Rugpjūčio 3 d. Kęstutis jau stovėjo su savo pulkais prie gimtosios pilies sienų. Vytautas atvedė jam kariuomenę, surinktą Gardino ir Palenkės srityse.

Livonijos ordino magistras nespėjo išvykti karan prieš Lietuvą vienu laiku su Vokiečių ordino kariuomene.

Žygiuodamas pro pasilikusią be jokios apsaugos Žemaitiją, jis ją negailes-

tingai plėšė, degino ir žudė gyventojus. Jis vyko tuo laiku, kai tarp Vokiečių ordino maršalo ir Jogailos jau buvo įvykęs naujas susitarimas, kai Trakų pilis jau buvo paimta ir kai Vokiečių ordino kariuomenė jau buvo apleidusi Lietuvos kraštą. Matyti, jis dar nežinojo apie Vokiečių ordino maršalo įsakymą susilaikyti nuo bet kokio plėšimo. Jogaila su Bražuolėje pasirašyta sutartimi, kuri galiojo ir Livonijos ordinui, pasiskubino Livonijos kariuomenę pasitikti prie Nevėžio ir pranešti jos vadams apie draugingumą ir kviesti ją talkon prieš Kęstutį. Apie Livonijos kariuomenės ir Jogailos nuvykimo į Trakus dieną žinių neturime. Jie turėjo nuvykti arba anksčiau už Kęstutį, arba tuo pačiu metu, nes kitaip Kęstutis būtų skubėjęs imti savo pilį.

Abi priešininkų kariuomenės sustojo viena prieš antrą trijų šūvių atstumu, pasiruošusios kautynėms. Dar nė vieną kartą nuo pat valstybės įsikūrimo Lietuva nebuvo gyvenusi tokios baisios valandos. Kruvinoje tarpusavio kovoje turėjo žūti jos gyvosios jėgos. Jei prie Vilniaus sienų mušėsi tikrieji lietuviai su Lietuvos valdiniais kitataučiais, tai dabar prie Trakų abiejose kariuomenėse neabejotiną daugumą sudarė tikrieji lietuviai. Abudu priešininkai gerai suprato, kokie gali būti šių kautynių rezultatai Lietuvai, ir su gedinčia širdimi turėjo laukti baisaus kautynių pradžios momento. Ar laimėtų viena, ar kita pusė, faktiškai pralaimėtų visa Lietuva, nes jos nusilpimu tuojau pasinaudotų Vokiečių ordinas. Ne veltui, sugrįžęs iš paskutinio karo žygio, Vokiečių ordino maršalas, kuris to žygio metu, birželio 24 d., mirus magistrui Vinrichui von Kniprodei, stovėjo Ordino priešakyje, įsakė paruošti kariuomenei maisto ir arkliams pašaro šešioms savaitėms.

Paskutinę valandą turėjo žybtelti abiem priešininkams mintis išvengti kruvino susirėmimo ir ieškoti susitaikymo priemonių. Sunku yra pasakyti, katras iš abiejų priešininkų pirmas pasiūlė derybas. Vokiečių kronikininkas Vygandas Marburgietis sako, kad pirmas pradėjęs derybas Vytautas, kuris savo ir savo tėvo vardu pasiūlęs Jogailai pasiduoti. Jis tai padaręs po ilgo apsigalvojimo („animo premeditato"). Vytautas esą prašęs neišžudyti jo tėvo kariuomenės („petut pro reliquo populo, ne perdatur"). Jogaila, pasidavęs Vytauto maldavimams, įkalbėjęs magistrą būti gailestingą. Jogaila ir Livonijos magistras sutikę priimti pasidavimą ir paėmę nelaisvėn 5000 žmonių.

Iš Vygando Marburgiečio atpasakojimo savaime išplaukia išvada, kad Kęstutis, pabūgęs susijungusių Jogailos ir Livonijos magistro kariuomenių ir nebesitikėdamas kautynes laimėti arba sveikas pasitraukti, nebematė kitos išeities, kaip tik pasiduoti savo broliavaikio malonei. Toks tvirtinimas kyla iš premisos, kad Jogailos ir Livonijos magistro kariuomenė buvo daug gausesnė už Kęstučio kariuomenę. Tokios nuomonės laikosi ir mūsų dienų istorikai Prochaska ir iš dalies Smolka.

Tačiau Jogailos ir jo sąjungininko kariuomenės persvara atrodo labai abejotina. Vygando Marburgiečio liudijimu, Livonijos ordino magistras atsivedęs tik 300 karių. Vygandas Marburgietis sako: „Deinde rex Kynstut cum grandi exercitu venit prope Tracken. Rex Jagel verro occurit, ei, nec fugit. Cui magister Lyvoniensis 300 destinaverat in succursum" (Paskui karalius Kęstutis su didele kariuomene prisiartino prie Trakų. Karalius Jogaila išeina priešais jį ir nebėga. Jam Livonijos magistras buvo paskyręs pagalbon 300 žmonių). Taigi tas pats

Vygandas Marburgietis kalba apie didžiulę Kęstučio kariuomenę, apie Jogailos baimę jos akivaizdoje ir tik apie 300 livoniečių, nuėjusių Jogailai talkon. Šitų duomenų akivaizdoje, rodosi, turi atkristi spėjimas, kad Kęstutis pasidavęs Jogailai iš sielvarto.

Vokiečių talka ne tik negalėjo daug pagelbėti Jogailai, bet dargi galėjo jį pražudyti.

Ne per seniai Trakų pilies apgulimo metu Jogaila ir Skirgaila dėjo visas pastangas, kad parodytų savo kariuomenei ir pilies įgulai, jog jokio ryšio tarp jo ir vokiečių nėsą. Dabar gi, kaip ir prie Polocko, Jogailos lietuviai stovėjo kaipo sąjungininkai greta tų, kurie prieš kelias dienas ugnimi ir kardu paženklino Žemaičiuose savo kelią. Ar negalėjo pasikartoti tie patys dalykai, kurie jau buvo vieną sykį prie Polocko? Ar Kęstučio šaukiama lietuvių kariuomenė negalėjo atsidalinti nuo priešų ir pereiti jo pusėn?

Jogaila, matyti, drebėjo prieš tokį eventualumą. Jis turėjo vengti susirėmimo ir valstybiniais, ir dar daugiau asmeniniais sumetimais.

Senasis Lietuvos metraštis yra daug arčiau tiesos, sakydamas, kad „pasitarimų iniciatyva ėjusi iš Jogailos“, kuris pasiuntęs savo kunigaikščius ir bajorus į Kęstučio kariuomenę prašyti pasimatymo su Vytautu ir kaipo susitaikinimo sąlygą siūlydamas grįžti prie tos politinės santvarkos, kuri buvo prieš 1381 metus. Vytautas panorėjo pasimatymo su Skirgaila ir iš jo pareikalavo priesaikos, kad pasitarimo metu joks pavojus nebegrės nei jam, nei jo tėvui. Skirgaila reikalaujamą priesaiką davė. Iš pradžių derybas su Jogaila ir Skirgaila vedė vienas Vytautas. Kai po pasikalbėjimų su Jogaila Vytautas, Skirgailos lydimas, nuvyko Kęstučio stovyklon prašyti pastarąjį vykti tartis su Jogaila, Kęstutis griežtai atsisakė. Neveikė Skirgailos pakartotos Jogailos ir jo paties vardu duotos priesaikos. Senasis Lietuvos didvyris labai teisingai įvertino esamą padėtį ir nelinkęs buvo nieku nusileisti. Tik Vytauto maldavimai ir jo paties ir Jogailos vardu duota priesaika privertė Kęstutį pakeisti nusistatymą. Pasitraukimas iš savo stovyklos ir vykimas pas Jogailą, susidėjusį su pikčiausiais Lietuvos priešais, Kęstutį silpnino morališkai.

Iš Jogailos stovyklos Kęstutis jau nebegrįžo pas savuosius. Tariamai Kęstučio vardu jo kariuomenei buvo duotas įsakymas išsiskirstyti, nes esą jis susitaikęs su Jogaila, o pats buvo nuvežtas į Vilnių neva deryboms baigti. Čia Kęstutis buvo suimtas ir pasiųstas į Krėvos pilį. Lietuvos senasis metraštis sako, kad Vilniuje Kęstutis buvo apkaustytas geležiniais pančiais (I kak k Wilni pojechali, kniazia welikoho Kestutia diadiu swojeho okowaw). Tai, be abejo, metraštininko perdėjimas. Jogaila nieku būdu nebūtų drįsęs to padaryti Vilniuje. Ten ir Kęstutis turėjo savo šalininkų ir, be to, kelionė iš Vilniaus į Krėvą gana tolima, ir gyventojai galėjo pastebėti vežamą surakintą didįjį kunigaikštį, kas nebūtų išėję Jogailai į naudą.

Krėvoje iš tikrųjų Kęstutis galėjo būti surakintas, nes metraštininkas kalba apie jo uždarymą bokštan, kur galėjo būti laikomi tik nusikaltėliai. Nuvežtą Krėvon Kęstutį penktą naktį pasmaugė, senojo Lietuvos metraščio liudijimu, Jogailos tarnai, matyti, pristatyti jam patarnauti: Prokša, kuris davinėjo jam gerti, Mostevas, Kučiokas, arba Kučiukas, ir Lisica Žibentiaj, tai yra žibintojas. Iš kur prie Mostevo yra žodis brat (brolis, kuris su jokiu kitu žodžiu nėra

surištas. Greičiausiai čia bus perrašinėtojo ar paties rašytojo kas nors praleista, gal Mostevo brolio vardas)? Įsidėmėtina, kad Kęstučio žudytojų tarpe nėra nė vieno lietuviško vardo, o vis gudiški vardai. Matyti, Jogaila bijojo Kęstučio pabėgimo ir apstatė jį jam visiškai svetimos dvasios žmonėmis, kad nepasikartotų pabėgimo iš Marienburgo pilies istorija.

Po Kęstučio nužudymo dėdės aplankyti Krėvon nuvyko Skirgaila, kuris buvo laidavęs jo saugumą. Radęs jį nebegyvą, jis pervežė jo kūną į Vilnių. Čia Kęstutis, pagonių papročiu, buvo iškilmingai sudegintas ant laužo. Drauge su juo buvo sudeginti jo mylimieji žirgai, rūbai, ginklai, medžiokliniai šunys ir sakalai. „Ir stebuklingu būdu pasidarė žemėje gili pusantro žmogaus ilgio kiaurymė, kuri priėmė į save jo pelenus. Tai daugelis matė, tačiau niekas iš stovinčiųjų savo gyvenimo nepataisė". Tokiais žodžiais baigia Vygandas Marburgietis Kęstučio paskutinių gyvenimo valandų aprašymą. Seno, nenuilstančio kovotojo žuvimas nuo savo valdinių rankų turėjo padaryti krašte labai gilų ir slegiantį įspūdį, jei apie jį tuojau visur paplito legendos, kurių viena pasiekė Vokiečių ordino heroldą ir buvo jo užfiksuota kronikoje.

Istorikai ne kartą gvildeno klausimą, ar Jogaila kaltas, ar nekaltas dėl tragiško Kęstučio žuvimo. Šiuo klausimu nedaug teturime medžiagos.

Senasis Lietuvos metraštis tenurodo, kad Kęstutį pasmaugę Jogailos tarnai, bet nenusako ar Jogailos liepiami, ar su jo žinia, ar be jo įsakymo ir žinios.

Vygandas Marburgietis, vienintelis kronikininkas, kiek plačiau aprašęs slegiančius 1380–1382 m. Lietuvos įvykius, vienoje vietoje sako: „Kynstut in captivitate strangulatur" (Kęstutis, paimtas nelaisvėn, pasmaugiamas), o kitoje vietoje pareiškia: „Ed quomodo obierit, nemo unquam cognovit" (Bet kokiu būdu mirė, niekas niekados nesužinojo).

Vėliau einant kovoms tarp Jogailos, tapusio Lenkijos karaliumi, ir Vokiečių ordino, Ordino archyvan pateko žinia, kad „Jogaila, dabartinis lenkų karalius, kalėjime pasmaugė Kęstutį".

Vytautas savo memorandume, įteiktame apie 1390–1392 m. Vokiečių ordinui, rašė: „uff der truwe nomen sy unszu fatir, und vorterbten in" (davę priesaiką, jie (t.y. Jogaila ir Skirgaila) paėmė mūsų tėvą ir nužudė). Taigi dauguma tų laikų šaltinių yra tos nuomonės, kad Jogaila kaltas dėl Kęstučio žuvimo. Ar jis nužudytas buvo tiesioginiu Jogailos įsakymu, ar tarnai patys tai padarė, norėdami patarnauti savo ponui, ne tiek yra svarbu. Tarnai tai galėjo padaryti tik būdami tikri, kad jokia bausmė už tai jų nelaukia. Iš tikrųjų niekur nerandame nė mažiausio paminėjimo, kad kas iš Kęstučio mirties kaltininkų būtų buvęs nubaustas. Skirgailos lankymasis pas Kęstutį po jo mirties ir pačios iškilmingos laidotuvių apeigos rodo, kad Jogailai buvo labai svarbu įtikinti savo valdinius, jog Kęstutis mirė natūralia mirtimi arba kad nusiminimo valandą pats nusižudė. Kęstučio nusižudymas – tokia buvo oficialiai skleidžiama jo mirties versija. Ji rado atgarsį Torunės metraštininko (Annalista Thorunensis), Jono iš Posilgės kronikose.

Įvairios viena kitai prieštaraujančios versijos apie Lietuvos didvyrio mirtį privertė Kęstučio amžininką Vokiečių ordino heroldą parašyti: „Bet kokiu būdu mirė, niekas niekuomet nesužinojo".

Kęstučio žuvimo laiką galima nustatyti apytikriai: Kęstutis pasirodė prie

Trakų rugpjūčio 3 d., derybos tarp Jogailos ir Vytauto galėjo tęstis vieną dvi dienas, nuvykimas į Vilnių, areštas ir išsiuntimas į Krėvą galėjo užimti dar dvi dienas; kadangi Kęstutis buvo nužudytas penktą naktį po atvykimo Krėvon, tai turėjo būti 1382 m. rugpjūčio 10–11 d. Annalista Thorunensis ir Jonas iš Posilgės šį spėjimą patvirtina. Jiedu abudu sako, kad Kęstutis nusižudęs apie Marijos dangun ėmimo šventę, t.y. apie rugpjūčio 15 d.

Vytautas tėvo žuvimo metu buvo pusiau laisvas Vilniuje. Iš pradžių jis turbūt buvo patikėjęs Skirgailos parvežta iš Krėvos žinia apie Kęstučio savižudybę ir galėjo pats dalyvauti tėvo laidotuvėse. Po tėvo mirties suimtas ir išvežtas į Krėvą su dideliu pasitikėjimu jis kreipėsi į pusbrolį prašydamas jį išpildyti neseniai duotą pasižadėjimą ir atiduoti jam valdyti tėvo paliktas žemes. Net pirmą kartą pabėgęs pas Vokiečių ordino magistrą jis niekur nekėlė klausimo apie Kęstučio nužudymą. Šią žinią jis turbūt bus sužinojęs vėliau ir tuomet ėmė ja remtis kaip neužginčijamu faktu.

Po Kęstučio mirties buvo daugiau aukų.

Senojo Lietuvos metraščio liudijimu, Jogaila, keršydamas už Vaidilos pakorimą, liepęs ant rato nužudyti Kęstučio žmonos dėdę, jos tėvo brolį Vidmantą, ir nukirsti galvas daugeliui Kęstučiui atsidavusių bajorų.

Apie Birutės nužudymą negalima pasakyti nieko tikra. Kęstučio nužudymo metu ji buvo Lietuvos Brastoje. Vygandas Marburgietis vienoje vietoje rašo, kad ją paskandinę, bet kur ir kada nenurodo. Vytautas savo memorandume, kuris aukščiau buvo paminėtas, skundėsi, kad Jogaila ir Skirgaila ją nužudę. Tačiau vėliau, Konstanco bažnytiniame susirinkime, kai vokiečiai skundė Jogailą nužudžius savo dėdę ir dėdienę, Jogailos ir Vytauto bažnytiniam susirinkimui įteiktame memorandume tai griežtai užginčijama. Jame sakoma: „Longe post displicencias vixit in statu suo gloriose et postea morte laudabili finem vitae suae consummavit et sepulchrum ipsius pro nunc apparet gloriosum" (Po visų savo skaudulingų pergyvenimų ji ilgai gyveno garbingoje, jos asmeniui tinkamoje būklėje ir paskum garbingai baigė savo gyvenimą; jos kapas ir dabar dar yra laikomas pagarboje). Greičiausiai reikia tikėti šiuo Jogailos ir Vytauto pareiškimu: Jogailai Birutė niekuo nebuvo pavojinga ir jos nužudymas būtų buvęs betikslis, niekuo nepateisinamas. Vytautas apie jos nužudymą galėjo rašyti iš pykčio Jogailai, norėdamas pateisinti savo pabėgimą iš Lietuvos ir todėl vaizduodamas Jogailą kaip didžiausią piktadarį; Vygando Marburgiečio žinia galėjo būti paimta iš Vytauto memorandumo.

BIRUTĖ

Birutė, didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio žmona ir Vytauto motina, gyvenusi XIV a. antrojoje pusėje. Nei jos gimimo, nei mirties metai nėra tikrai žinomi. Joks tų laikų šaltinis Birutės vardo nemini. Pirmą kartą jis aptinkamas tik Lietuvos metraščio plačiosios redakcijos nuorašuose ir tai ne visuose. Ši redakcija atsirado ne anksčiau kaip pirmojoje XVI a. pusėje ar greičiausiai apie šio amžiaus vidurį. Pati plačiausia žinia apie Birutę yra vadinamojoje Bychovco kronikoje. Ji nėra organiškai susijusi su metraščio tekstu, ir atrodo esanti

Birutė
Dail. A. Pieńkowski

dirbtinai įterpta kaip savarankiškas kūrinys. Naujausias Lietuvos metraščių tyrinėtojas prof. T. Sušickij (m. 1920 m.) knygoje „Zachidno-ruski litopsi jak pamiatki literatury“ (1930)[1] spėja ją buvus užrašytą dar Vytauto laikais, bet ne anksčiau kaip 1405 m. Tačiau Lietuvos metraštyje, atsiradusiame Vytauto laikais ir žinomame Lietuvos metraščio trumposios redakcijos vardu, visiškai nieko apie Birutę nekalbama. Taigi Birutės vardas tėra išlikęs tik kaip istorinė tradicija. Jis yra taip stipriai istorinėje tradicijoje prigijęs, kad ligi šiol dar niekas iš istorikų nėra kėlęs dėl Birutės rimtų abejojimų.

Bychovco kronikos paduota žinia apie Birutę skamba šitaip: „Kęstutis, beviešpataudamas Trakuose ir Žemaičiuose, išgirdo apie Palangos mergelę, vardu Birutę, kuri, pagonių papročiu, buvo davusi savo dievams pažadą išlaikyti nekaltybę ir kuri pati buvo žmonių garbinama kaip deivė. Ir nuvyko ten pats kunigaikštis Kęstutis, ir patiko didžiajam kunigaikščiui mergelė tuo, kad ji buvo labai graži ir protinga, ir jis prašė ją būti jo žmona, bet ji nenorėjo sutikti ir atsakė: „Aš esu pasižadėjus dievams išlaikyti nekaltybę ligi gyvos galvos“. Ir kunigaikštis jėga paėmė ją iš tos vietos ir su didele pagarba palydėjo ją ligi savo sostinės Trakų. Sušaukęs brolius, jis iškėlė drauge su broliais dideles vestuves ir paėmė tą panelę Birutę sau per žmoną. Ir nuvažiavus kunigaikščiui Kęstučiui mylią nuo Trakų, patiko jam labai graži vieta tarp ežerų. Jis ten apsigyveno, pastatė pilį ir davė jai Naujųjų Trakų vardą ir perkėlė savo sostinę iš Senųjų Trakų į Naujuosius Trakus. O žinokite, kad jo sūnus Vytautas gimė Senuosiuose Trakuose. Toje vietoje, kur

[1] Сушицкий Т. *Західно-руські літописи як памятки літератури. Київ, 1921.*

buvo gimęs, Vytautas po tėvo mirties pastatė Dievo Motinos Apreiškimo bažnyčią ir perkėlė ten Šventojo Augustino ordino vienuolius, to paties ordino, kuris turi Krokuvoje Tynece Šventojo Augustino vienuolyną“[2]. Šitą vienintelį istorinį liudijimą apie Birutę istorikas T. Narbutas supoetino, prirašė detalių, kurių nei tų laikų, nei vėlesniuose istoriniuose liudijimuose nėra: esą Birutė buvusi Žemaičių didiko Vidimanto duktė, tapusi vaidilute ir saugojusi Praurimos aukuro šventąją ugnį šventajame kalne netoli Palangos. Kęstutis, grįždamas iš karo žygio prieš kryžiuočius, pažinęs tą nepaprasto grožio mergelę, ją įsimylėjęs ir dėl skaistumo pažado jai atsisakius už jo tekėti, ją pagrobęs, nuvežęs į Naujuosius Trakus, savo sostinę, ir ten ją vedęs. Iš jos jis susilaukęs sūnų Patriko, Vytauto, Tautvilo ir Sigailos, arba Žygimanto[3]. Birutė pagrobta, anot Narbuto, buvusi 1338 m. Iš vienintelio istorinio padavimo, įtraukto į Lietuvos plačiosios redakcijos metraštį, galima padaryti tik tokią išvadą, kad Kęstučio žmona Birutė buvo kilusi iš Palangos krašto, kad ji buvo dievams pasižadėjusi netekėti už vyro, kad buvo nepaprastai graži ir išmintinga, kas turėjo atkreipti į ją viso krašto akis, ir kad kunigaikštis Kęstutis, ją pamatęs, būtinai įsigeidė ją turėti sau žmona, bet kadangi ji pati nenorėjusi laužyti apžado dievams, tai kunigaikštis ją pagrobė galbūt ne be tėvų ir giminių sutikimo. Vienas dokumentas, atsiradęs greičiausiai Vytauto valdymo laikais ir vadinamas „Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuaniae“, leidžia su tam tikru tikrumu nustatyti artimiausius Birutės gimines. Pasakojama, kad Jogaila, pasiuntęs Krėvon po Kęstučio mirties Vytautą, keršydamas už savo sesers vyro Vaidilos nužudymą, liepęs ant rato sudraskyti Vidimantą, Vytauto motinos dėdę, jos tėvo tikrą brolį, ir Butrimą, jos tikrą seserėną, kuris buvo vedęs Ulijoną Mantvydaitę[4]. Vadinasi, Kęstutienė buvo iš Vidimantų giminės ir susigiminiavusi su Mantvydais ir Butrimais. Šių pastarųjų giminių atstovai buvo artimiausi Vytauto bendradarbiai jam tapus didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Mantvydas, pakrikštytas Adalberto, arba Vaitiekaus, vardu, Vytauto valdžioje užima aukščiausias vietas, iš pradžių Vilniaus pilies komendanto (Capitaneus Vilnensis)[5], vėliau, kai 1413 m. buvo įkurta Vilniaus ir Trakų vaivadijos ir kaštelionijos, jis buvo pirmasis Vilniaus vaivada. Šioje tarnyboje jis išbuvo lig mirties. Paskutinį kartą yra minimas 1422 m. kaip vienas pasirašiusiųjų sutartį su Vokiečių ordinu prie Melnežerio[6]. Butrimui gana dažnai Vytautas pavesdavo įvairias diplomatines misijas santykiuose su Vokiečių ordinu[7]. Jonas Butrimas 1422 m. yra minimas kaip Vytauto vietininkas Smolenske[8]. Vidimantų vardas Vytauto laikų dokumentuose neaptinkamas. Greičiausiai vyriškų įpėdinių nei Birutės tėvas, nei jos dėdė arba dėdės nepaliko. T. Narbutas, teigdamas, kad Birutė buvusi vaidilutė, galėjo remtis XVII a. Lietuvos istoriku Kojalavičiumi, kuris Birutę pavadino lotyniškai vestale[9], ir juo pasekusiu vokiečių XVIII a. istoriku A. L. Schlözeriu[10]. Jiedu vestuves laiko buvusias 1370 m. Tačiau visa, ką Narbutas kalba apie Praurimos aukuro šventosios

2 *Kronika litewska. S. 17–18.*

3 Narbutt T. *Dzieje starożytnie narodu litewskiego. Wilno, 1835. T. 1. S. 86–87.*

4 *ПСРЛ. Т. 17. С. 225–226.*

5 *CEV. P. 71. Doc. 233.*

6 *Skarbiec dyplomatów. T. 1.*

7 *CEV. P. 607, 707.*

8 *Skarbiec dyplomatów. Dok. 1359.*

9 Koiałowicz Wiiuk A. *Historia Lituaniae. Dantiscum, 1650. T. 1. P. 340.*

ugnies kūrenimą šventajame kalne netoli Palangos, tenka laikyti paties istoriko spėliojimais arba dar tikriau prasimanymais. Deivės Praurimos vardą mini tik pats Narbutas, kuris sakosi jį radęs kažin kokio, jam vienam težinomo vyskupo Petro rankraštyje[11]. Praurimos vardo nemini net XVI a. Lasickis (De diis Samogitarum)[12], kuris buvo surašęs begalę lietuvių būtų ir nebūtų dievų. Visais ligi šiol turimais duomenimis ugnies garbinimas turėjo ryšį su Perkūno garbinimu ir ugnies šventovės tegalėjo būti Perkūno šventovės. Labai abejotina, ar iš viso ugnies šventovės tarnautojos galėjo būti moterys. Visa ligi šiol žinoma mitologinė lietuvių medžiaga kalba tik apie vyrus, kaip kulto tarnautojus, o ne apie moteris. Pats Narbutas, kalbėdamas apie Birutę, kaip kulto tarnautoją, sako, kad jos lietuviškai vadinosi „veidalotienė", ir tariamai remiasi XVI a. Lietuvos kronikininku Strijkovskiu, „kuris įsakmiai nusako ją buvus panašia kunige arba vestale". Čia naujas Narbuto prasimanymas, kadangi Strijkovskis nieko panašaus nesako. Jis tiksliai atpasakoja Lietuvos metraštį pačiais metraščio žodžiais, tepridėjęs, kad pas Birutę Kęstutis užjojęs grįždamas iš karo su vokiečiais Prūsuose. Šis nekaltas Strijkovskio spėjimas yra visiškai galimas. Nors visi Narbuto padaryti metraščio papildymai yra giliai įsišakniję istorinėje literatūroje ir ypač poezijoje, tačiau istoriniu požiūriu juos reikia griežtai atmesti.

Taip pat reikia atmesti ir Narbuto teigimą, kad Birutė buvusi vienintelė Kęstučio žmona, iš kurios jis susilaukęs keturių sūnų – Patirgo, Vytauto, Tautvilo ir Žygimanto-Zigmanto. Iš kitų istorinių šaltinių žinome Kęstutį turėjus sūnų Vaidotą, 1362 m. gynusį Kauną[13] ir vėliau buvusį Naugarduko valdytoju[14], ir Butautą, 1365 m. pabėgusį į Prūsus drauge su Survila ir pakrikštytą Karaliaučiuje Henriko vardu[15], kuris po nepavykusio Ordino talkinamo karo žygio 1365 m. rudenį Lietuvon, išvyko pas imperatorių Karolį IV*. Butauto sūnus Vaidutis, turėdamas 16 metų, 1381 m. taip pat pabėgo iš savo senelio Kęstučio globos į Vokiečių ordiną. Tarp Vaidoto, Butauto bei Narbuto minimo Patirgo ir Vytauto bei jo jaunesniųjų brolių pastebimas per didelis amžiaus skirtumas, kad juos būtų galima laikyti gimusiais iš tos pačios motinos. Vyriausias Kęstučio sūnus Patirgas yra Vygando minimas 1356 m. sausio 21 d. kaip savarankiškas Gardino kunigaikštis (rex Paterky vulgariter de Karten)[16]. Vargu ar 16–17 metų jaunikaitis galėjo būti skiriamas savarankišku vienos iš svarbiausių Lietuvos pilių komendantu. Kęstučio duktė Ringailė 1392 m. ištekėjo už jaunojo Mazovijos kunigaikščio Henriko, Plocko vyskupo nominato, o po jo mirties už Moldavijos kunigaikščio, arba vaivados, ir 1434 m. buvo Moldavijoje nužudyta. Amžiaus skirtumas tarp Patirgo ir Ringailės verčia manyti, kad jie buvo dviejų motinų vaikai, ir todėl Birutė galėjo būti antroji Kęstučio žmona. Galima net apytikriai nustatyti, kada Birutė ištekėjo už Kęstučio. Vokiečių kronikininko Konrado Bitschino liudijimu, lietuvių kautynėse su Vokiečių ordinu prie Rudavos, Sambijo-

10 Schlözer A. L. *Geschichte von Littauen, Kurland und Liefland.* *Hasse, 1785. S. 77.*

11 Narbutt T. *Dzieje ...T. I. S. 38–39.*

12 Lasicius J. *De diis Samogitarum caeterarumque Sarmatorum et falsorum christianorum... Basilea, 1615.*

13 *SRP. Bd. 2. S. 537; Bd. 3. S. 81–82.*

14 *CEV. P. 72. Doc. 233.*

15 *SRP. Bd. 2. S. 85, 550; Bd. 3. S. 83.*

* *Taip tekste.*

16 *SRP. Bd. 2. S. 522.*

je, 2 1/2 mylios nuo Karaliaučiaus, 1370 m. dalyvavo Jogaila turėdamas 22 metus, ir Vytautas – 20 metų[17]. Dabar neabejojama, kad Vytautas buvo vyriausias Kęstučio ir Birutės sūnus. Taigi pačios Birutės vestuvės galėjo įvykti maždaug 1349–1350 m. Kęstutis, ją vesdamas, galėjo turėti apie 50 metų. Gimę iš pirmosios Kęstučio žmonos, kurios vardas ir kilmė nežinoma, Kęstučio sūnūs galėjo būti jau tokio amžiaus, kad kiek vėliau (1356) jis galėjo drąsiai jiems pavesti savarankiškus politinius ir karinius uždavinius. Be Vytauto, Birutė su Kęstučiu susilaukė dar dviejų sūnų – Tautvilo-Konrado ir Žygimanto-Zigmanto bei trijų dukterų – Miklausos-Marijos, 1375 m. ištekėjusios už Tverės kunigaikščio Jono, Mykolo sūnaus, Danutės-Onos, 1380 m. ištekėjusios už Mazovijos kunigaikščio Jonušo, ir minėtos Ringailės-Elzbietos.

Apie Birutės gyvenimą žinių neliko. Visi jos vaikai, vieni anksčiau, kiti vėliau, priėmė krikštą. Spėjama, kad ji, kaip ir jos vyras, visą savo amžių liko ištikima seniesiems dievams. Greičiausiai ir ji, kaip ir Kęstutis, tikybą laikė tik politiniu įrankiu ir nesišalino bendravimo tiek su Vakarų, tiek su Rytų krikščionimis, kurie neretai lankydavo Trakus. Ar turėjo Birutė įtakos savo vaikams, ypač Vytautui, neaišku. Vytautas, matyti, ją mylėjo ir gerbė ir žiauriai atkeršijo kautynių lauke prie Eglėkalnio-Žalgirio 1410 m. savo kitados buvusiam draugui Brandenburgo komandorui Markvardui von Saltzbachui, kuris, 1409 m. balandžio 21 d. atvykęs su Vokiečių ordino delegacija Lietuvon derybų vesti, buvo negražiai atsiliepęs apie jo motinos Birutės elgesį. Apie Birutės paskutines dienas nieko tikro nežinome. 1382 m. prasidėjus lemiamoms kovoms tarp Kęstučio ir Jogailos, Kęstutis žmoną išsiuntė toliau nuo kovų lauko iš Gardino Lietuvos Braston tikėdamasis, kad ji galės rasti prieglaudą ir globą pas dukterį Danutę ir žentą Mazovijos kunigaikštį Jonušą. Tačiau pastarasis, norėdamas pasinaudoti Lietuvos vidaus kovomis savo valstybės sienoms praplėsti, puolė Palenkę ir tarp ko kito apgulė Brastą, kur buvo pasislėpusi Birutė. Vietos gyventojams pasipriešinus, Jonušas Brastos pilies nepaėmė ir turėjo grįžti tik su grobiu atgal[18]. Koks Birutės likimas po Kęstučio mirties, tikrai nežinia. Vytautas 1390 m. skunde Vokiečių ordinui teigė, kad Jogaila ją nužudęs[19]. Birutės amžininkas Vokiečių ordino kronikininkas Vygandas Marburgietis rašė, kad Birutė buvusi paskandinta[20]. Tačiau Vygando liudijimo nereikėtų laikyti atskiru ir savarankišku. Jam buvo gerai žinomas Vytauto skundas, ir jis galėjo juo pagrįsti savo pasakymą, pridėdamas tik tiek, kad Birutė buvusi paskandinta. Vytauto ir Jogailos jaunesnysis amžininkas, lenkų istorikas J. Dlugošas, kuris aistringai nekentė Jogailos ir jo giminės ir kuris nešykštėjo jam dažnai neužtarnautų ir neteisingų priekaištų, nedviprasmiškai kaltino Jogailą nužudžius Kęstutį[21], tačiau, išskaičiavęs Jogailos įsakymu nužudytus asmenis, sutarė su „Origo“ autoriumi – nė puse žodžio neprasitarė apie Birutės paskandinimą ar kitokį nužudymo būdą. Jei Dlugošas tai nutylėjo, tai tik dėl to, kad tokio fakto nežinojo. Kalbėdamas apie 1410 m. kautynes prie Eglėkalnio-Žalgirio tas pats autorius pareiškė, kad Vytautas įsakęs nužudyti paimtus nelaisvėn du Vokiečių ordino riterius Markvardą von Saltzbachą ir Sumbergą, arba Šaumbergą, dėl to, kad jie 1409 m. derybose prie Nemuno, netoli Kauno, nepado-

17 *Ten pat. T. 3. P. 479–480.*

18 *ПСРЛ. Т. 17. С. 145–146.*

19 *SRP. Bd. 2. S. 713: „und mine mutir ouch alzo vorterbten“.*

20 *Ten pat. P. 614: „matrem autem submergunt“.*

21 Długosz J. *Historiae Polonicae... Lib. 10. P. 66.*

riai atsiliepę apie jo motiną[22]. Priekaištas dėl moteriško kuklumo stokos galėjo būti padarytas tiek Birutei dar gyvai esant, tiek jai jau mirus. Jis neleidžia daryti kokių nors išvadų apie tai, ar 1409 m. Birutė dar gyveno, ar jau ne. Kai Konstanco bažnytiniame susirinkime 1414–1418 m. buvo svarstomas Lietuvos ir Lenkijos ginčas su Vokiečių ordinu dėl Žemaičių ir kai Vokiečių ordinas savo memorandume įrodinėjo Jogailos žiaurumą tvirtindamas, kad jis kalėjime pasmaugęs Kęstutį, o jo žmoną prigirdęs[23], tai Vytauto ir Jogailos įgaliotiniai įteikė bažnytiniam susirinkimui kontrmemorandumą, kuriuo vokiečių kaltinimai Birutės atžvilgiu buvo griežtai neigiami. Ten sakoma: „Po visų skaudulingų pergyvenimų ji ilgai gyveno garbingoje, jos asmeniui tinkamoje būklėje ir paskum garbingai baigė savo gyvenimą; jos kapas ir dabar dar laikomas pagarboje“[24]. Vokiečių memorandumo pasakymai yra tik Vygando Marburgiečio žodžių kartojimas, o šio liudijimas pagrįstas Vytauto skundu. Todėl turime du vienas antram prieštaraujančiu paties Vytauto liudijimu. Katras iš jų artimesnis tiesai? Rodosi, nė vieno iš jų negalima priimti ištisai, be žymių korektyvų. Vytauto skundas Vokiečių ordinui visas persisunkęs neapykanta Jogailai ir ryšium su tuo šališku arba dviprasmišku faktų nušvietimu[25]. Skundo įteikimo metu greičiausiai Birutės nebebuvo gyvos, ir jos mirtį Vytautas prikišo, nors ir labai neaiškiai pasakydamas, Jogailai; Vytautas gerai numanė, kad niekas nesiims jo motinos mirties priežasties tirti. Vėliau, kai jis ne tik buvo susitaikęs su Jogaila, bet ir veikė su juo išvien, buvo nepatogu pasaulinio susirinkimo akyse tvirtinti tai, ką Vytautas buvo parašęs skaudaus apsivylimo ir apmaudo valandą, perdėdamas tiesą. Vytauto ir Jogailos įgaliotiniai, žinodami, kokia mirtimi buvo Birutė mirusi, galėjo taip griežtai atremti Vokiečių ordino memorandumo kaltinimus. Iš tikrųjų Jogailos arba jo šalininkų žiaurumus, padarytus Vilniuje savitarpio karo įkarštyje, dar galima suprasti, bet Birutė tuo metu buvo toli nuo kovų lauko. Palenkėje, aplink Brastą, kur Birutė buvo pasislėpusi, siautė mozūrų kunigaikštis Jonušas. Abejotina, ar Jogaila būtų siuntęs specialius pasiuntinius pro pavojingas sritis jam visai nekenksmingos senutės skandinti. Jei tai jis būtų padaręs, tai būtų davęs Jonušui argumentą užiminėti Lietuvos sritis iš keršto dėl uošvės nužudymo. Panašiai buvo motyvavęs savo įsiveržimą į Galiciją Lenkijos karalius Kazimieras Didysis po Galicijos kunigaikščio, jo tolimo giminaičio Boleslovo-Jurgio II nužudymo. Palenkės kraštą iš mozūrų Jogaila atsiėmė tik 1383 m. Jei jis šia proga būtų skandinęs Birutę, tai greičiausiai būtų likęs tokio nepaprasto žiaurumo atgarsis. Atrodo daug natūraliau, kad Birutė mirė savo mirtimi. Lietuvių ir lenkų memorandumas netiksliai pavaizdavo jos ilgą gyvenimą Kęstučiui žuvus. Daugiausia ji galėjo gyventi dar 7 metus, ligi 1389 m. Čia toks pat perdėjimas kaip 1390 m. memorandume – jo negalima patikrinti. Rašytiniuose šaltiniuose nėra jokios žinios ir apie Birutės palaidojimo vietą. Lietuvių liaudies padavimai sieja ją su Birutės kalnu Palangoje. Nėra istorijos šaltiniuose jokių duomenų nei tam paneigti, nei patvirtinti. Tačiau visai galimas daiktas, kad Birutė prieš mirdama pareiškusi norą būti palaidota ten, kur išvydo pirmą saulės šviesą ir kur praleido savo jaunatvę. Ji ir galėjo būti savo dar gyvų vaikų Vytauto ir Žygimanto ten palaidota. Liaudis nuo seniai giliomis simpatijomis apsupo moterį, kuri, nežinia kokiais sumetimais davusi įžadą pasilikti netekėjusi, prieš savo norą

22 *Ten pat. P. 262.*

23 *CEV. Doc. 1026.*

24 *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum. Posnania, 1856. T. 3. P. 179.*

25 *Plg.* Jonynas Ig. *Vytauto šeimyna // Praeitis. 1933. T. 2.*

buvo priversta tą įžadą sulaužyti ir pagimdyti vieną didžiausių Lietuvos didvyrių – Vytautą. Todėl nenuostabu, kad jos palaidojimo vieta laikoma pagarboje nuo pat Vytauto laikų, kaip liudija Jogailos ir Vytauto memorandumas, tą savo pobūdį yra išlaikiusi per amžius. Strijkovskio žodžiais tariant, jo laikais žemaičiai ir kuršiai laikę Birutę šventąja ir kas metai tam tikrą dieną rinkdavęsi Palangon jos garbinti[26].

26 Stryjkowski M. *Kronika... T. 2. S. 44.*

DANUTĖ

Danutė (mirė 1448 m. gegužės 25 d.), didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio duktė, išleista už Mazovijos kunigaikščio Jonušo ir pakrikštyta Onos vardu. Nei jos gimimo, nei ištekėjimo metai nežinomi. Jos vardą mini XV a. lenkų istorikas J. Dlugošas ir T. Narbutas Mazovijos kunigaikščių genealogijoje, kuri, anot Narbuto, buvusi sudaryta tik antrojoje XVI a. pusėje ir rasta pas Vargockį. Dlugošo duodamos žinios apie Danutę yra painios ir prieštaringos. Vienoje vietoje jis sako, kad Kęstutis, 1361 m. pabėgęs iš Marienburgo pilies, nuvykęs į Mazoviją, kur buvęs pažintas savo dukters Onos, kitaip Danutės, Mazovijos kunigaikščio Jonušo žmonos, ir iškilmingai išlydėtas į Lietuvą. Kitoje vietoje jis teigia, kad Danutė buvusi išleista už Jonušo 1388 m., vienu laiku su Algirdo dukterimi Aleksandra, Jogailos seserimi, kuri ištekėjo už kito Mazovijos kunigaikščio Ziemovito. Nei viena, nei kita Dlugošo duota žinia nėra tikra: Kęstutis 1361 m. buvo pabėgęs ne pas Danutę-Oną, Varšuvos kunigaikštienę, o pas savo seserį, ištekėjusią už Mazovijos kunigaikščio Vaclovo, arba Vankos. Dar vienoje vietoje Dlugošas nurodo, kad 1382 m. Danutė jau buvo ištekėjusi už Jonušo. Jos krikšto tėvas buvo Osterodės komtūras Giunteris von Hohenstein. Kęstutis, vesdamas derybas su Vokiečių ordinu 1379 m. spalio 29 d. sutarčiai Trakuose sudaryti, pavadino jį compater, t.y. kūmu. Taigi 1379 m. Danutė jau buvo ištekėjusi. 1371 m. popiežius Grigalius IX rašė Mazovijos kunigaikščiui Ziemovitui III, Jonušo tėvui, ragindamas jį neleisti savo valdiniams padėti lietuviams jų kovoje su Vokiečių ordinu: čia neminima, kad ir pats kunigaikštis padeda lietuviams: to būtų buvę galima laukti, jei tarp Kęstučio ir Ziemovito jau būtų buvę užmegzti giminystės ryšiai. Taigi Danutė galėjo ištekėti į Mazoviją tarp 1371 ir 1379 m. Pas Danutę ir jos vyrą Jonušą 1382 m. buvo nubėgęs pagalbos prašyti Vytautas, išsilaisvinęs iš Krėvos pilies, bet, jos negavęs, turėjo vykti į Vokiečių ordiną. Pas Danutę buvo radęs prieglaudą ir Vytauto brolio Žygimanto sūnus Mykolas, 1440 m. nužudžius jo tėvą ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu išrinkus Kazimierą. Remiantis Plocko kalendoriumi, kaip to meto šaltiniu, spėjama, kad Danutė mirusi 1448 m. gegužės 25 d. Varšuvoje nepalikusi įpėdinių[1].

Balzer O. *Genealogia Piastów. Kraków, 1895;* Długosz J. *Historiae Polonicae...Lib. 3;* Wolff I. *Ród Gedimina. Kraków, 1886.*

1 *Monumenta Poloniae historica. Lwów, 1888. T. 5. S. 452.*

DIDYSIS KUNIGAIKŠTIS

VYTAUTAS

(Keli chronologijos duomenys)

Artinantis Vytauto mirties sukaktuvėms, kyla klausimai, kada jis gimė ir mirė. Pirmasis Vytauto biografas Antanas Boleslovas Hlebowicz gimimo data nurodo 1350 m., bet nepasako, iš kur šią žinią paėmė; prie to dar pridūrė, kad Vytauto gimimo vieta nežinoma[1].

Mūsų istorikas Teodoras Narbutas Vytauto gimimo metais laiko 1344 m., taip pat nenurodydamas informacijos šaltinio ir pasitenkindamas bendru posakiu, kad tai esą nustatyta pagal senovės padavimus, tyrimus ir naujus istorinius duomenis[2]. Narbutu pasekė mūsų žymus archeologas A. Kirkoras Vytauto biografijoje, įdėtoje į knygutę „Iszrynkimai isz giwenima ir

[1] Hlebowicz A. B. *Krótki rys życia Witolda, w. x. litewskiego. Wilno. 1821. S. 2.*

[2] Narbutt T. *Dzieje narodu litewskiego, Wilno, 1838. T. 4. Tablica genealogiczna xiążąt litewskich; 1839. T. 6. S. 551.*

apraszima Letuwiu"[3]. Ilgai buvo paprastai laikomasi Narbuto nurodytosios Vytauto gimimo datos.

Tačiau reikia pažymėti, kad Vytauto gimimo metai nėra įsakmiai nurodyti jokiame lig šiol žinomame šaltiny. Apie Narbuto nurodytus metus vokiečių istorikas Dr. J. Caro teisingai sako, kad ši data išlaužta iš piršto[4].

Vienintelis šaltinis, kuris mums suteikia šiokią tokią galimybę nustatyti Vytauto gimimo metus, yra Vokiečių kronikininko Petro Dusburgiečio kronikos tęsėjas Konradas Bitschin[5]. Aprašydamas lietuviams nelaimingą mūšį su Ordino riteriais prie Rudavos upės, įvykusį 1370 m., jis pažymi, kad jame dalyvavo Jogaila, vėliau Lenkijos karalius Vladislovas, turėdamas 22 metus, ir Vytautas, turėdamas 20 metų[6]. Savaime aišku, kad pilnai pasitikėti Bitschino paduodama žinia yra sunku. Tačiau, neturint kito patikimesnio šaltinio, ją reikia imti kaipo apskaičiavimo bazę. Atėmę 20 iš 1370, gauname 1350. Taigi Vytauto gimimo data apytikriai galima laikyti 1350 metus. Jos laikosi mano paminėti senesnieji istorikai A. Hlebowicz ir J. Caro ir iš naujesniųjų A. Barbašev[7] ir J. K. Kochanowski[8]. Garsusis Vytauto laikų dokumentų rinkėjas Antanas Prochaska didelėje Vytauto biografijoje visiškai nemini Vytauto gimimo datos; jis tik pastebi, kad pirmą kartą Lietuvos istorijos scenoje Vytautas pasirodęs kaipo subrendęs vyras, o apie jo jaunatvę žinome mažai: tiktai tiek, kad jis buvo prisirišęs prie savo motinos Birutės, nes smarkiai atkeršijo kryžininkui, kai šis paniekino jos atmintį[9].

Daug lengviau yra nustatyti Vytauto mirties datą. Čia jau nėra tokių skirtingų nuomonių. Šiam dalykui yra du pagrindiniai šaltiniai: T. Narbuto išleista Lietuvos kronika[10] ir lenkų istoriografo kanauninko J. Dlugošo Lenkijos istorija. Pirmasis šaltinis sako, kad Vytautas miręs 1430 m. spalio 23 d.[11], o Dlugošas tvirtina, kad Vytautas su šiuo pasauliu persiskyręs 1430 m. šv. apaštalų Simono ir Judos vigilijoje, penktadienį, spalio 27 d. auštant[12]. Lietuvos kronikoje įvykiai atpasakoti labai netiksliai, supainioti, o apie Dlugošą reikia pasakyti, kad jis buvo Vytauto amžininkas, garsaus Krokuvos vyskupo Zbignevo Olesnickio, vedusio su Vytautu derybas prieš šio mirtį, bendradarbis, taigi kuo geriausiai apie viską painformuotas. Kanauninkas Dlugošas labai detaliai aprašė paskutines Vytauto gyvenimo valandas ir įvykius, kurie buvo tiek prieš Vytautui mirštant, tiek ir po jo mirties. Abejoti kanauninko J. Dlugošo pateikiama Vytauto mirties data nėra ko. Ji yra tvirtai nustatyta visoje istoriografijoje[13].

[3] Киркор А. *Черты из истории и жизни литовского народа. Вильно, 1854. С. 23.*

[4] Caro J. *Geschichte Polens. Gotha, 1869. T. 3. S. 624. Anm. 1.*

[5] *Fortsetzung zu Peter von Dusburgs Chronik von Conrad Bitschin // SRP. Bd. 3.*

[6] *Ten pat. P. 480: „predicto bello interfuerunt Jagele, qui postea dictus est Wladislaus, rex Polonie, tunc XXII annorum, et Wytowdus, tunc XX annorum".*

[7] Барбашев А. *Витовт и его политика до Грюнвалденской битвы. СПб., 1885. С. 19.*

[8] Kochanowski J. *Witold, wielki książe litewski. Lwów, 1900. S. 203. Past. 5.*

[9] Prochaska A. *Dzieje Witolda, w. księcia Litwy. Wilno, 1914. S. 20.*

[10] *Kronika litewska.*

[11] *Ten pat. P. 44.*

[12] Dlugosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 12. P. 557: „Itaque omnibus in vita rite perfectis, clauibus castrorum Wladislao Regi traditis, feria sexta in vigilia Sanctorum Simonis et Judae Apsotolorum, quae fuit vigesima septima Octobris dum terris iam aurora illucesceret, Spiritum creatori reddidit".*

[13] Pastaba. *„Lietuvos aido" [1929 m.] Nr. 260 ir 269 yra žinučių apie didžiojo kunigaikščio Vytauto gimimo ir mirties datas. Rašė jas asmenys, matyti, tolimi istorijos mokslui, remdamiesi įtartinos, ne mokslinės vertės šaltiniais. Kad visuomenėje nepasklistų klaidinančių žinių, ryžausi parašyti atsakymą dominančiu klausimu ir drauge su šiuo pažymėti pačią svarbiausią literatūrą, liečiančią Vytauto asmenį.*

VYTAUTO ŠEIMYNA

KRĖVOS PILYJE

1382 m. vasarą Vokiečių ordinas susilaukė pagaliau savo ilgamečių pastangų vaisių: išnyko vienybė Lietuvos valdovų tarpe ir tarp jų prasidėjo kruvinos kovos už aukščiausią valdžią.

Jau pusantro šimto metų vokiečiai kariavo su lietuviais ir įsitikino, kad jų įsiviešpatavimas Lietuvoje liks svajonė, jei lietuvių tauta bus vieninga. Jie nesigailėjo nei triūso, nei pinigų tai vienybei išardyti, ir dabar atrodė, kad Ordino politikai sužibo šviesesnės ateities žvaigždė. Birželio mėnesį prie Vilniaus sienų jau kovėsi tarp savęs Lietuvos kariuomenės dalys, dviejų Gedimino palikuonių vadovaujamos: Jogaila su Vilniaus miestiečiais ir Vitebsko pilies įgula sumušė Vytauto atsivestą kariuomenę Vilniui ginti. Prie Vilniaus mūrų nuo saviškių rankų žuvo apie tūkstantį karių.

Vilniaus mūšis buvo tik preliudija smarkesnėms kautynėms. Liepos mėnesį prie Trakų pilies jau stovėjo viena prieš antrą išsirikiavusios dvi ištisos lietuvių armijos. Jų vienai vadovavo Jogaila ir Skirgaila, o antrai Kęstutis ir Vytautas. Jogailos kariuomenės užpakaly stovėjo Vokiečių ordino kariuomenė, kuriai vadovavo Ordino maršalas Kunas von Hattenstein. Pastarasis atvyko šičion beveik niekieno nekliudomas, iš anksto gerai pasiruošęs, su pačiais naujausiais karo pabūklais. Ariogalos pilis, stovėjusi jam skersai kelio, buvo trumpu laiku paimta ir sudeginta, o visi jos gynėjai, išskyrus du bajoru, išžudyti. Vokiečių ordino kariuomenė buvo atėjusi Jogailai talkon. Atžygiavo ji prie Kęstučio sostinės ne dėl kokios meilės Jogailai, bet turėdama Jogailos įgaliotinio, jo brolio Skirgailos, pasirašytą labai naudingą sutartį.

Prie Trakų pilies sienų turėjo būti nulemtas ne tik ginčas, kam – Jogailai ar Kęstučiui – turi priklausyti aukščiausioji valdžia Lietuvoje, bet ir buvo sprendžiamas pačios nepriklausomos lietuvių valstybės likimas. Abiejų priešininkų materialinės jėgos buvo toli gražu nelygios, o po savitarpio žudynių vienintelis laimėtojas tegalėjo būti Vokiečių ordinas. Sutartimi su Jogaila jis jau iš anksto buvo apdraudęs savo laimėjimus: jam buvo pažadėta atiduoti pusę Žemaičių; be to, Jogaila turėjo su nieku nekariauti ketverius metus be Ordino leidimo, eiti Ordinui talkon ir po ketverių metų apsikrikštyti. Šios sąlygos reiškė ne ką kitą, kaip Lietuvos vasalitetą Ordinui, jos politinės nepriklausomybės nustojimą.

Jogaila, matyti, gerai suprato, kad Kęstučio ir Vytauto vadovaujamos kariuomenės sutriuškinimas turėjo pagaliau jį patį padaryti visiškai bejėgį prieš Vokiečių ordiną. Paskutiniu momentu jis, norėdamas išsaugoti gyvąsias Lietuvos jėgas, pasistengė sunaikinti tik savo asmeninius priešininkus.

Apgaule ir vyliumi jis paėmė nelaisvėn Kęstutį ir Vytautą.

Po kelių dienų Kęstutis žuvo pasmaugtas Krėvos pily. Vytautas sėdėjo ten pat, belaukdamas savo likimo išsprendimo. Kas jam grėsė – mirtis ar ilgametis kalėjimas, – liks paslaptis, tik bent jau ne laisvė.

Nuo likimo, panašaus į jo tėvo, Vytautą gal greičiausiai bus apsaugojęs su-

sijaudinimas, pasireiškęs lietuvių tautoje paplitus žiniai apie tragingą Kęstučio žuvimą. Jogaila buvo priverstas visokiais būdais slėpti nuo savo valdinių tikrąją nelauktos seno lietuvių kovotojo mirties priežastį – platinti gandus apie jo savižudybę, įtaisyti iškilmingą Skirgailos lankymąsi neva pas gyvą savo dėdę ir pagaliau suruošti kuo puošniausias mirusiojo laidotuves. Jogailai reikėjo paviršutiniškai rodyti mirusio didvyrio sūnui daug švelnumo, kad nukreiptų nuo savęs bet kokį įtarimą dėl Kęstučio mirties. Tačiau apie jo paleidimą negalėjo būti nė kalbos: Jogaila gerai pažino savo jaunystės draugą, žinojo jo gabumus, jo stiprią valią ir ištvermę. Susijaudinimas, pasireiškęs Lietuvoje po Kęstučio mirties, rodė jam, kokios didelės simpatijos supo ilgametį kovotoją už Lietuvos laisvę. Jos galėjo tekti ir šio didvyrio sūnui ir sudaryti jo galią. Jogaila buvo tikras, kad jo buvusis draugas, tapęs laisvas, nedovanos jam nei savo kalinimo, nei savo tėvo per skubios mirties.

Veltui Vytautas siuntė savo nugalėtojui nužemintus prašymus grąžinti jam laisvę.

Veltui Vytautą užstojo pats Vokiečių ordino magistras. Jogaila liko griežtas, nepermaldaujamas.

Tačiau įvykiai sugriovė visas Jogailos viltis.

Vytauto išvadavimas iš Krėvos pilies ir po to ėjusios jo kovos, susijungus su Vokiečių ordinu, iš pradžių už savo tėvonijos atgavimą, o vėliau už valdžią visoje Lietuvoje, priklauso tai kategorijai istorinių faktų, kurių padariniai toli peržengia savo amžiaus ribas. Jie siekia ir mūsų gyvenamus laikus.

Vytauto išvadavimo garbė, be jokios abejonės, tenka jo sumaniai žmonai. Su tuo sutinka tiek Vytauto amžininkai lietuviai, tiek vokiečiai[1].

Tačiau pačios Vytauto išvadavimo aplinkybės nėra aiškios. Nežinia, nei kada, nei kokiu būdu Vytautienė pakliuvo Krėvos pilin. Neaišku, koks buvo Jogailos valdžios santykis su kalinio žmona. Amžininkų parodymai nesutinka. Seniausios redakcijos Lietuvos metraštis pasakoja, kad Vytautienė buvusi išsiųsta Krėvos pilin drauge su vyru[2]. Iš to galima daryti išvadą, kad Vytautienė buvo suimta ir pasiųsta prievarta. Tačiau amžininkas Vygandas Marburgietis rašo, kad Vytautas iš pradžių sėdėjęs kalėjime vienas ir kad tik vėliau, jo prašomas, Jogaila sutikęs leisti jo žmonai ir vaikams vykti pas jį jo suraminti[3]. Tai reikštų, kad Vytautienė buvo laisvai nuvykusi pas savo vyrą ir naudojosi visiška laisve lankytis pas jį.

Seniausias Lietuvos metraštis kalba apie Vytautienės buvimą Krėvos pily labai miglotai. Jis nurodo, kad kambarį, kur buvo laikomas Vytautas su žmona, saugojusi stipri sargyba[4]. Tačiau jis nenusako aiškiai, ar saugojami buvo lygiai vyras ir žmona, ar tik vienas vy-

[1] *Vokiečių ordino skunde prieš Vytautą, pasiųstame Konstanco visuotiniam bažnyčios susirinkimui, rašoma: „Da der selbige herczog Wittold durch sine huszfrauwen von Jagels [...] gefengnisse floch geyn Masaw“ (žr.* Prochaska A. *Z Archiwum Zakonu Niemieckiego: Analekta z wieku XIV i XV // Collectanea ex Archivo Collegii Historici. Cracoviae, 1909–1913. T. 11. P. 252).*

[2] *Lietuvos metraščio Supraslio nuorašas VII ПСРЛ. T. 17. C. 76. Taip pat Uvarovo nuorašas // Ten pat. P. 89; Grafo Krasinskio nuorašas // Ten pat. P. 160–161; Grafo Račinskio nuorašas // Ten pat. P. 321: „По смерти пакь князя великого Кестоутия пошлеть кнзь великыи Ягаило князя великого Витовта во Креиво же и со женею и велить его твердо стерети во комьнате“.*

[3] *Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. T. 2. P. 620–621: „Petivit eciam pro conjuge et liberis, que postea venerunt ad eum, ut linigarent dolorem eius“.*

ras. Lietuvos metraščio teksto analizė greičiau verčia manyti, kad Vytautienė visiška laisve kalėjime nesinaudojo. Jo liudijimu, į kalėjimą ateidavusios kasdien tik dvi tarnaitės kunigaikščių porai lovos kloti ir, atlikusios savo pareigas, išeidavusios. Yra labai galimas daiktas, kad šios moterys buvo priemonė Vytautui susisiekti ir susižinoti su pasauliu.

Pabėgimo mintis, Lietuvos metraščio žodžiais, atsiradusi Vytautienės galvoje. Ji iš sargybos sužinojusi einančias kalbas apie Vytauto laukiantį likimą: vieni manė, kad Vytautui teksią ilgai sėdėti, o kiti, kad jį ištiksiąs Kęstučio likimas[5]. Nei viena, nei kita perspektyva negalėjo džiuginti. Reikėjo ieškoti kelių išsivaduoti. Vytautienė prikalbėjusi vieną iš savo tarnaičių apsivilkti kunigaikščio rūbais ir pasilikti kambary, o Vytautas turėjęs persitaisyti pasilikusios tarnaitės rūbais ir išeiti su kita tarnaite.

Taip Vytautienės planą vaizduoja seniausio Lietuvos metraščio Supraslio[6], Uvarovo[7], grafo Krasinskio[8] nuorašai ir vėlesnysis, XVI šimtmečio, metraštis, vadinamas Bychovco kronika[9]. Grafo Račinskio Lietuvos metraščio nuorašas[10] ir vokiečių kronikininkas Vygandas Marburgietis sako, kad Vytautas apsivilkęs žmonos rūbais[11]. Jei sutiktume su Račinskio kronikos ir Vygando liudijimu, tai reikėtų pasakyti, kad Vytautienė buvo visai laisva ir galėjo kada norėjo lankytis pas vyrą.

Iš šių dviejų vienas antram prieštaraujančių liudijimų, neturint kitokių šaltinių, kurie padėtų klausimą nušviesti, negalima tvirtinti, nei kad Vytautienė buvo laisva Krėvoje, nei kad ji buvo saugojama drauge su vyru. Vienas dalykas yra neabejotinas: ji, leisdama vyrui išsprukti iš kalėjimo, pati jame pasiliko. Tai buvo herojiškas žygis iš jos pusės. Matyti, ji buvo pasiryžusi pasiimti visą atsakomybę už Vytauto pabėgimą nenorėdama, kad Jogailos pyktis išsilietų ant nieku nekaltų tarnaičių, kurios buvo tik jos sumanymų vykdytojos.

Lietuvos istorikas Teodoras Narbutas, kuriuo pasekė įvairūs kompiliatoriai, Vytauto pabėgimą iš Krėvos pilies pavaizdavo savotiška melodrama.

Vadovaudamasis Lietuvos metraščio nurodymu, kad Kęstučio ir Vytauto kalinimas buvęs kerštas už Jogailos sesers Marijos vyro Vaidilos nužudymą, mūsų istorikas įvedė į savo pasakojimą daugybę asmenų ir įvykių, kurie nepateisinami jokiais istoriniais šaltiniais. Pasak Narbuto, Vytautas apsirgęs drugiu iš susigraužimo, kad savo patarimais, duotais tėvui, jį pražudęs, ir buvęs išvežtas į Krėvą. Jo žmona už pinigus iš tariamo Krėvos pilies komendanto Proros gavusi leidimą lankyti su dviem tarnaitėmis savo sergantį vyrą. Pagaliau Vytautienė pasiuntusi pasiuntinį Vilniun pas Hamilioną (t.y. Hanulį) prašyti išrūpinti jai iš didžiojo kunigaikščio Jogailos leidimą išvažiuoti su vaikais

[4] *Supraslio nuorašas // ПСРЛ. Т. 17. С. 76: „кнзь пакь великыи Витовт седель во Креиве за твердою сторожею в комьнате [...] а сторожи около то пакь великия кнгни“; Grafo Račinskio nuorašas // Ten pat. P. 321: „По смерти кнзя великого Кестутя пошлет кнзя великог Витовта кнзь великыи Якгеило в нятство до Крева зь жоною и велить тверьдо стеречы“.*

[5] *Supraslio nuorašas // Ten pat. P. 76.*

[6] *ПСРЛ. Т. 17. С. 77.*

[7] *Ten pat. P. 89.*

[8] *Ten pat. P. 161.*

[9] *Ten pat. P. 506.*

[10] *Ten pat. P. 321.*

[11] *SRP. Bd. 2. S. 621: „Et habito consilio cum uxore et ipsa consciente induit vestimenta viri, ipse vero c[o]njungis et antequam custodes huiusmodi cognoscerent, Wytaut evaserat venitque ad germanam suam in Masoviam“.*

į Mazoviją. Jos pasiuntinys, grįždamas iš Vilniaus, parvežęs laišką iš Marijos Vaidilienės pilies komendantui Prorai su paraginimu nelaukiant Vytautą pašalinti iš šio pasaulio, nes Jogaila darąsis kaliniui vis palankesnis. Sužinojusi laiško turinį, Vytautienė paleidusi žinią, kad ji išvažiuosianti rytojaus rytą labai anksti, ir užtrukusi pas vyrą daug ilgiau negu visada. Tuo tarpu ji pervilkusi vyrą savo tarnaitės Alenos, kuri turėjusi pasilikti kalėjime, rūbais ir išleidusi jį pintinėje pro langą. Vytauto jau laukę arkliai, kuriuos jam jau buvo pasiuntęs Volkovysko tijūnas. Vytautas išvykęs pro Slonimą į Plocką ir ten buvęs penktą dieną po savo pabėgimo iš Krėvos pilies. Vytautienė Ona pasisamdžiusi Ašmenoje kazokus, kad ją palydėtų, ramiai išvažiavusi su savo vaikais. Alena taip puikiai nudavusi sergantį Vytautą, kad Krėvos pilies komendantas Prora tik trečią dieną pastebėjęs apgavimą. Tą dieną jis gavęs iš Vilniaus įsakymą persiųsti Vytautą su stipria sargyba Vilniun. Prora tuojau užmušęs Aleną ir kambarinį tarną Strainatą Adilioną. Alena buvusi Kęstučio kambarinio tarno Grigorijaus Omuličiaus žmona; jis buvęs išmestas iš bokšto ir labai sužeistas. Išgelbėjusi vyrą iš mirties, ji slėpusi jį savo ponios kambary. Pasiryžusi pasiaukoti už Vytauto gyvybę, ji iš anksto pasiuntusi vyrą su maža dukryte pas jo motiną, gyvenančią kažkur netoli Trakų. Atlikusi savo herojišką žygį, Alena nusipelniusi antrosios Vytauto motinos ir, galima sakyti, atsižvelgus į Vytauto didelę reikšmę Lietuvai, lietuvių tautos motinos vardą[12]. Mūsų istorikas sakosi rėmęsis Lietuvos metraščiu, vadinamąja Bychovco kronika, dar tebeesančia rankraštyje. Deja, kalbamojoje kronikoje nė vieno T. Narbuto aprašyme minimo fakto ar vardo nėra. Visas Vytauto pabėgimo įvykio atpasakojimas ten yra labai trumpas ir sutampa su seniausio Lietuvos metraščio aprašymu. Bychovco kronika pasakoja apie Vytauto persirengimą vienos tarnaitės rūbais ir jo išėjimą su kita tarnaite[13], o ne apie jo išleidimą pro langą. Taigi Vytauto pabėgimo aprašymas, kurį mums davė T. Narbutas, yra grynas jo paties prasimanymas, ir jį visą tenka atmesti.

Vytauto išvadavimo nuopelnas priklauso ne kažkokiai T. Narbuto vaizduotėje gimusiai kunigaikštienės tarnaitei Alenai Omuličiuvienei, bet jo drąsiai žmonai.

[12] Narbutt T. *Dzieje narodu litewskiego. Wilno, 1839. T. 5. S. 304–306.*

[13] *Kronika litewska. S. 26–27.*

VYTAUTO ŽMONOS

Kas gi buvo ta Lietuvos moteris, taip drąsiai pasiryžusi viską iškęsti, kad tik išvaduotų Vytautą iš kalėjimo ir iš gresiančio jam pavojaus?

Ar tai ne bergždžias klausimas? Ar tai nėra veržimasis pro atviras duris? Juk, rodosi, nėra nė vieno istorijos vadovėlio, net nė vienos man žinomos moksliškos istorijos knygos, kur nebūtų duotas aiškus atsakymas į tai. Tai buvusi kunigaikštienė Ona, Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo, Jono sūnaus, duktė.

Bet iš kur paimta ši žinia? Juk nė vienas istorinis šaltinis, kalbąs apie Vytauto pabėgimą iš Krėvos pilies, nemini jo žmonos vardo.

Lietuvos istorinėje literatūroje yra minimi keli Vytauto žmonų vardai. Tai kuri iš jų čia galėjo būti?

Drauge su šiuo kyla ir kitas, bendresnio turinio klausimas, būtent: kelis kartus buvo Vytautas vedęs ir kokios kilmės buvo jo žmonos?

Lietuvos istorikas T. Narbutas, rašęs XIX šimtmečio pirmojoje pusėje, savo „Lietuvių tautos darbuose" davė labai kategorišką atsakymą į antrąjį iš šių klausimų. „Yra neginčijama tiesa, kad Vytautas turėjo tris žmonas"[14].

Įžymus Vytauto biografas, Vytauto laikus liečiančio dokumentų rinkinio „Codex epistolaris Vitoldi" leidėjas lenkas A. Prochaska atsakė su ne mažesniu kategoriškumu: „Vytautas buvo vedęs tris kartus. Pirmoji jo žmona buvo arčiau nežinoma kunigaikštytė Marija, Lukomlės kunigaikščio duktė, minima akte, kuriuo Vytautas įkūrė Brastos bažnyčią; šią bažnyčią kunigaikštienė aprūpino turtais. Antroji žmona buvo Ona, duktė Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo, kuris drauge su Vytautu buvo sumuštas prie Vorsklos, kur ir žuvo... Greitai po Onos mirties Vytautas vedė mirusiosios seserietę Julijoną, Alšėnų kunigaikščio Jono, Algimanto sūnaus, dukterį ir Karačevo kunigaikščio našlę"[15].

Čia pat tenka nusistebėti, kaip kruopštus archyvaras Prochaska, mūsų amžininkas, tik 1930 m. miręs, taip lengvai galėjo tiek kartų suklysti.

Pirmiausia, Brastos bažnyčios įkūrimo ir jos aprūpinimo akte jokia kunigaikštienė Marija nėra minima. Vytautienė ten yra vadinama Oprasija. Be to, nuostabu, kad A. Prochaska nepastebėjo, jog pats kalbamasis dokumentas yra suklastojimo padaras[16]; tai greitai pamatysime.

Antra vertus, tariamasis Onos Vytautienės tėvas, Smolensko kunigaikštis Sviatoslavas, nieku būdu negalėjo dalyvauti lietuvių mūšyje su totoriais prie Vorsklos ir ten žūti. Jo tuo metu jau nebebuvo gyvo. Smolensko kunigaikštis Sviatoslavas, Jono sūnus, žuvo prie Vechros upės, netoli Mstislavlio miesto, 1386 m. balandžio 29 d. kaudamasis su Lietuvos kariuomene, kuriai vadovavo kunigaikščiai Skirgaila ir Vytautas[17].

Nuostabu taip pat, kad A. Prochaska nepastebėjo, jog jau J. Wolff 1886 m. savo knygoje „Ród Gedimina" buvo pareiškęs abejonių dėl tariamosios Vytauto žmonos Marijos buvimo[18].

Vytauto mirties 500 metų sukaktuvių proga, 1930 m. spalio 27 d., dr. J. Remeika išspausdino „Lietuvos aido" Nr. 245 (1026) straipsnį: „Žiupsnelis žinių apie Vytauto D. žmoną, didžiają kunigaikštienę Oną", kuriame be jokios kritikos pakartojo visus A. Prochaskos pasakymus apie tris Vytauto žmonas ir nuo savęs reikšmingai pridėjo: „Jos visos trys – slavės". Toliau autorius išvystė savo samprotavimus apie sutuoktuvių politiniais sumetimais prasmę.

A. Prochaska pasekė ir naujausios lenkiškai parašytos Vytauto studijos, skirtos jo sukaktuvėms paminėti, autorius Henrikas Łowmiański. Savo knygoje „Witold wielki książę litewski" jis rašo: „[Vytautas] tris kartus buvo vedęs; pirmoji jo žmona buvo kunigaikštytė Marija Lukomskaitė, antroji – numylėtoji Ona, Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo duktė, mirusi 1418 m. ir palaidota Vilniaus katedroje [...]. Trečioji žmona bu-

[14] Narbutt T. *Dzieje ....* *T. 6. S. 559.*

[15] Prochaska A. *Dzieje Witolda, w. księcia Litwy. S. 376–377.*

[16] Narbutt T. *Dzieje ....* *T. 6. Dodatek 4. S. 33.*

[17] *Latopisiec Litwy i Kronika Ruska, staraniem y pracą Ignacego Daniłowicza. Wilno, 1827. S. 201–203.*

[18] Wolff J. *Ród Gedimina. S. 57: „Tem nie mniej istnienie tej małżonki Witowda pozostaje wątpliwym".*

vo Julijona, Alšėnų kunigaikštytė, Karačevo kunigaikščio našlė“[19].

Rodosi, nėra reikalo cituoti visų kitų autorių, tvirtinusių Vytautą turėjus tris žmonas[20].

Reikia tik panagrinėti, kiek tokie tvirtinimai turi šaltiniais paremtą pagrindą.

Seniausias Lietuvos metraštis, pradėtas rašyti Vytauto viešpatavimo laikais ir žinomas mums iš likusių jo nuorašų[21], mini tik vieną Vytauto žmoną, kunigaikštienę Oną, ir tai tik vieną kartą.

Kalbėdamas apie nepasisekusį Vytauto bandymą užimti (1389 m.) Vilnių, jis pabrėžia, kad Ona tuomet buvusi Gardine[22]. Metraštis nenurodo, kuriais metais tai dėjosi, tačiau juos galima nustatyti remiantis kitais šaltiniais. Tai bus seniausias Vytauto žmonos vardo paminėjimas.

Antrą kartą jis minimas 1392 metais. Tada, Vytautui sugrįžus iš Ordino ir susitaikius su Jogaila, Astravos dvare (Ostrove), netoli Lydos, „Ona, iš Dievo malonės Lietuvos kunigaikštienė, Trakų, Lucko ir t.t. ponia“ (Anna Dei gratia ducissa Lithuaniae, domina Trocensis, Luczensis etc.), davė du raštu, vieną Lenkų karalienei Jadvygai, o antrą – Lenkų karaliui Jogailai Vladislovui su pasižadėjimu, kad jos vyras Vytautas neapleis Lenkų karalystės karūnos ir kad visuomet ištikimai gins karalių ir karalienę nuo jų priešų[23].

1400 m. Vytauto žmona lankė Marienverderyje neseniai mirusios ir šventu savo gyvenimu pagarsėjusios Daratos kapą. Vokiečių kronikininkas Jonas iš Posilgės (Johann von Posilge), Vytauto amžininkas, mini jos lankymąsi Brandenburge, Marienverderyje ir Althauze, bet nepasako, kuo ji buvo vardu. Apie ją jis pasako aprašomuoju būdu: „didžiai galinga kunigaikštienė, Vytauto žmona“[24].

Šv. Daratos mirties metais (1394 m. birželio 25 d.) Prūsų žemės vyskupai, jų kapitulos, vienuolynų abatai, Ordino magistras Konradas von Jungingen ir ypač susirūpinę šiuo dalyku Pomezanijos kapitulos nariai (Domherren) Jonas Marienverder ir Jonas Reymann kreipėsi į popiežių Bonifacą IX prašydami ją kanonizuoti. Bonifacas IX įsakė Kulmo vyskupui Arnoldui, Varmijos vyskupui Heinrichui IV ir Olivos vienuolyno abatui Jokūbui patiems nuvykti į Marienverderį, kur Darata buvo palaidota, ir ten apklausinėti liudytojus apie jos gyvenimą, nuopelnus ir stebuklus.

Popiežiaus įgaliotiniai pradėjo tyrimą 1404 m. birželio 24 d.[25]

[19] Łowmiański H. *Witold wielki książę litewski. Wilno, 1930. S. 115.*

[20] *Žr. tarp kita ko:* Барбашев А. *Витовт: Последние двадцать лет княжения 1410-1430. СПб., 1891. С.137. Примеч. 21: „Въ 1418 был третий брак Витовта с Ульяною Ивановной, дочерью Ивана Ольгимунтовича, князя гольшанского. Первая жена Витовта – Мария, дочь князя Андрея Феодоровича стародубского, вторая (1370г.)–Анна, княжна смоленская, умершая 31 июля 1418г.“ [be to, dar]* Kochanowski J. K. *Witold, wielki książę litewski. S. 26–27: „Takiemi-to zapewne żonami Witolda były nietylko mytyczne, co do imion, księżniczki: Marya i Oprassya (Eupraksya), ale nawet pierwsza z zupełnie autentycznych jego małżonek, Anna, córka Swiatosława Iwanowicza, ks. Smoleńskiego, ktorą Witold, naturalnie, obyczajem pogańskim, a na krótko przed śmiercią Olgerda, t. j. około roku 1377, zaślubił“. Pastaboje jis priduria: „mimo to jednak pod mytyczną Maryą ukrywa się niewątpliwie któraś z małżonek pogańskiego Witolda“;* Kirkor A. H. *Przewodnik po Wilnie i jego okolicach. Wyd. 2. Wilno, 1880. S. 122: „Anna Sviatosławówna, księżna Smoleńska, druga żona Witolda, zmarła w r. 1418“.*

[21] *Supraslio, grafo Uvarovo, grafo Krasinskio bibliotekos, Vilniaus, arba*

Kanoniškame procese, kurio ištraukos pridėtos prie Jono Marienverderio „Das Leben der heiligen Dorothea“, keli liudytojai sakėsi matę Vytauto žmoną ir brolį, lankančius 1400 m. šv. Daratos karstą, bet niekas iš jų nepasakė, kuo Vytautienė buvo vardu[26].

Lenkų XV šimtmečio istoriografas kanauninkas Jonas Dlugošas pažymėjo, kad Vytautas, 1418 m. mirus jo žmonai Onai, panorėjęs vesti Karačevo kunigaikščio Jono našlę Julijoną ir suprašęs į vestuves daug kunigaikščių ir bajorų. Bet kadangi velionė Ona buvo tikra Julijonos teta iš motinos pusės[27], tai Vilniaus vyskupas Petras, motyvuodamas artima Vytauto ir Julijonos giminyste, atsisakė juos sutuokti, kol bus gautas popiežiaus leidimas. Vyskupo nepaveikė jokie Vytauto grasinimai ir maldavimai. Radęs nenugalimų kliūčių Lietuvoje, Vytautas kreipėsi į Vroclavo vyskupą Joną Kropidlą, kuris sutiko atlikti sutuokimo apeigas[28].

Paskutiniais savo gyvenimo metais, kelios dienos prieš mirtį, 1430 m. spalio 21 d., Vytautas užrašė Humenio apskritį, kuri sudarė jo tėvonijos dalį, Vilniaus vyskupui Motiejui (nuo 1421 m.) ir jo įpėdiniams, pavesdamas jiems melstis už savo paties, savo mirusios žmonos Onos ir tebegyvenančios žmonos Julijonos vėles. Vilniaus vyskupas turėjo iš užrašomo turto kasmet mokėti keturis kartus per metus, kas ketvirtis, 80 kapų lietuviškųjų grašių kuriam nors kunigui arba altaristai, arba rektoriui šv. Mykolo altoriaus, prie kurio gulėjo palaidotas Vytauto žmonos Onos kūnas ir prie kurio turėjo būti paguldytas jis pats, kad anie nuolatos skaitytų psalmes už visų išvardytų asmenų vėles. Be to, katedros kanauninkai turėjo skaityti vigilijas, laikyti šv. Mišias ir gedulingas pamaldas už jo paties ir jo dviejų išvardytų žmonų vėles[29].

Štai ir visi Vytauto paties ir jo amžininkų arba jo laikams artimesnių žmonių, kaip lenkų istoriografas Dlugošas, liudijimai apie Vytauto žmonas. Jie įsakmiai mini tik du asmenis – kunigaikštienę Oną, kuri pirmą kartą yra įvardijama 1389 m. ir kuri mirė 1418 m., ir kunigaikštienę Julijoną, pergyvenusią savo vyrą. Svarbiausias liudytojas, be jokios abejonės, yra pats Vytautas.

Bet gal pirmoji visuose čia cituojamuose dokumentuose neįvardyta žmona buvo pagonė ir mirė anksčiau negu pats Vytautas pasirodė istorinėje scenoje, todėl jis ir nerado reikalo daryti jokių užrašų krikščionių bažnyčiai jos vėlei paminėti?

Šiam klausimui išspręsti tenka susipažinti su kitais istoriniais šaltiniais, kad ir daug vėlesniais, kur yra minimos Vytauto žmonos kitais vardais.

Jų svarbiausias yra Bychovco kronika, T. Narbuto 1846 m. išleista. Joje iš tikrųjų yra sakoma, kad Vytautas turėjęs tris žmonas: pirmą Oną, Smolensko kuni-

Avraamkos, ir grafo Račinskio, arba Poznanės, bibliotekos metraštis.

22 *Supraslio nuorašas. P. 79; Grafo Uvarovo nuorašas. P. 92; Grafo Krasinskio nuorašas. P. 164; Avraamkos metraštis. P. 200.*

23 *CEXV. T. 1. P. 16. Doc. 18; CEV. P. 30. Doc. 42.*

24 *SRP. Bd. 3. S. 238: „Die grosmechtige herczogynne, Wytowtes frouwe“.*

25 *Ten pat. T. 2. P. 180–181.*

26 *Ten pat. P. 331.*

27 Długosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 11. P. 393: „prior enim Anna subsequenti Julianae germana matertera extabat“.*

28 *Ten pat.*

29 *Skarbiec dyplomatów... T. 2. Dok. 1514. S. 110;* Kurczewski J. *Kościół zamkowy, czyli Katedra Wileńska. Cz. 2. Wilno, 1900. S. 23–25.*

gaikščio Sviatoslavo dukterį, antrą Mariją, Lukomlės ir Starodubo kunigaikščio Andriaus dukterį, ir pagaliau trečią Julijoną, Alšėnų kunigaikščio Jono, Algimanto sūnaus, dukterį[30].

Iš pirmos pažiūros Bychovco kronikos paduodamoji žinia atrodo esanti labai tikėtina, ji yra įsakmi: nesitenkindama kunigaikštienės Marijos vardu, ji nurodo jos tėvo vardą ir gyvenamąją vietą. Tačiau lieka išspręsti paties šaltinio patikimumo klausimą. Dabar nėra jokių abejonių, kad vadinamasai plačiosios redakcijos Lietuvos metraštis, arba Bychovco kronika, yra XVI šimtmečio padaras, iš įvairių šaltinių surankiotas. Šį metraštį, lygiai kaip ir vėliau, bet tame pat XVI šimtmetyje pasirodžiusią Motiejaus Strijkovskio „Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi" paskatino išleisti gyvieji politiniai sumetimai.

Bažnyčios reformacijos judėjimas, prasidėjęs XVI šimtmečio pirmojoje pusėje Vidurio Europoje, tuojau rado atgarsį ir Lietuvoje. Pirmoji jo pasekmė buvo ta, kad jis sužadino iki tol lyg miegojusią Lietuvos žmonių sąmonę. Tik jo akivaizdoje Lietuvos katalikų dvasininkai pastebėjo, kad nepaisant formalaus lietuvių apkrikštijimo XIV šimtmečio pabaigoje ir XV šimtmečio pradžioje gyventojų dauguma dar buvo palikę pagonys. Tik dabar Lietuvos dvasininkai suprato, kad krikščionystei palaikyti ir kovoti su priešingomis Katalikų bažnyčiai idėjomis reikia steigti liaudžiai mokyklas.

Bažnyčios reformatorių naujosios tikybinės idėjos buvo remiamos Šventuoju Raštu, kuris, atmetus dvasines bažnyčios tradicijas, buvo laikomas išimtiniu tikybos pagrindu. Norint naujas tikybines idėjas suprasti, reikėjo mokytis. Lietuvos aristokratija pirmoji atsiliepė į mokslo reikalus. Prasidėjo jos sūnų kelionės į užsienį mokslo tikslais.

Bažnyčios reformacinis judėjimas kilo, be kita ko, tautiniais sumetimais, buvo protestas prieš Katalikų bažnyčios universalizmą.

Todėl nenuostabu, kad šis judėjimas buvo naujas akstinas lietuvių tautinei sąmonei sužadinti ir sustiprinti.

Lietuvos aristokratija, kurios atstovų rankose buvo valstybės politinis vairas, suprato, kad Lietuva, norėdama pasilikti nepriklausoma savaiminga valstybė, turi turėti savo tautinį veidą. Jos rytų ir vakarų kaimynai – Maskva ir Lenkija – jau buvo ryškiai pasireiškę tautinėmis valstybėmis. Jos grėsė pačiai Lietuvos egzistencijai. Labai įsidėmėtina, kad 1526 m. Lietuvos ponų taryba, siųsdama delegaciją Lenkijon pas savo didįjį kunigaikštį Žygimantą II, davė jai instrukciją reikalauti, kad būtų grąžinta iš Lenkijos karališkoji karūna, kuri kitados buvo siunčiama Vytautui, ir kad ja būtų vainikuotas prie tėvo gyvos galvos jo sūnus Žygimantas Augustas, 1522 m. išrinktas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, „nes, jei toji valstybė, Jūsų malonybės tėvonija Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, turėtų karūną, tai tuo-

[30] *Kronika litewska. S. 39: „Y kniaż weliki Witolt rozszyrywszy państwo od mora do mora, y mnoho let był, y meł za soboiu try żony, perwuiu Annu, kniazia Swiatosława Smoleńskoho doczku; druhuiu Marju, kniazia Andreia Łukomskoho y Starodubowskoho doczku; tretiuiu meł kniazia Iwana Olgimontowicza Holszańskoho doczku Uljanu, a sestryczną rożonuiu kniazia Semena Lutoho, y kniazia Andreia Wiaszańskoho doczku, kotoroho kniazia Andreja poniał doczku korol Jagoyło Zoffeiu matku Władysławowu y Kazimirowu".*

met ji negalėtų būti pasisavinta Lenkijos karūnos, nes karūna į karūną negali būti įterpta... O jei jų malonės Lenkijos karūnos ponai patarėjai neturėtų grąžinti tos karūnos Jūsų malonybės sūnui Lietuvos Didžiojon Kunigaikštystėn, tai tuomet jų malonės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ponai patarėjai, Jūsų malonybės tarnai, prašo Jūsų malonybę, kad teiktumėtės pasiųsti pas šventąjį tėvą, popiežių, ir pas imperatorių prašydami karūnos jūsų sūnui Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. O kiek reikės tam dalykui išlaidų, tai jų malonės patarėjai nori gera valia jas patys prisiimti, jokių lėšų tam reikalui nesigailėdami"[31].

Tauta, kuri neturi savo istorijos, nepažįsta savo praeities, nėra tauta; tai tik „rudis indigestaque moles", Ovidijaus žodžiais tariant.

Vytauto viešpatavimo laikais, kai kilo įnirtingas ginčas tarp lietuvių ir lenkų dėl Lietuvos savarankiškumo ir smarkiai išaugo lietuvių tautinė sąmonė, buvo griebtasi istorijos. Turimoji medžiaga tuomet sudarė pirmuosius Lietuvos metraščio metmenis.

XVI šimtmetyje vėl pakilus tautinei lietuvių sąmonei, vėl griebtasi Lietuvos praeities tyrinėjimo. Iniciatyva šiam dalykui buvo Lietuvos valdančiosios aristokratijos.

Tirti Lietuvos praeitį pasirodė dabar nė kiek ne lengviau kaip XV šimtmečio pradžioje. Trūko istorinės medžiagos. Reikėjo jos ieškoti pas svetimtaučius ir svetimšalius. Tačiau tuojau pasirodė daugybė spragų. Iki Mindaugo laikų beveik jokių šaltinių lietuvių tautos istorijai nebuvo rasta. Tas pats reiškinys pastebėtas ir laikotarpiu nuo Mindaugo nužudymo iki Gedimino viešpatavimo. Spragoms užkišti tų laikų istoriografai nematė kitokios išeities, kaip pasinaudoti savo vaizduote. Išeities punktas jiems buvo šen ir ten dokumentuose paminėti vardai, įvairių istorinių vietų pavadinimai. Apie šiuos vardus buvo kuriamos savotiškos legendos; vardai buvo grobai, kuriuos istorikai apdengdavo kūnu.

Štai šitokiomis sąlygomis atsirado Lietuvos metraščio vadinamoji plačioji redakcija, arba Bychovco kronika. Jos sudėtin buvo įterptas ir senasis, arba trumpasis, Lietuvos metraštis.

Bychovco kronikos teikiamomis žiniomis galima pasitikėti tik tada, kai jas galima patvirtinti kitais to meto šaltiniais. O šiaipjau reikia būti labai atsargiam.

Nei apie Mariją Vytautienę, nei apie tariamąjį jos tėvą Lukomlės ir Starodubo kunigaikštį Andrių niekur kitur, išskyrus pačią Bychovco kroniką, jokių to meto žinių nerandame.

Pirmasis istoriškai žinomas Lukomlės kunigaikštis, vardu Vasylius, figūruoja tik 1463 m.: jis tuomet kaip liudytojas pasirašė sutartį, kurią kunigaikščiai Ostrogiškiai (Ostrožskiai) Jurgis ir Jonas buvo padarę parduodami vienas antram Mniatino, Holovčicų ir kitus kaimus[32]. Tiesa, Liubarto Sanguškos archyvų leidėjai buvo parašę 1448 m. kaipo šio dokumento sudarymo laiką, bet šią klaidą atitaisė J. Wolff[33].

[31] *Акты, относящиеся к истории Заподной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. СПб., 1848. Т.2. Док. 144. С.175–176.*

[32] *Archivum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Lwów, 1887. T. 1. S. 44. Dok. 46.*

[33] Wolff J. *Kniazowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku. W-wa, 1895. S. 213.*

XV šimtmetyje yra žinomas ir Lukomlės kunigaikštienės Marinos vardas. Po jos mirties didysis Lietuvos kunigaikštis Kazimieras tarp 1440 ir 1443 m. per savo vaivadą Daugirdą atidavė Stankui Sakavičiui Bolino kaimą ir duoklininkus Sviadus, kurie anksčiau buvo Lukomlės kunigaikštienės valdžioje[34]. Daugiau jokių žinių apie Lukomlės kunigaikštienę Mariną nėra.

Ar tik šitas Lukomlės kunigaikštienės Marinos vardas nebus davęs Bychovco kronikos autoriui ar autoriams progą padaryti ją Lukomlės kunigaikštyte ir Vytauto pirmąja žmona, pavadinus jos tėvą niekur kitur nerandamu Lukomlės kunigaikščio Andriaus vardu?

Bychovco kronikos liudijimui apie kunigaikštienę Mariją, Vytauto žmoną, yra labai artima žinia iš to paties Narbuto paskelbtos „Grafo Kyburgo kelionės Lietuvon", neva įvykusios 1397 m. pas didįjį kunigaikštį Vytautą.

Tariamasis Ordino pasiuntinys pas Vytautą grafas Kyburgas savo kelionės aprašyme šitaip sako apie Vytauto šeimą: Vytautas „būdamas jaunas, vedė Mariją, Lukomlės kunigaikštytę (Princess de Lukoml?), bet jos nustojo su ja pagyvenęs tik septyniolika mėnesių, nes ji mirė pagimdžiusi dukterį. Pakartojęs vedybas, jis vedė Oną, Smolensko kunigaikštytę (Princess de Smoleńsk), dar prie Algirdo gyvos galvos ir rado joje angelą išganytoją. Štai šita pati ponia, išvadavusi jį iš Jogailos budelių rankų, arba iš kalėjimo Krėvos pilyje, išrūpino jam mūsų Ordino prieglaudą ir pritarimą"[35].

„Grafo Kyburgo kelionė Lietuvon" seniai jau yra sukėlusi didelių abejojimų Lietuvos istoriografijoje dėl savo kilmės. Jos aprašymo originalo niekas nėra matęs, o lenkiškąjį vertimą T. Narbutas sakosi esąs gavęs iš Vilniaus universiteto profesoriaus I. Onacevičiaus, kuris „Kelionės" paskelbimo metu jau buvo miręs. Man rodosi, čia visai nėra reikalo analizuoti „Grafo Kyburgo kelionę Lietuvon" norint parodyti, jog tai yra ne vertimas iš originalo, bet XIX šimtmečio elaboratas. Istorinė kritika šiuo reikalu jau yra tarusi savo autoritetingą žodį[36].

Sunku yra pasakyti, kas buvo to kūrinio autorius, – pats Narbutas ar Onacevičius. Veikiausiai buvo pats Narbutas. Tačiau tarp Bychovco kronikos ir „Grafo Kyburgo kelionės Lietuvon" galima įžiūrėti genetišką sąryšį. „Kelionės" autoriui galėjo būti žinoma Bychovco kronika.

T. Narbutas priėmė Bychovco kronikos žinią apie tris Vytauto žmonas, tik ryžosi atitaisyti jos paduodamų Vytauto vedybų eilę. Kadangi, Vytautui pasirodžius istorinėje scenoje, tematome kunigaikštienę Oną, tai Narbutas taria, kaip ir „Kelionės" autorius, kad Vytautas vedęs Oną po savo pirmosios žmonos Marijos mirties[37]. Toliau Narbutas pripažįsta, kad Krėvos pilyje buvo su Vytautu kunigaikštienė Ona, kurią, matyt, jis buvo vedęs ne paskutiniais metais. Vytauto gyvenimui su tariamąja Marija turėjo likti nedaug laiko. Ir „Kelionės"

[34] *Ten pat: „w Łukomli Stanku Sakowiczu sioło Bolino i danników Swiado po kniahini Maryny żywocie do woli".*

[35] Narbutt T. *Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się. S. 161.*

[36] Васильевский В.Г. *Ученый подлог, либо забавная ошибка // Виленский вестник. 1869. No56.*

[37] Narbutt T. *Dzieje... T. 6. S. 561.*

[38] *Ten pat. Priedas 4.P. 33: „Fundationis privilegium tempore incursionis Tartarorum in Lithvania sigillis obruptis erat violatum".*

autorius apriboja jį septyniolika mėnesių. Dėl to, kad tariamasis Ordino pasiuntinys grafas Konradas Kyburgas lankėsi pas Vytautą bent 20 metų praėjus po tariamosios kunigaikštienės Marijos mirties ir kad jis buvo pas Vytautą trumpą laiką, jo informacijų tikslumas apie Vytauto šeimyninį gyvenimą atrodo labai įtartinas.

T. Narbutas žino dar vieną Vytauto žmonos vardą – tai kunigaikštienė Oprasija. Jis sakosi gavęs vieną 1704 m. dokumento nuorašą, kuris esąs nuorašas senesnių dokumentų, siekiančių dar Vytauto laikus. Pagal tariamąjį dokumentą, Vytauto žmona Oprasija (Oprassia uxor nra charissima) su jo paties pritarimu 1412 m. dovanojusi Brastos katalikų bažnyčiai Šebrino kaimą prie Muchaveco upės su visu kuo, kas jam priklauso. Prie originalo nesą išlikusio antspaudo, nes jis buvęs sunaikintas totorių užpuolimo metu[38]. Kalbamasis Brastos bažnyčios fundacijos aktas esą buvęs padarytas Trakuose 1412 m. ir jį sudarant buvę liudytojai „Hosticon, Minigal, Vidimino, Monivido, Duczus, Czuparajo, curiae nrae marschalco". 1412 m. buvo dar gyva didžioji kunigaikštienė Ona. Nesuprantama, kaip būtų galėjęs sekretorius, rašęs fundacijos aktą, užmiršti savo valdovės vardą ir ją pavadinti Oprasija. Iš tuolaikinių politikos veikėjų nematome žmonių Vidimino, Dučiaus ir Čuparajaus vardais. Tai yra ad hoc sugalvoti žmonės. Jokiose kronikose nerandame žinių apie totorių užpuolimus, siekusius Lietuvos Brastą[39]. Jeigu koks nors jų būrys ir būtų galėjęs ten užklysti, tai vis dėlto nesuprantama, kaip gaisrų ir plėšimų metu galėjo išlikti visiškai sveikas dokumentas ir nustoti tik savo antspaudo. Atrodo, kad visas šitas dokumentas buvo suklastotas pateisinti, prisidengus tikėtinais motyvais, neteisėtai Brastos bažnyčios užgrobtiems žemės plotams prie Muchaveco upės – Šebrino kaimui su visu kuo, kas jam priklauso.

Iš įvairių vėlesnių arba tariamai to meto šaltinių apžvalgos negalime daryti išvadų, kurios sugriautų tai, ką gauname tyrinėdami neabejotinai tų laikų šaltinius.

Yra žinomos tik *dvi Vytauto žmonos – kunigaikštienės Ona ir Julijona*, tos pačios, kurias jis pats yra įvardijęs savo 1430 m. užrašyme. Vytautas pabėgimo iš Krėvos pilies metu gyveno su žmona Ona. Taigi ji ir išvadavo vyrą iš kalėjimo. Kaip ir kada ji pati iš ten ištruko, jokie istoriniai šaltiniai nepasako.

[39] *Yra, tiesa, vienas dokumentas, kalbąs apie tai, kad totoriai buvo pasiekę Lietuvos Brastą. Tai Krymo ordos chano Mengli -Girėjaus raštas, kurį jis 1501 m. buvo įteikęs Maskvos didžiojo kunigaikščio pasiuntiniams: „7008 (1500) metais siuntė caras Mengli -Girėjus savo caraičius Lietuvos žemėn kariauti; ir puolė jie Chmelniką ir miestelį sudegino, ir Višnevecą, ir Kremenecą, ir Bereziną prie Styrės upės; ir Lenkų žemėje jie paėmė Rubešovo miestą ir sudegino, ir Liujaus miestą prie Bugo upės, ir Belzo miestelį, ir Lvovą, ir Boiską prie Sokalio upės, ir Cholmą, ir Liubliną, ir Krasnostavą, miestą sudegino; Lietuvos žemėje jie puolė Brastą ir priemiestį (posadą) sudegino, o iš miesto paėmė atsipirkimą, ir puolė Lietuvos Kamenecą, Volodimerecą (t.y. Vladimirą), Lučeską (t.y. Lucką), Braclavą; o nelaisvėn paėmė, kaip pasakojama, apie 50 000 žmonių. O grįžo caraičiai po šv. Mikalojaus švenčių, o daugelis po Kalėdų"* (Карпов Г. *История борьбы Москов. государства с Польско-Литовским. Ч.2. С.69). Visas šitas raštas – tai beribis totoriaus pasigyrimas Maskvos valdovui, kad iš jo gautų daugiau dovanų. Bet net iš jo nematyti, kad totoriai būtų paėmę Brastą. Bažnyčios fundacijos dokumentas, jei jis būtų buvęs, būtų buvęs laikomas mieste, o ne priemiestyje.*

Bychovco kronikos žinią, kad kunigaikštienė Ona buvusi Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo duktė[40], istorikai priėmė kaip šventą tiesą[41].

Ką gi sako to meto šaltiniai?

Seniausioji Lietuvos kronika, arba metraštis, kuris buvo imtas rašyti dar Vytauto viešpatavimo laikais[42], šitokio fakto visiškai nežino.

Jis gana plačiai aprašo Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo, Jono sūnaus, Lietuvos žemių užpuolimą 1386 m. („kai Jogaila su savo broliais buvo išvažiavęs į Krokuvą krikštytis ir vesti karalaitės Jadvygos“) ir Lietuvos kariuomenės kovą su juo. Lietuvos kariuomenei vadovavo kunigaikščiai Skirgaila ir Vytautas.

Smolensko kariuomenė prie Vechros upės buvo sumušta, kunigaikštis Sviatoslavas žuvo kautynėse, o vyriausias jo sūnus Jurgis buvo sužeistas ir pakliuvo lietuvių nelaisvėn. Kunigaikštis Skirgaila, kuris turėjo didelių chirurgo gabumų, išgydė jo žaizdas, nuvežė jį iki Smolensko, grąžino motinai ir pasodino Smolensko didžiosios kunigaikštystės sostan, „kadangi už kunigaikščio Jurgio buvo ištekėjusi Skirgailos vyresniosios sesers duktė“[43].

Metraštis, kuris žino net tokias smulkmenas, kaip Jurgio žaizdų gydymas, ir kuris nurodo, kad Smolensko kunigaikštis Jurgis buvo vedęs vyresniosios Skirgailos sesers dukterį, būtų pasakęs ir apie giminingumo ryšius tarp Vytauto ir Smolensko kunigaikščių, jeigu jie būtų buvę. Bychovco kronika didžiąją kunigaikštienę Oną vadina Sviatoslavo dukterimi, kitaip sakant, naujai pastatyto Smolensko kunigaikščio Jurgio seserimi. Aprašant karo įvykius, buvo graži proga pasakyti apie visa tai, tačiau seniausio metraščio redaktorius, Vytauto amžininkas, jokio tokio fakto, matyti, nežinojo.

Vytautui teko dar ne kartą kariauti su Smolensku – 1395, 1401 ir 1404 metais. Metraštininkams vėl buvo proga paminėti, kad Vytautas kariauja su savo žmonos broliais. Jeigu jie to nemini, tai, matyti, jokių giminingumo ryšių tarp Vytauto ir Smolensko kunigaikščio Sviatoslavo nebuvo.

Tad didžiosios kunigaikštienės Onos tėviškės reikia verčiau ieškoti kur kitur, bet ne Smolenske.

Garsiame savo skunde prieš Jogailą ir Skirgailą, kuriamę Vytautas smulkiai išdėsto priežastis, dėl kurių

[40] *Kronika litewska. S. 39.*

[41] *Iš man žinomų autorių tik du yra pareiškę kitokią nuomonę: Julijonas Bartoszewicz straipsnyje „Ziemowit III“, išspausdintame S. Orgelbrando išleistoje Enciklopedijoje (Encyklopedya powszechna. Warszawa, 1868. T. 28. S. 570), nežinia kuo remdamasis, didžiąją kunigaikštienę Oną laiko Mazovijos kunigaikščio Ziemovito III dukterimi. Jis sako: „Drugą córkę Eufemiję, czyli Ofkę, wydał ksiażę za Władysława Opolskiego, wielką historyczną postać doby; trzecią Annę za większego jeszcze Witolda. Syna Janusza zaś ożenił z Danutą Kiejstutówną, siostrą Witolda“. J. Bartoszewicz tvirtinimas yra, be jokio abejojimo, kažkokio nesusipratimo vaisius. Buvęs Varšuvos universiteto profesorius Teodoras Leontovič savo knygoje „Очерки по истории литовско-русского права: Образование территории литовского государства“ (СПб., 1894. С. 46) Alšėnų kunigaikštį Joną, Algimanto sūnų, vadina Vytauto uošviu: „Pagaliau, – sako Leontovič, kalbėdamas apie Alšėnų kunigaikštį Joną, – jis susigiminiuoja su Jogailaičiais: jo duktė išteka už Vytauto“. Leontovič neįvardija Alšėnų kunigaikštytės, bet kadangi tuo laikotarpiu, kai Alšėnų kunigaikščiai bendradarbiavo su Vytautu, buvo minima tik*

jis buvo priverstas 1390 m. antrą kartą bėgti į Vokiečių ordiną, jis tarp kita ko sako: „Iš mano brolio kunigaikščio Tautvilo jis (t.y. Jogaila) iš karto atėmė visa, ką anksčiau jam buvo davęs, ir *iš mano žmonos brolio jis atėmė* visą jo tėvo palikimą, visą tėviškę, ir iš to, kuris turi mano žmonos seserį, iš Jono, Algimanto sūnaus, jis taip pat atėmė visą jo tėvo palikimą, o jam kunigaikštis Jogaila mano akivaizdoje buvo davęs pažadą („ranką“), kad jis tėviškės iš jo niekados neatimsiąs; už tatai kunigaikštis Jonas per mano rankas jam buvo davęs auksinį diržą“[44]. Vytautas skundžiasi, kad Jogaila atėmęs iš jo žmonos Onos (nors jis čia jos neįvardija, bet jos vardas yra žinomas iš kitų šaltinių) brolio visą jo tėvo palikimą. Nėra jokio abejojimo, kad čia kalbama ne apie Smolensko kunigaikščius, nes po Sviatoslavo sumušimo jokių žemių iš Smolensko kunigaikščių nebuvo atimta, o viskas buvo atiduota vyriausiajam Sviatoslavo sūnui Jurgiui ir jo broliams.

Atrodo, kad visų šių duomenų visiškai pakanka įrodyti, jog didžioji kunigaikštienė Ona nebuvo Smolensko kunigaikštytė.

Iš to paties Vytauto skundo aiškiai matyti, kad Vytautas ir Alšėnų kunigaikštis Jonas, Algimanto sūnus, buvo vedę dvi tikras seseris. Alšėnų kunigaikštienės Jonienės vardas neminimas jokiuose metraščiuose, bet, rodosi, jį nesunku nustatyti.

Alšėnų kunigaikščiai buvo palikuonys tų gausingų kunigaikščių, kurie valdė Lietuvą prieš Lietuvos valstybės įsikūrimą. Jie sugebėjo išeiti sveiki iš siautusių Lietuvoje XIII šimtmetyje audrų. Greičiausiai tai buvo nežymūs viešpačiai, kurie neatrodė pavojingi pretendentams į suvienytos Lietuvos sostą. Alšėnų kunigaikščiai iškilo tik susigiminiavę su Kęstučio šeimyna. Jonas, Algimanto sūnus, dalijosi su Vytautu visais jo džiaugsmais ir vargais. Jis abudu kartu lydėjo Vytautą, bebėgantį į Ordino žemes. Vytautui laimėjus kovą, Alšėnų kunigaikštis pasidarė vienu galingiausių žmonių. Jis pirmoje vietoje (iš pasaulinių žmonių) pasirašo Vytauto daromus aktus. Pavyzdžiui, 1401 m. sausio 18 d., kai buvo Vilniuje sudarytas aktas, kuriuo Vytautas žadėjo ištikimai, be vyliaus ir apgavimo tarnauti Lenkijos karaliui Jogailai Vladislovui ir niekuomet neapleisti Lenkijos karūnos, Lenkų reikalaujamą garantiją Alšėnų kunigaikštis pasirašė tuojau po Vil-

kunigaikštienė Ona, tai, be abejonės, ji čia buvo turima omeny. Gimininngumo ryšiai tarp Alšėnų kunigaikščių ir Vytauto buvo, bet ne tokie, kokius yra nurodęs Leontovič: kaip toliau pamatysime, Vytautas ir Jonas, Algimanto sūnus, buvo vedę tikras seseris. Leontovičiaus pasakymas yra nevykęs dar ir kitu atžvilgiu: Jogailaičiais, arba Jagelonais, buvo vadinami Jogailos, didžiojo Lietuvos kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus, palikuonys; Teodoras Leontovič, rodosi, norėjo pasakyti, kad Alšėnų kunigaikščiai susigiminiavo su Gedimino palikuonimis, o ne su Jogailos.

[42] Тихомиров И. *О составе западнорусских, так называемых литовских, летописей // Журнал Министерства народного просвещения. 1901. №3 (март) и №5 (май).*

[43] *Grafo Uvarovo nuorašas. P. 91; Supraslio nuorašas. P. 79; Avraamkos metraštis. P. 200: „занеж быс за кнземь Юрьемъ, дщи старшье сестры Скиргаиловы“*

[44] *SRP. Bd. 2. S. 714: „Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln vnd Skargaln: [...]. Minen bruder herczog Tewtewiln das her jm gegeben hatte das nam her jm alczumole wider vnd mynes wibes bruder nam her all sin fetirlich erbe vnd deme der mynes wybes swester hot Iwan R[A]-ugemunden son, dem nam her ouch all sin fetirlich erbe vnd jm hat gegeben*

niaus vyskupo drauge su savo sūnumis Andriumi, Simonu ir kitais[45]. Lenkai, nesitenkindami jo parašu, padėtu drauge su kitais Lietuvos bajorais po sausio 18 d. aktu, rado reikalą paimti iš jo dar atskirą pasižadėjimą būti ištikimu Lenkijos karūnai[46].

Vytautas, po kunigaikščio Skirgailos mirties 1395 m. paėmęs į savo rankas Kijevo kunigaikštystę, savo vietininku Kijevan pasiuntė Alšėnų kunigaikštį.

1871 m. Miloradovičius savo studijoje apie Kijevo kunigaikštystės miestą Liubečą[47] paskelbė Liubečo bažnyčioje rastą daromų paminėjimų sąrašą, Liubečo Sinodiką, kuriame tarp kita ko yra minimas „kunigaikštis Jonas, Algimanto sūnus, ir kunigaikštienė Agripina"[48]. Negali būti abejojimų, kad Sinodike minimas asmuo yra tas pats senasis Vytauto bendradarbis ir draugas. Galima manyti, kad ir jo paminėta žmona Agripina buvo Onos Vytautienės sesuo. Alšėnų kunigaikštis Jonas, Algimanto sūnus, šaltiniuose paskutinį kartą yra minimas 1401 metais. Paskum jo vardo šaltiniuose neberandame. Greičiausiai netrukus po to mirė.

Kijevo kunigaikštystės istorija XV šimtmečio pradžioje lieka apklota storais rūkais. Kas buvo kunigaikščio Jono įpėdinis Kijevo kunigaikštystės valdyme, tiesioginiai šaltiniai nenurodo. Greičiausiai jo pareigas bus paveldėjęs jo vyriausiasis sūnus Andrius, Lenkų karalienės, paskutinės Jogailos žmonos Sofijos („Sonkos") tėvas, nes Dlugošas ją vadina Kijevo kunigaikščio Andriaus dukterimi[49]. Iš to matyti, kad Alšėnų kunigaikščio Jono vaikai po tėvo mirties liko gyventi Kijevo kunigaikštystėje ir kad jie, Rytų tikėjimo papročiu, minėdami savo tėvus įvairiose bažnyčiose, taip pat paminėjo ir Liubeče. Ten tas paminėjimas ir yra išlikęs.

Tas pats Vytauto skundas yra raktas ir kitam klausimui išspręsti: iš kurios vietos buvo kilusios seserys Ona Vytautienė ir Agripina Jonienė, Alšėnų kunigaikštienė?

Skunde yra sakoma, kad Jogaila iš Vytauto žmonos brolio yra atėmęs visą jo tėvo palikimą[50]. Pačiame skunde Vytauto žmonos brolis, arba svainis, nėra įvardijamas. Jei pavyktų jį surasti ir nustatyti jo nuolatinę gyvenamąją vietą, tai kartu būtų galima surasti ir Vytautienės tėviškę.

Visi lietuvių kilmės kunigaikščiai, išlaikę savo titulą ir žemes po valstybės sukūrimo, buvo nežymūs savo valdomomis žemėmis ir turtais. Tokie buvo Giedraičių, Svyrių kunigaikščiai, Jomantai ir kt. Jie buvo nustumti

herczog Jagal sine hant vor mir, das her sin fetirlich erbe von jm nymmer genemen welde; herczog Iwan gab jm dor vmb eynen goldin gortil dorch myne hende".

45 *CEV. Doc. 234. P. 73: „dux Yvanus Olgimunti cum filiis suis, videlicet Andrea et Semeone et ceteris".*

46 *Акты, относящиеся к истории Западной России. Т. 1. С. 28. Док. 18.*

47 Милорадович Г.А. *Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. М., 1871.*

48 Wolff J. *Kniaziowie litewsko-ruscy. S. 95: „kniaż Joan Olhimontowicz i kniahinia (jego) Agrypina".*

49 Długosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 11. P. 441: „ad videndum virginem ducissam Sonkam, Andreae filii Iwonis Kiioviensis ducis filiam, Withawdi ducis magni ex sorore neptem, cuius illi coniugium ab ipso Withawdo persuadebatur".*

50 *SRP. Bd. 2. S. 714: „vnd mynes wibes bruder nam her all sin fetirlich erbe" (ir iš mano žmonos brolio jis atėmė visą jo tėvo palikimą).*

nuo valstybės vairo kitų netituluotų žmonių, kurie buvo apsupę Lietuvos didįjį kunigaikštį ir kurie, naudodamiesi jo malonėmis, gaudavo iš jo už savo tarnybą didelius žemių plotus.

Alšėnų kunigaikščiai, prieš susigiminiuodami su Vytautu, nieku ypatingu nepasižymėjo. Turto atžvilgiu jie turėjo būti gana kuklūs, kaip ir kiti senovės valdovų palikuonys.

Tokie nežymūs kunigaikščiai negalėjo ieškotis žmonų kažkur toli nuo savo gyvenamųjų vietų. Ypač jie neturėjo teisės ieškotis žmonos užsienyje, nes susižinojimas su užsieniu sudarė didžiojo kunigaikščio prerogatyvą. Pavyzdžiui, kai toks žymus asmuo, kaip Vytautas, būdamas Gardino, Brastos ir Lucko kunigaikščiu, sužiedavo savo dukterį Sofiją su Maskvos didžiojo kunigaikščio sūnumi be didžiojo Lietuvos kunigaikščio Jogailos leidimo, tarp jo ir Jogailos kilo ištisa audra.

Tokie kunigaikščiai, be abejonės, elgėsi taip, kaip ir mūsų laikais elgiasi pasiturintys ūkininkai: jie ieškosi merginų kaimynystėje arba kitose vietose, bet visuomet ne per toliausiai. Taigi ir Alšėnų kunigaikščio žmona galėjo būti ne svetimšalė ir ne iš vietos, labai toli esančios nuo jo tėviškės.

Jogailos ir Kęstučio kovoje visi Algirdo vaikai palaikė Jogailos pusę. Negalima nurodyti nė vieno Algirdaičio, kuris būtų rėmęs Kęstutį ir vėliau Vytautą. Ir Algirdo, o vėliau Jogailos valdomos žemės liko ištikimos savo viešpačiui. Nei Kęstutis, nei Vytautas neapeliavo į jas nesitikėdami iš ten sulaukti paramos. Ir tėvą, ir sūnų rėmė tik tie kraštai, kurie buvo Kęstučio valdomi, t.y. visa vakarinė Lietuvos valstybės dalis – Žemaičiai, Trakų kunigaikštystė ir Palenkė. Rusų kraštai, už tikrosios Lietuvos ribų, visą laiką buvo Vytautui nedraugingi, išskyrus tik Polocką, kuris pasidavė Vytautui jau paskutinių jo kovų dėl didžiojo kunigaikščio sosto stadijoje, prieš pat laimėjimą.

Vadovaujantis šitais aprioriniais sumetimais, galima padaryti išvadą, kad Vytautienės brolio valdomos žemės turėjo būti kur nors Kęstučio kitados valdomoje teritorijoje, jei jis, kaipo vasalas, pasekė savo siuzereną. Priešingu atsitikimu, t.y. jei Vytautienės brolio valdomos žemės būtų buvusios Jogailos, kaipo Vilniaus kunigaikščio ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio, pusėje, jis būtų pasekęs savo siuzereną, nepaisydamas savo gimininingumo ryšių su Vytautu. Toji aplinkybė kad Vytautienės brolis buvo nubaustas žemės atėmimu, tėviškės konfiskavimu, negali būti priešingo tvirtinimo įrodymas: jis buvo pasišalinęs iš savo krašto ir veikė susidėjęs su didžiojo kunigaikščio priešais. Jogaila, užėmęs paliktas žemes savo jėgomis, baudė jį taip, kaip krašto suverenas baudžia krašto išdaviką.

Dabar teks paieškoti Vytauto aplinkumoje žmonių, kurie būtų jam artimi kaipo giminės ir kaipo vasalai, kurių tėviškė galėtų būti aukščiau rupiais ruožais apibrėžtoje teritorijoje.

Amžininkai nedaug išvardija asmenų, buvusių artimiausioje Vytauto aplinkumoje, kai Vytautas gyveno Prūsų ordino žemėse. Pirmojo Vytauto pabėgimo metu yra minimi Vytauto brolio sūnus Jurgis, Naugarduko kunigaikštis, jo (Vytauto) svainis („swoger") Levas (Leonas), Drucko kunigaikštis, ir Sudimantas

iš „Vesisken", kurie pridėję savo antspaudus prie Vytauto pažadų perleisti Ordinui visą Užnemunę, dalį Aukštaičių ir visus Žemaičius ligi Nevėžio upės, ir keli liudytojai, jo bajorai: Jorgen, Swirgal, Gybut, Roeukutte, Michel, Mylegaude ir kt.[51]

Iš visų šitų asmenų aktyviai veikė tik Sudimantas. Vygandas Marburgietis, aprašydamas įvykius, susijusius su pirmuoju Vytauto buvimu Vokiečių ordino žemėse, mini Sudimantą kaipo Vytauto kariuomenės vadą („capitaneus Wytaudi Sudemunt"). 1384 m. gegužės mėnesį jis drauge su Ragainės komtūru buvo pasiųstas kariauti Lietuvon. Jųdviejų vadovaujama kariuomenė buvo pasiekusi net Vilkmergę („Wylkenberg")[52]. Tuo metu ėjo slaptos derybos tarp Jogailos ir Vytauto dėl pastarojo grįžimo Lietuvon. Kadangi Vytautas grįžo jau liepos mėnesį, tai galima spėti, kad šio karo žygio metu Vytautas buvo arba jau visiškai susitaręs su Jogaila, arba beveik susitaręs. Norėdamas geriau paslėpti nuo Ordino savo planus, Vytautas turėjo pasiųsti su kariuomene savo vieton tokį asmenį, kuris buvo jam artimas ir kurio dalyvavimas karo žygyje būtų galėjęs rodyti Vytauto santykių su Ordinu artimumą ir nuoširdumą. Tai turėjo būti ne eilinis bajoras, o žmogus, aukštai stovįs tų laikų lietuvių visuomenėje.

Ordinas savo pasiteisinimo rašte, pasiųstame Konstanco visuotiniam Katalikų bažnyčios susirinkimui, aprašydamas Vytauto pabėgimo 1384 m. iš Gardino aplinkybes, mini, kad Vytautas klastingu būdu užėmęs Ordino pilis Jurgenburgą (Jurbarką), Margenburgą ir Noihausą „drauge su kažkokiu kitu kunigaikščiu savo giminaičiu, vardu Sudimantas" („cum quodam alio duce suo consanguineo Sudamunt nomine")[53].

A. Prochaska yra radęs Centriniame Vokiečių ordino archyve Vienoje šio skundo vokiškąjį originalą. Jame Sudimantas yra vadinamas kunigaikščiu („herczog") ir Vytauto „mage"[54]. Viduramžių vokiečių rytiečių kalboje žodis „mage" reiškė giminaitį, tapusį tokiu sutuoktuvių keliu, tai, ką vokiečiai vadina terminu „Schwager"[55].

Senesnioji Didžiųjų magistrų kronika Sudimantą vadina Vytauto „swoger Zudemunt"[56].

Taip pat ir Vokiečių ordino memorandumas „Summarium von Jagel und Wytaut", kaltindamas Vytautą 1384 m. gegužės mėnesio karo žygio nepasisekimu, kadangi Ordino kariuomenė buvusi beveik visa išmušta, sako, kad jai vadovavęs Ordino komtūras drauge su Vytauto „schwoger Sudemunt"[57].

[51] *CEV. P. 3–5. Doc. 13. P. 3–5. Prieš šito dokumento autentiškumą teisingai pakėlė balsą prof. I. Danilavičius. Vytauto rašto originalo neišliko. Jis esąs dingęs ir likęs tik jo nuorašas, padarytas 1393 m. Marienburge. I. Danilavičius stebisi, kaip galėjo dingti originalas tų raštų, kuriuose buvo daugiau negu šimto metų Vokiečių ordino troškimų realizavimo užfiksavimas. Jis pastebi, kad dokumentas buvęs rašytas kažkokia savotiška kalba, nors kiti Vytauto sudaryti dokumentai rašyti paprasta diplomatine lotynų kalba. Jį Vytautas pasirašęs Vygando vardu, nors niekur kitur jis to vardo nevartojo. Visi kiti to tariamojo rašto nuorašai yra labai skirtingo turinio, pavyzdžiui, vysk. Adomo Naruševičiaus paskelbtas nuorašas jo: Historya narodu polskiego / Wydanie Kaz. Józ. Turowskiego. Kraków, 1859 (1384 m. data prie straipsnio „Jadwiga królowa"). P. 217, not. 3 (žr. Skarbiec dyplomatów. T. 1. S. 248). Galima dar pridurti, kad kai kurių liudytojų vardai skamba krikščioniškai vokiškai, kaip antai Jorgen (Jurgis), Michel (Mykolas). Jeigu Vytautas ir būtų išdavęs dovanojimo raštą, tai reikia manyti, kad čia minimas dokumentas yra labai iškraipytas, rašytas pačių vokiečių iš atminties.*

[52] *Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Bd. 2. S. 626.*

[53] *SRP. Bd. 3. S. 606. Anm. 9.*

Trumpai suglaudus visa, kas randama tų laikų šaltiniuose apie Sudimantą, galima padaryti išvadą, kad jis buvo kunigaikštis, Vytauto giminaitis, jo „mage", jo „swoger" arba „schwoger" ir jo kariuomenės vadas.

Žodis „swoger", „schwoger", dabartinėje kalboje „Schwager", vokiečių kalboje yra vartojamas keliomis reikšmėmis. Jis reiškia žmonos brolį (Bruder der Frau), vyro brolį (Bruder des Mannes), žmonos sesers vyrą (der Mann der Frauenschwester) ir pagaliau sesers vyrą (der Mann der Schwester)[58].

Tuo būdu amžininkų šaltinių medžiaga visai įgalina nustatyti ne tik tarnybinius, bet ir šeimyninius Vytauto ir Sudimanto santykius. Sudimantas buvo Vytauto giminaitis, Vytauto svainis, arba švogeris, nes Vytautas buvo vedęs jo seserį.

Tik jį, o ne ką kitą Vytautas turėjo galvoje rašydamas savo skunde, jog Jogaila iš jo žmonos brolio atėmęs tėviškę. Tokį žmogų Vytautas visur galėjo statyti pirmon vieton ir laikyti jį savo pavaduotoju svarbiais atsitikimais.

Jogaila, 1384 m. susitaikęs su Vytautu, grąžino Vytauto šalininkams visa, ką anksčiau iš jų buvo atėmęs[59]. Tuomet savo kunigaikštystę, tėvų palikimą, atgavo ir Sudimantas.

Vytautui pabėgus į Ordino žemes antrą kartą, 1390 m., vokiečių kronikininkai išvardija šiuos asmenis, kurie buvo drauge su juo pabėgę arba nuvykę vėliau įkaitais: Vytauto brolį Žygimantą su sūnumi, Vytauto žmoną su dukterimi Sofija, jo seserį Ringailę, jo antrąjį brolį Tautvilą Konradą su žmona, Belzo kunigaikštį Jurgį, Narimanto sūnų, ir Alšėnų kunigaikštį Joną, Algimanto sūnų, su žmona ir vaikais[60]. Vytautą supančių asmenų tarpe nematyti nei Drucko kunigaikščio Levo, nei Sudimanto, kuris buvo vaidinęs tokį svarbų vaidmenį 1384 m. Iš Vygando Marburgiečio kronikos galima nujausti, kad tarp Vytauto ir Sudimanto galėjo būti smarkių nesusipratimų. Sudimantas ne tik neprijaučia Vytauto planams, bet dargi ima aiškiai veikti prieš jį, stoja į jo priešininkų eiles. Sužinojęs apie Vytauto sumanymą 1389 m. klasta paimti Vilnių, jis apie tai kuo skubiausiai praneša Jogailos broliui Kaributui, kuris tuojau imasi priemonių šiam planui sutrukdyti[61]. Visas šitas planas ligi šiol yra apsuptas paslapties šydu. Pasak vokiečių prokuratorių tvirtinimo Konstanco bažnytiniame susirinkime, Vytautas norėjęs, prisidengęs savo sesers vestuvėmis, pasiųsti į Vilnių vežimus su

54 Prochaska A. *Z Archiwum Zakonu Niemieckiego: Analekta z wieku XIV i XV // Collectanea ex Archivo Collegii Historici. Kraków, 1909–1913. T. 11. P. 252: „Des nam her uff und czoch von Pruszen ungeseghent und wart mit herczog Sudemunt seynem magen ingelasen in die schlosz des Ordens, die ym uff dem wege warent, mit namen Jorgenburg, Margenburg, und Newhusz, unde vor des Ordens brudern daselbst erbarklichen gehandelt".*

55 Kluge F. *Etymologisches Wörterbuch, der deutschen Sprache. Strasburg, 1883. S. 12: „Mage M. nach mhd. mac (g.) M. ahd. mâg. M. „Verwandter", asächs. mag. M. „Verwandter". – Die entsprechenden Wörte in den ostgerm. Sprachen bezeichnen speziellere Verwandtschaftsgrade; vgl. got. mēgs „Tochtermann", anord. „Schwager, Schwiegersohnvater".*

56 *Die aeltere Hochmeisterchronik // SRP. Bd. 3. S. 605.*

57 *Ten pat. T. 5. P. 224.*

58 Pawlowsky J. *Deutsch-Russisches Wörterbuch. Riga; Leipzig, 1902. S. 1159.*

59 Koneczny F. *Jagiello i Witold. Cz. 1. S. 14.*

60 Johann von Posilge. *Chronik des Landes Preussen // SRP. Bd. 3. S. 163.*

61 *SRP. Bd. 2. S. 640: „Sudemunt talia seciens celeriter adiit regem Karibot".*

naminių gyvulių mėsa, žvėriena ir šienu, lydimus ginkluotų vyrų, kurie, atsiradę Vilniuje, būtų jo vardu užėmę pilį[62]. Dr. Koneczny teisingai pastebi, kad, jei galėjo kilti klausimas dėl kieno nors vestuvių, tai tik ne dėl Vytauto sesers, kurios netekėjusios jis neturėjo. Jis kelia mintį, kad galėjusi tekėti kurio nors Vytauto bendraminčio giminaitė[63]. Iš Lietuvos seniausio metraščio sužinome, kad Skirgaila tuomet buvo išvykęs į Polocką ir kad Vytautas, tuo pasinaudodamas, prisiartinęs prie Vilniaus[64]. Tuo tarpu Ona Vytautienė buvusi Gardine. Kur Vytautas buvo apsistojęs, belaukdamas savo sumanymo vykdymo, iš šaltinių nematyti. Galbūt jis buvo sustojęs pas Sudimantą, ir šis, apie visa patyręs, pasiskubino pranešti Kaributui. Taip spėti lengviausia yra vadovaujantis Vygando liudijimu. Matyti, Sudimantas nėra buvęs įtrauktas į sąmokslininkus ir apie patį sąmokslą sužinojęs pačiu paskučiausiu laiku. Netikėdamas jo pasisekimu ir bijodamas atsakomybės – pats Vytauto apsistojimo faktas darė jį bendrininku, – jis ryžosi padaryti išdavikišką žingsnį Vytauto atžvilgiu. Vytauto brolis Tautvilas, Vytauto bendramintis, buvo nustojęs, kaip spėja dr. F. Koneczny, antrą kartą savo valdomo Naugarduko tais pačiais 1389 m.[65], ir tatai turėjo būti didelis įspėjimas Sudimantui.

Kur tuomet buvo Kaributas? Kęstutis, tapęs 1381 m. didžiuoju kunigaikščiu, buvo jį pasiuntęs į Lietuvos rytų pasienį, į Naugardo Sieversko kunigaikštystę. Kaributas drauge su Skirgaila ir Jogaila organizavo prieš savo dėdę sukilimą, pasibaigusį Kęstučio tragedija. Kada Kaributas sugrįžo tikrojon Lietuvon, nežinia. Greičiausiai 1389 m., kai santykiai tarp Skirgailos ir Vytauto buvo didžiausiai įtempti ir kai Skirgaila, Jogailos remiamas, ėmė persekioti visus Vytautui prijaučiančiuosius. Tuomet galėjo būti pašalintas iš Naugarduko kunigaikštystės Vytauto brolis Tautvilas ir jo vieton pasodintas Kaributas. Senasis triumviratas – Jogaila, Skirgaila ir Kaributas, – pražudęs sąmokslu tėvą, dabar vėl jungėsi prieš sūnų, kurį laikė didžiausiu savo priešu.

Kur Kaributas gavo žinių apie Vytauto rengiamą perversmą, iš tų laikų šaltinių nematyti. Kai kurių autorių buvo pareikšta nuomonė, kad jis tuomet valdęs Lietuvą Jogailos vardu ir gyvenęs Vilniuje[66]; kiti spėja, kad jis pavadavęs išvažiavusį į Polocką Skirgailą, kuris valdęs visą Lietuvą[67]; dar kiti mano, kad jis buvęs Vilniaus pilies komendantas[68]. Negalima sutikti su šitokiomis nuomonėmis: Vilniaus pilies komendantas buvo Jogailos paskirtas lenkas Moskorzewski. Skirgaila, kad ir pavadavo Jogailą Lietuvos santykiuose su užsieniu, bet Vilniaus kunigaikštystės nevaldė ir gyveno ne Vilniuje, o Trakuose. Tikriausia turbūt yra toji mintis, kad Kaributas gyveno Naugarduke ir kad ten jam buvo pranešta apie sąmokslą. Tokią išvadą galime padaryti remdamiesi tuo, kad 1392 m. Vytautas iš Alytaus netikėtai įsiveržė į Kaributo valdomą Naugarduko sritį[69]. Kaributas galėjo skubotai įspėti Vilniaus komendantą.

Vytautas savo aukščiau paminėtame skunde prieš Jogailą ir Skirgailą neįvardijo savo žmonos brolio, nors

[62] *CEV. P. 1029.*

[63] Koneczny F. *Jagiełło i Witold. S. 131. Not. 2.*

[64] *Grafo Uvarovo nuorašas. P. 92; Grafo Krasinskio nuorašas. P. 164.*

[65] Koneczny F. *Jagiełło i Witold. S. 173.*

[66] Барбашев А. *Витовт и его политика до Грюнвальденской битвы. СПб., 1885. С.49.*

[67] Caro J. *Geschichte Polens. T. 3. S. 95.*

[68] Prochaska A. *Dzieje Witołda. S. 58.*

[69] *SRP. Bd. 2. S. 646.*

čia pat rado reikalą paminėti žmonos sesers vyrą Joną, Algimanto sūnų. Kažkaip krinta į akis šis nutylėjimas. Vargiai čia bus tik rašto stiliaus savumas. Atrodo, kad tai buvo padaryta apgalvotai, su tam tikru apskaičiavimu. Pats skundas buvo agitacinis: juo norėta pateisinti Vytauto elgesį su Ordinu ir Jogaila bei Skirgaila. Kad raštas padarytų gilesnį įspūdį, buvo naudingiau paminėti pats Vytauto giminaičiui padarytos skriaudos faktas, neminint jo vardo, kuris naujomis sąlygomis galėjo laukiamąjį efektą sumažinti.

Vytautui buvo labai nemalonu prisipažinti, kad jo paties bendradarbių tarpe buvo atsiradusių išdavikų, ir todėl jis, savo skunde paminėjęs iš jo žmonos brolio atimtą tėviškę, vieną iš Jogailos padarytų smurtų, tyčia nutylėjo paties nukentėjusiojo vardą, juo labiau kad pats atėmimo faktas buvo senokai.

Iš tik ką atpasakoto Vytauto išdavimo fakto negalima atspėti, kur tuomet Sudimantas gyveno. Aišku tik viena: jo tėviškė turėjo būti srity, esančioje tarp Gardino, Vilniaus ir Naugarduko.

Vytauto ir Ordino 1384 m. sutarties (vis vien, ar ji buvo tikra, ar suklastota) nuoraše, padarytame Marienburge 1393 m., randame pažymėjimą: „Sigillum Sudemondi de Wesisken"[70]. Dr. F. Koneczny savo knygoje „Jagiełło i Witold" šitą vietą pavadino Veišiškiais[71], ir šitas pavadinimas pamažu prigijo istorinėje literatūroje[72]. Vokiška pavadinimo transkripcija lietuviškai būtų „Vėžiškės" arba „Vėžiškiai". „Veišiškiai" savo skambėjimu yra daug tolimesni „Vesisken" pavadinimui.

Veišiškių pavadinimas nėra paties dr. Koneczny sugalvotas. Jis yra randamas Lietuvos trumpojo metraščio grafo Uvarovo nuoraše[73] ir Bychovco kronikoje[74]. Ten įvyko pirmasis susirėmimas tarp Vytauto ir vokiečių iš vienos pusės ir Skirgailos iš antros pusės, kai Vytautas, antrą kartą nubėgęs pas Ordiną, pradėjo karą su Jogaila ir Skirgaila. Pasak aukščiau išvardytų metraščių, Veišiškiai yra buvę pilaitė prie Neries, netoli Vilniaus. Kiti senesniojo Lietuvos metraščio nuorašai tą pačią vietą vadina Veiščuškiais[75], Ikšiškiais[76], Veikuliškiais[77]. Ar yra koks sąryšis tarp Veišiškių ir Sudimanto gyvenamosios vietos, jo tėviškės, nematyti: šaltiniai nieko apie tai nesako. Atrodo, kad dr. Koneczny, radęs Veišiškių pilaitės pavadinimą, atsitiktinai sutolygino jį su „Vesisken". Vokiečių šaltiniai Veišiškių pavadinimo visai nežino. Jo nepasitaiko, kiek galima spręsti iš paskelbtų dokumentų, ir vėlesniais laikais. Jo negalima surasti nei J. Goškevičiaus sudarytame Vilniaus gubernijos gyvenamųjų vietų sąraše[78], nei Centralinio statistikos biuro leidinyje „Lietuvos apgyventos vietos. Pirmojo visuotinojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys" (K., 1925).

Vėžiškių pavadinimas pasitaiko Lietuvoje gana dažnai. Dabartinėse Lietuvos Respublikos ribose yra Vė-

70 Daniłowicz I. *Skarbiec dyplomatów... T. 1. S 248.*

71 Koneczny F. *Jagiełło i Witold. S. 14: „księstwo na Wejszyszkach".*

72 Любавский М. *Литовско-русский сейм. М., 1900. С.14, 16, 17;* Wolff J. *Kniaziowie litewsko-ruscy. S. 504. Ankstesniame savo kūrinyje „Ród Gedimina" Wolff palieka pavadinimą nekeistą: „Wesisken".*

73 *Uvarovo nuorašas. P. 92: „оу городка на месте нарицаеме Веишишькы".*

74 *ПСРЛ. Т.17. С.512.*

75 *Supraslio nuorašas. P. 79: Веищушкы*

76 *Akademinis nuorašas. P. 150: Икшишькы*

77 *Avraamkos metraštis. P. 200: Веикулишкы*

78 Гошкевич И.И. *Виленская губерния: Полный список населенных мест. Вильна, 1905.*

žiškės vienasėdija Alytaus aps. Alovės valsčiuje, Vėžiškių kaimas Panevėžio aps. Raguvos valsčiuje ir Vėžiškės kaimas Utenos aps. Linkmenų valsčiuje.

Yra randama dar Vyžiškių vienasėdija Bistricos valsčiuje, į šiaurės rytus nuo Vilniaus, 10 km nuo Bezdonių geležinkelio stoties, ir vieta, rusiškai užrašyta „Viaziški", Mielagėnų vls., 8 km nuo Adutiškio.

Reikia pasakyti, kad gudų gyvenamose vietose dabar nerandame jokios vietovės, kurios pavadinimas bent apytikriai sutaptų su Veišiškių arba Vėžiškių pavadinimu.

Neturint tikrų duomenų, kaip tikrai vadinosi Sudimanto tėviškė anų laikų lietuvių kalba, ir spėjant tik iš žodžių skambėjimo panašumo, man rodosi, reikia manyti, kad greičiausiai ji vadinosi Vėžiškė. Iš randamų trijų vietų šiais pavadinimais į buvusios Trakų kunigaikštystės ribas įėjo tik Vėžiškės vienasėdija, dabar esanti Alovės valsčiuje. Ji yra beveik pusiaukelėje tarp Vilniaus ir Gardino. 1381 m., kai Kęstutis susekė Vilniuje slaptą sutartį tarp Vokiečių ordino ir Jogailos, Vytautas atvyko iš Gardino į Vilnių per vieną dieną. Iš Alovės valsčiaus tiek į Vilnių, tiek į Gardiną jis galėjo nuvykti per pusę dienos. Kadangi 1389 m. Vytauto planas buvo labai rizikingas, tai Vytautui rūpėjo būti arčiau Vilniaus, jei sumanymas pavyktų, ir greičiau paspukti, jei sąmokslas būtų susektas. Tokię spėjimai, man rodosi, labiausiai kalba už tai, kad Vytautas greičiausiai bus apsistojęs Vėžiškėje, dabartiniame Alovės valsčiuje, ir kad iš čia Sudimantas bus davęs žinią Kaributui į Naugarduką, kuris yra ne per toliausiai.

Veišiškiai, buvę prie Neries, į šiaurę nuo Vilniaus, ir mažiau atitinka Vesisken pavadinimą, ir, be to, daug toliau nuo Gardino, kur turėjo grįžti Vytautas, jei nepasisektų jo planas.

Sudimantas neilgai gyveno po savo išdavikiško darbo. 1394 m., per Vokiečių ordino karo žygį prieš lietuvius, prie Paparčių jis pakliuvo vokiečių nelaisvėn. Kelis sykius (sepius) apgavęs Ordiną ir, be to, dar užmušęs Jurbarke Ordino brolius, jis karo teismo buvo nuteistas mirti ir pakartas už kojų[79].

Vytauto viešpatavimo laikais nerandame nė vieno Sudimanto palikuonio, užimančio kokią nors įžymią vietą Lietuvoje arba dalyvaujančio kokiose nors derybose ir pasirašančio liudytoju po aktais. Matyti, Vytautas buvo piktas ant šių savo giminių. Sudimantų, kaipo politinių veikėjų, nematyti ir Švitrigailos bei Vytauto brolio Žygimanto viešpatavimo laikais[80]. Tik žuvus 1440 m. Vytauto broliui Žygimantui, Sudimanto palikuonys vėl iškilo į lietuvių visuomenės viršūnę. Alekna (Olechno-Aleksandras), Sudimanto sūnus, vadovavo lietuvių bū-

[79] *Die Chronik Wigands von Marburg. S. 657;* Johann von Posilge. *Chronik des Landes Preussen. S. 194: „Ibi Sedemunt captivatur vulgariter Mewen et magistro presentatur, qui eum consilio suorum propter eius tradimenta per talos suspendit, quia dolosus sepius inventus inter ordinem et paganos".*

[80] *Tiesa, kažkoks Sudimantas, Krėvos vietininkas, pasirašė Žygimanto sutartį su Lenkija Trakuose 1433 m. sausio 20 d. ir Žygimanto sutartį taip pat su Lenkija Gardine 1434 m. vasario 27 d. Abiem atsitikimais Sudimanto vardas figūruoja tarp pačių nežymiausių liudytojų. Labai abejotina, ar čia minimas to paties Vytauto svainio sūnus. Jei jis būtų buvęs valdančiojo asmens giminaitis, jo vardas greičiausiai būtų buvęs minimas vienoje iš pirmųjų vietų, o ne tarp nežymių didžiojo kunigaikščio valdininkų (žr.* Барвинский Б. *Жигимонт Кейстутович. Жовква, 1905. Appendix. Nr. 3, 4).*

riui mūšy prie Choinicos 1454 m.; tas pats asmuo, Goštauto šalininkas, pasirodė kaip didelis didžiojo kunigaikščio ir karaliaus Kazimiero politikos priešas[81]. Šis Alekna, Sudimanto sūnus, būdamas Vilniaus vaivada, pasirašė liudytoju dokumente, kuriuo didysis kunigaikštis ir karalius Kazimieras pasižadėjo duoti kraitį savo dukteriai, ištekėjusiai už Štetino kunigaikščio Boguslavo. Sekdamas Vakarų Europos feodalų ir lenkų ponų pavyzdžiu, kurie prie savo vardų pridėdavo arba savo kilties vardą, arba savo svarbiausių valdomųjų žemių pavadinimą, Alekna, Sudimanto sūnus, pridėjo „с Хожова"[82]. Tačiau nežinia, kur buvo tas Chožovo dvaras.

Ar laikysime Sudimantų tėviške Veišiškius, ar, kaip tai atrodo daug tikriau, Vėžiškę, vienas dalykas nekelia abejonių – tai, kad toji vieta yra tikrojoje Lietuvoje. Iš to yra lengva padaryti išvadą, kad *Vytauto žmona Ona Sudimantaitė, gimusi tikriausiai Vėžiškėje, buvo tokia pat tikra lietuvaitė kaip ir jos vyras. Nieko bendra su Smolensko kunigaikščiais ji neturėjo.*

Kai kurie kiti to meto liudijimai netiesioginiu būdu patvirtina išvadą, kad Ona Vytautienė buvo lietuvių kilmės.

Anksčiau aš jau esu minėjęs popiežiaus Bonifaco IX pasiųstą specialią komisiją Marienverderin šv. Daratos gyvenimui, nuopelnams ir stebuklams ištirti.

Vienas iš komisijos apklaustų liudytojų Pomezanijos kapitulos kanauninkas (Domherr) Jonas Reymann paliudijo, kad jis matęs didžiojo Lietuvos kunigaikščio, t.y. Vytauto, žmoną, Vytauto brolio Žygimanto ir daugelio palydovų lydimą, lankančią Marienverdery šv. Daratos kapą ir su dievotumu aukojančią šilko audinius. Be to, toliau tęsdamas savo liudijimus, jis pridėjo, kad jai perdavęs dvi knyguti apie motinos Daratos gyvenimą, kurias didžioji kunigaikštienė labai branginusi dėl savo dievotumo, nors ji pati neseniai buvo priėmusi krikščionių tikėjimą[83].

Kitas liudytojas, Kristijonas Coslaw, paliudijo 1404 m. spalio 16 d., kad jis matęs Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto žmoną, kuri dar nebuvo krikščionė (que nondum erat christiana), su dideliu dievotumu lankančią motinos Daratos kapą ir prie jo aukojančią šilko rietimus ir kitus daiktus[84].

Abudu liudytoju nevisiškai tarp savęs sutinka dėl kunigaikštienės Onos tikėjimo, nes vienas sako ją esant neseniai priėmusią krikščionių tikėjimą, o antras tvirtina ją esant dar pagonę.

Asmuo, kuriam buvo pavesta įteikti aukštajai viešniai šv. Daratos gyvenimo aprašymą, be jokios abejonės, turėjo būti daugiau painformuotas apie ją negu kitas paprastas liudytojas. Bet jei mes prieš savo akis turėtumėm tik antrąjį liudijimą, tai ir jis mums turėtų nemažą svarbą: jis liudytų Vytautienę esant pagonę, kitaip sakant, kilimo lietuvaitę. Jei ji būtų buvusi rusė, pravoslavų tikėjimo, ji būtų buvusi pavadinta arba eretike, arba tiesiog ruse.

Liudytojas Jonas Reymann turėjo būti teisus sakydamas, kad Vytautienė neseniai dar tapusi krikščione.

[81] Любавский М. *Литовско-русский сейм. С. 121–122.*

[82] *Ten pat. P. 102.*

[83] *Das Leben der heiligen Dorothea von Johannes Marienwerder. Buch 3 // SRP. Bd. 2. S. 331. Anm. 3 (Processus in causa canonisationis... felicis Dorothee. P. 62): „licet tamen ipsa duxissa esset noviter conversa ad fidem cristianam".*

[84] *Ten pat (Process. P. 179, 180).*

Ji galėjo apsikrikštyti ar drauge su Vytautu, tebesančiu Vokiečių ordino žemėse, 1384 m., ar kiek vėliau – 1387 m., kai buvo atliekamas Lietuvos krikštas. Iš niekur nematyti, kad Vytautienė būtų lydėjusi savo vyrą Krokuvon 1386 metais. Laikotarpis nuo 1387 iki 1400 m. yra gana didelis, ir sunku būtų pasakyti, kad įvykis, atsitikęs prieš 13 metų, būtų buvęs neseniai. Liudytojui rūpėjo pabrėžti ne metų skaičių, praėjusį nuo Vytautienės krikšto, bet pasireiškęs didelis katalikiškasai dievotumas asmens, kuris buvo gimęs, augęs ir didelę dalį savo amžiaus praleidęs pagonių tikėjime. Trylika ar šešiolika metų, palyginti su visu nebejaunu Vytautienės amžiumi, iš tikrųjų buvo mažas laikotarpis, ir liudytojas galėjo drąsiai pasakyti „noviter" – „neseniai".

Šių abiejų vokiečių, Onos Vytautienės amžininkų, pasakymai būtų visiškai nesuprantami, jei ji būtų buvusi Rytų tikėjimo rusė. Tik kalbėdami apie tikrą lietuvaitę, jie galėjo pasakyti, kad ji dar nebuvo krikščionė arba kad ji neseniai buvo apkrikštyta.

Didžiosios kunigaikštienės Onos mirties 1418 m. vasarą proga vokiečių kronikininkas Jonas iš Posilgės (Lindeblatt) rašė, kad ji žinojusi daug burtų ir pranašavusi savo vyrui, jog anam po jos mirties nesiseksią[85].

Didžioji kunigaikštienė du kartu buvo padėjusi savo vyrui ypač sunkiomis jo gyvenimo aplinkybėmis: pirmą kartą išvaduodama jį iš Krėvos pilies, kur jam grėsė jo tėvo Kęstučio likimas arba ilgametis kalėjimas, ir antrą kartą 1389 m. po nepavykusio sąmokslo paimti klasta Vilnių. Ypač pirmasis išvadavimas buvo toks drąsus, toks rizikingas, kad jis galėjo būti amžininkų laikomas stebuklingu. Didžioji kunigaikštienė Ona galėjo pagarsėti kaipo nepaprasta moteriškė, stebukladarė arba, kitaip sakant, burtininkė. Šitokios kalbos galėjo pasiekti Prūsus. Lietuviams nepalankus kronikininkas labai lengvai galėjo ją pavadinti burtininke.

Apie didžiosios kunigaikštienės Onos dalyvavimą Lietuvos politiniame ir socialiniame gyvenime tiesioginių nurodymų tuolaikiniuose šaltiniuose nerandame. Tačiau jos aktyvumas, pasireiškęs 1382 m., ir ypač Vokiečių ordino santykis su ja rodo, kad tai buvo labai veiklus asmuo, daręs nemažą įtaką savo vyrui. Toji Onos Vytautienės įtaka Vytautui turėjo būti gerai žinoma užsieniui. Kai 1392 m. Vytautas Astravos dvare, netoli Lydos, susitarė su Jogaila ir jo žmona Jadvyga, tai lenkai pareikalavo iš kunigaikštienės, kad ji laiduotų, jog jos vyras ištesės visus sutartyje numatytus pažadus. Kunigaikštienė Ona tai padarė duodama Astravoje du garantijos dokumentu, – vieną Lenkijos karaliui Jogailai Vladislovui[86] ir antrą Lenkijos karalienei Jadvygai [87].

Jau pats Jono iš Posilgės pasakymas apie jos pranašavimą liudija, kad didžioji kunigaikštienė gerai išmanė aukštosios Lietuvos politikos reikalus. Vokiečių ordinas, visuomet turįs tikslių informacijų apie Lietuvos visuomeninius ir politinius santykius, labai aukštai vertino didžiosios kunigaikštienės Onos politinį vaidmenį Lietuvoje. Jis įvairiomis dovanomis stengėsi pelnyti jos palankumą, pavyzdžiui, 1408 m. Ordino magistras Ulrichas von Jungingen pasiuntė jai muzikos instrumentų – klavikordą ir portatyvą[88]. 1416 m. Ordino ma-

[85] *SRP. Bd. 3. S. 376.*

[86] *CEV. P. 30. Doc. 92.*

[87] *CEXV. T. 1. P. 16. Doc. 18.*

[88] *CEV. P. 972. (Ištraukos iš Ordino iždininko išlaidų knygų nuo 1398 iki 1410 m.)*

[89] *Ten pat. P. 365.*

gistras siuntė jai iš Ragainės gero Reino vyno ir vynuogių[89]. Gavęs žinią apie jos mirtį, Vokiečių ordino magistras įsakė atlaikyti už jos vėlę šv. Mišias ir vigilijas visose Ordino bažnyčiose[90].

Apie didžiosios kunigaikštienės Onos santykius su Lenkija nedaug yra likusių žinių.

Netrukus po Astravos sutarties, 1393 m., Jogaila, matyti, ieškojo kunigaikštienės Onos simpatijų: karalius buvo užsakęs jai pas Krokuvos vaistininką Andrių kažkokių saldainių (confectus et electuria) už 7 markes[91], nupirkęs ir pasiuntęs jai tris žiedus – vieną auksinį su „szmalcze"[92] už 1 $^1/_2$ markės liepos 30 d. ir du žiedu su „szmelcz" už 3 markes rugpjūčio 20 d.[93] Greičiausiai šios dovanos nepaveikė Vytautienės, ir daugiau į ją nebebuvo kreipiamasi; bent apie tai jokių žinių nerandama.

Kai 1401 m. lenkai stengėsi atnaujinti santykius su Lietuva po visiškai sugriuvusios 1385 m. Krėvos sutarties, kunigaikštienės Onos, kuri kitados buvo laidavusi Vytauto ištikimybę Lenkijai, vardas jau nebeminimas.

Jei, iš vienos pusės, didžioji kunigaikštienė Ona labai aktyviai padėjo Vytautui palaikyti gerus santykius su Vokiečių ordinu: ji dalyvavo kartu su vyru derybose Nemuno Salyne 1398 m., sunkiais Vytautui 1400 m. turbūt politiniais sumetimais lankė Vokiečių miestus Pavyslyje, kur ji buvo iškilmingai sutinkama, gaudavo iš Ordino magistro laiškų ir dovanų, – o iš antros pusės, jei nei lenkų, nei vokiečių šaltiniai niekur nemini apie jos važinėjimą Lenkijon ir apie jos palaikymą santykių su lenkais, tai nenoromis ateina į galvą mintis, ar tik šitoks didžiosios kunigaikštienės nusistatymas nebus buvęs gryno principinio pobūdžio. Visos šios aplinkybės, rodančios nevienodus didžiosios kunigaikštienės santykius su vokiečiais ir lenkais, verčia manyti, kad tai buvo ne atsitiktinis dalykas, o tam tikras politinis pakrypimas. Ar tik čia nebus pasireiškęs jos nusistatymas prieš lenkus? Ar tik kunigaikštienė Ona, linkdama Vokiečių ordino pusėn, neieškojo jame atsvaros prieš Lenkiją Lietuvos nepriklausomybei atgauti?

Reikia pabrėžti dar vieną gana charakteringą bruožą iš didžiosios kunigaikštienės Onos gyvenimo.

1400 m. lankydama šv. Daratos kapą, ji, Jono Marienverderio liudijimu, *labai prašiusi* duoti jai knygutę su šv. Daratos gyvenimo aprašymu[94]. Gavusi ją iš Pomezanijos vyskupo Jono per Joną Reymanną, ji, pastarojo žodžiais tariant, dėl savo dievotumo[95] labai džiaugėsi.

Kokiu tikslu didžioji kunigaikštienė stengėsi tą knygutę gauti? Jei jai rūpėjo turėti kokią nors atmintį apie šv. Daratą, tai ji galėjo paprašyti duoti jai kokį nors užsilikusį šventosios daiktą ir, be abejonės, būtų jį gavusi. Dviejų liudytojų parodymais, ji stengusis gauti ne ką kita, o tik knygutę. Gal didžioji kunigaikštienė mokėjo skaityti? Jei iš tikrųjų taip būtų buvę, tai būtų labai nepaprastas reiškinys tų laikų Europos visuomenės

90 *SRP. Bd. 3. S. 376. Anm. 7.*

91 Piekosiński F. *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420. Kraków, 1896. S. 156: „Item Andree appotecario pro confectubus et electuariis missis dne ducisse Witoldi ad mandatum dni Regis VII marc".*

92 *Ten pat. P. 159.*

93 *Ten pat. P. 163.*

94 *SRP. Bd. 2. S. 331. Anm. 3: „et librum de vita ipsius domine Dorothee editum desideranter petivit".*

95 *Ten pat: „ad quos (ji gavo du tos knygutės egzempliorius) ipsa duxissa erat valde affecta propter devocionem".*

gyvenime. Tokiu atsitikimu lietuvaitė kunigaikštytė iš miškuotos Dzūkijos būtų galėjusi drąsiai užimti vieną iš pirmųjų vietų Europos moterų kultūros istorijoje. Jeigu pati didžioji kunigaikštienė nemokėjo skaityti, tai jos prisirišimas prie knygos liktų vis dėlto reikšmingas: jis rodytų didžiąją kunigaikštienę branginus mokslą ir turėjus savo aplinkumoje žmonių, kurie galėjo tą knygą perskaityti ir išversti į jai suprantamą kalbą. Ar priimsime vieną, ar antrą spėjimą, lieka neabejotina viena išvada, kad kultūrinis didžiosios kunigaikštienės ir jos aplinkumos lygis buvo nemenkas. Jos vyras Vytautas mokėjo kelias kalbas. Vytauto tėviškėje Trakuose reiškėsi nemaža Vakarų Europos įtaka. Galėjo ir Vytautienė daug ko pramokti ir Trakuose, ir vėliau Prūsuose.

Didžiajai kunigaikštienei Onai, be abejonės, priklauso viena iš garbingiausių vietų lietuvių tautos istorijoje.

Didžioji kunigaikštienė Ona mirė 1418 m. rugpjūčio 11 d. Trakuose ir buvo palaidota Vilniaus katedros bažnyčioje prie šv. Mykolo altoriaus[96].

Didžiosios kunigaikštienės Onos pranašavimas, jei tikėsime vokiečių kronikininko žodžiais, tikrai išsipildė: visi didieji Vytauto darbai buvo nuveikti prie jos gyvos galvos. Jai mirus, prasidėjo iš tikrųjų Vytauto nesėkmės. Jo didysis planas atpalaiduoti Lietuvą nuo ryšių su Lenkija, užsibrėžtas 1397 m. ir pradėtas realizuoti 1398 m. Nemuno Salyne, Vytautienei dalyvaujant, liko neįvykdytas.

[96] *SRP. Bd. 3. S. 376. Anm. 7; Skarbiec dyplomatów... T. 2. S. 110. Dok. 1514;* Kurczewski J. *Kościół zamkowy czyli Katedra Wileńska. Cz. 2. S. 23–25.*

JULIJONA

Praėjus keliems mėnesiams po savo pirmosios žmonos didžiosios kunigaikštienės Onos mirties, tų pačių 1418 m. rudenį Vytautas vedė antrą žmoną. Tai buvo seniai jau mirusio Vytauto bendradarbio Alšėnų kunigaikščio Jono, Algimanto sūnaus, duktė Julijona. Kadangi, kaip anksčiau buvo pasakyta, Vytautas ir Alšėnų kunigaikštis buvo vedę tikras seseris Sudimantaites, Vėžiškės kunigaikštytes, tai pirmoji Vytauto žmona Ona buvo antrajai tikra teta, o pats Vytautas – dėdė.

Štai dėl ko Vilniaus vyskupas Petras be popiežiaus dispenso nenorėjo jųdviejų sutuokti. Sutuoktuvių apeigas atlikti teko dideliam Vytauto gerbėjui Vroclavo (Vladislaviensis) vyskupui Jonui Kropidlai. Vestuvės įvyko prieš Kalėdas Gardine[97].

Ir iš tėvo, ir iš motinos pusės Julijona buvo lietuvaitė. Tikėjimo greičiausiai ji buvo pravoslavų, nes jos tėvas visuose šaltiniuose yra vadinamas žodžiu „Ivanus", kurio forma rodo jį esant įprastą rusų pravoslavų Jono vardą. Įrašymas į Liubečo bažnyčios paminėjimų knygą kunigaikščio Jono, Algimanto sūnaus, ir jo žmonos kunigaikštienės Agripinos taip pat rodo juos buvus pravoslavų, arba Rytų, bažnyčios sekėjus. Gal šita aplinkybė ir nulėmė tą faktą, kad po Skirgailos, buvusio pravoslavų tikėjimo, mirties Vytauto vietininku Kijevan buvo pasiųstas Alšėnų kunigaikštis. Lietuvių valstybinė tradicija reikalavo, kad valdytojai savo tikėjimu nesiskirtų nuo valdinių. Matyti, ir gyventojai buvo pripratę prie

[97] Długosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 11. P. 393.*

šitokios tvarkos. Kai, pavyzdžiui, po Polocko kunigaikščio Andriaus pabėgimo Maskvon 1379 m. Polocko kunigaikščiu buvo paskirtas pagonis Skirgaila, polockėnai sukilo ir atsisakė jį priimti. Atiduodamas Vytautui valdyti Voluinės kunigaikštystę, Jogaila buvo iš jo pareikalavęs iš anksto priimti pravoslavų tikėjimą.

Tekėdama už Vytauto 1418 m., Julijona turėjo priimti katalikų tikėjimą. Tai mini vokiečių kronikininkas[98]. Tas pats kronikininkas rašo, kad prieš šias sutuoktuves Julijona buvusi ištekėjusi už kažkokio rusų kunigaikščio, kurį Vytautas nugalabijęs; jis su ja jau anksčiau gyvenęs ir dabar, norėdamas ją pasilikti žmona, liepęs jos vyrą pašalinti iš šio pasaulio. Tiesa, kronikininkas šitą dalyką nupasakoja kaipo gandus, kaipo paskalą[99].

Dlugošas trumpai pažymi, kad Vytautas vedęs Karačevo kunigaikščio našlę[100]. Apie jos vyro nugalabijimą jis, matyti, nieko nebuvo girdėjęs.

Šiaurės ir rytų rusų metraščiai apie tokį kraugerišką Vytauto žygį taip pat nieko nebuvo girdėję. Jo ir nebuvo. Tai paties Jono iš Posilgės kronikos tęsėjo paleistas šmeižtas, kad sukompromituotų Lietuvos valdovą.

Tarp Lietuvos ir Lenkijos, iš vienos pusės, ir Vokiečių ordino, iš antros pusės, buvo kariaujama dėl Žemaičių ne tik kardu, bet ir plunksna. Ordinas stengėsi kultūringos Europos akyse visaip kompromituoti Lietuvos valdovus. Įrodinėdamas savo teises į Žemaičius, jis aplinkiniu būdu stengėsi parodyti, kad nei Jogaila, nei Vytautas į juos jokių teisių neturi. Ordinui Lietuva ir Žemaičiai buvę užrašyti galingo Lietuvos ir Žemaičių karaliaus Vytenio, kuris, Ordino spaudžiamas, buvęs priverstas tai padaryti, o jo užrašai buvę patvirtinti popiežiaus ir imperatoriaus. Jogailos ir Vytauto senelis Gediminas buvęs Vytenio arklininkas (Pferdemarschalck). Jis buvęs apšauktas Lietuvos karaliumi, pats būdamas ne kunigaikščių kilmės, bet blogo bajoro sūnus[101]. Šio rašto išvada turėjo būti aiški: Žemaičiai turi priklausyti ne „blogojo bajoro" palikuonims, bet Ordinui, senam juridiniam šio krašto savininkui.

Atrodo, kad ir Posilgės kronikos tęsėjo skleidžiamos žinios apie Vytauto žmonas ir jį patį siekė to paties politinio tikslo: įrodyti, kad negalima palikti Žemaičių tokiam kunigaikščiui, kurio viena žmona buvo burtininkė, antra meilužė, o jis pats galvažudys, paleistuvis. Iš dviejų pretendentų į Žemaičių kraštą – Ordino ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto – vien tik garbingas krikščioniškasai Ordinas turėjo pasidaryti jų valdovu. Jeigu Jono iš Posilgės kronikos tęsėjo žinią apie didžiąją kunigaikštienę Oną kaipo burtininkę dar galima būtų pateisinti nesusipratimu, tai visa, kas jo pasakyta apie Julijoną ir Vytautą, reikia atmesti kaip šmeižtą.

Ordino gynėjo agitaciniais tikslais paskleista žinia apie Vytauto ir Jogailos senelį Gediminą kaipo buvusį arklininką buvo pasisavinta Dlugošo, o iš jo pateko į rytų rusų metraščius.

[98] *SRP. Bd. 3. S. 377: „und lys das wib vorsachin dem Ruschin geloubin und christinlichin touffin".*

[99] *Ten pat. P. 377: „Man sagit, das sy sin amye was, und dorum brochte her den man von dem lebin und behilt sy ym zcu wibe".*

[100] Dlugosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 11. P. 393: „Alexander Withawdus magnus Lithuaniae dux matrimonium cum Juliana, ducis Iwan Koraczewski relicta, initurus".*

[101] *Summarium von Jagel und Wytaut // SRP. Bd. 5. S. 223: „von einem schlechten bayoren entsprossen ist".*

Labai yra galima, kad Dlugošo žinota ir apie tariamąjį Vytauto romaną su Karačevo kunigaikštiene Julijona. Apibūdindamas Vytautą, jis sako, kad šis taip buvo linkęs prie moterų, jog dažnai, palikęs kariuomenę, skubiai, nuolat keisdamas arklius, vykdavęs prie savo žmonos ir gulovių savo gašlumui patenkinti[102].

Tas pats Dlugošas, kuris čia atvaizdavo Vytautą doros pasileidėliu, kitoje vietoje, kalbėdamas apie ketvirtąją Jogailos žmoną, karalienę Sofiją, vaizduoja jį doros ir susilaikymo riteriu, besirūpinančiu, kad joks negarbės šešėlis nekristų ant karališkųjų namų, ir gana žiauriai besielgiančiu su asmenimis, kurie buvo prileidę prie tos negarbės arba buvę jos kaltininkai.

Tokį Vytauto elgesį galima būtų paaiškinti jo veidmainiškumu, jo nedorumu, netaikymu sau to, ko reikalavo iš kitų, jei tas pats Dlugošas čia pat nepasirodytų didžiausiu Vytauto gynėju ir nevadintų jo padoriu, didžios ir gailestingos sielos žmogumi[103].

Dėl tokių Dlugošo prieštaravimų pačiam sau vargiai būtų galima jo liudijimu paremti vokiečių kronikininko žinią apie Vytauto romaną su Karačevo kunigaikštiene, šiosios pirmajam vyrui begyvenant. Atrodo, kad kalbėdamas apie Vytauto gašlumą lenkų istoriografas bus pasekęs vokiečių paleistais šmeižtais.

Apie didžiąją kunigaikštienę Julijoną tuometiniai šaltiniai beveik visai nėra palikę žinių. Porą kartų apie ją yra užsiminęs tik Dlugošas. Vienoje vietoje jis ją apibūdina kaipo taupią moteriškę, kuri rūpinasi, kad Vytautas dosnumu savo sekretoriams lenkams nedarytų žalos valstybės iždui[104], ir antrą kartą jis pasakoja, kad, Vytautui sunkiai susirgus 1430 m., ji prašiusi Krokuvos vyskupą Zbignevą Olesnickį paimti visus jos surinktus turtus, susidedančius iš aukso, sidabro ir brangiųjų akmenų, nuvežti Lenkijon ir ten juos saugoti, kad ji turėtų iš ko gyventi ir tinkamai užsilaikyti (pro Ducissae praefatae victu et statu); jei su ja kas atsitiktų arba jei jai tektų su šiuo pasauliu persiskirti, tai kad jis tuos turtus suvartotų labdaros tikslams. Olesnickis atsisakęs didžiosios kunigaikštienės prašymą patenkinti, viena, bijodamas, kad tai nebūtų palaikyta jo ambicijos požymiu (notam omnem ambitionis abhorrens), antra, vengdamas pakliūti į protingos moters spąstus po to, kai visa kita negelbėjo (veritus eo se ingenio muliebri illaqueatum iri postquam caetera non proderant)[105].

Dlugošas svyruoja norėdamas įvertinti didžiosios kunigaikštienės žingsnį. Ar galėjo Julijona daryti tokį pasiūlymą kokiais nors egoistiniais sumetimais? Vargiai. Sunku yra patikėti, kad Vytauto gyvenimo draugė būtų galėjusi ryžtis tokią sunkią gyvenimo valandą, vyraujant Lietuvoje didžiausiai lenkų neapykantai, patikėti visus savo turtus pikčiausiam vyro priešui ir pasidaryti visiškai nuo jo priklausoma. Vytauto bendradarbiai niekuomet nebūtų jai dovanoję šitokio išdavikiško žingsnio. Greičiau reikia priimti antrą Dlugošo spėjimą. Vytautas visokiais būdais buvo veikęs Lenkijos ponus, kad gautų jų formalų sutikimą savo vainikavimosi planams;

102 Długosz J. *Historiae Polonicae... T. 11. Lib. 11. P. 558: „ad uxorem pellicesque, pruritum voluptatum expleturus, redire consuerat".*

103 *Ten pat. P. 498–499: „Omnis siquidem Regia tam actio quam potestas, aut translata videbatur in Alexandrum Withawdum, aut secum communicata, propter virtutes et factivitates plurimas, praecipue tamen propter honestatem, liberalitatem et animi magnitudinem, ad quas ipsum natura ipsa magnum et excelsum Principem effinxerat".*

104 *Atsitikimas su jo sekretoriumi Mikalojumi Maldrziku (Ten pat. P. 562).*

105 *Ten pat. P. 555–556.*

jų daugumą jis jau buvo patraukęs savo pusėn; nesukalbamas liko tik galingas Krokuvos vyskupas. Reikėjo rasti priemonę ir jo nusistatymą pakeisti. Didžioji kunigaikštienė su Vytauto žinia tuomet galėjo ryžtis papirkti Olesnickį stambiausia suma, kokią ji tik turėjo, ir pasiūlyti jam visas savo brangenybes neva jų apsaugojimo tikslais. Jei jis būtų jos pasiūlymą priėmęs ir prisidėjęs prie Lenkijos ponų daugumos, didžiosios kunigaikštienės tikslas būtų buvęs pasiektas; jeigu Olesnickis savo nusistatymo nebūtų pakeitęs, tai jį būtų buvę nesunku sukompromituoti ir parblokšti, nes vargiai kas būtų patikėjęs, kad didžioji Lietuvos kunigaikštienė savo turtus būtų norėjusi saugoti Lenkijoje ir pavesti juos didžiausiam savo vyro priešui.

Reta moteris gali lengva širdimi atsisakyti papuošalų ir brangenybių. Jei tai darė Julijona, tai, matyti, iš didelės meilės savo vyrui ir savo kraštui[106].

Keli Dlugošo žodžiai, pasakyti apie kunigaikštienę Julijoną, vaizduoja ją rūpestinga krašto valdove, mylinčia savo vyrą ir tėvynę ir pasiryžusia jų gerovei aukoti visa, prie ko kiekviena paprasta moteris labiausiai esti prisirišusi.

Vytauto mirties proga Dlugošas dar kartą patvirtina, kad Julijona savo vyrą labai mylėjusi: prie jo mirties patalo ji verkusi gailiausiomis ašaromis[107].

Mūsų amžininkas lenkų istorikas, Vytauto biografas Antanas Prochaska vadina Julijoną išdidžia; ji kursčiusi Vytautą prie karališkosios karūnos[108]. Joks to meto šaltinis neleidžia manyti, kad didžioji kunigaikštienė Julijona būtų pasižymėjusi išdidumu. Dėl antrojo A. Prochaskos posakio, tai mažiausiai jis yra netikslus. Jis yra glaudžiai susijęs su Prochaskos požiūriu į Vytautą kaip didelį Lenkijos mylėtoją, visa širdimi atsidavusį Lietuvos sujungimo su Lenkija idėjai. Visas Vytauto stengimasis nutraukti ryšius su Lenkija, šio autoriaus manymu, buvęs svetimų intrigų – Vokiečių ordino, imperatoriaus Zigmanto – padarinys. Julijonos kurstymo reikia ieškoti šitoje pat plotmėje. Nėra nė vieno šaltinio, kuris sakytų, kad Julijona buvo priešinga savo vyro politikai, o Dlugošo liudijimas, kurį aš anksčiau interpretavau, rodo, kad Julijona buvo pasiryžusi visa, kas jai buvo brangiausia, paaukoti tėvynės išlaisvinimui. Šiomis savo pastangomis ji buvo artima visai tų laikų Lietuvos visuomenei, kuri siekė atpalaiduoti Lietuvą nuo ryšių su Lenkija. Tai parodė įvykiai po Vytauto mirties, kai kunigaikštis Švitrigaila buvo išrinktas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Ar Julijona turėjo įtakos Vytauto politikai ir ar toji įtaka buvo gili, negalima nustatyti remiantis turimais šaltiniais. Atsitikimas su Vytauto sekretoriumi lenku Maldrziku, kai jos vyras pasielgė griežtai, priešingai jos patarimams, verčia manyti, kad jos įtaka Vytautui buvo gana silpna.

Su Julijona Vytautas vaikų neturėjo. Kas jai atsitiko po vyro mirties, visi istoriniai šaltiniai tyli. Kada ir kur ji mirė, nežinia. Visas didžiosios kunigaikštienės Julijonos Vytautienės gyvenimas lieka apdengtas nepermatomu istorijos šydu.

106 *Panašiai buvo pasielgusi daug vėliau, 1711 m., Rusijos caro Petro Didžiojo žmona Katerina prie Pruto upės, kai visa rusų palyginti nedidelė kariuomenė buvo turkų apsupta. Norėdama išvaduoti vyrą iš neišvengiamos nelaisvės, ji visas savo brangenybes, kurias su savimi turėjo, pasiuntė turkų armijos vyriausiajam vadui, tuo jį papirko ir savo vyrą išgelbėjo iš nelaisvės.*

107 Długosz J. *Historiae Polonicae... T. 11. Lib. 11. P. 557.*

108 Prochaska A. *Dzieje Witołda. S. 377: „Była to pani dumna, ona to podmawiała męża do wzięcia korony".*

VYTAUTO VAIKŲ KLAUSIMAS

Iš Vytauto vaikų istorikai gerai žino tik vieną jo dukterį Sofiją.

Tačiau mūsų istoriko Teodoro Narbuto plačiai išdėstyti tvirtinimai apie Vytauto šeimos sudėtį VI jo „Lietuvių tautos darbų“ (Dzieje narodu litewskiego) tome yra palikę gilias šaknis mūsų istoriografijoje.

Narbutas sako Vytautą turėjus tris žmonas ir keturis vaikus: vieną dukterį Sofiją, gimusią iš tariamos jo žmonos Marijos Oprasijos, arba Marijos Praksedos, antrą dukterį Raką ir du sūnu – Joną ir Jurgį, gimusius iš Onos ir vokiečių nunuodytus Karaliaučiuje[109].

Narbutas savo nuomonę pamatuoja šitokiais argumentais: kunigaikštienė Ona, sėdėdama Krėvos pilyje, turėjusi su savimi dvejetą vaikų (reikia suprasti – mažų vaikų). Sofija, kuri buvo 1388 m. sužieduota su Maskvos didžiojo kunigaikščio sūnumi Vasyliumi, negalėjusi būti tarp jų, nes sužiedavimo metu ji turėjusi mažiausiai šešiolika metų, kitaip sakant, ji turėjusi gimti ne vėliau kaip 1372 m. Kunigaikštienė Ona (kurią jis klaidingai vadina Smolensko kunigaikštyte) negalėjusi būti Sofijos motina, nes 1399 m. Vorsklos mūšio metu ji buvusi laikoma „jauna gražuole“[110].

Kuo remdamasis Narbutas yra padaręs šią išvadą? Lietuvos metraščiai – tiek senesnės, trumposios redakcijos, tiek vėlesnės, ilgosios redakcijos, Vorsklos kautynes aprašo labai trumpai. Jie mini tik Vytauto vadovaujamos kariuomenės pralaimėjimą. Taip pat yra ir rytų bei šiaurės rusų metraščiuose.

Vienas tik Dlugošas, sekdamas senovės Romos istoriko Tito Livijaus stiliumi, pasistengė padailinti mūšio aprašymą neva prieš tai Vytauto karo taryboje pasakytomis kalbomis. Sako, Podolės valdytojas Spytekas iš Melštino pataręs nesikauti su totoriais, kurių jėgos buvusios daug didesnės, ir siūlęs su jais pradėti derybas. Jam griežtai oponavęs Grifo herbo bajoras Ščiukovskis, kuris su ironija pasakęs, kad jei anas, mylėdamas savo gražią žmoną ir valdydamas plačius žemės plotus, bijo mirties, tai tegu ramia širdimi neatkalbinėja nuo mūšio tų, kurie yra pasirengę jame sutikti mirtį[111].

Apie Vytautienę Dlugošas čia nieko nekalba. Taigi nieko negalima pasakyti ir apie jos metus. Lietuvos metraštis lietuvių ir lenkų ginčo dėl Podolės proga mini, kad žuvęs prie Vorsklos Spytekas palikęs žmoną su mažais vaikais[112]. Sujungęs Dlugošo ir Lietuvos metraščio paduodamas žinias apie Krokuvos vaivados [Podolės valdytojo Spyteko] žmoną, T. Narbutas priskyrė jas Vytauto žmonai Onai ir padarė ją 1399 m. „jauna gražuole“ (piękność młodą). Kadangi kunigaikštienės Onos gimimo metai nėra žinomi, tai negalima net apytikriai pasakyti, kiek ji tuomet galėjo turėti metų, tik veikiausiai buvo nebe jauna.

Antras T. Narbuto argumentas yra tas, kad kunigaikštienė Ona 1382 m. Krėvoje turėjusi dvejetą mažų vaikų[113].

[109] Narbutt T. *Dzieje... T. 6. S. 561–562.*

[110] *Ten pat: „ona (t.y. Ona) w roku 1399 uchodziła jeszcze za piękność młodą“.*

[111] Długosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 10. P. 157.*

[112] *Supraslio nuorašas. P. 83, 84: „пань Спытко приходилъ на помочь великому кнзю Витовтоу и тогды пана Спытька оубили Татарове, а пани Спытковая стала вдовою, а дети малы“.*

[113] *„Ponieważ w roku 1382, już będąc w Krewie, żona Anna miała przy sobie dwoje dzieci“.*

Šiuo atveju Narbutas galėjo remtis paties Vytauto liudijimu. Savo skunde prieš Jogailą ir Skirgailą[114] Vytautas sako, kad jis, bėgdamas 1382 m. iš kalėjimo, ten palikęs žmoną ir vaikus[115].

Vygandas Marburgietis taip pat mini, kad Vytautas, būdamas Krėvos pilyje, prašęs Jogailą jam atsiųsti jo žmoną ir vaikus, kurie vėliau pas jį nuvyko jo liūdesio sumažinti[116]. Kiek vaikų turėjo Krėvos kalinimo metu Vytautas ir kurios jie buvo lyties, nepasako nei jis pats, nei Vygandas. Jų vienas tikrai galėjo būti Sofija, bet kas buvo kitas ar kiti vaikai, nežinia.

1392 m. Vytautui pasirašius su Jogaila sutartį Astravos dvare (Ostrove), jo žmona, kunigaikštienė Ona, davė nuo savęs du pasižadėjimu – vieną Lenkijos karalienei Jadvygai, antrą Lenkijos karaliui Jogailai Vladislovui, kuriais laidavo Vytauto ištikimybę jiems ir Lenkijos karūnai. Prie savo raštų kunigaikštienė prisegė du antspaudus, vaizduojančius moteriškę du dviem kūdikiais ant kelių[117]. Ar tas antspaudas vaizdavo kunigaikštienę Oną su vaikais, ar kokią šventąją, sakysim, jos patronę, negalima pasakyti. Net manant, kad ten tikrai buvo vaizduojama Vytautienė, negalima padaryti išvados, kad ji turėjo tik du vaikus. Galbūt grynai techniškais sumetimais, kaip teisingai pastebi dr. F. Koneczny, visiškai nebuvo galima viename nedideliame antspaude pavaizduoti daugiau kaip tris asmenis (motiną ir du kūdikius)[118].

Jokie to meto šaltiniai Vytauto vaikų, išskyrus Sofiją, nemini.

Vokiečių kronikininkas Jonas iš Posilgės visai tiksliai išvardijo visus įžymesnius asmenis, kuriuos Vytautas, antrą kartą pabėgęs Vokiečių ordinan, buvo davęs Ordino magistrui kaip savo ištikimybės įkaitus. Iš pradžių Vytautas buvo pasiuntęs savo brolį Žygimantą, brolio sūnų, savo žmoną ir seserį ir daugiau kaip šimtą kitų asmenų, kurių tarpe buvo Smolensko kunigaikštis Glebas (Posilgė jį vadina Smolensko karalium)[119]. Jis pačioje Vytauto sukilimo pradžioje buvo paimtas nelaisvėn.

Kiek vėliau į Prūsus buvo pasiųsti Vytauto brolis Tautvilas Konradas su žmona, Belzo kunigaikštis Jurgis ir Alšėnų kunigaikštis Jonas, Algimanto sūnus, su žmona ir vaikais[120]. Vytauto vaikai čia visai nepaminėti, o atrodo, kad jie pirmon galvon turėjo būti duoti kaipo įkaitai. Nepaminėta net Sofija, kuri Prūsuose tikrai buvo 1390 m., nes iš čia iškeliavo tų metų pabaigoje į Maskvą, kur ištekėjo už Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasyliaus, Dimitro Doniškio sūnaus. Nežinia, ar Sofija buvo pasilikusi prie tėvo, ar ji tiktai nebuvo šio kronikininko paminėta.

Vytauto vaikai, nekalbant apie Sofiją, matyti, visiškai nebuvo įrašyti į jokias lietuvių, rusų, lenkų ir vokiečių kronikas. Strijkovskis, rašydamas XVI šimtmetyje savo „Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi“, buvo pasinaudojęs keliolika lietuvių ir rusų metraščių rankraščių[121]. Tačiau ir jis niekur Vytauto vaikų, išskyrus Sofiją, nemini.

114 *Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln vnd Skargaln.*

115 *SRP. Bd. 2. S. 713: „vnd min wib vnd myne kinder di lis ich alczu mole jn jrem gefenknisse“.*

116 *Ten pat. P. 620–621: „petivit eciam pro conjuge et liberis que postea venerunt ad eum, ut linigarent dolorem eius“.*

117 *CEXV. Doc. 18. P. 16; CEV. Doc. 92. P. 30.*

118 Koneczny F. *Jagiełło i Witold. S. 166.*

119 *SRP. Bd. 3. S. 162.*

120 *Ten pat. P. 163.*

121 Daniłowicz I. *Wiadomość o właściwych litewskich latopiscach //* Stryjkowski M. *Kronika polska, litewska... Warszawa, 1846. T. 1. S. 34.*

Pirmą kartą pabėgęs į Vokiečių ordino žemes, 1384 m. birželio 14 d., Vytautas pasirašė su Ordinu sutartį, kuriąja jis visą savo tėvoniją užrašė Ordinui ir iš jo gavo ją atgal kaip pastarojo leną. Ordinas pasižadėjo šio leno neatimti iš Vytauto teisėtų palikuonių ir vyriškos lyties įpėdinių; jei jis mirtų palikęs vieną tik dukterį, tai ir iš jos leno atimti negalima, o reikia ją išleisti už vienodos socialinės padėties vyro. Tik jei tiesioginė Vytauto palikuonių linija išmirtų, tai lenas gali atitekti Vytauto broliui Žygimantui ir jo teisėtiems palikuonims ir įpėdiniams, tačiau su sąlyga, kad Žygimantas apsikrikštytų[122].

Ši sutartis yra suformuluota bendrais posakiais: kalbama apskritai apie vyriškos lyties palikuonis ir nieko neišvardijama. Tačiau viena aplinkybė krinta į akį: minimos yra ne dukterys ir ne vyriausia duktė, o viena duktė; toliau yra įvardijamas tik Vytauto brolis Žygimantas, nors jis dar turėjo kitų brolių. Jei Vytautas šios sutarties sudarymo metu būtų turėjęs vieną ar kelis sūnus, greičiausiai jie būtų buvę įvardyti; sutartyje paminėta tik viena duktė, nes jis greičiausiai tik ją vieną ir teturėjo. Kalbamoji sutartis negali būti įrodymas, kad Vytautas turėjęs kelis sūnus, kaip apie juos yra kalbama daugiskaita. Vytautas dar buvo jaunas, teturėjo apie 34 metus, ir susilaukti vyriškųjų įpėdinių dar galėjo, todėl apie juos sutartyje kalbama bendru pasakymu. Kadangi Vytautas dukterį jau iš tikrųjų turėjo, tai ji ir buvo tiksliai paminėta.

Taigi Vytauto laikų šaltiniai neleidžia tvirtinti, kad jis būtų turėjęs vyriškosios lyties vaikų. Atrodo, kad tai prieštarauja paties Vytauto žodžiams, įrašytiems į jo 1390 m. skundą Ordinui prieš Jogailą ir Skirgailą (vnd min wib vnd myne kinder di lis ich alczu mole jn jrem gefenknisse) ir Vygando liudijimui (petivit eciam pro conjuge et liberis). Tačiau vargiai galima būtų šiais liudijimais remtis: viena, Vytauto skundas buvo agitacinis, jam rūpėjo savo elgesį pateisinti ir patraukti savo pusėn Ordiną. Todėl jis grupavo faktus iš savo santykių su Jogaila ir Skirgaila tokiu būdu, kad susidarytų kuo neigiamiausias jo pusbrolių veiksmų įspūdis. Vartojimas daugiskaitos „myne kinder" vietoje „myne Tochter" galėjo tą įspūdį tik pagilinti. Antra vertus, Vytautas kalba bendrai apie vaikus. Tai galėjo būti ir mergaitės, ir berniukai.

Vygando žodžių negalima laikyti atskiru, savaimingu liudijimu. Ordino heroldas galėjo paimti savo žinią iš paties Vytauto rašto.

Vytauto vaikų klausimas istorinėje literatūroje iškilo tik 1815 m., kai Ernestas Hennig išleido Luko Davido „Prūsų kronikos" II tomą. Lukas David buvo XVI šimtmečio rašytojas. Jis mirė 1583 metais. David buvo savarankiškas, sąžiningas ir kritiškas rašytojas. Tačiau jo šaltinių skaičius buvo negausus. Senesniesiems savo Kronikos laikams jis naudojosi tik trimis originaliais rašiniais – Dusburgu, Jerošinu ir „Hochmeisterchronik". Kitais šaltiniais jis rėmėsi tik tiek, kiek jų buvo panaudota Simono Grunau Kronikoje. Pastaroji pasidarė jo darbo pagrindiniu šaltiniu[123]. David stengėsi visur kur galėdamas Grunau teikiamas žinias patikrinti kitais šaltiniais, o kur to nebuvo galima, jis citavo Grunau nenorėdamas pasirodžiusių jam įdomių žinių praleisti. Jo Kronikoje David rado 1392 m. data, kad kažkoksai Ordino brolis, susipykęs su Vytautu, vieną naktį nunuodijęs du Vytauto sūnu, kurie buvę ten didžiojo magistro įsakymu auk-

[122] *CEV. P. 5. Doc. 15.*

[123] Töppen M. *Geschichte der Preussischen Historiographie von P. v. Dusburg bis auf K. Schütz. Berlin, 1853. S. 231.*

lėjami. David šią žinią iš Grunau išrašė skliausteliuose. Tai rodo, kad jis pats ja mažai tikėjo. Labai nuostabu, kad toks sąžiningas rašytojas kaip David galėjo remtis Grunau, kurį jis buvo priverstas nuolat ir nuolat atitaisyti, Grunau istoriografijoje žinomas kaipo melagis. „Jo kūrinys tiek savy turi melų, kiek puslapių turi jo šeši foliantai, net tikriau daug daugiau, nes kartais vienoje vietoje melagysčių kelios dešimtys. Grunau daro klaidas ne per apsirikimą, bet paprastai sugalvoja pasakėles, komponuoja ir dažnai ten, kur turėjo šaltinius, tyčia falsifikuoja“[124].

Luko Davido kronika gulėjo rankrašty ligi XIX šimtmečio pradžios, kada ją išleido Ernestas Hennig. Pastarasis, radęs skliausteliuose paimtą iš Grunau žinutę apie Vytauto sūnų nužudymą, labai nustebo, kad tokios didelės reikšmės faktas niekur kitur nebuvo pažymėtas. „Aš stebiuosi, kad mūsų naujieji istorikai šitą žinią, kuri tiek daug paaiškina, yra pražiopsoję“[125]. Hennig nuo savęs pridėjo, kad Vytauto „abudu berniukai vadinosi Jonas (Iwan) ir Jurgis (Georg)“[126]. Niekur kitur nerandama, kaip mažai patikima, Simono Grunau paleista žinia pateko iš pradžių į Davidą, o toliau buvo sustiprinta leidėjo Hennigo, kuris taip pat, kaip ir David, nesirėmė istoriniais šaltiniais. Mūsų istorikas Teodoras Narbutas, nors ir pripažino, kad Luko Davido pareiga buvo rastą žinią tinkamai paaiškinti ir kad jis to nepadarė, vis dėlto tą žinią priėmė kaip istorinį faktą, iš savo pusės ją dar pamatavo. Jis tvirtina, kad jam į rankas pakliuvęs kažkoks lotyniškas rankraštis, turįs būti XV šimtmečio vokiško rašto vertimas. Originalas buvęs juridinio turinio rašinys iš Kazimiero Jogailaičio karo su Vokiečių ordinu laikų (1454–1466), turįs tikslą įrodyti Ordino suktybes karaliaus, kaimynų ir paties Dievo atžvilgiu. Tarp įvairių Ordino neteisybių ir melagingų priesaikų pavyzdžių esąs nurodytas šitoksai: Vokiečių ordino brolis Andrius de Sonnenberg susidraugavęs su Vytautu ir vienas antram prisiekę atsiskirti nuo Ordino ir pereiti pas Lenkijos karalių; abudu atlikę išpažintį pas magistro rūmų kapelioną, kuris perlaužęs pusiau ostiją ir jiems padalijęs. Kai Vytautas pakėlė maištą prieš Ordiną, de Sonnenberg, neva ištrūkęs iš Vytauto kalėjimo, nubėgęs Karaliaučiun; čia jis turėjęs pagrobti didžiojo kunigaikščio sūnus, laikomus įkaitais, ir su jais pabėgti paruoštu pirklių laivu į Palangą. Išbuvęs tris savaites Karaliaučiuje, de Sonnenberg ne tik sutarties su Vytautu neišpildęs, nors turėjęs gražią progą, bet jausdamas sąžinės graužimą dėl Ordinui duotų įžadų sulaužymo nutaręs Vytautui atkeršyti ir jo du nieku nekaltu vaikeliu nužudyti. Tarp apostasio a religione ir apostasio a fide jis pasirinkęs apostasio a fide ir pikčiausiai sulaužęs priesaiką (perjuratio perjuratissima).

Sugretinęs de Sonnenbergo pavardę su pavarde komandoro Šaumbergo, arba Sunbergo, kurį Vytautas po mūšio prie Tanenbergo 1410 m. paimtą į nelaisvę liepė nužudyti, Narbutas mano, kad kaip tik minėtasis Sonnenbergo nusikaltimas ir buvęs Vytauto keršto priežastis[127].

Teodoro Narbuto rankraštis, iš kurio jis sakėsi paėmęs žinias apie Vytauto sūnų nužudymą, lieka paslaptingas dokumentas. T. Narbutas nepasako, nei kur jis tą raštą buvo radęs, nei kodėl jis mano, kad tai buvo vokiško originalo vertimas, nei kodėl tas rankraštis bu-

[124] Koneczny F. *Jagiełło i Witold. S. 167.*

[125] David Lucas. *Preussische Chronik. Königsberg, 1817. Bd. 7. S. 190–191.*

[126] *Ten pat. P. 191.*

[127] Narbutt T. *Dzieje... T. 5. S. 487–489.*

vo XV šimtmečio. Net jeigu tokį raštą T. Narbutas iš tikrųjų ir būtų matęs ir skaitęs, negalima būtų jo laikyti patikimu šaltiniu: iš vienos pusės, tarp tariamojo įvykio (1392) ir Lenkijos Trylikos metų karo su Vokiečių ordinu (1454–1466) buvo praėję šešios dešimtys su viršum metų – laikotarpis pakankamai didelis, kad įvykiai žmonių atminty galėtų būti iškraipyti; iš antros pusės, kalbamasis raštas, paties T. Narbuto žodžiais tariant, buvęs politinis pamfletas, turįs tikslą Vokiečių ordiną diskredituoti. Nešališką tiesą jame būtų buvę sunku rasti. Šio rašto kilmės paslaptingumas leidžia manyti, kad visa istorija su riteriu de Sonnenbergu buvo paties T. Narbuto ad hoc sugalvota išsiaiškinti sau, kodėl Vytautas liepęs nužudyti drauge su Brandenburgo komandoru Markvardu von Salzbachu, tikrai Vytautui nusikaltusiu, nes įžeidusiu jo motiną Birutę[128], ir riterį Sumbergą, arba Schaumbergą, kurio kaltė lieka nežinoma.

Grįždamas prie Luko Davido Kronikos leidėjo Hennigo pastabos, kad nužudytieji Vytauto sūnūs vadinosi Iwan ir Georg, manau, kad nesunku surasti šių vardų atsiradimo šaltinį: Hennig, leisdamas Kronikos VI ir VII tomus, jau sirgo. Jis skubėjo darbą baigti, kad galėtų greičiau išvažiuoti gydytis į Pirmontą. Skubėdamas jis negalėjo išsiaiškinti nepaprastos žinios kilmės[129]. Miglotai prisiminęs Jono iš Posilgės paduotą žinią, kad tarp antrą kartą 1390 m. Vytauto Ordinui išsiųstų įkaitų buvo kunigaikštis Jurgis ir kunigaikštis Jonas[130], kurių vardai vokiečių kronikose daugiau niekur nesikartoja, Hennig galėjo palaikyti tuos vardus tariamai nužudytų Vytauto sūnų vardais.

Nekaltų vaikų nužudymo faktas, savaime toks šlykštus, niekuomet nebūtų buvęs Vytauto pamirštas. Jis būtų buvęs panaudotas jo paties arba jo sąjungininkų lenkų diplomatiniame kare prieš Ordiną, tačiau niekur apie tai neužsimena nei pats Vytautas, nei lenkai. Tokio fakto nebuvo. Tai Simono Grunau grynas fantazijos padaras. Nemėgdamas Vokiečių ordino, jis nesidrovėjo prirašyti jam būtų ir nebūtų piktadarysčių. Šis prasimanymas aukščiau nurodytu keliu pateko ir Lietuvos istoriografijon.

Trumpai viską suglaudus, galima teigti, *kad nieko tikra apie Vytauto vaikus, išskyrus Sofiją, negalima pasakyti. Jei Vytautas ir turėjo daugiau negu vieną dukterį 1382 m., tai šie vaikai mirė 1382–1384 m. laikotarpiu.*

Kadangi Vytautas jokios žmonos Marijos Oprasijos, arba Marijos Praksedos, vardu neturėjo, tai T. Narbuto spėjimas, kad Sofija buvo ne iš Onos gimusi, savaime atkrinta.

[128] Długosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 11. P. 262.*

[129] Koneczny F. *Jagiełło i Witold. S. 168.*

[130] *SRP. Bd. 3. S. 163: „Herczoge Jorge von der Belse, herczog Ywan mit wybe und kinden".*

VYTAUTO DUKTĖ SOFIJA

Sofijos Vytautaitės vardas glaudžiai susijęs su Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos audringiausiu periodu. Sofija ten yra suvaidinusi labai žymų vaidmenį.

1380 m. Dimitras Doniškis, surinkęs apie 150 000 rusų kariuomenės, sumušė Aukso ordos totorius prie Okos upės Kulikovo laukuose. Tai buvo pirmas žymus rusų sukilimas prieš savo siuzereną Aukso ordos chaną Mamajų, pasibaigęs ligi tol negirdėtu laimėjimu. Tačiau atsikratyti totorių jungo rusams ne-

Sofija, Vytauto duktė. Portretas siuvinėtas bažnytiniame audinyje

pavyko. Pralaimėjęs mūšį, Mamajus nustojo autoriteto totorių tarpe. Jis nebuvo Čingischano palikuonis, bet gabus ir drąsus emiras, vedęs chano dukterį ir prasidėjusiais totoriuose anarchijos laikais iškilęs ligi Aukso ordos sosto. Jo pralaimėjimu tuojau pasinaudojo tiesioginis Čingischano palikuonis Tochtamišas, kuris ligi tol buvo gyvenęs ištremtas pas Vidurinės Azijos totorių chaną Timur-Lenką, arba Tamerlaną, kaip jį vadino rusai. Šio padedamas, Tochtamišas ryžosi ieškoti tėvų sosto. Tais pačiais 1380 m. Mamajus buvo Tochtamišo sumuštas prie Kalkos upės pietų Rusijos stepėse ir netrukus nužudytas Kryme. Tochtamišas buvo pasiryžęs grąžinti visą totorių valdžią Rusų žemėse. 1382 m. jis netikėtai puolė savo pirmtako nugalėtojų sostinę. Maskvos kunigaikštis Dimitras Doniškis su savo pusbroliu Vladimiru Drąsiuoju išbėgo į šiaurę palikdamas miestą savo likimui. Maskva buvo totorių paimta, apiplėšta ir sudeginta. Tochtamišas grįžo į stepes su dideliu grobiu ir daugeliu belaisvių. Rusijos kunigaikščiai turėjo vėl nusilenkti, vykti pas chaną ir nužemintai maldauti patvirtinti juos jų valdomose kunigaikštystėse. Dimitras pabijojo pats vykti į Aukso ordą ir pasiuntė ten su dovanomis savo vyriausiąjį sūnų Vasylių išrūpinti jam jarlyko Vladimiro ir Maskvos sostui. Chanas pareikalavo iš Dimitro išmokėti jam visą duoklę, likusią nesumokėtą už ankstesnį laiką, ir, be to, už Vasyliaus paleidimą dar 8000 rb. Tai buvo labai didelė suma. Matyti, Maskvos didysis kunigaikštis nepajėgė surinkti visų iš jo reikalaujamų pinigų, ir jo vyriausiasis sūnus pasiliko Aukso ordoje įkaitu. Po ketverių metų buvimo Ordoje Vasylius

ryžosi bėgti. Per stepes jis pakliuvo Valakijon, o iš čia į Podolę ir Voluinę. Nežinia, kokiu būdu Vasylius atsirado pas Vytautą, kuris tuomet valdė Voluinę. Tarp Vytauto ir būsimojo Maskvos valdovo buvo padaryta sutartis dėl Sofijos sutuoktuvių su juo. Kiek Sofija tuomet turėjo metų, nežinia, nes jos gimimo data niekur nėra šaltiniuose pažymėta. Paviešėjęs kiek laiko pas būsimąjį uošvį, kunigaikštis Vasylius, Vytauto bajorų lydimas, sugrįžo Maskvon.

Vytautui antrą kartą pabėgus į Vokiečių ordiną, ten su tėvais nuvyko ir Sofija. Po tėvo Dimitro Doniškio mirties tapęs didžiuoju Maskvos kunigaikščiu, 1390 m. rudenį Vasylius pasiuntė savo pasiuntinius į Marienburgą, kur tuomet gyveno Vytautas, sužadėtinės parvežti. Vytauto draugo ir giminaičio Alšėnų kunigaikščio Jono ir Maskvos bajorų lydima, Sofija nuvyko laivu į Naugardą, o iš čia gruodžio 1 dieną atvyko į Maskvą. Ateinančių metų sausio 9 d. Maskvoje įvyko jos sutuoktuvės[131]. Rusų metraščiai visai nerašo apie Sofijos krikštą. Kokio tikėjimo ji buvo susižieduodama su Vasyliumi, lieka neaišku. Istoriniai šaltiniai žino Vytauto dukterį tik krikščioniškuoju Sofijos vardu.

Vasyliaus, Dimitro Doniškio sūnaus, sutuoktuvės su Vytauto dukterimi buvo daromos politiniais sumetimais: abidvi pusės buvo reikalingos sąjungininkų[132]. Kai Vytautas kovą su Jogaila laimėjo ir 1392 m. paėmė faktiškai visą valdžią Lietuvoje į savo rankas, jo santykiai su žentu neišvengiamai turėjo pasikeisti: Vytautas paveldėjo didžiųjų kunigaikščių Algirdo ir Jogailos politiką Maskvos atžvilgiu. Savo dukterį Vytautas norėjo matyti tos politikos įrankiu. Sofijos padėtis tarp besivaržančių tarp savęs Maskvos ir Lietuvos valdovų, tarp vyro ir tėvo, pasidarė labai sunki. Tačiau tai nebuvo pasyvaus pobūdžio asmuo, kuris gali aklai sekti svetimais nurodymais. Vėlesniais laikais Sofija pasirodė išdidi, pilna ambicijos, energinga moteriškė. Šiuos bruožus ji, be abejonės, paveldėjo iš tėvo. Sofija aktyviai dalyvavo savo naujosios tėvynės gyvenime. Jos pasimatymai su tėvu Smolenske 1393 m.[133], kai Vytautas pradėjo Smolensko srities prijungimo politiką, ir 1398 m.[134], kai, atbėgus pas Vytautą Tochtamišui, jis ruošėsi karan su Aukso orda, buvo gal ne tiek šeimyninio, kiek diplomatinio pobūdžio: Vytautui buvo reikalingas Maskvos neutralitetas Lietuvos kovose su Smolensko kunigaikščiais ir su totoriais. Apie tai galima spręsti tik iš Maskvos laikymosi Vytauto kovų metu XIV šimtmetyje. Galima manyti, kad tai buvo pasiekta ne be Sofijos įtakos, nors tiesioginių įrodymų tam nėra. Tačiau Vytauto politika Naugarde ir Pskove užgavo gyviausius Maskvos interesus ir sukėlė Maskvos vadovaujančiųjų sluoksnių nedraugingą Vytautui nusistatymą. Šioji aplinkybė turėjo paveikti ir didžiąją Maskvos kunigaikštienę Sofiją, kuri negalėjo nepasiduoti savo krašto ūpui. Tėvo įtaka visai subrendusiai dukteriai turėjo labai sumažėti. Tačiau vengimas kruvinų susirėmi-

131 *ПСРЛ. Т.8. Продолжение летописи по Воскресенскому списку. СПб., 1859. С.61.*

132 Jonynas I. *Vytauto apšaukimas Lietuvos karaliumi // Vairas. 1930. Nr. 11. P. 127 ir kt.*

133 *ПСРЛ. Т.6. С.123: „Великій же князь Василей Дмитреевичь и со княгынею своею езди въ Смоленскъ, ко тьстю своему Витовту на повиданіе".*

134 *Ten pat. P. 130: „Тое же зимы княгиня великая Софья была въ Смоленсце и съ детми, у отца и у матери, две недели, и пріиде на Москву со многими дары; принесе же иконы обложены златомъ и сребромъ и часть страстей Спасовыхъ, иже давно были принесены отъ Царяграда въ Смоленскъ".*

mų tarp Maskvos ir Lietuvos kariuomenių galėjo būti ne atsitiktinis dalykas, o bent iš dalies šeimyninių ryšių tarp Vilniaus ir Maskvos rūmų padarinys.

Po 1406–1408 m. karo tarp Maskvos ir Lietuvos, kurio metu tačiau nebuvo prieita prie žymesnių kautynių, tarp Maskvos ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių nusistovėjo draugingi santykiai, kurie tęsėsi ligi uošvio ir žento gyvos galvos. Jie davė Sofijai galimumą lankytis pas tėvus ir su jais tartis įvairiais klausimais. Be abejonės, tai buvo dažniausiai šeimyniniai reikalai, ir todėl Sofijos lankymasis Lietuvoje nebuvo rusų metraštininkų užfiksuotas. Tik kur ne kur įvairiuose kituose šaltiniuose apie tai užsimenama.

1414 m. Lietuvoje lankėsi Burgundijos senjoras, keliaujantis riteris avantiūristas Žiliberas [Ghillebert] de Lannoy. Ieškodamas Vytauto, kurį būtinai norėjo pamatyti, jis apsilankė kažkokiame didžiojo kunigaikščio dvare Posur, kurį Lannoy biografas P. Klimas spėja buvus Punia[135]. Čia jis rado beviešinčią pas tėvus Maskvos didžiąją kunigaikštienę Sofiją su dukterimi[136].

1417 m. Maskvos didžiųjų kunigaikščių pora išleido savo dukterį už Kopilio kunigaikščio Aleksandro (Olelkos), Vladimiro sūnaus, Algirdo anūko. Vestuvės įvyko vasarą, ir jas iškėlė kuo puošniausiai pats Vytautas; jos, rodosi, tęsėsi ištisą savaitę[137]. Čia vėl negalėjo apsieiti be nuotakos tėvų dalyvavimo.

1427 m., jau po vyro mirties, Sofija vėl lankėsi pas tėvą Smolenske norėdama su juo pasitarti sosto išsaugojimo savo sūnui reikalu[138]. Turbūt ir Sofijos dukters Onos sužiedavimas su Bizantijos imperatoriaus Emanuelio sūnumi Jonu 1411 m. neapsiėjo be pasitarimo su tėvais ir be Vytauto aktyvaus dalyvavimo.

Dar glaudesni santykiai tarp Sofijos ir jos tėvo turėjo pasidaryti, kai Sofijos vyras Vasylius ėmė sirguliuoti ir kai ėmė kilti sosto paveldėjimo klausimas.

Sofija ir Vasylius buvo susilaukę daug vaikų, berniukų ir mergaičių, bet nei jų skaičius, nei gimimo datos nėra tiksliai žinomi. M. Kločkov straipsnyje apie Sofiją Rusų biografiniame žodyne[139], remdamasis Chmirovu, sako juos turėjus penkis sūnus ir keturias dukteris. Jis išvardija Jurgį, gim. 1395 ir mirusį 1400 m., Joną (1396–1417), Simoną (1405–1405), Vasylių (1415–1462), Oną ir Vasilisą. Istoriniai šaltiniai gerai žino tik Joną, kurį 1406 m. testamentu Vasylius norėjo padaryti savo įpėdiniu didžiojo kunigaikščio soste[140], Vasylių, gimusį 1415 m. kovo 10 d., kuris po Jono mirties buvo numatytas įpėdiniu, ir dukteris Oną, Vasilisą ir Anastaziją. Turbūt visi sūnūs, išskyrus Vasylių, ir viena duktė mirė visai dar jauni.

Iš dukterų Ona buvo sužieduota, kaip jau kiek anksčiau paminėta, su Bizantijos imperatoriaus Emanuelio, arba Manuilo, sūnumi. Šitos sužieduotuvės, lygiai kaip kitados pačios Sofijos, buvo daromos grynai politiniais sumetimais: Bizantijos imperatorius, iš visų pusių turkų spaudžiamas, labai buvo reikalingas pinigų savo kariuomenei samdyti ir pačiam išsilaikyti, o Maskvos kunigaikščių pora geidė išeiti į platųjį pasaulį ir susigiminiuoti su garbinga Bizantijos Paleologų dinastija.

135 Klimas P. *Ghillebert de Lannoy. K., 1931. P. 33.*

136 *Ten pat. Priedas 1. P. 64: «Et la en cedit chastel trouvay le duc Withold prince de Letau sa femme et sa fille femme au grant roy de Musco et la fille de sa fille».*

137 *Liv-, Esth- und Curländ. Urkundenbuch. Bd. 5. Reval, 1865. S. 256. Dok. 2158.*

138 *CEV. P. 778. Doc. 1298.*

139 *Русский биографический словарь / Смеловский-Суворина. СПб., 1909. С. 145.*

140 *Собрание государственных грамот и договоров. Ч. I. С. 72–73. Док. 39.*

Ona buvo pasiųsta Konstantinopolin teturėdama 10 metų. Ji Graikijoje turėjo susipažinti su nauju gyvenimu, pramokti graikų kalbos ir vietoje subręsti. Ona išvyko Konstantinopolin 1411 m.[141] Čia ji išbuvo tik trejus metus ir mirė maru[142]. Iš to matyti, kad kunigaikštytė Ona nieku būdu negalėjo viešėti pas senelius Punioje 1414 m., kaip spėjo P. Klimas[143]. Ten turėjo būti kita Sofijos ir Vasyliaus duktė, mano manymu, greičiausiai Anastazija. Šioji 1417 m. vasarą ištekėjo už Vytauto pusbrolio Vladimiro sūnaus Aleksandro, ir jai Vytautas pats kėlė vestuves. Galima manyti, kad ji ilgesnį laiką bus viešėjusi pas savo senelį ir kad šis pats pasirūpino jai surasti vyrą. Kopilio kunigaikščio Aleksandro, arba Olelkos, žmona Anastazija yra minima kaipo gyvenanti 1447 m.[144], tačiau platesnių žinių apie ją neliko. Metais vėliau už Anastaziją, 1418 m. žiemą, ištekėjo kita Sofijos ir Vasyliaus duktė Vasilisa už Suzdalės kunigaikščio Aleksandro, Jono sūnaus[145]. Apie Vasilisą kitų žinių, be ištekėjimo paminėjimo, neturime.

Vienintelis Vasyliaus ir Sofijos vaikas, pasilikęs prie tėvų paskutiniais Vasyliaus valdymo metais, buvo jų sūnus Vasylius. Kai mirė tėvas, jis turėjo nepilnus 10 metų. Vasylius norėjo perduoti jam didžiojo kunigaikščio sostą, tačiau atsirado didelių kliūčių. Maskvoje susidūrė du politiniu principu: senasis, kuriuo didžiojo kunigaikščio titulas ir valdžia turėjo tekti vyriausiajam giminės atstovui, vyriausiajam mirusio kunigaikščio broliui, ir naujasis, kuriuo sostas turėjo tekti vyriausiajam didžiojo kunigaikščio sūnui. Savo teises į didžiojo kunigaikščio sostą buvo pareiškęs Vasyliaus, Dimitro sūnaus, brolis Jurgis, Zvenigorodo kunigaikštis, ir rodė pasiryžimą jas ginti visomis išgalėmis. Vasyliaus sūnaus teises į sostą palaikė visa rusų dvasininkija su metropolitu Fotijumi. Tai buvo didelė moralinė parama, bet jos neužteko, reikėjo ir materialinės jėgos. Sofija ir Vasylius nerado kitos išeities, kaip kreiptis į Vytautą ir prašyti jo globos. Apie jų pasitarimus šiuo klausimu šaltiniai nieko nesako, bet jie turėjo būti. Jų rezultatas buvo Vasyliaus, Dimitro sūnaus, du testamentu, rašyti 1423 ir 1424 metais. Jais Vasylius formaliai pavedė savo sūnų Vasylių ir jo motiną Sofiją didžiojo Lietuvos kunigaikščio globai[146].

Sofijos vyras mirė 1425 m. vasario 27 d. palikdamas valstybę ir vienintelį įpėdinį Vasylių ant žmonos rankų.

Vasyliaus brolis Jurgis atsisakė pripažinti brolėną didžiuoju kunigaikščiu. Sofija, tapusi valstybės regente sūnaus vardu, tuojau organizavo kariuomenę ir pasiuntė prieš Jurgį. Tuo pat metu ji kreipėsi į tėvą prašydama ir jo paramos. 1427 m. su sūnumi Vasyliumi ir bajorais ji nuvyko pas Vytautą Smolenskan ir pasidavė jo globai su visa savo valstybe. Apie tai rašė pats didysis Lietu-

[141] *Софийская вторая летопись // ПСРЛ. Т.6. С.139; Tas pat – Воскрэсен. летопись // ПСРЛ. Т.8. С.86: „Въ лето 6919. Князь великій Василей Дмитреевичь отда дщерь свою Анну за царевича за Ивана за Мануиловича въ Царьградъ".*

[142] Голубинский Е. *История русской церкви. Т.2. Первая половина тома. С.367.*

[143] Klimas P. *Ghillebert de Lannoy. P. 34.*

[144] *ПСРЛ. Т.8. С.120.*

[145] *Воскресенская летопись. С.90 (Въ лето 6926): „Тое же зимы князь великій Василей Дмитреевичь дасть дщерь свою Василису за князя Александра Ивановича Суздальского".*

[146] *Собрание государств. грам. и догов. Ч.1. С.82–85. Док.41–42: „А приказываю своего сына князя Василья и свою княгиню и свои дети своему брату и тьстю великому князю Витовту".*

[147] *CEV. P. 779. Doc. 1298.*

vos kunigaikštis Vokiečių ordino magistrui Pauliui von Russdorfui iš Smolensko 1427 m. rugpjūčio 14 d.[147] Jaunojo Maskvos didžiojo kunigaikščio priešininkas turėjo nurimti ir atidėti savo pretenzijas tinkamesniems laikams.

XVI a. pradžioje kai kurių Maskvos bajorų tarpe buvo paplitusios kalbos esą Sofija Vytautaitė buvusi neištikima savo vyrui. Tai sužinojęs, Vasylius, Dimitro sūnus, nenorėjęs pavesti savo valstybės iš jos gimusiam Vasyliui ir ją pavedęs broliui Jurgiui. Imperatoriaus Maksimilijono pasiuntinys baronas Zigmantas Herberstein, lankęsis Maskvoje du kartus Vasyliaus III viešpatavimo laikais, nugirdo šias kalbas ir įrašė jas kaip faktą į savo „Rerum moscoviticarum commentarii"[148]. XVI amžiuje jau buvo užmirštas net tikrasis Vasyliaus žmonos vardas, ir Herberstein vadina ją Anastazija.

Rodosi, joks to meto šaltinis nedavė progos mesti Sofijos adresu tokio kaltinimo. Yra išlikę trys Vasyliaus, Dimitro sūnaus, testamentai, kuriuose kalbama apie likusio po jo mirties turto padalijimą, iš pradžių tarp jo sūnaus Jono ir Sofijos[149], vėliau, mirus Jonui ir gimus Vasyliui, apie turto padalijimą tarp jų dviejų[150]. Kunigaikštienė buvo aprūpinama gana gausiai. Iš to galima daryti tik išvadą, kad jokio nepasitikėjimo viens antru nebūta. Sofijos asmenį įžeidžiančios kalbos greičiausiai buvo paleistos jos sūnaus Vasyliaus II priešininkų, dalyvavusių kovose su juo už aukščiausią valdžią ir pabėgusių Lietuvon. Kai šių bėglių vaikai XV a. pačioje pabaigoje grįžo Maskvon, jie galėjo platinti tokias kalbas norėdami pateisinti savo tėvų dalyvavimą tarpusavio kare.

Mirus 1430 m. Vytautui, dingo viena iš svarbiausių Vasyliaus atramų. Maža to, Vytauto įpėdinis didysis Lietuvos kunigaikštis Švitrigaila ir jaunojo Vasyliaus dėdė Zvenigorodo kunigaikštis Jurgis buvę vedę tikras seseris. Pastarasis, kuris jau buvo nusilenkęs savo brolėnui, atnaujino pretenzijas į didžiojo kunigaikščio sostą. Kunigaikštis Jurgis ieškojo pagalbos Aukso ordoje, kuri formaliai turėjo teisę teikti jarlyką didžiajam kunigaikščiui. Jaunasis Vasylius pasiuntė Ordon savo teisėms ginti bajorą Joną Vsevoložskį, prižadėjęs jam vesti jo dukterį, jei pavyks sostą išsaugoti. Savo diplomatiniais gabumais Vsevoložskis didžiojo kunigaikščio Vasyliaus bylą laimėjo. Kai po to Vsevoložskis pareikalavo duotus jam pažadus išpildyti, Vasyliaus motina Sofija griežtai pasipriešino, kad jos sūnus vestų valdinio dukterį. Šis Sofijos išdidumas neturėjo pagrindo pačiame rusų gyvenime: viena, savo valdinių vedimas buvo įprastas reiškinys rusų dalinių kunigaikštysčių laikotarpiu; antra, bajorai Vsevoložskiai buvo kilę iš Smolensko kunigaikščių. Sūnus nusileido griežtiems išdidžios motinos reikalavimams, ir tatai buvo viena iš priežasčių didelio sukrėtimo Maskvos kunigaikštystėje. Gudrus ir energingas Vsevoložskis pasidarė Maskvos kunigaikščio nepermaldaujamas priešas. Pasinaudojęs savo bajoriškąja teise, jis paliko Maskvą ir nuvyko pas kunigaikštį Jurgį raginti nenusileisti Vasyliui. Jaunasis Vasylius, motinos nurodymu, vedė Dimitro Doniškio pusbrolio, Serpuchovo kunigaikščio Vladimiro Drąsiojo anūkę Mariją, Jaroslavo dukterį. Per vestuves Sofija skaudžiai įžeidė ku-

[148] *Herbersteino užrašų rus. vertimas:* Герберштейн С. *Записки о московитских делах / Перев. А. И. Малеина. СПб.: Изд. А. С. Суворина, 1908. С. 11.*

[149] *Собрание государств. грам. и догов. Ч. 1. С. 73. Док. 39.*

[150] *Ten pat. 1423 m. P. 80–81. Dok. 41; 1424 m. P. 83–85. Dok. 42.*

nigaikščio Jurgio sūnų, bajoro Vsevoložskio anūkės vyrą kunigaikštį Vasylių Žvairąjį. Vasylius su broliu Dimitru buvo atvykę į pusbrolio vestuves. Vasylius buvo pasipuošęs auksiniu diržu, padabintu brangiaisiais akmenimis.

Vienas iš senų Maskvos bajorų (Petras, Konstantino sūnus) paaiškino didžiajai kunigaikštienei Sofijai, kad šitą diržą kitados buvo davęs Suzdalės kunigaikštis Dimitras, Konstantino sūnus, kaipo kraitį savo dukteriai Eudokijai, ištekėjusiai už jaunojo Vasyliaus senelio (diedo), didžiojo kunigaikščio Dimitro Doniškio, bet kad jų sutuoktuvių metu aukščiausiasis Maskvos valdininkas, Maskvos tūkstantininkas Vasylius Veljaminovas jį pakeitęs kitu auksiniu diržu, mažesnės vertės. Tikrasis diržas buvęs atiduotas Veljaminovo sūnui Mikalojui. Pastarasis išleidęs savo dukterį už bajoro Jono Vsevoložskio ir jam atidavęs kraičiu kalbamąjį diržą, o Jonas Vsevoložskis jį atidavęs savo dukteriai, ištekėjusiai už Serpuchovo kunigaikščio Andriaus, Vladimiro Drąsiojo sūnaus. Kunigaikščiui Andriui mirus, Jonas Vsevoložskis išleidęs jo dukterį ir savo anūkę už kunigaikščio Vasyliaus Žvairojo ir jam atidavęs diržą.

Didžioji kunigaikštienė Sofija, laikydama tą iš rankų į rankas ėjusį diržą savo namų nuosavybe, pamačiusi jį ant savo priešininko sūnaus, prie visų svečių nusegė jį nuo Vasyliaus Žvairojo ir atidavė savo sūnui jaunavedžiui Vasyliui, didžiajam Maskvos kunigaikščiui.

Didžiai įžeistas Vasylius Žvairasis su savo broliu Dimitru Šemiaka tuojau paliko iškilmes ir, išvažiavęs namo, ėmė ruoštis karan prieš Maskvos kunigaikštį. Prasidėjusios kovos buvo nepaprastai žiaurios. Pergalė nuolat svyravo tai į vieną, tai į antrą pusę. Karo gaisras apėmė beveik visą šiaurės rytų Rusiją. Broliai Vasylius ir Dimitras Šemiaka pradėjo karą dėl savo tėvo Jurgio teisių į Vladimiro ir Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės sostą. Kunigaikštis Jurgis sumušė Sofijos sūnaus Vasyliaus kariuomenę, jį patį paėmė nelaisvėn ir pasiskelbė didžiuoju kunigaikščiu. Sofijos sūnus greitai susitaikė su Jurgiu ir gavo iš jo valdyti nedidelę Kolomnos kunigaikštystę netoli Maskvos. Didysis kunigaikštis Jurgis neilgai išsilaikė soste; jis buvo nuverstas buvusio didžiojo kunigaikščio šalininkų ir greitai po to mirė. Kova tuo nesibaigė. Broliai Vasylius Žvairasis ir Dimitras Šemiaka kovojo savo pačių vardu.

1435 m. Maskvos didžiajam kunigaikščiui Vasyliui, Vasyliaus sūnui, pakliuvo nelaisvėn Vasylius Žvairasis. Maskvos kunigaikščio įsakymu Vasyliui Žvairajam buvo išbadytos akys.

1446 m. į rusų kunigaikščių tarpusavio kovas įsimaišė totoriai. Chanas Ulu-Machmetas staiga užpuolė Maskvos didįjį kunigaikštį Vasylių, Vasyliaus sūnų, sumušė jo kariuomenę, o jį patį paėmė nelaisvėn. Didžiosios kunigaikštienės Sofija ir Marija, Vasyliaus motina ir žmona, buvo priverstos bėgti iš Maskvos iš pradžių į Tverę, o paskui į Rostovą, dab. Jaroslavlio gub. Didysis kunigaikštis Vasylius, norėdamas atgauti laisvę, pažadėjo totoriams labai didelę išsiperkamąją sumą ir sutiko priiminėti totorius savo tarnybon. Pasinaudojęs dideliu gyventojų nepasitenkinimu aukštais mokesčiais totoriams, Dimitras Šemiaka su savo šalininkais nugalėjo paleistą iš nelaisvės Maskvos didįjį kunigaikštį Vasylių ir vėl jį paėmė jau savo nelaisvėn. Didžiuoju kunigaikščiu pasiskelbė Dimitras. 1446 m. vasario 12 d. buvo suimta Sofija ir Vasyliaus žmona Marija. Belaisvis Vasylius buvo nugabentas Maskvon ir čia jam buvo išbadytos akys.

Nelaimingasis Vasylius buvo ištremtas Ugličiun, o jo motina Sofija Čuchlomon, dab. Kostromos gub. Vasyliaus šalininkų ir ypač aukštųjų dvasininkų spiriamas, Dimitras Šemiaka susitaikė su Vasyliumi jau 1447 m. pradžioje ir atidavė jam didžiojo kunigaikščio sostą; kiek vėliau Dimitras paleido iš Čuchlomos ir didžiąją kunigaikštienę Sofiją.

1451 m. vėl užpuolė Maskvą totoriai. Didysis kunigaikštis nebegalėjo sulaikyti jų prie Okos upės ties Kolomna ir pabėgo. Organizuoti Maskvos apsaugą jis pavedė savo senutei motinai Sofijai su Maskvos bajorais. Maskva užpuolimą atlaikė.

Po šito paskutinio įvykio Sofija išgyveno tik dvejus metus. Ji mirė 1453 m. birželio 13 d. Maskvoje. Prieš mirdama ji pasidarė vienuole Sinklitikijos vardu. Sofija Sinklitikija buvo palaidota Kristaus į dangų įžengimo vienuolyne Maskvoje[151].

Vytauto duktė Sofija savo naujojoje tėvynėje, Maskvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, pasireiškė kaipo ligi tol rusų tautos gyvenime nematytas moters tipas. Augdamos ligi savo sutuoktuvių uždaruose teremuose, rusų kunigaikštytės ir bajoraitės buvo labai tolimos realiam gyvenimui, jam visiškai nepasiruošusios. Ištekėjusios už vyro, jos taip pat netapdavo lygiomis su vyru visuomenės narėmis. Su jomis nebuvo skaitomasi. Jos turėjo gyventi tuose pat teremuose ir viešai tegalėjo pasirodyti tik susirinkus pas vyrą svečiams, bet ir čia jų vaidmuo buvo labai menkas – jos turėjo vaišinti svečius „vynu“, kartais, vyrui reikalaujant, leisti svetimiems save pabučiuoti ir vėl pasitraukti į uždarą teremą. Tokiomis sąlygomis rusų aukštos kilmės moteryse galėjo išaugti vien pasyvios dorybės – meilė vyrui, savęs paneigimas, prisirišimas prie vaikų, kurių auklėjimas joms būdavo pavedamas, bet niekuomet negalėjo pasidaryti politinės ir visuomeninės veikėjos. Sofija Vytautaitė žybtelėjo rusų moters istorijoje kaip ligi tol nematytas meteoras. Ji nebe savo vyro kukli tarnaitė, ji ne tik jam lygi, bet ir stengiasi vadovauti politiniam Maskvos gyvenimui. Pilna energijos, ji visur pasirodo – ir rusų vidaus gyvenime, ir diplomatijoje. Sofija pasižymėjo ir kaipo gera ūkio organizatorė. Gavusi rusų kunigaikščių papročiu iš vyro kelis bažnytkaimius ir kaimus, ji taip juose tvarkė ūkį, kad sudarydavo nemažai sutaupų. Už jas ji pirkinėjo iš kitų kunigaikščių bažnytkaimius ir kaimus ir tokiu būdu didino savo asmeninį turtą. Kaip matyti iš jos testamento, sudaryto 1453 m., ji turėjo daugiau negu 50 bažnytkaimių ir kaimų. Visus juos, lygiai kaip ir kilnojamąjį turtą – šventųjų paveikslus, kryžius ir kt., ji testamentu užrašė sūnui Vasyliui, jo žmonai Marijai ir jųdviejų vaikams, savo anūkams. Nelaisviesiems tarnams ji dovanojo laisvę[152]. Ji sugebėjo sudaryti ir tinkamas sąlygas apsaugoti savo sūnaus Vasyliaus teisėms į Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės sostą, organizuoti palankią ir atsidavusią savo sūnui partiją ir ginti sostinę nuo totorių. Sofijai ankšta rutinos pilname ir senovės papročių prisisunkusiame rusų gyvenime. Ji ieško platesnio pasaulio, nori į jį išeiti jei nebe pati, tai bent per savo šeimynos narius. Didžiuodamasi garsiu tėvu

151 *ПСРЛ. Т.6. С.180; Т.8. С.144: „Въ лето 6961. [...]. Того же лета, месяца іюня 13, преставися благоверная княгиня великая Софья, во мнишескомъ чину Сунклитикія; и положена бысть на Москве въ монастыре у святаго Вознесенія въ городе“.*

152 *Собрание государств. грам. и догов. Ч.1. С.191–194. Док. 83.*

ir nesitenkindama bendravimu vien su šiaurės rytų politinėje sferoje nieko nereiškiančiais kunigaikščiais, ji nori pradėti santykiauti su garbingomis tuolaikinės Europos valdovų šeimynomis. Štai kodėl ji buvo priešinga savo sūnaus jungtuvėms su paprasto, Maskvos sąlygomis nors ir galingo rusų bajoro dukterimi. Štai kodėl ji skubino išleisti savo jaunutę dukrelę Onytę už Bizantijos imperatoriaus sūnaus. Ten ją traukė noras prasimušti į platųjį pasaulį, susisieti su garbingos savo tradicijomis Rytų Romos imperijos valdovais. Šitas garbės troškimas buvo būdingas ir Sofijos anūkui, didžiajam Maskvos kunigaikščiui Jonui III.

Sofija Vytautaitė ryškiai įkūnijo savo motinos Onos Sudimantaitės ir savo garsaus tėvo Vytauto charakterio bruožus.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wydane nakładem właściciela pod kierownictwem Z. L. Radzimińskiego, przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. Lwów, 1887. T. 1; CEV. Cracoviae, 1832; CEXV. Cracovia, 1876; Długosz J. *Historiae Polonicae libri XII. Lipsiae, 1711; Kronika litewska. Pomniki do dziejów litewskich. Pod względem historycznym, dyplomatycznym, geograficznym, statystycznym, obyczajowym, archeograficznym i t.p. / Zebrane przez Teodora Narbutta. Wilno, 1846;* Kurczewski J. *Kościół zamkowy, czyli Katedra Wileńska: Zródła historyczne. Na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych. Wilno, 1900. Cz. 2; Latopisiec Litwy i Kronika Ruska, z rękopisu sławiańskiego przepisane / Staraniem i pracą Ignacego Daniłowicza. Wilno, 1827; Liv-, Esth- und Curlädisches Urkundenbuch nebst Regesten. Riga, 1867. Bd. 5;* Piekosiński F. *Rachunki dvoru króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420. Cracoviae, 1896 // Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. T. 15;* Prochaska. A. *Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae. 1376–1430. Cracoviae, 1882 // Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. T. 6.* Prochaska A. *Z Archiwum Zakonu Niemieckiego: Analekta z wieku XIV i XV // Collectanea ex Archivo Collegii Historici. Cracoviae, 1909–1913. T. 11. Scriptores rerum prussicarum / Herausgegeben von Dr. Therodor Hirsch, Dr. Max Töppen und Dr. Ernst Strehlke. Bd. 2. Leipzig, 1863. Bd. 3. Leipzig, 1886. Bd. 5. Leipzig, 1874.* Sokołowski A. Szujski J. *Codex epistolaris saeculi decimi quintii. Ex antiquis libris formularum corpore Naruszeviciano, autographis archivisque plurimis. Cracoviae, 1876 // Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. T. 2.*

Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографиескою комиссиею. СПб., 1846–1848. Т.1, 2. Герберштейн Сигизмунд. *Записки о московитских делах / Введение, перевод и примечания А.И.Малеина. СПб.; изд. А.С.Суворина, 1908. Полное собрание русских летописей, издан. по высочайшему повелению Императорскою археографическою комиссиею. Т.6. Софийские летописи. СПб., 1853. Т.8. Продолжение летописи по Воскресенскому списку. СПб., 1859. Т.17. Западнорусские летописи. СПб., 1907. Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел. М., 1813. Ч.1.*

Caro J. *Geschichte Polens. Gotha, 1869. Th. 3.*

Daniłowicz I. *Wiadomość o właściwych litewskich latopiscach* // Stryjkowski M. *Kronika polska, litewska i wszystkiej Rusi. Warszawa. 1846. T. 1.*

Encyklopedya powszechna / Wyd. S. Orgelbranda. Warszawa, 1868. T. 28.

Kirkor A. H. *Przewodnik po Wilnie i jego okolicach. Wydanie 2. Wilno, 1880.*

Klimas P. *Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–14 ir 1421 metais). K., 1931.*

Kochanowski J. K. *Witold, wielki książę litewski: Studyum historyczne. Lwów, 1900.*

Koneczny F. *Jagiełło i Witold. Lwów, 1893. Cz. 1. Podczas Unii Krewskiej (1382–1392).*

Łowmiański H. *Witold wielki książę litewski. Wilno, 1930.*

Narbutt T. *Dzieje narodu litewskiego. Wilno, 1839. T. 5, 6.*

Narbutt T. *Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się. Wilno, 1856.*

Naruszewicz A. *Historya narodu polskiego / Wydanie Kaz. Józ. Turowskiego. Kraków, 1859.*

Prochaska A. *Dzieje Witołda, w. księcia Litwy. Wilno, 1914.*

Töppen M. *Geschichte der Preussischen Historiographie von P. v. Dusburg bis auf K. Schütz. Berlin, 1853.*

Wolff J. *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa, 1895.*

Wolff J. *Ród Gedimina: Dodatki i poprawki do dzieł Hr. K. Stadnickiego: „Synowie Gedymina“, „Olgierd i Kiejstut“ i „Bracia Władysława Jagiełły“. Kraków, 1886.*

Барбашев А. *Витовт и его политика до Грюнвальденской битвы (1410 г.). СПб., 1885.*

Барбашев А. *Витовт: Последние двадцать лет княжения 1410-1430. СПб., 1891.*

Барвіньский Б. *Жигимонт Кейстутович, великий князь литовско-русский (1432–1440): Історична монография. Жовква, 1905.*

Васильевский В.Г. *Ученый подлог, либо забавная ошибка // Виленский вестник. 1869. №56.*

Виленская губерния: Полный список населенных мест со статистическими данными о каждом поселении, составленный по официальными сведениям И.И.Гошкевичем. Вильна, 1905.

Голубинский Е. *История русской церкви. М., 1900. Т.2. Ч.1*

Иловайский Д. *История России. 2-е изд. М., 1896. Т.2: Московско-литовский период.*

Карпов Г. *История борьбы Московского государства с Польско-Литовским. 1482–1508. М., 1867. Ч.2.*

Леонтович Ф.И. *Очерки по истории литовско-русского права. Образование территории Литовского государства. СПб., 1894.*

Любавский М. *Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. М., 1900.*

Милорадович Г.А. *Любеч Черниговской губерний Городницкого уезда. М., 1871.*

Русский биографический словарь. Смеловский-Суворина. СПб., 1909.
Соловьев С. *История России с древнейших времен. 2-е изд. СПб., б. г. Кн. 1. Т. 1–5.*
Тихомиров И. *О составе западно-русских, так называемых литовских, летописей // Журнал Министерства народного образование. 1901. №3 (март) и №5 (май).*

VYTAUTO ŽENKLAS

Šių metų spalio 27 d. sukanka lygiai 500 metų nuo to laiko, kai Trakuose po dviejų savaičių ligos, nuo voties ant pečių, mirė didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas.

Atgavusi nepriklausomybę lietuvių tauta visokiais būdais stengiasi pagerbti atmintį to, kuris kitados kovojo už Lietuvos savarankiškumą ir nepriklausomybę, kuris iškėlė pasaulyje ir išgarsino Lietuvos ir lietuvių vardą. Lietuvių tautai yra brangu visa, kas jungiasi su Vytautu, kas primena jo vardą ir veiksmus. Šiomis ypatingomis aplinkybėmis atsirado noras pagerbti Vytauto vardą išplatinant neva jo vartotą ženklą, kuris yra sudarytas iš raidės V, ieties galo ir kryžiaus.

Norint ką nors priminti arba pagerbti, pirmas reikalavimas yra tai, kad tas dalykas būtų tikras, atitiktų realybę. Kiekviena istorinė falsifikacija baigiasi galų gale tik jos autorių susikompromitavimu.

Aš laikau pareiga pasidalinti su Lietuvos skaitančiąja visuomene savo nuomone šiuo reikalu.

Savotiškų ženklų arba simbolių vartojimas vienam asmeniui nuo kito arba vienai visuomenės grupei nuo kitos atskirti buvo praktikuojamas nuo neatmenamų laikų. Juos vartojo kaip totemus Amerikos indėnai; savotiškus ženklus ant savo kūno tatuiravo Afrikos ir Polinezijos gyventojai. Pausanijaus liudijimu, ir senovės gālai tam tikrus ženklus piešdavęsi ant savo kūno[1].

Tokie simboliški ženklai buvo išpjaustomi dar žiede, kurio prispaudimas turėjo garantuoti rašto autentiškumą, arba piešiami ant ginklų ir ant vėliavų. Tai liudija Homeras, Vergilijus, Plinijus[2].

Viduramžių laikais susidarė ypač palankios aplinkybės panašiems savotiškiems ženklams vartoti: visuomenė buvo paskendusi nuolatiniuose karuose; karas pasidarė tam tikro visuomenės sluoksnio verslas; mokėjimas vartoti ginklus, fizinė jėga ir narsumas pasidarė būtinomis vyriškio iš tokio sluoksnio kvalifikacijomis; mokėjimas skaityti ir ypač rašyti buvo labai retas dalykas, ypač viduramžių pradžioje, jis buvo privalomas tik dvasininkų luomui. Tačiau ir šiame istorijos laike visuomenėje neišnyko civiliniai santykiai. Dažnai reikėjo juos užfiksuoti raštu. Patį raštą galėjo parašyti dvasininkai, bet kad jis turėtų galią, reikėjo, kad būtų pasirašytas raštą duodančiojo asmens. Šiuo atveju parašą atstodavo tam tikras ženklas, išpjautas antspaude. Vinklerio liudijimu, seniausias dokumentas su antspaudu esąs iš 1000

[1] Orgelbrandt S. *Encyklopedja powszechna. Warszawa, 1900. T. 6. P. 634.*

[2] Винклер П. *Герб // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т.8. С.460.*

metų. Tai yra vedybų sutartis, sudaryta tarp Kastilijos infanto Sancho ir Bearno vikonto Gastono II dukters Vilhelminos[3].

Be nemokėjimo rašyti, savotiškus ženklus vartoti viduramžių visuomenę stūmė dar kita aplinkybė. Tai buvo metalinės aprangos, arba šarvų, naudojimas. Viduramžių karys nuo galvos ligi kojų buvo geležiniais šarvais apdengtas. Ant galvos jis nešiojo šalmą, kuris dažniausiai slėpė visą veidą, tepalikdamas nedideles skylutes akims. Kariams vienam kitą pažinti buvo sunku. Artimesnieji dar galėjo pažinti kits kitą iš šarvų, kurie skyrėsi darbu. Fabrikų, gaminančių šarvus masiškai, dar nebuvo, ir kiekvieni šarvai buvo savotiškas kūrinys. Tačiau žmogaus pažinimas iš šarvų galėjo turėti reikšmę tik nedideliame būryje; platesnėse masėse buvo reikalingas kitoks pažymėjimas. Tam tarnavo ypatingi ženklai, išsiuvinėjami ant rūbų arba piešiami ant skydo arba vėliavos. Iš pradžių tokius ženklus tevartojo atskiri asmenys, ir patys ženklai galėjo būti keičiami juos panaudojusio asmens nuožiūra, pavyzdžiui, pirmieji Anglijos Plantagenetai iš pradžių kaip savo ženklus vartojo liūto atvaizdą, vėliau Henrikas III – leopardo, o Henrikas V – jau lapės uodegos.

Ilgainiui ženklų vartojimas įgijo visuotinį pobūdį ir buvo nustatytos taisyklės: tokių ženklų keisti nebuvo leidžiama. Galbūt daugiausia prie to prisidėjo turnyrai: turnyrų teisėjai ir heroldai turėjo ypatingai žiūrėti ženklų tikrumo. Negalima įsakmiai nustatyti, nuo kurio laiko prasidėjo visuotinis tokių ženklų vartojimas ant riterių rūbų, skydų ir vėliavų; spėjama, kad nuo Kryžiaus karų laikų. Prancūzai ėmę juos vartoti nuo Louis VII laikų, t.y. XII šimtmetyje[4]. XIII šimtmetyje tokie ženklai plito jau po visą Vakarų ir Centro Europą ir pasiekė net Rytų Europos dalį – Lenkiją.

Vakarų Europoje tie ženklai, prancūziškai armoiries, vokiškai Wappen vadinami, buvo vartojami atskirų riterių kiekvieno saviškai. Perėję į Lenkiją, jie įgijo kitokį pobūdį. Lenkai tokius ženklus pavadino herbais, kas rodo jų vokišką kilimą, nuo žodžio Erbe – paveldėjimas. Tačiau Lenkijoje tuo pačiu herbu naudojosi ne atskiri žmonės, bet visi tos pačios kilties nariai. Po kilties vėliava, kurioje buvo toks herbas vaizduojamas, stojo visi kariai giminaičiai ir net ne giminaičiai, jei jie buvo ton kiltin arba, kitaip tariant, tan herban priimti. Tuo būdu Lenkijoje herbai padėjo išlaikyti primityvios visuomeninės santvarkos, kilčių organizacijos likučius.

Ypatingų ženklų, kuriuos mes, sekdami lenkus, herbais vadiname, vartojimas vienam bajorui nuo kito atskirti atėjo ir Lietuvon. Lietuvių mokytojai šiuo atžvilgiu galėjo būti tik kryžininkai, įvairių kraštų riteriai, kas metai atvykstantys į Prūsų arba Livonijos ordino kariuomenę kariauti su pagonimis. Kariaujantieji visuomet veikia vieni kitus, perima vieni iš kitų kariavimo metodus, apsiginklavimą ir šarvus bei žymėjimus. Lietuviai, kad ir atskirti nuo Vakarų Vokiečių ordino žemių, mokėjo įsigyti tai, ko jiems būtiniausiai reikėjo. Prekybininkai turbūt visais laikais mokėjo apeiti visas karo kliaudas. Lietuviams prekybos centras, kuriame jie galėjo įsigyti visus karo reikmenis, buvo Ryga. Dėl beveik nuolatinės nesantaikos tarp Livonijos ordino ir Rygos miestiečių lietuviai galėjo susižinoti su Rygos miestiečiais ir naudotis jų patarnavimais. Prisiminkime tik Gedimino laiškų istoriją. Gediminas

[3] *Ten pat.*

[4] Orgelbrandt S. *Encyklopedja powszechna. T. 6. P. 634.*

keliais atvejais išsiuntinėjo laiškus vokiečių Hanzos miestams, pranciškonams ir dominikonams vienuoliams ir popiežiui nepaisydamas to, kad abudu vokiečių ordinai visur buvo pastatę savo žvalgus bei sargybas ir budriai sekė ir Gedimino, ir Rygos miestiečių žingsnius.

Kaip greit Lietuva perimdavo iš Vakarų visokias naujenybes karo mene, gali liudyti toks faktas: po didžiojo Lietuvos kunigaikščio Jogailos išdavikiškos 1380 m. sutarties su Prūsų ordinu pastarasis įtempė visas savo pajėgas kunigaikščiui Kęstučiui sunaikinti; 1381 m. Ordinas Lietuvą puolė su bombardomis, patrankomis, jomis terorizavo Lietuvos pilių įgulas ir vertė jas momentaliai pasiduoti, pavyzdžiui, Naujapilio ir Darsūniškio pilis. Praėjo vos keli mėnesiai, o Kęstutis, jau nuvertęs nuo didžiojo kunigaikščio sosto Jogailą ir pats pasiskelbęs didžiuoju kunigaikščiu, su tokiomis pat bombardomis atakavo Ordino pastatytą panemunėje Jurbarko pilį.

Vakarų Europos riterių pavyzdžiu žymesnieji ir turtingesnieji Lietuvos bajorai įsitaisydavo šarvus, duodavo nupiešti ant savo skydų ypatingus ženklus ir dirbdinosi antspaudus.

Negalima tiksliai nustatyti laiko, nuo kurio imta tokie ženklai vartoti.

Plačiausias Lietuvos metraštis, Teodoro Narbuto paskelbtas, liudija, esą lietuvių bajorai vartoję tokius ženklus, arba herbus, nuo seniausių laikų, nuo lietuvių atvykimo iš Italijos. „Mes esame senieji Romos bajorai [...], mūsų tėvų tėvai su tais savo herbais į šitas valstybes yra atėję ir juos vartoję; ir mes dabar juos turime ir vartojame kaipo savuosius, dėl to jokių naujų herbų nesame reikalingi, nes laikomės savo senųjų, kuriuos mūsų tėvų tėvai mums paliko“. Šiuos žodžius lietuvių metraštininkas įdeda į lietuvių ponų lūpas norėdamas pabrėžti, kad Lietuvos bajorams lenkų ponų herbų dovanojimas Horodlės seime 1413 m. buvo jokia malonė, joks jų paaukštinimas. Esą lietuvių bajorai sutikę tuos herbus priimti tik iš pagarbos imperatoriui Zigmantui, kuris juos prašęs tai padaryti. „Ir Ciesorius pasakė Lietuvos ponams, – tęsia toliau metraštininkas, – mes tai ir patys žinome, kad jūs esate sena Romos bajorija, ir ne tam jūs turite priimti iš lenkų herbus, kad taptumėte bajorais, nes jūs esate senesnė ir vyresnė bajorija negu lenkai, bet imate iš jų herbus vienybei ir brolybei tarp jūsų [palaikyti]“[5].

Pats kalbamasis metraštis yra vėlesnių laikų, XVI šimtmečio, padaras. Jame suminėti Lietuvos bajorų ir imperatoriaus Zigmanto pareiškimai yra atgarsis smarkių ginčų, kilusių po Vytauto mirties, didžiajam Lietuvos kunigaikščiui Kazimierui viešpataujant, tarp Lietuvos ir Lenkijos atstovų dėl abiejų valstybių politinio santykiavimo ir dėl Lietuvos valstybės žemių, kurias Lenkija buvo užgrobusi. Retoriški Lietuvos metraštininko pareiškimai apie lietuvių herbus neturi istorinio pagrindo.

Pirmieji savotiškų ženklų vartojimo pėdsakai, istoriniais negincijamais parodymais užfiksuoti, pasirodo tik XIV šimtmečio antrojoje pusėje, nors, kaip jau esu sakęs, tokie ženklai, arba herbai, galėjo būti vartoti ir anksčiau.

Senųjų lenkų ir lietuvių herbų tyrinėtojui, Krokuvos universiteto profesoriui V. Semkovičiui ligi šiol pavyko rasti tik šešių Lietuvos bajorų antspaudus su herbais iš laikotarpio prieš Horodlės lietuvių–lenkų uniją: tai didžiojo kunigaikščio Jogai-

[5] *Kronika litewska. S. 43–44.*

los svainio, jo sesers Marijos vyro Vaidilos, kuris savo antspaudą pridėjo prie Jogailos išdavikiškos slaptos sutarties su Ordinu 1380 m., didžiojo Lietuvos kunigaikščio vietininko Polocke Montigirdo, Vilniaus vaivados Alberto Manvydo, didžiojo kunigaikščio rūmų maršalo Čupurnos ir bajoro Sungailos, Kauno seniūno[6].

Lietuvos ponai, garantuodami savo didžiojo kunigaikščio Vytauto 1401 m. sausio 18 d. sutartį su Lenkija, taip pat prie jos prisegė savo antspaudus. Tatai matyti iš pačios sutarties teksto: „In quorum omnium fidem et testimonium, euidentiam que pleniorem, pro perpetuo robore, sigilla nostra, praesentibus sunt subappensa“, t.y. „šiam visam paliudyti ir visiškam tikrumui prie šio akto yra prikabinti mūsų antspaudai, kad jo galiojimas būtų amžinas“[7]. Patys antspaudai neišliko, todėl ir Lietuvos bajorų, pasirašiusių aktą, ženklai, arba herbai, nežinomi.

Žemaičiuose antspaudai savo tapatybei pažymėti pradėti vartoti daug vėliau negu Aukštaičiuose. Vytautui antrą kartą pabėgus į Ordino žemes, kai kurių Žemaičių apskričių – Medininkų, Kaltinėnų, Giniotų, arba Šauduvos, Kražių, Viduklės ir Ariogalos – bajorai, Vytauto šalininkai, 1390 m. gegužės 26 d. sudarė su Prūsų ordinu, atstovaujamu jo vyriausiojo maršalo, apsigynimo sutartį, žadėdami eiti pagalbon Vytautui ir Ordinui kiekvienu jų pareikalavimu su sąlyga, kad ir jie eitų Žemaičių ginti; be to, abi sutartį pasirašiusios pusės apsiėmė nevaržyti tarpusavio prekybos. Kad sutartis galiotų, reikėjo, kad ją sudarančios šalys prie jos prisegtų savo antspaudus. Tačiau pasirodė, kad Žemaičių bajorai antspaudų neturėjo ir todėl jie prašė kunigaikštį Vytautą jų vieton pridėti savo antspaudą: „Off das dese ding vorgeschrebin stete und feste gehaldin und czu merer sicherheit, so habe wir unsern konig Witowt gebetin, das her sin ingesigel an desin briff hat lasin hengen, wend wir selbir keine ingesegele habin“, t.y. „kad šitas dalykas liktų užrašytas ir turėtų galią ir būtų tikresnis, tai mes prašėme mūsų karalių Vytautą prikabindinti prie šio rašto („laiško“) savo antspaudą, nes mes patys jokių antspaudų neturime“[8].

Vėlyva antspaudų vartojimo pradžia yra labai suprantama: nebuvo progos jų vartoti.

Visai kas kita su ženklais skyduose ar vėliavose. Jie gyvenime galėjo būti vartojami nuo senesnių laikų, tik niekas savo raštuose jų nepažymėjo, neužrašė ir mums žinių apie juos nepaliko. Tačiau ir šiuo atveju jų vartojimas negalėjo būti ankstyvesnis kaip XIV šimtmečio pradžia, t.y. nuo to laiko, kada Vytenis ir Gediminas sudarė pirmąsias sutartis su Rygos miestiečiais ir tuo sukūrė palankias sąlygas lietuvių ir rygiečių prekybai.

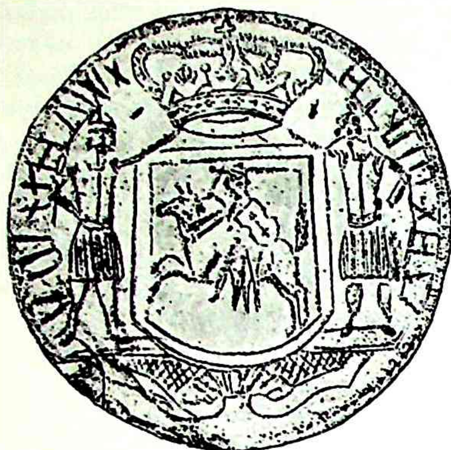
Yra žinių, kad pirmoji prekybos sutartis su Rygos miestu buvo sudaryta Lietuvos valstybės kūrėjo Mindaugo. Tačiau vargiai ji galėjo įsigalioti. Aš manau, kad tautinė-tikybinė reakcija, prasidėjusi Lietuvoje po Mindaugo nužudymo, atvedė prie bet kokių ryšių su Ryga nutraukimo.

Taip pat lengva yra nustatyti, kodėl pirmieji likę ant-

[6] Semkowicz W. *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Kraków, 1914. S. 410–412.*

[7] [Działyński T.A.]. *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529. Poznań, 1841. S. 7.*

[8] *CEV. P. 24. Dok. 67.*

Tariamasis Mindaugo antspaudas

Mažasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo Vazos antspaudas

spaudai priklauso valdovams ir jų statytiems aukštiems valdininkams. Įvairių sudaromų aktų, tiek valstybinio, tiek administracinio turinio, patvirtinimas juos verste vertė greičiau pasidarydinti antspaudus su ženklais savo tapatybei pareikšti ir aktams sankcionuoti.

Lietuvių valstybės įkūrėjas Mindaugas, darydamas daug aktų su Livonijos ordinu, pirmasis turėjo vartoti antspaudą, kurį jam galėjo padaryti Rygos graveriai. Mindaugo duoti raštai yra suminėti K. E. Napiersky knygoje: „Russisch–Livländische Urkunden. St. Peterburg, 1868". Tačiau originalų su antspaudais beveik neišliko. Napiersky mini tik vieną. Tai yra aktas, kuriuo Mindaugas dovanojo Livonijos ordinui sėlių gyvenamą žemę. Jis buvo sudarytas 1255 m. spalio mėnesį. Napiersky tvirtinimu, kalbamasis dokumentas esąs Karaliaučiaus Slaptajame archyve[9]. Man niekur neteko užtikti jo atvaizdo. Greičiausiai jis bus sutrupėjęs ar blogai atsispaudęs, ir jo nukopijuoti nebegalima.

D-ras J. Basanavičius „Lietuvių tautoje"[10] aprašė vieną antspaudą, rastą Lietuvos Naugarduko apskrityje ir patekusį į gudų archeologo Henriko Taturo rankas. Antspaudas ten išrėžtas apskritoje metalinėje plytelėje, 10 mm storio, 60 mm diametro. „Ant vienos tos plytelės šalies [...] matome Lietuvos Vytį kairės link šuole jojantį, dešinėj rankoje ties galva kardą laikantį; ant skydos prie kairėsės rankos matome du suvienytu kryžiu. Ties Vyčiu [teisingiau pasakius, viršuje Vyties. – *I. J.*] – karališka karūna, kurią abi pusi nuo Vyčio stovintieji vyrai, vienas dešine, kitas kairiąja ranka, aukštyn iškėlę laiko. Tuodu barzdotu vyru – vienas dar su ilgais ūsais – vienodai aprėdyti: ant galvos turi aukštus, aukštyn smailus, šlėmus [šalmus. – *I. J.*], kokios formos šlėmus regime ir ant Keistučio bei Vytauto sigilių [antspaudų. – *I. J.*]; krūtinės apdengtos sardokais; per pilvus – platūs diržai, nuo kurių žemyn kabo su daugeliu stulpelių (plissė) švarko skvernai. Iš visų drabužio dalių yra svarbiausias, įdėmiausias ir originališkiausias būtent švarkas (kitelis), kurio skvernai, kaip paminėta,

[9] *Russisch-Livländische Urkunden. S. 7. Dok. 13.*

[10] Basanavičius J. *Karaliaus Mindaugo žymiaspaudis(sigilis) // Lietuvių tauta. V., 1907. Kn. 1. P. 139.*

labai stulpuoti". Nors parašo įskaityti nebuvo galima, Dr. Basanavičius, remdamasis antspaude pavaizduotų vyrų drabužių išvaizda ir karališkąja karūna, padarė išvadą tą antspaudą būsiant Mindaugo, jam apsikrikštijus ir apsivainikavus karališkąja karūna, antspaudu.

Tariamasis karaliaus Mindaugo antspaudas gali būti ne kas kita, kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Vladislovo Vazos mažasis Lietuvos antspaudas. Užtenka tik jį palyginti su žinomu Hanušo Trynerio darbo antspaudu, pagamintu 1637 m. ir vartotu 1637–1647 m., turinčiu 58 mm[11]. Visa antspaudo koncepcija yra ta pati. Skirtingi tik asmenys, kurie laiko karūną viršuje Vyties.

Kaip tai paaiškinti? Dr. J. Basanavičius pats kalbamojo antspaudo nebuvo matęs; jis tebuvo gavęs iš Luckevičiaus nuospaudą, padarytą pilkame popieryje, kurį buvo sunku nufotografuoti. Aš spėju, kad esant labai neaiškiam antspaudo nuospaudui, kuris nors menininkas restauratorius bus neaiškias šonines figūras saviškai interpretavęs. Ant kitos, viršutinės tos plytelės šalies vėlesniais laikais, dr. Basanavičiaus liudijimu, yra išrėžtas Radvilų herbas, o pakraščiu lotyniškas parašas: „Sigillum Ecclesiae Vlodavo–Rožaneksis". Nėra žinių, kuriame šimtmetyje bažnyčia naudojosi šiuo antspaudu, tačiau vienas dalykas neabejotinas, kad tai buvo ne anksčiau kaip XVII šimtmetyje, kadangi pati kalbamoji bažnyčia negalėjo anksčiau atsirasti.

Apie raštiškus dokumentus asmenų, valdžiusių Lietuvą po Mindaugo iki Vytenio ir Gedimino laikų, nieko negirdėti. Tą sunkų momentą, kai užsienio priešai skubėjo pasinaudoti Lietuvoje vykusiais vidiniais vaidais, Mindaugą nužudžius, lietuvių vadams teko daugiau gintis kardu negu diplomatija. Visos žinios, kurios liečia tuos laikus, kalba tik apie lietuvių gynimąsi arba apie Ordino, Lenkijos ir Voluinės žemių puolimus.

Nuo Vytenio ir jo brolio Gedimino, kai prasideda pats skaidrusis lietuvių istorijos periodas, vėl randame žinių apie Lietuvos valdovų diplomatinius santykius su kitais kraštais, dažniausiai su Rygos miestiečiais ir Rygos arkivyskupu, su kuriais Lietuvos viešpačiai beveik visą laiką palaikė draugingus santykius ir buvo net sąjungininkai. Napiersky yra paskelbęs kelis Gedimino raštus, ypač ryšium su Gedimino pastangomis priimti krikščionių tikėjimą Romos katalikų apeigomis[12]. Prie visų šių raštų antspaudų neišliko: arba jų originalai yra žuvę, arba antspaudai yra atkritę. Kad Gediminas segė

[11] Gumowski M. *Wileńska szkola medaljerska w XVI i XVII wieku // Ateneum Wileńskie. 1929. Rocz. 6. Zesz. 1/2. S. 86.*

[12] *Russisch-Livländische Urkunden. S. 31–32. Dok. 54 – Gedimino laiškas visiems krikščionims, o ypač didiesiems miestams – Liubekui, Zundui, Bremenui, Magdeburgui, Kelnui ir kitiems iki pat Romos apie jo norą statyti savo valstybėje krikščioniškas bažnyčias ir leisti laisvai atvykti į jo kraštą kunigams, kariams, pirkliams, amatininkams, žemdirbiams. P. 33–34. Dok. 56 – Gedimino laiškai popiežiui Jonui XXII, Dominikonų ordino broliams, pajūrio miestams Liubekui, Rostokui, Štralzundui, Greifsvaldui, Štetinui ir Gotlando pirkliams bei Pranciškonų, arba Minoritų, ordino vienuoliams, ypač gyvenantiems Saksonijoje, tuo pačiu reikalu. P. 35–37. Dok. 57 – taikos sutartis tarp Gedimino ir Estijos, Livonijos ir Kuršo kraštų bei miestų. P. 48–50. Dok. 69 – Gedimino protestas pareikštas Dorpato ir Ozilijos (Ezelio) vyskupams, Danijos vietininkui Revalyje ir Rygos miestui prieš ordinų riterius, kurie laužo 1323 m. pasirašytą taikos sutartį. P. 64–69. Dok. 83 – taikos sutartis tarp Ordino ir Rygos miesto iš*

antspaudus prie savo raštų, žinome iš tokios aplinkybės: Gediminas 1323 m. siuntė laišką su specialiu kurjeriu popiežiui Jonui XXII. Jame buvo išdėstytos visos Ordino nedorybės, jo pastangos neleisti lietuviams apsikrikštyti. Gedimino pasiuntinys buvo suimtas, pasodintas kalėjiman ir kankinamas badu. Nedrįsdami sunaikinti paties laiško, Ordino riteriai nuplėšė nuo jo Gedimino antspaudą ir įmetė ugnin, norėdami padaryti patį laišką negaliojančiu dokumentu[13]. Ne visi Gedimino laiškai susilaukė tokio pat likimo. Gediminas, puikiai numatydamas, jog Ordino riteriai iš visų pajėgų darys jam kliūtis susižinoti su Vakarų Europos krikščioniškuoju pasauliu, savo rašte vokiečių pajūrio miestams prašė, gavus jo laišką, padaryti nuorašą, o laišką toliau siųsti. Matyti, kai kurie jo laiškai išvengė vokiečių ordinų rankų ir pakliuvo Vokietijon nesugadinti. Jų vienas su visu antspaudu buvo gautas Liubeke ir pasiųstas miesto notarui nuorašui padaryti. Šis notaras Gedimino antspaudą aprašė: jis buvo apskritas, padarytas iš vaško, jo viduryje buvo vaizduojamas vyras ilgais plaukais (viri capillati), sėdįs soste (in cathedra), laikąs karūną dešiniąja ranka ir skeptrą kairiąja. Antspaude buvo įrašas: „S dei gratia Gedemini lethwinorum et ruthenor. reg.", t.y. antspaudas Gedimino, lietuvių ir rusų karaliaus.

Vakarų Europoje jau buvo nusistovėjęs tam tikras paprotys dėl valdovų asmenų. Karaliai buvo vaizduojami sėdintys soste su valdžios atributais – karūna ir skeptru, o kunigaikščiai (lot. duces, t.y. karo vadai) buvo piešiami kario rūbais, apsišarvavę, raiti arba pėsti. Heraldikos atžvilgiu čia aprašytas Gedimino antspaudas yra charakteringas. Matyti, Lietuvos viešpats jau gerai žinojo Europos politinį gyvenimą ir, pasivadinęs karaliumi – rex, – pasidirbdino ir atitinkamą antspaudą.

Iš Algirdo laikų mažiau turime rašytų dokumentų – laiškų, sutarčių ir skundų. Tai nereiškia, kad jų nebūta. Algirdas, besirungdamas su didžiuoju Maskvos kunigaikščiu Dimitriu dėl savo įtakos rusų gyvenamose žemėse, stengėsi paveikti pravoslavų dvasiškiją ir patraukti savo pusėn aukščiausiąją Rytų bažnyčios hierarchiją. Šiuo tikslu jis dažnai siuntinėjo pasiuntinius ir raštus Konstantinopolio patriarchui. Pavyzdžiui, vienas toks Algirdo raštas Konstantinopolio patriarchui Filotiejui su skundu ant Kijevo ir visos Rusijos metropolito Aleksijaus atspaustas Miklošičiaus ir Müllerio leidinyje Acta Patriarchatus Constantinopolitani. Vindabonae, 1860. T. 1. P. 580–581. Tačiau Konstantinopolio patriarcho archyvo antspaudai nepaskelbti. Be to, Algirdas sudarė kelias sutartis su savo priešininku Rytuose Maskvos kunigaikščiu ir su savo globojamais arba sąjunginiais kunigaikščiais, kaip antai: Smolensko, Tverės, Žemutinio Naugardo, Novosilio ir kt. Deja, pačios sutartys neišliko. Iš Algirdo sutarčių gerai žinoma jo ir jo brolių Kęstučio, Jaunučio ir Liubarto sutartis, sudaryta 1366 m. su Lenkijos karaliumi Kazimieru, su Belzo kunigaikščiu Jurgiu, Narimanto sūnumi, ir Podolės kunigaikščiais Jurgiu ir Aleksandru, Karijoto sūnumis, kuria buvo baigiamas

vienos pusės ir Lietuvos karaliaus (Gedimino), Polocko vyskupo, kunigaikščio ir miesto ir Vitebsko kunigaikščio bei miesto iš antros pusės, sudaryta dešimčiai metų, kuria nustatoma taikingos zonos ir prekybos apsauga.

[13] Васильевский В. *Обращение Гедимина в католичество // Журнал Министерства народного просвещения. 1872, февраль. С. 157. Примеч. 1.*

Kęstučio 1379 m. antspaudas

Vytauto 1379 m. antspaudas

karas dėl Haličo ir Voluinės kunigaikščių palikimo. Pasak lenkų istoriko juristo Tado Čackio, kuris greičiausiai bus matęs originalą, prie jos buvę du lietuvių antspaudai – Algirdo, vaizduojąs Vytį, ir Kęstučio, vaizduojąs karį su kardu vienoje rankoje ir skydu kitoje. Kas tie kariai, figūruoją Algirdo ir Kęstučio antspauduose? Remiantis Vakarų Europos analogijomis, galima sakyti, kad tai buvo Algirdo ir Kęstučio atvaizdai: pirmojo, sėdinčio ant arklio, o antrojo stovinčio. Įdomu pabrėžti, kad čia pirmą kartą aptinkame raitą karį su skydu vienoje rankoje ir pakeltu kardu antroje. Tai, kaip aš spėju, dar tik didžiojo Lietuvos ir Vilniaus kunigaikščio Algirdo tuometinis portretas.

Kęstučio antspaudą, kuriame pavaizduotas šarvuotas karys su šalmu ant galvos, apsijuosęs riterio diržu, dešiniojoje rankoje turįs pakeltą kardą, o kairiąją padėjęs ant pastatyto skydo, randame prie dokumento, sudaryto 1379 m. Tai yra karo paliaubų sutartis, sudaryta tarp didžiojo Lietuvos kunigaikščio Jogailos ir Trakų kunigaikščio Kęstučio iš vienos pusės ir Ordino iš antros. Ja remiantis, dalis Kęstučio valdomų žemių, pradedant nuo Volkovysko į Lenkijos pusę su Suražo, Drogičino, Brastos, arba Berestjės, Melniko, Bielsko ir Kameneco miestais ir su visa Gardino sritimi, o iš Ordino pusės Osterodės, Ortelsburgo, Alenšteino, Gunlaukės ir Zėburgo apskritys turėjo būti apsaugotos nuo bet kokių puolimų, atvirų ar maskuotų, dešimčiai metų.

Šią sutartį pasirašė, pridėdami savo antspaudus, didysis kunigaikštis Jogaila ir kunigaikščiai Lengvenis, Kęstutis ir Vytautas. Visų šių asmenų antspaudai yra išlikę. Jogailos ir jo brolio Lengvenio antspaudai vaizduoja raitus karius. Jogailos antspaude arklys bėga dešiniąja kryptimi ir raitelis rankoje turi kardą, o Lengvenio antspaude arklys bėga į kairę ir raitelis dešiniojoje rankoje laiko ilgą ietį. Jogailos ir Lengvenio antspaudai su užrašais atvirkščiojoje pusėje rusų kalba.

Čia pirmą kartą aptinkame Vytauto antspaudą. Iš esmės jis panašus į jo tėvo antspaudą. Jame taip pat matyti šarvuotas riteris su šalmu ant galvos, dešiniąja ranka laikąs iškeltą kardą, o kairiąja – pakeltą skydą. Aplinkui Kęstučio

Lengvenio 1379 m. antspaudas

ir Vytauto antspaudus yra užrašas: „S. Kynstutte dux de Tracken“ (antspaudas Kęstučio, Trakų kunigaikščio) ir „S. Ducis Vitaude“ (kunigaikščio Vytauto antspaudas).

Šitas [Vytauto] antspaudas ypač svarbus dar tuo atžvilgiu, kad jis priklauso kunigaikštiškos kilmės žmogui, dar neturinčiam jokios žemės. Jokio kito Vytauto pažymėjimo šiame antspaude nematyti kaip tik riterio paveikslas, kuris, matyti, turėjo būti jo portretas. Vytauto jaunumas, palyginti su jo tėvu Kęstučiu, čia pažymėtas tik figūros smulkumu.

Kęstučio valdoma Trakų kunigaikštija buvo atkreipta į Vakarus. Čia jam teko daugiausia turėti reikalų su katalikiškais kraštais. Visa tai rado atspindį jo paties ir Vytauto antspaudų lotynų kalboje.

Išsigelbėjęs iš Krėvos kalėjimo po savo tėvo kunigaikščio Kęstučio nužudymo, Vytautas 1382 m. rado prieglaudą Prūsų ordine. Čia jis prašė padėti jam atvaduoti tėvoniją – Trakų kunigaikštiją. Ordinas po ilgo svyravimo sutiko, bet su sąlyga, kad Vytautas apsikrikštytų ir visą savo tėvoniją pripažintų gautu iš Ordino lenu. Vytautas turėjo pasižadėti eiti Ordinui pagalbon pats ir siųsti jam savo karius prieš „kenkiančius krikščionių tikėjimui ir Ordino priešus“ (contra omnes perturbatores christiane religionis et hostes Ordinis nostri). Jei Vytautas mirtų nepalikdamas sūnų, tai jo valdomos žemės turėjo pereiti jo dukteriai, kurią Ordinas pasižadėjo išleisti už tinkamo, vienodos padėties vyro; jei ir ji nepaliktų vyriškos lyties įpėdinių, tai tuomet Vytauto tėvonija „dėl ypatingos malonės“ (ex gracia speciali) turėjo pereiti Vytauto broliui Žygimantui, jei anas apsikrikštytų tokiomis pat tarnavimo ir karinės pagalbos sąlygomis[14].

Apie šias sąlygas sužinome iš paties Ordino magistro Konrado Zöllnerio von Rotensteino rašto, duoto Marienverderio pily prie Neries upės, netoli Kauno, 1384 m. birželio 14 d.

Savaime suprantama, kad Vytautas turėjo duoti Ordinui pasižadėjimą būti jo lenininku. Tai matyti iš Ordino preliminarinio pasižadėjimo teikti jam pagalbą tėvonijai atgauti, duoto

[14] *CEV. P. 5. Dok. 15.*

Jogailos 1379 m. antspaudas

1384 m. Marienburge. Jame žadama pagalba yra aiškiai subordinuota Vytauto pasižadėjimui duoti Ordinui „pasidavimo raštą, patvirtintą savo antspaudu, su pažadu tarnauti ištikimai be jokio vyliaus"[15].

Kalbamojo Vytauto pasižadėjimo teksto visiškai nežinome. Teodoras Narbutas tariamąjį Vytauto pasidavimo raštą (litterae repromissionis) paskelbė savo „Lietuvių tautos istorijos" V tome[16]. Jame nurodoma, kad prie rašto buvę prisegti keturi antspaudai, kurių du buvę įspausti raudoname vaške, vienas žaliame ir vienas mėlyname. Viduriniame antspaude buvęs vaizduojamas ginkluotas vyras, sėdįs ant arklio ir dešiniąja ranka laikąs ietį, o kairiąja skydą. Aplinkui buvęs užrašas: „Sigillum Witowdi ducis in Trakken". Kiti trys antspaudai priklausę Vytauto brolio sūnui Jurgiui, Naugarduko kunigaikščiui, Vytauto svainiui Leonui, Drucko kunigaikščiui, ir kitam jo svainiui Sudimantui, Eišiškių kunigaikščiui.

Prof. Ignas Danilavičius teisingai įrodė, kad šitas raštas buvo paties Ordino sukomponuotas. Jis yra žinomas tik iš nuorašo, padaryto Marienburge 1393 m. balandžio 29 d. Pastarasis, matyti, buvęs sudarytas paskubomis vokiečių kalba; notaras, aprašęs jo antspaudus, net gerai nemokėjęs lotynų kalbos. Originalas esąs dingęs. Yra visiškai nesuprantama, kaip galėjo dingti vienas svarbiausių dokumentų. Jo turinys griežtai skiriasi nuo Ordino magistro viršuje paminėto rašto, pripažįstančio Vytauto pasidavimą. Trumpai sakant, negalima remtis sufalsifikuotu dokumentu ir prie jo neva pridėtų antspaudų aprašymu[17].

Vytautas išbuvo Prūsų ordino žemėse po pirmojo pabėgimo ligi 1384 m. Jam esant Lietuvos pasieny, pas jį nuolat rinkosi iš Lietuvos šalininkai. Tatai davė Jogailai progą pradėti su juo derybas dėl sugrįžimo Lietuvon. Jos buvo ilgos ir sunkios. Šaltiniuose nerandame tiesioginių nurodymų, dėl ko Jogaila ir Vytautas negalėjo susitarti.

[15] *CEXV. T. 2. Kraków, 1876. P. 1. Dok. 1: „Hac sub conditione, ut litteras repromissionis nobis datas et sigillo suo munitas cum omnibus clausulis in illis contentis servaret bona fide et sine dolo".*

[16] Narbutt T. *Dzieje ... T. 5. Dodatek 4.*

[17] *Skarbiec diplomatów ... T. 1. S. 247–248.*

Vytauto 1385 m. antspaudas

Apie tai galima spręsti iš dalies iš Vytauto 1390 m. skundo, įteikto Ordinui, iš dalies iš įvykių eigos po 1384 m.

Skunde Vytautas nurodo, kad Jogaila jam buvo žadėjęs grąžinti visą tėvoniją[18], bet tuo nustatė tik principą, nes Trakus Jogaila 1382 m. buvo atidavęs savo broliui ir dešiniajai rankai kunigaikščiui Skirgailai. Atimti iš pastarojo Trakus ir juos tuojau atiduoti Vytautui Jogaila negalėjo nenorėdamas sunkiai įžeisti Skirgailos. Matyti, Jogaila buvo siūlęs Vytautui kompromisą – palikti Skirgailai Trakus tol, kol bus atimtas iš Jogailos vyriausiojo brolio Andriaus, kuris iš pradžių buvo pasidavęs Maskvai, o vėliau Livonijos magistrui, Polockas ir atiduotas Skirgailai. Galima spėti, kad Vytautas su šiuo kompromisiniu ginčo su Jogaila sprendimu visiškai nenorėjo sutikti. Minėtame skunde Vytautas sako, kad sutikęs grįžti Lietuvon tik savo aplinkumos, savo patarėjų spiriamas[19].

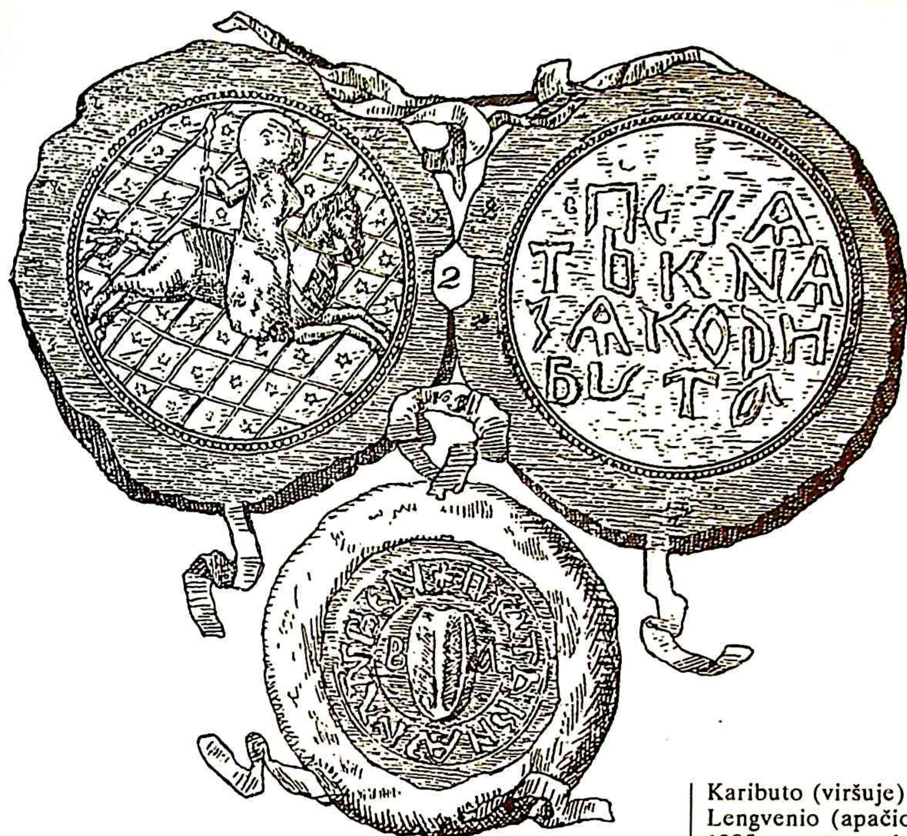
Pasidavęs Jogailos įtikinimams, Vytautas grįžo Lietuvon ir gavo visas Kęstučio valdytas žemes, išskyrus Trakų kunigaikštiją, t.y. Žemaičius, Gardino sritį ir Palenkę (Podliachiją). Trakus tebevaldė Skirgaila, nors tai turėjo būti laikinai.

Vytautas, susitaikęs su Jogaila, gana ilgą laiką buvo pastarajam ištikimas. Bent tai stengėsi visur viešai rodyti. Jis visiškai nekliudė Jogailos jau gerokai įpusėjusioms deryboms su Mažosios Lenkijos ponais dėl Jadvygos ir jo išrinkimui Lenkijos karaliumi.

1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvoje didysis Lietuvos kunigaikštis Jogaila pareiškė atvykusiems Lenkijos ponų ir Vengrijos karalienės Elzbietos delegatams, kad jis patvirtina visus savo pasiuntinių – brolio Skirgailos, kunigaikščio Boriso ir Vilniaus seniūno Hanulio – padarytus pareiškimus dėl sąlygų, kuriomis žada vesti Lenkijos sosto įpėdinę karalaitę Jadvygą, būtent: sumokėti Austrijos kunigaikščiui Vilhelmui 200 000 florinų, paleisti visus karo belaisvius lenkus, savo lėšomis atgauti visas žemes, kurių yra nustojusios Lietuva ir Len-

[18] *Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln vnd Skargaln // SRP. Bd. 2. S. 713: „Vnd begonste herczog Jagal dicke czu czenden czu vns sinen baiorn vnd sine bryfe vnd rufende mich vff alle myn fetirlich erbe vnd sin truwe mir gebende“.*

[19] *Ten pat. P. 714: „vnd alzo vns und eczlicher vnsz vngetruwer rat dorczu brachte“.*

Kaributo (viršuje) ir Lengvenio (apačioje) 1385 m. antspaudai

kija, ir amžinai prijungti prie Lenkijos karalystės Lietuvos ir Rusijos žemes. Šioji deklaracija buvo raštu patvirtinta paties Jogailos, jo tikrų brolių Skirgailos, Lengvenio ir Kaributo bei pusbrolio Vytauto, kurie prie jo prisegė savo antspaudus. Yra likę trys antspaudai – Vytauto, Kaributo ir Lengvenio.

Vytauto antspaude yra pavaizduotas šarvuotas riteris su šalmu ant galvos, jojąs raitas dešiniąja kryptimi ir laikąs kairiojoje rankoje apynasrį, o dešiniojoje iškeltą kardą. Skydo nematyti. Aplinkui riterio figūrą yra užrašas: *sigilum Witawt Duc TRA–R.D.*

Kaributo antspaudas yra dvilypis: jo vienoje pusėje yra gana taisyklingai parašyta kirilica: *Pečat kniazia Koributa.*

Lengvenio antspaudo vidury tematyti vienas skydas, aplink kurį eina užrašas kirilica: *Pčat kniaz Lingven.*

Įdomu, kad Vytautas savo antspaudan buvo įdėjęs ne tų žemių titulus, kurias jis faktiškai valdė, o Trakų kunigaikštijos.

Trakų kunigaikščio titulo į savo antspaudą įdėjimas turėjo reikšti Vytauto reikalavimų viešą pažymėjimą, jo artimesnę programą.

1387 m. balandžio 28 d. medžioklės metu Skanstarų miškuose Jogaila davė Skirgailai dokumentą, kuriuo atidavė jam valdyti Polocko miestą su visa sritimi, neseniai atimtą iš Jogailos vyriausiojo brolio Andriaus, ir, be to, dar pa-

tvirtino Trakų kunigaikštijos valdymą, pridėdamas prie jos kelis valsčius iš žemių, anksčiau priklausiusių Vilniaus kunigaikštijai. Tame pat dokumente Jogaila pasižadėjo „laikyti jį aukščiau už visus savo brolius ir klausyti jo labiau už visus savo draugus ir brolius“[20].

Duodamas Skirgailai Skanstaruose kalbamąjį raštą, Jogaila laužė visus savo pažadus, duotus Vytautui, pastarajam tebeesant Prūsuose. Jogaila Vytautu nebepasitikėjo nuo to laiko, kai Vytautas Krokuvoje atsisakė Rytų bažnyčios tikėjimo ir perėjo katalikybėn. Ne be pamato Jogaila Vytauto asmenyje matė galingą priešininką Lietuvoje ir stengėsi iš anksto su juo kovoti. Atiduodamas Skirgailai Polocką ir palikdamas Trakų kunigaikščiu, Jogaila norėjo jį turėti kaip stiprią atramą Lietuvoje prieš Vytautą.

Kaip ir Jogailos sutartis, pasirašyta su Ordinu 1380 m. gegužės 31 d. Daudiškio, ar Dovydiškių, miškuose, Skanstarų dokumentas buvo slaptas.

Vytautas težinojo faktą, kad Polockas yra paimtas ir atiduotas Skirgailai, ir reikalavo iš Jogailos 1384 m. padarytų pažadų vykdymo.

Vytautui nuraminti Jogaila buvo pavedęs jam valdyti Voluinės dalį su Lucko miestu, bet nebuvo davęs jokio raštiško patvirtinančio dokumento.

Voluinės atidavimas Trakų vieton rodė Vytautui Jogailos tendenciją laikyti jį toliau nuo tikrosios Lietuvos.

Skirgailos išaukštinimas turėjo giliai įžeisti Vytautą. Pastarasis, be abejojimo, reikalavo jo pasitraukimo iš Trakų. Kodėl Skirgaila iš ten nesikėlė, ar dėl savo nenoro, ar dėl kitų priežasčių, Vytautas nežinojo; suprantamesnis atrodė pirmasis motyvas, ir dėl to Vytautas nukreipė visą savo pyktį į tariamąjį priešininką.

Kivirčas tarp dviejų Lenkijos karalystės karūnos vasalų lengvai galėjo išsilieti į atvirą karą.

Jam išvengti Jogaila ir Jadvyga privertė Vytautą susitaikyti su savo priešininku ir duoti pastarajam pasižadėjimą raštu, kad jis, Vytautas, netikės jokiomis reveliacijomis ir jokiais skundais prieš Trakų bei Polocko poną, užgesins savo širdyje visus apmaudo jausmus, rūpinsis apsaugoti jį nuo visų konkurentų ir priešų ir prieš juos visus, išskyrus Lenkijos karalių, padės kovoti.

Vytautas reikalaujamą pasižadėjimą davė. Jo tekste įrašė save kaip Gardino ir Brastos (t.y. Palenkės) kunigaikštį, tačiau pridėjo antspaudą su užrašu: S. VITOLDI DVCIS LITV... ETROC. GRODEN*.

Antspaude pavaizduotas raitas riteris, jojąs į dešiniąją pusę.

Šio dokumento originalas prieš karą buvo Peterburgo imperatoriškojoje viešojoje bibliotekoje[21].

Liubline, kur 1389 m. gegužės 29 d. Vytautas davė reikalaujamą pasižadėjimą, galutinai paaiškėjo, kad Trakų neatidavimas yra Jogailos darbas, kad pastarasis, neduodamas Vytautui jokio raštiško dokumento žemes valdyti, manė priversti Vytautą būti paklusniu tarnu, nes priešingu atveju visos žemės galėjo būti iš Vytauto atimtos[22].

Lietuvoje Skirgaila, bijodamas Vytauto šalininkų, suiminėjo įtariamus žmones ir stengėsi kankinimais suži-

[20] *CEXV. T. 1. P. 9. Dok. 9.*

[21] *CEV. P. 18. Dok. 53.*

[22] *Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln und Skargaln // SRP. Bd. 2. S. 713.*

Vytauto 1390 m. antspaudas

noti iš jų tolesnius Vytauto planus. Tuomet Vytautas ryžosi vėl sukilti prieš Jogailą ir Skirgailą.

Vytauto valdomos žemės, Gardinas ir Palenkė, buvo kaimynystėje su Ordino žeme. Iš jų jis galėjo susižinoti su Ordino magistru ir susitarti dėl bendros kovos su savo priešininkais. 1390 m. sausio 19 d. Lyke Vytautas davė Ordino magistrui Konradui Zöllneriui von Rotensteinui raštą, kuriuo atnaujino visus savo pasižadėjimus Ordinui, duotus pirmojo pabėgimo metu.

Tą pačią dieną Vytautas pasižadėjo atsilyginti Ordinui už visas skolas, kurias bus padaręs imdamas iš Ordino pinigus, miltus ir kitus daiktus. Vytauto pasižadėjimą dar garantavo ir jo svainis Jonas, Algimanto sūnus, Alšėnų kunigaikštis. Prie šio dokumento buvo prisegti Vytauto ir Alšėnų kunigaikščio antspaudai. Vytauto antspaudas yra įspaustas raudoname vaške ir vaizduoja jojantį riterį, laikantį prie peties ietį. Užrašas neišskaitomas[23].

Tais pačiais 1390 metais gegužės 26 d. Vytauto šalininkai, Žemaičių bajorai, pasirašė su Ordinu draugingumo ir tarpusavio gynimosi sutartį, kurią minėjau anksčiau. Kadangi Žemaičių bajorai antspaudų neturėjo, tai jų prašomas ir įgaliojamas Vytautas prie sutarties prisegė savo antspaudą. Jis įspaustas raudoname vaške ir vaizduoja jojantį riterį. Užrašas ištrupėjo; tegalima išskaityti aplinkui Vytį... VITOLD... GROD...[24] Greičiausiai užrašas buvo toks pat, kaip ir antspaude prie Vytauto dokumento, praeitais metais duoto Liubline.

Po dvejų metų buvimo Ordino žemėse ir nesiliaujančių kovų Vytautas, Mazovijos kunigaikščio broliui Plocko vyskupui Henrikui tarpininkaujant, vėl susitaikė su Jogaila, sudegino tris Lietuvos pasienyje Ordino pastatytas pilis ir grįžo Lietuvon.

1392 m. rugpjūčio 5 d. tarp Vytauto iš vienos pusės ir Jogailos bei Jadvygos iš antros pusės netoli Lydos, Astravos dvare, buvo sudaryta sutartis. Ja remiantis, Vytautas gavo iš Jogailos ne tik visas žemes, kurias buvo valdęs Kęstutis, bet dar daugelį kitų žemių, o kas yra svarbiausia, jam buvo faktiškai pavesta valdyti visą Didžiąją Lietuvos Kunigaikš-

23 *CEV. P. 21. Dok. 44.*

24 *Originalas yra Karaliaučiaus Slaptajame archyve. Žr. CEV. P. 24. Dok. 67.*

tiją. Už tai Vytautas pasižadėjo užmiršti visas jam kitados padarytas skriaudas ir niekuomet neapleisti nei Jogailos, nei Jadvygos, nei Lenkijos karūnos ir visuomet kovoti su jų priešais.

Ar Jogaila buvo davęs Vytautui kokį nors raštą, nėra žinių. Tačiau, turint omeny, kad nepatvirtinimas raštu pavestų Vytautui valdyti žemių po jo pirmojo sugrįžimo iš Vokiečių ordino buvo viena nesantaikos priežasčių, galima spėti, kad dabar tokį raštą Jogaila jam buvo davęs, nors jis ir neišliko. Pats gi Vytautas savo pažadus Jogailai ir Jadvygai patvirtino raštu, kuris yra išlikęs. Prie jo prisegtame antspaude matyti Vytis su arkliu, pasuktu į kairiąją pusę. Aplinkui Vytį – užrašas: S. VITOLDI DUCIS LITWANIE ET DOI GRODEN[25].

Vytauto pasižadėjimą laidavo jo žmona kunigaikštienė Ona dviem raštais, kurių vienas buvo duotas karalienei Jadvygai, o antrasis, to paties turinio, Jogailai. Prie kunigaikštienės Onos dokumento yra prisegtas antspaudas, vaizduojąs ją pačią su dvejetu vaikų ant kelių[26].

Susitaikęs su Jogaila, Vytautas jo intervencijos dėka tų pačių metų gruodžio 6 d. pasižadėjo atsilyginti kunigaikščiui Skirgailai už Trakų kunigaikštijos atsisakymą. Pastarajam buvo pažadėta padėti gauti Kijevo kunigaikštiją, kurios valdovas kunigaikštis Vladimiras, Algirdo sūnus, buvo miręs, ir Kremeneco bei Stožeko pilis su apygardomis. Savo raštą Vytautas patvirtino antspaudu, kuriame matyti Vytis su užrašu[27]. Smulkesnės žinios apie Vytį ir užrašą man nežinomos.

Vytauto pasirodymas Vilniaus soste buvo sutiktas visų Jogailos brolių labai nedraugingai. Vieni nepasitenkinimą reiškė atvirais sukilimais prieš Vytautą, kiti, matyti, tik laukė tinkamesnės progos sukilti. Kovoje su jais Vytautas veikė lyg Jogailos įgaliotinis. Nugalėtus kunigaikščius Vytautas siuntė Jogailai Lenkijon, taip šalindamas savo priešus iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos ribų.

Susitvarkęs su savo priešais pačioje Lietuvoje, Vytautas ėmė laikytis kaipo nuo Jogailos nepriklausomas valdovas. 1398 m. jis, be Jogailos žinios ir sutikimo, su Ordino įgaliotiniais Gardine sudarė preliminarinę taikos sutartį, kurią ratifikavo suvažiavime su magistru Konradu von Jungingenu Nemuno Salyne 1398 m. spalio 12 d. Po sutarties pasirašymo banketo metu Lietuvos kunigaikščiai ir bajorai, lietuviai ir rusai, buvę drauge su Vytautu, apšaukė jį Lietuvos ir Rusijos karaliumi, tuo norėdami pabrėžti visišką Lietuvos nepriklausomybę nuo Lenkijos. Nemuno Salyno sutarties originalai vokiečių ir lotynų kalbomis yra išlikę Karaliaučiaus Slaptajame archyve[28]. Ar yra išlikę prie jų Vytauto antspaudai, nežinau, nes spausdintuose dokumentuose man nepavyko rasti žinių.

Nepasisekęs 1399 m. žygis prieš Aukso ordos chaną Temirkutlujų, turėjęs tikslą Aukso ordos sostan pasodinti Vytauto proteguojamą chaną Tochtamišą, labai pakirto Vytauto galybę. Lietuvos šiaurės rytų ir rytų kaimynai užėmė Lietuvai nedraugingą poziciją; neseniai prie

[25] *CEXV. T. 3. Kraków, 1894. P. 498.*

[26] *Ten pat. T. 1. P. 16. Dok. 58; CEV. P. 30. Dok. 92.*

[27] *CEXV. T. 2. P. 17–18. Dok. 20.*

[28] *Skarbiec diplomatów... T. 1. S. 315.*

Vytauto 1404 m. didysis antspaudas

Lietuvos prijungta Smolensko kunigaikštija atkrito nuo Lietuvos. Lietuvos rusiškosiose srityse ėmė reikštis pavojingas judėjimas.

Lenkijoje mirė karalienė Jadvyga. Jogailai, kuris nebuvo išpildęs visų Krėvoje duotų pažadų, ėmė grėsti pavojus netekti Lenkijos karaliaus sosto. Jo grįžimas Lietuvon turėjo sudaryti naujų politinių komplikacijų, nes visiškai nebuvo Vytauto pageidaujamas. Šiomis aplinkybėmis 1401 m. sausio 18 d. buvo sudaryta nauja sutartis tarp Vytauto ir Jogailos. Vytautas joje buvo oficialiai pripažintas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir turėjo naudotis visomis didžiojo kunigaikščio teisėmis ligi savo gyvos galvos. Po Vytauto mirties visa Lietuvos Didžioji Kunigaikštija su visomis savo žemėmis ir gyventojais turėjo pereiti karaliui Jogailai-Vladislovui ir Lenkijos karūnai.

Jogailos susitarimas su Vytautu buvo užfiksuotas dviem aktais. Jų viename Lietuvos bajorai, Vytauto bendradarbiai, laidavo, kad Vytauto duoti pažadai bus išteseti. Antrasis aktas buvo paties Vytauto padarytas. Jame Vytautas pareiškė, kad Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją jis yra gavęs iš Jogailos rankų ligi savo gyvos galvos, ir pasižadėjo neapleisti paties Jogailos, Lenkijos karūnos ir jos gyventojų ir likti jiems visuomet ištikimas; po jo, Vytauto, mirties visa Lietuvos Didžioji Kunigaikštija turi pereiti Jogailai, jo įpėdiniams ir Lenkijos karūnai, išskyrus tik žemes, kurias jis, su Jogailos pritarimu, skiria savo broliui Žygimantui ir savo žmonai; tačiau ir jie galės jomis naudotis tik tol, kol bus gyvi, po jų mirties ir šitos žemės turi pereiti Lenkijai.

Prie akto buvo prisegtas didysis, arba majestotiškasis, Vytauto antspaudas[29]. Šio akto originalas ligi Didžiojo karo buvo laikomas Peterburge Generalinio štabo knygyne. Antspaudas gerokai sugadintas. Jį buvo aprašęs vyskupas istorikas Naruševičius[30], bet tai man nėra žinoma.

Kiek galima spręsti iš vėlesnių dokumentų, Vytautas, tapęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, vartojo dvejopus didžiuosius antspaudus. Jų vieną randame prie Vytauto rašto, rašyto Kaune 1404 m. rugpjūčio 17 d., kuriuo ratifikuojama Lie-

[29] *CEV. P. 73. Dok. 233.*

[30] *Ten pat. P. 73.*

Vytauto 1413 m. majestotinis antspaudas

tuvos ir Lenkijos Racionže pasirašyta taikos sutartis su Ordinu, bet pareiškiama, kad straipsnis, kuriuo remiantis Vytautas apsiėmė nepriiminėti į savo žemes žemaičių valstiečių činšininkų (czinsheftige Menschen), turi galioti tik dešimtį metų. Antspaude matyti trikampio fone skydas, padalytas į keturias dalis: kairiajame kampe viršuj matyti kryžius, apačioje stovįs riteris, dešiniojoje rankoje laikąs pakeltą skydą, o kairiojoje statmenai į žemę ilgą ietį. Dešiniajame skydo kampe viršuje matyti raitas riteris, jojąs dešinėn, o apačioje gyvulys, lyg tai jautis, lyg tai meška.

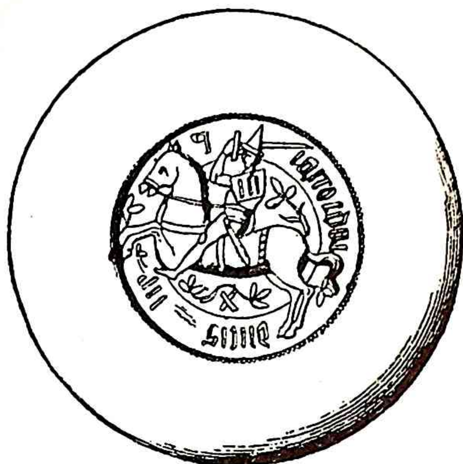
Kitokį didįjį Vytauto antspaudą randame prie Jogailos ir Vytauto akto, sudaryto 1413 m. spalio 2 d. Horodlėje, kuriuo buvo atnaujinamas amžinas Lietuvos sujungimas su Lenkija. Prie jo buvo prikabinti didieji, arba majestotiškieji, Jogailos ir Vytauto antspaudai. Vytautas yra pavaizduotas sėdįs soste, apsivilkęs mantija, ant galvos turįs kepurę ar karūną. Dešiniojoje rankoje jis laiko skeptrą, atremtą į kelius, o kairiojoje, kuri yra aukštai į viršų iškelta, skydą su jame pavaizduotu Vyčiu. Po šiuo skydu matyti antras skydas, kuriame pavaizduotas pėsčias šarvuotas riteris, dešiniojoje rankoje laikąs ietį, o kairiąją padėjęs ant skydo, pastatyto ant žemės.

Į dešinę nuo Vytauto sosto matyti taip pat du skydai: viename kryžius, o antrame gyvulio, panašaus į mešką figūra.

Didžiuosius, arba majestotiškuosius, antspaudus Vytautas vartojo svarbios tarptautinės reikšmės dokumentams – sutartims, sutarčių ratifikacijoms.

Mažesnės svarbos tarptautiniam susirašinėjimui ir krašto viduje jis vartojo mažuosius, arba signetinius, antspaudus. Signetėmis buvo vadinami kilties arba kilmės ženklai, išpjauti žieduose, kuriuos visuomet turėdavo jų savininkas; praktikoje signetiniai antspaudai dažniausiai buvo įspaudžiami pačian raštan, o ne kabinami prie jo.

Nuo to laiko, kai Vytautas tapo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, yra daug

Vytauto 1400 m. antspaudas

Vytauto 1409 m. sausio 24 d. signetinis antspaudas

išlikusių jo raštų su paprastaisiais, arba signetiniais, antspaudais. Man rodosi, nėra reikalo duoti jų apžvalgą tokia pat chronologine tvarka, kaip esu ligi šiol daręs: Vytauto, kaip savarankiško Lietuvos valdovo, juridinė padėtis galutinai stabilizavosi ir pakeitimų nei jo valdžios apimtyje, nei plote nematyti. Nematyti taip pat ir žymių pakeitimų jo vartojamų antspaudų atvaizduose. Šai kodėl aš noriu duoti tik kelis tų antspaudų pavyzdžius iš įvairių metų.

Būdamas Polocke 1400 m., Vytautas kovo 6 d. pasiuntė Rygos burmistrui Niktiborgui raštą, kuriuo reguliuojami prekybiniai santykiai tarp Vytauto valdinių Polocko pirklių ir Rygos miesto pirklių. Jame buvo nustatoma, kad abiejų miestų pirkliai turi prisiekti, jog vieni antrų neapgaudinės, jog taikys vieni antriems teisingus saikus (činit' vse oupravdu i ou viesiech, i ou torgovli i vo vsem torgovom dielie). Prie šio rašto buvo prisegtas Vytauto antspaudas, įspaustas raudoname vaške. Jis vaizduoja šarvuotą riterį su konuso pavidalo šalmu ant galvos, jojantį kairiąja kryptimi, dešiniojoje rankoje turintį iškeltą kardą su labai didele rankena, o kairiojoje trikampį skydą, kuriame matyti trys lygiagrečios lazdelės. Arklys yra labai gražiai išpjautas. Aplinkui riterį matyti užrašas: WITOLDUI ducis IIP...q[31].

1409 m. sausio 24 d. iš Kernavės Vytautas pasiuntė laišką Prūsų ordino magistrui, kuriame skundžiasi, kad Ordino paskirtas Žemaičių valdytojas, nepaisydamas taikingų santykių tarp Ordino ir Lietuvos, neleidžiąs Vytauto valdiniams keliauti į Žemaičius ir ten pirktis javų ir gyvulių[32]. Prie laiško yra prispaustas signetinis Vytauto antspaudas, vaizduojąs riterį, jojantį kairiąja kryptimi ir kairiojoje rankoje laikantį labai neaiškios formos skydą, o dešiniojoje iškeltą kardą[33].

Taip pat signetinis Vytauto antspaudas yra įspaustas jo laiškan, pasiųstan 1414 m. gruodžio 16 d. iš Gardino

[31] *Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел. М., 1819. Ч.2. С.19.*

[32] *CEV. P. 167. Dok. 391.*

[33] *Originalas yra Karaliaučiaus Slaptajame archyve. Stalčius 17. Nr. 132.*

Balgos komtūrui. Jame Vytautas nusiskundžia aukštųjų Prūsų ordino valdininkų ir paties magistro nemandagumu: esą jis buvo prašęs leidimo laisvai medžioti Ordino miškuose ir šiuo reikalu pasiuntęs magistrui laišką per Engelsburgo špitolninką (Pfleger), o atsakymo nesąs gavęs. Magistras neatsakinėjęs net į svarbiausios reikšmės Lenkų karaliaus raštus[34]. Antspaude matyti šarvuotas riteris, jojąs dešiniąja kryptimi. Krinta į akis viena šio antspaudo savybė: nors riteris matyti iš dešiniosios pusės, tačiau prie jo dešiniosios rankos yra skydas su kažkokiomis statmenomis linijomis, lyg vaizduojančiomis Gedimino stulpus; taip pat matyti ir riterio iškeltas į viršų kardas. Nežinia, kuria ranka jis yra laikomas – dešiniąja ar kairiąja[35].

Kaipo vėlesnių laikų antspaudų pavyzdžius reikia nurodyti 1415 m. balandžio 15 d. ir 1423 m. gegužės 18 d. antspaudus. Jie yra pridėti prie nesvarbaus turinio Vytauto raštų. Jų originalai yra Karaliaučiaus Slaptajame archyve[36].

Dabar lieka tik suglausti tai, kas anksčiau buvo pasakyta apie Vytauto vartotus antspaudus. Aš jų atvaizdus esu davęs įvairiausiais Vytauto gyvenimo laikotarpiais: tuo metu, kai Vytautas dar gyveno prie savo tėvo, Trakų kunigaikščio Kęstučio (1379), kai jis, sugrįžęs pirmą kartą iš Prūsų ordino, faktiškai valdė tik Gardino ir Palenkės sritis (1385), kai jis, be šių sričių, dar buvo iš Jogailos gavęs Voluinės dalį su Lucko miestu (1389), kai jis, antrą kartą pabėgęs į Prūsų ordino žemes, darė su Ordino magistru sutartis savo tėvonijai atgauti (1390); kai jis, vėl susitaikęs su Jogaila, sugrįžo Lietuvon ir buvo pripažintas jos faktiškuoju valdytoju (1392) ir pagaliau kai jis buvo formaliai Lenkijos pripažintas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu (1401) ir buvo savarankiškas Lietuvos viešpats.

Jo antspauduose esame matę kelias figūras: šarvuotą pėsčią riterį su skydu vienoje rankoje ir kardu antroje; šarvuotą raitą riterį, jojantį tai kairiąja, tai dešiniąja kryptimi, turintį kartais ištiestą kardą, kartais ietį; vienur turintį skydą, kitur jo neturintį; keturkampį kryžių ir pagaliau kažkokį gyvulį, kurį sunku pažinti: galima jį laikyti ir jaučiu, ir meška.

Šarvuoto pėsčio riterio figūrą Vytautas pavartojo 1379 m. Po to ji išnyko ligi 1404 m. (o gal, tikriau sakant, iki 1401 m.), kai ji vėl pasirodė majestotiškajame, arba didžiajame, Vytauto antspaude.

Šarvuoto raito riterio figūra pasirodė Vytauto antspaude 1385 m., kai jis tvirtino Jogailos sutartį su Lenkija dėl Lenkijos sosto įpėdinės Jadvygos vedimo ir dėl Lietuvos prijungimo prie Lenkijos. Nuo šio momento raito šarvuoto riterio vaizdas nebeišnyko iš Vytauto antspaudų. Jis tapo jo nuolat vartojamu ženklu arba visiškai skyriumi, arba kombinacijoje su kitais ženklais; pastaruoju atsitikimu pačioje įžymiausioje vietoje.

Šarvuoto raito riterio figūra pirmą kartą pavartota Algirdo, kaipo Vilniaus kunigaikštijos valdovo ir kaipo didžiojo Lietuvos kunigaikščio. Vėliau ji buvo vartojama Algirdo įpėdinio Vilniaus kunigaikštijoje ir Lietuvos

34 CEV. P. 303–304. Dok. 611.

35 Laiško originalas yra Karaliaučiaus Slaptajame archyve.

36 Dauguma antspaudų fotografijų, kurios iliustruoja šį rašinį, mano buvo gautos iš profesoriaus Eduardo Volterio, važinėjusio šių metų pavasarį Karaliaučiun Slaptojo archyvo apžiūrėti ir iš ten jas atvežusio. Šia proga reiškiu savo širdingą padėką prof. Ed. Volteriui ir Karaliaučiaus Slaptojo archyvo direkcijai už suteiktą man medžiagą.

Vytauto 1415 m. lapkričio 8 d. antspaudas

Vytauto 1423 m. gegužės 15 d. antspaudas

Didžiojoje Kunigaikštijoje Jogailos ir kai kurių Jogailos brolių, gyvenusių Vilniuje.

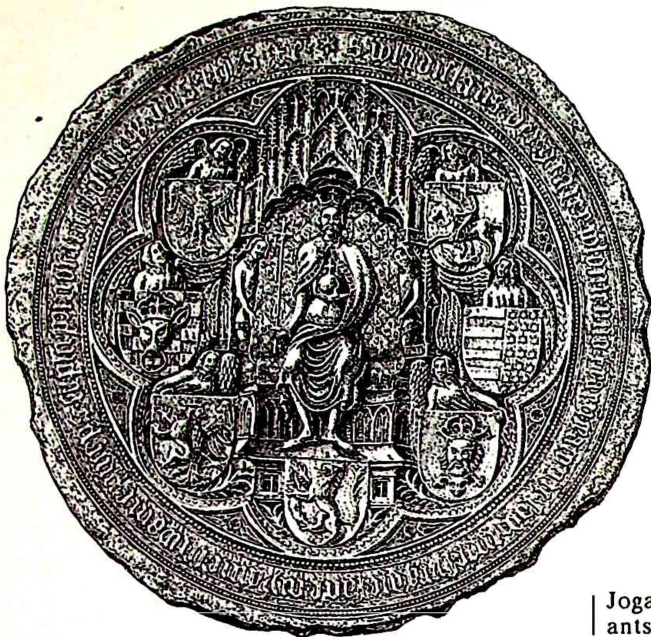
Spėjama, kad iš pradžių šarvuotas raitas riteris Algirdo antspaude ir šarvuotas pėsčias riteris Kęstučio ir Vytauto antspauduose buvo šių asmenų portretai. Taip sprendžiame iš analogijos su Lietuvos kaimynais Mazovijos kunigaikščiais, kurių antspauduose buvo jų atvaizdai, ir iš analogijos su Centrinės ir Vakarų Europos valdovų praktika.

Algirdo raita ir Kęstučio pėsčia figūra turbūt nebuvo pripuolamas, atsitiktinis dalykas: jo pagrindas pats lietuvių kariavimo būdas. Kęstučio valdomuose labai miškuotuose kraštuose sunku buvo kariauti raitiems; čia dažniausiai reikėjo gintis nuo kryžeivių antpuolių, o gynimasis buvo patogesnis pėstiems negu raitiems. Algirdo kariavimo taktika buvo kitoniška: jis laikėsi ofenzyvinio, arba puolimo, metodo. Kariaudamas tolimuose nuo Lietuvos kraštuose, jis savo žygius tegalėjo atlikti raitas.

Laikui bėgant, šarvuoto raito riterio figūra pasidarė Vilniaus kunigaikštijos ir drauge Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos simboliu, o šarvuoto pėsčio riterio vaizdas ėmė simbolizuoti Trakų kunigaikštiją.

Vytautas nuo 1385 m., t. y. nuo Jogailos išrinkimo Lenkijos karaliumi, ėmė siekti užimti Jogailos vietą Lietuvoje. Todėl jis nebesitenkino šarvuoto pėsčio riterio vaizdu, kuris simbolizavo tik Trakų kunigaikštiją, o ėmė sąmoningai vartoti savo antspauduose Vilniaus ir drauge Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos simbolį. Pasiekęs savo tikslą, kitaip sakant, tapęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, Vytautas padarė šarvuoto raito riterio vaizdą Lietuvos valstybės ženklu.

Ką reiškia kryžius, figūruojąs skyde didžiuosiuose, arba majestotiškuosiuose, Vytauto antspauduose? Krokuvos universiteto prof. V. Semkovičius, remdamasis Żebrowskio tyrinėjimu „O pieczęciach dawnej Polski i Litwy" („Apie senovės Lenkijos ir Lietuvos antspaudus") tvirtina, kad didžiojo Lietuvos kunigaikščio Žygimanto II laikais buvęs vartojamas antspaudas su panašiu kryžiumi, aplink kurį buvę galima išskaityti užrašą: Volhy..., t. y.

Jogailos majestotinis antspaudas

Volhyniae[37]. Iš to lengvai galima padaryti išvadą, kad Vytauto didžiajame antspaude vartojamas kryžius ženklino Voluinės žemę, kurią Vytautas buvo gavęs iš Jogailos savo betarpiškon žinion.

Vėlesniais laikais Žemaičiai vartojo lokio figūrą, kaipo savo žemės ženklą. Be Vytauto didžiojo antspaudo, nežinome jokio jo laikų dokumento, kuriame būtų vaizduojamas lokys arba meška. Tačiau, žiūrėdami retrospektyviškai, galime, nebijodami apsirikti, pasakyti, kad ir Vytauto antspaude randamoji neaiškaus pavidalo gyvulio figūra, panaši lyg tai į lokį, lyg tai į jautį, simbolizavo Žemaičių kraštą.

Viduramžių laikais majestotiškajame valdovo antspaude paprastai figūruodavo visų tų žemių ženklai, kurias jis valdė betarpiškai arba kurių buvo siuzerenas. Toks savo valdžios vaizdavimo paprotys atėjo iš Vakarų Lenkijos. Jogaila, tapęs Lenkijos karaliumi, savo majestotiškajame antspaude patalpino visų kraštų ženklus, kurių suverenas jis buvo. Jo antspaudo užrašas buvo: „s. wladislaus, dei. gra'. rex polonie. nn'o tra'ru'. cracowie. sa'domi'e. syradie. laci'e. cuyavie. litwanie. pn'ceps supm'. pomoranie. russieq. dn's et he's. etc'.

Šis antspaudas prisegtas prie 1388 m. dokumento, kurio originalas yra Krokuvos universiteto senato archyve.

Toks pat antspaudas buvo prisegtas ir prie Lietuvių–Lenkų unijos akto, sudaryto Horodlėje 1413 m.[38]

Lietuvos ženklas vaizduoja šarvuotą raitą riterį su skydu kairiojoje rankoje ir iškeltu kardu dešiniojoje. Žirgas bėga į kairiąją pusę. Skydas yra paprasto lie-

[37]Semkowicz W. *Materjały do sfragistyki litewskiej. Odbitka z „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych". 1925. Nr. 1–12.*

[38]*Fotografija paimta iš knygos:* [Działyński T. A.] *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tabl. 4.*

tuviško trikampio pavidalo. Jame matyti šešiakampis kryžius, kuris anksčiau nepasitaikydavo. Šis ženklas yra įdomus dar tuo, kad po žirgu matyti kažkokio nepaprasto paukščio figūra. Jos variacija matyti dar Jogailos sūnaus Vladislovo Varniškio 1438 m. antspaude[39]. Vėliau ji išnyksta.

Vytautas savo didžiajame, arba majestotiškajame, antspaude taip pat pažymėjo visas tas žemes, kurių jis buvo viešpats – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos suverenas ir Vilniaus, Trakų, Žemaičių bei Voluinės kunigaikštijų ponas.

Apie lietuvių vėliavas autentiškų žinių suteikia mums tik lenkų XV šimtmečio istoriografas kanauninkas Dlugošas aprašydamas Griunvaldo mūšį.

Dlugošo tėvas, taip pat Jonas Dlugošas, neturtingas bajoras iš Nedzelsko kaimo, netoli Veliunės, pats dalyvavo mūšyje ir net turėjo progą pasižymėti ir patarnauti Vytautui. Jam pavyko paimti nelaisvėn du įžymius Ordino riterius, Brandenburgo komtūrą Markvardą von Salzbachą ir riterį Schaumbergą[40], kurie kitados, derybų su Ordinu metu prie Nemuno, netoli Kauno, buvo sunkiai įžeidę Vytautą ir jo motiną Birutę, išvadinę ją begėde[41]. Belaisviai ir dabar laikėsi išdidžiai ir akiplėšiškai, ir Vytautas įsakė juos nužudyti.

Už šitą patarnavimą [belaisvių paėmimą] Jogaila, Vytauto prašomas, išaukštino Joną Dlugošą: iš pradžių jis buvo paskirtas Bžeznicos pilies komendantu, o paskum Novokorčino starosta[42]. Jogaila mėgdavo dažnai lankytis Novokorčine. Čia kartais viešėdavo ir Vytautas. Taigi Dlugošas galėjo gauti žinių iš savo tėvo ir iš Griunvaldo mūšio vadų.

Jono Dlugošo pateikta žinia yra neilga ir aš ją duodu ištisą. Jo žodžiais: „[...] Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Vytauto Lietuvos kariuomenėje buvo keturios dešimtys vėliavų, po kuriomis stovėjo tik lietuvių, rusų, žemaičių ir totorių kariai. Tačiau jų eilės buvo retesnės ir gerai šarvuotų žmonių mažiau negu pas lenkus. Taip pat ir lietuvių arkliai neprilygo lenkų arkliams. Ženklai vėliavose beveik visi buvo vienoki, nes beveik ant kiekvienos buvo vaizduojamas raudoname lauke šarvuotas vyras, sėdįs ant balto, kai kada juodo arba bėro, arba maišytos varsos žirgo, su kardu ištiestoje rankoje. Tik dešimt vėliavų turėjo kitokį ženklą, kuriuo jos skyrėsi nuo kitų trijų dešimčių vėliavų. Jose buvo nupiešti ženklai, kuriais Vytautas paprastai pažymėdavo savo arklius, kurių jis turėjo daugybę. Kadangi tuos ženklus sunku aprašyti, tai nurodau, kaip jie buvo piešiami: . Kai kurios iš tų vėliavų buvo gavusios vardus nuo Lietuvos žemių pavadinimų, kaip antai: Trakų, Vilniaus, Gardino, Kauno, Lydos, Medininkų, Smolensko, Polocko, Vitebsko, Kijevo, Punios (gal: Pinsko?), Naugarduko, Brastos, Volkovysko, Drogičino, Melniko, Kremeneco, Starodubo ir t. t. O kitos buvo pavadintos vardais Lietuvos kunigaikščių, kuriuos kunigaikštis Vytautas buvo paskyręs joms vadovauti, būtent: Žygimanto, Kaributo, Lengvenio, Simono, Jurgio ir t. t.“

Iš šio lietuvių kariuomenės aprašymo matyti, kad Vytautas 1410 m. kaipo savo ženklą vartojo raitą šarvuotą riterį, apie kurį jau kalbėta, ir dar naują ženklą, kurį mes paprastai vadiname Gedimino stulpais.

[39] *Ten pat. Lent. 5.*

[40] F. P. [Papée F.]. *Jan Długosz. Jego czasy i jego dzieła. Lwów, 1897. S. 2.*

[41] Długosz J. *Historiae Polonicae...T. 1. Lib. 11. P. 262.*

[42] F. P. [Papée F.]. *Jan Długosz. P. 3.*

Kadangi šiuos ženklus dar matysime monetose, tai apie juos kalbėsime kiek vėliau.

Tie patys ženklai, kurie buvo vartojami antspauduose ir vėliavose, paprastai buvo ir valdovų kaldinamuose piniguose. Todėl lieka susipažinti su Vytauto monetomis, kurios gali padėti nušviesti Vytauto vartojamus ženklus. Tačiau iš anksto reikia pasakyti, kad čia galima labai apsivilti.

Patys lietuviai apie save pradėjo rašyti labai vėlai, ne anksčiau kaip XIV šimtmečio pabaigoje. Iki tol apie lietuvius rašė svetimšaliai ir svetimtaučiai, kuriuos vidinis lietuvių gyvenimas mažai domino. Jų raštuose atsispindi tik karai ir politiniai krašto įvykiai. Apie lietuvių pinigus nerandame žinių nei tų laikų svetimšalių, nei pačių lietuvių raštuose; Lietuvoje vartoti pinigai niekur nėra aprašyti. Apie pinigus tenka spręsti iš pačių iškasamų monetų.

Deja, ir šiuo atžvilgiu dalykai nėra geresni. Nėra tokių monetų rinkinių, kur būtų sugrupuota visa, kas rasta tikrosios Lietuvos, arba Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos, teritorijoje. Rastosios monetos yra įvairių numizmatų, dažniausiai lenkų, rankose. Turėdamas nedidelį monetų kiekį, kiekvienas toksai numizmatas negali daryti pilnų, patenkinančių išvadų. Numizmatikoje yra labai svarbu žinoti ne tik vietą, kurioje ta ar kita moneta rasta, bet ir kitas monetas, su kuriomis ji drauge buvo. Jos kaimynai, buvę drauge su ja žemėje, gali būti labai tinkami liudytojai, įrodantys, kada šioji moneta galėjo būti įkasta žemėn. Dažnai pasitaiko, kad turimų monetų savininkams tokių žinių trūksta arba kad kitų monetų aprašymas yra nepatenkinamas. Nesant tokių liudijimų, apie rastas monetas labai lengvai galima padaryti klaidingas išvadas. Taip, pavyzdžiui, mūsų garsusis istorikas Teodoras Narbutas tapo įvairių spekuliantų auka ir savo kūrinyje „Dzieje narodu litewskiego“ aprašė niekuomet nebuvusias monetas iš pagonių laikų su Perkūno ir kitų dievų atvaizdais. Ir daug už Narbutą atsargesnis Tadas Čackis, patikėjęs žiniomis, jam suteiktomis Varšuvos mokslo draugijos nario Stanislovo Grabovskio, kaipo lietuvių senovės monetas padavė kitų labai tolimų kraštų pinigus; pavyzdžiui, XIII šimtmečio Turino, Italijoje, didįjį brakteatą jis laikė lietuvių pagoniškųjų laikų pinigu su lietuvių dievaitės Dzedzilijos atvaizdu.

Lietuvių numizmatika dar visai neseniai pradėjo gyvuoti kaipo atskira mokslo šaka. Iki šiol ji buvo traktuojama kaipo Lenkijos arba Rusijos numizmatikos dalis[43].

Daug jos problemų ligi šiol labai mažai nušviesta, ypač lietuviškų pinigų atsiradimas. Pirmosiomis lietuvių monetomis negalima laikyti ilgą laiką rusų pavyzdžiu vartotų lietuviškųjų rublių. Tai buvo sidabro gabalai, dažniausiai valties pavidalo, be jokio užrašo ir be įspaudo, iš kurio būtų matyti sidabro gerumas, arba praba. Prekybininkai patys turėjo rublių prabą patikrinti, ir jie tai darydavo bukais įrankiais mušdami į rublio briaunas. Jei sidabras pasirodydavo esąs minkštas, tai buvo tariama jį esant aukštos prabos.

Pirmosios lietuvių monetos pradėtos kalti, numiz-

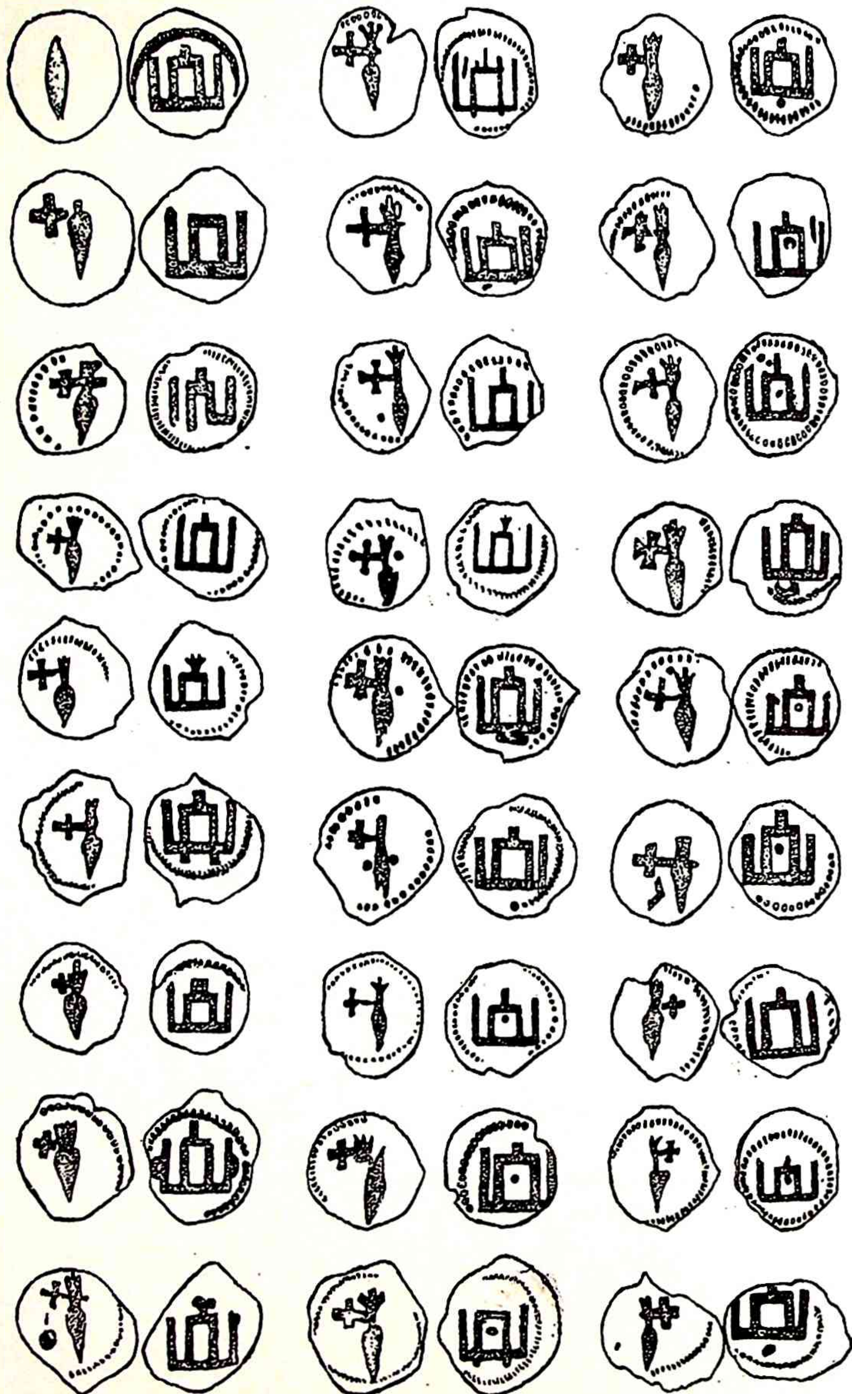
[43] *Geriausias lietuvių numizmatikos žinovas yra dr. M. Gumowski, kurio darbu „Numizmatyka litewska wieków średnich. Tablic III. Wykłady w semestrze letnim 1919 roku. Kraków, Nakładem Towarzystwa Numizmatycznego, 1920“, aš esu pagrindęs savo rašinio skyrių apie Vytauto laikų pinigus.*

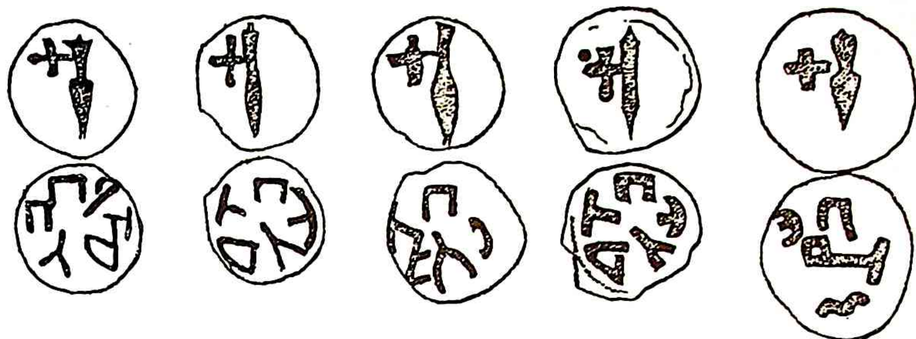
matų nuomone, XIV šimtmečio pabaigoje. Tai buvo smulkūs denarai, arba pinigėliai, kurių vienoje pusėje buvo vaizduojamas ieties galas, o antroje vadinamieji Gedimino stulpai. Ilgą laiką numizmatai ginčijosi dėl jų atsiradimo laiko – ar jie buvo kalti prieš lietuvių krikštą, ar po jo. Rastos įvairiose vietose – Vokėje (netoli Vilniaus), Berdičeve ir Trembovlėje netoli Tarnopolio drauge su lietuvių denarais, arba pinigėliais, kitų kraštų monetos, kaip antai, Jogailos kaltos Lvove 1396–1414 m. ir čekų karaliaus Vaclovo IV, valdžiusio 1378–1419 m., bei įvairus rastųjų pinigų nusitrynimo laipsnis leido numizmatams daryti išvadą, kad minėti lietuvių pinigėliai kalti greičiau po 1387 m. negu prieš šituos metus.

Savaime kyla klausimas, nejaugi Lietuvoje prieš jos apsikrikštijimą visiškai nebuvo smulkesnių pinigų negu stambūs sidabro gabalai, rubliais vadinami. Lietuva prekiavo su Ryga ir Prūsų ordino žemėmis, be to, per ją ėjo dar rusų žemių prekyba su Vakarais. Apsieiti be smulkesnių piniginių vienetų nebuvo galima, ir Lietuvoje iš tikrųjų randame smulkių pinigų. Tai buvo Čekijos grašiai. Pastarieji buvo paprastai vartojami pinigai ne tik Lietuvoje, bet ir kaimyniniuose kraštuose. Jie buvo nelyginant dabartiniai Jungtinių Amerikos Valstybių doleriai, kurie buvo imami viduje ir siunčiami užsienin skoloms arba mokėjimams, padarytiems užsieny, padengti, pavyzdžiui, 1410 m. Vytautas pasiuntė Jogailai 20 000 kapų čekų grašių užsienio kareiviams pasisamdyti; 1411 m. Jogaila čekų grašiais pasižadėjo grąžinti skolą Moldavijos gaspadoriui Aleksandrui. Algirdo ir Kęstučio ir vėlesnių laikų čekų grašiai dažnai iškasami Lietuvoje.

Grįžtant prie tikrųjų Lietuvos pinigų, reikia pažymėti, kad pirmuosius Lietuvoje kaltus pinigus galima padalyti į keturias grupes: vienuose yra vaizduojama vienoje pusėje, be paminėtos paprastos ieties, dar ietis su kryžiumi, o kartais ir su ženklu, panašiu į šonu pastatytą labai išskėstą raidę V, o antroje pusėje stulpai; kituose – vienoje pusėje ietis su kryžiumi, o antroje užrašas, panašus į „pečat" rusų raidėmis; trečiuose – vienoje pusėje Vytis, o antroje stulpai, kurių viduryje arba apačioje matyti gotiškoji raidė K ir pagaliau ketvirtuose – vienoje pusėje Vytis, o antroje skydas su šešiakampiu kryžiumi.

„Lietuvos viduramžių numizmatikos" autorius dr. M. Gumowski, geriausias senovės lietuvių pinigų žinovas, dėl ženklų, randamų pirmosios grupės monetose, duoda šitokį paaiškinimą: ietis – tai paprastas pinigų kalyklos ženklas, vaizduojąs tautinį lietuvių ginklą – ietį, slaviškai „sulica" vadinamą; iš pradžių kryžiaus nebūta; tik vėliau įsakyta padirbdinti ir krikščionių ženklą; raidė V reiškia ne Vytauto vardą, o Vilniaus miesto inicialą. Savo nuomonę dr. Gumowski grindžia tuo, kad ir vėlesnėse monetose buvo vartojama raidė ne viešpataujančio kunigaikščio vardui, o miestui, kur buvo kalykla, pažymėti; pavyzdžiui, raidė K trečioje monetų grupėje reiškianti ne kunigaikščio vardą, kurio tuo metu su inicialu K nebuvo, o Kauno miestą, kur radosi pinigų kalykla; lotyniškosios raidės pavartojimas miestui pažymėti reiškia, kad pinigų kalykla buvo pavesta katalikams, vartojusiems lotynų abėcėlę. Dr. Gumowski spėja, kad ši pirmoji pinigų grupė buvusi kalama jau po 1387 m.

I Lietuviškos monetos

Kieno įsakymu tie pinigai buvo kalami, jokiame tų laikų šaltiny atsakymo nerandame. Šį klausimą tenka spręsti iš pačių monetų, iš jų kalimo technikos. Dr. M. Gumowski, jas studijuodamas, pastebėjo, kad liniją arba tašką, išsikišusius vienoje monetos pusėje, antroje jos pusėje visuomet atitinka įdubimas, kuris gadina tos pusės ryškumą. Panašių reiškinių dr. Gumowski matė ir Krokuvos denaruose, kaltuose 1386–1396 m. Iš to matyti pinigų, kaltų Lietuvoje ir Lenkijoje, tam tikras giminingumas. Galima manyti, kad Jogaila buvo pavedęs pinigų kalimą Lietuvoje ir Lenkijoje tuo pačiu laiku tiems patiems meistrams. Tai galėjo atsitikti 1387 m., kai Jogaila, karalienės Jadvygos, Mazovijos ir Olesnicos kunigaikščių, Gniezno arkivyskupo ir gausios lenkų dvasininkijos bei ponijos lydimas, atvyko Vilniun lietuvių krikštyti. Čia jis ėmėsi kai kurių reformų Lietuvos bajorų teisėms su Lenkijos bajorų teisėmis sulyginti, įkūrė Vilniaus vyskupiją ir kelias parapijas. Yra labai galimas daiktas, kad būdamas Vilniuje, jis įkūrė ir pinigų kalyklą. Krikščioniškuose Europos kraštuose pinigų kalyklų jau buvo, ir neofitas galėjo pasekti jų pavyzdžiu. Neturime įsakmių žinių, kiek laiko veikė ši kalykla ir kas naudojosi jos pajamomis, pats Jogaila ar paliktas Lietuvoje labai privilegijuotoje padėtyje jo mylimiausias brolis Skirgaila.

Trejiems metams po lietuvių krikšto praslinkus, prasidėjo Vytauto sukilimas prieš Jogailą ir Skirgailą ir Vytauto, drauge su Vokiečių ordinu, karo žygiai prieš Vilnių. Vilnius buvo sudegintas. Liko nepaimta tik Aukštutinė pilis, kur buvo lenkų įgula. Nėra abejojimų, kad ir pirmoji pinigų kalykla žuvo Vilniaus gaisruose.

Aukščiau minėtai monetų grupei yra labai artima kita grupė, kurių vienoje pusėje matyti ietis su kryžiumi, o antroje įrašas rusų vartojama kirilica „pečat". T. Narbutas ir grafas E. Tiškevičius laikė šias monetas seniausiomis Lietuvoje. Tačiau pavartotas jose kryžius verčia manyti, kad jos buvo paleistos apyvarton jau po Lietuvos krikšto.

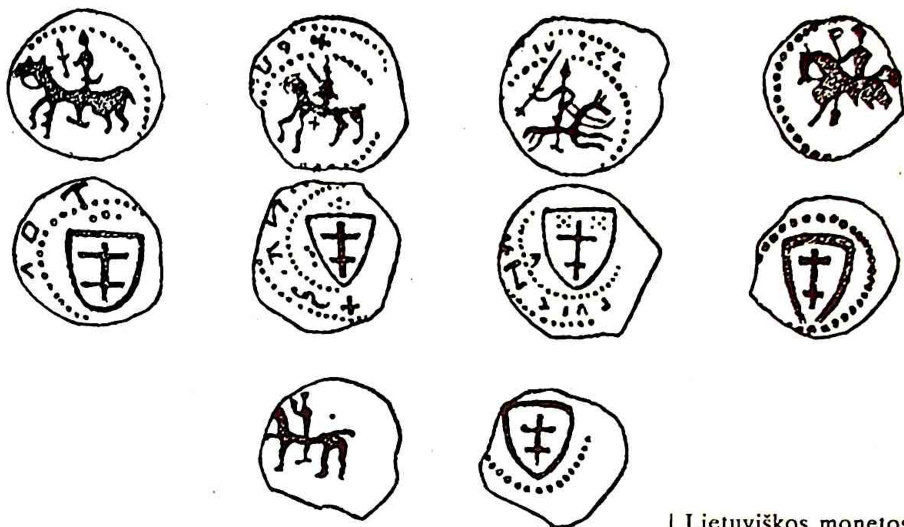
Įrašas rusų kalba „pečat" leidžia šias monetas sugretinti su Maskvos, Tverės ir Riazanės kunigaikščių monetomis, kuriose visuomet figūruoja įrašas „pečat". Tačiau rusų monetose yra pažymimas vardas to kunigaikščio, kurio įsakymu jos buvo kaldinamos. Dėl ko čia neminimas jokio kunigaikščio vardas, nežinia. Nėra taip pat žinios, kada jos buvo kalamos.

Dr. Gumowski, sulyginęs jų svorį, prabą ir nominalinę vertę su Krokuvoje kaltais pusgrašiais, randa, kad kalbamosios lietuviškos monetos visais šiais atžvilgiais joms artimiausios. O kadangi ankstyviausi Krokuvos pusgrašiai, prof. Piekosińskio tyrinėjimų duomenimis, buvo išleisti ne anksčiau kaip 1399 m., tai spėjama, kad ir Lietuvos pusgrašiai galėjo pasirodyti ne anksčiau kaip krokuviškiai.

Trečiąją pinigų grupę sudaro monetos, kurių vienoje pusėje yra vaizduojamas raitelis, jojąs dešiniojon pusėn ir turįs iškeltą kardą, o antroje pusėje vadinamieji Gedimino stulpai. Daugumoje rastų monetų stulpų viduryje matyti gotiškoji raidė K. Didesnis jų kiekis buvo rastas Kaune. Grafas Eustachijus Tiškevičius, kuris pirmasis jas paskelbė, K raidę aiškino dvejopai: tai galėjo būti arba Kęstučio, arba Kauno miesto inicialas. Vieni numizmatai priėmė pirmąjį jo aiškinimą, kiti antrąjį. Kad tai ne Kęstučio pinigai, kalba šios aplinkybės: Kęstutis savo antspaude vartojo šarvuoto kario pėstininko atvaizdą; antra, dabar numizmatams nekelia abejonių, kad pirmieji pinigai Lietuvoje buvo kalami po Lietuvos krikšto. Kitų kunigaikščių su K inicialu, kurie būtų vaidinę žymesnį vaidmenį Lietuvoje, nebuvo: Jogailos brolis Karigaila-Kazimieras buvo gavęs turtus Lenkijoje, o Dimitras Kaributas buvo Sieversko Naugardo kunigaikštis. Tiesa, laikinai 1389 m. jis buvo Vilniaus kunigaikštijos valdytojas – pavadavo Jogailą, tačiau sunku patikėti, kad pasinaudojęs šia aplinkybe jis būtų liepęs kalti pinigus su savo inicialais. Dėl to raidę K lieka aiškinti tik kaip Kauno miesto inicialą, panašiai kaip V pirmojoje monetų grupėje galėjo reikšti Vilniaus miesto inicialą.

Kas ir kada ėmė kaldinti pinigus Kaune? Dr. M. Gumowski tvirtina, kad to

Lietuviškos monetos

padaryti negalėjęs niekas kitas kaip tik Vytautas. 1390 m. jis pakėlė maištą prieš Jogailą ir, susidėjęs su Vokiečių ordinu, pradėjo karo veiksmus prieš Jogailos ir Skirgailos Lietuvą. Kaunas pasidarė Vytauto ir Ordino operacijų baze. Jis buvo didelis prekybos miestas Ordino pasienyje. Kaune Vytautas su savo šalininkais lietuviais susijungė su Ordino kariuomene; čia didysis Ordino magistras Konradas Valenrodas 1390 m. suruošė garsią puotą sukviestiems svečiams. Netoli Kauno Ordinas su Vytautu buvo pastatę tris naujas pilis prieš Jogailą ir Skirgailą.

Karo reikalams Vytautas pasiskolino iš Vokiečių ordino magistro Konrado Zöllnerio von Rotensteino tūkstantį prūsiškųjų markių[44]. Lietuvos teritorijoje, dr. M. Gumowskio tvirtinimu, nėra randama Vokiečių ordino XIV šimtmečio pinigų, nors dažnai jų pasitaiko Lenkijoje. Matyti, kad priešų pinigai Lietuvoje nebuvo priimami. Todėl Vytautui reikėjo perkaldinti iš Ordino gautus pinigus į savo monetas. Jis įkūrė kalyklą pačiame Kaune ar kur nors netoli jo. Šarvuotas raitas riteris, kurį Vytautas vartojo antspauduose, dabar buvo perkeltas į monetas. Antrojoje monetos pusėje buvo pavaizduoti vadinamieji Gedimino stulpai tokie pat, kokius jis buvo vartojęs ir savo vėliavose. Gotiškosios raidės K pavartojimas Kauno miesto inicialui pažymėti rodo, kad kalyklai vadovavo vokiečių meistrai. Tatai visiškai atitinka politines tų laikų aplinkybes.

Paskutinę grupę sudaro monetos, kurių vienoje pusėje matyti Vytis, o antroje skydas su šešiakampiu kryžiumi. Aplinkui skydą ėjo labai neaiškus užrašas. Vieni numizmatai išskaitė jame kirilica rašytą [...] čat (galas žodžio pečat), kiti ant kai kurių to paties tipo monetų КНИАЗ arba КНАЗ. Be to, jose matyti specialūs kalyklos pažymėjimai: skydo viršuje trys taškai: .˙. arba skydo viršuje ˙.˙ ir iš šono ·:·, arba pagaliau skydo vidury virš kryžiaus :·: :·: . Pirmasis šios grupės monetų paskelbė A. Ryszard 1880 m.[45] Kur jis buvo jų gavęs,

[44] *CEV. P. 25. Dok. 70: „tusent mark bereits geldis prussischer muncze“.*

nežinia. Kiek vėliau tokių pat monetų buvo rasta ariant žemę Raudondvaryje katiliuke drauge su sidabru ir kitokiomis monetomis. Tarp pastarųjų buvo 8 monetos, Livonijos magistrų kaldintos Revalyje. Livonijoje savi pinigai pradėti kaldinti tik magistro Cysse von Ruttenbergo (1424–1433) laikais. Taigi katiliukas su pinigais galėjo būti įkastas ne anksčiau kaip 1425 m.

Palyginus jas su Vytauto kauniškėmis monetomis, pasirodo, kad šarvuotas raitas riteris yra toks pat, skiriasi antroji pusė, kur vienur figūruoja stulpai, o kitur skydas su kryžiumi. Numizmatas Wittyg buvo pareiškęs nuomonę[46], kad kryžius skyde atsirado po to, kai popiežius Vytautui ir Jogailai suteikė savo generalinių vikarų titulą, t. y. po 1418 m. Tačiau yra žinoma, kad šešiakampis kryžius buvo vartojamas Krokuvos kalykloje nuo 1386 iki 1404 m. kaldinamuose piniguose, vadinamuose Krokuvos denarais. Taigi jo vartojimas sutampa su pirmaisiais Jogailos karaliavimo metais Lenkijoje. Be to, tas pats šešiakampis kryžius matyti seniausiuose Jogailos, kaip karaliaus, antspauduose, pavyzdžiui, Jogailos 1387 m. majestotiškajame antspaude.

Kadangi pinigai su šešiakampiu kryžiumi ant skydo po 1404 m. nebebuvo Lenkijoje kalami, tai, dr. Gumowskio nuomone, ir lietuvių pinigai galėję būti kalami arba tuo pačiu metu, arba kiek anksčiau.

Taškų, kaip kalyklos ženklų, nors ne tokio pat kaip lietuvių pinigų pavidalo, galima rasti smulkiuose Krokuvos denaruose, kurie buvo kalami Jogailos viešpatavimo pradžioje, prof. Piekosińskio liudijimu, 1386–1414 m.

Kieno įsakymu šios monetos buvo kalamos, taip pat neaišku. Dr. Gumowski mano, kad Jogaila būtų nedėjęs rusiško įrašo, ir iš to daro išvadą, kad pinigai galėjo būti kalami tik Vytauto įsakymu. Todėl dr. Gumowski daro išvadą, kad kalbamieji pinigai buvo kalami Vilniuje Vytauto viešpatavimo laikais. Man rodosi, kad tai galėjo būti ne anksčiau kaip 1395 m.[47]

Pirmųjų Lietuvoje kalamų pinigų apžvalga davė mums galimumą susipažinti su ketveriopais juose pavartotais ženklais – su ietimi ir ietimi su kryžiumi, su vadinamaisiais Gedimino stulpais, su šarvuotu raitu riteriu ir pagaliau su skydu su šešiakampiu kryžiumi.

Iš šių ženklų trumpiausią laiką tvėrė ieties ir kryžiaus ženklas, kuris, spėjama, pasirodė tarp 1387 ir 1390 m., t. y. tuo metu, kai Vytautas buvo išstumtas iš etnografinės Lietuvos ir gyveno Brastoje, Lucke arba Gardine. Šiomis aplinkybėmis sieti šio ženklo atsiradimą su Vytautu nėra pakankamų duomenų. Pats ženklas buvo atsiradęs atsitiktinai ir sudarytas iš ieties, kuri buvo meistrų pavartota turbūt sekant rusų pavyzdžiu, ir iš kryžiaus, kuris buvo įdėtas Lietuvos krikščionybei pažymėti. Pasirodęs tokį trumpą laiką piniguose, jis išnyko iš apyvartos nepalikdamas niekur kitur pėdsakų.

Gedimino stulpai. Jokių pėdsakų, kad stulpai būtų buvę vartoti didžiojo kunigaikščio Gedimino laikais, neturime. Vienintelis antspaudas, kuris iš Gedimino laikų yra išlikęs, vaizduoja Gediminą sėdintį soste.

Pirmą kartą Gedimino stulpų ženklas pasirodo Vy-

[45]Ryszard A. *Spis 48 numizmatów, ze zbioru A. Ryszarda skradzionych. Kraków, 1880. Cit. iš:* Gumowski M. *Numizmatyka litewska. P. 50.*

[46]Gumowski M. *Numizmatyka litewska. P. 53.*

[47]*Plačiau apie tai šio rašinio gale.*

tauto laikais. Kokio jis yra kilimo? B. Köhne[48] pirmasis jį sugretino su ženklu, kuris buvo vartojamas Genujos kolonijos Juodųjų jūrų šiaurės krante Kafos [dab. Feodosija] piniguose. Vartai (janua) buvo vartojami ir kaip Kafos metropolijos Genujos ženklas. Buvo manoma, kad šitas Kafos pinigų ženklas dėl jos prekybos ryšių su Lietuva buvo Lietuvos valdovų pasisavintas. Man rodosi, kad šitokią hipotezę labai sunku pagrįsti. Jokio vidaus ryšio tarp Kafos vartų (janua) ir Lietuvos Gedimino stulpų nėra. Yra tik labai tolimas išorinis panašumas. Tačiau ir jis gali turėti nedaug reikšmės: miestų, kurie savo ženklais buvo pasirinkę vartus, viduramžio laikais buvo daug. Iš geografiniu atžvilgiu Lietuvai artimiausių noriu paminėti Klaipėdą ir Torunę[49]. Vartai buvo vaizduojami ir Ordino monetose, vadinamose brakteatais[50].

Pats stulpų lotyniškas pavadinimas „Columna", išlikęs mūsų istorinėje tradicijoje, man rodosi, gali padėti jų kilmę išaiškinti.

Plačiausios redakcijos Lietuvos metraštyje, kurį yra išleidęs Teodoras Narbutas[51], randame žinią, kad Lietuvos valstybės pirmieji įkūrėjai, penki šimtai romėnų karių, kitados atvykusių Lietuvon kunigaikščio Apolono arba, kaip Narbutas pataiso, Palemono vadovaujami, priklausę keturioms kiltims, turėjusioms savo atskirus ženklus, arba herbus, – Kitovrasų (rusiškas vertimas – Centauro), Kolumnų, Ursinų (nuo žodžio „ursus" – meška) ir Rožės[52]. Taigi lietuvių istorinė tradicija Kolumnų ženklo atsiradimą sieja su lietuvių kilimu iš Italijos. Kyla klausimas, kada susidarė lietuvių kilimo iš italų teorija. Tyrinėjęs šį klausimą Jonas Jakubowski „Studijose apie tautinius santykius Lietuvoje prieš Liublino uniją" nurodo, kad ši teorija atsiradusi XV šimtmetyje ir kad ji Dlugošo dėka perėjusi į lenkų kronikas[53]. J. Jakubowski remiasi Aleksandru Brückneriu, o pastarasis stengiasi nurodyti net galimą jos autorių. Tai buvęs žemaičių bajoras Jurgis Butrimas, kuris, pasak Dlugošo, „ilgą laiką praleido katalikiškose valstybėse ir pasižymėjo protu bei išmintimi"[54]; jis mokėjęs lotynų kalbą ir norėjęs pakelti Europos akyse „savo menkutę tautą"[55]. Vienintelis argumentas, kurį panaudoja A. Brückner, tai tas, kad Jurgis Butrimas, nors ir būdamas labai protingas, labai nemėgęs lenkų (niechęntny polakóm). Tačiau nėra jokių įrodymų, kad šioji teorija būtų buvusi paleista apyvarton tik Butrimui sugrįžus iš užsienio. Jo vardas yra minimas tik ryšium su 1432 m. perversmu Lietuvoje. Matyti, apie tą laiką jis ir grįžo tėvynėn. Apie jo iškeliavimą užsienin nieko nežinome. Jei Butrimas būtų buvęs šios teorijos autorius, tai Dlugošas, be jokio abejojimo, apie tai būtų žinojęs ir, pats būdamas lietuviams labai nedraugingai nusiteikęs, būtų išjuokęs ir pačią teoriją, ir jos autorių. Dlugošas trijose vietose kalba apie lietuvių kilimą iš romėnų: pirmą sykį 997 m. data,

[48] Köhne B. *Zur Geschichte der litauischen Wappenbilder // Mémoires de la Société d'archéol. de St. Petersburg. 1847. T. 1. P. 357.*

[49] Voszberg F. A. *Geschichte des Preussischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herschaft des Deutschen Ordens. Berlin, 1843. Tab. 4. N 104.*

[50] *Ten pat. Lent. 3.*

[51] *Kronika litewska.*

[52] *Ten pat. P. 1.*

[53] Jakubowski J. *Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską. Warszawa, 1912. P. 47.*

[54] *„In Regnis catholicis longo tempore observatus, ingenio et prudentia pollebat".*

[55] Brückner A. *Starożytna Litwa. Ludy i Bogi. Szkice historyczne i mitologiczne. Warszawa, 1904. P. 64–65.*

pasakodamas apie vyskupo Adalberto apaštalavimą Prūsuose[56], antrą ir trečią sykį ryšium su lietuvių krikštu 1387 m.[57] Dlugošas nemini lietuvių kilimo iš Italijos teorijos autoriaus, ir ji jam nesukelia nė mažiausių abejojimų. Jis ja tiki ir atpasakoja kaip neginčijamą faktą. Lietuvai ir lietuviams nepalankiam Dlugošui nebuvo jokio reikalo pačiam ją sugalvoti. Matyti, jau buvo ją radęs stipriai prigijusią karaliaus rūmų aplinkumoje. Visa tai verčia pačios teorijos genezės ieškoti ankstyvesniais laikais. Kiek galima spręsti iš istorinių šaltinių, pirmą kartą stulpai pasirodo piniguose, kurie, kaip anksčiau esu minėjęs, buvo kalami greičiausiai po Lietuvos krikšto, t. y. po pirmojo Vytauto sugrįžimo iš Vokiečių ordino. Man rodosi, kad pati lietuvių kilimo iš Italijos teorija gimė Vytautui esant Ordino žemėse. Galima manyti, kad Vytautui bebūvant tarp kryžeivių, kas nors iš jų susidomėjo lietuvių kalba ir buvo nustebintas kai kurių jos formų ir žodžių panašumo į lotynų kalbos žodžius ir formas. Tas išviršinis panašumas piršo mintį, jog arba abidvi kalbos yra vienodos kilmės, arba, kas atrodė tikriau, jog lietuvių kalba yra kilusi iš lotynų kalbos. Petro Dusburgo „Chronica Terrae Prussiae" su savo žinia apie Nadruvos Krivę, gyvenantį vietoje, vadinamoje „Romow trahens nomen suum a Roma" (t. y. Romuva, kuri savo vardą yra gavusi iš Romos), galėjo plėtoti mintį ta pačia kryptimi. Išvada, kad lietuvių kalba, taigi ir pati lietuvių tauta, yra kilusios iš Italijos, turėjo patikti Vytautui ir jo nelaimės draugams: ji kėlė pačią lietuvių tautą, žadino jos savimeilę. Teorija, gimusi nedideliame inteligentiškesnių kryžeivių būrelyje, galėjo būti Vytauto ir jo bendrų perkelta Lietuvon, o iš čia Lenkijon ir Vengrijon. Vienur ir kitur dar buvo atmintyje pasakojimai apie Vengrijos karalienės Elzbietos, Jadvygos senelės, kelionę Italijon, apie jos lankymąsi Romoje ir apie iškilmingas sutiktuves, kurias jai surengė galingi Romos patricijai Kolumnai (Kolonai) ir Ursinai vienoje ir kitoje Tiberio pusėje[58].

Vytauto ir Jogailos išvedžiojimai Krokuvoje turėjo greit prigyti. Jie galėjo pasidaryti Mažosios Lenkijos ponams priemone palenkti jaunutę Jadvygą Jogailos pusėn, apie kurį jo priešai anksčiau buvo paleidę šlykščiausių gandų: ponų kandidatas buvo ne tik galingas mažai žinomo pagonių krašto valdovas, bet dargi ir senos kilmingos italų tautos ainis.

Vėliau pati teorija Krokuvoje buvo dailiai apdorota istoriografo kanauninko Jono Dlugošo raštuose. Pastarasis jau nebesitenkino lietuvių kalbos panašumu į lotynų kalbą. Jis panašumo ieškojo ir lietuvių pagonių

[56] Dlugosz J. *Historiae Polonicae...T. 1. Lib. 11. P. 118–119.*

[57] *Ten pat. Kn. 10. P. 113, 115–116.*

[58] *„O žmonės, girdėdami, kad karalienė Elzbieta papročių padorumu ir nepaprastu pamaldumu yra skaisti kaip šviesioji aušra ir kad jos dvariškiai keliauja kukliai ir ramiai, iš visur subėgo į vieškelius ir gatves, norėdami juos pamatyti. O prisižiūrėję jos išvaizdos, visi garbino Dievą, kad tokia garbinga ponia ir tokia dievota karalienė, apleidusi savo namus ir karalystę, atvyko iš pasaulio krašto, kaip antroji Sabos karalienė, prašyti Išganytojo malonių. Ir štai kai po kelių dienų keliauninkai prisiartino prie Romos, sujudo visa apylinkė. Karalienės pasitikti iš vienos Tiberio pusės išėjo Kolumnai, iš antros Ursinai ir su neapsakoma pagarba pasveikino karalienę". Taip rašė apie šią kelionę Jadvygos tėvo Vengrų karaliaus Liudviko kancleris Twrocz (Chronicon. Pars III. Cap. IV) arba, teisingiau sakant, archidiakonas Janko, Liudviko rūmų notaras (Cit. iš:* Szajnocha K. *Dzieła. T. 5. Jadwiga i Jagiełło. Warszawa, 1877. P. 26).*

kulte ir rado jį ugnies, medžių bei girių garbinime, žalčių laikyme, numirėlių deginime. Visa senovės Romos mitologija buvo perkelta Lietuvon, ir čia ieškota panašių reiškinių. Pats lietuvių lotyniškas pavadinimas „lithuani" Dlugošui atrodė esąs litali, pridėjus tik priedėlį l, kuris ir dabar yra gyvai vartojamas italų kalboje.

Jei lietuvių kalboje yra dalykų, kurie ją skiria nuo italų kalbos, tai tatai esą atsitikę todėl, kad lietuviai, gyveną slavų kaimynystėje, perėmė iš jų kai kuriuos svetimus žodžius[59].

Lenkų istoriografo Jono Dlugošo bendraamžiai rašytojai – italas Aeneas Sylvius Piccolomini, miręs kaipo popiežius Pijus II (1405–1464), ir vokietis leipcigietis Erasmus Stella Libonothanus (kada gimė, nežinia; 1470 m. pradėjo mokslus Leipcigo universitete, mirė 1521 m. Saksonijoje Cvikau mieste) – savo raštuose apie lietuvius ir prūsus nemini lietuvių kilimo iš italų teorijos. Matyti, jie apie ją nebuvo girdėję. Aeneas Sylvius savo „Historia de Europa, cap. XXVI", remdamasis įvairių asmenų jam suteiktomis žiniomis, tvirtina, kad lietuviai esą slavų kilmės ir kalbą slavų kalba: „Sermo gentis Schlavonikus est; latissima est enim haec lingua et in varias divisa sectas. Ex Schlavis enim alii Romanam ecclesiam sequuntur, ut Dalmatae, Croatini, Carni ac Poloni. Alii Graecorum sequuntur errores ut Bulgari, Rutheni et multi ex Lithuanis", t. y. „Šios tautos kalba yra slaviška, nes ši kalba yra labai plačiai kalbama ir (pati slavų giminė) yra pasidalijusi į įvairias sektas. Vieni iš slavų laikosi Romos bažnyčios, kaip dalmatai, kroatai, korintai ir lenkai, o kiti laikosi graikų klaidų, kaip bulgarai, rusai ir daugelis lietuvių"[60]. Aenejaus Sylvijaus žinios apie Lietuvą, išskyrus gal tik jų tikėjimą, kurias buvo jam pranešęs ir priesaika patvirtinęs Jeronimas Pragietis, yra labai supainiotos ir netikslios. Laikydamas lietuvius slavais, Aeneas Sylvius turėjo a limine atmesti jų kilmės iš italų teoriją, net jei ją būtų buvęs girdėjęs.

Erasmus Stella pats sugalvojo visą prūsų istoriją nuo Romos imperatorių laikų iki Vokiečių ordino užpuolimo. Jis kalba apie šiaurės tautos – Alanų – susijungimą su prūsais. Iš vieno šių sujungtų giminių vadų, Litalalano, esanti atsiradusi litalalanų, vėliau litfanų (lietuvių) tauta[61].

Kartą atsiradus tokiai teorijai, buvo einama ir toliau. Buvo nesitenkinama vien kalba, bet ieškoma artimesnių ryšių tarp Lietuvos viešpataujančios dinastijos bei įžymesnių Romos giminių. Kolumna, arba Colona, reiškia „stulpas". Pavardė davė progą ją meniškai atvaizduoti stulpų pavidalu. Stulpai pasidarė viešpataujančios Lietuvoje dinastijos ir vienos įžymiausių Romos patricijų giminių – Kolumnų, arba Colonų, ryšių simboliu. Pats kolonų, arba stulpų, vaizdavimas, kaip matyti iš dr. M. Gumowskio paskelbtos pirmųjų lietuviškų monetų lentelės, nusistovėjo negreitai. Nuolat kito kai kurių stulpų dalių vaizdavimas. Man rodosi, nėra svarbu, ar šių stulpų prototipui panaudotas koks nors tų laikų miesto vartų vaizdavimas, ar ne. Kur kas reikšmingesnė yra idėja, kuria buvo pagrįstas pats „stulpų" ženklas.

Visa Lietuvos valdančioji kunigaikščių šeima buvo to paties kilimo. Taigi ir Vytautas, ir Jogaila galėjo

[59]Długosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 10. P. 113, 115, 116.*

[60]*De Lituania // SRP. Bd. 4: Leipzig, 1870. S. 238.*

[61]*De Borussiae antiquitatibus liber secundus // Ten pat. P. 292, 294.*

vienodai vartoti „stulpus“ savo aukštam kilimui pažymėti. Dinastijos įkūrėju buvo laikomas Gediminas. Nesant savų kronikų, nežinota apie Gedimino tėvus. Nuo Gedimino, kaipo dinastijos protoplasto (įkūrėjo), šie „stulpai“ vėlesnėje istorinėje tradicijoje imti vadinti Gedimino stulpais.

Jei imsime lenkų herbo sąvoką kaip ženklą, kuriuo naudojasi visi tos pačios kilties nariai, tai Gedimino stulpus reikia laikyti tikruoju Vytauto, kaip Gedimino dinastijos atstovo, ženklu. Vytautas jį iš tikro vartojo savo vėliavose, piniguose ir kariuomenėje.

Teorija apie lietuvių itališką kilmę atsispindi ir kitame ženkle, esančiame Vytauto didžiajame, arba majestotiškajame, antspaude.

Gediminas, dinastijos įkūrėjas, buvo kilęs iš Žemaičių. Pasak lietuvių plačiosios redakcijos kronikos, vienas iš keturių italų kilmės karių, atvykusių Lietuvon, buvo Ursinų kilties.

Ursinų vardas figūruoja Vengrų karalienės Elzbietos, Jadvygos senelės, kelionėje po Italiją. Ursinai iškilmingai pasveikino Elzbietą prie Tiberio. Ursinų pavardė yra kilusi iš lotyniško žodžio „ursus“ – meška. Meniškas plastinis šios pavardės pavaizdavimas davė pradžią Žemaičių simboliui.

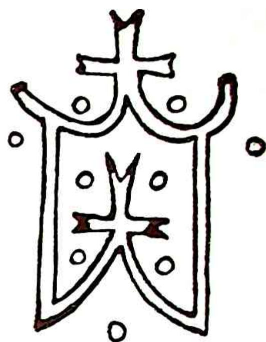
Ursinai Italijoje nevaidino tokio svarbaus vaidmens kaip Kolonai. Vytautui, kuris priėmė Kolumnų, arba Stulpų, ženklą savo prosenelių itališkai kilmei pažymėti, kito tolygaus ženklo nebereikėjo, ir „Meška“ liko ne kilties, o krašto simboliu.

Vytis, arba raitas šarvuotas riteris su šalmu ant galvos ir kardu rankoje, kurį matėme pirmą kartą Algirdo pavartotą 1366 m., buvo vartojamas ir jo įpėdinio Vilniaus soste Jogailos.

Kęstutis ir Vytautas iš pradžių vartojo pėsčio šarvuoto riterio atvaizdą. Nuo 1385 m. Vytautas ėmė vartoti raito riterio atvaizdo ženklą. Kaip paaiškinti tokį antspaude vartojamo ženklo pakeitimą? Ar tai buvo atsitiktinis dalykas, ar ne? Pirma negu duosiu atsakymą į šį klausimą norėčiau prisiminti vieną faktą: 1389 m. gegužės 29 d. Jogaila, kaip didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius, oficialiai ir viešai pavedė Skirgailai valdyti Trakų kunigaikštiją, o Vytautą privertė pripažinti įvykusį faktą ir duoti Skirgailai pasižadėjimą užmiršti visas skriaudas, užgesinti savo širdyje apmaudą ir ginti Skirgailą nuo visų jo priešų bei konkurentų. Atrodė, kad Vytautas, duodamas reikalaujamą pasižadėjimą, turėjo atsisakyti Trakų kunigaikštijos. Tačiau yra labai įdomu, kad Vytautas, sankcionuodamas antspaudu šį dokumentą, pačiame antspaude pavartojo reikšmingą tekstą: S. VITOLDI DUCIS LITV... ETROC. GRODEN.✠, t. y. antspaudas Vytauto – Lietuvos kunigaikščio ir Trakų ir Gardino ir t. t.Taigi Vytautas ne savo paties sudaryto dokumento tekste vadina Skirgailą Trakų kunigaikščiu, o antspaude pasilieka tų pačių Trakų kunigaikščio titulą. Antspaudo žodžiai atrodo esanti savotiška Vytauto politinė programa – laikyti save etnografinės Lietuvos, o ne jos rusiškosios provincijos kunigaikščiu, pasilikti tas žemes, kurios jau buvo jo rankose, ir neatsisakyti Trakų kunigaikštijos. Ir vieno ženklo pakeitimas kitu 1385 m. galėjo turėti politinės krypties žymių: Jogaila, tapęs Lenkijos karaliumi, turėjo pasitraukti iš Lietuvos; pakeitėju Vilniaus soste, kad ir prijungtame prie Lenkijos, tikėjosi būti, kaip galima manyti, jis, Vytautas.

Kad Vytautas nuo 1385 m. tikėjosi būti ne tik Trakų, bet ir Vilniaus kunigaikščiu, gali rodyti ir tas faktas, kad 1389 m. prieš pabėgimą į Vokiečių ordiną, jis stengėsi apsukriai paimti ne Trakus, kuriuos laikė savo tėvonija, bet Vilnių. Su Vokiečių ordino pagalba jis taip pat bandė užimti Lietuvos sostinę.

Vieną kartą pavartojęs savo antspaude raito šarvuoto riterio vaizdą, kaip Vilniaus kunigaikštijos ženklą, ir įrašęs, taip sakant, Vilniaus klausimą į savo artimiausių siekimų programą, Vytautas nenurimo, kol savo tikslą pasiekė. Savo vėlesniuose aktuose jis Vilniaus kunigaikštijos, drauge ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos ženklą – raitą šarvuotą riterį su kardu ištiestoje rankoje – visur iškelia pirmon vieton[62].

Briansko ir Kijevo kunigaikščių ženklas

Skydas su šešiakampiu kryžiumi buvo pavartotas monetose, kurių atsiradimo laiko negalima labai tiksliai nustatyti. Šešiakampio kryžiaus figūra pasirodo ir Lenkų karaliaus Jogailos Vladislovo majestotiškajame antspaude, ir Vytauto bei Jogailos piniguose. Įžymus lenkų archeologas ir numizmatas prof. Piekosiński neigia lenkišką šio ženklo kilmę, jis mano, kad tai atsinešta iš Lietuvos ir kad šio ženklo genezės reikia ieškoti graikų bažnytinėse apeigose bei rusų įtakoje, kuri reiškėsi Lietuvoje ypatingai stipriai ir prieš Vytauto laikus, ir jo laikais[63]. Greičiausiai šešiakampio kryžiaus prototipo reikia ieškoti Briansko kunigaikščio Romano II, Mykolo sūnaus (valdė apie 1356–1364 m.) ir Kijevo kunigaikščio Vladimiro, Algirdo sūnaus (valdė apie 1364–1392 m.), vartotuose ženkluose, kurie tyrinėtojų numizmatų – grafo E. K. Hutten-Čapskio (Udelnyje velikokniažeskija i carskije dengi drevnej Rusi), grafo J.J.Tolstojaus (Drevnejšije russkije monety) ir Bolsunovskio (Monety kijevskich kniazej) – nuomone, yra ne kas kita, kaip tik bažnytinės vėliavos, labarum, vaizdavimas.

Naujasis tyrinėtojas baronas M. A. Taube straipsnyje „Neišaiškintas Vladimiro šventojo šeimynos kilties ženklas"[64] minėtame ženkle mato ne bažnytinę vėliavą, o modifikuotą Vladimiro Šventojo iš Skandinavijos atsineštą magiškąjį mazgą (nocud, lac d'amour), kuris buvo vartojamas kaip laimės ir apsaugojimo nuo pikto talismanas. Šešiakampį kryžių galima laikyti tolesniu Kijevo ir Briansko kunigaikščių vartotų ženklų vystymusi, vykusiu bažnyčios įtakoje.

Briansko ir Kijevo kunigaikštijos perėjo Algirdo sūnums, kurie pasisavino ir seniau vartotus šių sričių valdovų ženklus.

Jogaila, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos suverenas, tapęs 1386 m. Lenkijos karaliumi, savo majestotiškajame antspaude 1387 m. tarp kitų savo karalystės žemių pavartojo ir Kijevo kunigaikštijos ženklą.

[62]*Nuolat vartojamas raito šarvuoto riterio su kardu ištiestoje rankoje vaizdas pasidarė ne tik jo, kaipo didžiojo Lietuvos kunigaikščio, bet ir pačios Lietuvos, kaipo savarankiškos valstybės, ženklu.*

[63]Piekosiński F. *O monecie i stopie menniczej. Kraków, 1878. P. 65.*

[64]Таубе М.А. *Загадочный родовой знак семьи Владимира Святого // Сборник статей, посвященных Павлу Николаевичу Милюкову. 1859–1920. Прага, 1929. С. 117–136.*

Vytautas gavo Kijevo kunigaikštiją savo tiesioginėn žinion tik po Skirgailos mirties 1395 m. Jis ją valdė per savo vietininką Joną, Algimanto sūnų, Alšėnų kunigaikštį. Tapęs Kijevo kunigaikščiu, Vytautas paskubėjo viešai tai pareikšti perkeldamas Kijevo kunigaikštijos simbolį į savo pinigus. Nuo 1392 m. Vytautas buvo visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos valdytojas, bet neturėjo oficialiai pripažinto didžiojo kunigaikščio titulo. Siekdamas būti visiškai savarankiškas, nuo Lenkijos karaliaus nepriklausomas, Lietuvos viešpats Vytautas, kaip jau matėme, visuomet stengėsi demonstruoti savo naują padėtį išoriškai. Skydo su šešiakampiu kryžiumi viešas vartojimas turėjo parodyti, kad jis, Vytautas, o ne Lenkijos karalius Jogaila-Vladislovas buvo įžymiausias rusų kunigaikštijos gaspadorius.

VYTAUTO APŠAUKIMAS LIETUVOS KARALIUMI

Visame ilgų metų Vytauto politiniame veikime, man rodosi, nėra kito periodo, kuriame būtų taip ryškiai ir taip pilnai pasireiškęs jo genijus, kaip laikotarpis nuo 1392 iki 1399 m.

Remdamasis lietuvių visuomenės jėgomis, iš kurių tryško neišsemiama valstybinė energija ir kurios padėjo jam iškilti į valdžios aukštybes, Vytautas pertvarkė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos vidaus gyvenimą, kuriame dar neseniai buvo pasireiškę valstybės irimo pradai, sutriuškino išcentrines valstybę ardančias jėgas, konsolidavo centrinę valdžią ir sudarė tokį vidinį krašto pajėgumą, kuris jam atrodė visiškai pakankamas Lietuvos savarankiškumui nuo jį varžančių ryšių ir prievolių pasireikšti. Išorinis Lietuvos ir Vytauto Didžiojo galingumo pasireiškimas buvo Vytauto apšaukimas Lietuvos karaliumi, įvykęs Nemuno Salyne 1398 m. spalio 12 d.

Nelaimingas 1399 m. karo žygis prieš totorius, pralaimėjimas prie Vorsklos upės neleido Vytautui tuojau išvysti kalbamojo apšaukimo rezultatus. Reikėjo skubiai dėti visas pastangas suduotam dideliam politiniam smūgiui užtušuoti, daryti labai žymias politines nuolaidas, nesuderinamas su 1398 m. įvykio prasme, sudarant naujus politinius aktus, atsisakyti Lietuvos suverenumo, tačiau dėl viso to politinė Nemuno Salyno akto reikšmė negalėjo sumažėti. Nežinia, ar Vytauto apšaukimas karaliumi buvo padarytas su jo žinia, ar be jos, tačiau tas aktas aiškiai rodė, kad politiškai sverianti Lietuvos visuomenė siekia visiškos Lietuvos nepriklausomybės atstatymo, kad jis gali ja pasitikėti ir toliau remtis. Lietuvos juridinis sulyginimas su Lenkijos karalyste nuo šio momento darosi ryški Vytauto politikos linija. Jis nuo jos nebenukrypsta ir žingsnis po žingsnio ją įgyvendina. Karaliaus karūnos užsidėjimas su Šv. Romos imperijos imperatoriaus žinia ir pritarimu turėjo būti visų Vytauto ir lietuvių visuomenės nepriklausomybės pastangų pabaigimas ir Lietuvoje susidariusio status quo konstatavimas tarptautinėje plotmėje.

Sėdėdamas Krėvos kalėjime ir dar nežinodamas tikrosios savo tėvo Kęstu-

čio mirties priežasties, Vytautas siūlė pusbroliui Jogailai taikytis – atstatyti Lietuvoje politinę santvarką, buvusią Algirdo ir Kęstučio laikais.

Išsigelbėjęs iš pražūties ir radęs laikiną prieglaudą Ordino žemėse, Vytautas siekė tų pačių politinių tikslų. Slaptos derybos, kurias jis vedė, būdamas Ordino žemėse, su Jogailos įgaliotiniais, matyti, neišėjo iš šios politinės platformos ribų. Tuojau visiškai priimti ir įgyvendinti Vytauto sąlygas Jogaila negalėjo: Vytauto tėviškė Trakai buvo atiduoti Skirgailai, kuris organizavo patį 1382 m. perversmą Lietuvoje ir kuris buvo dešinioji Jogailos ranka. Derėtis su Vytautu ir taikytis Jogailą stūmė politinė būtinybė: Lietuvos suskilimas į dvi priešingas puses, nesiliaująs karas su Ordinu, kuris rėmė Vytautą, neramumai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos rytuose ir pagaliau perspektyva įsigyti Lenkijos karališkąją karūną. Susitaikymas su Vytautu Jogailai buvo reikalingas, bet ne tiek prieš save Skirgailai nustatyti ir jam nauju priešininku pasidaryti. Skirgaila ne vieną kartą buvo buvęs Ordine, su juo vedęs derybas ir turėjęs gerus santykius. Jogaila negalėjo būti tikras, kad jo užgautas brolis nenueis Vytauto keliais. Abiem pusėm – ir Jogailai, ir Vytautui – žūtbūt reikėjo rasti kompromisą, bent laikinai galintį patenkinti juodu abudu. Jokių raštiškų dokumentų nei apie pačią derybų eigą, nei apie pasiekto susitarimo sąlygas neišliko. Apie tai galima spręsti tik retrospektyviniu metodu studijuojant vėlesnius įvykius ir iš jų eigos darant išvadas apie priežastis, kurių pasekmės jie galėjo būti. Einant šiuo keliu, galima spėti, kad iš principo Jogaila buvo sutikęs grąžinti Vytautui visą jo tėviškę; bet laikinai, kol bus rastas tinkamas Skirgailos aprūpinimas, duoti tik tos tėviškės dalį – Gardino kunigaikštiją ir Palenkės žemes, o už Trakus ir Žemaičius duoti kompensaciją, taip pat sąlyginę – atiduoti Vytautui Voluinę, bet po jų dėdės Liubarto mirties. Matyti, nenorėta judinti iš vietos ligi gyvos galvos senelio, tiek daug pasidarbavusio šioje žemėje. Voluinė nužiūrėta buvo kaip kompensacijos objektas dėl to, kad šis kraštas, Liubartui ten viešpataujant, laikėsi gana savarankiškai ir gana nuošaliai nuo bendro Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos gyvenimo. Bijota, kad Voluinė, gerai Liubarto suorganizuota, visiškai neišsiskirtų iš Lietuvos valstybės. Be to, paskutinių Jogailos kovų su Kęstučiu metu Liubartas buvo atėjęs į pagalbą Jogailos priešininkui, taigi pasirodė nedraugingas Algirdo palikuoniui. Jei kovą laimėjęs Jogaila tuojau nenubaudė Liubarto, tai, matyti, atsižvelgdamas į jo senatvę ir neilgą gyvenimą. Liubartas iš tikrųjų mirė 1385 m. ar 1386 m. pradžioje[1].

Vytautas, sugrįžęs iš Ordino, iš pradžių Jogailos atžvilgiu laikėsi labai lojaliai. Jis apsimetė užmiršęs tėvo ir motinos nužudymą ir rėmė visur Jogailą: padėjo nugalėti į Lietuvos teritoriją įsiveržusį Smolensko kunigaikštį Sviatoslavą ir išvaryti iš Galicijos vengrus, kurie buvo šioje žemėje įsitvirtinę karaliui Liudvikui valdant Vengriją ir Lenkiją. Vytautas net vadovavo Lietuvos kariuomenei, kuri buvo Jogailos pasiųsta lenkų kariuomenei į pagalbą. Tačiau pats Jogaila savo pažadų Vytautui neištesėjo.

Mirus 1385 ar 1386 m. Liubartui, Jogaila tuojau neatidavė Voluinės Vytautui. Nuvykęs ten 1386 m. pakeliui į Lietuvą po vainikavimosi Lenkijos karaliaus karūna, jis padarė žymias politines permainas. Liubarto laikais Ostrogo kunigaikštis, Riuriko palikuonis Danielius, buvo jo, Liubarto, le-

[1]Андрияшев А. *Очерки истории волынской земли до конца XIV столетия. Киев, 1888. С. 226.*

nininkas. Jogaila, be Vytauto žinios ir sutikimo, 1386 m. lapkričio 4 d. aktu Ostrogo kunigaikštiją paveldėjimo teisėmis perdavė Danieliaus sūnui Teodorui ir paėmė iš jo ištikimybės priesaiką tiesiogiai Lenkijai[2]. Tuo būdu Voluinės kunigaikštijos teritorija, kuri anksčiau sudarė vieną politinį vienetą, buvo sumažinta. Be to, darydamas Ostrogo kunigaikštį tiesiogiai priklausomą nuo Lenkijos, Jogaila kėlė jo politinį svorį – iš antraeilio vasalo jis buvo daromas pirmos eilės vasalu, lygiu su savo buvusiu siuzerenu.

Iš Liubarto įpėdinių, kunigaikščių, – Teodoro, Lozoriaus ir Simono bei jų motinos Olgos – buvo paimtas formalus pasižadėjimas, kad jie sutinka pripažinti Ostrogą Teodoro (tekste klaidingai pavadinto Teodotu, Fedotu), Danieliaus sūnaus, tėvonija ir apsiima nesikišti nei į jo tarnybinių žmonių reikalus, nei į jo dovanojimus[3].

Turbūt greitai po to Jogaila pasiuntė kažkokiais reikalais Teodorą, Liubarto sūnų, į Lietuvą, o jo kunigaikštiją pats paėmė valdyti ir savo vietininku Voluinėje paskyrė tą patį Ostrogo kunigaikštį: pavedė jam Lucko pilį ir padarė jį atsakingą už pilį[4].

Imdamas Voluinės kunigaikštiją į savo rankas, Jogaila lyg rodė Vytautui, kad rengiasi savo pažadus įgyvendinti, bet iš tikro nieko panašaus nedarė.

1387 m. Vytautui buvo suduotas dar smarkesnis smūgis. Lietuvos kariuomenė po ilgo apgulimo paėmė Polocką. Neklusnus Jogailai kunigaikštis Andrius pakliuvo į nelaisvę ir buvo pasiųstas į Lenkiją, kur buvo uždarytas Chencinų pily[5]. Atrodė, kad dabar, po šito laimėjimo, susidarė sąlygos, tinkamos 1384 m. susitarimui tarp Jogailos ir Vytauto įgyvendinti. Jogaila turėjo dvi dideles kunigaikštijas – Voluinės ir Polocko – ir galėjo jomis aprūpinti savo mylimą brolį Skirgailą. Tačiau pasirodė, kad jis buvo tolimas šiai minčiai. Medžioklės metu Skanstaruose 1387 m. balandžio 24 d. Jogaila davė Skirgailai slaptą raštą, kuriuo ne tik atidavė seniai pažadėtą Polocką, bet ir paliko amžinai jam Trakų kunigaikštiją žadėdamas niekados iš jo neatimti, o „jį patį laikyti aukščiau už visus ir klausyti jo labiau už visus savo prietelius ir brolius [...], neleisti niekam savo brolio skriausti [...], o jei kas padarytų jam skriaudą, ar tai būtų brolis, ar kas kitas, stipriai ginti savo brolį, visą skriaudą atitaisyti“[6].

Savo turiniu Jogailos raštas primena Algirdo ir Kęstučio sutartį, padarytą po 1345 m. perversmo. Aukščiausioji valdžia Lietuvoje turėjo priklausyti abiem broliams, kurių kiekvienas turėjo teisę valdyti savo žemes paveldėtinai.

Jogailos rašte buvo smulkiai nurodyta, kurios žemės turi priklausyti vienam ir antram. Iš to matyti, kad jo turinys buvo gerai apgalvotas, kad raštas ilgai rengtas.

Skanstarų sutartis rodė, kad Lietuvoje atstatoma politinė santvarka, buvusi Algirdo ir Kęstučio laikais, bet su viena labai žymia modifikacija, būtent, visa etnografinė Lietuva turėjo likti Algirdaičių rankose, o Kęstučio palikuonys turėjo būti galutinai iš jos išstumti.

2 Koneczny F. *Jagiełło i Witold. Cz. 1. S. 112.*

3 *Archivum książat Lubartowiczów Sanguszków w Slawuciel Wyd. nakładem właściciela pod kierownictwem Z. L. Radzimińskiego przy wspołudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. Lwów, 1887. T. 1. P. 8. Dok. 8.*

4 *Ten pat. P. 7. Dok. 7.*

5 Данилевич В.Е. *Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. Киев, 1896. С. 169.*

6 *CEXV. T. 1. P. 9. Dok. 9.*

1387 m. pabaigoje Jogaila pagaliau ėmėsi vykdyti Vytautui duotus pažadus dėl Voluinės, bet, rodosi, ir dabar elgėsi taip, kad turėjo sukelti Vytauto susierzinimą. „Voluinės žemės istorijos" tyrinėtojas A. Andrijašev spėja, kad Vytautui buvusi duota tik Lucko teritorija su Lucku, kaipo svarbiausiu krašto miestu, o kita Voluinės dalis – Vladimiro apygarda – buvusi palikta grįžusiam iš komandiruotės Liubarto sūnui Teodorui[7]. Pastarasis kelerius metus vadinosi Vladimiro kunigaikščiu (dux Vladimirensis). Šioji supozicija yra labai galima: iš vienos pusės, Jogailai galėjo rūpėti Voluinės žemės suskaldymas ir jos reikšmės susilpninimas, o iš antros pusės, šiek tiek patenkinti ir Vytautą, ir Teodorą. Ar šitoks suskaldymas pavyko ir, jei pavyko, tai kaip ilgai jis tęsėsi, šaltiniuose trūksta žinių. A. Andrijašev mano, kad Teodoras Vladimirą valdė iki 1390 m.[8] Vytautas savo garsiajame memorandume, paduotame Vokiečių ordino magistrui, išdėstęs priežastis, kurios privertė jį sukilti prieš Jogailą, nieko nekalba apie Voluinės padalijimą galbūt dėl to, kad tuo metu ji visa jau buvo jo rankose, o tik skundžiasi, kad Jogaila nenorėjo jam duoti jokio raštiško dokumento. Dlugošas net tvirtina, kad Jogaila buvo atidavęs Lucką su visa jo apygarda laikyti (in tenutam) Sandomiro kaštelionui Kšeslavui iš Kuroževenkų[9], o Martynas Kromeris tvirtina Kšeslavą iš Kuroževenkų buvus tik Jogailos paskirtu Lucko seniūnu (starosta)[10]. Patikrinti lenkų istoriografų pateiktas žinias yra sunku. Tačiau galima manyti, kad Jogaila norėjęs Vytautą Voluinėje suvaržyti, apstatyti jį sau visiškai ištikimais žmonėmis, kurie sektų kiekvieną jo žingsnį. Vytautas tai suprato ir, norėdamas būti savarankiškesnis Voluinėje, prašė duoti jam raštišką dokumentą. Jo nedavimas, nepaisant nuolatinių priminimų, parodė Vytautui, kad Jogaila gali iš jo atimti Voluinę kiekvienu momentu, kaip buvo padaręs su Teodoru, Liubarto sūnumi, ir kad jis, Vytautas, yra traktuojamas kaipo paprastas kunigaikštis, kokių daug buvo Lietuvos valstybėje, valdąs žemes tik iš didžiojo kunigaikščio malonės.

Trakų kunigaikštijos neatidavimas paėmus Polocką turėjo dar labiau stiprinti šitokį Vytauto manymą. Slaptoji Skanstarų sutartis jam buvo nežinoma. Jis galėjo tik spėlioti, kad prieš jį rengiama kažkas naujo. Vytautui reikėjo apsidairyti ir ieškoti naujų sąjungininkų. Jų galėjo rasti tik tarp Jogailos priešininkų.

Pats likimas parodė Vytautui, į kur reikia pirmiausia kreiptis. 1387 m. Voluinėje atsirado didžiojo Maskvos kunigaikščio Dimitrijo sūnus Vasylius. Tėvo pasiųstas į Aukso ordą jis buvo ten sulaikytas kaip įkaitas. Ištrūkęs iš nelaisvės, jis bėgo stepėmis ligi Valakijos, o iš ten per Podolę ir Voluinę grįžo į tėvynę. Nežinia, ar jis buvo Vytauto žmonių sulaikytas, ar pats atvyko pakeliui pas Voluinės valdovą. Vytautas priėmė jį labai maloniai ir sudarė su juo sutartį dėl savo dukters Sofijos sutuoktuvių. 1388 m. pradžioje, Vytauto žmonių lydimas, Vasylius grįžo į Maskvą. Palydovai turėjo ir kitą misiją: jiems reikėjo iš didžiojo Maskvos kunigaikščio gauti sutuoktuvių sutarties patvirtinimą ir, galimas daiktas, eventualiai sudaryti draugingumo sutartį.

Rivalizacija tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos ir Maskvos dėl vadovavimo Rytų Europos lygumoje tebesitęsė. Lietuvos susijungimas su Lenkija darė Lietu-

[7] Андрияшев А. *Очерки истории волынской земли... С. 228–229.*

[8] *Ten pat. P. 230.*

[9] Długosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 10. P. 118–119.*

[10] Kromer M. *Kronika. Sanok, 1863. T. 2. P. 724.*

vą Maskvai pavojingesnę, ir kiekvienas talkininkas prieš Jogailą turėjo būti brangus. Ar galėjo Vytautas išleisti savo dukterį už vyro, neatsiklausęs Jogailos? Tatai priklausė nuo Vytauto padėties Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje. Algirdo ir Kęstučio valdymo laikais Kęstutis vienas teturėjo teisę savo srity elgtis kaip tinkamas, galėjo savo valdomą teritoriją dalyti vaikams ir giminaičiams, skirti jiems dalis. Vytautas, laikydamasis Algirdo ir Kęstučio sutarties, pagal kurią tokia pat santvarka turėjo būti ir prie jų numatytų įpėdinių, laikė savo teise leisti dukterį, už ko norėjo. Jei Jogaila siekė kalbamąją tėvo sutartį panaikinti ir Vytautą nustumti į antraeilius Lietuvos kunigaikščius, valdančius žemes ligi didžiojo kunigaikščio noro, tai jo akimis žiūrint, Vytauto pasielgimas turėjo atrodyti didžiojo kunigaikščio suvereniteto pažeidimu, neklusnumo aukščiausiajai valdžiai aktu.

Kunigaikštytės Sofijos sutuoktuvių proga turėjo susikristalizuoti Jogailos ir Vytauto tarpusavio santykiai.

Iš Vytauto memorandumo Vokiečių ordino magistrui matyti, kad dėl Sofijos sutuoktuvių turėjo būti smarkus susirėmimas tarp Jogailos ir Vytauto[11].'Tačiau Jogaila tuojau į tai nereagavo, atimdamas iš Vytauto žemes, svyravo, nežinojo, kaip pasielgti, ir laukė tolesnių įvykių eigos.

Labiausiai Vytauto elgesys palietė Skirgailą. Užvaldęs Vytauto tėviškę, jis negalėjo laukti iš pastarojo jokio pasigailėjimo. Jo gauta 1387 m. Polocko kunigaikštija buvo kaimynystėje su Maskvos valstybe. Pietuose Skirgailos žemės priėjo prie Vytauto valdomos Gardino kunigaikštijos. Tuo būdu iš šiaurės ir iš pietų jis turėjo nedraugingus kaimynus, kurie susitarę galėjo jį suspausti kaip replėmis. Vytautas turėjo turėti nemažai palankių žmonių Trakų kunigaikštijoje, kurią keliasdešimt metų buvo valdęs jo tėvas. Artima kaimynystė davė Vytautui galimumą palaikyti su savo šalininkais glaudžius ryšius ir juos organizuoti kovai. Vėliau, vokiečiams užvaldžius Žemaičius, Vytautas pasirodė esąs gabus organizatorius sukelti nepasitenkinimą ir neramumus. Nors tuometiniuose šaltiniuose nerandame jokių žinių apie Vytauto akciją Skirgailos valdomose žemėse, bet negali būti jokių abejojimų dėl jos buvimo. Pats Vytautas pasakoja, kad Skirgaila suiminėjęs jo draugus bei bičiulius ir laikęs juos kalėjime[12]. Taigi tiek išorinės, tiek vidinės aplinkybės vertė Skirgailą Argo akimis žiūrėti į kiekvieną Vytauto žingsnį.

J. Pfitzner savo knygoje „Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas, kaip politikas" pareiškė mintį, kad tais pačiais 1388 m. liepos 1 d. Vytautas, duodamas Lietuvos žydams privilegijas, ėmęs save oficialiai vadinti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu: „Mes, Aleksandras, alias Vytautas, iš Dievo malonės didysis Lietuvos kunigaikštis ir paveldėtojas Gardino, Brastos, Drogičino, Lucko, Vladimiro ir kitų žemių"[13]. Jis parėmė savo nuomonę raštu, išspausdintu „Aktuose, liečiančiuose Vakarų Rusijos istoriją" (T. 1. P. 23. Dok. 9), neatkreipęs dėmesio į klausimą, ar tas aktas autentiškas, ar ne. Nors J. Pfitzner nurodė ir į S.A. Beršadskio knygą: „Litovskije jevrei", kuria jis neva rėmėsi, bet iš tikrųjų pasirodo, kad S. A. Beršadskij, kruopščiai išnagrinėjęs visus ligi šiol likusius žydų privilegijų tekstus, įrodė tariamos visiems

[11] *SRP. Bd. 2. S. 713.*

[12] *Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln vnd Skargaln // Ten pat.*

[13] Pfitzner J. *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas. K., 1930. P. 82.*

Lietuvos žydams 1388 m. liepos 1 d. duotos privilegijos autentiškumą. Tokios visiems žydams bendros privilegijos Vytautas niekad nebuvo davęs. Jis davė privilegijas tik atskiroms žydų bendrijoms – Trakų karaimams 1388 m. birželio 24 d. Lucke[14], Brastos žydams 1388 m. liepos 1 d.[15] ir Gardino žydams 1389 m. birželio 18 d.[16]

1388 m. Vytautas nieku būdu negalėjo vadintis didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Jis buvo dar per silpnas. Jo rankose ilgesnį laiką buvo tik Gardino ir Palenkės žemės, o Voluinėje jis buvo visiškai naujas žmogus, niekuo dar su šiuo kraštu nesusijęs ir todėl pasitikėti jo gyventojais negalėjo. Viešai 1388 m. pasivadinusį didžiuoju kunigaikščiu jį priešininkai būtų galėję paskelbti maištininku prieš tikrąjį didįjį Lietuvos kunigaikštį ir sunaikinti – atimti visas valdomas žemes. Jau vien konfliktas dėl Sofijos sutuoktuvių vertė Vytautą būti labai atsargų ir dėtis lojaliu Jogailai. Ir iš tikrųjų yra likusių duomenų, pabrėžiančių Vytauto lojalumą Jogailai. Šio įsakomas jis drauge su kitais Lietuvos kunigaikščiais dalyvauja karo žygiuose prieš Ordiną[17] ir 1388 m. gegužės 3 d. atnaujina ištikimybės Lenkijos karaliui pasižadėjimą[18].

Vytautas stengėsi bent paviršutiniškai dėtis ištikimas Jogailai, kol turėjo viltį sulaukti tėviškės grąžinimo ir politinės padėties, buvusios Algirdo ir Kęstučio laikais, atstatymo. Skirgailą jis laikė savo priešu, bet nežinojo, ar pastarasis veikia savo iniciatyva ir atsakomybe, ar Jogailos pritariamas. Skanstarų dokumentas, sudarytas paslaptingomis aplinkybėmis, medžioklės metu, jam vis buvo nežinomas.

Nesantaika tarp Skirgailos ir Vytauto silpnino Lietuvos išorinį pajėgumą. Skirgaila, kaip kitados Kęstutis, valdė žemes, kurias Ordinas nesiliovė puolęs. Skirgailos veikimą prieš Ordiną varžė Vytauto baimė. Jogaila, tapdamas Lenkijos karaliumi, pasižadėjo su lietuvių pagalba grąžinti Lenkijai visas žemes, kurių ji buvo nustojusi, pirmiausia tas, kurios buvo atkirtusios priėjimą prie jūros, t.y. Pamarį. Greitai po Jogailos sugrįžimo iš Lietuvos po jos krikšto Lenkijoje susidarė stipri partija, kuri Jogailą stumte stūmė į karą su Ordinu. Lietuvos karo pajėgų naudojimas jau buvo davęs apčiuopiamus rezultatus: dar Lietuvos krikštijimo metu Lietuvos kariuomenė, Vytauto vadovaujama, padėjo Lenkijai atgauti iš Vengrų Raudonąją Rusią, dabartinę Galiciją. Dabar Lenkijos karo partijai rūpėjo pasiekti tokių pat rezultatų ir Pamary bei Kulmo žemėje, kurių Lenkija nepajėgė susigrąžinti savo tautinių karalių Vladislovo Lokietkos ir Kazimiero Didžiojo laikais.

Jogaila, likdamas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, nenorėjo užmiršti ir Lietuvos politinių uždavinių Rytuose. Jis tęsė savo tėvo Algirdo politiką, laikė savo prievole kovoti su Maskva, kuri atsistojo skersai kelio Lietuvos ekspansijai į rytus. Maskva pirmaisiais Jogailos valdymo laikais buvo pasinaudojusi Lietuvos negalavimais ir perėjusi į Lietuvos puolimo taktiką. Kaipo didžiajam Lietuvos kunigaikščiui Jogailai rūpėjo sustip-

[14] Бершадский С.А. *Литовские евреи. История их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии. 1388–1569 г. СПб., 1883. С.179, 182, 183.*

[15] *Ten pat. P. 200–201.*

[16] *Ten pat. P. 199.*

[17] Heinl K. *Fürst Witold von Litauen in seinem Verhältnis zum Deutschen Orden in Preussen während der Zeit seines Kampfes um sein litauisches Erbe: 1383–1401. Berlin, 1925. S. 55–56.*

[18] *Skarbiec diplomatów... T. 1. P. 271. Dok. 554.*

rintomis pajėgomis tęsti rusų žemių rinkimo politiką. 1389 m. jam pavyko pastatyti savo brolį Lengvenį Naugardo kunigaikščiu, paėmus iš jo ištikimybės priesaiką. Artimiausias Lietuvos politikos uždavinys buvo dabar apsupti iš pietų ir šiaurės Pskovą ir priversti jį pripažinti Lietuvos hegemoniją.

Lietuvos vieningumu, didinančiu jos pajėgumą, buvo vienodai suinteresuotos ir Lietuva, ir Lenkija. Jam pasiekti pirmiausia reikėjo sutaikinti Vytautą su Skirgaila. Nežinia kieno iniciatyva šiuo tikslu 1389 m. gegužės mėn. Liubline įvyko suvažiavimas, kuriame dalyvavo Jogaila, kaipo Lietuvos ir Lenkijos suverenas, jo žmona Jadvyga, kaipo speciali Lenkijos interesų saugotoja, Skirgaila ir Vytautas. Norėta padaryti presiją Vytautui: priversti jį pripažinti įvykusius faktus, t.y. atsisakyti Trakų kunigaikštijos ir Žemaičių... Čia, matyti, buvo pareikšta, kad jo reikalaujamos žemės turi likti Skirgailos rankose. Vytautas savo memorandume nekalba apie Jogailos ir Skirgailos Skanstaruose sudarytą sutartį. Jis čia pirmą kartą išgirdo apie Trakų pavedimą Skirgailai ir tai mini savo rašte. Vytautui išlaikyti paklusniam čia pat viešai ir atvirai buvo pasakyta, kad jokio dokumento Voluinės žemei valdyti jis negausiąs; kitaip sakant, Vytautas tol galėsiąs valdyti Voluinę, kol būsiąs paklusnus Jogailos ir Lenkijos tarnas.

Visoms Vytauto svajonėms apie savarankišką, žymų vaidmenį Lietuvoje norėta Liubline padaryti galą. Ir eita prie to šiurkščiai, žiauriai. Iš jo buvo paimtas raštiškas pasižadėjimas būti surištam su Skirgaila nenutraukiamais meilės ryšiais, netikėti jokiais skundais ir pranešimais, visokias apmaudas prieš Skirgailą užmiršti ir ginti jį bei saugoti nuo visų priešų ir konkurentų, išskyrus Lenkijos karalių[19]. Šiuo pergamentu buvo siekiama visiškai atskirti Vytautą nuo tikrosios Lietuvos, padaryti jį vienu iš daugelio neturinčių didelio svorio rusų žemių kunigaikščių. Jogaila ir Jadvyga čia pasirodė naivūs netolregiai politikai, kuriems 1382–1384 m. politinė pamoka buvo praėjusi veltui. Vytautas, iš visų pusių spaudžiamas, davė reikalaujamą pasižadėjimą, bet prie jo prikabino antspaudą su reikšmingu įrašu: S. VITOLDI DUCIS LITV... E [T]ROC, GRODEN✠, kuris kalbėte kalbėjo, jog jis save laiko Trakų kunigaikščiu ir kad Trakų nebeatsisakys. Šioje Liublino tragikomedijoje pasirodė blaivus tik Vytauto priešininkas Skirgaila. Jis netikėjo beveik prievarta išspaustu Vytauto pasižadėjimu, matė, kad politinė kova tęsis, ir ėmė rūpintis, kaip sakoma, išrauti Vytautą iš Lietuvos su visomis šaknimis. Jausdamas už savo pečių stiprią Jogailos ir Jadvygos paramą, Skirgaila nebesivaržė. Jei anksčiau aplinkybių buvo verčiamas slapta denuncijuoti Vytautą Lenkijos karaliui ir karalienei, tai dabar nebuvo reikalo slapstytis. Skirgaila pirmiausia pasirūpino sunaikinti Lietuvoje visus galimus opozicijos centrus: iš Vytauto brolio Tautvilo, valdžiusio Naugarduką, ir iš Vytauto giminių iš žmonos pusės buvo atimtos žemės[20]; jie visi buvo priversti emigruoti iš etnografinės Lietuvos. Paaštrėjo bajorų, spėjamų Vytauto šalininkų, persekiojimas; kas iš jų nebuvo pakliuvęs į kalėjimą, emigravo pas Vytautą. Turbūt nemažai jų ten buvo, jei Vytautas vėliau galėjo Vokiečių ordinui duoti apie šimtą įkaitų. Vytauto sostinė pasidarė gyvas nepasitenkinimo Lietuvoje esančia tvarka centras. Iš ten Skirgaila ir Jogaila galėjo sulaukti jiems priešiškų veiksmų. Į ten buvo nukreiptas visas jo dėmesys. Skirgaila ryžosi aiškiai prigrasinti Vytautui,

19 *CEV. P. 18. Dok. 53.*

20 *Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln und Skargaln // SRP. Bd. 2. S. 714.*

kad laikys jį atsakingu už visa, kas gali Lietuvoje atsitikti, ir per savo pasiuntinį Varžą pareiškė jam: „Saugokis manęs, kaip aš tavęs saugojuosi". Grasymas buvo nedviprasmiškas: už kiekvieną Skirgailai priešišką Vytauto šalininkų aktą pastarasis galėjo būti politiškai sunaikintas. Vytautui buvo uždrausta bet koks susižinojimas su užsieniu – Maskva ir Prūsais. Jis dabar ne tik buvo prilygintas paprasčiausiems rusų žemes valdantiems kunigaikščiams, bet ir priklausė nuo jo neapkenčiančio Skirgailos malonės. Pats Vytautas memorandume Vokiečių ordinui vadina savo padėtį kalėjimu[21]. Vytautui nebeliko nieko kito, kaip tik griebtis paskutinių priemonių – sukilti prieš Jogailą ir Skirgailą. Vien tik jų pašalinimas iš Lietuvos galėjo jam leisti atsikvėpti ir grįžti į tėvynę. Kęstučio žuvimo aplinkybės parodė, kad kraštas indiferentiškai žiūri į tai, kas iš Gedimino dinastijos atstovų stovi Lietuvos priešaky. Sukilimas dėl grąžinimo Vytautui jo tėvo palikimo – Trakų kunigaikštijos ir kitų žemių – negalėjo turėti jokio pasisekimo. Reikėjo paieškoti kitų šūkių, visiems aiškių, visiems suprantamų, visiems brangių. Toks šūkis buvo kova su svetimšaliais lenkais, įsivyravusiais Lietuvoje, ir Lietuvos nepriklausomybės atstatymas.

Nuo sugrįžimo iš Vokiečių 1384 m. ligi 1389 m. Vytautas siekė tik susigrąžinti tėvoniją ir atstatyti politinę santvarką Lietuvoje, kad ir jis galėtų vaidinti ne paskutinį vaidmenį Gediminaičių tarpe. Jogailos ir Skirgailos politika privertė jį eiti savo tėvo Kęstučio pramintomis pėdomis – padaryti Lietuvoje politinį perversmą.

Tapęs Lenkijos karaliumi, Jogaila nieko nebuvo paskyręs valdyti Lietuvą savo vietoje. Skirgaila buvo tik Trakų ir Polocko kunigaikštis, Vilniaus kunigaikštijos ir drauge Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kunigaikštis buvo pats Jogaila. Tačiau eiti faktiškai savo pareigas, būdamas Lenkijos karaliumi, kur buvo daug labai komplikuotų reikalų, jis nepajėgė. Į patį Vilnių ir, labai galimas daiktas, į kitus Vilniaus kunigaikštijos miestus buvo atsiųsti Lenkijos valdininkai, storastos, kurie turėjo būti ir išorinė Lietuvos prijungimo prie Lenkijos išraiška[22]. Vilniaus storasta buvo paskirtas lenkas Klemensas Moskoževskis. Vilniaus kunigaikštijos pilyje buvo įkurdintos lenkų įgulos, kurios buvo storastų (capitaneus) žinioje.

Patekusiems į svetimas, nepažįstamas gyvenimo sąlygas Lenkijos storastoms reikėjo vadovų. Jogaila buvo per toli ir susižinojimas su juo buvo sunkus. Geografiškai artimiausias buvo jo brolis Trakų ir Polocko kunigaikštis Skirgaila – jo mylimiausias brolis, jo dešinioji ranka. Faktiškasis Jogailos pavaduotojas Lietuvos santykiuose su užsieniais Skirgaila buvo galingas Jogailos pasitikėjimu. Neturėdamas nei Vilniaus kunigaikštijos kunigaikščio, nei didžiojo Lietuvos kunigaikščio titulo, Skirgaila faktiškai valdė Lietuvą. Tačiau, iš paviršiaus žiūrint, Vilniaus kunigaikštijos šeimininkai buvo lenkų įgulos ir lenkų ponai.

Lenkų įsiviešpatavimas Lietuvoje ne tik erzino Lietuvos bajorų tautinius jausmus, bet lietė juos ir asmeniškai: dar neseniai jie supo didįjį kunigaikštį, buvo jo patarėjai ir pagalbininkai, buvo skiriami pilių komendantais ir kariuomenės vadais, o dabar staiga tapo nustumti nuo valstybės vairo ir sulyginti su Lietuvos provincijų bajorais.

[21] *Ten pat. P. 713.*

[22] *Plg. Kronika litewska. S. 31: „y było iemu [t.y. Vytautui] nužno y welmi bidno widety to, czoho peredtym nebywało w Litowskoy zemli, storonnym władeiuczy, welikim kniaženem Litowskim".*

Vytautas ir jo šalininkai, Lietuvos politiniai emigrantai, ryžosi pasinaudoti šiuo Lietuvos bajorijos nepasitenkinimu. Jiems atrodė, kad užtenka bajorijai mesti Lietuvos nepriklausomybės atstatymo šūkį, stoti jų priešakyje, ir laimėjimas bus tikras. Reikėjo tik pasirinkti tinkamą momentą, kad malšinti sukilimo negalėtų atvykti pats Jogaila su Lenkijos jėgomis.

Tokį patogų momentą Vytautas rado tada, kai Lenkija buvo karo su Vokiečių ordinu išvakarėse ir kai Skirgaila buvo išvykęs į Polocką, kur ruošėsi eiti į talką savo broliui Lengveniui, norinčiam su naugardėnais pulti Pskovą.

Plano vykdymą galėjo sutrukdyti Vokiečių ordinas įsiveržimu į Lietuvą. Buvo aišku, kad Skirgaila ir lenkų įgulos nepasiduos be pasipriešinimo, ir buvo bijoma, kad Ordinas, kurio santykiai su Jogaila, kaipo Lenkijos karaliumi, ir Skirgaila buvo labai įtempti, nepultų Lietuvos pasinaudojęs jos vidaus karu. Šiam planui įvykdyti arba bent palankiam neutralitetui reikėjo gauti iš Ordino paspirties. Po 1384 m. pabėgimo Vytautas buvo visus ryšius su Ordinu nutraukęs ir nebuvo davęs dar nė mažiausios progos parodyti, kad jis yra Lietuvos susijungimo su Lenkija priešas. Susižinojimui su Ordinu Vytautas gudriai pasinaudojo dar nuo 1384 m. buvusių pas jį karo belaisvių grafo von Rheinecko ir Markvardo von Saltzbacho pagalba. Jie turėjo išdėstyti Vytauto planus ir grįžti pas jį su Ordino atsakymu[23]. Ordinas nepasitikėjo Vytautu. Jis bijojo, kad nebūtų apgautas, manė, kad Vytautas bus sugalvojęs jam žabangas, ir, neduodamas nei teigiamo, nei neigiamo atsakymo, laukė. Vytautas suprato, jog Ordinas norėjo įsitikinti, ar Vytautas tikrai yra pradėjęs kovą su Skirgaila. Tokiu atsitikimu jo įsikišimas į kovą turėjo būti lemiamas faktorius. Vytautas ryžosi veikti be Ordino pagalbos, tikėdamasis bent nepakliūti tarp dviejų ugnių. Kovodamas su Jogaila ir Skirgaila, jis kartu darėsi Ordino talkininkas, ir Ordinas negalėjo, veikdamas prieš jį, lengvinti padėtį Jogailai.

Vytautas buvo sumanęs Vilnių paimti klasta. Jis norėjo įvesti į Vilnių savo ginkluotus šalininkus vežimuose su šienu prisidengdamas kažkokiomis iškilmėmis[24]. Tačiau sumanymas nepasisekė: jį išdavė Vytauto svainis Eišiškių kunigaikštis Sudimantas: pranešė apie tai Jogailos broliui Kaributui[25], kuris valdė iš Vytauto brolio Tautvilo atimtą Naugarduką. Pastarasis ėmėsi priemonių piliai apsaugoti. Vilniečiai tokiomis aplinkybėmis liko ramūs, nes jie, pasak Lietuvos kronikos, „buvo davę priesaiką Jogailai ir Skirgailai“[26]; Vytautui nebeliko kitos išeities, kaip kreiptis į Vokiečių ordino magistrą ir jam pasiduoti.

Vytautas nebebuvo toks nieko neturįs pabėgėlis kaip 1382 m., kada galėjo prisidengti tik tėvo vardu. Dabar jis galėjo į kovos lauką patraukti savo valdomų žemių – Gardino, Palenkės ir Voluinės – jėgas. Jis turėjo simpatikų ne tik Trakų, bet ir Vilniaus kunigaikštijoje, visi Žemaičiai, dar tuomet pagonys, stovėjo jo pusėje. Trumpai sakant, Vytautas jau buvo tokia galybė, kurios Ordinas nieku būdu negalėjo atstumti. Vytauto iškeltas šūkis – kova už nepriklausomą Lietuvą – suta-

23 *Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Bd. 2. S. 640.*

24 *Ordino prokuroras rašte Konstanco bažnytiniam susirinkimui rašė, kad Vytautas ten norėjęs atšvęsti savo sesers vestuves (žr.: SRP. Bd. 2. S. 640. Past. 1853), bet tai negalėjo būti, nes iš seserų neištekėjusi buvo likusi tik Ringailė. Neneigiant paties iškilmių fakto, galima manyti, kad tai galėjo būti kurios nors jo giminaitės vestuvės.*

25 Koneczny F. *Jagiełło i Witold. Cz. 1. S. 131.*

26 *Kronika litewska. S. 31.*

po su pačiais karščiausiais Vokiečių ordino troškimais. Lietuvos krikštas ir susijungimas su katalikiškąja Lenkija grėsė pačiai Ordino egzistencijai. Jis turėjo nustoti buvęs vienintelis krikščionių tikėjimo platintojas tarp pagonių, nustoti tos aureolės, kurią dar turėjo Vakarų ir Centro Europoje. Ordinas, atsidūręs tarp krikščioniškų kraštų, nebegaudamas paspirties iš kitur, turėjo virsti merdėjančiu politiniu organizmu. Vytauto sukilimo pasisekimas žadino jam tiek vilčių ateičiai, jog jis apsimetė visiškai užmiršęs „išdavimą", buvusį prieš penkerius metus. Po nepavykusio Vilniaus užėmimo nebebuvo jokių abejojimų, kad Lietuvoje prasidėjo naminis karas, kurio Ordinas visuomet taip pageidavo. Silpnesnės pusės palaikymas žadėjo jam daug didesnių nuolaidų jo naudai. Kai Vytautas iš Gardino pasiūlė Ordinui pasiduoti senomis sąlygomis[27], Ordinas nedvejodamas pasiskubino atnaujinti su juo ryšius. Preliminarinės derybos, kurios buvo vedamos per abiejų pusių įgaliotinius, pasibaigė susitarimu, kuris buvo ratifikuotas Vytauto ir Ordino magistro Konrado Zöllnerio von Rotensteino pasimatymo metu Prūsų žemės pasieny prie Lyko upės 1390 m. sausio 19 d. Yra likę tų laikų du oficialūs Vytauto duoti dokumentai. Viename jų jis kalba apie savo pasižadėjimą „tvirtai ir ištisai laikytis tų raštų ir priesaikų", kuriuos jis anksčiau davė Ordino magistrui Konradui Zölneriui von Rotensteinui[28], o antrame pasižadėjo užmokėti Ordinui už miltus ir kitus daiktus, kuriuos gaus iš Ordino praėjus vieneriems metams nuo šios sutarties pasirašymo dienos, jei jis to pareikalaus; nesusipratimams išvengti buvo susitarta, kad visi Vytauto reikalavimai bus siunčiami su jo antspaudais; jie turėjo būti pateisinamieji dokumentai atsiskaitymui[29]. Visus šiuos pasižadėjimus garantavo Vytauto svainis Jonas, Algimanto sūnus, Alšėnų kunigaikštis. Ką žadėjo Ordinas, nežinome, nes neturime magistro rašto, duoto savo kontragentui.

Visa sutartis, kiek matyti iš Vytauto dokumento, yra pilna neaiškumų. 1384 m. Vytautas reikalavo tik savo tėvonijos (patrimonium suum), t.y. Kęstučio valdytų žemių, ir už ją žadėjo būti Ordino vasalas. Dabar klausimas buvo keliamas kitaip: Vytautas nebesitenkino tėvonija, jis siekė Vilniaus kunigaikštijos ir drauge su tuo didžiojo Lietuvos kunigaikščio teisių. Kokie santykiai turėjo nusistovėti tarp abiejų kontragentų tuo atveju, jei Vytauto sumanymas būtų įgyvendintas, nebuvo numatyta. Antra vertus, 1384 m. Vytautas žadėjo Ordinui be jokių sąlygų perleisti Žemaičius ligi Nevėžio upės. Dabar apie šio krašto atidavimą Ordinui nieko negirdėti. Tų pačių metų gegužės 26 d. patys Žemaičiai, lyg visai suvereni šalis, pripažįstanti savo karaliumi Vytautą, pasirašė su Ordinu sutartį, kaip lygus su lygiu. Joje Žemaičiai žadėjo padėti karaliui Vytautui ir Ordinui prieš visus jų priešus; taip pat Ordinas pasižadėjo Vytautui ir Žemaičiams; buvo nustatomi laisvi prekybos santykiai tarp abiejų pusių ir numatoma mišri, susidedanti iš penkių žmonių iš kiekvienos pusės taikinimo komisija tarpusavio kivirčams spręsti[30]. Principinis klausimas – Lietuvos atitraukimas nuo susijungimo su Lenkija – taip buvo užvaldęs Ordino mintį, kad dėl jo buvo stengtasi nesigilinti į antraeilius klausimus, neerzinti nei Vytauto, nei jo sąjungininkų. Ordinas vis bijojo, kad Vytautas nepasprukų iš jo rankų, ir todėl rūpinosi turėti kiek ga-

[27] *Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Bd. 2. S. 640.*

[28] *CEV. P. 20. Dok. 63.*

[29] *Ten pat. P. 20. Dok. 64.*

[30] *Ten pat. P. 23–25. Dok. 67.*

lima daugiau garantijų. Jas turėjo sudaryti Vytautui artimi žmonės ir jo žemės. Vytautas turėjo pasiųsti įkaitais savo žmoną ir seserį Ringailę, brolį Žygimantą, brolio sūnų (nežinia, kas čia turima omeny), daugiau kaip šimtą įžymesnių kunigaikščių ir bajorų ir, be to, dar pakliuvusį jam į nelaisvę Smolensko kunigaikštį Glebą, Sviatoslavo sūnų[31]. Vėliau įkaitų skaičius dar padidėjo. Prie jų prisidėjo Vytauto brolis Tautvilas-Konradas su žmona, Belzo kunigaikštis Jurgis, Narimanto sūnus, Alšėnų kunigaikštis Jonas, Algimanto sūnus, su žmona ir vaikais ir daugelis kitų[32]. Visi jie buvo išskirstyti po įvairias Ordino pilis[33].

Iš savo miestų ir pilių Vytautas turėjo perleisti Ordinui Gardiną, kurio komendantu buvo paskirtas jau žinomas derybų tarpininkas Markvardas von Saltzbach, ir kelias kitas „rusų žemėse"[34], greičiausiai Ordinui kaimyninėje Palenkėje.

Tik taip visokeriopai apsidraudęs nuo netikėtumų, Ordinas suteikė Vytautui karinę pagalbą, su kuria jis dar tą patį 1390 m. pavasarį pradėjo savo tėvonijos atkariavimą. Traukdami iš Gardino Vilniaus kryptimi, Vytautas ir vokiečiai galėjo lengvai įsitikinti, koks populiarus buvo Vytautas ir jo šūkiai. Jis traukė pirmyn beveik nerasdamas pasipriešinimo. Pilys pasiduodavo Vytautui kaip savo viešpačiui, gyventojai teikė jam maisto ir pašaro; Kernavės pilies įgula pati sudegino pilį. Tik ties Maišiagala, kokie 20 km nuo Vilniaus, matyti, buvo pasipriešinta. Pilis buvo sudeginta, bet nežinia, ar Vytauto šalininkų pačioje pilyje, ar ją apgulusios kariuomenės. Dėl nenustatytų priežasčių Vytauto ir Ordino kariuomenė nesikėsino imti Vilniaus ir pasitraukė atgal į Prūsus. Šitas pasitraukimas sukėlė gausybę padarinių. Skirgaila ir Jogaila pradėjo kontrakciją – pirmasis iš Vilniaus, antrasis įsiveržęs į Palenkę ir Voluinę. Visos neseniai Vytauto valdytos žemės perėjo į Skirgailos ir Jogailos rankas. Po šešių savaičių apgulimo pasidavė Jogailai ir Gardinas, tvirčiausia Vytauto pilis[35]. Vytauto rankose liko tik Žemaičiai, kurie ir toliau turėjo būti jam atsparos punktas prieš Jogailą ir Skirgailą. Po šio pirmojo karinio nepasisekimo Ordinas ėmė ruošti didelį karo žygį prieš Jogailą. Jis nesiliovė skelbęs esant jį pagoniu, apgaviku, pasisavinusiu svetimą žmoną, ir ragino Vakarų Europos riterius stoti į kovą teisingumo vardan. Ordino kvietimas turėjo didelį pasisekimą. Iš visų kraštų rinkosi riteriai; tarp jų buvo Lankasterio grafo Jono vyresnysis sūnus Henrikas V, garsus prancūzų riteris Boucicault ir daugelis kitų. Susirinkimo vieta buvo paskirta ties Kaunu, kur prie Ordino ir jo svečių kariuomenės prisidėjo Vytautas su savo žemaičiais ir Livonijos magistras. Jungtinė armija, nugalėjusi bandžiusį pastoti jai kelią Skirgailą, pasiekė Vilnių. Miestas ir Žemutinė pilis greitai pakliuvo į sąjungininkų rankas, tačiau Aukštutinė pilis, kuri gerai buvo visa kuo aprūpinta ir kurios komendantas buvo Klemensas Moskoževskis, tvirtai laikėsi. Aukštutinės pilies apgulimas užsitęsė penkias savaites. Nors sąjungininkams netrūko maisto, kurį jiems vežė lietuviai aukštaičiai ir žemaičiai[36], tačiau jie bijojo sulaukti rudenio lietų, kurie darė Lietuvos kelius nepravažiuojamus, ir atsitraukė į Prūsus.

Ateinantiems 1391 m. Ordinas vėl ruošė žymų žygį

31 Johann von Posilge. *Chronik des Landes Preussen // SRP. Bd. 3. S. 162.*

32 *Ten pat. P. 163.*

33 *Ten pat. P. 168.*

34 *Ten pat. P. 162.*

35 *Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Bd. 2. S. 641.*

prieš Lietuvą Vakarų Europos riterius masindamas iškilminga puota. Svečių šį kartą susirinko tiek, kiek Ordinas ligi tol nebuvo matęs.

Po iškilmingos puotos, kurią ties Kaunu iš tikrųjų buvo suruošęs naujai išrinktas magistras Konradas Valenrodas, kariuomenė, pasidalinusi į du būrius, pasuko Vilniaus kryptimi. Šio žygio metu Vytautas su vokiečių pagalba paėmė Vilkmergės pilį (Wilkenbergą), o Ordino magistras – pilį, vadinamą Visevalde (Wissewalde). Trakai buvo Skirgailos sudeginti, kai prie jų artinosi Ordino kariuomenė. Ordino kariuomenė grįžo nepasiekusi Vilniaus. Jai pritrūko maisto ir pašaro, nes Skirgailos įsakymu visos gyvenamosios vietos, kur galėjo pasirodyti Ordino kariuomenė, buvo sudegintos.

Vienintelis apčiuopiamas šio didelio karo žygio rezultatas buvo Ritersverderio pilies prie senojo Kauno pastatymas[37]. Pilis buvo pavesta Vytautui. Čia jis apsigyveno su žmona, kuriai Ordinas leido pas jį sugrįžti. Ritersverderis pasidarė nauju Lietuvos politikos gyvenimo centru. Čia rinkosi visi Vytauto šalininkai. Iš jų susidarė toks žymus būrys, kad jis ryžosi tęsti karą su Jogaila ir Skirgaila be svetimos pagalbos. Vėlyvą 1391 m. rudenį Vytautas atėmė iš savo priešininkų Merkinę ir Gardiną. Pastarąjį atidavė Vytautui lietuviai, kurie drauge su lenkais buvo įguloje. Lenkus lietuviai suėmė ir uždarė bokšte. Lenkų neapykanta buvo tokia didelė, kad 15 suimtųjų buvo nužudyta, 3 pasiųsti Ordino magistrui. Iš Merkinės ir Gardino Vytauto kariuomenė plėtėsi toliau, pasiekė Lydą ir grėsė Naugardukui, kurį valdė Kaributas. Vėl įsigalėdamas Lietuvoje, Vytautas ėmė manyti apie ryšių su Ordinu nutraukimą ir tuo tikslu stengėsi atgauti visus po Ordino žemes išblaškytus įkaitus. Nesiliaudamas kovojęs su savo priešininkais, jisai galėjo savo reikalavimais nesukelti jokių įtarimų, nes turėjo svarbų argumentą jiems atgauti. Jis galėjo nurodyti, kad šalininkų išblaškymas yra laikomas kalinimu, nelaisve ir sunkinąs jo kovas. Pamažu Vytautui pavyko atgauti Smolensko kunigaikštį Glebą, kurį Ordinas labai brangino: jo išpirkimas galėjo būti Vytauto skolų laidavimas, seserį Ringailę, kunigaikštį Joną, Algimanto sūnų, ir kt. Liko tik vienas Žygimantas, kuris buvo laikomas Marienburgo pilyje. Ordinas, matyti, ėmė jausti kažką negero, kai jo būsimasis vasalas pasidarė, Ordino kronikininko žodžiais tariant, galingas[38] ir ėmė rūpintis savo sienų apsauga. Priešais Vytauto pilis – Gardiną ir Merkinę – Ordinas pastatė Naująjį Gardiną (Neu-Garten) (priešais lietuviškąjį Gardiną) ir Memburgą taip pat dešiniajame Nemuno krante, į šiaurę nuo Gardino, kaip spėja Vygando kronikos leidėjas Teodoras Hirsch, į vakarus nuo Pšelomo, kur anksčiau buvo Ordino pilis Ryngiebrast[39]. Abi pilys turėjo būti Vytauto veiksmų observacijos punktai.

Jeigu Vytauto įsigalėjimas atrodė esąs pavojingas vokiečiams, tai juo pavojingesnis jis rodėsi Jogailai. Be jo pagalbos Skirgaila buvo bejėgis kovoti su savo priešininku. Vytauto siunčiami būriai pasiekdavo tolimiausius etnografinės Lietuvos kampus ir užimdavo juos jo vardu. Taip 1392 m. pavasarį Rytų Lietuvoje buvo už-

[36] Johann von Posilge. *Chronik des Landes Preussen // SRP. Bd. 3. S. 166: „In deme here was genug futers und spyse von fleysche und mels, das dy Littowen und Samaythin czufurten".*

[37] *Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Bd. 2. S. 645.*

[38] Johann von Posilge. *Chronik des Landes Preussen // SRP. Bd. 3. S. 279.*

[39] *Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Bd. 2. S. 647.*

imta pilis Welsanen, kuri, spėjama, buvusi Švenčionys[40]. Jau pusė Lietuvos atsirado jo rankose. Tais pačiais metais Vytautui pasidavė ir Polocko kunigaikštija, kurią Skirgaila valdė per savo vietininkus[41].

Polocko pasidavimas Jogailai buvo dar didesnis politinis smūgis negu Lietuvos užėmimas. Per Polocką Vytautas galėjo palaikyti betarpiškus ryšius su Maskvos kunigaikščiu Vasyliumi, kuris užėmė sostą 1389 m., jo tėvui Dimitrui Doniškiui mirus, ir 1390 m. buvo vedęs Vytauto dukterį Sofiją. Galima buvo laukti aktyvaus Maskvos kunigaikščio įsikišimo į Vytauto ir Jogailos tarpusavio karą, o tai kėlė Jogailos valdžiai didelį pavojų. Skirgaila, dešinioji Jogailos ranka, buvo labai nepopuliarus Lietuvoje; lietuviai jo neapkentė dėl pravoslavų tikėjimo, dėl žiaurumo, dėl vaidmens Kęstučio žuvime ir dėl glaudaus bendradarbiavimo su lenkais; kaip parodė Polocko pasidavimas, jis negalėjo pasiremti ir Lietuvos rusais, šie taip pat juo nepasitikėjo. Valdyti Lietuvą su lenkų kariuomenės pagalba nebebuvo vilties, nes lenkų įgulos galėjo būti išpjautos lietuvių ir rusų, kaip parodė Gardino istorija. Grįžti į Lietuvą ir vadovauti kovoms su Vytautu bei jį remiančiu Vokiečių ordinu Jogaila taip pat negalėjo, nes Lenkijoje virte virė partijų kovos ir santykiai su Ordinu taip pat buvo įtempti, kad kiekvieną momentą galėjo prasidėti atviras karas. Net jei jis ir būtų grįžęs, nebūtų galėjęs padėties išgelbėti: 1390 ir 1391 m. Ordino suorganizuoti karo žygiai prieš Lietuvą rodė, kad karas su Jogaila buvo labai populiarus Vakarų ir Centro Europoje, kad Ordinas galėjo naudotis vis gausingai pas jį atvykstančių svečių pagalba ir kad Jogailą palaikančios Lietuvos dalies jėgos turėjo galų gale išsisemti. Viskas vertė jį ieškoti naujų priemonių savo valdžiai išlaikyti.

Lietuvos valdymo pertvarkymo klausimas buvo iškilęs dar 1391 m. Apie tai galima spręsti iš vieno įdomaus likusio dokumento. Tai Jogailos duotas Korčine, Lenkijoje, į kur buvo pakviestas Skirgaila, pasižadėjimas, kad jis neatiduos Vilniaus, Vitebsko, Gardino ir Merkinės nei savo broliui, nei kam kitam nei amžinai, nei laikinai[42]. Dokumento davimas atrodytų visiškai keistas ir nesuprantamas, jei nebūtų turėta galvoje pastatyti ką nors Lietuvoje į Jogailos vietą. Nieku būdu nemanyta visas šias pilis atiduoti Vytautui. Jį tais laikais dar norėta visiškai sunaikinti. Matyt, turėtas minty Jogailos jaunesnysis brolis Vygantas-Aleksandras, vedęs Opolės kunigaikščio Vladislovo dukterį ir gavęs iš jo valdyti ligi savo gyvos galvos Dobrynės žemę. Vygantas buvo katalikas ir karštas Lenkijos šalininkas. Juo galėjo labai pasitikėti Lenkijos ponai. Apie Vyganto paskyrimą didžiojo Lietuvos kunigaikščio vieton yra likusi ir istorinė tradicija[43]. Kadangi jis turėjo Lietuvoje Kernavę ir buvo politiškai silpnutis, tai jam norėta duoti aprūpinimą iš tų žemių, kurias tiesiogiai valdė Jogaila – Vilnių ir iš dalies Vitebską (pastarasis buvo atiduotas Jogailos motinai ligi jos gyvos galvos) ir svarbias Lietuvos pilis – Merkinę ir Gardiną, – kurios buvo atimtos iš Vytauto. Kitą Vytauto tėvonijos dalį – Palenkę – Jogaila tais pačiais 1391 m. atidavė Mazovijos kunigaikščiui Janušui[44].

Lenkijoje, kaip ne kartą esu minėjęs, ėjo kova tarp

[40] *Ten pat. P. 617. Past. 1934.*

[41] *Kronika litewska. S. 31.*

[42] *CEXV. T. 1. P. 15. Dok. 17. Čia klaidingai paminėtas Barten vietoje Gartensem (žr. Skarbiec diplomatów. T. 1. S. 290. Dok. 611).*

[43] Koneczny F. *Jagiełło i Witold. S. 149.*

[44] *Kodeks Mazowiecki. N 120. Cit. iš:* Koneczny F. *Jagiełło i Witold. P. 149.*

dviejų partijų – jų viena buvo pasiryžusi kovoti su Ordinu, norėdama atsiimti iš jo tas žemes, kurios buvo perleistos karaliaus Kazimiero Didžiojo Kališo sutartimi 1343 m.; o antra, matydama Lietuvą paskendusią tarpusavio kare, laikė dabartinį momentą esant nepatogų. Jos priešakyje stovėjo Lenkijos magnatas Sendzivojus iš Šubino, Kališo vaivada. Šiai partijai simpatizavo ir Mazovijos kunigaikštis Ziemovitas, buvęs kandidatas į Lenkijos karalius.

Ordinas, užimtas karu su Jogaila ir Skirgaila Lietuvoje, visokiais būdais stengėsi palaikyti taiką su Lenkija. 1390 m., mirus Konradui Zöllneriui von Rotensteinui, magistro pavaduotojas, didysis komtūras, Konradas Valenrodas išleido manifestą, kuriame pareiškė, kad Ordinas kovojąs su lietuviais ir su pagonimis ir platinąs krikščionybę, o su Lenkija norįs palaikyti draugingus santykius[45], taikos santykius su Sendzivojaus iš Šubino partija, kad tik atitrauktų Lenkiją nuo pagalbos teikimo Jogailos ir Skirgailos Lietuvai. Valenrodo ir Sendzivojaus pastangomis 1391 m. liepos mėnesį mėginta net suorganizuoti Lenkijos ir Ordino įgaliotinių suvažiavimą nesusipratimams aptarti.

Politinė padėtis griežtai pasikeitė pačioje 1392 m. pradžioje. Vytauto kariniai laimėjimai Lietuvoje atpalaidavo Ordino rankas rytuose. Tarp Ordino ir Lenkijos iškilo visai netikėtas kivirčas. 1391 m. mirė kunigaikštis Vygantas-Aleksandras, spėjamas kandidatas į Jogailos pavaduotojus Lietuvoje, ir jo valdyta Dobrynės žemė grįžo jo uošviui Opolės kunigaikščiui Vladislovui. Pastarasis ją buvo gavęs iš Lenkijos ir Vengrijos karaliaus Liudviko kaip leną, priklausantį Lenkijos karūnai.

Nepaisydamas šios aplinkybės, kunigaikštis Vladislovas su Vengrijos karaliaus Zigmanto Liuksemburgo, kuris vis dar nebuvo atsisakęs savo teisių į Lenkijos karūną, žinia ir pritarimu įkeitė Dobrynę, lyg tai būtų buvusi visiška jo nuosavybė, už 50 000 vengriškųjų auksinų Vokiečių ordinui, atleido gyventojus nuo visokių prievolių savo naudai ir net privertė miestiečius savo akivaizdoje prisiekti Ordinui ištikimybę. Tuo būdu viena iš grynai lenkiškų žemių nejučiomis perėjo į Ordino rankas.

Maža to, tas pats kunigaikštis Vladislovas iš Opolės su savo globėju Zigmantu Liuksemburgu buvo aptaręs Lenkijos užkariavimą ir pasidalijimą. Šioje akcijoje turėjo dalyvauti ir kiti Liuksemburgų giminės nariai – Zigmanto brolis Čekijos karalius Venceslovas, jų giminaičiai – Mazovijos markgrafas Jodokas ir Gorlicės kunigaikštis Jonas – ir buvusio Lenkų karalienės sužadėtinio Vilhelmo dėdė Austrijos hercogas Albrechtas[46]. Kunigaikštis Vladislovas siekė pritraukti į koaliciją ir Vokiečių ordiną. Naujai išrinktas magistras Konradas Valenrodas priėmė pasiūlymą palankiai, bet pažadėjo Lenkiją pulti tik po to, kai jau bus prasidėję karo veiksmai tarp Vengrų karaliaus ir Lenkijos.

Šis Vladislovo iš Opolės ir Zigmanto Liuksemburgo planas grėsė pačiai Lenkų karalystės egzistencijai. Jis buvo svarbiausias akstinas, vertęs Jogailą ir Jadvygą bet kokia kaina susitaikyti su Vytautu ir visas savo valstybės pajėgas nukreipti prieš ruošiamą koaliciją.

Slaptoms deryboms su Vytautu vesti buvo parinktas Mazovijos kunigaikštis, Plocko vyskupas elektas Henrikas. Parinkimas buvo tikslus: iš vienos pusės, Henrikas buvo šiek tiek surištas giminingumo ryšiais su Vy-

[45] *CDP. Königsberg, 1853. Bd. 4. S. 119. Dok. 83.*

[46] *Ten pat. P. 158–159. Dok. 110.*

tautu, nes pastarojo sesuo Danutė buvo ištekėjusi už Henriko brolio Janušo; iš antros pusės, Mazovijos kunigaikščių šeima palaikė draugingus ryšius su Ordinu ir vienas jos narių, kunigaikštis Ziemovitas, priklausė Sendzivojaus iš Šubino partijai, kuri stengėsi vengti karo[47]. Kunigaikštis Henrikas vyko su oficialiu taikos Ordinui pasiūlymu iš Jogailos pusės. Jam pareiškus savo kelionės tikslą Christburgo ir Balgos komtūrams, jis buvo pasiųstas stačiai pas Vytautą į Marienverderį. Čia vyskupas susipažino su Vytauto seserimi ir ją įsimylėjo. Radęs jos palankumą, jis paprašė jos rankos. Sutuoktuvėms tebuvo viena kliūtis – Henrikas buvo dvasininkas. Vedyboms buvo reikalingas popiežiaus dispensas. Viduramžių laikais tokie dispensai buvo reikalaujami daug dažniau negu mūsų laikais ir jų išrūpinimas buvo labai įprastas dalykas. Dažnai jie buvo prašomi jau po įvykusio fakto. Taip atsitiko ir dabar. Marienverderyje buvo atšvęstos Henriko sutuoktuvės su Ringaile. Šiomis aplinkybėmis ilgas Jogailos pasiuntinio viešėjimas Marienverderyje (jis buvo labai reikalingas sunkioms pertrakcijoms sėkmingai baigti) negalėjo sukelti Ordino įtarimo. Pati derybų eiga mums nežinoma. Žinomi yra tik jų rezultatai. Vytautui buvo pažadėta ne tik visos jo tėvonijos – Trakų kunigaikštijos, Gardino ir Palenkės žemių – grąžinimas, bet ir atidavimas tų kraštų, kuriuos pats Jogaila valdė Lietuvoje, ir Voluinės, kuri buvo Vytautui duota, bet po jo sukilimo atimta. Kadangi Vytautui priklausė ir Žemaičiai, kuriais jis daugiausia rėmėsi kovoje su Jogaila ir Skirgaila, tai jam tuo būdu turėjo pereiti visos žemės, kurias kitados buvo valdę Algirdas, Kęstutis ir Liubartas. Skirgaila turėjo būti visiškai pašalintas iš etnografinės Lietuvos. Jogailos pasiūlymas tenkino visus jo priešininko reikalavimus su viena sąlyga: Vytautas turėjo duodamas žemes valdyti nuo Jogailos priklausomas, kaipo jo įgaliotinis. Vytautui vėl iškilo dilema, kaip ir 1384 m., – tęsti karą toliau su Ordino pagalba ir viltis kada nors pasiekti savo tikslą, bet pasilikti Ordino vasalu, ar priimti Jogailos pasiūlymą, kuris teikė iš karto visų jo planų materialinį realizavimą, ir pripažinti save Lenkijos vasalu. Dvejoti galėjo tik dėl vieno dalyko: ar Jogaila ištesės, ar ne savo pažadus. Tik gavęs iš pastarojo visišką garantiją, jis ryžosi antrą kartą nutraukti ryšius su Ordinu.

Dar 1392 m. pradžioje Vytautas buvo paskelbęs norįs daryti didelį žygį prieš Jogailos ir Skirgailos valdomą Lietuvą ir kvietęs svečius į talką. Pas jį buvo susirinkę nemažai riterių iš Vakarų Europos, ir jam padėti buvo pasiųstas Ordino kariuomenės būrys.

Kai derybos su Jogaila buvo laimingai baigtos, Vytautas išvyko į laukiamą karą. Ėjo, matyti, Gardino kryptimi. Priėjęs Šešupę, jis staiga pakeitė savo frontą. Vokiečių kariuomenės dalis, kurioje buvo keli Ordino broliai, buvo staiga nuginkluota ir areštuota, o svečiams pasiūlyta grįžti atgal, iš kur jie buvo atvykę. Vienas iš anglų pasisiūlė pasilikti pas Vytautą, bet šis nesutiko. Vytautas norėjo patraukti į savo pusę tik Markvardą von Saltzbachą, žadėdamas jį paskirti savo pilies komendantu, bet šis išdidžiai atsisakė[48]. Sugrįžęs atgal į Marienverderį, Vytautas sudegino šią pilį; paskum pasiskubino į Metemburgą ir Neu-Garteną ir juos pavertė pelenų ir griuvėsių krūva.

Vytautas vyko į tėvų žemę su visais įkaitais, išskyrus brolį Žygimantą, laikomą Marienburge, sunaikinęs visa, kas galėjo priminti dar neseną jo bendradarbiavimą su Ordinu.

[47] Koneczny F. *Jagiełło i Witold. S. 143.*

[48] *Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Bd. 2. S. 648.*

Vienintelė Vytautą liūdinanti aplinkybė buvo jo jauniausiojo brolio Žygimanto likimas. Iš visų gana gausingų Kęstučio sūnų jis vienas, neskaitant Vytauto, buvo dar gyvas ir nuo 1384 m. buvo laikomas Vytauto įpėdiniu. Tautvilas-Konradas, su kuriuo Vytautas buvo išbėgęs iš Lietuvos 1382 m., žuvo Vilniuje jo apgulimo metu 1390 m. Kiti broliai buvo išmirę anksčiau. Buvo laukiama, kad apviltas Ordinas gali iš keršto Žygimantą nužudyti. Vėliau pasirodė, kad Vytauto ir šeimynos baimė buvo perdėta. Ordinas, kuris buvo suktumo ir dviveidiškumo politikos meisteris, jautė, kad Žygimantas – labai brangus įkaitas, kuris ateity kitomis politinėmis sąlygomis jam gali būti labai naudingas. Todėl jis mokėjo sutramdyti keršto jausmus ir pasitenkinti tik tuo, kad Žygimantas buvo įmestas į sunkaus režimo kalėjimą ir ten laikomas.

Vytautas grįžo į Lietuvą kaipo triumfatorius. Jo pasitikti ir palydėti į Vilnių atvyko Jaska Olesnickis, kuris nuo 1390 m. buvo paskirtas Vilniaus storasta (vietoj atšaukto iš šios vietos Klemenso Moskoževskio) ir net Jogailos įgaliotiniu Lietuvai. Gedimino pilyje Vytauto laukė iškilmingas sutikimas. Nesidžiaugė šituo sugrįžimu tik Skirgaila. Dar taip neseniai buvo gavęs iš Jogailos formalų užtikrinimą, kad visos kalbos ar gandai apie politines reformas Lietuvoje yra be pagrindo, kad Jogaila niekam neatiduos didžiųjų Lietuvos kunigaikščių sostinės nei amžinai, nei laikinai laikyti, o dabar pasirodė, kad ji atiduodama nepermaldaujamam jo priešui, greičiausiai be Skirgailos žinios, nes joks dokumentas neskelbia, jog jis dalyvavo pasitarimuose ar net iškilmėse.

Vytautui teliko palaukti sutarto Jogailos ir Jadvygos atvykimo į Lietuvą ir Mazovijos kunigaikščio Henriko jų vardu padarytos sutarties ratifikavimo. Ir Vytautui, ir jį palaikančiai Lietuvai turėjo prasidėti nauji laikai.

LEIDINIŲ APIE VYTAUTĄ RECENZIJOS

Norkus J. *Vytautas, didysis Lietuvos kunigaikštis: Istorijos skaitymai, Jo mirčiai, sukakus 500 metų, paminėti. 1430–1930. Spaudos Fondo leidinys. Kaunas, 1930 – Vytauto Didžiojo – metai. 56 p.*

Tai bene bus pirmutinė vadinamosios lietuvių „vytautinės" literatūros kregždė. Ji pasirodė su didele viltimi užkariauti vaikų literatūros rinką. Iš išorės knygutė atrodo švariai: graži spauda, neblogas popierius, daugybė iliustracijų. Visa tai gana retas reiškinys mūsų istorinėje literatūroje. Deja, turinys toli gražu neatitinka išorinės išvaizdos. Autorius, matyti, kėlė sau uždavinį lengva, visiems prieinama forma atpasakoti Lietuvos didvyrio žygius, jį populiarinti. Tačiau populiarinimas tik tada gali nusisekti, jei autorius gerai pažįsta tą dalyką, kurį imasi dėstyti. Priešingai gali išeiti ne populiarizacija, o tik kompromitacija. Yra neleistina, prisidengus populiaria atpasakojamojo dalyko forma, skleisti iškraipytus, neteisingai nušviestus faktus. Nesvarbu, ar autorius rašomąjį darbelį bus pavadinęs istorija, ar istorijos skaitymais. Vienu ir kitu atveju jis privalo nenusidėti istorijos mokslo jau nustatytiems faktams.

Aukščiau užvardytą savo kūrinį gerb. autorius yra sudaręs sulipdymo keliu: vieną jo dalį jis yra pasiėmęs iš dr. J.Basanavičiaus verstos ir išleistos „Grovo Kyburg'o kelionės Lietuvon 1397 m." (tai sudaro knygutės p. 24–38), o kitą yra pats parašęs.

Pasiskolintoje darbelio dalyje autorius mini, kad Kauno ir Vilniaus gyvenimo aprašymą (mano nurodytuose puslapiuose) yra paėmęs iš „lenkų istoriko Narbuto". Visa, kas pasakojama, esą „pasakoja pats Narbutas kryžiuočių pasiuntinių" vardu. Autorius čia yra padaręs dvigubą klaidą: viena, aprašymą jis yra ėmęs ne iš paties Narbuto (slaviškai „Narbutt"), o iš dr. J. Basanavičiaus vertimo, ir tai užmiršo savo knygelėje pažymėti; antra, Teodoras Narbutas labai aiškiai pasisako, kad jis „Grovo Kyburg'o kelionės" dienyną buvo gavęs iš buv. Vilniaus universiteto profesoriaus Onacevičiaus[1] jau išverstą iš originalo rankraščio ir paties Onacevičiaus ranka perrašytą. Dr. J. Basanavičius savo lietuviško vertimo „Pratarmėje" yra davęs ir šį T. Narbuto paaiškinimą. Gaila, kad autorius šios pastabos nebuvo pastebėjęs nei lenkiškame originale, nei lietuviškame vertime ir yra prirašęs pačiam T. Narbutui tai, ko anas nebuvo sakęs. Stebėtina yra, kad knygelės autorius patį mūsų didįjį istoriką vadina „lenkų istoriku". Tiesa, Narbutas rašė lenkų kalba, bet tai dar nereiškia, kad jis pats būtų buvęs lenkas ir rašęs lenkų dvasia. Autorius, rodosi, turėjo žinoti, su kokia meile žiūri „Dzieje narodu litewskiego" autorius į savo, o ne lenkų tautos praeitį ir gailisi, kad lietuvių susidėjimas su svetimtaučių lenkų tauta pražudęs lietuvių sukurtą valstybę: „Lietuva galėjo tikėtis amžino gyvenimo, ir iš tikrųjų mūsų akys būtų mačiusios tas jos viltis neužgesusias, jei ji nebūtų susijungusi su kitos giminės tauta, nuolat paskendusia politinėje netvarkoje, nuo kurios sunkumo pati galų gale puldama, savo griuvėsiais prispaudė susijungusias su ja šalis"[2]. Šitokius širdgėlos žodžius, kalbėdamas apie savo tautos praeitį, galėjo pareikšti tik Lietuvos patriotas.

Pats Kyburgo kelionės aprašymas yra labai įdomus, vis vien, ar jis buvo paties Onacevičiaus sugalvotas, ar jo tik išverstas iš vokiečių rankraščio. Jo autorius gana gerai pažino Vytauto laikus ir gana teisingai apibūdino dviejų svarbiausių tuometinių Lietuvos miestų, Vilniaus ir Kauno, gyvenimą. Blogiausiu atveju, t.y. jei „Kelionė" būtų buvusi paties Onacevičiaus kūrinys, į jį tektų žiūrėti kaipo į istorinio romano dalį. Todėl jo įdėjimas dar negali patiems istoriniams skaitymams pakenkti.

Paties autoriaus parašytoje kūrinio dalyje pirmiausia randame įžangą, pavadintą „Prieš Vytauto laikus", kurioje jis stengiasi apibūdinti Lietuvos politinį ir socialinį išsiplėtojimą. Tai jam visai nepasisekė: čia supainioti ne tik pačių lietuvių gyvenimo įvairiais šimtmečiais, nuo seniausių laikų ligi XVI šimtmečio imtinai, bruožai, bet kai kas paimta ir iš kitų tautų gyvenimo, pavyzdžiui, Lietuvos teisė nežinojo dėsnio, kad skolininkai už skolų nesumokėjimą galėtų būti paverčiami vergais (žr. Pirmąjį (1529) Lietuvos Statutą, skyrius XI, § 13: „Nevolnicy majut byti četverakich pričin"). Pavergimą už skolų nesumokėjimą žinojo senovės rusų teisė (pagal „Russkaja pravda").

Visiškai nepalietęs Lietuvos politinės santvarkos Algirdo ir Kęstučio valdymo laikais ir nenurodęs Lietuvos valstybėje pasireiškusių politinių ir tikybinių tendenci-

[1] Narbutt T. *Pomniejsze pisma...* S. 133.

[2] Narbutt T. *Dzieje...* T. 4. S. 30.

jų, autorius nedavė fono, kuriame išsiplėtojo kovos tarp Jogailos ir Kęstučio, pasibaigusios traginga pastarojo mirtimi, ir vėliau kovos tarp Jogailos ir Vytauto. Nei teisinė, nei faktinė Kęstučio padėtis nepaaiškinta, ir todėl nežinia, kas buvo XIV šimtmečio antrojoje pusėje didysis Lietuvos kunigaikštis – Algirdas ar Kęstutis. Kadangi pačiame autoriaus atpasakojime Algirdo asmuo nepaliestas, išskyrus tik paminėjimą, kad jis mirė 1377 m., ir kadangi kalbama tik apie Kęstutį ir jo kovas, tai atrodo, lyg pats Kęstutis ir buvo visą laiką didysis Lietuvos kunigaikštis.

Skyrely „Jaunosios Vytauto dienos" pasitaiko posakių, kurie kelia nusistebėjimą: autorius kategoriškai tvirtina Vytautą gimus 1350 m., nežinia, iš kur paėmęs šią datą; toliau jis sako, kad „Kęstutis 1363 m. jau ėmė su savimi, traukdamas ant kryžiuočių [...] apie penkiolika metų teturintį sūnų". Čia autorius ir naivus, ir blogai skaičiuoja. Toliau autorius sako: „Dvidešimts dviejų metų sulaukusiam Vytautui tėvas pavedė Gardino kraštą, o ateity rengėsi ir visą savo valdžią palikti" (p. 15). Autoriaus nesiorientavimas Lietuvos politinėje santvarkoje XIV šimtmety privedė jį prie nepamatuoto tvirtinimo apie Gardino krašto pavedimą 22 metus teturinčiam Vytautui ir dar prie keistesnio pasakymo, kad Kęstutis norėjęs jam ir „visą savo valdžią palikti", jei manysim, kaip tai išeina iš autoriaus dėstymo, kad Kęstutis buvo didysis Lietuvos kunigaikštis.

Susipainiojimas politiniuose Lietuvos dalykuose pastūmė autorių dar prie keistesnio posakio: „1377 m. mirė Algirdas. Kęstučiui patariant, didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu išrinko mirusio Algirdo sūnų Jogailą". Nesuprantu, ar čia lapsus linguae, ar ignorancija. Ką norėta pasakyti? Kam Kęstutis davinėjo patarimus? Kuriam valstybės organui priklausė didžiojo kunigaikščio rinkimas? Įsigilinęs kiek didėliau į Lietuvos XIV šimtmečio istoriją, autorius būtų galėjęs prisiminti ar sužinoti apie Kęstučio ir Algirdo sutartį dėl aukščiausiosios Lietuvos valdžios sutvarkymo po jų mirties ir būtų išvengęs nedovanotino lapsuso.

Labai naiviai autorius pavaizdavo Vytauto pabėgimą iš Krėvos kalėjimo, laikydamas tą pabėgimą karžygės nuopelnu, kuri puolusi Vytautui po kojų ir jį įkalbėjusi gelbėti savo gyvybę. Autorius davė net ištisą Vytauto ir tos mergelės dialogą.

Kalbėdamas apie Vytauto kovą su Jogaila po to, kai Vytautas pirmą kartą buvo nubėgęs į Ordiną, autorius taip pat daro ne vieną lapsusą. Jo žodžiais, 1383 m., po Vytauto pasikrikštijimo, „Ordinas tuomet pavedė Vytautui valdyti Lietuvos pakraščius ir naujai pastatytą Kauno pilį" (p. 19). Aš čia vėl kelčiau tokius pat nusistebėjimo klausimus: ar čia faktų nežinojimas, ar nelaimingi posakiai?

Ordinas su Vytautu 1383 m. surengė didelį karo žygį, kurio metu paėmė Trakus ir apgulė Vilnių. Kadangi Ordino kariuomenė buvo maisto pasiėmusi tik vienuolikai dienų, tai ji nesiryžo ilgiau stovėti prie Vilniaus ir skubiai pasitraukė atgal. Jogaila su Skirgaila greitai po to paėmė Trakus, kur buvo pastatyta Vytauto šalininkų ir vokiečių įgula. Jokios teritorijos Vokiečių ordinas 1383 m. nebuvo užkariavęs, bent niekur rytiniame Nemuno krante jis nebuvo palikęs savo įgulų. Taigi nieku būdu jis negalėjo Vytautui pavesti valdyti Lietuvos pakraščių. Vytautui gyventi buvo paskirta nedidelė Ordino pilis – Marienburgas, pastatyta Nemuno saloje, netoli Dubysos žiočių[3].

Per šių metų karo žygį Kaunas buvo likęs visai nuo-

[3] *SRP. Bd. 3. S. 128.*

šaliai ir nebuvo visiškai paliestas. Kaunas buvo Ordino ir Vytauto užpultas ir sugriautas tik 1384 m. gegužės mėnesį. Po to Ordinas ėmė statyti naują pilį, priešais senąjį Kauną, kurią pavadino Marienverderiu (t. y. Marijos sala).

Skirsnyje „Kovos dėl Žemaičių" pilna istorijos faktų iškraipymų ir stačiai nesąmonių. Pavyzdžiui, „1382 m. tą kraštą [t.y. Žemaičius] pavedė Ordinui Jogaila, o 1384 m. iki Dubysos atidavė Vytautas" (p. 40). Neaišku, ar Jogaila buvo sutikęs atiduoti Ordinui visus Žemaičius, ar tik jų dalį. Iš tikrųjų pagal 1382 m. sutartį Jogaila sutiko perleisti Ordinui Žemaičius ligi Dubysos, o Vytautas sutiko perleisti juos ligi Nevėžio. Toliau, kalbant apie Žemaičius, matyti ryški autoriaus painiava. Vytautas tai atsiiminėja juos, tai vėl atiduoda Ordinui. Toks pat dalyko nežinojimas matyti ir tada, kai autorius kalba apie mūšį prie Tanenbergo.

Nė pusės žodžio autorius nepasakė apie Švitrigailos sukilimus, apie Vytauto sutartis su Lenkija ir apie jo pastangas atpalaiduoti Lietuvą nuo varžančių politinių ryšių. Visa tai sudaro labai neteisingą Vytauto viešpatavimo Lietuvoje vaizdą. Tokie rašinėliai ne tik negali pagilinti Lietuvos visuomenėje istorinių žinių, bet dar be reikalo ją klaidina. Nors mums ir labai trūksta istorinio turinio knygų, bet man rodosi, kad geriau būtų, jei panašūs kūriniai visai nesirodytų.

Vytautas Vilniuje: Dvylikos metų Lietuvos nepriklausomybės atgijimo sukaktuvėms paminėti. Šaulių sąjungos leidinys. Kaunas, 1930 – Vytauto Didžiojo m. vasario 16 d. 31 p.

„Vytautas Vilniuje" yra nedidelė brošiūra, apimanti Vytauto gyvenimo laikotarpį ligi 1392 m., kai jis po antrojo pabėgimo į Vokiečių ordiną vėl susitaikė su didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, dabar jau ir Lenkų karalium Jogaila ir gavo iš jo rankų valdyti jo vardu visas Lietuvos valstybės žemes.

Knygelės autorius nepažymėtas, jis yra pasirašęs tik viena raide *J*.

Knygutė, regis, buvo išleista masėms naudotis. Jos parengime jaučiamas didelis skubotumas. Tatai matyti ir iš spaudos, ir iš lankstymo. O gaila! Jos autorius mokėjo parodyti ir rimtą dalyko žinojimą ir sugebėjimą dėstyti labai populiaria, visiems prieinama forma. Autoriui yra gerai žinomi Vytauto laikų šaltiniai, ir jis jais pirmiausia naudojasi, nors retai juos mini. Šita aplinkybė duoda šiam nedideliam kūrinėliui didesnę mokslinę vertę, negu paprastai yra laukiama iš populiarių raštų, parašytų dažniausiai nespecialistų. Ne su visais autoriaus tvirtinimais galiu sutikti. Autorius visai teisingai Kęstučio sutuoktuves su vaidilute Birute laiko romantiška legenda, patekusia iš dainų į vėlesniais laikais sudarytą metraštį, nors neabejoja, kad Vytautas tikrai buvo gimęs iš Kęstučio ir Birutės. Vytauto jaunystė praėjo labai švelnios šeimos nuotaikoje, jis ten sustiprėjo dvasiškai, o tai leido jam vėliau lengviau kovoti su gyvenimo kliūtimis.

Man rodos, augimas harmoningai gyvenančioje lietuviškoje šeimoje ne tiek lengvino jam būsimas gyvenimo kliūtis, kiek glaudžiai susiejo jį su lietuvių tauta, nes girdėdamas tėvo rūmuose tik lietuvių kalbą jis labiau prisirišo prie savo tautos, dėl kurios interesų vėliau ypatingai sielojosi ir kuriais rūpinosi.

Vytauto ir Jogailos kovų priežastimi autorius laiko suktą Jogailos politiką, Jogailos klastingumą. Man rodosi, kad kivirčas tarp Jogailos ir Kęstučio, vėliau tarp Jogailos ir Vytauto glūdėjo daug giliau. Jo šaknų reikia ieškoti ir pačioje XIV šimtmečio Lietuvos valstybinėje santvarkoje, ir tose kultūrinėse bei politi-

nėse tendencijose, kurios ėmė reikštis Lietuvoje. Jogailos klastingumas buvo ne kovos priežastis, o tik savotiškas metodas savo tikslams pasiekti. Vylius ir klastingumas nebuvo charakteringiausi Jogailos bruožai jo tolesniame gyvenime.

Jau pirmąsias Vytauto kovas sąjungoje su Ordinu autorius vaizduoja kaip „kovas dėl Lietuvos sostinės Vilniaus, nes nuo Gedimino laikų įsivyravo mūsų žmonėse ta nuomonė – jei nori Lietuvos, tai užvaldyk Vilnių" (p. 12). Man rodosi, šitoks tvirtinimas yra klaidingas ir klaidingas todėl, kad autorius remiasi netikra premisa: jis vaizduoja kovą tarp Vytauto ir Jogailos dėl valdžios; iš to išplaukia, kad Vytautas, norėdamas atimti iš savo priešininko valdžią, turėjo atimti iš jo sostinę ir pats ten apsistoti. Iš tikrųjų Kęstučio sūnus, dar sėdėdamas Krėvos kalėjime, reikalavo, kad Jogaila atstatytų tik politinę tvarką, buvusią Algirdo ir Kęstučio laikais ir turėjusią, pagal šių dviejų brolių sutartį, likti prie jų sūnų Jogailos ir Vytauto. Radęs prieglaudą Vokiečių ordine, Vytautas siekė tų pačių tikslų. Šiuo metu Vytautas apie didžiojo Lietuvos kunigaikščio sostą dar nesvajojo. Mintys apie Vilniaus kunigaikštiją ir sujungtą su ja didžiojo Lietuvos kunigaikščio valdžią atsirado daug vėliau, po antrojo pabėgimo pas vokiečius, visai kitokiomis politinėmis aplinkybėmis. 1383 m. žygis prieš Vilnių turėjo tikslą priversti Jogailą nusileisti ir grąžinti Vytautui tas žemes, kurios jam priklausė pagal jų abiejų tėvų sutartį ir kurias Jogaila buvo pažadėjęs atiduoti Kęstučiui prieš šio tragingą mirtį. Ir susitarimas tarp Vytauto ir Jogailos, įvykęs 1384 m., neabejotinai išėjo iš principinio Jogailos pasižadėjimo restauruoti anksčiau buvusią politinę Lietuvos santvarką. Antrąkart Vytautas pabėgo pas vokiečius kaip tik dėl Jogailos pasižadėjimo neištesėjimo.

Autorius vadina Vytautą, sugrįžusį 1384 m. į tėvynę, „nuoširdžiu Lietuvos vasalu ir Jogailos padėjėju" (p. 17). Šiame posaky yra daug neaiškumo ir netikslumo. Kęstučio padėtis Lietuvoje Algirdo viešpatavimo laikais buvo labai savotiška, skirtinga nuo kitų kunigaikščių, Algirdo brolių. Jos negalima apibūdinti vasaliteto terminu. Vytauto, kaip Kęstučio įpėdinio, padėtis turėjo būti tokia pat. Ir kadangi susitarimas, kaip kiek anksčiau esu pasakęs, įvyko senosios santvarkos atstatymo prasme, tai Vytauto negalima vadinti vasalu. Jogaila po 1387 m. iš tikrųjų buvo ėmęs Vytautą traktuoti kaip savo vasalą, lygų kitiems gausingiems Lietuvos kunigaikščiams; tai žemino Vytautą ir prieštaravo jųdviejų susitarimo dėsniams ir galų gale privedė prie Vytauto sukilimo, pasibaigusio Jogailos pralaimėjimu.

Vytautas drauge su Jogaila pasirašė Krėvos sutartį su Lenkija ir Vengrijos delegatais dėl Jogailos vedybų ir dėl sąlygų, kurioms šios vedybos buvo subordinuotos; viena jų kalbėjo apie amžiną Lietuvos susijungimą su Lenkija. Kodėl Vytautas pasirašė tokį aktą, kuriuo buvo panaikinamas savarankiškas Lietuvos gyvenimas? Autorius iškelia šį klausimą ir į jį taip atsako: „Tai buvo pirmiausia jo (Vytauto) įsitikinimas, kad tikybos santykių su Europa yra pribrendęs reikalas ir, vadinasi, jis palaikė tam tinkamą kultūrinį persilaužimą – skirtis nuo Rytų (rusų) draugystės; ir ypač apsikrikštijimas ne per vokiečius, o per lenkus galėjo atrodyti sveikintinas dalykas, nors ir dėl unijos su Lenkais nebuvo gal dar tuomet laužoma galvos, nes tik ateityje tat turėjo paaiškėti, įgavus tam tikrą prityrimą. Antra vertus, Vytautui rodėsi, be abejo, svarbu Jogailos išvykimas iš Lietuvos, nes jis negalėjo gi manyti, savo pusbrolio būdą žinodamas, kad Jogaila sugebės su Lenkais išvien ir Lietuvą suvaldyti, kada dualizmo sis-

tema, viešpatavusi prie tėvų ir užsilikusi prie Jogailos ir Skirgailos, negalėjo sudaryti vienam monarchui, Jogailos būdo, valdyti tinkamo ir pakeliamo darbo. Gal neapsiriksime manydami taip Vytautą slapta samprotavus: „Jau mūsų tėvai auklėjo mus su Jogaila bendram valdymui, taigi Jogailai išėjus į Lenkus, lieku aš teisėtas Lietuvos monarchas, vienintelis tėvų įpėdinis Lietuvoje“ (p. 17). Aš nemanau, kad Lietuvos kultūriniam pakrypimui į Vakarus būtų reikėję dėtis su Lenkija ir vengti vokiečių katalikybės. Čia turėjo reikšti ne tikybiniai, o politiniai sumetimai. Po Algirdo mirties Lietuvos valstybė gerokai pakriko, jos rytinės provincijos neteko glaudžių ryšių su centru ir drauge nusilpo valstybės pajėgumas. Vytauto ir Jogailos Ordinui duoti pažadai ir jų neištesėjimas turėjo, kaip buvo visiems aišku, priversti pastarąjį įtempti visas jėgas žūtbūtinei kovai su Lietuva. Ir Vytautas, ir Jogaila suprato, kad pasireiškus žymiems valstybės negalavimams būtų sunku atsilaikyti prieš Ordiną ir jo talkininkus. Jiems reikėjo ieškoti naujų sąjungininkų. Tokie galėjo būti Lenkai, kuriems Ordinas irgi buvo priešas. Ar Vytautas ir Jogaila suprato Krėvos akto nuostatus kaip Lietuvos savaimingumo panaikinimą, aš labai abejoju: man rodosi, kad Lietuvos valdovai tą sutartį suprato visiškai kitaip negu jų kontragentai Lenkai. Vytautas savo vėlesniame skunde prieš Jogailą sako: „Und do herczog Jagal Cracaw besas vnd das konigrich von Cracam jn nam“[4], iš ko matyti, kad, jo supratimu, Jogaila gavęs Lenkiją kaip kraitį vesdamas Lenkijos karalaitę. Greičiausiai ir Jogaila bus žiūrėjęs tokiomis pat akimis į šią sutartį, t.y. kad Lenkija yra prijungiama prie Lietuvos, o ne priešingai, arba, kitaip sakant, kad jis, tapdamas Lenkijos karaliumi, nesiliauja buvęs savaimingos ir savarankės Lietuvos valdovas. Nei Vytautas, nei Jogaila lotynų kalbos nemokėjo ir negalėjo suprasti lotyniško sutarties originalo suktumų. Šiomis aplinkybėmis buvo labai lengva sutartį interpretuoti visai skirtinga dvasia (iš Lietuvių ir Lenkų pusės). Padidėjimas gi jėgų, susidėjus su Lenkija, negalėjo sukelti niekieno abejojimų, o to vaisiai – nustotos žemės buvo atimtos iš Ordino. Tokios perspektyvos ir Jogailą, ir Vytautą galėjo stumti į sąjungą su Lenkija vien tik dėl Lietuvos saugumo motyvų. Kadangi Krėvos aktas buvo daromas greitai po Jogailos ir Vytauto susitarimo dėl senųjų valstybės santvarkos pamatų, tai Vytauto prisidėjimą vargiai galima aiškinti jo noru užimti Jogailos vietą Lietuvoje. Tokia mintis Vytautui atėjo galvon tik tada, kai pasireiškė visos Krėvos akto pasekmės gyvenime.

Lenkai savo sosto įpėdinę Jadvygą vadina „królowa“. Autorius šį terminą išvertė lietuviškai „karalienė“, t.y. „karaliaus žmona“, neturėdamas galvoje, kad ji savo sutuoktuvių su Jogaila metu buvo tik penkiolikos metų mergaitė. Klaidingai interpretavęs pasakymą „królowa“, t.y. pilnateisė sosto valdovė, autorius Jogailos sutuoktuves su Jadvyga vadina užkuryste („Taip, Jogailos Lenkų užkurystė turėjo mūsų didvyriui asmeninės svarbos“, p. 17), lyg jis būtų vedęs našlę. Dėl to išėjo mažas kuriozas.

Kalbėdamas apie Lietuvos krikštą, autorius sako, kad šiuo momentu „Vytauto pagalba šiuo reikalu buvo visais atžvilgiais pageidaujama Jadvygai ir Jogailai, ir jis su jais turėjo vykti į Lietuvą kaip palydovas, kuris savo autoritetu galėjo paveikti lietuvius pagonis savo senąją tikybą keisti į katalikų. Tat turėjo būti 1386 m. pabaigoj ir 1387 m. vidurvasarį“ (p. 19).

[4] *Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln vnd Skargaln // SRP. Bd. 2. S. 713.*

Niekaip negaliu sutikti su šiais gerb. autoriaus tvirtinimais. Vytauto perėjimas Krokuvoje į katalikų tikėjimą tuojau sukėlė Jogailos įtarimus prieš Vytautą, vidinį nepasitikėjimą ir atsargumą. Vytautas katalikas pačioje Lietuvoje turėjo Jogailai atrodyti nepageidaujamas konkurentas. Dalytis su juo lietuvių tautos krikštytojo garbe Jogaila visiškai nemanė. Joks liudijimas neparodo, kad Vytautas būtų dalyvavęs pačioje Lietuvos christianizacijoje. Vytautą randame Lietuvoje Jogailos ir Jadvygos atvykimo metu. Jis atvyko šičion ne kaipo palydovas, o čia buvo nuo seniau; atvykęs kovoti su Smolensko kunigaikščiu Sviatoslavu ir Polocko kunigaikščiu Andriumi. Pats Jogaila atvyko Lietuvon tik 1387 m. vasario mėnesį, 1386 m. ir 1387 m. pradžią jis išbuvo Lenkijoje, kurioje buvo užsiėmęs krašto nuraminimu po baisių tarpusavio kovų. Vytautas karališkąją porą pasitiko ir pasirašė 1387 m. vasario 17, 20 ir 22 d. aktus, kuriais būsimasis Vilniaus vyskupas buvo aprūpinamas turtais, suteikiamos privilegijos Lietuvos bajorams ir jiems įsakoma krikštytis. Kadangi po tais pačiais aktais kaipo liudytojai pasirašė ir kai kurie kiti Lietuvos kunigaikščiai, ir su Jogaila atvykę lenkai, tai iš to negalima dar išvesti, kad čia būtų buvęs reikalingas ypatingas Vytauto autoritetas. Greitai po šių aktų Vytauto Lietuvoje nebėra: jis buvo pasiųstas atkariauti iš Vengrų Galiciją. Dlugošas, aprašydamas Lietuvos krikštą, nė puse lūpų neprasitaria apie dalyvavimą jame Vytauto, o visą laiką kalba tik apie Jogailą.

Aš trumpai esu išdėstęs savo pažiūrų skirtumus su brošiūros autoriumi. Kitaip įvertindamas kai kuriuos Vytauto gyvenimo momentus, vis dėlto turiu pripažinti, kad autoriaus kūrinys yra skaitytinas ir platintinas kaipo naudingas.

Z. I. *Vytauto Didžiojo darbai Katalikų bažnyčiai Lietuvoje. Katalikų veikimo centro leidinys. Kaunas, 1930 – Vytauto Didžiojo metai. 26 p.*

„Vytautas Didysis rūpinosi Lietuvos, ypač Žemaičių, pakrikštijimu, pastatydino joje daug bažnyčių, dosniai aprūpino jas reikalingais ištekliais, dėjo pastangas suvienyti Vakarų krikščionis su Rytų, kurdino vienuolynus ir t.t.“ – šiais žodžiais tiksliai, be patoso, pačioje knygelės įžangoje yra apibūdinta Vytauto reikšmė Katalikų bažnyčiai Lietuvoje. Tolesnis dėstymas yra tik pagrindinių įžangos minčių iliustracija. Autorius dėstomąjį dalyką išmano, dėsto jį švelniai ir atsargiai, bijodamas griežtų, šaltiniais neparemtų tvirtinimų, ir šita aplinkybė teikia šiai nedidelei knygelei didelę vertę. Visi, kam rūpi susipažinti su Lietuvos christianizacijos darbu XIV šimtmečio pabaigoje ir XV šimtmečio pradžioje, perskaitę šitą nedidelį kūrinėlį, gali susidaryti tikrą idėją. Tiesa, autorius ne visa pasako apie christianizacijos eigą, nutyli christianizacijai pavartotas kai kada net žiaurias priemones, apie gyventojų pasipriešinimą naujai tikybai, bet, matyti, jis tai padarė tyčia, nenorėdamas sutrukdyti šviesios nuotaikos švenčiant Lietuvos krikščionims brangius atsiminimus. Autorius toliau išskaičiuoja visas neva Vytauto pastatydintas Lietuvoje bažnyčias ir jų suranda gana daug. Dokumentinių duomenų šituo klausimu turime labai mažai. Nei atskirose bažnyčiose, nei vyskupijų kurijose bažnyčių statymo dokumentų beveik neišliko (tikrų dokumentų yra nedaug); viskas dažniausiai yra remiama tradicija, o šioje tradicijoje ryškiai pasireiškia viena tendencija – viską nustumti į Vytauto laikus. Klausimas, kurios bažnyčios ir kurie vienuolynai buvo įkurdinti Vytauto laikais, reikalauja dar ilgų tyrinėjimų, kol bus galima jį išspręsti.

Kalbėdamas apie „Jungimą Rytų bažnyčios su Vakarų", autorius pasakė gana netiksliai, kad „Algirdo įkurtoji Lietuvos stačiatikiams Kijevo vyskupija turėjo visai žlugti" (p. 18). Atrodo, lyg iki Algirdo jokios stačiatikių vyskupijos Kijeve nebuvo ir lyg jis pirmas tą vyskupiją buvo įsteigęs. Iš tikrųjų Kijeve buvo įkurta stačiatikių vyskupija pirmiausia dar Vladimiro Šventojo laikais, ten buvo visos stačiatikių bažnyčios metropolito sostas. 1299 m. Kijevas buvo baisiai totorių nuniokotas, jo gyventojai išbėgiojo, drauge su jais išbėgo ir tuometinis stačiatikių metropolitas Maksimas. 1300 m. pastarasis persikėlė, kaip rašo rusų metraštis, „so vsem svoim žitjem" (su visu savo kilnuojamuoju turtu) ir su metropolijos valdininkais į šiaurės rytus, į Vladimiro prie Kliazmos miestą. Tačiau šis persikėlimas buvo faktiško, ne juridinio pobūdžio: buvo perkelta metropolito būstinė, o ne metropolijos sostas. Kanoniškai ir toliau sostas buvo Kijeve, ir metropolitas vadinosi Kijevo metropolitu. Algirdas, užėmęs Kijevą, reikalavo, kad metropolitas, kuris vadina save Kijevo metropolitu, gyventų Kijeve, o ne kur kitur. Dėl metropolito gyvenamosios vietos prasidėjo smarkios varžytinės Konstantinopolyje tarp Algirdo ir Maskvos didžiojo kunigaikščio Dimitro Doniškio. Kiekviena pusė gausiai pylė Konstantinopolyje pinigus. Maskva pasirodė dosnesnė ir paėmė viršų: rusų metropolitui buvo leista gyventi šiaurėje. Tuomet Algirdas ryžosi gauti atskirą metropolitą Lietuvos stačiatikiams. Po sunkiausių kovų jis galų gale gavo atskirą metropolitą Romaną, tuo tarpu šiaurėje pasiliko didžiausias Algirdo priešas Aleksijus. Lietuvos metropolitas Romanas mirė 1361 m. Po jo mirties Algirdui jau nebepavyko gauti Lietuvai atskiro metropolito stačiatikiams, ir šiaurės rytų metropolitas vėl sujungė visų rusų stačiatikių bažnyčių valdymą savo rankose. Tokia padėtis truko ligi 1415 m., kai Vytauto sušaukti Lietuvos stačiatikių vyskupai išsirinko atskirą metropolitą Grigorijų Camblaką.

Nesigilindamas plačiau į kitus dalykus, aš laikiau reikalinga padaryti kūrinėlyje šitą pataisą.

Vieštautas P. *Vytautas Didysis, Lietuvos didis kunigaikštis, Čekijos karalius, Lenkijos Karūnos globėjas, Rygos arkivyskupijos protektorius, Rusų žemių valdovas. Vilnius, 1930. 20 p.*

Tai nedidelė brošiūra, kurioje autorius stengėsi bendrais bruožais apibūdinti Vytauto asmenį ir atpasakoti jo darbus. Pats ilgas brošiūros pavadinimas, kuriame išdėstyti įvairiais laikais Vytauto gauti titulai, jau rodo, kokia prasme ir kryptimi autorius stengėsi tą tikslą pasiekti. Darbelis pilnas patoso, ir jame, savaime suprantama, negalima kaip reikiant atvaizduoti Vytauto laikų ir tų aplinkybių, kuriomis jam teko veikti, bet, iš kitos pusės, istorikui visiškai neleistina graibyti atskirus istorijos faktus ir juos mechaniškai tarpusavyje jungti neatsižvelgus į priežastingumo dėsnius. Būtų galima daug dovanoti autoriui, jei pačius faktus būtų davęs tikrus, o ne sugalvotus. Atrodo, lyg autorius, rašydamas šį darbelį, nebuvo radęs reikalo kreiptis į istorijos šaltinius arba į esamą literatūrą apie Vytautą, o naudojasi tik kitados gautomis žiniomis, kurios per ilgą laiką susimaišė, susipainiojo ir atitolo nuo tikrumos. Pavyzdžiui, p. 7 autorius sako, kad „pusė jo [t.y. Vytauto] tėvo žemių buvo Jogailos atiduota kryžiuočiams". Kęstutis valdė Trakų kunigaikštiją, Gardino ir Palenkės, arba Podliachijos, žemes ir Žemaičių kraštą. Tai kokias gi žemes Jogaila atidavė

Ordinui? Ir ar Jogaila iš tikrųjų kurias nors Lietuvos žemes vokiečiams atidavė? Autorius bus girdėjęs apie 1382 m. Jogailos sutartį su Ordinu ir apie pažadus perleisti vokiečiams pusę Žemaičių, iki Dubysos, bet užmiršo ar nežinojo, kad šitas perleidimas buvo tik juridinio pobūdžio, kad Ordinui reikėjo Žemaičius dar užkariauti, kad galų gale pati ši sutartis liko tik popieriuje, nes jau 1383 m. Jogaila susipyko su vokiečiais ir pradėjo su jais karą.

Tame pat p. 7 autorius sako, kad Vytautas priėmęs krikštą iš kryžiuočių 1384 m. Tai yra apsirikimas: Vytautas buvo pakrikštytas Tepliavoje 1383 m. spalio 21 d. Po kelių eilučių, kalbėdamas apie 1384 m. įvykius, autorius sako: „Po šio karo Jogaila liko Vilniuje, bet Vytautas jau *turėjo Trakus* ir didelę dalį savo žemių". Tai yra didelis skaitančios publikos klaidinimas: Trakai buvo Ordino kariuomenės ir Vytauto paimti 1383 m. vasaros pabaigoje, bet neliko jų rankose: Vilniaus apgulimo metu, kuriame dalyvavo ir Vytautas, Jogaila su Skirgaila apsupo neseniai jo priešininkų užkariautus Trakus, kurių įgula susidėjo iš Vytauto šalininkų ir 60 Ordino kareivių, ir paėmė po keturių dešimčių dienų apgulimo, 1383 m. lapkričio 3 d. Trakų paėmimo metu Vytauto jau nebuvo Lietuvoje: jis buvo pasitraukęs drauge su Ordino kariuomene, kuri, pritrūkusi maisto ir parako, turėjo atsisakyti Vilniaus apgulimo ir skubiai trauktis į Užnemunę. Visas 1383 m. Ordino ir Vytauto žygis Lietuvon liko be vaisių. 1384 m. Ordinas buvo sugriovęs Kauną ir priešais jį pastatęs savo pilį Marienverderį. Ordinas su Vytautu nieko neužkariavo. Vienintelis Vytauto laimėjimas buvo diplomatinio pobūdžio. Žemaičiai buvo jam palankūs ir jo įkalbėti padarė draugiškumo sutartį su Ordinu, pripažindami Vytautą savo karaliumi, o Trakai, Gardino ir Palenkės kraštai buvo Jogailos rankose.

Aš apsistojau tik ties vienu puslapiu, kad parodyčiau, kaip autorius elgiasi su istorijos faktais. Jeigu panorėčiau daugiau atitaisinėti, tai reikėtų daryti sakinys po sakinio. Bergždžias tai būtų darbas, nes reikėtų rašyti naują brošiūrą visiškai netikusiu metodu. Neiškenčiu nepaminėjęs dar kai kurių dalykų, kurių paskleidimas visuomenėje gali labai ją klaidinti. Kalbėdamas apie pirmąjį Vilniaus vyskupą, autorius vadina jį „pranciškonu Vosyliumi, kuris seniai Vilniuje gyveno" (p. 9). Rodosi, kad šios brošiūros autorius yra iš profesijos kunigas, ir todėl mane stebina, kad jis užmiršo antrojo Lietuvos katalikų vyskupo vardą (pirmasis buvo Kristijonas Mindaugo laikais): jis vadinosi Andrius, o jo pavardė buvo Vasila, Vengrų karalienės Elzbietos, Jogailos žmonos Jadvygos motinos kapelionas, kuris pirmą kartą Lietuvoje apsilankė 1387 m., o prieš tai čia niekados nebuvo buvęs. Be abejo, autorius čia bus pasekęs labai nekritišku Vilniaus kunigu Kurčevskiu, kuris vyskupą Andrių buvo padaręs Lietuvai atsidavusiu misionieriumi, skelbusiu Kristaus mokslą Algirdo laikais ir net pramokusiu lietuvių kalbos. Tai yra niekuo nepagrįsta legenda. Iš tikrųjų nei pats Andrius nemokėjo lietuvių kalbos, nei rūpinosi, kad jo paskirti pirmieji kunigai lietuvių kalbos mokytųsi. Toks jau buvo mūsų istorinio likimo žaismas!

Toliau, kalbėdamas apie krikščionybės ir kultūros plitimą, autorius sako: „Kaip seniau lietuviai buvo prisirišę prie senojo savo tikėjimo, taip, sekdami savo kunigaikščiu Vytautu, prisirišo dabar prie katalikų tikėjimo ir visados tvirtai jo laikosi" (p. 9). „Statydamas bažnyčias ir prie jų mokyklas, jis kėlė švietimą" (p. 15). Kaip galėjo iš autoriaus plunksnos pasirodyti visi šitie tvirtini-

mai? Juk negalima savo pia desideria perkelti penkis su viršum šimtus metų atgal ir laikyti juos istorijos faktais. Lietuvių tautos nelaimė buvo ta, kad viskas vyko priešingai, negu autorius tvirtina: tariamieji Lietuvos apaštalai, nemokėdami lietuvių kalbos, nesugebėjo paskleisti lietuvių tautoje tikro krikščionybės mokslo; tarp negausių kunigų lenkų, gausiai kunigaikščių apdovanotų turtais, ir tarp liaudies susidarė nepereinama kiaurymė, kiekviena pusė liko prie savo tikybos, krikščionybė paplito tik aukštajame lietuvių luome, o masės ir toliau tebegarbino savo senuosius dievus, tik dabar, bijodamos administracijos, turėjo tai daryti slaptai; pagonystė išliko ligi XVI šimtmečio antrosios pusės. Žemaičių sukilimas prieš katalikų kunigus ir žiaurus sukilimo numalšinimas visiškai nerodo tvirto lietuvių prisirišimo prie prievarta įvesto vadinamojo „lenkų“ tikėjimo. Vytauto pastatytos mokyklos prie bažnyčių yra didelė naujiena kiekvienam istorikui. O jeigu tai būtų buvę padaryta, gal visa lietuvių tautos istorija būtų nuėjusi visiškai kitais keliais, ir dabar nereikėtų jausti svetimųjų gaivalų slėgimo Lietuvoje.

Savo brošiūros p. 9 autorius sako: „Jis [t.y. Vytautas] turėjo sumanymą perkelti kryžiuočius Dniepro kraštuosna, kad ten tarp gudų ir rusų, o ypač tarp totorių platintų katalikybę“. Dėl šito posakio norėčiau priminti vokiečių patarlę: „Man hat klingeln gehört, aber nicht geschlagen“. Autorius, be abejo, girdėjo apie kažkieno planus iškelti Ordiną iš jo gyvenamųjų vietų kitur, bet, gerai to nežinodamas, viską prirašė Vytautui. Man yra žinomi du sumanymai iškrapštyti Ordiną iš Pabaltijo krašto. Vienas iš jų priklauso Algirdui ir Kęstučiui, kurie 1358 m., vesdami su imperatoriaus Karolio IV įgaliotiniais derybas dėl krikšto priėmimo katalikų tikybos apeigomis, kaip vieną iš sąlygų iškėlė Ordino perkėlimą į stepes, tarp totorių ir krikščionių, kad jie gintų pastaruosius nuo totorių puolimų. Antrą kartą panaši mintis atsirado XV šimtmečio antrosios pusės pradžioje, kai ėjo 13 metų karas tarp Lenkijos ir Prūsų ordino ir kai lenkų diplomatai, norėdami įtraukti lietuvius į tą karą Lenkijos pusėje, prisiminė Algirdo ir Kęstučio postulatus ir siūlė lietuviams pasidalyti Ordino žemes, o patį Ordiną ištremti į stepes.

Iki Algirdo su Kęstučiu nei karaliaus Kazimiero diplomatams nebuvo atėjusi galvon mintis daryti Ordiną katalikybės skleidėju tarp krikščionių rusų arba Mahometo tikybos išpažinėjų totorių. Jie tenkinosi mažesniu dalyku – norėjo iš Ordino padaryti apsaugą krikščioniškajam pasauliui nežiūrėdami, kurių bažnytinių apeigų jis laikytųsi – Vakarų ar Rytų.

Istorinių faktų iškraipymas arba jų supainiojimas negali būti suderintas su istorija, kad ir išdėstyta pačia populiariausia forma.

Lietuvių tauta turi ilgą ir garbingą istoriją, ir jos pažinimas gali ne tiktai sustiprinti jos dvasią, kaip kalba mūsų tautos himno žodžiai, bet ir apsaugoti nuo daugelio klaidų dabartyje ir ateityje. Tenka džiaugtis kiekvienu kūriniu, nušviečiančiu mūsų senovę, deja, šis kūrinys, kurio apžvalgą čia esu davęs, negali būti prie panašių kūrinių priskaitytas. Vytautas buvo lietuvių tautos didvyris, nes sugebėjo suprasti savo tautos ir savo pirmtakų troškimus, kovoti jų vardu su visomis kliūtimis, žengiant prie tautos ir valstybės savaimingumo ir savarankiškumo atstatymo ir šviesesnės ateities, ir pasidaryti tautos idealų reiškėju. Vytautas yra mums brangus kaipo sunkių tautos kovų vadas, o ne kaipo tuščių titulų nešiotojas.

JOGAILA,

DIDYSIS LIETUVOS KUNIGAIKŠTIS IR LENKIJOS KARALIUS (apie 1351–1434)

Didelis persilaužimas Lietuvos gyvenime XIV–XV a. Jo didžiausi veikėjai Jogaila ir Vytautas. Jų savitarpio santykių apibūdinimas. Penki šimtai metų skiria mus nuo mirties to Lietuvos valdovo, su kurio vardu yra susijęs didžiausias persilaužimas lietuvių tautos gyvenime, persilaužimas, palietęs tiek jos tikybinę ir dorovinę būtį, tiek jos socialinę ir politinę santvarką. Pagoniškajai Lietuvai buvo suduotas smarkus, beveik mirtinas smūgis. Buvo užsibrėžta ištraukti Lietuvą iš tikybinės ir kultūrinės izoliacijos ir užsimota įvesti ją į bendrą to meto kultūrinį krikščioniškosios Europos gyvenimą. Didžiausi šio persilaužiamojo laikotarpio veikėjai buvo Jo-

gaila ir Vytautas. Yra labai sunku, o gal net ir negalima atskirti jų veikimo vieno nuo kito. Čia jie veikia kaipo jaunystės draugai vienminčiai, čia kaip atkaklūs politiniai priešai, čia vėl kaipo sąjungininkai. Jų savybės santykiai buvo labai komplikuoti. Abiejų kunigaikščių veikla gana anksti išėjo iš Lietuvos valstybės ribų. Ji palietė ne tik Europos rytus, šiaurę, bet ir tolimus vakarus, pietų rytus ir pietų vakarus. Visa tuometinė Europa gyveno neramius laikus. Vyko trynimasis tarp kraštų valdovų dinastinių ir tų pačių kraštų gyventojų tautinių interesų: prasidėjo minties atsipalaidavimas iš ją varžančių autoritetų. Ir Jogaila, ir Vytautas gyvenimo aplinkybių buvo įtraukti į tą Europos politinio ir kultūrinio gyvenimo sūkurį. Kaip atspėti, turint labai mažai patikimų žinių, kada tam tikras asmuo tokiais atsitikimais pats reiškiasi kaipo kuriamoji jėga ir kada jis yra tik vienas iš žiedų veikiančios visuomenės grandinėje, kartais stumiamas tam tikra linkme prieš savo norą ir valią? Šitokia mintis pirmiausia skverbiasi galvon, kai tenka kalbėti apie vieną iš to didelio lietuvių tautinio ir politinio persilaužimo dalyvių, didįjį Lietuvos kunigaikštį Jogailą, nuo 1386 m. tapusį ir Lenkijos karaliumi. Jo asmuo ir veikla domino jo amžininkus ir jų ainius. Tai domina ir mūsų kartą.

Daugumos tuometinių šaltinių nedraugingumas Jogailai. Jogailos kovos iš pradžių su broliais, ypač Andriumi, buvusiu Polocko kunigaikščiu, paskum su Kęstučiu ir pagaliau Vytautu, jo vestuvės su Vengrų karalaite, Lenkijos sosto įpėdine, ir politinis Lietuvos sujungimas su Lenkija, kaipo tų sutuoktuvių pati pirmoji pasekmė, kovos su Vokiečių ordinu, dalyvavimas Europos politinių klausimų sprendime, kovos su Lenkijos aristokratija ir pan. rado nemažą atgarsį ir to meto raštijoje. Tačiau jo amžininkų liudijimai yra labai tolimi nuo nešališkumo, nuo paprasto įvykių atpasakojimo. Visuose ligi mūsų dienų išlikusiuose šaltiniuose spindėte spindi kovų aistros, tarpusavio kaltinimai, savo elgesio pateisinimai, o svetimo pasmerkimai, net pikti šmeižtai. Kalbant apie Jogailą, galima pasakyti prancūziškai – „il n'a pas eu de bonne presse", t.y. kad jo amžininkų raštai daugiausia buvo nepalankūs ir nepalankūs dažniausiai ne dėl jo paties kaltės, o dėl to, kad rašyti priešininkų, kuriems Jogaila šiokiu ar tokiu būdu buvo atsistojęs skersai kelio.

Mes neturime nei vieno rašto, paties Jogailos parašyto; greičiausiai jis pats ir rašyti nemokėjo, ir, kas svarbiausia, gyvendamas Lenkijoje tarp žmonių, kurie juo nepasitikėjo arba buvo jo priešai, pavyzdžiui, karūnos kanceliarijos žmonės, negalėjo net sukontroliuoti, kas buvo jo vardu rašoma.

Jogailos santykiai su Kęstučiu ir su Vytautu buvo atvaizduoti ir lietuvių raštijoje. Tai buvo padaryta Vytautui viešpataujant, didelėje šio valdovo įtakoje. Pastarasis, be abejonės, pasistengė visą dalyką nušviesti sau palankia šviesa. Pats Vytautas savo memorandumu, įteiktu Vokiečių ordino magistrui 1390–1391 m., kuriame jis išdėstė savo sukilimo prieš Jogailą priežastis, ne tik paveikė savąją, lietuviškąją raštiją, bet ir vokiečių kronikininkus, pavyzdžiui, Vygandą Marburgietį, kurie tuo memorandumu pasinaudojo.

Vokiečių ordinas, iš pradžių gudriai supintomis intrigomis nemažai prisidėjęs prie vidaus karo Lietuvoje sukėlimo, rėmė Jogailą, vėliau, po Lietuvos susijungimo su Lenkija, pasidarė pikčiausias Jogailos priešas ir, kovodamas su juo ligi jo gyvos galvos beveik be perstojimo ginklu ir diplomatijos priemonėmis, nevengė skaudžiausiai įžeisti Jogailos vardo.

Oficialiosios sutartys, Jogailos padarytos su kitomis valstybėmis, rodo tam tikrus politinių jėgų kompromisus. Jos rodo tik etapus, prie kurių prieina įvairių interesų susidūrimai. Tokios sutartys esti aiškios tik žinant visas aplinkybes, gyvenimo rutuliojimąsi, iš kurio išplaukia neišvengiamos pasekmės. Deja, neretai Jogailos laikų sutartys – sunkiai išsprendžiamos mįslės.

Lenkų istoriografo Dlugošo atsiliepimai apie Jogailą ir jų įtaka vėlesnei istoriografijai. Dlugošo liudijimų patikimumas. Gal visų daugiausia Jogailos ir jo veiklos apibūdinimui yra padaręs Krokuvos kanauninkas ir Lenkijos XV a. istoriografas *Jonas Dlugošas*, iš dalies buvęs jo amžininkas (nuo 1415 iki 1435 m.), iš dalies gausiai pasinaudojęs kitų Jogailos amžininkų atsiminimais ir net užrašais. Daugeliu atsitikimų jis yra vienintelis įvykių atpasakotojas. Dlugošas ilgus amžius dominavo kaip nesugriaunamas autoritetas, kurio visais teigimais buvo pasitikima. Jo atvaizduotas Jogaila dominavo ir dar tebedominuoja istorinėje literatūroje. Iš jo ėmėsi medžiagos ir grožinė literatūra. Tik kai mūsų amžiaus žmonės ėmė analizuoti Dlugošo Lenkijos istorijos šaltinius ir jo darbo metodus (pirmas tai padarė Caro, paskum Zeissberg, Al.Semkowicz, M. Bobrzyński ir St. Smolka), jo autoritetas pradėjo smarkiai smukti. Dlugošas pasirodė nebe objektyvus istorikas, o savo amžiaus lenkų politikos, ypač savo geradario ir globėjo, Krokuvos vyskupo ir kardinolo Zbignevo Olesnickio veiklos gynėjas ir idealizuotojas. Pati Dlugošo Lenkijos istorija atsirado Olesnickio iniciatyva, jis jam teikė medžiagą ir rodė kryptį. Savo didelį darbą lenkų istoriografas pradėjo nuo 1410 m., kai pirmą kartą turėjo progą pasižymėti kautynėse prie Tanenbergo jaunas lenkų bajoras Olesnickis, laimingai atmušęs kirtį, nukreiptą prieš Jogailą. Tą darbą jis vedė iki kardinolo mirties, paskum grįžo atgal ir ėmė pasakoti apie senuosius lenkų tautos laikus. Krokuvos vyskupas Dlugošo yra vaizduojamas kaipo Dievo Apvaizdos skirtas didvyris, ne vieną kartą išsaugojęs Lenkų valstybę nuo jai grėsusio pavojaus; jis kovojęs taip pat su Jogaila ir Vytautu, kurie buvę pasiryžę veikti prieš lenkų interesus. „Savaime aišku, – sako lenkų istorikas Klemensas Kantecki, – kad taip keliamo į tėvynės tėvus ir gelbėtojus Zbignevo akivaizdoje mūsų vargšas Jogaila atrodo neūžauga (karlas) [...]. Apskritai imant, Dlugošas mėgsta kalbėti apie Jogailą greičiau piktai negu gerai; kai jam tenka būtinai jį girti, jis tai daro pusiau pravėręs burną, o kai jį bara, tai visa gerkle“[1]. Net lenkų istorikas poetas Karolis Szajnocha, visiškai nenusistatęs nedraugingai prieš Dlugošą, randa reikalą pažymėti „žinomą Dlugošo neapykantą visos Jogailos giminės, prieš kurią jo įžūlioje širdy glūdėjo visokeriopas nepasitenkinimas“. Dlugošo nepalankus nusistatymas Jogailai prieina ligi to, kad jis, Szajnochos žodžiais tariant, tvirtina, jog visą Jogailos dinastiją Dievas Lenkijai davęs keršydamas už tai, kad Jadvyga buvo priversta laužyti savo pirmuosius „sutuoktuvių apžadus“, kad tuo buvo išniekintas krikščioniškasis tikėjimas, o Jadvyga priversta sanguliauti su „barbarišku“ Jogaila[2]. Neapykantos Jogailai šaltinis – ne tik Dlugošo pastangos išgarbinti „tautos tėvą“ Zbignevą Olesnickį, Jogailos ir jo vaikų atkaklų priešininką, bet ir tie nesmagumai, kurių buvo pats Dlugošas patyręs iš Jogailos sūnaus Kazimiero begindamas Romos popiežiaus teises Lenkijoje nuo karaliaus pasiryžimo

[1] Kantecki K. *Elżbieta, trzecia żona Jagiełły. Lwów, 1874. P. 32.*

[2] Szajnocha K. *Jadwiga i Jagiełło. Wyd. 2. Lwów, 1861. T. 3. P. 348.*

jas susiaurinti ir katalikų dvasinę hierarchiją padaryti politiškai priklausomą nuo karaliaus valdžios. Lenkų istoriografo patrioto nedraugingo nusistatymo Jogailai nepakeitė net malonės, kuriomis Kazimieras, išsprendęs savo ir Katalikų bažnyčios ginčą, apipylė Dlugošą pakvietęs jį būti savo vaikų auklėtoju.

Jogailos amžininkų šališkumo pavyzdys. Kritiškas jų liudijimų įvertinimas. Visas šitas aplinkybes reikia turėti galvoje, kai tenka kalbėti apie Jogailą ir jo veiklą Lietuvoje ir Lenkijoje. Reikia stengtis nepasiduoti Jogailai nedraugingų amžininkų įtakai, atsipalaiduoti nuo daromų jam dažnai visai neužtarnautų priekaištų, įtarimų ir net piktų šmeižtų. Jogailą apkalbinėjo net ir labai aukšti asmenys. Noriu čia duoti vieną reikšmingą pavyzdį. Vytautas savo skunde, įteiktame Vokiečių ordinui 1390–1391 m., pareiškė, kad Jogaila nužudęs ne tik jo tėvą Kęstutį, bet ir jo, Vytauto, motiną[3]. Šitas Vytauto teigimas buvo ne kartą Vokiečių ordino panaudotas prieš Jogailą, pavyzdžiui, pasiteisinimui Bažnyčios visuotiniame susirinkime Konstance[4]. Lenkijos ir Lietuvos delegacija tame pat Bažnyčios susirinkime griežtai užginčijo Birutės nužudymą. Savo memorandume Bažnyčios susirinkimui ji teigė, kad „po visų skaudulingų pergyvenimų *ji ilgai* gyveno garbingoje, jos asmeniui tinkamoje būklėje ir paskum garbingai baigė savo gyvenimą“[5]. Pykčio įkarštyje Vytautas, kad padarytų didesnį įspūdį, kaltindamas Jogailą, daug pridėjo nuo savęs. Pasikeitus politinėms aplinkybėms, galima buvo sakyti tiesą. Sunku būtų manyti, kad pasauliniame susirinkime Jogailos ir Vytauto įgaliotiniai būtų galėję sakyti netiesą.

Nepaisant gausios literatūros, paskirtos Jogailai ir jo laikams, jo asmens reikšmė dar tikrai neįvertinta. Su jo vardu vis dar siejasi tautinės ir politinės aistros. Jis vis lieka lyg atitrauktas iš savo laikų tikrovės ir daromas savotiško kiekvieno iš anksto užsibrėžto nusistatymo simboliu, kurį vieni kelia į padanges, o kiti žemina.

Sekančiose eilutėse nedrįstu ryžtis duoti tikrąjį to garsaus Lietuvos ir Lenkijos valdovo atvaizdą. Aš tik norėčiau, kad skaitančioji lietuvių visuomenė mėgintų atsipalaiduoti nuo įtarimų ir nekritiškos pažiūros į jį.

Jogaila ligi tėvo mirties. Jo gimimo metai. Santykiai Algirdo šeimoje. Jogailos tėvų – Algirdo ir Julijonos – priešingi tautiniai ir politiniai siekimai. Jų įtaka vaikams. Jogailos ir tėvo santykiai. Jogailos politinė programa. Jogailos gimimo metai nėra tikrai žinomi. Jų įsakmiai nemini nė vienas ligšiol žinomas istorijos šaltinis. Tačiau juos galima nustatyti apytikriai. Petro Dusburgo kronikos tęsėjas Konradas Bitschin, aprašydamas lietuviams nelaimingai pasibaigusias kautynes su Vokiečių ordinu prie Rudavos upės 1370 m., pasako, kad jose dalyvavę Jogaila, – vėliau tapęs Lenkijos karaliumi Vladislovo vardu, – turėdamas 22 metus, ir Vytautas, turėdamas 20 metų[6]. Iš 1370 atėmę 22, gaunama 1348. Tačiau 1348 m., kaipo Jogailos gimimo data, yra per ankstyvi. Rusų šaltinis, Voskresensko metraštis, sako, kad 1350 m. Lietuvos didysis kunigaikštis

[3] *SRP. Bd. 2. S. 713.*

[4] *CEV. P. 1026: „Cuius (t.y. Livonijos ordino) exercitus adiutorio Jagel nunc rex Polonie vinctum habuit Kynstot patrem Wytoudi quem eciam in carceribus iugulavit et uxorem eius matrem videlicet Wytowdi submersit“.*

[5] *Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum. T. 3. P. 179: „Longe post displicencias inter eos exortas vixit in statu suo gloriose et postea morte laudabili finem vite sue consumauit et sepulchrum ipsius pro nunc apparet gloriosum“.*

[6] *SRP. Bd. 3. S. 480.*

Algirdas kreipęsis į Maskvos didįjį kunigaikštį Simoną prašydamas sutikimo išleisti už jo Tverės kunigaikščio Aleksandro, Mykolo sūnaus, dukterį Julijoną, ir kad šis, pasitaręs su metropolitu Teognostu, Lietuvos didžiojo kunigaikščio prašymą patenkinęs[7]. Į Maskvą buvo kreiptasi ne pačioje 1350 m. pradžioje: vedybos galėjo įvykti 1350 m. antrojoje pusėje, ir Jogaila, kaipo šių sutuoktuvių pirmagimis sūnus, galėjo išvysti pasaulį ne anksčiau kaip 1351 m.

Vytautas aukščiau paminėtame skunde Vokiečių ordinui nurodo, kad Jogaila tėvo Algirdo mirties (1377) metais dar nebuvo suaugęs ir kad Kęstutis turėjęs jį globoti ir saugoti, kol jis užaugs ir kol gyventojai prie jo pripras. Senio Kęstučio požiūriu, Jogaila iš tikrųjų galėjo atrodyti dar jaunas, bet Vytauto liudijimas buvo apgalvotai netikslus. Negalima vadinti jaunučiu žmogaus, kuris jau prieš 7 metus buvo grūmęsis kautynėse su vokiečiais Prūsų žemėje ir kuris ligi tėvo mirties galbūt ne vieną kartą buvo dalyvavęs karuose su Lietuvos priešais rytuose ir vakaruose. 1377 m. Jogaila galėjo būti kokių 26 metų. Tada jis turėjo būti žmogus ne tik subrendęs fiziškai, bet ir įgijęs nemažą karo meno ir politikos prityrimą savo tėvo mokykloje.

Algirdo šeimyna tautiniu atžvilgiu buvo mišri. Apie pirmąją jo žmoną, Vitebsko kunigaikštytę, vyresniųjų jo vaikų motiną, jokių žinių neturime. Net jos vardas (Marija) nėra visiškai tikrai nustatytas. Apie antrąją Algirdo žmoną Julijoną, Jogailos motiną, žinios jau gausesnės. Savo kilimu ji buvo tverietė. Tverės kunigaikščiai tarp visų vadinamųjų Riuriko ainių užima garbingą vietą. Tai buvo energingi valdovai, trokštą garbės, savarankiški, nemėgstą šliaužioti prieš totorių chanus ir nesistengią klastingais prisigerinimais bei nuolaidumu įgyti galingų totorių valdovų malonę. Jie gal bus daugiausia tautiniams reikalams atsidavę. Keli jų buvo paguldę galvas Aukso ordoje ir po mirties savo tautiečių garbinami kaipo šventieji kankiniai už tikėjimą. Kad ir labai negausios žinios, kurių randame tų laikų šaltiniuose apie Algirdienę Julijoną, galima manyti, kad ji išlaikė šiuos ryškius savo giminės būdo bruožus. Ištekėjusi Lietuvon ir apsigyvenusi Vilniuje tarp lietuvių, ji nepersiėmė naujosios tėvynės reikalais. Ji liko tikra rusė ir pravoslavė. Jos ir Algirdo pažiūros į vaikų auklėjimą turėjo būti skirtingos, ir galėjo kilti vidinių prieštaravimų dėl jų auklėjimo dvasios. Priešingai negu teigia daugelis istorikų, kad Algirdas buvęs surusėjęs ir priėmęs Rytų bažnyčios tikėjimą, reikia manyti, kad jis visą gyvenimą buvo ištikimas lietuviškajai pagonystei. Tai liudija to laiko šaltiniai. Iki Gedimino mirties Algirdas buvo kunigaikštis Vitebske, gudų pravoslavų krašte. Tėvo mirties metu jis turėjo suaugusių sūnų, kurie nebuvo krikštyti. Naugardo ketvirtasis metraštis, aprašydamas didelę pagalbą, kurią Algirdas ir Kęstutis suteikė 1341–1342 m. Pskovo kunigaikštystei prieš Livonijos vokiečių ordiną, su didele kariuomene apgulusį stipriausią Pskovo pilį Izborską, pažymi, kad dėkingi pskoviečiai pasiūlę Algirdui apsikrikštyti ir likti jų kunigaikščiu. Bet jis atsisakęs ir tik sutikęs, kad būtų apkrikštytas jo sūnus, žinomas tik krikščionišku Andriaus vardu, ir pasiliktų jo vietoje. Algirdo sūnus buvo pakrikštytas Pskove Švč. Trejybės katedroje[8]. Ir vesdamas antrąją žmoną Julijoną, Algirdas nekeitė savo tikėjimo. Konstantinopolio patriarchas Filotiejus, kuriam Algirdo asmuo buvo gerai

[7] *ПСРЛ. Т. 7. С. 215.*

[8] *Ten pat. T. 4. P. 188.*

žinomas iš kovų dėl rusų metropolito politinės priklausomybės, vadina Algirdą pagoniu[9]. Miręs jis buvo sudegintas pagal pagoniškas apeigas. Apie Algirdo krikščionybę kalba tik XVI a. atsiradę šaltiniai. Visi Algirdo vaikai, gimę iš Julijonos Vilniuje, turėjo tik pagoniškus vardus.

Visa tai rodo Algirdą buvus tvirtai nusistojusių pažiūrų žmogų, lietuvį iš įsitikinimo, o ne iš politiško apskaičiavimo. Algirdas jautėsi stipriai susijęs su lietuvių tauta ir jos reikalais ir, norėdamas, kad jo saitai su tauta būtų stipresni, visai sąmoningai laikėsi lietuviškosios pagonystės net kunigaikščiaudamas gudų pravoslavų krašte. To negalima pasakyti apie kitus jo brolius, išskyrus vieną Kęstutį. Anie, bevaldydami pravoslaviškuosius kraštus, patys tapdavo pravoslavais ir tolo nuo savo tautos. Nėra abejonės, kad krikščionė Jogailos motina stengėsi įskiepyti vaikams krikščioniškas dogmas. Kiek leidžia spręsti istorijos liudijimai, galima manyti, kad Algirdo vaikai iš antrosios žmonos tautiniu ir tikybiniu atžvilgiu buvo dvejopi: vieni savo simpatijomis linko rusų ir pravoslavų pusėn, kiti – lietuvių. Iš pagarsėjusių Algirdo ir Julijonos sūnų Skirgaila ir Švitrigaila buvo žinomi kaipo dideli pravoslavijos simpatikai, o Skirgaila net buvo priėmęs pravoslaviją ir 1386 m. jos nepakeitė katalikybe, kaip tai padarė jo pusbrolis Vytautas. O Jogaila visą laiką liko svetimas pravoslavijai ir, tapęs kataliku, ne vieną kartą parodė jai nedraugingumą. Man rodosi, kad iš visų Algirdo sūnų savo polinkiais ir simpatijomis artimiausias tėvui buvo Jogaila. Dėl to, Lietuvos metraščio žodžiais tariant, Algirdas jį labiausiai mylėjęs ir paskyręs savo įpėdiniu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės soste, aplenkdamas vyresniuosius sūnus, gimusius iš pirmosios žmonos. Iš šito turėtų išplaukti išvada, kad tarp Jogailos ir jo motinos šiltesnių santykių nebūta. Ar galima tatai įrodyti faktais? Sunku, nes šaltiniai tyli. Viena tėra žinoma, kad po Algirdo mirties labai svarbų vaidmenį Lietuvos politikoje vaidinusi Julijona po Jogailos vestuvių su Jadvyga visiškai iš politikos pasišalino ir net išvyko iš Lietuvos Gudijon, Vitebskan, kur vienatvėje baigė savo dienas. Toks elgesys neatitiko jos būdo. Jis turėjo būti ryškaus nesutarimo tarp jos ir Jogailos pasekmė. Jogaila, kuris taip dažnai visokiais reikalais lankydavosi Lietuvoje, turbūt nebuvo nuvažiavęs net į jos laidotuves. Šaltiniai, pažymėję Julijonos mirtį 1392 m., nepaminėjo, kad karalius būtų buvęs atvykęs jos palydėti į amžinąjį gyvenimą[10].

Jogailos jaunatvė ir brendimo amžius sutapo su jo tėvo Algirdo politinių planų energingu realizavimu. Turėdamas aiškų tikslą – sukurti Lietuvos imperiją plačioje Rytų Europos lygumoje, Algirdas savo politikos siekimus nedviprasmiškai suformulavo 1358 m. atsakyme į imperatoriaus Karolio IV pasiūlymą krikštytis tokiais žodžiais: „quod nihil juris Ordo sibi reservaret apud Rutenos, sed omnis Russia ad Letwinos deberet simpliciter pertinere (t.y. „tegu Ordinas nerezervuoja sau jokių teisių į rusus; visa Rusija turi ištisai priklausyti lietuviams“) ir labai nuosekliai prie to ėjo. Didžiausias Algirdo priešininkas buvo Maskvos didysis kunigaikštis Dimitras, pramintas Doniškiu, kuris buvo visokeriopai remiamas visos Rusijos metropolito, apsigyvenusio Maskvoje. Lietuvos valdovas stengėsi mažinti

[9] *Acta Patriarchatus Constantinopolitani // Памятники древнерусского канонического права. СПб., 1880. Т. I. С. 523–524.*

[10] *ПСРЛ. Т. 8. С. 62.*

Maskvos kunigaikščio autoritetą atitraukdamas nuo jo mažesniuosius rusų kunigaikščius ir rišdamas juos vasaliniais ryšiais su Lietuva; be to, jis palaikė stipresniuosius rusų kunigaikščius, siekiančius įgyti didžiojo Vladimiro kunigaikščio titulą ir su juo susijusias teises, ir pagaliau dėjo pastangas visos Rusijos metropolitą padaryti priklausomą nuo Lietuvos, kuri valdė juridinę metropolitų būstinę Kijevą.

Kovodamas su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu dėl politinės įtakos rusų gyvenamose žemėse, Algirdas visai nemanė lietuvių politinių interesų subordinuoti rusų interesams. Grynai politiniais sumetimais, norėdamas sulaikyti Lietuvos rusus nuo palinkimo pravoslaviškosios Maskvos pusėn, Algirdas ne kartą globojo savo valdinius ir nemažai rūpinosi tikybiniais jų reikalais. 1371 m. siųsdamas savo garsųjį skundą Konstantinopolio patriarchui Filotiejui prieš Maskvos pravoslavų metropolitą Aleksijų, jis drąsiai kaltino jį apsileidimu ir jam pavestų dvasinių reikalų nesergėjimu[11].

Mylimasis Algirdo sūnus, be abejonės, buvo persiėmęs svarbiausiomis tėvo idėjomis ir stengėsi eiti jo pramintais takais. Neturėdamas simpatijų pravoslavijai, jis norėjo pravoslavų nekiršinti ir net daryti jiems dideles nuolaidas. Kai jo brolio Skirgailos, dar pagonio, paskyrimas Polocko kunigaikščiu sukėlė polockėnų pasipriešinimą, jis patarė jam priimti pravoslavų tikėjimą. Kad nepasikartotų panašus dalykas Voluinėje, Jogaila, prieš pavesdamas Vytautui valdyti tą kraštą, ir jį privertė tapti pravoslavu. Tikrasis Jogailos nusistatymas Rytų bažnyčios atžvilgiu pasireiškė tada, kai jis, tapęs Lenkijos karaliumi, pasijuto esąs visiškai stiprus valdžioje.

Apskritai Jogaila paveldėjo iš tėvo didelį atsargumą ir didelių permainų vengimą. Tapęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, jis, tariant Vytauto žodžiais, kol gyventojai prie jo pripras, stengėsi nieko nekeisti valdymo sistemoje. Kad valdžios perėjimas į kitas rankas nebūtų taip pastebimas, visiems savo vyresniesiems broliams jis davė raštišką užtikrinimą, jog leidžiąs kiekvienam valdyti tėvo pavestą sritį, kaip kad ir anksčiau jie valdė. Su dėde Kęstučiu jis taip pat stengėsi palaikyti glaudžius santykius. Kęstutis važinėdavo Vilniun tartis ir dalintis su brolėnu savo ilgų metų patyrimais.

Pirmieji Jogailos viešpatavimo metai Lietuvoje. Jo santykiai su kitais šeimynos nariais. Politinės Lietuvos būties įvertinimas Gediminaičių tarpe. Aplinkybės, vertusios Lietuvą sudaryti taiką su krikščioniškąja Europa. Ar Lietuva jautėsi Ordino nugalėta? Krikščioniškosios Europos taikos sąlygos Lietuvai. Ekonominiai ir prekybiniai Lietuvos reikalai. Naujų gyventojų klasių atsiradimas ir jų siekimai. Algirdo ainių pažiūros į Rytų ir Vakarų krikščionybę. Ar Rytų bažnyčios mokslas galėjo turėti pasisekimą Lietuvoje? Tačiau tokia valstybės santvarkos „idilė“ negalėjo ilgai tęstis. Smūgis jai buvo suduotas iš kelių pusių – iš vidaus ir iš lauko. Jogailos padėtis Vilniuje toli gražu neatitiko jo tėvo padėties. Jis negalėjo laisvai disponuoti visu tėvo palikimu, nebuvo „pilnas gaspadorius“, nes palikimas priklausė visai šeimynai. Lietuvos metraštis Jogailos vedybų proga pabrėžia, kad jis tarėsi su motina Julijona ir broliais. Visos vėlesnės Jogailos sutartys buvo daromos jo ir brolių vardu. Pačioje Algirdo šeimynoje nebuvo, kaip

[11] *Памятники древнерусского канонического права. Прилож. Столб. 135, 140.*

esu anksčiau sakęs, vienodos pažiūros į tautos ir valstybės reikalus. Didžioji kunigaikštienė Julijona, kuri prie vyro gyvos galvos buvo nustelbta, dabar pasidarė labai aktyvi ir kaipo didžiojo kunigaikščio motina, ir kaipo jo jaunesniųjų brolių globėja bei interesų saugotoja. Kęstučio ir greičiausiai paties Jogailos nusistatymas tvarkyti valstybės reikalus pagal lietuvių tautos, kaipo viešpataujančios, interesus turėjo susidurti su Julijonos nedraugingu nusistatymu pagonių atžvilgiu. Jogailos padėtis turėjo pasidaryti gana kebli: jam teko atsistoti tarp motinos ir dėdės. Ji buvo dar keblesnė dėl to, kad jis negalėjo pritarti dėdės nusistatymui žūtbūt palaikyti pagonystę krašte.

Valdovų nusistatymas pagonių tikėjimo atžvilgiu priklausė ne tik nuo kiekvieno jų asmeniškų simpatijų ir antipatijų, bet ir nuo krašto reikalų supratimo. Karas su abiem vokiečių ordinais ne tik nelengvėjo, bet darėsi vis sunkesnis. Vokiečių ordinas gyveno klestėjimo periodą. Kališo 1343 m. taika, sudaryta su Lenkijos karaliumi Kazimieru vokiečių pageidaujamomis sąlygomis, atpalaidavo jį nuo rūpesčių pietuose ir vakaruose. Kazimiero įpėdinis Lenkijos soste Vengrijos karalius Liudvikas pats buvo suvokietėjęs ir didelis vokiečių draugas ir nė manyti nemanė apie jam svetimos Lenkijos žemių atkariavimą iš Ordino. Visas jo dėmesys buvo nukreiptas į Adrijos jūrą, kurioje ieškojo savo valstybei vartų į platųjį pasaulį. Ordinas, turėdamas laisvas rankas santykiuose su lenkais, galėjo niekieno nekliudomas veikti rytuose prieš lietuvius. Ilgas gabaus magistro Vinricho von Kniprodės valdymas leido Ordinui sustiprėti dėl plačiai išplėstos prekybos. Savo valdymo gale (mirė 1382 m. birželio 24 d.) von Kniprode pakeitė kariavimo taktiką ir vėl pradėjo žygiuoti Lietuvon su didesne kariuomene negu anksčiau. 1375 m. Ordino kariuomenė buvo pasiekusi net Trakus, bet grįžo pilies nepaėmusi. 1377 m. Ordino kariuomenė buvo vėl priėjusi ligi Trakų ir net Vilniaus. Ir dabar ji turėjo pasitenkinti tik grobiu, o grįždama vos nežuvo, nes lietuviai buvo sunaikinę kariuomenei paruoštą maistą ir pašarą. Tų pačių 1377 m. rudenį buvo padarytas žygis prieš Lietuvą su dar žymesnėmis jėgomis Austrijos kunigaikščio Albrechto III garbei, tiesa, pasibaigęs tik vieno kaimelio prie Dubysos sudeginimu, po kurio Albrechtas galėjo būti pašvęstas riteriu. Šie smūgiai, kad ir sunkūs, nebuvo tokie baisūs, kaip kad vaizduoja juos lenkų istoriografas Dlugošas. Neva remdamasis Vytauto prisipažinimu, Dlugošas teigia, kad lietuviai, nuolat vokiečių puldinėjimų varginami, iš sielvarto buvo pasiryžę išsikelti iš savo tėvynės kur nors į tolimas stepes, kad ten susirastų apsaugą ir ramybę, ir, be abejonės, būtų tai padarę, jei laiku nebūtų susilaukę lenkų pagalbos. Lenkų istoriografas kalba apie paskutiniuosius Algirdo viešpatavimo laikus. Aš laikau Dlugošo pasakymą paties prasimanymu, turinčiu tikslą parodyti visas tariamas lenkų geradarybes lietuviams. Tai tos pačios rūšies teigimas, kaip kad ir pasakymas, jog senovės lietuviai buvę tokie skurdžiai, kad duoklę Kijevo kunigaikščiams mokėję karnomis (medžių žieve) ir šluotomis. Nė viename rusų metraštyje jis negalėjo surasti ne tik duoklės objekto, bet net ir nurodymo, kad lietuviai kada nors būtų buvę Kijevo kunigaikščių duoklininkai. Savo prasimanymais lenkų patriotas norėjo išlieti tulžį ant neklusnių savo amžiaus lietuvių, nepripažįstančių unijos su lenkais ir siekiančių atsiimti jų apgaulingai užgrobtą Podolę.

Kalbant apie Ordino puolimus, nereikia išleisti iš akių ir lietuvių kontrpuo-

limų. Jei 1375 m. Ordino kariuomenei pavyko prieiti net ligi Trakų, tai po metų lietuvių kariuomenė Priegliaus upynu pasiekė Vėliavą ir padarė Ordinui didžiausių nuostolių. Ordinas netcko apie 1000 žmonių, kurie buvo išžudyti arba išvesti nelaisvėn. Trims savaitėms praslinkus, lietuviai pakartojo puolimą ta pačia kryptimi. Ordino kariniai pasisekimai 1375–1381 m. paaiškinami staigiu karinės taktikos pakeitimu. Lietuviai greitai prie jų kariavimo prisitaikė ir jau 1381 m. žiemą, kraštą valdant vienam Kęstučiui, Ordino kariuomenė niekur negalėjo prasiveržti pro lietuvių frontą. Lietuvos valdovai turėjo smarkiai susirūpinti ne laikinais Ordino laimėjimais, o pačiu karo faktu. Karas eina ir eina, o koksgi galutinis jo tikslas? Vien savo jėgomis sunaikinti ir išvyti Ordiną iš Prūsų ir Livonijos lietuviai nesitikėjo. Tad kariauti, kariauti be paliovos, be vilties nugalėti, ar buvo tikslu. Čia turėjo pirmiausia pasireikšti skirtumas tarp senosios kartos atstovo Kęstučio ir jaunosios kartos žmogaus Jogailos.

Kitas klausimas – tai Lietuvos ekonominiai reikalai. Didžiulė Lietuvos valstybė negalėjo tenkintis vien savo krašto gaminiais, gyventi be mainų. Ypač buvo reikalingi karo pabūklai, kurių, neturint geležies, pasigaminti namie nebuvo galima. Visų Lietuvos teritorija tekančių upių žiotys buvo priešų rankose. Reikalingas prekes lietuviai galėjo gauti arba tolimais aplinkiniais keliais, arba šmugeliu iš vokiečių, dalį iš totorių. Dar sunkiau buvo su Lietuvos eksportu. Iš kunigaikščių dvarų ir iš duoklių valstybės vyriausiame centre Vilniuje susirinkdavo nemažai gaminių, kuriuos reikėjo parduoti, kad būtų kuo užmokėti už įvežamas prekes, pirmiausia už ginklus. Vilnius buvo ne vien didžiojo kunigaikščio pilis, bet ir nemažas tiems laikams miestas. Apie jo gyventojų sudėtį neturime kiek įsakmesnių duomenų. Galime kalbėti tik vadovaudamiesi analogija su kitais kaimyninių valstybių, pirmiausia su Lenkijos, miestais. Ten visi miestai, neišskiriant ir Krokuvos, buvo įkurti vokiečių kolonistų, kurie naudojosi savivaldybės teisėmis. Gediminas, įsikūręs Vilniuje, taip pat buvo kreipęsis į vokiečius kviesdamas juos vykti Lietuvon ir žadėdamas jiems visokių lengvatų. Vokiečių elementas pačioje Vilniaus miesto gyvavimo pradžioje turėjo būti gana stiprus. Be jų, Vilniuje turėjo būti nemažai rusų. Abu šie elementai Lietuvos valstybės centre vietos gyventojų atžvilgiu turėjo heterogenišką pobūdį, bet jie buvo būtinai reikalingi kaip įvairūs amatininkai ir ypač pirkliai. Šiuo atveju ypač svarbūs buvo vokiečiai, kurie gebėjo Lietuvos gaminiais prekiauti su savo tautiečiais nepaisydami karo sudarytų kliūčių. Didysis Lietuvos kunigaikštis neišvengiamai turėjo skaitytis su naujai susidariusios gyventojų klasės reikalais. Vieną iš jos atstovų, miesto pirklių seniūną Hanekę, arba Hanulį, vėliau matome kaip artimiausią Jogailos patarėją ir bendradarbį. Visais laikais ir visur pirklių klasė buvo didžiausia taikos šalininkė. Vilniaus miestiečiams buvo būtinai reikalingi geri santykiai su vokiečių ordinais, o ne nuolatiniai kruvini susirėmimai. Gedimino bandymai susitaikyti su Vakarų krikščionimis nepavyko, kad ir buvo leista laisvai skelbti krikščionių mokslą Lietuvoje. Visose Gediminaičių Algirdo ir Kęstučio derybose su Vengrų karaliumi Liudviku, Lenkijos karaliumi Kazimieru, imperatoriumi ir popiežiumi Vakarų krikščioniškasai pasaulis svarbiausia taikos sąlyga kėlė krikšto priėmimą pagal Katalikų bažnyčios apeigas. Krašto ekonominio plėtojimosi, saugumo reikalai stūmė Jogailą atsisakyti pagonystės. Gilus politinis apskaičiavimas galėjo pa-

rodyti Jogailai, kad tikybos negalima buvo keisti pravoslavija. Aš jau esu sakęs, kad Rytų bažnyčia Jogailos niekuomet neviliojo. Be to, krašto supravoslavinimas negalėjo jam suteikti visų pageidaujamų politinių pliusų. Katalikiškieji Vakarai su nepasitenkinimu žiūrėjo į Rytų bažnyčios šalininkus, laikė juos atskalūnais, eretikais, kuriuos reikėjo grąžinti Katalikų bažnyčios glėbin. Vokiečių ordino paskirtis buvo tik formaliai versti pagonis katalikybėn, faktiškai jis rūpinosi vokiečių ekspansija Rytų Europoje. Didžiojo Naugardo ir Pskovo valstybės buvo krikščioniškos, tačiau Ordinas niekad nesiliovė su jomis kovojęs motyvuodamas savo elgesį noru tik praplėsti tikrąjį tikėjimą. Jogaila galėjo numatyti, kad jei jau reikia keisti tikėjimą, tai tik ne Rytų krikščionybės linkme. Pravoslavija negalėjo Lietuvai suteikti taip jai pageidaujamos taikos.

Po Algirdo mirties galima matyti trejopas Lietuvos valdovų tendencijas jų santykiuose su pagonybe. Senelis Kęstutis pagonystėje matė lietuvių tautos vieningumo ir galios pagrindą. Didžioji kunigaikštienė Julijona, be jokios abejonės, buvo pravoslavijos praplėtimo šalininkė. Pagaliau Jogaila buvo svetimas ir pravoslavijai, ir pagonystei; jis buvo linkęs tikybą keisti, bet greičiausiai priimdamas Vakarų bažnyčios mokslą. Vytautas, kad ir laikomas Kęstučio įpėdiniu, matyti, prie tėvo gyvos galvos žymaus politinio vaidmens nevaidino. Lietuvos metraštis vadina jį artimiausiu Jogailos draugu. Vėlesniais laikais Vytautas pasižymėjo kaip nereligingas žmogus. Tikybos reikalai jam buvo gryno politinio apsiskaičiavimo dalykai. Augdamas tėvo rūmuose, jis dažnai susitikdavo su svečiais iš katalikiškų kraštų, kurių Kęstutis nevengė, ir per juos buvo susipažinęs su Katalikų bažnyčios mokslu. Politiniais sumetimais jis negalėjo priešintis katalikų religijos plėtimui Lietuvoje. Šiuo atžvilgiu jo pažiūros didele dalimi sutapo su Jogailos pažiūromis. Skirtumas tarp jų tebuvo jų pačių religingumo jausmas. Kiek normalesnėmis gyvenimo sąlygomis katalikų tikėjimas gal būtų buvęs priimtas po Kęstučio mirties savaime, be jokio didelio politinio sukrėtimo. Rytų bažnyčia, kad ir gausi buvo išpažinėjų skaičiumi Lietuvos valstybės rytų ir pietų pakraščiuose, beveik neturėjo prozelitų lietuvių. Paskiri asmenys, apsigyvenę tarp rusų ir dažniausiai su jais susigiminiavę, galėjo priiminėti pravoslaviją, bet Lietuvos valdovams, išskyrus tuos, kurie buvo siunčiami administruoti rusų kraštų, pravoslavija likdavo svetima. Man atrodo, visiškai nepamatuotas ir keistas beveik visų lenkų ir rusų istorikų teigimas, kad jei Jogaila nebūtų vedęs Vengrijos karalaitės, Lenkijos sosto įpėdinės Jadvygos, tai lietuviai neišvengiamai būtų buvę pakrikštyti Rytų bažnyčios apeigomis. Tokiam tvirtinimui nėra kiek rimtesnio pamato XIV–XV a. lietuvių tautos istorijoje. Kiek krikšto priėmimas parėjo nuo Lietuvos valdovų valios, šitas klausimas turėjo būti Algirdo ir Kęstučio ainių išspręstas katalikybės naudai. Audringi įvykiai, prasidėję Lietuvoje jau antraisiais metais po Algirdo mirties, paaštrinę Lietuvos valdovų tarpusavius santykius, paskubino ir tikybos klausimo išsprendimą jau istorijos eigos numatyta kryptimi, bet tai įvyko su kruvinomis aukomis.

Aukščiau esu sakęs, kad Vokiečių ordino kariniai laimėjimai, pasireiškę Algirdo viešpatavimo paskutiniaisiais metais ir po jo mirties, nebuvo lemiami; jie buvo laikino pobūdžio. Ordinas lengvai galėjo įsitikinti, kad vien ginklu savo tikslo pasiekti jis nepajėgs. Per dešimtis metų tarp Lietuvos ir Vokiečių ordino susidarė karo jėgų pusiausvyra. Reikėjo kokio nors naujo faktoriaus, kad svars-

tyklės palinktų vienon kurion pusėn. Ordinas tokiu faktoriumi laikė vidaus karą Lietuvoje. Jis buvo bandęs šią priemonę 1365 m. pabėgus pas jį Kęstučio sūnui Butautui. Ordino palaikomas Butautas turėjo atsisėsti tėvo ir dėdės sostan. Šis sumanymas nepavyko, bet Ordinas visuomet buvo pasiryžęs pasinaudoti bet kokia proga naminiam karui Lietuvoje sukelti.

Ar Lietuvos valdovų pažiūrų skirtumas svarbiausiais valstybės klausimais Vokiečių ordinui buvo žinomas, sunku pasakyti. Lengva yra manyti, kad taip buvo, nes Ordinas sugebėjo turėti visur savo budrią žvalgybą. Bet net atmetus šitokį spėliojimą, Ordinas vis dėlto galėjo tikėtis, kad Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu tapus vienam iš jaunesniųjų Algirdo sūnų, aplenkiant vyresniuosius, valstybės reikalų tvarkymas neis taip sklandžiai kaip anksčiau.

Pirmieji politiniai Jogailos žingsniai. Algirdo ir Kęstučio bei jų pirmtakų sukurta plati Lietuvių imperija kentėjo dėl vidaus negalavimų. Pačiame valstybės centre jos mechanizmas veikė sklandžiai. Vilniaus ir Trakų kunigaikščiai Algirdas ir Kęstutis, būdami vienodų pažiūrų į valstybės reikalus, visuomet galėjo susitarti. Prof. L. Kolankowski savo knygoje „Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego" pareiškė nuomonę, kad ilgą laiką tarp šių dviejų brolių ėjusios savitarpio kovos ir kad Algirdas net buvęs suimtas ir Kęstučio laikomas kalėjime. Prof. Kolankowski siūlo nors kartą baigti su Vytauto vokiečiams sugalvota idile apie dviejų brolių nuoširdžius santykius, idile, kuri vyrauja ir istorijos moksle[12]. Savo drąsią nuomonę prof. Kolankowski remia tik XV a. pabaigos lietuvių liudijimais, visai nekreipdamas dėmesio į tą faktą, kad XV a. pabaigos lietuvių politikai galėjo visiškai nežinoti tų įvykių, kurie buvo daugiau kaip prieš šimtą metų, ir kad jie supainiojo istorinius veikėjus – Jogailą su jo tėvu, net pačių veikėjų veiksmus sukeitė. Toks istorinės tradicijos reiškinys nėra retas dalykas. Gerai ištirti istorijos faktai kalba ne apie dviejų brolių savitarpio kovas, o apie jų suderintus veiksmus. Taip pat vokiečių kronikininkų liudijimai žinomi tik apie dviejų brolių santarvę, o ne kovas. Todėl prof. Kolankowskio nuomonė turbūt istorikų tarpe neras paramos.

Lietuvių valstybė negalavo dėl to, kad tarp centro ir periferijų buvo silpni ryšiai. Valdančioji žemė, tikroji Lietuva, nuo valdomų rusiškųjų sričių buvo atskirta mažai apgyvendintų plotų; be to, jos gyventojai skyrėsi nuo rusų etniniu, kalbos ir kultūros atžvilgiais. Rusų kraštai, prieš prijungimą prie Lietuvos, jau buvo susiskaldę į savarankiškus vienetus ir tarp savęs beveik neturėjo politinių saitų. Šis rusiškųjų kraštų savitumas ilgą laiką išliko, nors jie jau buvo patekę lietuvių valdžion. Lietuvos didieji kunigaikščiai neskubėjo laužyti nei jų politinės, nei socialinės santvarkos. Buvo pakeisti tik pirmieji tų kraštų asmenys, bet ir tai dar ne visur, o tik žymiausiose rusų kunigaikštystėse. Į jas Algirdas buvo pasiuntęs savo sūnus, gimusius iš pirmosios žmonos. Nuvykę į svetimus kraštus, Algirdaičiai taikėsi prie nusistojusių tradicijų. Tai labai palengvino tų kraštų gyventojams pereiti svetimon valdžion, bet Lietuvos valstybės atžvilgiu tai buvo didelis minusas. Ryšys tarp valstybės centro ir rusų kunigaikščių rėmėsi daugiau to centro ir pakraščių valdovų giminingumu, ir jo svarbiausias veiksnys buvo tėvo autoritetas.

Nė vienas iš Algirdaičių jiems valdyti pavestų rusiškųjų žemių nebuvo gavęs kaipo savo dalies; juridiškai

[12] Kolankowski L. *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów.* Warszawa, 1930. T. 1. S. 8.

jie buvo tik administratoriai ir turėjo didžiajam kunigaikščiui mokėti duoklę bei eiti pagalbon su visa savo valdomos srities kariuomene; faktiškai, žinoma, tie kunigaikščiai, būdami labai toli nuo karo fronto, negalėjo militariškai daug padėti, ypač turint galvoje partizanišką lietuvių ir vokiečių karo pobūdį. Šaltiniai labai retai mini Lietuvos rytų ir pietų rytų sričių dalyvavimą kovose su Vokiečių ordinu. Šiomis aplinkybėmis metinės duoklės mokėjimas galbūt buvo vienintelis materialinis ryšys tarp rytų periferijų ir centro. Vadovaujančiosios valstybės dalies gynimas gulė tik ant pačių lietuvių ir iš dalies artimiausių gudų pečių. Tai buvo kariško Lietuvos silpnumo priežastis.

Aktyviai nedalyvaudami gimtojo krašto gynime, patys nejausdami savo tautos vargų ir sielvartų, susirūpinę daugiausia savo valdomų kunigaikštysčių interesais, labai retai tesilankydami Lietuvoje, Algirdaičiai tolo nuo lietuvių tautos ir patys rusėjo.

Apskritai visa Algirdo ir Kęstučio (vienas iš jų buvo didysis Lietuvos kunigaikštis ir suverenas, o antrasis naudojosi ypatingai privilegijuota padėtimi valstybėje) valdymo sistema buvo per daug subtili. Mažiausias valstybinio mechanizmo sutrikimas grėsė didelėmis komplikacijomis. Trakų ir Vilniaus kunigaikščių galia, galima sakyti, buvo vienoda. Kilus tarp jų kokiam nors rimtesniam kivirčui, nebuvo galima jo spręsti kitaip, kaip tik karo jėgų išmėginimu. Antra vertus, kuriam nors periferijos kunigaikščiui parodžius neklusnumą, reikėjo eiti jo suvaldyti karo jėga, tolygia arba didesne, ir apnuoginti vakarų frontą, kuriam nuolat grėsė vokiečiai.

Visi šie lietuvių valstybinės santvarkos silpnumai ėmė aiškiai reikštis Algirdo viešpatavimo pabaigoje ir ypač po jo mirties.

Štai šitos Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės politinės santvarkos silpnosios pusės buvo Vokiečių ordino gudriai išnaudotos saviems politiniams tikslams.

Vyriausiojo Algirdo sūnaus Polocko kunigaikščio Andriaus sukilimas buvo ne vien užgautos ambicijos vaisius. Andrius, gimęs ir užaugęs Gudijoje, mažai susijęs su etnografine Lietuva, vargiai galėjo tikėtis kitų brolių paramos ir išsilaikyti Algirdo soste. Kiti tikri jo broliai – Dimitras, buvęs kunigaikštis Brianske, Starodube ir Trubčevske, Konstantinas, spėjama, Čartorisko kunigaikštis, Vladimiras, Kijevo kunigaikštis, ir Teodoras, Ratno kunigaikštis, – kad ir buvo Jogailos aplenkti, bet nereiškė dėl to didelio susirūpinimo. Iš jų prie Andriaus paskutiniu sukilimo momentu prisidėjo tik Dimitras. Vien savo jėgomis, pirmagimio sūnaus teisių vardu Andrius nieku būdu nebūtų ryžęsis pakelti ginklo prieš Jogailą ir jį palaikantį Kęstutį. Visas sukilimo planas atsirado ne Polocko kunigaikščio galvoje – šis buvo panaudotas tik kaip politinis įrankis.

Be Andriaus sukilimo, Ordinas turėjo dar sumanymą sukiršinti Jogailą su dėde Kęstučiu. Ar šie sumanymai buvo vienos grandinės nariai ir chronologiniu atžvilgiu atsirado iš karto, ar antrasis dalykas yra gimęs tik pirmajam sumanymui nepavykus, nustatyti dėl duomenų stokos negalima. Ordino planas buvo ne pastatyti Andrių Jogailos vietoje, bet sukelti prieš pagonis lietuvius jų rusiškus pravoslaviškus valdinius, suskaldyti Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę į jos sudedamąsias etnografines dalis ir kritiškiausiu Lietuvai momentu padiktuoti jai savo sąlygas. Vykdydamas savo nusistatytą planą, Ordinas padėjo An-

driui užmegzti draugiškus ryšius su Pskovu ir Naugardu ir per pskovėnus su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Dimitru.

Tiesa, Andriaus sukilimas yra vienas iš tamsiausių punktų mūsų istorijoje. Kas buvo pirmasis sukilimo kaltininkas, – Jogaila ar Andrius, – kodėl Andrius pasišalino iš Polocko ir pats stengėsi organizuoti koaliciją, o to nedarė per savo įgaliotinius, pasilieka neaišku. Šį dalyką sprendžiant, tenka vadovautis labai negausiais istorijos liudijimais[13].

Koaliciją, sudarytą prieš Lietuvą šiaurės rytuose, Ordinas ryžosi paremti pats puldamas pirmą kartą Lietuvos rusiškas pravoslaviškas sritis pietų vakaruose, Palenkėje. Tuo pat laiku Lietuvos pasienio pravoslaviškuose kraštuose buvo pradėta intensyvi propaganda prieš pagonių valdžią apskritai. Andriaus sukilimas, agitacija prieš pagonių valdžią, Maskvos didžiojo kunigaikščio teikiama parama kunigaikščiui Andriui – visa tai sudarė labai didelį pavojų Lietuvos valstybei. Nebuvo visiškai aišku, ar pravoslavai, pasilikę Jogailos valdžioje, panorės kovoti su kunigaikščio Andriaus ir Maskvos kunigaikščio pravoslavais, savo viengenčiais. Kaip apsisaugoti nuo katastrofos?

Prof. S. Smolka mano, kad šiuo kritišku momentu Vilniaus didžiojo kunigaikščio rūmuose teturėtas vienas išėjimo planas – „atvirai pulti į rusų glėbį ir Vilniuje viešai iškelti pravoslavijos vėliavą. Negali būti jokios abejonės, kad tam pritarė kunigaikštienė Julijona“. Kadangi skersai kelio tokiam planui vykdyti stovėjo Kęstutis su senąja Lietuva, tai čia manyta, kad pirmiausia reikėtų susitarti su Vokiečių ordinu ir su jo pagalba sunaikinti tikrąją Lietuvą ir Kęstutį[14].

Ryšium su šitokiu tariamu Vilniaus rūmų nusistatymu S. Smolka aiškina ir paslaptingą Jogailos jaunesniojo brolio Skirgailos kelionę į Vakarų Europą. Skirgaila, išvykęs su 30 palydovų, keliavo per Prūsų ordino žemes ir Ordino valdininkų buvo visur iškilmingai sutinkamas, vaišinamas ir visa kuo aprūpinamas. Prūsuose Skirgaila viešai sakėsi norįs aplankyti Vengrijos karalių Liudviką, Vokiečių imperatorių ir Romos popiežių ir, jei šis atleistų jam nuodėmes, priimti katalikų tikėjimą[15]. Vokiečių ordino aukštieji valdininkai informavo jo motiną Julijoną apie kelionės smulkmenas. Tos informacijos dega karšta neapykanta „pasiutusiam šuniui“ Kęstučiui, kuris norįs atimti visą valdžią iš Jogailos. Bjaurus Vokiečių ordino laiškų tonas lyg ir verčia manyti, kad Skirgailos kelionė buvo organizuota slaptai nuo Kęstučio ir net iš esmės nukreipta prieš jį.

S. Smolka laikosi nuomonės, kad visa Algirdo šeimyna turėjusi vienodą nusistatymą svarbiausiais krašto politikos klausimais. Aukščiau esu pasakęs, kad greičiausiai tokio nuomonių vienodumo nebūta. Jei didžioji kunigaikštienė Julijona ir svajojo apie gresiančio pavojaus pašalinimą, priėmus Jogailai krikštą Rytų bažnyčios apeigomis, tai pats Jogaila toli gražu negalėjo tam pritarti. Apsikrikštydamas jis galėjo nuo savęs atstumti tikruosius lietuvius, savo padėtį valstybėje apsunkinti ir, be to, nieko nelaimėti rytuose. Vargiai ar galėjo Jogaila bijoti savo valdinių pravoslavų išdavimo. Savo tėvo Algirdo, pagonio, susirėmimuose su pravoslaviškąja Maskva jis buvo matęs rusiškojo gaivalo ištikimybę. Daug pavojingesnis jam tu-

[13] *Žr. mano straipsnį: Andrius, d. L. k. Algirdo sūnus // LE. K., 1933. T. 1. skilt. 575–585.*

[14] Smolka S. *Kiejstut i Jagiełło // Pamiętnik Akad. Umieję̨t. w Krakowie. Wydz. filol. history-filozoficzny. 1898. T. 7. S. 108.*

[15] *SRP. Bd. 2. S. 592; Bd. 3. S. 111.*

rėjo atrodyti Vokiečių ordinas, kuris galėjo pasinaudoti Lietuvos politikos komplikacijomis rytuose. Netaiku buvo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pietų vakaruose – Voluinėje. Dar neseniai, 1376–1377 m., ten ėjo smarkios kovos tarp lietuvių ir lenkų bei vengrų. Galima buvo tikėtis Vengrijos ir Lenkijos karaliaus Liudviko puolimo. Reikėjo žūtbūt apsaugoti Lietuvos vakarų sieną nuo kombinuoto katalikiškosios Europos puolimo. Šių politinių aplinkybių akivaizdoje Skirgailos kelionė į Europos vakarus turėjo būti suinteresuotų Lietuvos valdovų – Jogailos ir Kęstučio – gerai apgalvotas planas. Skirgailos kelionės artimiausias uždavinys ir buvo viešais pareiškimais apie katalikų tikėjimo priėmimą sulaikyti Vakarų Europos riterių plaukimą Vokiečių ordinui talkon ir, galimas daiktas, sudaryti paliaubų sutartį su karaliumi Liudviku ir Vokiečių ordinu. Panaši taktika buvo Kęstučio išmėginta 1351 m. per karą su Lenkijos ir Vengrijos karaliais. Vokiečių ordinas norėjo pasinaudoti Skirgailos lankymusi jo žemėse, kad sukeltų nepasitikėjimą tarp Vilniaus ir Trakų.

Pirmasis Ordino mėginimas sukiršinti Jogailą su Kęstučiu nepasisekė. Visais sunkiais 1379 m. matome Jogailą bendradarbiaujantį su Kęstučiu ir laikantis vienos politinės linijos. Taigi atrodo, kad pavojų Lietuvos valstybei Jogaila siekė pašalinti ne keldamas pravoslavijos vėliavą Gedimino kalne Vilniuje, o naudodamas visas savo krašto medžiagines, karines ir diplomatines priemones. Be abejonės, pavojus rytuose, kunigaikščiui Andriui veikiant išvien su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu, buvo didelis. Į ten reikėjo nukreipti krašto karinių jėgų daugumą. Tikriausiai į rytus buvo pasiųsta ne tik Algirdo sričių mobilizuota kariuomenė, bet ir Kęstučio, nes kitaip sunku būtų suprasti Vokiečių ordino dažnus Lietuvos teritorijos puldinėjimus nuo 1379 m. vasario mėnesio – du puolimai nukreipti į Žemaičius, vienas į Vilnių ir net trys į Palenkę – ir palyginti nedidelį lietuvių priešinimąsi. Visi Ordino puolimai pasibaigė tik krašto plėšimu, be jokių politinių rezultatų.

Šių karų su Vokiečių ordinu metu Kęstutis pasiūlė pastarajam sudaryti paliaubų sutartį, liečiančią tik Lietuvos valstybės krikščioniškąsias žemes. Ar Kęstučio pasiūlymas apėmė visą Lietuvos pravoslaviškąjį pasienį, ar tik jo paties betarpiškoje žinioje esančius kraštus, iš tų laikų šaltinių aiškiai nematyti. Jei tikėtume Vygandu Marburgiečiu, Kęstutis tai padaręs iš neapykantos Jogailai, kuris prieš jo norą pasiskelbęs karaliumi[16]. Tačiau Vygandas čia visai susipainiojęs – vėliau kilusią neapykantą tarp Jogailos ir Kęstučio jis perkelia į Algirdo mirties metus ir jau tais metais verčia Kęstutį prašyti separatinės taikos su Vokiečių ordinu. Jei Ordinas priėmė tik dalį Kęstučio pasiūlymo, sutikdamas pasirašyti paliaubas tik dėl Kęstučio valdomų žemių, tai iš to nieku būdu dar negalima daryti išvados, kad jo žingsnis buvęs nukreiptas prieš Jogailą, juo labiau kad 1379 m. rugsėjo 29 d. Trakų sutartis, teikusi dešimčiai metų ramybę Palenkės ir Gardino sričių pasieniams, buvo pasirašyta ne tik Kęstučio su Vytautu, bet ir Jogailos su Lengveniu. Kęstučio pasiūlymas buvo padarytas Skirgailai dar tebeesant Vakarų Europoje ir beskleidžiant žinias apie savo, o gal net ir visos lietuvių tautos pasiryžimą krikštytis. Ne-

[16] *Ten pat. T. 2. P. 604: „Hoc anno [t.y. 1377] rex Algart obiit, et filius eius Jagel erigitur in regem et hic opposuit se germano patris sui Kynstut, quod displicuit ei. Misitque legatos ad magistrum Wynricum, qui obtinuerunt a magistro, et consultatione preceptorum misit magister commendatorem Brandenburgensem".*

norėdamas kompromituotis katalikiškosios Europos akyse, Ordinas negalėjo visiškai atmesti pasiūlymo, bet, matyti, tai darė nelengva širdimi. Konfliktas Lietuvos rytuose dar nebuvo galutinai išspręstas, ir Ordinas turėjo interesą nelengvinti Jogailos padėties įtraukiant į Trakų paliaubų nuostatus ir Polocko žemes, neseniai perėjusias tiesioginėn jo valdžion.

Derybose Trakuose dalyvavo tik Vokiečių ordino Prūsuose atstovai: jose nieko nebuvo iš Livonijos ordino atstovų, todėl Ordino delegacija galėjo grynai formaliais sumetimais atsisakyti liesti klausimus, esančius betarpiškoje savarankiško Livonijos ordino žinioje. Jogaila, matyti, buvo vedęs su Vokiečių ordino delegacija derybas dėl savo valdomų sričių, nes Vygando žiniomis, ji, pasirašiusi sutartį Trakuose, išvyko į Vilnių ir ten išbuvo tris dienas ir tris naktis. Derybų objektas liko Vygandui nežinomas. Dėl to tik spėjama, kad jos buvusios nukreiptos prieš Kęstutį.

Jogailos derybos su Livonijos ordinu dėl karo paliaubų sudarymo ėjo labai sunkiai. Paliaubų aktas buvo pasirašytas 1380 m. vasario 27 d. Rygoje jau po to, kai kunigaikščio Andriaus ir Maskvos didžiojo kunigaikščio Dimitro karo žygis Lietuvon nepavyko. Sutartis galiojo trumpą laiką[17]. Ji buvo vienašališka: lietė tik Jogailos betarpiškai valdomas žemes ir Polocko kunigaikštystę. Iš jos buvo įsakmiai išskirtos Kęstučio valdomos žemės ir Žemaičiai. Sutarties sudarymas su vienu Jogaila ir Kęstučio žemių išskyrimas vis dar negali būti laikoma Kęstučiui nedraugingu aktu. Abudu vokiečių ordinai – Prūsų ir Livonijos – siekė, be jokios abejonės, skirti Jogailos interesus nuo Kęstučio interesų. Abudu Lietuvos valdovai turėjo tai jausti, bet, aplinkybių spiriami, stengėsi pasiekti tai, kas buvo galima. Beje Jogailai, kaipo aukščiausiam krašto suverenui („magnus rex Lettowie", kaip pasakyta sutartyje), nereikėjo Kęstučio parašo arba, teisingiau sakant, antspaudo prikabinimo.

Kunigaikščio Andriaus ir Maskvos sudaryta koalicija, kurioje vadovaujamasai vaidmuo priklausė Maskvai, nors ir įsiveržė į Lietuvos teritoriją, bet turėjo greitai pasitraukti atgal, pasitenkinusi vien plėšimais. Su besitraukiančia sąjungininkų kariuomene iš Lietuvos į Maskvą išvyko ir Briansko kunigaikštis, to krašto valdovas Dimitras Algirdaitis. Matyti, Lietuvos valdiniai rusai pasirodė esą ištikimi Lietuvos aukščiausiajam suverenui Jogailai. Tai patvirtino pastarojo politinį tolregiškumą.

Pavojai, kurie buvo apsupę Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę 1379 m., kol kas praėjo laimingai. Tačiau kol pretendentas į Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą buvo Lietuvai nedraugingoje Maskvoje ir kol su vokiečių ordinais paliaubos buvo tik dalinės arba trumpalaikės, Jogaila negalėjo būti ramus. Jogaila turėjo uždavinį – sutriuškinti Maskvą, didžiausią Lietuvos priešininkę rytuose, kuri anksčiau tik stovėjo jai skersai kelio prisijungiant rusiškąsias žemes, o dabar, priglaudusi pas save prieš didįjį kunigaikštį sukilusį brolį, net grasino pačiai Lietuvai. Algirdo kovos su Maskva įtikinamai parodė, kad Lietuva, turėdama užnugaryje vokiečius, savo jėgomis nugalėti Maskvos neįstengs.

Visai netikėtai Jogailai atsirado naujas galingas sąjungininkas prieš Maskvą. Tai buvo Aukso ordos totoriai. Greičiausiai jų pačių iniciatyva 1379–1380 m. buvo sudaryta sąjunga prieš Maskvos didįjį kunigaikštį Di-

[17] Ši sutartis dr. A. Prochaskos paskelbta: Kwartalnik Historyczny. Rocz. 23. Zesz. 4. 1909. P. 565 (Miscellanea).

mitrą, į kurią įėjo Aukso ordos chanas Mamajus, Riazanės kunigaikštis Olegas, Jono sūnus, ir Jogaila. Dar Algirdas buvo manęs kovoti su Maskva sąjungoje su Aukso ordos chanu. Jis pirmasis savo iniciatyva 1347 m. pasiuntė Ordon delegaciją, vadovaujamą brolio Karijoto, siūlydamas bendromis jėgomis kovoti su kylančia Maskvos galia. Chanas Džanibekas Algirdo pasiūlymą sutiko nedraugingai, pačią delegaciją areštavo ir išdavė savo tariamai labai ištikimam vasalui Maskvos kunigaikščiui.

Dabar politinės sąlygos buvo pasikeitusios. Maskvos kunigaikščiai, kitados Aukso ordos chanų pupiliai, buvo tapę jėga, kuri ėmė grėsti pačiai Ordai. Anksčiau nusižeminę šliaužioję prie chanų kojų, dabar jie, naudodamiesi užsitęsusia suirute Ordoje, ėmė mušti totorius. Naujai iškilęs chanas Mamajus norėjo vienu dideliu smūgiu atstatyti Aukso ordos prestižą ir ryžosi dėtis su Maskvos priešais, pirmiausia lietuviais. Bendri lietuvių ir totorių interesai diktavo bendrus veiksmus prieš per daug iškilusį ir tapusį pavojingu priešą. Jogailai turėjo žybtelti viltis įvykdyti Algirdo ir Kęstučio programą Rytų Europoje. Laukiamos smarkios kovos turėjo vykti toli nuo Nemuno, todėl reikėjo sutraukti dideles jėgas ir ilgam laikui atitraukti jas nuo vakarų fronto, o tai buvo galima tik turint saugų užnugarį.

Jogailai turėjo iškilti labai sunki problema, kaip tokį saugumą pasiekti. Be jokios abejonės, Jogailos sąjungai su totoriais ir kovai su Maskva Kęstutis turėjo pritarti, nes tai buvo ir jo su Algirdu programa, bet tas pritarimas padėties visai nelengvino. Ordinas lengvai galėjo įspėti visą kovos su Maskva svarbą Lietuvai. Ne jo interesas buvo leisti lietuviams įsigalėti rusų sąskaita. Jau 1380 m. vasario 27 d. sutartis, kuri turėjo galioti tik pustrečio mėnesio, iki 1380 m. Sekminių (gegužės 13 d.), pakankamai rodė, kaip sunku buvo su Ordinu susitarti. Juo reikalingesnės buvo lietuviams paliaubos, juo brangesnės kainos Ordinas už jas reikalavo. Artimiausias Ordino politinis tikslas buvo susijungti abiem Ordino šakoms – Prūsų ir Livonijos. Susijungimas tebuvo galimas per Žemaičius, kuriuos valdė Kęstutis. Kitos Lietuvos teritorijos negalėjo turėti Ordinui tokios masinančios reikšmės. Bet duoti Ordinui kompensaciją iš Kęstučio valdomų žemių su Kęstučio sutikimu nebuvo jokios vilties.

Šią sunkią problemą Jogaila išsprendė slapta sutartimi Dovydiškėse (Dawdisken) 1380 m. gegužės 31 d. medžioklės metu Užnemunės miškuose. S. Smolka vadina ją „išdavikiškos politikos chef d'oeuvre'u“[18]. Pagal šią sutartį tarp Jogailos ir Prūsų bei Livonijos ordinų turėjo būti amžina taika. Tačiau taika negalėjo apimti Kęstučio valdomų žemių; Ordinui buvo leidžiama jas puldinėti, kada tik panorės. Savo santykiams su Ordinu užmaskuoti Jogaila turėjo teisę siųsti savo kariuomenę Kęstučiui talkon, Ordino kariuomenei užpuolus, tačiau pačiose kautynėse Jogailos kareiviai neturėjo dalyvauti. Vadovauti Kęstučiui talkon einančiai kariuomenei galėjo pats Jogaila arba kas kitas. Jei kovų metu Ordino kariuomenė įsiveržtų į Jogailos žemes ir ten pridarytų žalos, tai tatai negalėjo būti laikoma sutarties sulaužymu. Jei vienos kurios pusės – Jogailos arba Ordino – kariai pakliūtų kitos pusės nelaisvėn, tai jie turėjo būti paleidžiami be išpirkimo. Formaliai kiekvienas belaisvis turėjo pats rūpintis išsipirkimu[19].

Dovydiškių sutarties sudaryme dalyvavo iš Ordino

[18] Smolka S. *Kiejstut i Jagiełło. S. 106.*

[19] *CDL. S. 55, 56.*

pusės didysis Ordino špitolninkas ir Elbingo komtūras Ulrichas von Fricke ir Tčevo (Diršau) vaitas Albertas von Luchtenberg. Prie Jogailos buvo jo svainis Vaidila, Vytautas ir Vytauto svainis Jonas, Algimanto sūnus. Tačiau prie sutarties buvo pridėti tik Jogailos ir magistro Vinricho von Kniprodės antspaudai, liudytojai visiškai nepažymėti.

Visa sutartis yra pilna prieštaravimų. Ji yra politinio sukčiavimo pavyzdys. Kas ką norėjo apgauti – Ordinas Jogailą ar Jogaila Ordiną? Tiesą pasakius, abudu kontragentai buvo nenuoširdūs ir abudu pasiryžę jos nepildyti. Ordino statutai neleido daryti taikos sutarčių su pagonimis: jis galėjo daryti tik paliaubų sutartis ir jau nieku būdu ne amžinos taikos. Kaipo priešinga pagrindiniams Ordino statuto nuostatams, šioji sutartis negalėjo būti pripažinta galiojanti ir Ordino suverenų – imperatoriaus arba popiežiaus, – kiekvienu momentu ji galėjo būti atmesta. Be to, kokią garantiją Ordinas galėjo turėti, kad Jogailos kareiviai, dalyvaują kautynėse, tikrai nesikaus, o bus tik kažkokie žiūrovai. Kęstutis, tariamai paliktas vienas, turėjo žūti, bet ar jo žuvimas galėjo išgelbėti Jogailą. Įsitvirtinęs Vilniaus pasienyje, Ordinas galėjo kiekvienu momentu užpulti patį Jogailą ir paimti jo sostinę ir jo žemes. Be to, pasyvus laikymasis Jogailos kareivių bent vienose kautynėse neišvengiamai turėjo sudaryti jo valdiniams įtarimą, sukelti neapykantą ir net sukilimą prieš jį patį, kaipo krašto išdaviką. Jogaila nebuvo toks aklas, neišmanėlis politikas, kad viso to nebūtų supratęs.

Yra dar vienas svarbus momentas šios sutarties sudaryme. Tai Vytauto dalyvavimas. S. Smolka, J. K. Kochanowski ir A. Prochaska reiškė mintį, kad Vytautas, pakviestas dalyvauti medžioklėje ir jos metu suruoštose puotose, visai nežinojo apie slaptą sutartį, nukreiptą prieš jo tėvą ir prieš jį patį, kaipo artimiausią Kęstučio įpėdinį. Vokiečių istorikas Pfitzner pareiškė hipotezę, kad Jogaila ir Vytautas iš anksto buvo tarpusavyje susitarę dėl Kęstučio valdomų žemių pasidalijimo. Sunku yra priimti šių istorikų spėliojimus. Vytautas ir jo giminaitis, vienmintis ir ilgametis bendradarbis kunigaikštis Jonas, Algimanto sūnus, iš karto turėjo atspėti, kad jie pakviesti ne medžioklės pramogoms, o rimtam dalykui, nes ir medžioklėje iš vokiečių pusės dalyvavo ne Ordino kaimyninių su Lietuva sričių valdytojai, o žmonės, atvažiavę iš toli. Antra vertus, sunku patikėti, kad tuo atsitikimu, jei Ordinui būtų pavykę atimti iš Kęstučio kurį nors kraštą, jis būtų linkęs grąžinti jį Kęstučio sūnui. Daug natūraliau atrodo, kad Vytautas, kaip ir Jogaila, gerai žinojo, ką darą. Nei vienas, nei kitas nenorėjo Kęstučio pražudyti, nes Kęstučio žuvimas būtų neišvengiamai pagreitinęs jų pačių žuvimą arba bent savo gimtosios žemės, visos ar didesnės jos dalies netekimą. Nei vienas, nei antras netikėjo, kad Kęstutį galima būtų pražudyti vienu smūgiu, o prie žemių niokojimo jie jau buvo pripratę.

Visa sutartis savo turiniu atrodo ne dviejų lygių šalių laisvas susitarimas, o Jogailos pasirašytas Vokiečių ordino diktantas. Jei Jogaila, net nekovojęs su Ordinu, ją priėmė ir jei tuo metu iš niekur jam negrėsė žymus pavojus, tai pritarti visiems keistiems sutarties nuostatams jis tegalėjo su aiškiu nusistatymu jos nepildyti. Jam svarbu buvo dideliais pažadais pavilioti Vokiečių ordiną ir laimėti laiko, o tuo tarpu su totorių pagalba sutriuškinti Maskvos galybę ir po laimėjimų rytuose pačią sutartį nutraukti. Šiuo atveju abudu pusbroliai, Jogai-

la ir Vytautas, pasirodė kaipo vienminčiai. Ir vėlesniais laikais jiedu ne kartą apgalvotai darė su Ordinu sutartis, kurių vykdymu netikėjo. Pats Vokiečių ordinas buvo visokių suktybių meisteris. Jei jis taip lengvai davėsi dabar apgaunamas, tai tik todėl, kad jam rūpėjo sėti nesantaiką Lietuvoje. Naujai pasirašytas dokumentas buvo tam be galo patogi priemonė.

Pats tikslas, dėl kurio ši sutartis buvo iš tikrųjų pasirašyta, nebuvo pasiektas. Maskvos kunigaikščiui pavyko sužinoti apie Mamajaus ir Jogailos karinę sąjungą, ir jis pasistengė neleisti totorių ir lietuvių jėgų susijungimo. Maskvėnai ir jų vasalai rusų kunigaikščiai ėmėsi iniciatyvos pulti totorius, kurie laukė lietuvių kitapus Okos upės Kulikovo laukuose, ir juos nugalėti. Lietuvių kariuomenė buvo vienos ar pusantros dienos ėjimo atstumu nuo kautynių lauko. Šia proga, man rodosi, visai be pamato Jogailai daromas priekaištas, jog jis tyčia pavėlavęs, nes bijojęs, kad jo kariai rusai nepereitų Maskvos kunigaikščio pusėn kautynių metu. Labai rizikingi Jogailos žingsniai, padaryti jam ruošiantis šiam karui, rodo susirėmimo su Maskva jį nebijojus. Visiškai Kulikovo kautynėmis nesuinteresuoto vokiečių kronikininko Jono iš Posilgės liudijimu, Jogaila nepabijojęs pulti grįžtančius iš mūšio rusus, juos sumušti ir atimti iš jų grobį. Tačiau šitoks dalinis laimėjimas padėties nepataisė. Maskvos didžiojo kunigaikščio Dimitro vardas skambėjo rusų tautoje kaip didelio laimėtojo. Masėms mažai terūpėjo, kad pats Dimitras kautynėms nevadovavo ir jų metu net buvo pasislėpęs kažkokiame krūme, kur buvo rastas bemiegąs kautynėms pasibaigus. Pats Jogaila, norėdamas nugalėti Maskvą su totorių pagalba, nebuvo laimingesnis už savo tėvą. Iš tolimų rusų stepių grįžo jis su liūdna mintimi, kad drastiška priemonė, kurios jis buvo ėmęsis pergalei užtikrinti, savo pasekmėmis jį skandino. Tik viena mintis galėjo jį raminti – slapta sutartis liks paslaptis Kęstučiui. Dar liūdniau turėjo jaustis Jogailos bendramintis ir bendradarbis Kęstučio sūnus. Tačiau nė vienam iš jų neužteko drąsos prisipažinti seneliui Kęstučiui padarius labai rizikingą aktą. Abudu buvo pasiryžę tylėti ir pasyviai laukti tolesnės įvykių eigos.

Negalima nurodyti nė vieno ryškaus fakto, kuris liudytų, jog Jogailos ir Kęstučio santykiai ligi 1381 m. būtų buvę įtempti. Vygando Marburgiečio anksčiau cituotas posakis, kad neapykanta atsiradusi nuo pat Algirdo mirties dėl Jogailos iškėlimo į didžiuosius kunigaikščius, yra priešingas Vytauto liudijimams, kad Kęstutis iš pradžių savo autoritetu rėmęs brolėną. Vokiečių ordino laiškai didžiajai kunigaikštienei Julijonai rodo jo pastangas sukiršinti Jogailą su Kęstučiu. Lieka neaišku, kaip jie veikė Jogailą ir net apskritai ar jie buvo jam žinomi, nes tarp motinos ir sūnaus buvo nevisiškai normalūs santykiai. Iš Kęstučio elgesio 1380 m. ir 1381 m. pradžioje matyti, kad jis nebuvo padaręs nė vieno nedraugiško žingsnio prieš Jogailą. Po Lietuvos kariuomenės išvykimo į rytus 1380 m. Kęstutis buvo likęs vienintelis krašto šeimininkas ir būtų galėjęs įvykdyti bet kokius Jogailai nedraugingus sumanymus, juo labiau kad tais metais vokiečiai nepuldinėjo.

Vokiečių ordinas savo toli siekiančius planus Lietuvos atžvilgiu, kuriems rado paramą Dovydiškių slaptojoje sutartyje, ėmė vykdyti tik 1381 m. Jis ėmė veikti dviem kryptimis – diplomatine ir karine. Ramius, be karo žygių 1380 m. Ordinas buvo paskyręs geram pasiruošimui; kitų metų vasario mėnesį jis pra-

dėjo žygiuoti stačiai į Trakus. Pavartojęs naujus karo pabūklus, bombardas, jis pasiekė didelių karo laimėjimų. Dvi lietuvių pilys, ginančios priėjimą prie Kęstučio sostinės, Naujapilis ir Darsūniškis, buvo sudegintos. Į vokiečių rankas pakliuvo daug karo belaisvių. Vasaros metu Livonijos ordino magistras Vilhelmas von Wrimersheim įsiveržė į Žemaičius ir pasiekė net jų centrą Medininkus. Ragainės komtūras Vygandas von Baldersheim puolė kažkokią pilį, vokiečių kronikininko pažymėtą Pickegallen vardu. Tą pačią vasarą aukštas vokiečių valdininkas, Osterodės komtūras Kunas von Liebenstein – senojo Lietuvos metraščio jis klaidingai paminėtas von Hohenstein (= Hunstyn), Kęstučio dukters Danutės krikšto tėvo, vardu – padarė Kęstučiui slaptą pranešimą apie slaptą Vokiečių ordino ir Jogailos sutartį, nukreiptą prieš Kęstutį. Jei karo žygiai turėjo varginti Kęstutį medžiagiškai, tai slaptas pranešimas turėjo slėgti jį morališkai ir mažinti jo atsparumą. Slaptosios sutarties atskleidimas greičiausiai buvo padarytas tuo metu, kai Jogailos kariuomenė buvo pasiųsta prieš sukilusį Polocką, atsisakiusį priimti savo kunigaikščiu Skirgailą, Jogailos brolį, tik dėl to, kad jis buvo pagonis.

1381 m. įvykiuose randame vėl visą eilę didelių neaiškumų. Jei Dovydiškių sutartį Jogaila būtų laikęs galiojančia, tai pagal ją jis būtų turėjęs dalyvauti kautynėse ir laikytis išdavikiškai, kaip kad buvo numatyta. Apie jo dalyvavimą kautynėse su vokiečiais nieko negirdėti. Kęstutis niekuomet nesiskundė Jogailos kareivių dviprasmišku elgesiu. Jogailos nedalyvavimo krašto gynime 1381 m. vasario mėn. negalima aiškinti tuo, kad jo kariuomenė buvo pasiųsta į Polocką, nes šio miesto sukilimas prasidėjo vėliau. Kovų laukas buvo prie pat Vilniaus srities, ir todėl pasiųsti pagalbą buvo labai lengva.

Dovydiškių sutartis laidavo tik Ordino ir Jogailos valstybių sienų neliečiamybę. Joje nieko nesakoma apie savitarpio pagalbą. Ligi 1381 m. perversmo Lietuvoje neturime jokios žinios, kad būtų buvę padaryti kokie nors šios sutarties papildymai. Todėl atsiradimas ties Polocku greta lietuvių Livonijos ordino kariuomenės, atėjusios lietuviams talkon, atrodo visiškai nesuprantamas. Sukilę polockėnai sakėsi greičiau pasiduosią katalikiškam Livonijos ordinui, su kuriuo nuo amžių kovojo, negu priimsią lietuvį pagonį. Toks polockėnų nusistatymas negalėjo atsirasti be Ordino propagandos.

Vokiečių „viršdraugiškumo" pareiškimas turėjo būti visapusiško politinio Ordino apsiskaičiavimo išdava. Jei jam nepavyko Jogailos sukompromituoti karo žygio metu vasario mėnesį, tai dabar jis tai darė savo Osterodės komtūro „diplomatinį" žingsnį kombinuodamas su talka ties Polocku, ir Ordinas pasiekė savo. Jei Kęstutis galėjo nepatikėti slaptu Kuno von Liebensteino pranešimu, tai lietuvių ir vokiečių ginklo bičiulystė buvo ryškus Jogailos ir Ordino gerų santykių įrodymas.

Prieš darydamas kokius nors žingsnius savo savisaugai užtikrinti, Kęstutis tarėsi su sūnumi Vytautu, kuris, kaipo Jogailos artimiausias draugas, galėjo geriausiai viską žinoti. Čia Kęstučio mylimas sūnus savo dviprasmišku elgesiu neišsklaidė tėvo abejonių. Jis nepaneigė Jogailos ir Ordino sutarties, bet ir nepaaiškino jos atsiradimo aplinkybių bei tikrosios prasmės. Jis gerai žinojo, kad Dovydiškių sutartis savo tikslais nebuvo nukreipta prieš Kęstutį, nors jos formalūs nuostatai aiškiai tai rodė. Pasak senojo Lietuvos metraščio, Vytautas

atsakęs tėvui: „Netikėk tuo, nes to nėra. [Jogaila] su manim draugiškai gyvena, tai nejaugi jis man to nebūtų pasakęs". Vytautas, pamatęs pribrendusį konfliktą tarp tėvo ir draugo, nepanorėjo palaikyti nei vienos, nei antros pusės ir skubiai išvažiavo į tolimiausią Kęstučio valdomų teritorijų pakraštį, į Palenkės Drogičiną. Sunku yra atspėti, kodėl Vytautas tokiu kritišku momentu nepalaikė savo jaunystės draugo ir vienaminčio. Gal vokiečių kariuomenės pasirodymas prie Polocko jam pačiam pasirodė nesuprantamas? Gal jis pats abejojo Jogailos veiksmų ir tikslų nuoširdumu?

Kęstučio reagavimas į tariamą Jogailos draugavimą su Vokiečių ordinu gerai yra žinomas. Surinkęs kariuomenę neva žygiui į Prūsus, jis pakreipė ją į Vilnių, be pasipriešinimo užėmė Lietuvos sostinę, areštavo Jogailą ir jo šeimyną, padarė kratą rūmuose, surado slaptą sutartį, kaipo formalų Jogailos kaltės įrodymą, privertė didįjį kunigaikštį atsisakyti sosto ir pats pasiskelbė aukščiausiu Lietuvos suverenu. Greitai po to Jogailai buvo suteikta laisvė ir duota valdyti žemes, kurios buvo jo tėvo valdžioje prieš jam tampant didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, – Krėvos kunigaikštystė tikrojoje Lietuvoje ir Vitebsko kunigaikštystė Gudijoje. Jokia Jogailos turtų dalis nebuvo konfiskuota. Skubiai iškviestas į Vilnių Vytautas palydėjo draugą iki Krėvos. Iš ten Jogaila nuvyko į Vitebską.

Kuo paaiškinti toks palyginti švelnus Kęstučio pasielgimas su asmeniu, kurį jis laikė krašto išdaviku? Ar jį paveikė jo paties ilgo bendradarbiavimo su Algirdu prisiminimai? Man rodosi, kad padaręs tardymą dėl Dovydiškių sutarties atsiradimo, Kęstutis rado daug švelninančių ir pateisinančių aplinkybių. Visas jo odium (neapykanta) dabar nukrypo prieš vokiečius. Kad galėtų sėkmingai prieš juos veikti, jis padarė žymią reformą krašto valdymo sistemoje, paimdamas Vilniaus ir Trakų kunigaikščių valdžią į savo rankas. Tačiau krašto periferijų valdymo sistemos nelietė, o pakeitė tik asmenis, vadovavusius administracijai. Po Kulikovo kautynių išdavų Kęstutis atsisakė tolesnių kovų su Maskva, padarė su ja taikos sutartį, sutikdamas perleisti kai kurias teritorijas, susitaikė su polockėnais, leido Andriui grįžti į Polocką, ir visas valstybės jėgas bei visą dėmesį nukreipė į vokiečius.

Kęstučio revoliucija tiesiogiai palietė ne tik Jogailą, bet ir Skirgailą. Šis, susikompromitavęs bendradarbiaudamas su vokiečiais ir, Andriui sugrįžus, nustojęs Polocko kunigaikštystės, nebedrįso grįžti į Vilnių, bet emigravo į Livonijos ordiną, išvykdamas ten drauge su besitraukiančia Ordino kariuomene nuo Polocko.

Skirgailos buvimas Ordino žemėse yra apsuptas nepermatomu šydu. Tačiau nėra abejonės, kad ten bebūdamas drauge su Ordino vadovybe jis paruošė kontrrevoliucijos planą Lietuvoje. Jogailos grąžinimas didžiojo kunigaikščio sostan turėjo būti padarytas su abiejų ordinų karine pagalba už tam tikrą kompensaciją. Galima labai abejoti, kad Jogaila būtų buvęs šio sumanymo iniciatorius arba net kad jis būtų galėjęs prisidėti prie jo paruošimo. Vitebskas, kur jis buvo nukeliavęs, neturi bendros sienos su Livonijos ordinu. Su vokiečių ordinais susisiekti Jogaila galėjo tik per kraštus, kurie buvo valdomi jo priešų. Kas kita buvo veikti Skirgailai. Per vokiečius pirklius jis lengvai galėjo nuolat susisiekti su Vilniumi. Griežti Kęstučio žygiai prieš vokiečius ir aiški tautinė poli-

tika turėjo būti sutikta nepalankiai Lietuvos sostinės pirklių daugumos – vokiečių ir rusų, – kurie pajuto savo veiklos sunkumus. Medžiaginei šio elemento gerovei buvo suduotas smūgis. Lietuvos sostinės nelietuviški gaivalai turėjo stoti griežton opozicijon naujajam krašto režimui. Skirgailai nesunku buvo šiuos opozicionierius suinteresuoti Jogailos valdžios atstatymu. Vilniaus pirkliai patraukė savo pusėn vitebskėnus ir jų valdovą, kuriam jie užtikrino savo paramą. Sąmokslas galėjo pasisekti tik tuo atveju, jei Lietuvos kariuomenė būtų kiek galima toliau atitraukta iš krašto centro. Vokiečių frontas buvo per daug arti, ir ji galėjo lengvai numalšinti bet kokį sostinėje kilusį sąjūdį. Turbūt paskutiniu metu buvo nusistatyta į sąmokslą įtraukti ir kunigaikštį Kaributą, tolimo Naugardo Sieversko valdytoją. Tuo būdu susidarė trijų brolių – Skirgailos, Jogailos ir Kaributo – triumviratas, kurio tikslas buvo grąžinti didžiojo kunigaikščio sostą Jogailai. Pagal sąmokslo organizatorių planą, sukilimą turėjo pradėti Kaributas, kurio būstinė buvo tolimiausiame Lietuvos valstybės rytų pakrašty, būtent, prie rytinio Dniepro intako Desnos. Jie neabejojo, kad Kęstučiui išvykus Kaributo malšinti turės pakankamai laiko organizuoti naują valdžią ir pasiruošti ją ginti. Viso suokalbio spiritus movens buvo Vokiečių ordinas, kuris ligi tam tikro laiko laikėsi lyg nuošaliai. Dabar jis galėjo būti daug tikresnis negu anksčiau, kad neišvengiamai kils tarpusavio karas Lietuvoje ir kad jis, kaipo tertius gaudens, juo pasinaudos savo tikslams.

1382 m. tragedijos Lietuvoje. Sąmokslo prieš Kęstutį ruošimo aplinkybės: Nemuno laivyno statymas. Jurbarko puolimas: derybos su Vokiečių ordinu prie Jurbarko. Sieversko Naugardo kunigaikščio Kaributo sukilimas. Sąmokslo atskleidimas ir Vaidilos, kaip sąmokslo tariamojo organizatoriaus, nužudymas. Sąmokslas prieš Kęstutį buvo ruošiamas tuo metu, kai Kęstutis, pasistatęs Nemune laivyną ir įkėlęs į laivus bombardas, siekė apvalyti nuo vokiečių dešinįjį Nemuno krantą. Pirmiausia jam rūpėjo sunaikinti Jurbarko pilį, kuri galėjo vokiečiams tapti raktu į Žemaičius. Ligi tol Nemunu plaukiodavo tik Ordino kariniai laivai. Kęstučio planuose buvo numatyti du netikėtumu prieš vokiečius – laivynas ir bombardos; atakuoti užsimota juos iš ten, iš kur jie visai nebuvo laukę puolimo. Laivyno statymas ir jo pritaikymas kautynėms turėjo atitraukti Kęstutį ilgesniam laikui iš Vilniaus ir sudaryti patogias sąlygas sąmokslininkams veikti. Kadangi Jurbarko puolimas buvo daromas balandžio mėnesį, tai galima manyti, jog sąmokslas brendo 1381–1382 m. žiemą ir pačioje 1382 m. pavasario pradžioje. Sąmokslininkai tarpusavio susižinojimui pasinaudojo patogiausiu žiemos keliu. Kam Kęstutis, pasišalinęs iš sostinės, buvo palikęs valdyti Vilniaus pilį, nežinia.

Kęstučiui nepavyko pasiekti tikslo. Jurbarko komendantas Jonas von Meldingen, pamatęs lietuvių laivyną, įsakė tuojau sudeginti visus pastatus, esančius prie pilies, kad lietuvių kariuomenė, išlipusi su bombardomis krantan, nerastų niekur atosparos. Pirmosios lietuvių atakos prieš pilį buvo sėkmingai atremtos. Rodosi, kad jos net nebuvo atnaujintos, nes greitai prasidėjo derybos. Kieno iniciatyva jos buvo vedamos, nežinia. Išviršiniu atžvilgiu vokiečiai stengėsi duoti joms didelę svarbą, nes savo atstovais pasiuntė įžymiausius Ordino žmones – Ordino maršalą, arkikomtūrą ir tris komtūrus (Balgos, Ragainės ir Brandenburgo), bet faktiškai nieko gero iš jų nelaukė, nes Įsručio komendan-

tui iš anksto buvo įsakyta tuojau pulti Lietuvą, kai tik derybos nutrūks. Vokiečiams svarbu buvo kiek galima ilgiau užtraukti derybas su Kęstučiu, kad tuo tarpu sąmokslas galėtų visiškai subręsti. Kęstutis, sužinojęs apie Kaributo sukilimą, pats turėjo nutraukti derybas ir vykti sukilimo malšinti. Išvykdamas iš Lietuvos, valdžią perdavė sūnui, pavesdamas jam, tarp kita ko, ir Vilniaus pilies vadybą. Vokiečių kronikininkai[20] vaizduoja, kad Kęstutis turėjęs iš karto eiti prieš abudu broliu (Kaributą ir Jogailą), kurie veikė išvien. Lietuvos metraštis mini tik nedraugingus Kaributo veiksmus prieš Kęstutį ir kalba tik apie šio (Kęstučio) įsakymą, duotą Jogailai, eiti drauge prieš Sieversko Naugardo kunigaikštį[21]. Pirmenybę šiuose dviejuose skirtinguose liudijimuose tenka pripažinti Lietuvos metraščiui: vokiečių šaltiniai, sudaryti post factum, iš esmės padarė teisingą sąryšį tarp įvykių, bet patys įvykiai Lietuvos didžiajam kunigaikščiui vaizdavosi kitaip. Greičiausiai jis dar nelaikė Jogailos esančiu įveltu į suokalbį, ir viso sąmokslo kaltininku laikė Jogailos svainį Vaidilą, kurį, prieš išvykdamas į tolimus rytus, įsakė pakarti.

Trumpa Lietuvos metraščio žinutė neleidžia nustatyti, ar Kęstutis buvo padaręs Vilniuje tardymą ir nustatęs Vaidilòs vaidmenį sąmoksle, ar tik liepęs jį nužudyti iš subjektyvaus įsitikinimo, kad jis dalyvavęs 1380 m. sutarties sudaryme ir dabar buvo vyriausiasis naujo sąmokslo organizatorius. Išvykdamas iš Vilniaus, Kęstutis turbūt dar pasitikėjo Jogaila, nes priešingu atsitikimu pirmiausia jis būtų nukreipęs savo ginklą prieš jį, kaipo artimiausią ir pavojingiausią priešą. Ar Jogaila mokėjo gudriai slėpti dalyvavimo sąmoksle pėdsakus, ar jis tik pasyviai laikėsi? Man atrodo, kad priimtinesnė yra antroji prielaida. Smulkus sąmokslo planas buvo paruoštas Vokiečių ordino, kuris jį vykdė per Skirgailą. Jogaila net vargiai žinojo visas šio plano detales. Jis telaukė įsakymo, kurį turėjo įvykdyti. Kaip pamatysime toliau, iš Bražuolės sutarties (1382 m. liepos 6 d.), jis ilgai net nesiorientavo politinėje situacijoje ir neatspėjo saitų tarp Vokiečių ordino ir paties sąmokslo.

Sukilimas Vilniuje 1382 m. birželio 12 d. Jogailos grįžimas sostinėn. Kautynės prie Vilniaus. Jogailos karo žygis į Trakus. Vokiečių ordino įsiveržimas Lietuvon. Ariogalos žudynės. Vilniaus pilies užėmimas birželio 12 d. įvyko be Jogailos prisidėjimo. Tai buvo Vilniaus miestiečių, vadovaujamų Hanulio (Hanikės), darbas. Po Vaidilos mirties Hanulis, pagal kilmę Rygos vokietis, Vilniaus miestiečių seniūnas, matyti, buvo pasidaręs vyriausiuoju vokiečių agentu Lietuvos sostinėje. Pilis buvo paimta klasta: miestiečiai, tariamai besivydami piktadarį, įbėgusį į pilį, patys į ją įsiveržė ir išžudė visą sargybą. Šis įvykis rodo Vilniaus komendanto, Kęstučio sūnaus Vytauto, nemažą apsileidimą: paliktas sostinėje pavaduoti tėvo, jis ramiai išvažiavo iš Vilniaus, nepasirūpinęs tinkama apsauga, kuri buvo ypač reikalinga neseniai susekto sąmokslo akivaizdoje. Jei miestiečių būrys taip lengvai išžudė įgulą, tai, matyti, ji buvo ir negausi, ir nebudri.

Jogaila, pasilikęs Vitebske, priešingai Kęstučio įsakymui, tuojau atvyko Vilniun, kai tik gavo žinią, kad sostinė jau jo šalininkų rankose. Vytautas iš Trakų skubinosi Vilniaus gelbėti, bet kautynėse, įvykusiose prie

[20] *Annalista Thorunensis // SRP. Bd. 3. S. 121; Die aeltere Hochmeisterchronik // Ten pat. P. 662.*

[21] *ПСРЛ. Т. 17. С. 74.*

Vilniaus sienų, buvo Jogailos sumuštas ir priverstas trauktis atgal į Trakus. Kautynėse iš abiejų pusių žuvo apie tūkstantį žmonių. Negalima visu griežtumu teigti paties kautynių fakto, nes apie jį terandame vieną vienintelį Vokiečių ordino heroldo Vygando Marburgiečio liudijimą. Ir pats heroldas dviejose beveik gretimose vietose padavė nevienodą kritusiųjų kautynėse skaičių – 1000 ir 300[22].

Dviejų lietuvių kariuomenių susirėmimas prie Vilniaus, jei tik jis buvo, reiškė Lietuvoje prasidėjusį naminį karą, destis, Ordino gerai apgalvoto plano realizavimo pradžią. Ordinas jau turėjo sumobilizavęs kariuomenę ir, Vygando Marburgiečio liudijimu, tuojau išsiuntė ją Lietuvon. Ir Livonijos ordinas turėjo taip pat greitai išsiųsti savo kariuomenę Jogailai pagalbon. Vokiečių įsiveržimai Lietuvon paprastai buvo daromi žiemos metu arba rudens pradžioje, kai jau būdavo nuo laukų nuvalyti javai. Ir vienu, ir kitu atveju vokiečiams rūpėjo turėti praeinamesnius kelius ir neleisti gyventojams saugiau pasislėpti. Žygis vidurvasarį buvo labai neįprastas ir glaudžiai susijęs su sąmokslo vykdymu.

Jogaila Vilniuje negalėjo jaustis saugus, kol Trakai buvo jo priešų rankose ir kol sumobilizuota Lietuvos kariuomenė buvo Kęstučiui klusni. Jam būtinai reikėjo paimti Trakus ir neleisti jais naudotis priešininkams kaip atospara prieš Vilnių. Taigi Jogailos žygiavimas į Trakus buvo visiškai natūrali Vilniaus paėmimo pasekmė. Jau prasidėjus Trakų apgulimui, Jogaila gavo žinią apie Vokiečių ordino įsiveržimą Lietuvon. Vokiečiai įėjo Lietuvon greičiausiai pro Žemaičius, nors tikra Lietuvos sienos perėjimo vieta nežinoma. Vygando Marburgiečio liudijimu, Ordino kariuomenė skubėjo pagalbon Jogailai į Trakus[23] ir pakeliui 1382 m. birželio 30 d. paėmė Egollen pilį ir išžudė visą jos įgulą, išskyrus du bajoru. Egollen galima interpretuoti kaip Eiguliai prie pat Kauno (taip daro Vygando Marburgiečio leidėjas Teodoras Hirsch) arba kaip Ariogala. Jeigu Egollen laikytume Eigulius, tai atrodytų nesuprantama, kaip vokiečių kariuomenė galėjo praeiti pro Kauno pilį be jokio susirėmimo su jos įgula. Žiaurumas, pasireiškęs prie Ariogalos, turėjo, be abejonės, tikslą terorizuoti Lietuvos gyventojus.

Bražuolės sutartis tarp Jogailos ir Ordino 1382 m. birželio 6 d. Kebli Jogailos padėtis prie Trakų. Egollen buvo Kęstučio žemių ribose. Remiantis Dovydiškių 1380 m. Jogailos sutartimi su Vokiečių ordinu, šios pilies sunaikinimas negalėjo būti palaikytas vokiečių kariuomenės aktu, nukreiptu prieš Jogailą. Jogailai kovojant su Kęstučiu, Ordino įsibrovimas į Trakų kunigaikščio valdomas žemes grynai formaliai galėjo atrodyti kaip Jogailai teikiama pagalba. Taip tą dalyką buvo supratęs Ordino heroldas Vygandas Marburgietis. Tačiau pačiam Jogailai artimiausi Ordino tikslai buvo nevisiškai aiškūs. Skirgaila dar nebuvo grįžęs iš Ordino žemių ir, kur jis tuo metu radosi, vargiai ar Jogaila galėjo gerai žinoti. Jau turėdamas nemažą patyrimą politikoje, Jogaila galėjo abejoti, kas jam yra Ordinas – priešas ar draugas. Jogailos ir Ordino sutartys – 1380 m. vasario 27 d. pasirašyta Rygoje ir 1380 m. gegužės 31 d. Dovydiškėse – lietė daugiausia tik savitarpio nepuolimo reikalus. Jos nenumatė atsitikimo, kad Kęstučio valdomi kraštai gali ištisai arba iš dalies

[22] *Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Bd. 2. S. 611, 613.*

[23] *Ten pat. P. 614.*

tekti Ordinui. Antra vertus, turėjo kilti klausimas, ar senosios sutartys tarp Ordino ir Jogailos lieka galioje po to, kai pats Jogaila, jas sudaręs, nustojo valdžios Lietuvoje. Santykių su Ordinu išsiaiškinimo reikalas vertė Jogailą pasitraukti nuo Trakų, vykti pasitikti Ordino kariuomenės vadovybės ir su ja išsiaiškinti visus rūpimus reikalus.

Šeštą dieną po Ariogalos sunaikinimo, maždaug penktame kilometre į šiaurę nuo Trakų, Bražuolės kaime, 1382 m. liepos 6 d. įvyko Jogailos pasimatymas su Ordino kariuomenės vadovybe ir buvo pasirašyta nauja sutartis. Nieko esminio ji neįnešė į ankstesnius abiejų šalių susitarimus, bet juos lyg tvirtino. Tai vėl buvo savitarpio nepuolimo paktas. Sutartį pasirašė Ordino kariuomenės vyresnybė – vyriausiasis Vokiečių ordino maršalas Kunas von Hattenstein, Balgos komtūras Diterich von Elner, Brandenburgo komtūras, saksų kunigaikštis Albrechtas, Ragainės komtūras Vygandas von Beldis(heim), arba Baldersheim, ir Sambijos vaitas Jonas von Lorich Prūsų ir Livonijos ordinų vardu ir Jogaila su Skirgaila savo, savo motinos ir brolių vardu. Abi šalys pasižadėjo sutarties galiojimo laiku neniokoti vieni kitų žemių ir neskriausti gyventojų. Sutarties galiojimo laikas buvo apribotas. Nors tekstas yra išlikęs sugadintas, tačiau spėjama, kad galiojimas turėjęs tęstis ligi tų pačių metų rugsėjo 8 d. Jokių kitų formalių prievolių Ordino atžvilgiu Jogaila neprisiėmė, o Ordinas pasižadėjo nepalaikyti draugiškų santykių su Kęstučiu ir jo sūnumis ir nepriiminėti net jo pasiuntinių[24]. Ordinas nepasižadėjo teikti jokios pagalbos Jogailai. Šioji sutartis buvo paskelbta pirmą kartą tik 1891 m., ir tyrinėtojams, rašiusiems prieš tą laiką, buvo visiškai nežinoma, tačiau ji yra labai svarbi 1382 m. įvykiams nušviesti. Prof. A.Lewicki pareiškė mintį, kad be šios viešos sutarties buvusi sudaryta dar kita, slapta. Toks spėjimas, atrodo, įtikėtinas, nors, mano manymu, tai galutinai suformuluota turėjo būti vėliau, prie Trakų.

Vokiečių ordinas pasiteisinimo memorandume, įteiktame Konstanco bažnytiniam susirinkimui, visą dalykų eigą atpasakoja kitaip. Esą, Algirdui mirus, Kęstutis užėmęs visas jo žemes drauge su sostine Vilniumi, tuo būdu atimdamas iš Algirdo sūnaus Jogailos tėvoniją (paterno dominio spoliando). Jogaila tuojau pasiuntęs (statim misit) pas Vokiečių ordino magistrą Vinrichą von Kniprodę savo brolį Skirgailą, prašydamas eiti su visa savo kariuomene prieš Kęstutį ir siūlydamas Ordinui už tai perleisti kai kurias žemes. Ordino magistras atsakęs, kad jis sutinkąs Ordino jėgomis atstatyti Lietuvoje visą Jogailos valdžią, jei šis pasižadės per ketverius metus priimti krikštą su visų savo žemių valdiniais ir jei atsiųs pasižadėjimą raštu. Skirgaila maloniai sutikęs Ordino reikalavimus įvykdyti ir įteikęs Ordinui reikalaujamą dokumentą su Jogailos antspaudu. Tik po to Vokiečių ordino magistras įsakęs Livonijos ordinui pasiruošti atitinkamu laiku ir atitinkamoje vietoje įsiveržti Lietuvon pažadams įvykdyti[25]. Šito sukto Ordino pasiteisinimo, kuriame jis save vaizduoja kaipo savęs išsižadėjusį krikščionybės apaštalą Lietuvoje, negalima pripažinti įtikimu liudijimu. Nekalbant apie tai, kad Kęstutis buvo atėmęs aukščiausiąją valdžią iš Jogailos tik praėjus ketveriems metams po Algirdo mirties, reikia dar turėti galvoje, kad po Kęstučio perversmo iki Bražuolės pasitarimų Jogaila net nebuvo matęsis su

24 Ši sutartis atspausta: CEXV. T. 2. P. 1. Dok. 1: „zcwisschen nu und unser fr(auwen) tage der letztern".

25 CEV. P. 1025–1026.

Skirgaila: Skirgaila emigravo iš Lietuvos, nuo Polocko pasitraukdamas į Ordino žemes drauge su Livonijos kariuomene. Raštiškas Jogailos pasižadėjimas per ketverius metus apsikrikštyti (das wir mit allen den unsern, bynnen desin vier Jaren, getouft und Cristen wellen werden) buvo duotas Ordinui drauge su kitais pasižadėjimais – perleisti Ordinui Žemaičius iki Dubysos, ketverius metus su juo nekariauti, eiti jam į talką ir be jo žinios ir sutikimo su niekuo kitu nekariauti – tik 1382 m. lapkričio 1 d. Dubysos saloje. Visi pasižadėjimai buvo daromi Jogailos, „grosir konig zcu lyttauwen", ir Skirgailos, „Hertzog zcu Traken", vardu[26]. Taigi Ordinas savo pasiaiškinime tyčia perkėlė įvykių datas, kad paslėptų savo labai aktyvų vaidmenį juose.

Vokiečių kariuomenė Trakus pasiekė liepos 18 d. ir sustojo netoli Jogailos kariuomenės. Jos abidvi norėjo paimti pilį savo vardu. Taigi vokiečiai ir Jogaila reiškėsi kaip konkurentai. Trakų patekimas Vokiečių ordinui savo perspektyvomis negalėjo džiuginti Jogailos. Vokiečių įsitvirtinimas Trakuose turėjo grėsti Jogailos valdžiai, juo labiau kad pats susitarimas buvo trumpalaikis ir, jam pasibaigus, Ordinas turėjo laisvas rankas veikti prieš dar pagonį kunigaikštį Jogailą. Savaime buvo aišku, kad Ordino kariuomenė, atvykusi prie Trakų, buvo padariusi tai ne iš kokios nors ypatingos meilės nukentėjusiam didžiajam kunigaikščiui, o siekdama savų tikslų ir tik pasinaudojusi išimtine reta proga. Turint prieš akis Bražuolės sutartį, reikia pasakyti, kad prie Trakų buvo vaidinama ne vien tik Ordino ir Jogailos santykių komedija. Padėties neaiškumas Jogailos situaciją darė ir keblią, ir net pavojingą. Ja, kaip presija, tuojau pasinaudojo Ordino vadovybė, kad priverstų Jogailą daryti dideles nuolaidas. Tarpininku tarp Ordino kariuomenės vadų ir brolio tapo Skirgaila.

Skirgailos intervencija. Naujas susitarimas su Ordinu. Trakų pilies pasidavimas Jogailai. Ordino kariuomenės pasitraukimas iš Lietuvos. Trakų pilis buvo viena iš stipriausių visoje Lietuvoje. Galima manyti, kad ji buvo aprūpinta naujausiomis kovos priemonėmis, bombardomis. Šiuos sunkius pabūklus vargiai galėjo Kęstutis imtis į tolimą Sieversko Naugardo žygį. Jo paties išvykimą į tolimus valstybės pakraščius galima paaiškinti tik tuo, kad senelis tikėjo plačiu savo autoritetu krašte ir vylėsi, jog jam tik pasirodžius sukilėliai pasiduos be kautynių, kaip kad buvo prie Polocko praėjusiais metais. Nereikalingas šiuo atveju bombardas jis turėjo palikti savo būstinėje. Galima taip pat manyti, kad po kautynių prie Vilniaus Vytautas pasirūpino paruošti pilį gynimuisi, nors pats ją paliko ir išvažiavo į Gardiną kariuomenės rinkti. Paimti Trakus atviru puolimu buvo nelengva, o apgulimo užtęsimas galėjo pražudyti visą Jogailos reikalą: tuo tarpu galėjo grįžti su kariuomene Kęstutis su Vytautu ir apgulantieji galėjo pavirsti apgultaisiais. Reikėjo žūtbūt paimti į savo rankas šią pilį kuo greičiausiai. Ir Skirgaila šiam tikslui panaudojo visą savo vyliaus ir klastos meną. Grasydamas apgultiesiems Ariogalos įgulos likimu, jis prikalbinėjo juos tuojau pasiduoti Jogailai įtikinėdamas, kad pastarasis, susitaręs su Ordinu, sugebėsiąs apsaugoti jų gyvybę. Ordino pasiuntiniai, patvirtindami Skirgailos pareikštus grasinimus, taip pat sakė, jog Ordino kariuomenė nepasitrauksianti nuo Trakų tol, kol pilis nebus paimta ir sunaikinta. Ordino ir Skirgailos taktikos vienodumas suponuoja, kad tarp vokiečių kariuomenės vadovybės ir Jogailos bei Skirgailos šiuo metu jau buvo pa-

26 *CDL. P. 56–60. Dok. 3–5.*

siektas susitarimas. Joks šaltinis jo nemini, nes jis turėjo būti labai slapto pobūdžio. Prasidėjus kovoms tarp dviejų Lietuvos vadų, prie Trakų stovinti Ordino kariuomenė buvo lemiamas faktorius. Ji galėjo diktuoti Jogailai savo sąlygas. Galima tik spėti, kad viskas sukosi aplink tuos punktus, kurie Ordino aiškiai buvo suformuluoti vėliau – Žemaičių atidavimas Ordinui, krikščionybės priėmimas per ketverius metus ir vasalitetas. Šie santykių dėsniai galėjo būti jau anksčiau Skirgailos pažadėti Ordinui, jam beviešint jo žemėse, kaip atlyginimas už pagalbos suteikimą Jogailos aukščiausiai valdžiai Lietuvoje atstatyti.

Nesiorientavimas susidariusioje politinėje padėtyje, ypač lengvos pasidavimo sąlygos, nulėmė Trakų pilies likimą jau trečią dieną po Ordino kariuomenės atvykimo. Pilies įgula pasidavė liepos 20 d. Jogailos vardu be jokio pasipriešinimo. Įgulai buvo pažadėtas laisvas grįžimas namo. Tačiau pažadai nebuvo ištesėti, nes įžymesnieji bajorai pakeliui į namus buvo suimti ir pasodinti kalėjiman. Pati pilis buvo pavesta Skirgailai.

Trakų pilies pasidavimas buvo didelis Ordino politikos laimėjimas Lietuvoje. Jogaila netikėtai pasižadėjo būti beveik visiškai priklausomas nuo jo. Pasilikti toliau Lietuvoje ir ginti naująjį vasalą Ordinui nebuvo tikslo: juk jam rūpėjo ne Jogailos pilnos valdžios atstatymas, o priešingai, jos silpnumo palaikymas.

Vytautas, savo veiksmų centru pasidaręs Gardiną, rinko kariuomenę; jo tėvas Kęstutis, gavęs žinią apie Jogailos sukilimą, turėjo nutraukti karo žygį į Sieversko Naugardą ir skubiai grįžti savo žemių ginti nuo Jogailos ir nuo Vokiečių ordino. Buvo numatomos aršios kovos tarp dėdės ir brolėno. Jei Kęstutis šiose kovose tikėjosi pasiremti savo dideliu autoritetu krašte, tai Jogaila, susidėjęs su atvirais lietuvių tautos priešais, ypač po Ariogalos žudynių, tegalėjo remtis jėga, o jos jis galėjo semtis tik iš Ordino. Juo sunkesnė bus Jogailos padėtis, juo jo nusilenkimas Ordinui turės būti didesnis, ir šis galės jam diktuoti vis sunkesnes sąlygas. Štai kodėl, Vygando Marburgiečio žodžiais tariant, Ordino maršalas, padovanojęs naujam didžiajam Lietuvos kunigaikščiui atsivežtąsias bombardas, grįžo su kariuomene atgal „linksma širdimi ir visi sveiki“[27].

Kęstučio grįžimas Lietuvon ir ruošimasis kovoti su Jogaila. Žemaičių dalyvavimo kovose klausimas. Kęstutis grįžo Lietuvon ir savo veikimo baze prieš Jogailą pasirinko Gardiną. Senelis šią jam taip sunkią valandą nenusiminė. Nepaprastai energingai jis visur ieškojo talkininkų: prašė pagalbos brolio Voluinės kunigaikščio Liubarto, kuriam tiek kartų buvo padėjęs, ir žento Mazovijos kunigaikščio Janušo. Tikėjosi gausiąs veiklios paramos ir Žemaičiuose. Skirgailos ir Jogailos valdų nuo jų atskirtas, Kęstutis nuvyko į Žemaitiją pro Užnemunės miškus jam gerai žinomais takais ir, susikvietęs žemaičių vadus Medininkuose, prašė eiti kovoti už tėvynės dievus. Vygando Marburgiečio liudijimu, žemaičiai sutikę eiti pagalbon tik tuo atsitikimu, jei Jogaila atsimestų nuo savo tėvų tikėjimo, priešingu atsitikimu, jie norėjo pasilikti ištikimi Jogailai. Žemaičiai esą pasiuntę savo atstovus pasiklausti Jogailos ir, matyti, gavę nepatenkinamą atsakymą, stojo Kęstučio pusėn, ir 9000 žmonių išvykę su Kęstučiu į Trakus.

Tenka labai abejoti visišku šio liudijimo tikrumu. Trakų pilis pasidavė Jogailai liepos 20 d., o Kęstutį su

[27] *SRP. Bd. 2. S. 618: „leto corde et sani“.*

savo kariuomenę prie Trakų randame jau rugpjūčio 3 d. Palyginti per labai trumpą laiką Kęstutis turėjo grįžti iš Lietuvos valstybės pietų rytų ir pasiruošti žygiui. Vargiai jis galėjo laukti, kol žemaičių pasiuntiniai nuvyks į Vilnių ar į Trakus (nežinia, kur tuomet Jogaila buvo), pasikalbės su Jogaila ir grįš gavę jo atsakymą. Kęstučiui laikas buvo per brangus, kad jis būtų galėjęs ramiai laukti. Žemaičiai galėjo abejoti dėl dalyvavimo savo kunigaikščių tarpusavio karc ir galėjo susirinkime būti pareikšta nuomonė, panaši į Vygando Marburgiečio paduotąją, bet greičiausiai susirinkusiųjų dauguma pasisakė už Kęstučio palaikymą. Pats Vygandas Marburgietis pareiškė: „Ir 9000 žemaičių vyrų drauge su Kęstučiu išvyko siekdami nugalėti Trakus, bet neįstengė“[28]. Nėra nė mažiausios abejonės, kad Kęstučiui talkon ėjusių žemaičių skaičius yra labai perdėtas.

Kęstutis prie Trakų 1382 m. rugpjūčio mėn. Livonijos ordino kariuomenės įsiveržimas Lietuvon. Jos plėšimai ir Jogaila. Jogailos ir Kęstučio jėgų santykis. Jogailos baimė. Vokiečių šaltinių apie kritišką Kęstučio padėtį tendencingumas. Žemaičių susidėjimas su Kęstučiu, matyti, nebuvo Vokiečių ordino numatytas; gal spėliota, kad jie, atidalinti nuo Trakų Jogailos ir Skirgailos valdų, kovose negalės dalyvauti. Todėl Ordino maršalas, išsigandęs, kad kovų persvara gali palinkti Kęstučio pusėn, tuojau įsakė mobilizuoti visą Ordino kariuomenę ir pasiimti jai maisto šešioms savaitėms. Visa tai rodo, kad, vokiečių galvojimu, tarpusavio karas turės užsitęsti dėl priešų jėgų pusiausvyros ar net dėl Kęstučio persvaros, ir todėl buvo stengiamasi jokiu būdu neleisti Kęstučiui laimėti. Bet, rodosi, Vokiečių ordinui neteko antrą kartą siųsti savo kariuomenės Lietuvon, nes į Trakus pro Žemaičius buvo išžygiavusi Livonijos ordino kariuomenė. Žemaičių kariams išvykus į Trakus, ji galėjo vykti per jų kraštą nesutikdama jokio pasipriešinimo, pakeliui plėšti ir žudyti.

Bražuolės liepos 6 d. sutartyje nebuvo numatyta jokių rezervų dėl tam tikrų teritorijų neliečiamybės, kaip buvo nustatyta 1379–1380 m. Jogailos ir Ordino sutartimis. Ordino maršalo Kuno von Hatsteino, kuris, 1382 m. birželio 24 d. mirus Ordino magistrui Vinrichui von Kniprodei, vadovavo Ordinui, įsakymas savo kariuomenei nedaryti jokios žalos gyventojams atsitraukimo metu implikuoja nuostatą, kad visas kraštas buvo pripažintas, bent teoriškai, esąs jau Jogailos priklausomybėje. Bražuolės sutartis apėmė ir Livonijos ordiną. Todėl deginimai ir plėšimai atrodė esą Jogailai nedraugingi veiksmai, ir šis pasiskubino pasitikti Livonijos kariuomenę kažkur prie Neries ir situaciją išsiaiškinti. Nuo Neries Jogaila nuvyko į Trakus drauge su vokiečiais. Jie ten jau rado Kęstučio kariuomenę. Šioji dar nebuvo pradėjusi jokių veiksmų prieš pilį; galbūt ji dar neseniai ten buvo atvykusi.

Įvykiai, susiję su antruoju Trakų pilies apgulimu, pilni visokių neaiškumų. Pirmiausia tikrai nežinomos abiejų priešininkų jėgos. Neabejotina, kad Kęstutis negavo jokios pagalbos iš savo žento Mazovijos kunigaikščio Janušo, nes anas skubėjo pasinaudoti uošvio nelaime ir stengėsi užgrobti Palenkę, kitaip sakant, vietoje ėjęs talkon, pasirodė esąs priešas. Apie Liubarto atvykimą talkon neturime žinių. Kęstutis galėjo turėti karių, surinktų Trakų kunigaikštystės dalyje, Gardino krašte, Palenkėje ir Žemaičiuose. Jogailos kariuomenę galėjo sudaryti bir-

[28] *Ten pat. P. 619: „Et Samaite simul transeunt cum Kynstut in numero 9000 virorum proponentes Tracken vincere, nec poterant“.*

želio pradžioje iš Vitebsko atsivestas būrys ir Vilniaus kunigaikštystės kariai. Kadangi Kęstutis, išvykdamas į Sieversko Naugardą, buvo pasiėmęs ir Vilniaus kunigaikštystės karių dalį, tai Jogaila vargiai galėjo ten mobilizuoti kiek daugiau karių. Vilniui artimiausiame Polocke sėdėjo Jogailai labai nedraugingas jo vyresnysis brolis Andrius, kuris negalėjo jam atsiųsti jokios pagalbos. Įvykių po Vilniaus užėmimo skubus rutuliojimasis rodo, kad tolimesnius rusų gyvenamus kraštus nebuvo galima mobilizuoti, jie ir nedalyvavo Jogailos ir Kęstučio tarpusavio kovose. Livonijos kariuomenė, nuvykusi į Trakus Jogailai talkon, buvo negausi. Vygandas Marburgietis sako joje buvus tik 300 vyrų[29]. Tas pats Vygandas apibūdina Kęstučio kariuomenę kaip „grandis", didelę[30]. Aukščiau pateikti samprotavimai ir vokiečių heroldo skaitmenys rodo, kad jėgų santykis buvo Jogailos nenaudai. Todėl nenuostabu, kad Jogaila, atvykęs prie Trakų su livoniečiais ir pamatęs savo priešininko eiles, labai išsigando, nors ir nepabėgo[31]. Jogailos išsigandimas galėjo turėti dar ir kitų priežasčių: pirmojo Trakų apgulimo metu jis ir Skirgaila stropiai slėpė savo ryšius su Vokiečių ordinu; o dabar atvyko drauge su tais, kurie savo kelią į Kęstučio sostinę buvo nuklojęąnekaltų žemaičių kūnais ir sudegintų namų bei kitų trobesių pelenais. Kažin ar nekilo galvoje baugi mintis – ar panorės jo lietuviai kautis ir ar nepereis į Kęstučio stovyklą?

Kęstučio kariuomenės persvaros konstatavimas, iš pirmo požiūrio, lyg prieštarauja vokiečių šaltiniams, kurie jo padėtį prie Trakų pavaizdavo kaip visiškai kritišką. Torunės analistas sako: „Tačiau karalius Jogaila ir Livonijos kariai, kurie buvo atėję jam pagalbon, išėjo kautis su juo [t.y. Kęstučiu]. Kęstutis matydamas, kad negalės pasprukti, pasidavė su sūnumi Vytautu karaliui Jogailai, kuris priėmė juos kaip belaisvius"[32]. XV a. kronikininkas Johann von Posilge apie padėtį taip rašo: „Taip Skirgaila ir Jogaila su visa savo jėga ir su livoniečiais atvyko prie Trakų pilies ir norėjo ten kautis su Kęstučiu. Kai Kęstutis pamatė vokiečių paparčius (vėliavas), tai su savo sūnumi pasidavė savo brolėno, karaliaus, malonei"[33]. Trečias vokiečių šaltinis, Senoji magistrų kronika, taip pat stengiasi pabrėžti Kęstučio išsigandimą: „Kęstutis buvo senas žmogus, ir jo kraštas ir žmonės buvo jam neklusnūs, ir jis taip pat bijojo Ordino galybės. Dėl to manė jis, Jogaila jo pasigailėsiąs [kaip savo draugo Vytauto tėvo], ir pasidavė su sa-

[29] *Ten pat. P. 614: „Rex Jagel vero occurrit ei [t.y. Kynstut], nec fugit. Cui magister Lyvoniensis 300 destinaverat in succursum".*

[30] *Ten pat: „Deinde rex Kynstut cum grandi exercitu venit prope Tracken".*

[31] *Ten pat (Vygandas Marburgietis): „Rex Jagel vero occurrit ei, nec fugit".*

[32] *Annalista Thorunensis // Ten pat. T. 3. P. 122: „Jagel tamen rex et illi de Livonia, qui in suum venerant adjutorium, processit ad pugnandum contra eum. Kinstut videns, quia evadere non poterat, se cum Vytot filio regi Jagel subjugavit, qui eos captivos suscipiens".*

[33] Johann von Posilge. *Chronika des Landes Preussens // Ten pat. P. 122: „Do quam Sirgail unde Jagail mit al erer macht unde mit den Lyflanderen vor dat hus to Tracken, unde wolden dar stridden mit Kinstotten. Do Kinstotte sach der Dudeschen banner, do gaf he sik in siner vedderen, der koninge, gnaden mit sime sone".*

[34] *Die aeltere Hochmeisterchronik // Ten pat. P. 603: „Kinstutte was eyn alder man, und seyne land und leuthe warn em ungehorsam, ouch so vurchte her des ordens macht. Dorumme dochte her, Jagel wurde sich obir en irbarmen als obir seynen gebornen frunt und gab sich mit Wytawt seyme sone em in gnade".*

vo sūnumi Vytautu jo malonei[34]. Nesunku yra pastebėti, kad 1) čia turime prieš akis ne tris atskirus, tarp savęs nesurištus liudijimus, o vieną, beveik tais pačiais žodžiais suformuluotą; 2) kad šie liudijimai yra ne kas kita, kaip logiška išvada, padaryta iš tariamai nustatyto fakto ir 3) kad tas faktas – Vokiečių ordino galybė, prieš kurią Kęstutis nedrįsęs stoti. Bendras visų trijų liudijimų šaltinis įsakmiai norėjo pabrėžti, kad Jogailos laimėjimą nusvėrusi Livonijos kariuomenė.

Šita pati mintis ypač buvo pabrėžta Vokiečių ordino memorandume, įteiktame Konstanco bažnytiniam susirinkimui, kaip atsakymas į Žemaičių skundą. Jo vienoje vietoje sakoma: „Kai Vytauto tėvas Kęstutis [...] buvo tolimuose Rusų kraštuose, o Prūsų magistro kariuomenė buvo sugrįžusi namo, su Jogaila, dabar Lenkijos karaliumi, buvo pasilikusi Livonijos kariuomenė, belaukianti Vytauto tėvo Kęstučio grįžimo iš Rusijos. Šios kariuomenės pagalba Jogaila, dabar Lenkijos karalius, gavo surištą Kęstutį[35]. Livonijos kariuomenės reikšmės pabrėžimas, kurios, amžininko Vygando Marburgiečio liudijimu, tebuvo 300 vyrų, ryškiai rodo vokiečių šaltinių dirbtinumą ir nepatikimumą. Tai Vokiečių ordino ir jo agentų ad hoc sudarytas liudijimas XV a. pradžioje po Tanenbergo kautynių, kad tų laikų civilizuotam pasauliui parodytų Vokiečių ordino išgelbėto Jogailos nedėkingumą. Man atrodo, kad vėlesni už pačius įvykius vokiečių šaltinių parodymai visiškai negali sugriauti to vaizdo, kuris susidaro turint galvoje politinę Lietuvos situaciją ir amžininko Vokiečių ordino heroldo liudijimą. Karinį susirėmimą laimėti galėjo greičiau Kęstutis.

Tačiau abudu priešininkai jautė, kad gyvųjų Lietuvos jėgų sutriuškinimas galės pradžiuginti tik lietuvių tautos priešus vokiečius. Jogaila labai brangia kaina turėjo apmokėti ligi šiol jam suteiktą pagalbą, kuri, be to, buvo tokia menka. Kautynes pralaimėjęs ir norėdamas išsilaikyti, jis būtų turėjęs prisiimti dar sunkesnes Ordino sąlygas, todėl bandė išsigelbėti derybomis.

Skirgailos ir Jogailos derybos su Vytautu ir Kęstučiu. Jogailos ir Skirgailos klastingumas. Kęstučio ir Vytauto suėmimas. Ar galėjo Kęstutis būti surakintas išvežtas į Krėvą? Seniausias Lietuvos metraštis, paruoštas Vytauto ir Jogailos viešpatavimo laikais, bus davęs arčiausią tiesai Kęstučio paėmimo į nelaisvę aprašymą. Jogaila pasiuntė į Kęstučio stovyklą savo kunigaikščius ir bajorus Vytauto pasiteirauti, ar nėra vilties susitaikyti be kautynių. Susitaikymo pagrindas turėjo būti atstatymas Lietuvos politinės santvarkos, buvusios prieš 1381 m., „kad mes valdytume savo, o jūs savo“. Jie kvietė Vytautą vykti pasikalbėti su Jogaila. Vytautas, matyti, šių derybų iniciatoriumi laikydamas Skirgailą, panorėjo, kad anas tuojau pats atvyktų, ir iš jo pareikalavo priesaikos, kad derybų metu negrės joks pavojus nei jam, nei jo tėvui. Gavęs tokį pažadą, Vytautas pradėjo derybas su pačiu Jogaila. Susitaikyti be Kęstučio pritarimo nebuvo galima. Jogaila įgaliojo Skirgailą vykti drauge su Vytautu pas Kęstutį ir jo vardu laiduoti jam visišką judėjimo laisvę derybų metu ir taip pat laisvą sugrįžimą į savo kariuomenę. Senelis, teisingai įvertindamas susidariusią padėtį, nie-

[35] *CEV. P. 1206 (ištrauka iš Vokiečių ordino gynimosi): „Kynstotte patre Wytoudi [...] in remotis Russie partibus existente, exercitu magistri de Prusia reverso ad propria, remansit cum Jagel nunc rege Polonie exercitus de Lyvonia, expectans reversionem Kynstotte patris Wytowdi de Russia. Cuius exercitus, adiutorio Jagel nunc rex Polonie vinctum habuit Kynstot“.*

ku būdu nenorėjo pasitraukti nuo saviškių ir vykti derėtis su tuo, kuris kovai su juo buvo atsivedęs pikčiausius lietuvių tautos priešus. Galėjo senam lietuvių kovotojui nepatikti ir ta taikos pasiūlymo dalis, kuri numatė, dabarties terminologiją pavartojus, jo atsisakymą didžiojo kunigaikščio vietos ir jos perleidimą Jogailai. Jei Kęstutis save ir savo kariuomenę manė esant daug stipresnius, tai toks nusileidimas negalėjo būti nieku būdu pateisintas. Matyti, Vytautas buvo priešingo nusistatymo. Jis reikalavo iš savo tėvo vykti į derybas ir net savo ir Jogailos vardu davė priesaiką, kad su juo neatsitiksią nieko bloga. Tokią pat priesaiką savo ir Jogailos vardu davė Skirgaila. Seneliui nebeliko kitos išeities, kaip tik pradėti taip nenorimas derybas, ir jis noroms nenoroms drauge su Vytautu ir Skirgaila nuvyko į Jogailos stovyklą, iš kurios nebegrįžo. Jogaila duotą priesaiką sulaužė[36].

Lietuvos seniausio metraščio teigimas, kad Kęstutis tik klasta patekęs į Jogailos ir Skirgailos rankas, sutampa su Vygando Marburgiečio kronika. „Kęstutis su sūnumi įeina į [Jogailos] kariuomenės [stovyklą], pasibaigus deryboms, pareiškė norą (proposuit) grįžti į savo kariuomenę, bet Jogaila tarė: tai man netinka; ir taip ten *klasta* Kęstutis buvo su sūnumi suimtas“[37]. Lietuvos metraštis prideda, jog Kęstutis buvęs sulaikytas dėl to, kad tariamai karo stovykloje nepatogu buvę derėtis: derybų tąsa turėjo vykti Vilniuje. Tariamai Kęstučio vardu buvo duotas jo kariuomenei įsakymas išsiskirstyti, nes jis su Jogaila jau susitaikęs[38]. Lietuvos metraštis toliau rašo, kad Kęstutis, nuvežtas Vilniun, buvo sukaustytas ir išsiųstas Krėvon. Šitą metraščio teigimą aš laikau perdėtu arba bent netiksliai suredaguotu. Vilniuje Kęstutis, be abejonės, turėjo draugų, kurie galėjo iš jo sužinoti tikrą tiesą ir ją perduoti jo šalininkams. Laikyti jį Vilniuje Jogailai turėjo atrodyti labai pavojinga. Reikėjo išsiųsti toliau iš sostinės. Krėva, esanti toli į rytus nuo Vilniaus, atokiai nuo Kęstučio žemių, galėjo atrodyti visiškai tinkama kalinimo vieta. Tačiau ar galėjo drįsti Jogaila Kęstutį surakintą leisti į tolimą kelionę? To nebuvo galima paslėpti nuo žmonių akių ir išlaikyti paslaptyje, o tai turėjo naująjį pergalėtoją sukompromituoti lietuvių akyse. Po dėdės mirties Jogaila stengėsi viešai reikšti jam didžiausią pagarbą, tai ryškiai rodo, kaip skaitytasi su viešąja gyventojų nuomone. Kęstutis galėjo būti surakintas jau patekęs į Krėvos pilį, nes buvo uždarytas bokšte, kur buvo laikomi tik dideli nusikaltėliai. Tačiau ir šitokios prielaidos negalima būtų įtikinamai pamatuoti.

Kęstučio mirties aplinkybės. Dvi jo mirties versijos. Senojo Lietuvos metraščio, Dlugošo, Vygando Marburgiečio, Vokiečių ordino ir Vytauto liudijimai apie smurtinę mirtį. Annalista Thorunensis ir Johann von Posilge teigimai apie jo savižudybę. Detmaro ir Vygando Marburgiečio abejojimai. Skirgailos vizitas Krėvoje. Iškilmingos Kęstučio laidotuvės Vilniuje. Penktą naktį Krėvon nuvežtas Kęstutis mirė. Šio Lietuvos didvyrio mirties aplinkybės nebuvo aiškios nei amžininkams, nei mums. Tuomet, kaip ir dabar, buvo dvi jo mirties versijos – viena, kad jis buvęs nužudytas, antra, kad jis pats kalėjime iš sielvarto pasikoręs. Istorinių įvykių raidos atžvilgiu yra svarbus tik pats di-

[36] *Летописец великих князей литовских // ПСРЛ. Т.17. С. 75–76.*

[37] *SRP. Bd. 2. S. 614.*

[38] *Летописец великих князей литовских // ПСРЛ. Т.17. С. 76.*

džiojo lietuvių veikėjo pasitraukimas iš istorijos scenos. Tačiau mirties aplinkybių nušvietimas leistų tiksliau apibūdinti ir laikotarpį, ir vieną įžymiausių jo veikėjų – Jogailą.

Lietuvos senasis metraštis nedvejodamas pareiškia, kad Kęstutis buvęs pasmaugtas didžiojo kunigaikščio Jogailos tarnų – Prokšos, kuris jam padavinėjo gerti, Mostevo brolio, Kučiuko ir Lisicos Žibintiajaus. Žudikų vardų išskaičiavime matyti klaidų, greičiausiai padarytų metraščio perrašinėtojo. Mostevo brolis (Mostev brat) neįvardytas. Lisica Žibintiaj greičiausiai reiškia žibintoją, vardu Lisica. Lenkų XV a. istorikas Dlugošas, kuris galbūt naudojosi nesudarkyto metraščio nuorašu, žudikų skaičių pateikia kiek didesnį. Tai buvę Jogailos pilstytojas Prokša, jo brolis Bilgen, Mosten, Getko, Kučiuk ir žibintojas Lisica[39]. Vienas dalykas krinta į akį, susipažinus su žudikų vardais: jie visi yra gudiški. Turbūt nepasitikėta lietuviais ir bijota, kad nepasikartotų pabėgimo iš Marienburgo pilies istorija.

Kęstučio mirties versiją palaiko Dlugošas, kuris, be abejonės, naudojosi Lietuvos senuoju metraščiu[40], iš dalies Vygandas Marburgietis[41] ir Vokiečių ordinas oficialiame pasiaiškinime Konstanco bažnytiniam susirinkimui[42]. Žinią apie Kęstučio nužudymą, o ne nusižudymą, skleidė pats Vytautas, išbėgęs į Vokiečių ordiną 1382 ir 1390 m.[43] Vokiečių kronikininkas Jonas iš Posilgės ir Torunės analistas užrašė, kad Kęstutis, pagal gandus, pats nusižudęs[44]. Šie du kronikininku turbūt pasinaudojo oficialia versija, kuri buvo Vilniaus rūmų paskleista.

Kursuojant dviem versijoms, negalėdamas nė vienos jų patikrinti, kronikininkas Detmaras tiktai pažymėjo, kad Kęstutis mirė nelaisvėje[45], o Vygandas Marburgietis, vienoje savo kronikos vietoje teigęs, jog buvo pasmaugtas, kitoje vietoje reikšmingai prasitarė: „Bet kokiu būdu jis mirė, niekas niekad nesužinojo“[46]. Iš tikrųjų mirties, įvykusios tolimoje Lietuvos pilyje, paslaptis nedaug kam buvo žinoma. Visuomenės susierzinimas dėl kunigaikščių savitarpio vaidų, dėl kurių kraštas taip smarkiai kentėjo, vertė Vilniaus rūmus dėtis nekaltais. Labai įtartinas buvo Skirgailos vizitas Krėvos pilyje po Kęstučio mirties. Išviršiniu būdu buvo siekiama rodyti susirūpinimą senelio sveikata, o iš tikrųjų greičiausiai buvo geidžiama įsitikinti, ar jo jau tikrai nėra gyvo. Tokiais pat demonstraciniais tikslais buvo Vilniuje organizuotos iškilmingos Kęstučio laidotuvės: jo kūnas sudegintas ant laužo drauge su mylimais žirgais, rūbais, ginklais, medžioklės šunimis ir sakalais.

Oficiali versija apie Kęstučio savižudybę, radusi atgarsį tolimose vokiečių kronikose, paskleista politiniais sumetimais, negali mūsų patenkinti, kai turime amži-

[39] Długosz J. *Historiae Polonicae... Lib. 10. P. 66.*

[40] *Ten pat.*

[41] *SRP. Bd. 2. S. 614: „Kynstut in captivitate strangulatur“.*

[42] *CEV. P. 1026: „Jagel nunc rex Polonie vinctum habuit Kynstot, patrem Wytoudi quem eciam in carceribus iugulavit et uxrem eius matrem videlicet Wytowdi submersit“.*

[43] *CDP. Bd. 4. S. 22. Dok. 20; SRP. Bd. 2. S. 713.*

[44] *Annalista Thorunensis // SRP. Bd. 3. S. 122: „Kinstut postea circa festum assumptionis Marie, ut dicebatur, se ipsum interemit; Ten pat. P. 123* (Johann von Posilge): *um Unser Frouwen tag, totte sich Kinstod selbir in deme gefengnisse, als man sagete“.*

[45] *Ten pat. P. 122: „In der vengnisse vorlos Kinstotte sin lyf“.*

[46] *Ten pat. T. 2. P. 620: „Sed quomodo obierit, nemo umquam cognovit“.*

ninkų – Vygando Marburgiečio, Vytauto ir seniausio Lietuvos metraščio – liudijimus, kalbančius apie smurtą.

Kas galėjo būti Kęstučio nužudymo kaltininkas? Vytauto teigimų reikšmė. Ordino kaltinimo vertė. Dlugošo liudijimo įvertinimas. Ar Jogailos elgsena po 1382 m. birželio 12 d. perversmo ir jo būdo ypatybės leidžia jį kaltinti davus įsakymą žudyti Kęstutį? Algirdo našlės ir jos vaikų didelė neapykanta Kęstučiui. Galimas Skirgailos vaidmuo žudyme. Kęstučio žudikų nebaudimo reikšmė. Ar galimas Jogailos kaltumo verdiktas? Nėra nė mažiausios abejonės, kad Lietuvos metraščio išvardytieji žudikai negalėjo atlikti to niekšingo smurto savo iniciatyva. Jie turėjo vykdyti kieno nors valią. Bet kas galėjo įsakyti? „Niekas daugiau kaip Jogaila nebuvo suinteresuotas Kęstučio mirtimi", – sako mūsų dienų istorikas prof. H. Paszkiewicz[47] vadovaudamasis senu juridiniu romėnų principu – fecit cui prodest (padarė, kam iš to nauda). Kęstučio svarbiausias įpėdinis Vytautas, jau po tėvo mirties areštuotas ir išsiųstas į tą pačią Krėvos pilį, rado galima ramiai kreiptis į Jogailą ir prašyti perleisti tėvo žemes. Sunku sutikti, kad jis būtų tai daręs tikėdamas smurtine tėvo mirtimi. Vėliau, išbėgęs iš kalėjimo į Prūsus, jis tvirtino, kad Jogaila ir Skirgaila jo tėvą nužudę[48]. Tą patį skundą jis pareiškė ir vėliau, 1390–1391 m., vėl kaltindamas tėvo ir motinos mirtimi abudu savo pusbrolius[49]. Vytauto skundų tikslas buvo su Vokiečių ordino pagalba atgauti tėviškę, kuri buvo neteisėtai Jogailos užgrobta, o tėvo mirtis turėjo būti jo pusbrolio smurto įrodymas. Jausdamasis nuskriaustas, susierzinęs ir norėdamas greičiau vokiečius įtikinti, Vytautas galėjo per daug stygas įtempti ir visą dalyką perdėti. Todėl vieno Vytauto skundai negali būti Jogailos, kaipo įsakytojo, kaltės įrodymas. Reikia ieškoti kitų liudytojų.

Įsakmiai tai nurodo Vokiečių ordinas savo pasiaiškinime Konstance: „Dabartinis Lenkijos karalius Jogaila turėjo suimtą (surištą) Kęstutį, Vytauto tėvą, kurį net kalėjime pasmaugė, o jo žmoną, Vytauto motiną, paskandino" (žr. 42 išnašą). Tačiau Ordinas savo teigimuose galėjo pasiremti dviem formaliais Vytauto skundais, kuriuose šis teigimas buvo akcentuojamas. Taigi tai nėra savaimingas, savarankiškas liudytojo parodymas.

Ryškiai Jogailos kaltumą pabrėžė lenkų XV a. istorikas J. Dlugošas. Esą įsakymas pasmaugti Kęstutį buvęs duotas Jogailos[50]. Lenkų istorikas Kęstučio nužudymą aprašė remdamasis seniausiu Lietuvos metraščiu, būtent, jo originalu arba bent tikslesniu nuorašu. Ten išvardyti žudikai, o kieno įsakymu jie tai padarė, nepasakyta. Jogailos įsakymą sugalvojo pats Dlugošas, kuris taip aistringai nekentė Jogailos ir visos jo giminės ir visuomet buvo pasiruošęs jam prikišti bet kokius nusikaltimus. Todėl iš tiesioginių liudytojų lieka tik Vytautas ir senasis Lietuvos metraštis. Iš jų Vytautas kaltina du žmones – Skirgailą ir Jogailą, o metraštis, sudarytas Vytauto susitaikymo su Jogaila laikais, tariamai kaltina Jogailos tarnus nenurodydamas asmens, davusio jiems įsakymą. Kas gi jį iš tikrųjų davė?

[47] Paszkiewicz H. *Jagiellonowie a Moskwa. Warszawa, 1933. T. 1. P. 446.*

[48] *CDP. Bd. 4. S. 22. Dok. 20.*

[49] *SRP. Bd. 2. S. 713: „vff der truwe nomen sy vnszn fatir vnd vorterbten jn vnd mine mutir ouch alzo vorterbten".*

[50] Długosz J. *Historiae Polonicae... Lib. 10. P. 66: „quibus [t.y. žudikams] id munus a Jagiellone imperatum erat".*

Arčiau įsižiūrėjus į audringų 1382 m. politinius įvykius, lengvai galima pastebėti įdomų reiškinį – Jogaila visą laiką lieka gana pasyvus: sąmokslą prieš aukščiausiąją Kęstučio valdžią organizavo Vokiečių ordinas, susidėjęs su Lietuvos politiniu emigrantu Skirgaila; Vilniaus pilį iš Vytauto ir Kęstučio įgulos atėmė Vilniaus miestiečiai su savo seniūnu pirkliu vokiečiu Hanuliu; Jogaila su savo kariuomenės būriu atvyko iš Vitebsko Lietuvos sostinėn tik tada, kai Vilnius buvo jo valdžios šalininkų rankose; tų pačių Vilniaus miestiečių padedamas, jis atrėmė prie Vilniaus Vytauto puolimą; nuvykęs į Trakus jis dar nežinojo sutarties esmės, kuri buvo jo vardu Skirgailos sudaryta su vokiečiais; Bražuolėje ir prie Trakų visur vaidino svarbiausią vaidmenį Skirgaila. Atrodo, kad visur veikė, prisidengdamas Jogailos vardu, Skirgaila, o jis pats, Jogaila, naudojosi tik ano veiklos rezultatais. Įsakymui pasmaugti tautos didvyrį reikėjo ryžtingumo, kurio Jogailai visą gyvenimą trūko. Kaip matyti iš ilgo viešpatavimo veiksmų, jam būdingas buvo didelis užsispyrimas ir net ištvermė, bet visuomet trūko savaimingos iniciatyvos. Jis nebuvo ir kerštingas: kiek kartų jo švenčiausius jausmus skaudžiai įžeidė lenkų didikai, ypač Zbignevas Olesnickis, jis visa tai kažkaip praleisdavo pro pirštus, greitai pamiršdavo, nekeršydavo. Visas Jogailos būdas, kiek galima nustatyti iš likusių liudijimų ir aktų, nesiriša su beprotišku, betiksliu žiaurumu, pasireiškusiu Krėvos pilyje. Dar galima suprasti klastingą Kęstučio paėmimą nelaisvėn: laisvas būdamas, jis buvo per daug pavojingas. Išgyventos sunkios baimės valandos prie Trakų galėjo jam diktuoti moraliniu požiūriu ir neleistinas savisaugos priemones, bet suimtieji Kęstutis ir jo sūnus ir akylai saugojami toli nuo saviškių labai pavojingi negalėjo atrodyti, ypač senelis Kęstutis, kuris jau ir be to viena koja stovėjo ant kapo krašto. Gilesnis politinis apskaičiavimas negalėjo jam diktuoti dėdę žiauriai žudyti, ypač jau todėl, kad pats Kęstutis nebuvo jam padaręs ypatingai skaudžios skriaudos, o po 1381 m. perversmo buvo net pasielgęs nepaprastai švelniai. Visa tai rodo, kad šiuo atveju remtis principu – fecit cui prodest – negalima. Ieškoti įsakymo kaltininko reikia kur kitur.

Anksčiau minėjau smarkų antagonizmą, pasireiškusį po Algirdo mirties tarp Vilniaus ir Trakų kunigaikščių rūmų. Algirdo našlė degė neapykanta pagoniškojo tikėjimo Lietuvoje palaikytojui ir tautinės krypties vadui. Nesutarimai, kurie, mano supratimu, reiškėsi tarp didžiosios kunigaikštienės Julijonos ir Jogailos, buvo prirašomi Kęstučio įtakai. Neapykanta pastarajam turėjo padidėti po priverstinio išsikraustymo iš sostinės po 1381 m. perversmo, po Skirgailos emigravimo ir ypač po Vaidilos nužudymo. Už kraujo praliejimą Julijonos aplinkumoje buvo reikalaujama kraujo. Jogaila nebuvo absoliutus monarchas. Jo motina ir broliai kišosi į valstybės reikalus, ir aktai, pavyzdžiui, Bražuolės sutartis (1382 m. birželio 6 d.) su Vokiečių ordinu, buvo daromi Jogailos, Skirgailos, Julijonos ir kitų Algirdo vaikų vardu. Visi jie jautėsi turį teisę į valdžią. Todėl nusistatymas nužudyti Kęstutį galėjo kilti iš keršaujančios Algirdo šeimos, ir įsakymą duoti greičiausiai galėjo Skirgaila. Dėl Kęstučio perversmo nustojęs Polocko kunigaikštystės ir priverstas bastytis emigracijoje, jis galėjo keršyti dėdei už padarytą skriaudą. Žiaurus Vytauto motinos dėdės Vidimanto ir seserėno Butrimo nužudymas – sudraskyti ant rato[51], galėjo būti tų pačių asmenų darbas.

[51] *Origo regis Jagyelo et Wytholdi // ПСРЛ. Т. 17. С. 225–226.*

Jei Jogaila pats ir neįsakė nieko žudyti, tai vis dėlto šaltiniuose nerandame nė mažiausio pėdsako, kad būtų buvę nubausti žudikai. Tiesa, tie patys politiniai motyvai, kurie vertė skelbti Kęstučio savižudybę, vertė ir nieko neliesti iš žudymo įvykdytojų, juo labiau kad tai jie padarė įsakyti, o ne sava valia. Ar žudynės įvyko Jogailai pritariant, ar ne, jam, kaipo tuo laiku priešakyje stovėjusiam žmogui, vėlesnės kartos, ypač Dlugošo „Istorijos" dėka, uždėjo atsakomybę už lietuvių tautos didvyrio nužudymą. Šia proga tenka prisiminti rusų istoriko Karamzino žodžius, pasakytus apie Maskvos didįjį kunigaikštį ir carą Borisą Godunovą, kaltinamą caraičio Dimitro nužudymu: „Mirusiųjų pelenai neturi kito užtarėjo, išskyrus mūsų sąžinę: viskas tyli aplink seną karstą... O kas, jei mes šmeižiame šituos pelenus, jei neteisingai darkome žmogaus atminimą tikėdami klaidingoms nuomonėms, įtrauktoms į metraštį dėl nenusimanymo arba pykčio". Ir mūsų sąžinė neleidžia su visišku įsitikinimu kaltę už Kęstučio nužudymą mesti vienam Jogailai.

Kęstučio žuvimo laikas. Kęstučio žmonos Birutės mirties klausimas. Kęstučio žuvimo laiką galima nustatyti tik apytikriai: prie Trakų jis su savo kariuomene pasirodė rugpjūčio 3 d.; Jogaila su livoniečiais nuvykęs į Trakus jį ten jau rado, vadinas, buvo nuvykęs kiek vėliau. Derybos galėjo tęstis dvi tris dienas: nuvykimas į Vilnių, areštas ir išsiuntimas į Krėvą galėjo užimti dar apie tiek pat laiko. Kadangi Kęstutis mirė penktą dieną po atvykimo, tai tatai galėjo įvykti apie 1382 m. rugpjūčio 10–12 d. Annalista Thorunensis ir Johann von Posilge patvirtina šitokį laiko apskaičiavimą sakydami, kad jis nusižudęs apie Marijos Dangun Ėmimo šventę, t.y. apie rugpjūčio 15 d.; kiekvienu atsitikimu tai buvo prieš rugpjūčio 15 d.

Su Kęstučio nužudymu siejasi ir jo žmonos Birutės mirtis. Po Jogailos kontrrevoliucijos Birutė buvo su Vytautu išvykusi į Gardiną, o po Trakų pasidavimo Jogailai – į Lietuvos Brastą.

Koks buvo jos likimas po vyro mirties? Šį klausimą plačiai esu išnagrinėjęs „Lietuviškojoje enciklopedijoje" straipsnyje „Birutė".

Šaltinių liudijimai yra prieštaringi. Vygandas Marburgietis[52] ir Vokiečių ordinas pasiteisinime Konstanco bažnytiniam susirinkimui teigia ją buvus paskandintą, tačiau nenurodo paskandinimo vietos. Viename skunde Vokiečių ordinui Vytautas pareiškė, kad ji buvus užmušta[53], o kitame pasakė, kad Jogaila ir Skirgaila jo motiną pražudę[54]. Pasakymą „pražudė – vorterbten" galima būtų suprasti ir taip, kad jai, pakliuvus nelaimėn, Jogaila ir Skirgaila pagreitinę mirtį. Lenkų delegacija Konstanco bažnytiniame susirinkime Jogailos ir Vytauto vardu griežtai atrėmė Jogailai mestą kaltinimą dėl Birutės paskandinimo pareikšdama, kad Birutė „po visų savo skaudulingų pergyvenimų ilgai gyveno garbingoje, jos asmeniui tinkamoje padėtyje ir paskum garbingai baigė savo gyvenimą: jos kapas ir dabar dar laikomas pagarboje".

Kuri iš dviejų skirtingų versijų yra teisinga, sunku pasakyti. Kruvino Krėvos įvykio metu Birutė buvo Palenkėje, kur siautė Mazovijos kunigaikščio būriai,

52 *SRP. Bd. 2. S. 614: „Kynstut strangulatur, Wytaut in vinculis tenetur, mater submergitur" ir „Jogel [...] uxorem eius (scil. Kynstot), matrem videlicet Wytowdi submersit".*

53 *CDP. Bd. 4. S. 22. Dok. 20: „syn vater und muter weren getötet".*

54 *SRP. Bd. 2. S. 713: „vnd mine mutir auch alzo vorterbten".*

stengdamiesi tą kraštą užgrobti. Palenkę Jogaila ginklu grąžino Lietuvai tik 1383 m. Sunku patikėti, kad žmonės, turį reikalą stiprinti savo valdžią centre ir smurtinį Kęstučio žuvimą slėpti nuo visuomenės akių, būtų siuntę specialius žudikus į Lietuvos Brastą senelei žudyti. Šitoks žygis būtų tolygus sadistiškam pašėlimui.

Vytauto areštas ir kalinimas Krėvoje. Jo pabėgimas į Vokiečių ordiną kaip naujos Lietuvos tragedijos pradžia. Vytautas tėvo žuvimo metu turėjo būti dar laisvas Vilniuje. Jo areštas ir nedalyvavimas tėvo laidotuvėse tuojau būtų sukėlęs kalbas apie nenatūralią Kęstučio mirtį, ko taip bijojo Jogaila ir Skirgaila. Greičiausiai jis buvo suimtas ir išvežtas į Krėvą kiek vėliau. Kas norėta su juo padaryti – laikyti visą laiką kalėjime ar slaptai nužudyti – lieka paslaptis. Jo pabėgimas žmonos Onos pasiaukojimo dėka ir išvykimas į Vokiečių ordiną buvo skaudus smūgis Jogailai ir Skirgailai. Jų laimėjimas tarpusavio kare tuojau pasirodė iliuziškas. Vytautas galėjo eiti Skirgailos pramintais keliais ir vėl nešti į išvargintą tėvynę vokiečių kalaviją ir ugnį. Vytauto asmeny lyg atgimė nužudytasis Kęstutis, ir senieji priešininkai tik pasikeitė vaidmenimis.

1382 m. tragedijos epilogas. Nė vienas istorinis tų laikų šaltinis įsakmiai nesako, kaip Lietuvoje buvo reaguota į Kęstučio ir Vytauto suėmimą ir į nelauktą Kęstučio mirtį. Vargiai galima manyti, kad tų laikų politiškai sveriančioji visuomenės dalis, bajorija, būtų galėjusi ramia širdimi sutikti naują perversmą Lietuvoje. 1381 m. Kęstutis, areštavęs Jogailą ir jo šeimyną, davė Lietuvos bajorams savo žingsnio pateisinimą ir privertė juos prisiekti ištikimybę. Tuomet pirmą kartą iškilo aikštėn, kad Lietuvos valdovų tarpe nebebuvo vienybės. Su nepaprasta energija ir įtūžimu senelis Kęstutis ėmė keršyti Vokiečių ordinui, kurį jis visai teisingai laikė svarbiausia šios nesantaikos priežastimi. Prie Trakų 1382 m. liepos ir rugpjūčio mėnesiais Jogaila vėl pasirodė beveikiąs išvien su vokiečiais. Kęstučio bajorų klastingas suėmimas po Trakų pilies paėmimo ir vėliau, jau po Kęstučio mirties, Birutės dėdės Vidimanto ir seserėno Butrimo žiaurus nužudymas ant rato bei daugeliui Kęstučio šalininkų, jo padaryto perversmo dalyvių, galvų nukirtimas[55] aiškiai rodė, kad turimas reikalas ne su vienu Kęstučiu, bet ir su tam tikra Lietuvos bajorijos dalimi, kuri Jogailai buvo priešinga. Pats savisaugos jausmas turėjo stumti ją į pasipriešinimą. Kokia forma tas pasipriešinimas išsiliejo, neaišku. Tačiau pats Jogaila prisipažįsta, kad jo antrasis įsiviešpatavimas Lietuvoje įvykęs ne be didelių kliūčių. Laiške, 1383 m. sausio 6 d. rašytame Vokiečių ordino didžiajam magistrui Konradui Zöllneriui von Rotensteinui, jis sako: „Daug nesmagumų esame patyrę iš mūsų žmonių ir lietuvių, apie kuriuos tačiau šiuo tarpu negalime jums rašyti“[56]. Labai keistai Jogailos laiške atrodo „mūsų žmonių“ sugretinimas su „lietuviais“. Vargu galima manyti, kad Jogaila turėjo galvoje rusus ir lietuvius, nes jo kariuomenėje lietuviai tarnavo drauge su rusais; apie Žemaičių pasidavimą jam kalba tame pat laiške. Aš esu linkęs manyti, kad ir „mūsų žmonės“, ir „lietuviai“ buvo tikrieji lietuviai, tik vieni buvo Vilniaus kunigaikštystės,

[55] *Origo regis Jagyelo et Witoldi // ПСРЛ. T. 17. C. 225–226: „alios autem quamplures decolaverunt vindicando eundem Woydilonem“.*

[56] *CDL. P. 61: „quia multas adversitates sustinuimus a nostris hominibus et Litwanis, de quibus vobis non possimus scribere pro ista vice“.*

o kiti Trakų kunigaikštystės žmonės. Žiaurios Jogailos ir Skirgailos represijos prieš Kęstučio šalininkus galėjo vienur ir kitur sukelti pasipiktinimą, kurį perversmininkams reikėjo nutildyti.

Savo laiške Jogaila iš sau priešingų gaivalų Lietuvoje šiuo kritišku momentu išskiria Žemaičius. Tai atrodo nuostabu, ypač turint galvoje, kad 1382 m. rugpjūčio mėn. jie buvo atėję talkon Kęstučiui prie Trakų. Kaip suprasti šitą reiškinį?

Žemaičiams teko XIII–XIV a. ir XV a. pradžioje vaidinti labai svarbų vaidmenį lietuvių tautos istorijoje. Tačiau yra labai nelengva nustatyti jų santykius su didžiaisiais Lietuvos kunigaikščiais. XIII a. buvo momentų, kai Žemaičių ir vyriausiųjų Lietuvos valdovų santykiai pasidarydavo įtempti ir net aiškiai nedraugingi. Tai buvo Mindaugo ir Vytenio valdymo laikais. Pastarajam kunigaikščiui viešpataujant, gudriam vokiečių Ragainės komtūrui Liudvikui von Libenzelei pavyko sukiršinti Žemaičių didikus ir net liaudį prieš Vytenį ir priversti juos susiremti ginklu[57]. Tačiau pats kronikininkas Dusburgas, padavęs šią žinią, laiko tokį dalyką nepaprastu („ecce mira res"), buvusiu tik kelis metus (1294–1300). Nuo šio laiko apie aiškią nesantaiką tarp aukštaičių ir žemaičių nieko negirdėti. Dr. Robertas Krumbholtz studijoje apie Žemaičių santykius su Vokiečių ordinu iki Melnežerio taikos[58] ne vieną kartą stengėsi pabrėžti Žemaičių ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių interesų priešingumus XIV a., tačiau, trūkstant medžiagos, jis nerado visai įtikinamų argumentų tokiam savo spėjimui įrodyti. Taip, pavyzdžiui, jis nurodo, kad Gediminas, sudarydamas su Livonijos ordino magistru 1338 m. lapkričio 1 d. sutartį dėl laisvos nuo puolimų prekybos juostos, visai neįtraukęs į ją Žemaičių, ir iš to daro išvadą, kad ryšiai tarp Gedimino ir Žemaičių buvę palaidi[59]. Tačiau į tą saugią juostą nebuvo įtraukti ir aukštaičiai, gyvenę už jos ribų, o vieni ir kiti, norėdami su vokiečiais prekiauti, galėjo ja naudotis.

Dr. Krumbholtzo teigimu, ir Kęstutis, paveldėjęs iš tėvo Žemaičius, nenorėjęs atsisakyti valdžios jų krašte, tačiau jais rūpinęsis daug mažiau, negu kitomis savo valdų sritimis ir dažnai juos apleisdavęs. „O kaipgi laikėsi Žemaičiai?" – klausia Krumbholtz, ir pats atsako: „Pripratę patys save valdyti ir būti surišti tik palaidais ryšiais su Lietuva, jie stipriai laikėsi šios beveik tik nominalios Kęstučio valdžios, nors ilgą laiką buvo jo paliekami be pagalbos. Jie nenutraukia šios priklausomybės santykių, nes tai jiems uždėdavo tik tokių sunkenybių, kurios tuo pat metu buvo ir naudingos, nes visais atsitikimais atsirėmimas į tokį vyrą, kaip Kęstutis, galėjo būti naudingas"[60]. Ir šitas toks griežtas autoriaus visiško Žemaičių savarankiškumo nurodymas negali būti pagrįstas faktais ligi 1382 m. Atrodo, kad šie politinių įvykių turtingi metai bus paveikę autorių ir pastūmėję daryti išvadas ankstesniesiems laikams, kad jomis remdamasis išsiaiškintų Žemaičių elgesį Kęstučio žuvimo metais.

Vis dėlto noroms nenoroms, kad ir neturint faktiškų įrodymų, tenka manyti, kad Žemaičiai nebuvo taip

[57] Peter von Dusburg. *Cronica terre Prussie // SRP. Bd. 1. S. 159.*

[58] Krumbholtz R. *Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Friedem am Melno-See. Königsberg in Pr., 1890.*

[59] *Ten pat. P. 65: „loses Verhältnis zu Littauen".*

[60] *Ten pat. P. 75–76.*

glaudžiai surišti su savo kunigaikščiu, jei 1382 m. vasarą, nuvykus pas juos Kęstučiui, jie žada padėti tik tuo atveju, jei Jogaila ryžtųsi keisti savo pagoniškąjį tikėjimą. Apie kitų Lietuvos sričių sąlyginę ištikimybę valdovams nieko negirdėti. Tačiau ir minimas faktas neleidžia kategoriškai teigti, jog jis buvo išdava kažkokios teisinės Žemaičių padėties bendroje Lietuvos valstybėje. Apie valstybės centralizaciją tais laikais apskritai netenka kalbėti. Atskiri kraštai, kurie turėjo ypatingų interesų, buvo pačių aplinkybių verčiami laikytis išvien. Galima manyti, kad Žemaičiai, iš dviejų pusių apsupti priešų, kurie puldinėjo iš pasalų, buvo pripratę elgtis savarankiškai, nelaukdami savo kunigaikščio, kuris dėl plataus krašto interesų galėjo būti kur kitur, toli nuo vokiečių fronto. Pafrontės pavojų pilnas gyvenimas lengvai galėjo vesti prie savitarpio susiklausymo, prie savarankiškų poelgių. Tai galėjo būti gyvenimo faktų reiškinys, o ne politinė-juridinė nuostata. Mano supratimu, sunku būtų sutikti su dr. Krumbholtzo nuomone apie palaidus Žemaičių ryšius su Kęstučiu ligi 1382 m.

Žemaičių pareiškimą Kęstučiui galima interpretuoti ir ta prasme, kad jie nenorėję kištis į kunigaikščių savitarpio vaidus, sutikdami bet ką iš Gediminaičių, šiuo atveju Jogailą, pripažinti savo valdovu.

Išgirdę prie Trakų pilies tariamai Jogailos ir Kęstučio vardu padarytą pranešimą apie kunigaikščių susitaikymą ir jų išvykimą Vilniun, jie grįžo savan kraštan. Baisus sodybų nuniokojimas, Livonijos vokiečių padarytas jiems išvykus drauge su Kęstučiu, buvo ne tik skaudus smūgis, bet ir savotiška pamoka – savo krašto neapleisti ir nepalikti beginklio priešams. Ar tik ne šiuo indiferentizmu Lietuvos valdovo asmeniui galima būtų paaiškinti tą aplinkybę, kad Žemaičiai po Kęstučio mirties taip lengva širdimi buvo iš pradžių savo valdovu pripažinę Jogailą. „Žemaičių, kuriuos Jūs stengiatės kviestis, prašome Jūsų Draugiškumą jokiu būdu nekviesti, kadangi visi Žemaičiai pasidavė mums ir mūsų mylimam broliui kunigaikščiui Skirgailai“, – rašė Jogaila anksčiau minėtame laiške Vokiečių ordino magistrui[61]. Žemaičių pasidavimo Jogailai laiko, kuris toks svarbus 1382 m. Jogailos veiklai paaiškinti, negalima nustatyti nei remiantis šio laiško kontekstu, nei kokiais nors kitais duomenimis.

Kad Žemaičiai buvo toli nuo politinių įvykių Lietuvos sostinėje po Kęstučio mirties, netiesioginį liudijimą galima rasti Vygando Marburgiečio kronikoje: Vytautas, išbėgęs iš Krėvos pilies ir radęs prieglaudą Vokiečių ordine, pasiuntė savo žmones į Žemaičius išdėstyti jiems susidariusios politinės padėties ir prašyti jų pagalbos, bet Žemaičiai visa tuo nepatikėjo. Tik kai pats pas juos nuvyko, juos įkalbėjo stoti jo pusėn ir jam padėti[62]. Tai buvo jau 1383 m.

Sutikus, kad Jogailos antrasis įsiviešpatavimas Lietuvoje sukėlė prieš jį didelę opoziciją ir net kai kurių lietuvių atvirą pasipriešinimą, darosi aiškesnis ir Vytauto suėmimas bei kalinimas Krėvos pilyje.

Viso kivirčo tarp Jogailos ir Kęstučio metu Vytauto

[61] *CDL. P. 61: „ut de Zemaytis, quod ad vos vocare intenditis, unde rogamus vestram amiciciam ut nullo modo eos ad vos invitetis, ideo quod omnes Zemayti subdiderunt se nobis, et Fratri nostro dilecto Duci Skyrghel“.*

[62] *SRP. Bd. 2. S. 622: „Wytaut misit ad Samaitas dicens, quomodo fuisset in Pruszia pro auxilio, nec volebant credere. Post hec solus (=ipse) comparuit et univit se cum eis, ut ei auxiliarentur“.*

laikymąsi galima pavadinti laviravimu tarp vieno ir kito priešininko. Prie Trakų rugpjūčio mėnesį Vytautas padarė Jogailai didelį patarnavimą garantavęs Jogailos ir savo paties vardu Kęstučiui neliečiamybę. Atrodo, kad Jogaila neturėjo rimtų pakankamų motyvų Vytautą suimti ir uždaryti pilin, kaip tai buvo padaręs su Kęstučiu, kurį formaliai kaltino svainio Vaidilos nužudymu. Vygandas Marburgietis teigia, kad Vytautas Jogailą prašęs atleisti[63] ir atiduoti tai, kas jam pagal teisę liko iš tėvų, žadėdamas už tai duoti paklusnumo ir ištikimybės priesaiką, arba homagiumą[64]. Toliau tas pats autorius kalba apie Vytauto kreipimąsi į Vokiečių ordino magistrą, kuriame prašoma įsikišti, kad Jogaila duotų Vytautui tai, kas jam paveldėjimo teise iš tikrųjų priklauso, ir kad tai buvo mėginta daryti ne vieną kartą[65]. Visi šie Vygando Marburgiečio teigimai eina po sakinio: „Belaisvis Vytautas buvo išvežtas į kažin kokią pilį netoli Vilniaus". Aš labai abejoju Vygando chronologija. Vargu ar Vytautas, išvežtas iš Vilniaus į gana tolimą pilį ir ten budriai saugomas, turėjo galimumą kelis kartus kreiptis į Vokiečių ordino magistrą ir maldauti jo įsikišimo. Nėra abejonės, kad jis buvo išvežtas į Krėvą ne kartu su tėvu, o vėliau. Atrodo daug natūraliau, kad po Kęstučio mirties Vytautas, gyvendamas Vilniuje, prašė Jogailą atiduoti tėvo palikimą, o kai šis delsė, prikaišiodamas jam stojimą drauge su Kęstučiu prie Trakų, jis prašė Ordino intervencijos ir, jos nesulaukęs, prisidėjo prie opozicijos. Toks Vytauto poelgis galėjo pasirodyti nepaprastai pavojingas Jogailai ir ypač Skirgailai, turėjusiam savo rankose Kęstučio palikimą, ir jie pasiskubino Vytautą laiku izoliuoti, išvežti iš Vilniaus, o jo šalininkus ir vienminčius žiauriai išblaškyti. Sutikus su šitokia įvykių interpretacija, atrodo suprantamesnis ir Vytauto bei jo brolio Tautvilo pavadinimas Jogailos laiške gyvatėmis (žalčiais), kurias prašoma dėti jam į užantį[66].

Prieš šitokį įvykių aiškinimą tegalima prikišti Vygando Marburgiečio posakį apie Vytauto išvežimą į Krėvą, po kurio ėjo tolesnis atpasakojimas. Tačiau reikia turėti galvoje, kad paties autoriaus tuo metu Lietuvoje nebuvo ir jis medžiagą sėmėsi iš įvairių kalbų, neretai viena kitai prieštaraujančių, kaip matyti iš tiems patiems laikams duodamų įvairių tekstan įterptų fragmentų.

Jogaila jau seniai buvo apimtas didelio nerimo. Dviveidiška Ordino politika jam nebuvo paslaptis. Liepos mėnesį, po Trakų pilies paėmimo, Ordino kariuomenė staiga jį apleido, nors kova su Kęstučiu buvo vos prasidėjusi. Didysis Lietuvos kunigaikštis buvo nenugalėtas; jis naudojosi dideliu autoritetu krašte, ir jo rankose buvo kad ir nedidelė, bet jam atsidavusi kariuomenė, su kuria jis buvo išvykęs į rytus. Grįžęs atgal, jis lengvai galėjo padidinti ją mobilizacija. Ordino kariuomenė savo pasitraukimą iš Lietuvos galėjo aiškinti ilgamečio Ordino magistro Vinricho von Kniprodės mirtimi birželio 24 d., kariuomenei jau išžygiavus į Lietuvą, ir reikalu rinkti naują magistrą. Jogaila, likęs vienas, lengvai galėjo sukniubti nelygioje ir nepopuliarioje kovoje. Jam žūtbūt reikėjo turėti užtikrintą Ordino paramą.

63 *Ten pat. P. 620: „Wytaut peciit, ut rex dignaretur ei dimittere".*

64 *Ten pat: „que juris sui essent a parentibus derelicta, vellet enim ab eo omagium suscipere et esse vir eius".*

65 *Ten pat: „Rogat eciam magistrum, ut intercedat pro eo, ut ei daret ea, que hereditario jure merito possideret, et ideo (= hoc) sepius fuit attemptatum".*

66 *CDL. P. 61: „quod deberemus serpentem in sinum ponere, eciam sicut vestra gracia a nobis desiderat".*

Šiojo kariuomenės staigus, kad ir draugingas, pasitraukimas artimiausiu tikslu turėjo pabrėžti Jogailos silpnumą ir priversti jį už suteiktą pagalbą kuo brangiausiai užmokėti.

Jogaila, norėdamas palaikyti Ordino draugingumą, visais būdais siekė įgyti simpatijų sferose, galinčiose paveikti jo nusistatymą. Jis rašinėjo laiškus aukštiesiems Ordino dignitoriams, perdėtai stengdamasis pabrėžti jo geradarybes, kurių jam tekę patirti. Be Ordino pagalbos esą jis niekad nebūtų atgavęs savo žemių ir nuveikęs tironą, t.y. Kęstutį[67]. Jis turėjo pačiame Ordine ir aplinkiniuose katalikiškuose kraštuose uoliai skleisti kalbas, kad ėmęsis ginklo prieš savo senelį dėdę krikščionybės įskiepijimo Lietuvoje vardu, kam anas buvo griežtai priešingas. Šios propagandos atgarsį randame vieno Breslavo, arba Vroclavo, kanauninko laiške: „Jau seniai yra paplitę gandai, kad jiedu [t.y. Jogaila ir Skirgaila] buvo seniai linkę priimti katalikiškąjį tikėjimą, bet jiems tai trukdė žiaurumas to pragaištingo žmogaus [t.y. Kęstučio], kurio niekas nepajėgė sutramdyti“[68]. Tokiomis skleidžiamomis kalbomis Jogaila ir Skirgaila lyg ragino katalikiškąjį pasaulį padaryti karinį žygį drauge su Ordinu ir su jais pačiais paskutinę kliūtį katalikybei Lietuvoje pašalinti, bet vienkart jie davinėjo tartum vekselius be termino, kuriuos Ordinas galėjo bet kuriuo laiku pateikti apmokėti. Ordinas nesileido greit suviliojamas. Jis laukė dar patogesnio meto, dar didesnio Jogailos ir Skirgailos nusilpimo.

Kęstučio ir Vytauto paėmimas nelaisvėn klasta prie Trakų Ordinui buvo didelis netikėtumas. Jogaila, kaip vieningos Lietuvos valdovas, jam visai nebuvo pageidautinas. Sukiršinti tarp savęs naujus Vilniaus ir Trakų kunigaikščius, Jogailą ir Skirgailą, matyti, Ordinas nesitikėjo. Kol Vytautas buvo Vilniuje, jis, nenujausdamas, kokie gali susidaryti santykiai tarp Vytauto ir Jogailos, matyti, nesikišo į Lietuvos vidaus reikalus. Vygandas Marburgietis nieko nesako apie Ordino intervenciją Vytauto reikalu, nors šis kelis kartus to buvo prašęs. Jo įsikišimą galima įregistruoti tik Vytautui iš Krėvos pabėgus. Pats Jogaila nekaltino vokiečių kursčius prieš jį jo valdinius; matyti, neturėjo pagrindo.

Ordinas po Vytauto išvežimo į Krėvą skubėjo greitomis realizuoti Skirgailos ir Jogailos įvairiomis kovų aplinkybėmis duotus pažadus už pagalbą. Nelaukdamas net magistro rinkimų, jis reikalavo padaryti preliminarinį Jogailos ir Skirgailos ir Ordino pasitarimą dėl galutinio abiejų kraštų vyriausybių suvažiavimo. Naujojo magistro rinkimai buvo paskirti, pasak geriausiai informuotų Annalista Thorunensis ir Konrado Bitschino, 1382 m. spalio 2 d., o preliminarinės derybos įvyko jau prieš tai, per Mykolines, rugsėjo 29 d. Čia buvo susitarta abiem šalims suvažiuoti spalio mėn. pabaigoje į Dubysos salą.

[67] *Codex diplomatikus Silesiae. T. 5. P. 322. Dok. 43: „Nam scripsit idem (t.y. Jogaila) Magno Commendatori: Si non dei nostri specialiter et matris eius necnon Honorabilis Ordinis habuissent grata presidia, nunquam consecuti fuissent virtutis tante preconium, neque tam potenter pro recuperatione dominiorum suorum superassent tyrannum“ (cit. iš:* Boldt. F. *Der Deutsche Orden und Litauen 1370–1386. Königsberg, 1873. S. 65. 183 pastaba).*

[68] *Ten pat. P. 321: „Fama namque dudum extitit quod idem (id est. Jagel et Skirgal) inclinati fuissent ad suscepcionem fidei Katholice, Sed prohibuit eos crudelitas illius perniciosi hominis (id est, Kinstut), quem nemo potuit compescere“ (cit. iš:* Boldt. F. *Op. cit. P. 64. 179 pastaba).*

Numatytos derybos tikrai įvyko paskirtu laiku. Apie jų eigą nieko nežinome, nes šaltinių nėra. Žinome tik derybų rezultatus. Derybose iš Lietuvos pusės dalyvavo, kiek galima spręsti iš magistro 1383 m. liepos 25 d. laiško Jogailai, vienas Skirgaila, o iš Ordino pusės didysis komtūras Rüdigeris von Ellner, didysis maršalas Konradas von Wallenrod,[69] Balgos, Brandenburgo ir Ragainės komtūrai, Sambijos vaitas, arba vogtas, ir iš Livonijos ordino pusės magistras Vilhelmas von Wrimersheim, krašto maršalas Robinas von Elsen ir Pernu bei Ventspilio, arba Vindavos, komtūrai. Pats naujai išrinktas magistras Konradas Zöllner von Rotenstein dalyvauti negalėjo: neseniai, 1382 m. rugsėjo 14 d., buvo miręs Lenkijos ir Vengrijos karalius Liudvikas. Pagal jo sutartis su lenkų ponais, Lenkijos sostą turėjo paveldėti jo duktė Marija, kuri buvo sužieduota su Brandenburgo markgrafu Zigmantu Liuksemburgiečiu, būsimuoju imperatoriumi Zigmantu. Šis Liudviko mirties metu buvo Lenkijoje ir kaip būsimasis sosto įpėdinės vyras stengėsi priiminėti krašto bajorų ištikimybės priesaiką, bet greitai susidūrė su pasipriešinimu. Suvokietėjęs Zigmantas Vokiečių ordinui buvo labiausiai pageidautinas kandidatas į Lenkijos karalius. Radęs didelius sunkumus lenkų krašte, Zigmantas pasikvietė į Kujavijos Bžescį didįjį Ordino magistrą pasitarti, ir pastarasis ten nuvyko kelių komtūrų lydimas.

Derybose Dubysos saloje Skirgaila stojo kaip politiškai vieningos Lietuvos atstovas. Opozicija Jogailos valdžiai buvo nustelbta, Vytautas sėdėjo uždarytas Krėvos pilyje. Tuo būdu Lietuvos kunigaikščiai Jogaila ir Skirgaila buvo gana toli nuo tos prekarinės (maldavimo) padėties, kurioje palyginti dar taip neseniai jie buvo. Visa tai atsispindi čia sudarytose trijose sutartyse. Jose jaučiamas kažkoks atsparumas, noras laimėti dar laiko, nenuoširdumas.

Pirmiausia Jogaila ir Skirgaila pasižadėjo ketverius metus, pradedant nuo ateinančių Kalėdų, laikytis griežtos taikos su abiem Vokiečių ordino šakomis (Prūsų ir Livonijos) ir taip pat šiame laikotarpy apsikrikštyti su visais savaisiais[70].

Antrąja sutartimi Jogaila ir Skirgaila savo ir savo motinos, didžiosios kunigaikštienės Julijonos, ir brolių Kaributo, Lengvenio, Karigailos, Vygando ir Švitrigailos bei savo ištikimosios tarybos vardu, atsižvelgdami į Prūsų ir Livonijos ordino parodytą meilę, paramą ir pagalbą patarimu bei darbu ir tikėdamiesi tokio Ordino draugingumo ir ateityję, perleido pilnon Ordino nuosavybėn visą apgyventą ir neapgyventą kraštą, esantį tarp Ordino žemių ir Dubysos, pradedant nuo jos įtakos į Nemuną iki versmių[71].

Trečiąja sutartimi Jogaila ir Skirgaila pasižadėjo per ketverius metus, pradedant nuo ateinančių Kalėdų, padėti Prūsų ir Livonijos ordinams prieš visus jų priešus ir be Ordino sutikimo su niekuo nekariauti[72]. Bet, iš kitos pusės, ir Vokiečių ordinas pasižadėjo Jogailai ir

[69] *Jo pirmtakas, suvaidinęs nemenką vaidmenį Jogailos ir Kęstučio kivirče, Kunas von Hattenstein mirė 1382 m. rugsėjo 28 d.*

[70] *CDL. P. 57.*

[71] *Ten pat. P. 58: „gegeben den vorgenanten erbern geistlichen Brudern und yrem ganczen orden alle dy land und Jegenoth besaczt und umbesatczt czwisschen des Ordens landen, und der Dobyes gelegen, anczuheben am Mittelstrome der Dobissen, als sie in die Mymmel vellet, uff czu gehen bis dar sy czum ersten entspringet“.*

[72] *Ten pat. P. 59: „und wir geloben ouch do mete, deme vorgeschrebenen homeister, synen gebitegern und den brudern des ordens, das wir bynnen desen vier Jaren keynerley orloge noch krig, mit nymande anslan noch dirheben wellen“.*

Skirgailai teikti pagalbą jos pareikalavus ir jiems talkon siunčiamą kariuomenę savo lėšomis aprūpinti valgiu ir gėrimu iki pat Vilniaus[73].

Visos šios sutartys pasirašytos vienu laiku, Visų Šventųjų išvakarėse, t.y. 1382 m. spalio 31 d.

Nors visos šitos sutartys jau seniai paskelbtos ir gerai yra žinomos, tačiau, mano manymu, ligšiol į jas neatkreiptas (išskyrus Danilavičių) tinkamas dėmesys, ir todėl joms duodama, mano įsitikinimu, ne visai tikra interpretacija.

Pirmoji ir trečioji sutartys yra išlikusios pergamentiniuose originaluose, kurie saugomi Slaptajame Karaliaučiaus archyve. Forma ir vidine konstrukcija jos yra visiškai panašios viena į kitą. Turinio atžvilgiu jos yra giminingos: Vilniaus ir Trakų kunigaikščiai pasižada per ketverius metus apsikrikštyti su savaisiais ir, neabejotinai dėl krikšto, palaikyti savitarpyje gražią taiką, susilaikant nuo atvirų ir maskuotų puldinėjimų (Struterie). Toliau abidvi pusės pasižada viena kitai teikti pagalbą prieš visus savo priešus. Tačiau čia jos pasirodo ne kaip visiškai lygios susitariančiosios šalys. Vokiečių ordinas pasilieka sau teisę kontroliuoti Lietuvos santykius su kaimynais. Tai jau žymus Lietuvos suvereniteto aprėžimas. Tokia kontrolė yra vienas iš vasaliteto požymių ir, be abejo, buvo gerai Jogailos ir Skirgailos suprastas, kaip matyti iš tolimesnių jų poelgių. Tačiau vis dėlto reikia pripažinti, kad nuo tikro vasaliteto, kaip jis buvo suprantamas viduramžių laikais, dar toli. Krinta į akis ir klauzulė, kad lietuviams talkon einanti vokiečių kariuomenė nereikalautų ligi pat Vilniaus iš gyventojų maisto ir pašaro. Be abejonės, šia nuostata buvo stengiamasi apsisaugoti nuo vokiečių plėšimų maisto ir pašaro ieškojimo priedanga.

Daugiausia neaiškumų ir atvirų abejonių man kelia sutartis dėl Žemaičių žemių perleidimo Ordinui. Jau Ignas Danilavičius labai teisingai pastebėjo, kad jos originalo neišliko, o išlikęs tik jos tariamasis lotyniškas nuorašas, padarytas 1410 m. „Originalo neatsiradimas, – sako jis, – sukelia dėl šio akto didelį įtarimą, nes Ordinas labai stropiai būtų saugojęs tokį brangų ir seniai pageidautą dovanojimą, o dar labiau dėl to, kad akto forma yra pagyrimų pilna ir niekas iš tarybos, išskyrus Vilniaus miestelėną (bürger), nėra jo pasirašęs“[74]. Iš tikrųjų vien šitame akte kaip jo sudarytojai yra pažymėti ne tik Jogaila ir Skirgaila su broliais (gebrudere), bet ir jų motina Julijona ir net „ištikimoji taryba“ (unsers getruwen Rathes). Vargiai galėjo tuomet būti kažkokia taryba, susidedanti ne iš kunigaikščio šeimynos narių, kaip valstybės įstaiga. Ji galėjo atsirasti tik kaip vėlesnių Vytauto kovų su Jogaila rezultatas. Apie tokią tarybą buvo galima kalbėti apie 1410 m., turint galvoje 1401 m. Vytauto sutarties su Jogaila aktą, bet 1382 m. ją minėti dar buvo per anksti. Išvardydamas minėtame akte visus politiniame gyvenime svėrusius faktorius, Ordinas stengėsi apsisaugoti nuo visokių netikėtumų.

Įsiskaičius į paties akto turinį, galima rasti dalykų, kurie atrodo keisti. Taip, pavyzdžiui, Ordinui dovanojama „dy land und Jegenoth“. Ką reiškia šitas Jegenoth, ligi šiol dar niekas nesugebėjo suprasti.

Labai krinta į akis tai, kad nenurodyta dovanojamosios žemės šiaurės siena. Nuo Dubysos versmių (maždaug apie Šiaulius) iki Livonijos ordino žemių būtų galima sieną pažymėti taip, kad galėtų būti užgrobta visa šiaurinės Lietuvos dalis.

[73] *Ten pat. P. 59.*

[74] *Skarbiec diplomatów... T. 1. P. 241.*

Vargiai kas galėtų daryti dovanojimus su tokiomis neapibrėžtomis sienomis. Net nubrėžimas sienos Dubysa atrodo nepaprastai keistas, nes jis pradedamas nuo šios upės vidurupio (anczuheben am Mittelstrome der Dobissen), paskui einama į Nemuną, o iš čia į jos versmes.

Visos šitos aplinkybės verčia manyti, kad turime reikalą ne su autentišku dokumentu, o su falsifikatu, sudarytu ad hoc tam tikriems politiniams tikslams.

Tačiau, atmetus kalbamojo dokumento autentiškumą, vis dėlto reikia pripažinti, kad Žemaičių krašto dovanojimas Ordinui nebuvo jo paties prasimanytas. Didysis magistras Konradas Zöllner von Rotenstein, 1383 m. liepos 25 d. skelbdamas karą Jogailai ir jo broliams, tarp kita ko rašė: „Ir tu gerai žinai, kad mes turime laiškus (briefe), kuriuos tu ir tavo brolis Skirgaila esate antspaudavę ir [kuriuose sakoma], kad Žemaičių žemė turi mums priklausyti iki Dubysos“[75]. Iš to paties Ordino magistro rašto matyti, kad derybose su aukštaisiais Ordino dignitoriais Dubysos saloje dalyvavo vienas Skirgaila[76]. Taigi čia pat Jogaila negalėjo savo antspaudo prie akto prisegti. Tatai turėjo būti padaryta kitu laiku ir anksčiau negu įvyko spalio mėnesio suvažiavimas. Nustatyti visai tiksliai šių reikšmingų laiškų parašymo laiką ir vietą dėl visiško šaltinių tylėjimo negalima. Be abejonės, jie buvo parašyti Jogailos ir Skirgailos kovų su Kęstučiu metu – 1381–1382 m.

Žemaičius atskirti nuo Lietuvos ir iš jų padaryti tiltą, jungiantį Prūsų ir Livonijos ordinų žemes, vokiečiams buvo gyvybinis reikalas. Jie nepraleisdavo nė mažiausios progos šiam tikslui siekti. Ryždamiesi palaikyti Jogailą kovoje su dėde Kęstučiu, jie pirmiausia turėjo nusistatyti šitokį atlyginimą už suteiksimą pagalbą. Tokiame preliminariniame dokumente su Jogailos ir Skirgailos pažadais buvo visiškai suprantamas bendras posakis, kad Ordinui dovanojamas Žemaičių kraštas iki Dubysos vidurupio; tikslus sienų nustatymas turėjo būti atidėtas ligi Jogailos laimėjimo.

Ar Žemaičių krašto dovanojimas buvo svarstomas derybose Dubysos saloje, sunku pasakyti. Lietuvių interesas buvo jo nekelti, o Vokiečių ordino dignitoriai, turėdami savo rankose formalius posėdžiuose nedalyvaujančių Jogailos ir Skirgailos raštus, vargiai ar buvo linkę čia tuojau užsiimti sienų apibrėžimu. Vėliau, po visos eilės politinių įvykių, kai Žemaičių politinės priklausomybės klausimas pasidarė tarptautinio svarstymo objektu, Ordinas galėjo prisiminti ir Jogailos bei Skirgailos dovanojimo laiškus. Tačiau iškilusios viešumon dovanojimo aplinkybės galėjo labai kompromituoti Europos krikščioniškojo pasaulio akyse visą „krikščionišką“ Ordino veiklą ir Ordinas galėjo savotišku metodu pasigaminti jam reikiamą dokumentą išvengdamas nemalonių priminimų: dokumento pagrindan buvo padėti tikrieji Jogailos ir Skirgailos laiškai ir prie jų padaryti papildymai, kurie, vokiečių nuomone, turėjo sustiprinti paties dokumento vertę, – vienas jų kalbėjo apie didelį Jogailos dėkingumą Ordinui už suteiktą medžiaginę ir moralinę pagalbą sunkiu jo gyvenimo momentu, o kitas išvardijo asmenis, kurių sutikimu ir valia Žemaičių kraštas dovanojamas; į šių žmonių skaičių buvo įtraukta ir vadi-

[75] *CDL. P. 63: „Ouch so weistu wol, das di brife ynne habin, di du und din Bruder Skirgal vorsegelt habin, das das lant zcu Samaythen sulde unser sin, bis uf di Dobiez“.*

[76] *Ten pat. P. 62: „nach dem wole das unser gebitiger mit dynem Bruder Skirgal geteydingt und geredt habin“.*

namoji ištikimoji taryba, kad atrodytų, jog dovanojama ne vien paties didžiojo kunigaikščio, bet ir viso krašto sutikimu. Naujai sudarytas aktas buvo pažymėtas ta pačia data, kaip ir sudarytos sutartys, nekeliančios jokio abejojimo dėl savo autentiškumo – apie Lietuvos apkrikštijimą per ketverius metus ir apie savitarpio karinę pagalbą. Tai turėjo būti tartum dirbtinai sudaryto dokumento autentiškumo antspaudas.

Politinės aplinkybės 1382 m. vėlyvą rudenį taip pat neigia Žemaičių dovanojimo akto sudarymą Dubysos saloje.

Jogaila ir Skirgaila buvo sutikę dovanoti Ordinui Žemaičius, kad primasintų vokiečius tuo metu, kai tas kraštas buvo jų priešo, didžiojo kunigaikščio Kęstučio, rankose. Taip kitados buvo pasielgęs ir Mindaugas kovodamas su Vykintu ir Tautvilu. Dovanodami tai, ko patys neturėjo, jie iš tikrųjų dovanojo tik titulą, be turinio. Visai kitokia politinė padėtis buvo 1382 m. rudenį. Jogaila ir Skirgaila buvo jau viso Lietuvos krašto suverenai ir abudu buvo vieningi. Jų krašto jėgos nebuvo nei sunaikintos, nei išblaškytos. Jų būtis priminė Kęstučio būtį tapus jam didžiuoju kunigaikščiu. Jie ne tik nebuvo dabar reikalingi Ordino malonės, bet galėjo sėkmingai Ordino puolimus atremti. Sunku patikėti, kad Skirgaila ir Jogaila, patyrę tiek kartumo dėl klastingo Ordino elgesio su jais tokiais kritiškais jiems metais ir būdami nereikalingi jo paramos Lietuvos viduje, būtų galėję iš dėkingumo dovanoti Žemaičių kraštą, kuris savo noru buvo Jogailai pasidavęs ir jokioje nedraugingoje akcijoje prieš jo valdžią po Kęstučio mirties nebuvo dalyvavęs.

Sustiprėjęs krašto viduje Jogaila, kaip matyti iš jo 1383 m. sausio 6 d. laiško didžiajam Ordino magistrui, ėmė neigti savo ankstesnių pažadų galiojimą.

Visa skausminga 1382 m. įvykių raida Lietuvoje parodė plačių Ordino užsimojimų Lietuvos atžvilgiu žlugimą. Jam pavyko, remiant Jogailą, sunaikinti savo nepermaldaujamą ilgametį priešą Kęstutį, bet šio vietoje atsistojo naujas asmuo, kuris noroms nenoroms turėjo užimti žuvusiojo kunigaikščio poziciją. Naujasis Lietuvos valdovas Ordino atžvilgiu pavartojo tą pačią klastos politiką, kurios laikėsi Ordinas santykiuose su juo pačiu: jis daug žadėjo vokiečiams, kol šie buvo jam reikalingi kaip politikos įrankiai, bet nė vieno iš pažadų neskubėjo vykdyti. Derybose Dubysos saloje aukštieji Ordino įgaliotiniai turėjo išgerti karčią nusivylimo taurę: iš naujo aukščiausiojo Lietuvos valdovo jie negavo jokios apčiuopiamos naudos. Pažadai apsikrikštyti tik per ketverius metus skambėjo lyg ironija po visų įtikinimų, kurių atgarsį matėme Breslavo kanauninko laiške; numatytos ketverių metų karo paliaubos buvo naudingos abiem susitariančioms šalims; savitarpio pagalbos teikimas ir Jogailos pasižadėjimas su niekuo nekariauti be Ordino sutikimo ir leidimo atrodė problemiški jau pačios sutarties sudarymo metu, turint galvoje abiejų pusių nepasitikėjimo nuotaiką.

Vytauto pabėgimo laikas iš Krėvos pilies nėra pažymėtas nė vieno to meto kronikininko arba dokumento. Vygandas Marburgietis ir Jonas iš Posilgės apie tai kalba 1382 m. data ryšium su Trakų pilies paėmimu[77]. Iš Jogailos laiško, rašyto 1383 m. per Tris Karalius Ordino magistrui, aiškiai matyti, kad tuo metu Vytautas su broliu Tautvilu jau radosi Ordino žemėje, nes Jogaila davė atsakymą į didžiojo magistro prašymą priimti pabėgusius kunigaikščius savo malonėn. Iki lapkričio pradžios Vy-

[77] *SRP. Bd. 3. S. 123.*

tautas turėjo būti dar kalinamas, nes priešingu atveju jo reikalas būtų buvęs šiokiu ar tokiu būdu aptartas Dubysos salos derybose. Man rodos, kad Vytautas pabėgo iš Lietuvos, lankėsi pas svainį Mazovijos kunigaikštį Janušą ir nuvyko į Marienburgą lapkričio mėnesį. Šis pabėgimas buvo didelis politinis smūgis Jogailai. Jau pasiektas Lietuvos nuraminimas vėl buvo statomas į pavojų. Pabėgimo organizatorė ir vykdytoja kunigaikštienė Ona, rodosi, buvo Jogailos smarkiai nubausta. Apie tai kalba vienas Ordino šaltinis, tiesa, neaiškiais pasakymais: Vytautas „buvo savo žmonos išleistas, o kokį ji po to gavo atlyginimą iš Jogailos, dabar Lenkijos karaliaus, nutylima tiek dėl padorumo, tiek dėl vieningumo dvasios“[78]. Jos išleidimas iš Lietuvos atrodo visai nesuprantamas Jogailos žingsnis, iš kurio pasidarė didelė politinė klaida. Kunigaikštienė Ona ir jos duktė galėjo pasitarnauti jam kaip įkaitai ir varžyti pabėgusį jos vyrą.

Vytautas turėjo būti sutiktas Prūsuose džiaugsmingai, kaip sakoma, išskėstomis rankomis. Jis galėjo ten vėl įžiebti viltį pasiekti tai, ko nesulaukta su Jogailos ir Skirgailos pagalba. Vygandas Marburgietis, duodamas tariamą pabėgėlio pasikalbėjimą su Ordino maršalu Konradu Valenrodu Įsrutyje, kuriame jaučiama aitri ironija Vytauto atžvilgiu, man rodosi, bus apsilenkęs su tiesa. Vytautas, duodamas ranką maršalui, taręs: „Jei panorėsite man padėti draugingumu, patarnausiu Ordinui savo turtais ir pats pasiduosiu Ordinui“. O magistras atsakęs: „O kodėl neatvykai anksčiau, kai turėjai Vilniaus pilį ir kt; dabar gi neturi nei žmonių, nei žemių“[79]. Anksčiau esu pažymėjęs, kad Vytautas, mano samprotavimu, dar būdamas laisvas, kelis kartus prašė Ordino intervencijos, bet nesulaukė jokio atsakymo, o tuo metu jis galėjo būti labai stipriai palaikytas Kęstučio šalininkų. Dabar Ordinas nedelsdamas daro, iš vienos pusės, intervenciją Jogailai reikalaudamas priimti bėglius ir grąžinti jiems tėvoniją, o iš kitos pusės, stengiasi užmegzti betarpiškus santykius su Žemaičių didikais ir patraukti juos prie Ordino. Šis svetimųjų kišimasis į Lietuvos vidaus reikalus susilaukė mandagaus, bet griežto Jogailos atsakymo, nurodant, kad tai prieštarauja neseniai sudarytai draugingumo sutarčiai. „Mums rodosi nesuderinamas ir netinkamas dalykas, kad jūs keliate prieš mus mūsų neprietelius ir priešininkus ir jiems padedate darydami mums žalą ir nuostolius, tuo tarpu kai Jūsų Malonybė gerai žino, kaip buvo mūsų susitarta ir nustatyta iš vienos ir kitos pusės, kad ne tik vienas iš mūsų neprivalo kitam kuo nors kenkti ir daryti priešinga, bet turi vienas kitam padėti prieš visus kitus“[80].

Demonstratyviai pabrėždamas savo ištikimybę pa-

[78] *CEV. P. 1026. Appendix. Dok. 6c: „[Wytowdus] liberatus fuit per uxorem suam, et quam ipsa proinde mercedem a Jagel nunc rege Polonie consecuta fuit, tacetur tam gracia honestatis quam et brevitatis“.*

[79] *SRP. Bd. 2. S. 621–622: „Wytaut [...] in Ynsterburg dedit magistro manum dicens: si volueritis mihi adjuvare in amicicia, serviam ordini de bonis meis et dabo me ordini. Et magister ait: quare prius non venisti, cum haberes castrum Wille etc.; nec modo habes homines neque terras“. Vygandas čia Valenrodą per klaidą vadina magistru, ją atitaisė leidėjas prof. Hirsch.*

[80] *CDL. P. 61: „sed videtur Nobis incongruum et inconveniens, quod nostros inimicos et adversarios sublevatis, et adiuvatis nobis in detrimentum, et dampnum, cum tamen vestra gracia bene scit quomodo ordinatum et terminatum sit inter nos, ex utraque parte, quod non debeat unus ex nobis alio in aliquo nocere, adversari, sed unus alium iuvare contra omnem hominem“.*

darytoms sutartims, Jogaila pasisako norįs palaikyti karo paliaubas su Mazovija, kaip kad to nori Ordinas, ir net jas pratęsti vieneriems metams, tačiau su sąlyga, kad Mazovijos kunigaikščiai paleistų visus Vilniaus pirklius, kuriuos jie laiko areštavę, ir kad jiems grąžintų paimtas prekes ir kitus turtus[81].

Iš Jogailos atsakymo aiškiai matyti, kad Jogaila formaliai vengė nutraukti tariamai draugingus santykius su Vokiečių ordinu ir laukė, kaip toliau elgsis pati Ordino vyriausybė. Tačiau nuo šios datos faktiškai jau prasidėjo Jogailos ir Ordino nedraugingumas, kuris tęsėsi visą jo viešpatavimo laiką.

Krėvos akto genezė. Politinė Vokiečių ordino padėtis 1383 m. pradžioje pasidarė gana kebli. Jau derybose Dubysos saloje praėjusių metų rudenį jis buvo pastebėjęs staiga pasireiškusį Jogailos įgaliotinio kunigaikščio Skirgailos kietumą ir nesukalbamumą arba, kaip sakė Ordino magistras Konradas Zöllner von Rotenstein karo skelbime 1383 m. vasarą, Jogailos „nepaprastą drąsą ir kraštutinį išdidumą" (groser öbirmut und obirge hochfart)[82]. Jis skausmingai jautė, kad vienomis savo jėgomis nesugebės to Lietuvos valdovo išdidumo numušti ir kad jam žūtbūt reikalinga pašalinė parama. Bet kur jos ieškoti? Nebuvo vilties pasinaudoti kuriuo nors Jogailos broliu, kaip pretendentu į aukščiausią Lietuvos valdžią. Kitados stipriai remtas Andrius, tiesa, buvo sugrįžęs iš Maskvos ir vėl valdė tą pačią Polocko kunigaikštystę, bet, matyti, visai nebuvo linkęs kištis į centrinės valdžios reikalus: 1382 m. kovų tarp Jogailos ir Kęstučio metu jis nepalaikė nei vienos, nei kitos pusės – negalėjo eiti talkon savo nekenčiamiems jaunesniesiems broliams Jogailai ir Skirgailai, bet nedrįso padėti ir savo gal mylimam dėdei atsižvelgdamas į tai, kad prieš jį kariavo Livonijos ordinas, taip aktyviai rėmęs Andriaus siekimus 1378–1379 m. Polocko kunigaikštis dabar laikėsi ramiai, lyg bijodamas būti kieno nors pastebėtas.

Andriaus bendrininkas jo jaunesnysis brolis Briansko ir Trubčevsko kunigaikštis Dimitras dar vis tebebuvo Maskvoje, kur valdė iš jos kunigaikščio Dimitro malonės Perejaslavlio miestą su sritimi. Ir anksčiau jis nebuvo reiškęs pretenzijų užimti Vilniaus sostą ir buvo stojęs kovon tik iš palankumo savo vyresniajam broliui. Dimitras grįžo Lietuvon ne anksčiau kaip 1388 m., kaip matyti iš jo priesaikos rašto, sudaryto Molodečne 1388 m. gruodžio 13 d., kuriuo pasižadėjo ištikimai tarnauti karaliui Jogailai ir karalienei Jadvygai ir atsisakyti anksčiau duotos ištikimybės priesaikos didžiajam Maskvos kunigaikščiui Dimitrui[83].

Pati Maskva, kuria, pagal Ordino apskaičiavimus, Jogailos valdžios priešininkai turėjo remtis ir kuri buvo sudariusi Lietuvos vyriausybei tiek rūpesčių Andriaus sukilimo metu, dabar buvo visiškai bejėgė. Laimėjimas Kulikovo laukuose morališkai buvo pakėlęs rusų kariuomenės aukščiausiąjį vadą, Maskvos didįjį kunigaikštį, bet kariniu atžvilgiu jį smarkiai susilpninęs. Kautynėse žuvo didesnė pusė rusų kariuomenės. Rusų metraštininkų apskaičiavimu, ten dalyvavo apie 200 000 arba net 400 000 karių, o po kautynių teliko 40 000 žmonių[84]. Metraštininkų skaičiai tik reliatyvūs: jie rodo šiuo ar kitu būdu dingusių karių ir likusių sveikų ir

81 *Ten pat.*

82 *Ten pat. P. 62.*

83 Крупович М. *Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы. Вильно, 1858. С.6. Док.4.*

84 Соловьев С. *История России [с древнейших времен. 2-ое изд. СПб., б.г.]. Кн.1. Т.5. С.981.*

gyvų santykį ir paryškina nuostolių didumą. Jei net sutiktume, kaip spėja prof. D. Ilovaiskij, kad kautynėse dalyvavo 100 000 su viršum vyrų[85], ir tai išeitų, kad žuvo beveik du trečdaliai rusų karių. Aš nebetikiu nė Ilovaiskio spėjamu rusų kariuomenės didumu: didelės, gausios armijos Europoje ėmė veikti tik naujaisiais laikais, o anksčiau visur buvo labai mažos. Tačiau, jei turėsime galvoje, kad kovai su totoriais buvo surinktos visos galimos rusų karo jėgos, tai nuostoliai rusų tautai buvo be galo reikšmingi.

Maskvos kunigaikščio prestižo padidėjimas tuojau sukėlė didelį nepasitenkinimą kitų rusų kunigaikštysčių, kurios arba kovojo už vadovavimą rusų tautai (kaip antai Tverės kunigaikštystė), arba siekė atsipalaiduoti nuo Maskvos globos (kaip antai Didysis Naugardas). Labai greitai vienybės entuziazmas turėjo užleisti vietą rusų kunigaikštysčių savitarpio rungtynėms ir neapykantai.

Visos šios silpnosios rusų politinio gyvenimo pusės labai ryškiai pasireiškė nepraėjus nė vieneriems metams po garsiosios totorių pergalės. Jau Mamajus, pabėgęs iš Kulikovo lauko, ėmė ruoštis atkeršyti rusams už sumušimą. Tačiau jam nebuvo lemta to pasiekti. Jis buvo užpultas kito iš rytų atėjusio totorių ordos chano Tochtamišo, vieno iš garsiausių Čingischano palikuonių. Šio sumuštas, Mamajus manė pasislėpti Kryme, Kafos mieste, pas savo sąjungininkus genujiečius, bet šių buvo niekšiškai nužudytas.

Tochtamišas, sujungęs savo jėgas su nužudytojo chano Mamajaus Aukso ordos jėgomis, ryžosi priminti maskvėnams Batu ir Uzbeko laikus. Atsargiai prisiartinęs prie Maskvos su savo totoriais ir su rusų kunigaikščiais, prie jo prisidėjusiais pakeliui, 1381 m. rugpjūčio 26 d. jis Maskvą paėmė ir sudegino. Iš čia totoriai paplito po Maskvos kunigaikščiui priklausančius kraštus ir sunaikino jų miestus. Taip buvo sudeginti Vladimiras, Zvenigorodas, Možaiskas, Jurjevas, Dimitrovas, Borovskas, Ruza, Perejaslavlis ir kt. Pagarsėjęs totorių pergalėtojas didysis kunigaikštis Dimitras, nesiryždamas stoti atviron kovon su Tochtamišu, slapstėsi rusų šiaurės miškuose ir balose. Su dideliu turto grobiu ir nesuskaitoma daugybe karo belaisvių grįžo naujasis totorių chanas į savo sostinę Aukso ordą. Totorių valdžia Didžiojoje Maskvos Kunigaikštystėje buvo visiškai atstatyta, ir Maskva, taip nuniokota ir parblokšta, ilgesniam laikui liovėsi buvusi Lietuvai pavojinga.

Lietuvos atžvilgiu Mamajaus nugalėtojas tęsė savo pirmtako politiką. Tų laikų lietuvių ir totorių santykiams apibūdinti tėra likęs vienas dokumentas. Tai Tochtamišo laiškas Jogailai, parašytas 1392–1393 m., bet kalbąs ir apie ankstesnius įvykius. Jame tarp kita ko sakoma, kad Tochtamišas tuojau po savo įsiviešpatavimo Aukso ordoje pasiuntęs Lietuvon delegaciją apie tai pranešti ir savo draugingumui pareikšti[86]. Greitas Lietuvos atsakymas su pasveikinimais rodo buvus Tochtamišo ir Jogailos gerus, draugingus santykius, kurie tokie pasiliko ir toliau.

Taigi iš rytų pusės Jogailai ne tik kad negrėsė joks pavojus, bet, reikalui esant, jis galėjo tikėtis iš totorių net paramos.

[85] Иловайский Д. *История России. 2-ое изд. М.,1896. Т.2. Ч.1. С.120.*

[86] *Šio laiško tekstas su keliais vertimais – ano meto ir naujaisiais – yra kunigaikščio Obolenskio atspaustas pavadinimu „Jarlyk chana Zolotoj Ordy Tochtamiša k polskomu koroliu Vladislavu Jagailu 1392–1393 g.“ Be vietos ir metų pažymėjimo.*

Šitokia politinė padėtis Rytų Europoje Ordinui nebuvo paslaptis. Jis bijojo Lietuvos ekspansijos į rusų kraštus, pasinaudojus didžiojo Maskvos kunigaikščio galios nusilpimu, ir stengėsi ją užkirsti į vieną iš 1382 m. Dubysos saloje sudarytų sutarčių įdėjęs klauzulę, kad Jogaila be Ordino žinios ir sutikimo su niekuo nekariautų ketverius metus. Toji pat klauzulė galėjo būti taikoma ir galimam Jogailos karui su Lenkija, kur po Liudviko mirties buvo prasidėjęs bekaralmetis.

Negalėdamas prieš Jogailą pasikliauti Europos rytais, Ordinas turėjo kreipti akis į pietus ir vakarus. Jo natūralūs sąjungininkai turėjo būti Mazovijos kunigaikščiai. Jų vienas – Janušas, Kęstučio žentas, vedęs jo dukterį Danutę, Lietuvos vidaus kovų tarp Kęstučio ir Jogailos metu buvo užgrobęs kai kurias Palenkės žemes su Drogičino, Suražo ir Melniko miestais ir juose palikęs savo įgulas. Jis bandė paimti ir Brastą, svarbiausią to krašto centrą, bet buvo atmuštas[87]. Vis vien kokiais sumetimais Mazovijos kunigaikštis puolė Lietuvos valstybės žemes, norėdamas jas prisijungti ar palikti Kęstučiui ir jo įpėdiniams, kovą laimėjus Jogailai, darėsi jo priešas. Pats vienas Mazovijos kunigaikštis buvo per silpnas kovoti su suvienytos Lietuvos valdovu, todėl kreipėsi į Ordiną prašydamas paramos ir gavo iš jo 7000 vengrų aukso dukatų paskolos greičiausiai kareiviams pasisamdyti. Už gautus pinigus Janušas įkeitė Ordinui Viznos pilį netoli Lietuvos sienų[88]. Kada įvyko šis mozūrų pilies įkeitimas, nežinia. Kadangi 1382 m. rudens derybose Dubysos saloje Mazovijos kunigaikščio paskolos reikalas visiškai nebuvo paliestas, galima manyti, kad tai atsitiko tų pačių metų gale. Tai jau prieštaravo Jogailos ir Ordino sutarties raidei ir dvasiai. Ryšium su tuo turėjo prasidėti ir lietuvių karo veiksmai prieš Mazoviją, kurie, kaip matyti iš Jogailos laiško Ordino magistrui (1383 m. sausio 6 d.), buvo sustabdyti Ordinui prašant[89]. Be pinigų skolinimo, Ordinas kažkodėl nenorėjo stipriau su Janušu susirišti, greičiausiai daug nesitikėdamas iš tokio silpno sąjungininko. Didžiausią viltį Ordinas turėjo dėti, kaip ir kitais atsitikimais, į Vakarų Europą. Tačiau šį kartą jam šauktis pagalbos buvo nedrąsu: skersai kelio stovėjo jo paties sudaryta su Jogaila sutartis, kuria Lietuvos valdovas pasižadėjo per ketverius metus priimti krikštą Katalikų bažnyčios apeigomis. Pradėti karą tokiomis aplinkybėmis būtų buvusi nesąmonė. Todėl pirma reikėjo įrodyti, kad sutartyje duoti Jogailos pasižadėjimai buvo nenuoširdūs, klastingi ir vylingi.

Ordinas ėmė stengtis, iš vienos pusės, pasinaudojęs Vytautu, vėl įžiebti naminį karą Lietuvoje ir, iš kitos pusės, sudaryti tokią padėtį, kad priverstų Jogailą viešai pasisakyti, jog šis krikštytis nenorįs, arba jį apkrikštyti ir padaryti priklausomą.

Kadangi Vytautas visai neturėjo žmonių ir lėšų, Ordinas apsiėmė viską parūpinti. Buvo ryžtasi patraukti jo pusėn Žemaičius. Jogailos sutartis dėl krikšto turėjo būti svarbiausia agitacijos priemonė. Nors anksčiau žemaičiai buvo žadėję ištikimybę Jogailai su sąlyga, kad jis neatsisakys tėvų tikėjimo, dabar po formalių jo pasižadėjimų Ordinui ne tik pačiam apsikrikštyti, bet ir priversti krikštytis visą tautą, jų ištikimybės pagrindai valdovui, kuriam taip neseniai buvo pasidavę, turėjo susiūbuoti.

[87] *ПСРЛ. Т. 17. С. 145–146.*

[88] *Skarbiec diplomatów... T. 1. S. 242. Dok. 483.*

Ordinas pripildė visą Žemaičių kraštą savo agitatorių ir politinių agentų, kurie už paramą Vytautui žadėjo visokių gėrybių – ginklų, rūbų, arklių, gal ir pinigų.

Karo paskelbimo akte tarp motyvų, tariamai Ordiną privertusių taip pasielgti, randame vieną iš pirmo žvilgsnio keistą ir sunkiai suprantamą: Jogailai prikaišiojama, kad jis blogai elgiasi su vokiečių belaisviais: „Tarp kitų dalykų mes norėjome su tavimi pakalbėti [suprask, neįvykusiame pasimatyme – *I. J.*] apie mūsų nelaimingus belaisvius, su kuriais tu elgiesi smurtingai ir neteisingai, tuo tarpu mes taviškius belaisvius tau grąžinome visai tvarkingai ir su jais buvome elgęsi daug geriau, negu tu su mūsiškiais, su kuriais tu elgiesi žiauriai ir leidi pardavinėti į rusų žemę, kur jie turi būti vergais. Dėl to mes darome nuodėmę prieš Dievą ir užsitraukiame gėdą prieš žmones“[90].

Jogaila jau seniai prieš Ordiną nebuvo kariavęs ir jokių karo belaisvių nebuvo paėmęs. Anksčiau Kęstučio paimtieji, be abejonės, buvo paleisti, kai tik Jogaila gavo aukščiausią valdžią Lietuvoje. Dubysos salos sutartyse apie karo belaisvius nebuvo kalbama, nes tai buvo visai neaktualus reikalas. Jų reikalas nebuvo paliestas ir iki 1383 m. sausio 6 d., nes išsamiame Jogailos atsakyme apie tai visai tylima. Tikriausiai Ordino magistras belaisviais vadina tuos savo šnipus ir agitatorius, kurie buvo paplitę Žemaičiuose agituoti prieš Jogailą už Vytautą. Šiuo atveju vargiai būtų galima Jogailos valdžios elgesį pavadinti smurtingu ir neteisėtu. Magistrui rūpėjo ne tiesą konstatuoti, o ją iškraipius pateikti krikščioniškajai Vakarų Europai kaip barbariško poelgio įrodymus.

Vokiečių agentų agitacija Žemaičiuose buvo nevaisinga ligi tol, kol ten pasirodė pats Vytautas ir juos įtikino jį ir jo reikalą paremti. Kokiais šūkiais agitavo pats Vytautas, vardan ko šaukė jis juos kovoti prieš Jogailą, joks šaltinis nepasako. Kažin ar jis ragino žemaičius kovoti už jo teises į tėviškę, kai žemaičiai po tariamo kunigaikščių susitaikymo prie Trakų grįžo į Livonijos kariuomenės nuniokotas sodybas ir laikėsi nuošaliai nuo opozicijos prieš Jogailą. Pirmą 1383 m. pusmetį Vytautas buvo dar pagonis; vokiečiai nedėjo pastangų jo apkrikštyti, ir jam lengviausia buvo tautiniais tikybiniais šūkiais kelti žemaičius prieš kunigaikščius, kurių vienas – Skirgaila, naujasis Trakų valdovas, buvo jau tapęs pravoslavu, o antrasis rengėsi tapti kataliku ir krikštyti visus lietuvius.

Ordino ir Vytauto agitacija prieš Jogailą ir sukilimo ruošimas Žemaičiuose jį atpalaidavo nuo Dubysos salos sutarčių dėl nekariavimo su niekuo be Ordino sutikimo ir nuo pažadų, duotų 1383 m. sausio 6 d. laiške dėl karo paliaubų sudarymo su Mazovijos kunigaikščiais. Pirmojoje šių metų pusėje mozūrų įgulos buvo išvytos iš visos Palenkės. J. Dlugošas[91], kuris mums šitą žinią teikia, kalba tik apie Drogičino paėmimą papirktos rusų įgulos dėka, bet nėra abejonės, kad ir kitos lietuvių pilys tuo pačiu metu buvo iš mozūrų atimtos. Ar šio karo metu lietuvių kariuomenė buvo įsiveržusi į tikrosios Mazovijos ir Mažosios Lenkijos žemes, nežinia. Visai teisėtas savo žemių gynimas buvo Jogailai prikaišiojamas kaip piktos valios pasireiškimas, taigi kaip apgalvotas netesėjimas visų pažadų.

Svarbiausias Jogailos klastingumo įrodymas turėjo būti jo atsisakymas priimti krikštą. Tačiau prie to prieiti buvo sunkiausia; reikėjo ieškoti aplinkinių ir suk-

90 *Ten pat. P. 62–63.*

91 Dlugosz J. *Historiae Polonicae... T. 1. Lib. 3. P. 441–442.*

tų kelių. Magistras sugalvojo reikalą pasimatyti su Jogaila asmeniškai. Pretekstas turėjo būti tai, kad prie Dubysos salos sutarčių pats magistras ir keli komtūrai, tuo metu užimti pasitarimų su numatytu Lenkijos karaliumi, Brandenburgo markgrafu Zigmantu Liuksemburgiečiu, nebuvo prisegę savo antspaudų. Be abejonės, šis sutarčių ratifikavimo motyvas niekam negalėjo pasirodyti pakankamai įtikinamas: pats Jogaila, kaip susitariančioji šalis, sutarčių teisėtumo nekvestionavo, o Jogailos duoti dokumentai nekėlė abejojimų Marienburge. Kitąis suvažiavimo reikalingumo motyvais buvo nurodomi Žemaičių atidavimo vokiečiams, blogo tariamų vokiečių belaisvių traktavimo ir pagaliau savarankiško karo vedimo su Mazovija klausimai. Visų šitų dalykų kėlimas Jogailai ir Skirgailai buvo itin nepageidaujamas – ir jie neturėjo nė mažiausio noro dėl jų iš naujo tartis su vokiečiais. Tik po antrojo vokiečių pasiūlymo padaryti bendrą lietuvių ir vokiečių suvažiavimą Jogaila davė sutikimą, sutartinai su vokiečiais Dubysos salą paskirdamas derybų vieta. Iš pradžių suvažiavimo laikas buvo numatytas paskutinėmis 1383 m. gegužės dienomis. Jogaila davė Ordino magistrui ir jo palydovams apsaugos lapus su jų saugumo iš lietuvių pusės patikinimu aštuonioms dienoms prieš prasidedant posėdžiams ir aštuonioms dienoms jiems pasibaigus[92]. Dėl nežinomų priežasčių suvažiavimo data buvo nukelta į tų pačių metų liepos 19 d.

Prieš išvykdamas į kalbamąjį pasimatymą su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, magistras Konradas Zöllner von Rotenstein įsakė Prūsuose visuotinę mobilizaciją. Susirinkę Marienburge Prūsų miestų pirklių atstovai liepos 13 d. rašė Liubeko ir kitų Hanzos miestų pirkliams, kad šiuo metu naujasis Ordino magistras esąs karo žygyje prieš Lietuvą[93]. Ordino pirkliams, kuriems nieko nereikėjo slėpti, galima buvo vadinti dalykus tikraisiais vardais. Jie nuoširdžiai pažymėjo, kad tariamos taikos derybos siekė gryno karo.

Magistras vyko į Dubysos salą laivais vežđamasis du vyskupu – Varmijos Henriką ir Pamedės, arba Pomezanijos, Joną – ir daugelį komtūrų. Vyskupų dalyvavimas šioje tariamoje delegacijoje turėjo specialų tikslą sukompromituoti Jogailą: jo atsisakymas tuojau krikštytis galėjo būti panaudotas kaip blogos valios aktas krikščionių atžvilgiu; jo sutikimas kalbėtis su katalikų aukštaisiais dvasininkais dėl krikšto galėjo būti panaudotas pagyvinti agitacijai lietuvių, ypač žemaičių, tarpe kaip atsimetimas nuo tėvų ir protėvių tikėjimo. Dėl tokių jam paruoštų spąstų Jogaila pasidarė dar atsparesnis.

Likimo žaismu didžiulis Ordino laivas, kuriuo keliavo magistras su savo palydovais, pasiekęs Skirsnemunę, negalėjo toliau plaukti prieš vandenį dėl Nemuno seklumo. Jogaila stengėsi parodyti aukštajam svečiui visą išviršinį mandagumą. Jo pasitikti jis pasiuntė laivu brolį Skirgailą. Pasimatęs su juo Skirsnemunėje, magistras skundėsi negalįs toliau plaukti ir prašė įkalbėti Jogailą atvykti pas jį į Skirsnemunę arkliais vardan tų patarnavimų ir ištikimybės, kuriuos parodė Prūsų ir Livonijos vokiečių ordinai: kai Skirgaila ir Jogaila buvo ištremti karaliai, tris kartus pasiuntęs pagalbon savo kariuomenę ir taip jiems padėjęs grįžti į savo karalystę[94]. Magistro iškelti motyvai aiškiai rodė, kad jis yra pasiryžęs asmeniškame pasimatyme su Jogaila reikalauti didesnio atpildo, negu buvo gavęs praėjusiais me-

[92] *CDL. P. 69.*

[93] *SRP. Bd. 3. S. 125. Past. 1.*

[94] *CDL. P. 65.*

tais, ir vertė Skirgailą būti atsargų. Todėl pats vienas jis nesiryžo perduoti broliui magistro pageidavimų ir prašė pasiųsti į Dubysos salą ką nors iš Ordino dignitorių. Buvo pasiųstas Ordino maršalas, kuris perdavė Jogailai magistro prašymą ir tą patį motyvavimą. Ir Jogaila suprato tikruosius Ordino siekimus. Jis pareiškė, kad atsakymą galėsiąs duoti tik pasitaręs su savo taryba, kurioje šiuo metu buvo jo brolis Konstantinas, pusbrolis Mykolas, Jaunučio sūnus, Algimantas, turbūt Alšėnų kunigaikštis, Vilniaus burmistras Hannike iš Rygos ir Skirgaila[95]. Ja prisidengęs, didysis kunigaikštis griežtai, bet mandagiai atsisakė vykti į Skirsnemunę tvirtai laikydamasis anksčiau sutartos vietos. Ordino kronikininkas Annalista Thorunensis aiškina Jogailos užsispyrimą jo motinos Julijonos, rusės, „kuri anksčiau rodėsi dievobaiminga ir krikščionių draugė", įtaiga. Tačiau, turint galvoje, kad tuomet Dubysos saloje jos visai nebuvo, Analisto teigimo priimti negalima.

Dar vieną kartą suktos Ordino pastangos paveikti Jogailą ir išgauti iš jo ką nors realaus arba bent jį sukompromituoti lietuvių akyse nuėjo niekais. Jogaila dabar jautėsi esąs laisvas nuo visų pažadų, anksčiau duotų Ordinui jo paties ir brolio Skirgailos. O magistro kelionė Lietuvon ir grįžimas iš jos net nepasimačius su Lietuvos aukščiausiuoju valdovu turėjo sukelti visų nežinančių kelionės tikslų pašaipą, apie kurią magistras kalbėjo karo skelbimo rašte[96].

Nelauktas ilgametės sunkios ir brangiai kainavusios darbuotės vaisių žlugimas ir ypač prestižo įžeidimas vertė Ordiną tuojau vien su Vytautui atsidavusių žemaičių pagalba skelbti karą neseniai buvusiam draugui, o dabar pavadintam nedorėliu (enpiten)[97] Lietuvos didžiajam kunigaikščiui.

Po Dubysos draugingumo sutarčių nebuvo kokio nors vieno ryškaus motyvo karui skelbti, ir todėl Ordinas savo elgesiui pateisinti pasistengė suvesti vienon krūvon visus nepasitenkinimo Jogailos politika reiškinius: Jogaila ir Skirgaila nenorėję susieiti paskirtą dieną su magistru ir aptarti reikalų, kurie dar buvo nebaigti; Jogaila nenorėjęs nuvažiuoti trijų ar keturių mylių pas magistrą, kurio laivai negalėję plaukti aukščiau dėl seklumos; Jogaila pardavinėjęs vokiečių belaisvius rusų vergijon; Jogaila neatiduodąs Ordinui Žemaičių, kuriuos buvo žadėję duoti jo pirmatakai ir net jis pats raštu; Jogaila be Ordino sutikimo kariavęs su Mazovija ir tuo sukėlęs Vengrijos karaliui Zigmantui įtarimą Ordinu; kai buvęs Lietuvon atvykęs Ordino pasiuntinys Ragainės komtūras, Jogaila uždraudęs bet kam iš savo valdinių ir net vokiečių belaisviams su juo kalbėtis, ir pagaliau nei Skirgaila, nei Jogaila nepanorėję patenkinti prašymo, paties Ordino pareikšto Skirgailai, ir Ordino maršalo prašymo, pareikšto Jogailai[98]. Magistras nutylėjo patį svarbiausią dalyką – krikšto priėmimą, kuris iš tikrųjų ir buvo sukėlęs jo apmaudą.

Ordino magistras karą Jogailai paskelbė „artimiausią ketvirtadienį po Jokūbo apaštalo, t.y. po liepos 25 d.; rodosi, tai buvo liepos 30 d. Karo skelbimo motyvai buvo išdėstyti dar kitame rašte, specialiame manifeste, datuotame Dievo Motinos Dangun Ėmimo diena, assumpcionis Marie, t.y. rugpjūčio 15 d."[99]

Kaip smarkiai turėjo pasikeisti politinės sąlygos Europoje. Anksčiau kariauti su pagonimis galima buvo jau vien dėl to, kad jie pagonys. Dabar Europos visuome-

95 *Ten pat. P. 66.*

96 *Ten pat. P. 62–63.*

97 *Ten pat. P. 62.*

98 *Ten pat. P. 64–68.*

99 *Ten pat. P. 64–65.*

nės simpatijoms patraukti reikėjo net dviem raštais motyvuoti karo skelbimo būtinumą. Vargiai šie motyvai galėjo patraukti Ordino pusėn labai daug simpatijų.

Vykdamas Lietuvon pasimatyti su Jogaila, Ordino magistras buvo įsakęs viso savo krašto mobilizaciją. Tačiau karo veiksmai prasidėjo tik po pusantro mėnesio, pirmojoje rugsėjo pusėje. Įsakydamas mobilizaciją, magistras greičiausiai norėjo pagąsdinti Jogailą įsiveržimu, padaryti jam smarkų spaudimą. Šiam sumanymui nuėjus niekais, reikėjo rimtesnio pasiruošimo. Delsti vertė ir žemaičiai, kurie dar nebuvo pasiruošę sukilti prieš Jogailą. Neturime žinių, kaip plačiai išsiplėtė ten sukilimas. Niekur nerandame minint, kad Jogaila ar Skirgaila būtų tą sukilimą Žemaičiuose malšinę. Greičiausiai prie Vytauto bus prisidėję paskiri asmenys, emigravę iš savo tėviškės. Tokie žmonės atėjo į Ordino žemę tuščiomis rankomis, ir todėl reikėjo juos aprūpinti visa kuo – ginklais, rūbais ir žirgais, kad būtų karui tinkami. Apie tai kalba Vygandas Marburgietis[100]. Prisidėjusių prie Vytauto žemaičių skaičius nežinomas. Vokiečių kronikininkas Annalista Thorunensis teigia jų buvus tris tūkstančius[101]. Tai labai perdėtas skaičius. Vargiai ar visi Žemaičiai galėjo tais laikais tiek kareivių duoti. Pagal visuotinį Lietuvos kariuomenės surašymą, padarytą 1528 m., visi Žemaičiai turėjo duoti 1839 arklius, t.y. 1839 raitininkus[102]. Annalista Thorunensis duodamo žemaičių skaičiaus Ordinas nebūtų pajėgęs nei aprėdyti, nei apginkluoti, nei išmaitinti karo žygio metu. Vygando Marburgiečio žiniomis, paėmus Trakų pilį, Vytautas prašęs magistrą palikti savo kareivių Trakų įguloje. Šį liudijimą galima interpretuoti dvejopai – tiesiogine prasme, kaip Vytauto negalėjimą išsilaikyti paimtoje pilyje savo jėgomis, ir netiesiogine prasme, kaip Ordino norą paimtą pilį turėti savo rankose ir kontroliuoti Vytautą; šiuo paskutiniu atsitikimu reikėtų pripažinti Vygando Marburgiečio liudijimą esant tendencingą. Aš esu linkęs manyti, kad Ordinui šiuo metu dar nebuvo jokio reikalo reikšti Vytautui nepasitikėjimą, nes jis buvo visai silpnas ir visai priklausė nuo Ordino malonės.

Ordino kariuomenė plaukė Nemunu. Pasiekusi Nerį, ji buvo išlaipinta ir dviem kolonomis su nežinia kur prie jos prisidėjusiais žemaičiais nužygiavo Trakų kryptimi. Vokiečiai, kaip ir 1381 ir 1382 m., vežėsi bombardas (patrankas) ir kitus pilims imti reikalingus pabūklus. Trakų pilies įgulą sudarė lietuviai ir rusai. Pilies apgulimas ir puolimai prasidėjo rugsėjo 11 d., o rytojaus dieną ji jau pasidavė Vytauto vardu. Kiek galima spręsti iš Annalista Thorunensis kronikos, Trakų įguloje buvo nemažai Vytautui prijaučiančių, kurie visai nenorėjo gintis. Pačioje pilyje pasireiškė gynėjų nesantaika, kuri darė gynimąsi negalimą. Tarp įgulos ir apgulančiųjų prasidėjo derybos. Nenorintiems pripažinti Vytauto valdžios buvo leista išeiti su savo turtu, o jo šalininkams pasilikti. Koks buvo santykis tarp vienų ir kitų, nežinia. Anksčiau esu minėjęs Vygando Marburgiečio liudijimą apie Vytauto prašymą papildyti įgulą vokiečių kariuomenės kareiviais, kurį aš manau esant patikimą. Atėjusių Vytautui talkon žemaičių skaičius turėjo būti palyginti toks nežymus, kad jis nedrįso jo mažinti daugindamas savo tėviškės įgulą. Vo-

100 *SRP. Bd. 2. S. 622.*

101 *Ten pat. P. 127.*

102 Jakubowski J. *Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską. Warszawa, 1912. P. 9.*

kiečiai davė Vytautui 60 kareivių ir Trakų pilies komendantu paskyrė riterį Joną Rabe, arba Rave, Pomezanijos (Pamedės) vyskupo vaitą, o jo padėjėju Cleeno (de Clüe) kunigaikštį Henriką ir paliko dar du Ordino broliu[103].

Pirma šio žygio pradžia atrodė džiuginanti: vokiečių kariuomenė atplaukė ligi Kauno ir nuo Kauno nuėjo ligi Trakų niekur nesutikdama jokio pasipriešinimo. Sunku išsiaiškinti, kodėl nei Jogaila, nei Skirgaila netrukdė priešui žygiuoti ir laikėsi pasyviai, net aniems priėjus prie Trakų. Greičiausiai jie nebuvo tikri, kaip laikysis Trakų kunigaikštystės gyventojai, ir, bijodami pakliūti tarp dviejų ugnių, stengėsi išsaugoti sveiką kariuomenę.

Padrąsintas didelio pasisekimo ir gal manydamas Jogailą esant išgąsdintą, magistras pasiuntė nuo Trakų į Vilnių savo kariuomenės dalį, vadovaujamą Elbingo, Balgos, Brandenburgo ir Christburgo komtūrų. Tikėtasi paimti miestą staigiu puolimu. Tačiau miestas rastas budintis. Vokiečių kariuomenė ten nuvyko be bombardų ir be apgulimui reikalingų mašinų. Ji neįstengė pereiti per Nerį ir net prisiartinti prie Vilniaus pilies. Tris kartus vokiečiai drauge su žemaičiais puolė Jogailos kariuomenę prie tilto per Nerį ir vis buvo atmušti. Nustojusi dviejų Ordino brolių, kurių vienas buvo užmuštas, o antras sužeistas, ir sudeginusi rusų gyvenamą Vilniaus priemiestį, vokiečių kariuomenė pasitraukė atgal ir, susijungusi su magistru, pasuko tuo pačiu keliu Neries link, kur stovėjo laivai[104].

Įvykiai prie Vilniaus parodė, kad Ordinas ir Vytautas pasisekimo gali sulaukti tik tose srityse, kurios buvo Kęstučio valdomos. Vilniuje Vytauto reikalas buvo nepopuliarus, ir vilniečiai pasirodė esą ištikimi Algirdaičiams. Šį kartą vokiečių kariuomenė išbuvo Lietuvoje vienuolika dienų. Jos pasitraukimo priežastį Annalista Thorunensis aiškina tuo, kad esą pritrūkę šovinių bombardoms, parako ir kitų reikmenų[105], apie maistą ir pašarą jis nieko nesako, turbūt šių dalykų pakankamai rasta vietoje. Šovinių ir parako pritrūkimas atrodo keistas: juk labai mažai buvo jų suvartota.

Vos tik spėjo vokiečiai ir Vytautas pasitraukti, Jogaila su Skirgaila apgulė Trakus. Pilis, kuri prieš 12 dienų išsilaikė tik vieną dieną, dabar gynėsi atkakliai 40 dienų. Ji buvo apgulta rugsėjo 24 d. ir pasidavė lapkričio 3 d. tomis pačiomis sąlygomis, kaip ir anksčiau: įgulai leista pasitraukti su savo daiktais[106]. Greičiausiai šita sąlyga lietė tik vokiečius, o lietuviai buvo nubausti už priešinimąsi Jogailos ir Skirgailos valdžiai.

Pirmasis Ordino ir Vytauto karo žygis į Lietuvą pasibaigė taip pat skandalingai, kaip ir ruošiamos derybos Dubysos saloje. Nei politiškai, nei militariškai jis nedavė jokių vaisių. Tikriausiai ir krašto resursų sumažinimo atžvilgiu jis buvo nesvarbus. Vytautas, sugrįžęs į tėviškę, nors ir su vokiečių pagalba, negalėjo krašto deginti ir plėšti, kad nenubaidytų nuo savęs žmonių ir nepastumtų jų Jogailos glėbin. Jogaila savo delsimo taktika neabejotinai kovą laimėjo.

Iš Lietuvos į Ordino žemes grįžo tik vokiečiai, nesiimdami žemaičių. Pastarieji atsirado gana keblioje padėtyje. Pasilikti Skirgailos ir Jogailos valdomuose kraš-

103 Annalista Thorunensis // *SRP. Bd. 3. S. 126–127; Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Bd. 2. S. 622.*

104 *Die Chronik Wigands von Marburg // SRP. Bd. 2. S. 623.*

105 Annalista Thorunensis // *SRP. Bd. 3. S. 127–128.*

106 *Ten pat. P. 127.*

tuose jiems buvo pavojinga, o Ordino vyriausybė taip pat vengė juos imti į krašto vidų. Pagaliau buvo rasta tokia išeitis: žemaičiai buvo apgyvendinti Mergenburgo, arba Marienburgo, pilyje, šiek tiek žemiau Dubysos žiočių, prie Nemuno. Jie turbūt turėjo duoti Ordinui ištikimybės priesaiką ir kaip laidą duoti įkaitų. Annalista Thorunensis kalba apie taiką, sudarytą tarp Ordino ir visos Žemaičių žemės nenurodydamas jos sąlygų[107]. Greičiausiai čia taikos vardu bus pavadintas jų pasidavimas.

Annalista Thorunensis liudijimu, į Mergenburgą ėmė plaukti lietuviai ir žemaičiai su žmonomis ir turtu[108]. Karinėms operacijoms moterys turėjo būti didelis apsunkinimas. Jų atvykimas suponuoja Jogailos ir Skirgailos pavartotas represijas prieš visus Vytautui prijaučiančiuosius. Tokio metodo Skirgaila laikėsi ir vėliau, 1387–1390 m. Mergenburgas pasidarė centras, kur būrėsi visi nepatenkintieji Algirdaičiais.

Kur buvo pasilikęs Vytautas po vokiečių pasitraukimo nuo Vilniaus ir Trakų, nežinia. Galėjo jis pasilikti su savo šalininkais arčiau Lietuvos, Mergenburge, bet galėjo pasitraukti su vokiečiais. Pirmą kartą jis minimas kaip apsikrikštijęs Tapiavoje 1383 m. spalio 21 d. Vygando vardu. Krikštas buvo atliktas tyliai, kone slaptai. Jo krikšto tėvas buvo Ragainės komtūras Vygandas von Baldersheim, davęs savo vardą krikštasūniui, o krikšto motina – Tapiavos šaltyšiaus žmona. Vygandas Marburgietis nurodo kaip apsikrikštijimo priežastį, kad Vytautas norėjęs turėti katalikų pasitikėjimą[109].

Vygandui reikia pripažinti tiesą, kai jis teigia Vytautą priėmus krikštą politiniais išskaičiavimais. Didelio karo žygio Lietuvon nepasisekimas ir menka, kaip aš spėju, parama iš lietuvių pusės buvusio Trakų ir Žemaičių valdovo sūnui galėjo įkvėpti Ordinui baimę, kad nusivylęs jis gali siekti susitarimo su pusbroliais. Ordinui reikėjo padaryti tą susitarimą negalimą ar bent jį labai apsunkinti. Tokia kliūtis galėjo būti krikštas. Tai, be jokios abejonės, negalėjo patikti tiems žemaičiams ir aukštaičiams, kurie buvo prie Vytauto prisidėję, bet tam teikti didelę reikšmę nebuvo reikalo. Tai buvo, prancūziškai tariant, quantité negligeable[110]. Buvo aišku, kad Vytautas galės atgauti tėvoniją ne dėl didelių krašto gyventojų simpatijų, o ginklu, kurį duoti tegalėjo vieni kryžiuočiai. Pirmasis bendras vokiečių ir Vytauto žygis parodė, kad kai kurių gyventojų palankumas negalėjo atsverti bendro gyventojų indiferentiškumo Vytauto reikalui. O perbėgusieji pas Vytautą vis vien neturėjo kur dėtis – grįžti atgal, vadinasi, sulaukti Skirgailos, pabėgėlių tėviškių valdytojo, keršto, ir jiems noroms nenoroms reikėjo dėl savo saugumo laikytis Vytauto ir jo globėjų.

Vytauto apsikrikštijimas davė Ordinui daug pliusų. Jis savo rankose turėjo krikščioniškąjį pretendentą į Lietuvos, kad ir ne visos, sostą. Vytauto atsisakymas pagonystės buvo neginčijamas Ordino nuopelnas. Jis daug sakė katalikiškajai Europai ir pirštu prikišamai rodė, kad tokiu svarbiu momentu nereikia Ordino apleisti. Dar kelios rimtos pastangos, ir vienintelės Europoje pagoniškos valstybės sienos turėjo sugriūti.

Vytauto perėjimas krikščionybėn buvo svarbus Ordinui ir Jogailos atžvilgiu. Pastarasis, iškilmingai žadėjęs krikštytis praėjusiais metais, niekur savo pasiry-

107 *Ten pat.*

108 *Ten pat. P. 128.*

109 *Die Chronik Wigands won Marburg // SRP. Bd. 2. S. 628.*

110 *Kiekis, su kuriuo neverta skaitytis.*

žimo nebuvo išsižadėjęs. Ordino pastangos prispirti jį prie sienos ir priversti pasakyti „taip ar ne" buvo nuėjusios niekais. Ruošdamasis žygiuoti Lietuvon su savo krikščioniškuoju pretendentu, Ordinas bijojo, kad tam tikru momentu Jogaila neapsikrikštytų nepriklausomai ir vėl jo nepaliktų pajuokai. Laikotarpis, kuriuo didysis Lietuvos kunigaikštis turėjo pereiti Katalikų bažnyčios tikėjiman, dar toli gražu nebuvo pasibaigęs, o Ordinas jau buvo pažinęs savo priešą kaip žmogų, kuris, anot žmonių betariant, pėsčias nevaikščioja. Ordinas galėjo tikėtis padaryti naują spaudimą Lietuvos valdovams ir, apleidęs Vytautą, susitaikinti paties pageidaujamomis sąlygomis su Jogaila, turinčiu savo rankose visą Lietuvą. Štai kodėl, mano supratimu, po Vytauto krikšto vokiečiai patys neskubėjo karan ir negarsino savo laimėjimo krikščionybės platinimo dirvoje.

Mergenburgo, arba Marienburgo, pilies vadovavimą Ordinas pavedė Vytautui[111]. Kadangi tai buvo Ordino turtas, reikėjo nustatyti naujojo komendanto ir pilies savininko santykius. Dr. Feliksas Koneczny tuos santykius apibūdina kaip leniškuosius, arba vasališkuosius, ryšius[112]. Man atrodo, Koneczny prielaida yra tiksli ir priimtina. Turbūt tik po krikšto Ordino magistras, pasitaręs su savo kapitula, pavedė Vytautui anksčiau paminėtą pilį. Annalista Thorunensis sako, kad tai buvo padaryta karo žygiui pasibaigus (expeditione finita), bet tai nereiškia, jog pavedimas buvęs padarytas tuojau, vokiečių kariuomenei išplaukiant iš Neries žiočių. Prieš krikštą lietuviai galėjo telktis pilyje ir apie pilį ir jos komendantu esant vokiečiui.

Vytautas, Ordino vasalas, gavo ir specialų uždavinį – nepalikti ramybėje Skirgailos valdomų žemių, nuolat netikėtai jas puldinėti ir naikinti. Tai turėjo būti lietuviams gerai žinomi žygiai, tik jau pačių lietuvių daromi.

Marienburgo lenas turėjo būti laikinas dalykas. Nei Vytautas, nei Ordinas negalėjo tuo pasitenkinti. Kiekvienas jų siekė savų tikslų. Ordinas žadėjo Vytautui atgauti iš Jogailos ir Skirgailos rankų ir grąžinti visą Kęstučio palikimą, bet už tai reikėjo užmokėti. Vytautas turėjo pasižadėti prisipažinti esąs Ordino vasalas su visa savo tėvonija, kurią jis atkariaus iš savo pusbrolių Ordino žmonių ir lėšų padedamas. Tokį reikalaujamą raštą Vytautas davė ne vėliau kaip 1384 m. sausio 1 d. Iš savo pusės magistras Konradas Zöllner von Rotenstein davė kontrpasižadėjimą „suteikti pagalbą savo jėgomis atgauti jo tėvoniją", tačiau su sąlyga, kad ir Vytautas be vyliaus ir klastos laikytųsi pažadų, surašytų jo „duotame pasidavimo rašte, jo antspaudu sutvirtintame, su visomis jame pažymėtomis klauzulėmis" (hac sub conditione, ut litteras repromissionis nobis datas et sigillo suo munitas cum omnibus clausulis in illis contentis servaret bona fide et sine dolo)[113]. Kada Vytautas davė magistrui tas „litteras repromissionis" (pasižadėjimo raštą), nežinia, nes pats raštas neišliko.

Istorinėje literatūroje labai plačiai minimas tariamas Vytauto pasižadėjimo raštas, datuotas Karaliaučiuje 1384 m. sausio 24 d. Juo Vytautas tariamai atidavęs Ordino magistrui visas žemes, kurios anksčiau priklausiusios jo tėvui ir jam pačiam, ir gavęs jas atgal kaip leną. Be to, jis dovanojęs amžinai vietas statybai Kaune ir perleidęs Ordinui dalį krašto nuo tos vietos, kur Neris įteka į Nemuną, my-

[111] Annalista Thorunensis // *SRP. Bd. 3. S. 128.*

[112] Koneczny F. *Jagiełło i Witold. S. 21.*

[113] *CEXV. T. 1. P. 1. Dok. 1.*

lios platumo skaitant į visas puses, o nuo Nemuno iki ketvirtadalio mylios anapus Rumšiškių; toliau visą kraštą nuo Nemuno iki Mazovijos ir Lenkijos, nes „Ordinas tą kraštą paverte dykuma, išnaikino ir įsigijo. Ir tas kraštas niekados nėra buvęs mūsų tėvų, ir mes pripažįstame, kad mes į jį neturime jokių teisių. Ir Ordinas turi turėti nuo tos vietos, kur Neris įteka į Nemuną, į visas puses pusę mylios iki tos vietos, kur Nevėžis įteka į Nemuną". Toliau sakoma, ir kitos sienos esančios nustatytos – nuo Nevėžio vidurupio iki jo ištakų ir toliau ligi Livonijos tokiu būdu, kad „Sėlių kraštas turi pasilikti Ordinui [...]. Visi Žemaičiai turi priklausyti Ordinui, kaip kad nuo senovės jie jam yra priklausę", ir t.t.[114] Visą šitą raštą tektų laikyti politiniu kliedėjimu ir nevertėtų ties juo net sustoti, jei ne taip giliai būtų įleidęs šaknis pasitikėjimas šio dokumento autentiškumu, kuris palietė net mūsų jaunąją istoriografiją[115]. Visi, kas buvo jo paveikti, patikėjo dokumento išorės aprašymu ir tariamų prie jo prisegtų antspaudų pažymėjimu. Antspaudai buvo žmonių, kurie neabejotinai buvo Vytautui kada nors artimi, kaip antai: Vytauto svainių Sudimanto ir Drucko kunigaikščio Leono (Levo), Jurgio, Narimanto sūnaus; tačiau reikia pabrėžti, kad ne visi išvardytieji asmens buvo Prūsuose pirmojo Vytauto pabėgimo metu. Įsakmiai yra minimas tik Sudimantas; o Drucko kunigaikščiai Leonas ir Jurgis Narimantaitis prie jo prisidėjo tik jam antrą kartą esant Prūsuose.

Prof. I. Danilavičius, remdamasis daugiau formaliais argumentais, pirmasis iškėlė abejojimų dėl šio dokumento: nežinia, kaip galėjo dingti tokio svarbaus akto originalas; Vytautas ten vadinamas Vygandu, nors jis pats niekad šiuo vardu nesivadino; jis pavadintas Trakų kunigaikščiu, nors visuomet save titulavęs Gardino ir Lucko kunigaikščiu; Vytautas negalėjęs duoti rašto vokiečių kalba, kurios tuomet dar nemokėjęs; valstybės notaras, tariamai padaręs transumptą, net nemokėjęs kaip reikiant lotynų kalbos[116]. Iš tikrųjų šie argumentai, kaip prasitarė A. Prochaska[117], nėra įtikinami. Tačiau negalima paneigti, kad originalo neišlikimas yra labai svarbus dalykas. Jo tariamas nuorašas, arba transumptas, yra datuotas 1393 m., kada buvo visiškai kitokios politinės aplinkybės, atsispindėjusios pačiame dokumente, būtent jo liudytojuose. Šio dokumento autentiškumui arba neautentiškumui nustatyti, be jo išorinės išvaizdos, reikia atsižvelgti ir į turinį. Jį analizuojant, galima rasti dalykų, pasikartojančių ir kituose išlikusiuose tų laikų dokumentuose, ir jame viename terandamų. Šie krinta į akį savo vidiniais prieštaravimais ir ryškiu prasilenkimu su visiems amžininkams gerai žinoma tiesa. Jie rodo, kad dokumentas buvo parengtas greitomis žmogaus, visai nesiorientuojančio nei geografijoje, nei istorijoje. Užteks paminėti kelis dalykus: dovanojamas Ordinui plotas mylios radiusu nuo Neries žiočių į visas puses, t.y. Kaunas su apylinkėmis, ir dar kelios žemės statybai pačiame Kaune; dovanojamos visos žemės į vakarus nuo Nemuno ir dar mylia nuo tos vietos, kur Neris įteka į Nemuną; toliau po kelių eilučių tame pačiame rašte kalbama apie dovanojimą tų pačių žemių pusės mylios atstumu į visas puses nuo Neries žiočių; sakoma, kad Žemaičiai nuo seniausių laikų priklausę Ordinui; dovanojamas Ordinui Sėlių kraštas, kuris jau XIII a. priklausė vokiečiams. Jokiu būdu Vytautas negalėjo duoti

114 *CEV. P. 3–4. Dok. 13.*

115 *Žr. rinkinius: Vytautas Didysis. K., 1930; Jogaila. K., 1935.*

116 *Skarbiec diplomatów. T. 1. S. 247–248.*

117 *CEV. P. 4. Pastaba prie 13 dok.*

tokio absurdiško dokumento. Visos šitos aplinkybės rodo, kad dokumentas buvo Ordino kanceliarijos paruoštas naudotis žmonėms, kurie neturi nė mažiausio supratimo apie Lietuvą ir jos geografinę padėtį bei istoriją. Iš šio rašto svarbiausių dalykų – Žemaičių krašto ir vakarų Užnemunės laikymo Ordino žemėmis nuo seniausių laikų – galima nustatyti, kad pats dokumentas buvo parašytas tuo metu, kai prasidėjo smarkūs kivirčai tarp Jogailos ir Vytauto iš vienos pusės ir Vokiečių ordino iš kitos pusės dėl šių kraštų priklausomybės, tai yra po 1409 m. Todėl ir tariamojo transumpto padarymo datą – 1393 m. balandžio 20 d. – reikia laikyti atmestina. Pats dokumentas suklastotas pačiu grubiausiu būdu. Reikia stebėtis, kad Ordino vyresnybė neturėjo šiek tiek sumanesnių klastotojų. Vokiečių istorikai nuo seniausių laikų ligi mūsų dienų šiuo dokumentu remiasi todėl, kad, kaip pasakė dar prof. Danilavičius[118], jis yra naudingas vokiečių politiniams siekimams, o kiti tyrinėtojai yra pasidavę jų įtaigai.

Nesunku nustatyti, kaip pats dokumentas buvo sudarytas. Jo pagrindas – tikras Vytauto raštas, duotas Ordino magistrui greičiausiai antrojo vokiečių žygio į Lietuvą metu, t.y. ankstyvą 1384 m. vasarą. Jis neišlikęs, bet apie jo turinį galima spręsti iš Ordino magistro Vytautui duotų pažadų. Tiek mūsų laikų, tiek viduramžių dviejų susitarusiųjų šalių tekstai visuomet esti panašūs; juose pakartojami sutartieji dalykai, ir viens nuo kito jie skiriasi tik sudariusių sutartį žmonių išvardijimo tvarka. Iš magistro laiško matyti, kad Vytautas, išdėstęs aplinkybes, privertusias jį pasitraukti iš tėvynės ir ieškoti Ordino magistro pagalbos, prašė jį atgauti iš Jogailos ir Skirgailos pagrobtą tėvoniją žadėdamas už tai Ordinui tarnauti vasalo teisėmis. Ordinas su tuo sutikęs ir pažadėjęs pripažinti paveldėjimo teises ne tik Vytauto vyriškiesiems įpėdiniams, bet ir jo dukteriai ir išleisti ją už tinkamo vyro; nesusilaukus jai vyriškosios lyties vaikų, Ordinas žadėjo paveldėjimo teises „dėl ypatingos malonės" pripažinti Vytauto broliui Žygimantui ir jo teisėtiems vyriškiesiems įpėdiniams su sąlyga, kad Žygimantas apsikrikštys[119].

Šitame Ordino rašte nė pusės žodžio nepasakyta apie Žemaičių krašto dovanojimą Ordinui ar apie Vytauto atsisakymą Lietuvos teisių į Vakarų Užnemunę. Jei Vytautas būtų ką nors specialiai dovanojęs Ordinui, tai magistras būtų tai įsakmiai savo rašte pažymėjęs. Žemaičių krašto ir Užnemunės dovanojimas buvo įterptas tyčia ir čia pat pridėtas Ordino sekretorių sugalvotas dovanojimo motyvavimas.

Remiantis Vytauto ir Ordino sutartimi, Žemaičiai, kaip ir kitos Kęstučio valdytosios žemės, turėjo priklausyti Ordinui tarpiškai, per Vytautą ir jo įpėdinius, ir tik jo giminei išmirus, kaduko teise pereiti Ordinui.

Dėl viso to seniai jau laikas išmesti iš istorijos vadovėlių vokiečių sukurtas pasakas apie tai, kad Jogaila užrašęs Ordinui Žemaičius iki Dubysos 1382 m. spalio 31 d. sutartimi, o Vytautas iki Nevėžio 1384 m. dovanojimo aktu.

Annalista Thorunensis pasakoja, kad Ordino maršalui Konradui Valenrodui 1384 m. vasario 4 d. pavyko sudaryti sutartį su trijų Lietuvos sričių gyventojais, kuria anie, kaip Ordino sąjungininkai (confederati), pasižadėję padėti jam prieš visus įsiveržėlius, kaip anksčiau buvo darę žemaičiai.

118 *Skarbiec diplomatów. T. 1. S. 248.*

119 *Ten pat. P. 5–6. Dok. 15.*

Tos sritys buvo Medniken, Veangen ir Memela[120]. Kituose šaltiniuose šios žinios nerandame, ir yra sunku nustatyti geografinę šių žemių padėtį. Padėti prieš įsibrovėlius į Ordino žemes galėjo tik pasienio gyventojai. Sąjungininkų, pasak Annalista Thorunensis, buvo 76 000 žmonių. Tai be galo ir krašto perdėtas skaičius. Jeigu sutiksime, kad minimos sritys buvo Ordino žemių pasienyje, tai jos galėjo būti vakaruose, Žemaičių krašte. Tačiau labai yra neaišku, koks ryšys turėjo būti tarp šių kraštų ir Vytauto. Darydami sąjungą su Ordinu, tie kraštai turėjo nutraukti ryšius su Jogailos ir Skirgailos valdoma Lietuva. Visa žinia atrodo labai sunkiai patikima. Ar nebus ji supainiota su vėlesne Ordino sutartimi su Žemaičiais Vytautui tarpininkaujant? Tačiau ji svarbi tuo atžvilgiu, kad Žemaičiai čia traktuojami kaip nuo Ordino visai laisvi ir tik kaip jo sąjungininkai. Visai kas kita būtų, jei jie būtų buvę jam padovanoti.

Mergenburgo pilis pasidarė Vytauto ir vokiečių operacine baze prieš Jogailos ir Skirgailos valdomą Lietuvą, panašiai kaip ir kitos Ordino pilys, pastatytos panemunėje. Iš čia pavasarį Vytautas drauge su svainiu Sudimantu įsiveržė į Lietuvą, bet to rezultatai nežinomi: turbūt jie buvo nežymūs.

Tą patį pavasarį, gegužės pabaigoje, Vytautui talkon laivais atvyko didelė Ordino kariuomenė. Neries saloje, priešais buvusią Kauno pilį, ji ėmė statytis naują didelę mūrinę pilį, kurią pavadino Marienverderiu (Šventosios Marijos sala). Darbas tęsėsi keturias savaites. Visa medžiaga, plytos ir kalkės buvo pristatoma iš Prūsų. Norėta pastatyti ypatingai stiprią tvirtovę, kuri būtų tartum naujos vasalinės valstybės sostinė. Kiek galima spręsti iš Vygando Marburgiečio kronikos, pilį statyti padėjo ir Vytauto žmonės[121].

Beeinant pilies statybai, buvo nutarta įsiveržti Lietuvon. Greičiausiai laukta Jogailos ir Skirgailos kariuomenių puolimo ir padaryta karinė diversija lietuvių kariuomenei neprisileisti prie statomos pilies. Vytautas šiame žygy nedalyvavo. Nežinia, ar jis pats to nenorėjo daryti, ar vokiečiai tyčia stengėsi jį sulaikyti prie Marienverderio. Greičiau atrodo, kad jau buvo prasidėjusios slaptos derybos su Jogaila ir kad jis pats taktikos sumetimais vengė atsitraukti nuo Vokiečių ordino vyriausybės, kad nesukeltų įtarimo. Drauge su vokiečių kariuomene Lietuvon buvo pasiųstas Sudimantas, o kariuomenei vadovauti paskirtas Ragainės komtūras, Vytauto krikšto tėvas Vygandas von Baldersheim. Kariuomenė žygiavo Neries upynu Kernavės kryptimi nesusitikdama su lietuvių kariuomene. Su nepaprastai dideliu grobiu pasuko ji atgal. Netoli vietovės Wylkenberg[122], kurią prof. Danilavičius spėja buvus Vilkyškius[123], vokiečių kariuomenė pasidalijo: Brandenburgo ir Balgos komtūrai buvo pasiųsti pirmyn su grobiu, o likusioji dalis su Ragainės komtūru liko pasilsėti. Šia aplinkybe pasinaudoję, puolė vokiečius Jogaila su Skirgaila. Vokiečių kariuomenės vadas žuvo kautynėse, du įžymūs Ordino broliai – grafas Reineck ir vėliau pagarsėjęs Markvardas von Salzbach – buvo paimti nelaisvėn. 23 riteriai buvo sunkiai sužeisti arba užmušti, neskaitant kitų karių[124]. Tai buvo vokiečiams didelis ir nemalonus smūgis. Apie tolimesnes šių kautynių pasekmes vokiečių kronikininkai tyli. Jie ima kaltinti Vytautą, kad šita vokiečių žudynė įvykusi dėl jo machinacijų. Bet Or-

120 *SRP. Bd. 3. S. 128.*

121 *SRP. Bd. 2. S. 626; Bd. 3. S. 129.*

122 *SRP. Bd. 2. S. 626.*

123 *Skarbiec diplomatów. T. 1. S. 250. Dok. 495.*

124 *SRP. Bd. 2. S. 626–627.*

dino magistro artimieji tuo netikėjo. Kautynės prie Vilkyškių įvyko gegužės 25 d., o birželio 14 d. Ordino magistras paskelbė savo anksčiau minėtą sutartį, pagal kurią pasižadėjo atkovoti iš Jogailos ir Skirgailos visas Kęstučio valdytas žemes ir jas atiduoti Vytautui kaip Ordinui priklausantį leną.

1383 ir 1384 m. vokiečių žygių prieš Lietuvą nepasisekimas turėjo sukelti Vytautui nemažą susirūpinimą. Jogailos valdoma vieninga Lietuva pasirodė esanti per kietas perkąsti riešutas. Ateities perspektyvos buvo labai neaiškios. Viltys, kad patys gyventojai su džiaugsmu padės Kęstučio įpėdiniui sėsti tėvo sostan, labai apvylė. Jei dalis žemaičių ir prijautė jam, tai Trakų kunigaikštystės gyventojai pasirodė indiferentiški dėl to, kas iš Gediminaičių juos valdys. O niekados Jogailos valstybė nebuvo tokia saugi iš rusų, totorių ir lenkų pusės kaip dabar. Jogaila šiomis aplinkybėmis rodėsi vokiečių nebijąs ir į jokias derybas su jais nėjo. Algirdo mylimasis sūnus ir jo programos vykdytojas turėjo prieš savo akis kitokias perspektyvas. Tai buvo ekspansija į rusų žemes. Vėlesni įvykiai parodė, kad artimiausiu savo politikos uždaviniu jis laikė Lietuvos valdžios praplėtimą turtingos Didžiojo Naugardo valstybės žemėse. Be to, jis jau buvo pradėjęs derybas su Mažosios Lenkijos ponais dėl Lenkijos sosto. Bet šiems tikslams kliudė kivirčas su Vytautu. Ne Vytauto ir Ordino baimė, o platūs politiniai užsimojimai pastūmėjo Jogailą pradėti su Vytautu taikos derybas. Nėra abejonės, kad ir naminis karas buvo labai nepageidaujamas, bet, mano supratimu, ne jis buvo svarbiausias akstinas dviejų susikivirčijusių pusbrolių susitaikinimui.

Jogailai buvo nesunku užmegzti su Vytautu slaptus ryšius per gyventojus, bėgančius pas Vytautą į Mergenburgą. Apie derybas nieko negirdėti. Vėlesniame, 1390 m., Vytauto rašte randame žinių, kad Vytautas reikalavęs atstatyti status quo, buvusį Algirdo ir Kęstučio laikais, ir kad Jogaila buvęs su tuo sutikęs (vnd rufende mich vff *alle* myn fetirlich erbe)[125]. Dėl Vytauto reikalavimų abejonių nėra, bet sunku būtų patikėti, kad Jogaila, kurio padėtis Lietuvoje buvo tokia stipri, būtų galėjęs su tais reikalavimais sutikti ir atstumti nuo savęs stipriausią atramą – Trakų kunigaikštį Skirgailą. Derybos galėjo būti sunkios dėl Vytautui siūlomo mažo atlyginimo, ypač dėl nesutikimo atiduoti Trakus. Derybų vilkinimas turėjo sukelti didelį Vytauto artimųjų nepasitenkinimą: niekas nenorėjo gyventi sunkaus tremtinių gyvenimo ir priklausyti nuo Ordino malonės. Ordino raštas, skelbiąs viešai Vytautą apsikrikštijus ir Kęstučio palikimą Ordino lenu, buvo naujas smūgis, privertęs Vytautą priimti jam siūlomas sąlygas, iš kurių pati sunkiausia buvo Trakų kunigaikštystės atsisakymas. Jis gavo iš Jogailos visą Palenkę su Drogičino, Brastos, Melniko, Suražo, Kameneco pilimis, Rytų Vilkaviškį (Volkovyską) ir Gardino sritį[126], kitaip sakant, buvo išstumtas iš etnografinės Lietuvos.

Kada galutinai buvo susitaikinta, nežinia. 1384 m. liepos 9 d. tai buvo jau įvykęs faktas. Tą dieną Vytau-

125 *SRP. Bd. 2. S. 713.*

126 Prochaska A. *Nieznany akt homagialny Witolda // Kwartalnik Historyczny. 1895. Rocz. 9. P. 233: „Vitoldus revocatus a Jagiellone magno duce testatur se accepisse ob eo Brzesczie, Drohiczyn, Mielnik, Szaracz, Kamieniec, Wolkowiska et Grodno cum toto districtu promittitque ipsi obsequium ut patri et fidelitatem et quod premonebit eum de insidiis et consiliis adversariorum neque mittet quoque legacionem ipso inscio neque repetet patrimonium".*

tas savo susitaikinimą su Jogaila užfiksavo dviejų Ordino pilių – Jurbarko ir Mergenburgo – sunaikinimu. Tai buvo ryškiausias manifestas, rodąs santykių nutraukimą su vokiečiais ir drauge didžiausią Jogailos politikos triumfą. Tų pačių metų rugsėjo 19 d. Jogailos kariuomenė, Vytauto padedama, pradėjo Marienverderio pilies apgulimą. Ji sėkmingai atmušė pagalbon apgultiesiems atėjusį Ordino magistrą su didelėmis karo jėgomis. Gruodžio mėnesį pilis buvo lietuvių paimta ir sunaikinta. Į Jogailos rankas pateko 55 Ordino broliai, neskaitant karių, sudariusių pilies įgulą[127]. Jogaila dabar buvo pasiekęs ar tik ne didžiausią savo galybės laipsnį.

[127] *SRP. Bd. 2. S. 631.*

JADVYGA

Jadvyga (vok. Hedwig, lot. Hedvigia; 1373–1374 m. žiemą–1399 m. birželio 17 d.), Vengrijos karaliaus Liudviko Didžiojo ir jo žmonos Elzbietos Bosnietės duktė, Lenkijos karalienė ir Lietuvos didžioji kunigaikštienė, Jogailos pirmoji žmona. Iš tėvo pusės Jadvyga buvo prancūzų kilmės: Liudviko prosenolis, Anžu kunigaikštis Karolis, Prancūzijos karaliaus Liudviko IX Šventojo brolis, XIII a. buvo gavęs Neapolio karalystę kaip Šv. Sosto leną. Vienas iš jo palikuonių Karolis Robertas, Liudviko tėvas, 1309 m. gavo Vengrijos sostą ir 1310 m. vainikavosi. Persikėlę Vengrijon, Anžu kunigaikščiai suvokietėjo. Jadvygos motina Elzbieta buvo Bosnijos bano Stepono Kontromaničiaus duktė. Jadvygos tėvas Liudvikas nuo 1370 m. buvo ir Lenkijos karalius. Lenkiją jis įsigijo remdamasis tėvo Karolio Roberto 1339 m. sutartimi, sudaryta su Lenkijos karaliumi Kazimieru III Didžiuoju ir patvirtinta 1355 m. sutarties nuostatais: jei Kazimieras mirtų nepalikęs sūnų, Lenkijos sostas turėjo pereiti Kazimiero sesers vyrui Karoliui Robertui ir jo vyriškiesiems įpėdiniams. 1355 m. sutartis nustatė, kad Kazimiero įpėdinis turi būti Karolio Roberto vyriausiasis sūnus Liudvikas arba jo brolėnas Jonas, arba jų įpėdiniai sūnūs; jeigu nė vienas iš jų nesusilauktų sūnų, tai kiti įpėdiniai nustoja teisių į Lenkijos sostą. Kazimieras 1370 m. testamentu siekė pakeisti ankstesnes sutartis su Vengrijos valdovais Seradzo, Lenčicos ir Kujavijos sritis paskirdamas savo vaikaičiui Kazimierui, Štetino kunigaikščiui, bet, atvykęs į Lenkiją, Liudvikas šį testamentinį raštą panaikino. Lenkijoje Liudvikas vainikavosi ir, pabuvęs trumpą laiką, grįžo į Vengriją. Į Lenkiją jis žiūrėjo kaip į naujai įsigytą Vengrijos provinciją. Vietininkais Lenkijoje jis paskyrė iš pradžių savo motiną, karaliaus Kazimiero seserį Elzbietą, kuri valdė ligi 1377 m., paskum Opolės kunigaikštį Vladislovą ir pagaliau ponų tarybą. Liudviko karaliavimo Lenkijoje laikas pasižymėjo lenkų vidaus kovomis. Vidinis Lenkijos silpnumas ir buvo privertęs daryti paveldėjimo sutartis su Vengrijos valdovais. Lenkijoje ėmė smarkiai reikštis ir senasis sričių separatizmas, ir varžytinės tarp Poznanės–Kališo, arba Didžiosios Lenkijos, ir Krokuvos–Sandomiro, arba Mažosios Lenkijos. Be to, daugelis įtakingų lenkų didikų buvo nepatenkinti tuo, kad karalius buvo užsienio dinastijos atstovas ir kad kraštą valdė moteris. Prie Vladislovo Lokietkos ir Kazimiero III Lenkijos valdovai rėmėsi Mažąja Lenkija ir, jai padedant, sudarė

sutartis su Vengrija. Didžiosios Lenkijos ponija į šias sutartis žiūrėjo piktai. Liudviko karaliavimo laikais dalis Didžiosios Lenkijos ponų aktyviai rėmė kitus pretendentus į Lenkijos sostą; dauguma kovojo su skiriamais jiems valdyti Mažosios Lenkijos ponais, dalis nepripažino jokios valdžios. Mažosios Lenkijos ponai buvo lojalūs Liudvikui, kuris jiems buvo reikalingas kaip talkininkas kovoje prieš Lietuvą.

Užimdamas Lenkijos sostą 1370 m., Liudvikas turėjo tik vieną dukterį Kotryną. 1371 m. gimė duktė Marija. Kadangi paskutinis vyriškasis Anžu giminės asmuo, jo brolėnas Jonas, buvo miręs 1360 m., Liudvikas ėmė rūpintis, kad Lenkija po jo mirties neatkristų nuo Vengrijos. Motinos Elzbietos padedamas, panaudojęs ekonominę presiją Lenkijos bajorams, 1374 m. rugsėjo 17 d. Košicėje su Lenkijos ponais jis padarė naują susitarimą: karaliui mirus ir nepalikus sūnų, Lenkijos sostą galėjo paveldėti viena iš jo dukterų. Buvo nustatyta, kad Lenkijos sosto paveldėtoja bus vyriausioji duktė Kotryna. 1373 m. pabaigoje ar 1374 m. pradžioje gimė trečioji duktė Jadvyga. Austrijos kunigaikštis Leopoldas II tuojau užmezgė su Liudviku derybas dėl Jadvygos išleidimo už jo sūnaus Vilhelmo. Susitarimą Leopoldas užfiksavo savo aktu 1374 m. rugpjūčio 18 d., o Liudvikas 1375 m. kovo 4 d.; Habsburgai bijodami, kad numatyta santuoka neiširtų, patvirtino ją nauju susitarimu Haimburge 1378 m. birželio mėn. Čia buvo susitarta dėl garantijos sumos – 200 000 florinų iš kiekvienos pusės ir, be to, buvo atliktos formalios Vilhelmo, turinčio 8 metus, sutuoktuvės su Jadvyga, teturinčia 4 metus. Po sutuoktuvių Jadvyga buvo pasiųsta gyventi į Vieną. Ir Budoje, ir Vienoje Jadvyga gyveno vokiečių ir iš dalies italų kultūrinėje aplinkoje. 1378 m. mirė Liudviko duktė Kotryna. Liudvikas 1379 m. sušaukė Lenkijos ponus į Košicę (Vengrijoje) ir reikalavo iš jų pripažinti jo įpėdine Lenkijoje Mariją, kuri buvo sutuokta su Čekijos karaliaus ir Vokiečių imperatoriaus Vaclovo broliu, Brandenburgo kurfiurstu Zigmantu Liuksemburgiečiu: prievarta privertė juos duoti reikiamą priesaiką. Jadvyga buvo numatyta jo įpėdine Vengrijoje ir atšaukta iš Vienos. 1380 m. vasario 12 d. aktu Zvoline Liudvikas pasižadėjo grąžinti Jadvygą Vilhelmui, kai tik ji sulauks 12 metų. 1382 m. liepos 25 d. jis sukvietė Zvolinan Lenkijos seniūnus ir įsakė jiems prisiekti Zigmantui Liuksemburgiečiui, kaip Lenkijos sosto įpėdinės Marijos vyrui. Liudviko mirtis 1382 m. rugsėjo 11 d. sutrukdė visus jo planus. Karalienė našlė Elzbieta, savo svarbiausio patarėjo Garos padedama, Vengrijos sosto įpėdine paskelbė Mariją. Žinodama, kad Zigmantas neturi šalininkų Vengrijoje, tikėjosi tuo būdu neįsileisti jo čia. Elzbieta atnaujino derybas su Prancūzija dėl Marijos išleidimo už Prancūzijos karaliaus brolio Liudviko Orleaniečio. Anksčiau tokios derybos vyko dėl vyriausiosios dukters Kotrynos išleidimo už to paties Liudviko. Zigmantas, gavęs žinią apie Liudviko mirtį, nutraukė kovas su maištaujančiu Lenkijoje Bartošu iš Odolianovo ir siekė priimti Didžiosios Lenkijos ponų priesaikas, bet dalis jų iškėlė jam nepriimtinas sąlygas. Jis skubėjo į Krokuvą, bet ir Mažosios Lenkijos ponai jo neįsileido į Krokuvos pilį. Lenkijos bajorai, nenorėdami Lenkijos sujungimo su Vengrija, suvažiavimuose Radome ir Vislicoje nutarė pripažinti savo valdove tą iš Liudviko dukterų, kuri bus jiems duota, su sąlyga, kad ji gyventų Lenkijoje. Tačiau Didžiosios Lenki-

jos ponų dalis su Bartošu iš Odolianovo norėjo karaliumi išsirinkti Mazovijos kunigaikštį Ziemovitą. Dar dalis buvo linkusi likti ištikima Liudviko dukterims, bet reikalavo pašalinti iš vietos Didžiosios Lenkijos valdytoją Domaratą. Abidvi šios partijos ėmė kovoti su Mažosios Lenkijos ponų šalininkais. Lenkija paskendo anarchijoje. Mažosios Lenkijos ponai prašė Elzbietą nurodyti, kuri iš jos dukterų bus skiriama Lenkijai. Šioji 1383 m. vasario 26 d. pranešė, kad ji atleidžianti lenkus nuo priesaikos, duotos Marijai, ir kad skirianti Jadvygą, kuri atvyksianti apie Velykas, tačiau su sąlyga, kad po vainikavimo ji būtų grąžinta motinai trejiems metams auklėjimui. Tačiau Elzbieta neskubėjo siųsti Jadvygos į Lenkiją. Didžiojoje Lenkijoje sustiprėjo partija, siekianti pasodinti į Lenkijos sostą Mazovijos kunigaikštį Ziemovitą; ją rėmė ir Lenkijos arkivyskupas Bodzanta. Atsirado naujas planas: pasitinkant važiuojančią į Lenkiją Jadvygą pagrobti jėga ir atiduoti kaip žmoną Ziemovitui. Elzbieta, pasergėta iš anksto, pakeliui į Lenkiją sustojo ir grįžo atgal. Ziemovitas pakėlė ginklą, bet buvo nugalėtas Zigmanto Liuksemburgiečio, susidėjusio su Mažosios Lenkijos bajorais. Elzbieta ne tik nesiuntė Jadvygos į Lenkiją, bet areštavo lenkų delegaciją, nuvykusią pas ją, o pati išvažiavo į Dalmatiją. Ji davė įsakymą Lenkiją valdantiems ponams atiduoti Krokuvos pilį vengrams ir pasiuntė Zigmantą Liuksemburgietį į Lenkiją gubernatoriumi, bet Mažosios Lenkijos ponai šių įsakymų neišpildė ir Zigmanto neįsileido. Tik po ilgų derybų Jadvyga buvo pasiųsta į Lenkiją, atvyko į Krokuvą 1384 m. spalio 13 d., o spalio 15 d. buvo vainikuota. Ji tuomet turėjo vos 11 metų.

Po trijų mėnesių Krokuvon atvyko Lietuvos delegacija su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos ir Jadvygos santuokos pasiūlymu. Mažosios Lenkijos ponų užsispyrimas būtinai gauti sosto įpėdine Jadvygą ir palyginti labai greitas Lietuvos delegacijos atvykimas su aiškiai suformuluotais pasiūlymais leidžia spėti, kad tarp Lietuvos ir Mažosios Lenkijos ponų vadų vyko slaptos derybos. Tarp Lietuvos ir Lenkijos nuo seniai jau ėjo karas dėl buvusių Haličo–Voluinės kunigaikštysčių žemių. 1376–1377 m. tarp lietuvių ir lenkų, palaikomų vengrų, ėjo smarkios kovos, kuriose Lenkija pasirodė esanti gana silpna. Lenkijos pasienis su Lietuva dėl nesiliaujamų kovų pasirodė esąs labai retai gyvenamas. Lietuvių baimė vertė Mažosios Lenkijos ponus ieškoti susitarimo su Lietuva. Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila, laimėjęs 1382–1384 m. kovas su Kęstučiu ir Vytautu, buvo pasidaręs ypač pavojingas Lenkijai, paskendusiai vidaus kovose. Greitas Mazovijos kunigaikščio, kuris Jogailos ir Kęstučio kovų metu buvo užgrobęs Lietuvai priklausančią Palenkę, sumušimas ir žemių atsiėmimas vertė su tuo reikalu skubėti. Mažosios Lenkijos ponų savisaugos jausmas ir apdairumas vertė juos pradėti su Jogaila derybas ir pasiūlyti jam santuoką su jų jauna karalaite. Elzbietos antipatija kunigaikščiams pretendentams į jos dukterų rankas rėmė jų viltis. Jogailai tas pasiūlymas ypač tiko, nes jis tikėjosi padidinti savo galią. Lietuvai buvo reikalingi nauji talkininkai. Be to, ir reikalas sustiprinti didžiojo kunigaikščio prestižą po neseniai pasibaigusių vidaus kovų vertė jį priimti Mažosios Lenkijos ponų pasiūlymą. Krikščionybės priėmimas, kaip viena iš susitarimo sąlygų, jo nebaidė, nes dar 1382 m. jis buvo Vokiečių ordinui pasižadėjęs apsikrikštyti. Lietuvos susijungimas su Lenkija, esant abiejuose kraštuose tam pačiam valdovui, lenkų belaisvių paleidimas, nuo

abiejų valstybių atplėštų žemių grąžinimas ir atlyginimas Austrijos kunigaikščiui Vilhelmui 200 000 florinų už santuokos sutarties sulaužymą, Jogailai turėjo atrodyti priimtinas reikalavimas. Iškilmingos delegacijos, vadovaujamos Jogailos brolio Skirgailos, kunigaikščio Boriso ir Vilniaus miesto seniūno Hanulio, pasiuntimas su aiškiai suformuluotais pasiūlymais buvo tik ilgos akcijos baigiamasis aktas. Jų priėmimas formaliai priklausė nuo pačios Jadvygos. Todėl delegacija jai prisistatė įteikdama Jogailos atsiųstas dovanas ir klausdama jos sutikimo. Jadvyga pasiuntė ją pas motiną. Budapešte delegacija buvo jau laukiama. Elzbieta formaliai šį klausimą spręsti pavedė pačiai dukteriai, bet deryboms su Jogaila baigti pasiuntė du savo įgaliotiniu. Faktiškai Jadvyga buvo tik derybų objektas.

Pasklidusios kalbos apie Mažosios Lenkijos ponų derybas su Lietuva dėl Jadvygos santuokos privertė Habsburgus susirūpinti Zvolino 1380 m. akto nuostatų įgyvendinimu. Politinė situacija buvo labai nepalanki Vengrijai: Zigmantas Liuksemburgietis, nugirdęs apie Elzbietos derybas su Prancūzija, pasisamdęs kareivių ir prie jų prijungęs Brandenburgo ir savo brolio Čekijos karaliaus Vaclovo talkon atsiųstą kariuomenę, ruošėsi jėga gauti savo sužadėtinę karalaitę Mariją ir drauge su ja Vengrijos sostą. Austrijos kunigaikštis Leopoldas II, nuvykęs Budon ir grasindamas karu, privertė Elzbietą atnaujinti anksčiau sudarytas sutartis. Elzbieta drauge su Marija ir Vengrijos didikais 1385 m. liepos 27 d. aktu pasižadėjo, kad vėliausiai iki 1385 m. rugpjūčio 15 d. Jadvyga pradės vedybinį gyvenimą su Vilhelmu. Šių pažadų įgyvendinimas buvo pavestas Opolės kunigaikščiui Vladislovui. 1385 m. liepos 29 d. Leopoldas II pažadėjo sumokėti sutartą sūnaus aprūpinimą, kai tik įvyks sutuoktuvės. Pasinaudojęs tuo, kad jo valdomos žemės buvo visai arti Krokuvos ir simpatizavo daugiau vokiečių kunigaikščiui, negu nežinomam Lietuvos valdovui, ir kad jis buvo saugomas vokiečių sargybos, Vladislovas drauge su Vilhelmu netikėtai apie rugpjūčio vidurį atsirado Krokuvoje. Sužadėtiniams slapta pasimatant, buvo sutartas ir tolesnis veikimo planas. Vladislovas, remdamasis senais ryšiais ir susitaręs su pilies sargyba, nelauktai užėmė Krokuvos pilį ir davė galimumą savo globotiniui iškilmingai nuvykti į pilį. Prasidėjusių vestuvinių iškilmių proga, Jadvygai paprašius, Krokuvos magistratas išleido iš kalėjimo visus kalinius. Yra prieštaravimų žiniose, ar jungtuvės faktiškai įvyko, o nuo to priklauso ir Jadvygos vėlesnės santuokos su Jogaila teisėtumas. Bet kaip ten iš tikrųjų būtų buvę, Lenkijos aukštoji dvasininkija, veikusi išvien su didikais, paaiškino, kad nepilnamečių santuoka negalioja, ir pati Jadvyga prieš santuoką su Jogaila pareiškė, kad atšaukianti savo santuoką su Vilhelmu ir laikanti ją negaliojančia. Susitikimo su Vilhelmu Krokuvos pily metu Jadvyga teturėjo 11 metų ir, viduramžių supratimu, pilnametė ji tebuvo 1386 m. pradžioje.

Lenkijos delegatai (Vlodekas iš Ogrodzenco, Mikalojus Bogorija ir Kristinas iš Ostrovo) drauge su Elzbietos atstovais ir Lietuvos delegacijos nariais nuvyko pas Jogailą, kuris Krėvoje 1386 m. liepos 14 d. patvirtino visus jo atstovų pažadus: apsiėmė apsikrikštyti su visais savo dar nekrikštytais broliais, apkrikštyti lietuvių tautą, savo lėšomis grąžinti visas iš Lenkijos atimtas žemes, paleisti lenkus belaisvius, sumokėti Austrijos kunigaikščiui Vilhelmui sutartyje numatytus 200 000 florinų už netesėjimą ir sujungti Lietuvos ir Rusijos

žemes amžiniems laikams su Lenkijos karūna. Deryboms vystantis Jogailai palankia linkme, Krėvoje turėjo būti iškeltas naujas reikalavimas – jo išrinkimas pilnateisiu Lenkijos karaliumi. Lenkų delegacija neturėjo įgaliojimų tuojau duoti teigiamą atsakymą. Todėl jo ir nėra Krėvos akte. Atsakymas turėjo būti duotas vėliau naujame abiejų pusių suvažiavime. Jogailai pavyko patraukti savo pusėn įtakingą Opolės kunigaikštį Vladislovą ir Mazovijos kunigaikštį Ziemovitą ir tuo dar labiau sustiprinti savo padėtį santykiuose su Lenkija. Naujas abiejų šalių susitikimas buvo numatytas Volkovyske 1386 m. sausio mėn. Čia Lenkijos atstovai 1386 m. sausio 14 d. išdavė Jogailai dokumentą, kuriuo konstatuojamas Lenkijos ponų sutikimas išrinkti Jogailą Lenkijos karaliumi ir sutikimas atiduoti jam sugyvenimui kaip žmoną Jadvygą, kurios, kaip krašto suverenės, sutikimas šiame akte visai neminimas. Jogaila buvo kviečiamas vasario 2 d. atvykti kartu su savo broliais į Lenkijos seimą Liubline, kur jis buvo [tik] vasario 13 d. Po trijų dienų jis buvo apkrikštytas, vasario 18 d. sutuoktas su Jadvyga, kuri tuomet turėjo 12 metų. Jogaila buvo vainikuotas Lenkijos karaliumi kovo 4 d. Ir Austrijos Habsburgams, ir Ordinui rūpėjo tą santuoką suardyti ir kartu sutrukdyti Lietuvos ir Lenkijos susijungimą. Austrijos kunigaikštis Leopoldas II sūnaus vardu pateikė skundą Romos kurijai reikalaudamas pripažinti santuoką negaliojančia. Ordinas ir jam pritarią Pamario kunigaikščiai Varcislavas ir Boguslavas, kuriems, kaip buvusios Lenkijoje dinastijos artimiems giminaičiams, buvo atimama viltis kada nors paveldėti Lenkiją, palaikė Habsburgų skundą. Jogailos pasiųstas Romon su ištikimumo pareiškimu Mikalojus Tromba buvo pakeliui, Vienoje, suimtas ir laikomas kalėjime. Romos kurija nežinojo, kaip pasielgti. Tik kai 1388 m. pavasarį naujas Jogailos pasiuntinys Poznanės vyskupas Dobrogostas pranešė ne tik apie Jogailos sutuoktuves su Jadvyga, bet ir apie Lietuvos apkrikštijimą, popiežius Urbonas VI pasveikino Jogailą 1388 m. balandžio 18 d. bule, gyrė jo apaštališką žygį, kvietė jį palaikyti taiką su Ordinu ir visus ginčijamus klausimus santykiuose su Ordinu pateikti jam spręsti. Bet Ordinas nesiliovė protestavęs prieš Lietuvos susijungimą su Lenkija, o Habsburgai reikalavo kanoniškojo proceso dėl Jadvygos santuokos galiojimo. Bylos nagrinėjimas buvo paskirtas ir šalys pakviestos stoti teisman. Jogailos ir Jadvygos pusės atstovas buvo Petras Wysz. Vilhelmas teisman nestojo motyvuodamas tuo, kad jam nedera ieškoti „priesaikos laužytojos“ rankos. Tai reiškė jo skundų atsiėmimą. Bet Jogailos priešai ir po to teisėtu Jadvygos vyru laikė Vilhelmą. 1387 m. Jogailai išvažiavus į Lietuvą, Jadvygos vardu buvo raštu ir per pasiuntinį žodžiu pareikalauta iš Krokuvos miesto magistrato laikyti Jogailą jos teisėtu vyru ir Lenkijos karaliumi net tuo atveju, jei ji pati mirtų. Krokuvos miestas davė savo pritarimą naujai politinei padėčiai 1387 m. gruodžio 3 d. raštu.

Nuo vainikavimo Lenkijos valdove 1384 m. spalio 15 d. ligi sutuoktuvių su Jogaila Jadvyga jokio savarankiško vaidmens nevaidino. Jos vardu veikė senoji Mažosios Lenkijos didikų grupė, vadovaujama Krokuvos vaivados Spitkos iš Melštino, jo brolio Sandomiro vaivados Jono, arba Jasko, iš Tarnovo, Kališo vaivados bei Krokuvos seniūno Sendzivojaus iš Šubino ir trijų dvasininkų, Gniezno arkivyskupo Bodzantos, Krokuvos vyskupo Jano Radlicos ir Poznanės vyskupo Dobrogosto. Padėtis nepasikeitė ir Jogailai atvykus Krokuvon. Mažosios

Lenkijos ponai bijojo, kad Jogaila jų neprigautų ir neatsisakytų duotų pažadų. Jie pareikalavo, kad atvykę Krokuvon drauge su Jogaila jo broliai, pusbroliai ir kiti giminaičiai liktų pas Lenkijos ponus ir Jadvygą jo pažadų laidavimo įkaitais. Kai po Jogailos krikšto Polocko kunigaikštis Andrius, susitaręs su Livonijos ordinu ir Smolensko kunigaikščiais, pakėlė maištą, ir kai prireikė siųsti kariuomenę jam malšinti, siunčiamieji kunigaikščiai (Vytautas, Skirgaila, Mykolas, Jaunučio sūnus, ir kt.) turėjo pasižadėti Jogailai ir karalienei Jadvygai grįžti įkaitais atgal pagal kiekvieną jos pareikalavimą. Pasikeitus politinei situacijai, visi Lietuvos kunigaikščiai turėjo duoti naujas ištikimybės priesaikas ne tik Jogailai, bet ir Jadvygai. Jogailos išrinkimas Lenkijos karaliumi buvo Mažosios Lenkijos ponų darbas. Didžiosios Lenkijos ponai laikėsi nuošaliai. Tuojau po savo vainikavimo Jogaila išžygiavo Didžiojon Lenkijon, kad priverstų save pripažinti karaliumi. Jadvyga jį lydėjo. Lietuvos krikštijimas 1387 m. vyko be Jadvygos dalyvavimo. Dlugošo liudijimą apie jos dalyvavimą Lietuvos krikšte tenka laikyti vien tik jo pageidavimu, kad taip būtų buvę geriau. 1387 m. pradžioje Jadvyga buvo Galicijoje, kuri ištisus dešimtmečius buvo lietuvių ir lenkų kovų objektas. Apie 1378–1379 m. Galicija buvo prijungta prie Vengrijos ir valdoma jos skiriamų seniūnų. 1386 m. antrojoje pusėje Vengrijos karalienė Elzbieta ir jos duktė Marija pakliuvo nelaisvėn kroatams. Į Vengriją veržėsi Marijos sužadėtinis Zigmantas Liuksemburgietis. Laisvėje iš Liudviko giminės liko tik viena Jadvyga, ir Mažosios Lenkijos ponai jos vardu pareikalavo Vengrijos seniūnų Galicijoje jai pasiduoti. Kartu su lenkų kariuomene ji nuvyko į Galiciją. Tuo pat metu Jogaila į Galiciją pasiuntė Vytauto vadovaujamą Lietuvos kariuomenę. Galicija pasidavė Lenkijai.

Jadvygos asmeninio aktyvaus dalyvavimo politikoje pirmuosius pėdsakus randame antrojo Vytauto pabėgimo į Vokiečių ordiną metu. 1389 m. rudenį Vokiečių ordino magistras kreipėsi į Jadvygą prašydamas ją sulaikyti savo vyrą kataliką nuo lietuvių ir rusų rėmimo. Jadvyga, primindama ankstesnes Lenkijos taikos sutartis su Ordinu ir ypač savo tėvo Liudviko nesiliaujamą draugiškumą jam, reikalavo liautis kovojus su apkrikštytu kraštu, susijungusiu su krikščioniška Lenkija. Tačiau to nežiūrėta. Ilgas ir sunkus karas pasibaigė slaptu Jogailos susitaikymu su Vytautu ir šio grįžimu 1392 m. Lietuvon. Vytautas 1392 m. rugpjūčio 5 d. raštu pasižadėjo niekad neapleisti Jadvygos ir Lenkijos, neieškoti sau kitos valdovės ir ginti ją nuo visų jos priešų. Vytautienė Ona panašiu raštu laidavo vyro ištikimybę Jogailai. 1392 m. vasarą Jadvyga lankėsi Vengrijoje, kur Liubovlėje ir Kežmarke pasimatė su seseria Marija Dobrynės žemės reikalais. Jogailos susitaikymas su Vytautu įvyko be Skirgailos žinios ir pritarimo; Vytauto ir Skirgailos nesantaika tęsėsi toliau. 1392 m. gale Jogailai pavyko juodu sutaikyti ne be Jadvygos intervencijos. Vytautas Jadvygos dalyvavimą jo ir Skirgailos konflikto sprendime konstatavo 1393 m. spalio 13 d. raštu iš Belzo. Juo jis pasižadėjo ir ateityje visus galimus kilti nesusipratimus su Skirgaila pavesti spręsti Jadvygai ir vykdyti jos nutarimus. Svarbiausias vaidmuo Jadvygai teko Lenkijos ginče su Ordinu dėl Dobrynės. Lenkijos ir Vengrijos karalius Liudvikas buvo davęs Opolės kunigaikščiui Vladislovui leno teisėmis Kujaviją su Dobryne kaip pakaitą už Galiciją. Nuolat būdamas reikalingas pinigų, 1391 m. gegužės 7 d. Vladislovas įkeitė Ordinui Zlotorijos pilį, Kujavi-

jos pasienyje, ir kiek vėliau leido Ordinui užimti ir Bobrovnikų pilį, visai neatsiklausęs Jogailos. Lenkų bajorai protestavo prieš Ordino veiksmus. Šis teisinosi gavęs įkaitan žemes teisėtai, nes jos esančios gautos iš Vengrijos karaliaus Liudviko, kaip suvereno. 1392 m. vasarą Jadvyga nuvyko į Vengriją, kad pasimatytų su seseria Marija, paveiktų jos vyrą Zigmantą Liuksemburgietį ir atitrauktų jį nuo Vladislovo iš Opolės rėmimo, nes tos žemės priklauso Jadvygai, kaip Liudviko įpėdinei Lenkijoje. Šioji akcija pavyko, bet 1393 m. Zigmantas Liuksemburgietis davė kunigaikščiui Vladislovui įgaliojimą elgtis su savo lenu pagal savo nuožiūrą, ir šis pasiskubino įkeisti Ordinui visą savo Dobrynės žemę. Jos atgavimo reikalu reiškėsi didelis Jadvygos ir jos vyro nuomonių skirtumas. Jogaila laikė Dobrynės žemės priėmimą įkaitan be jo sutikimo karalystės garbės pažeidimu ir buvo linkęs panaudoti prieš Ordiną jėgą. Jadvyga ir jos šalininkai, Lenkijos ponai, tikėjosi atgauti Dobrynę derybomis. Jadvyga, kaip Liudviko duktė, laikė ją paveldėta iš tėvo ir todėl reikalavo grąžinti, ypač po sesers Marijos mirties (1395 m. gegužės 17 d.), kai remdamasi Košicės 1383 m. sutartimi pareiškė teises į pačią Vengriją ir ėmė tituluotis Vengrijos paveldėtoja. Visa akcija dėl Dobrynės grąžinimo ėjo jos vardu. Susirašinėdamas su ja ir per asmeninį susitikimą Vloclaveke 1397 m. birželio mėn. didysis Ordino magistras Konradas von Jungingen reiškė principinį sutikimą grąžinti Dobrynę, jei bus sumokėta įkeitimo suma ir jei bus gautas Opolės kunigaikščio sutikimas, bet tuo pačiu laiku Vokiečių imperijos elektorių suvažiavimo Frankfurte prie Maino (1397) prašė pagalbos prieš Jogailą. Kunigaikštis Vladislovas delsė ir net siūlėsi parduoti Dobrynę Ordinui. Jogaila 1396 m. buvo paskelbęs Vladislovui karą ir jį nugalėjęs, bet nepajėgė priversti nusileisti. Jogaila, pasinaudojęs Pamario kunigaikščių, veikiančių sąjungoje su Livonijos vyskupais ir Vytautu, konfliktu su Livonijos ordinu, buvo linkęs skelbti Ordinui karą, bet tam buvo priešinga Jadvyga ir jos partija Lenkijoje. 1398 m. Jadvyga bandė dar kartą asmeniniu pasimatymu su Ordino didžiuoju magistru taikingai išspręsti Dobrynės grąžinimo reikalą ir su savo vyru buvo net nuvykusi į Didžiąją Lenkiją, kad susitiktų su magistru, bet šis atsisakė atvykti. Jadvyga nenorėjo vartoti prieš jį smurto priemonių. Iki jos gyvos galvos Dobrynės grąžinimo reikalas liko neišspręstas; tos žemės buvo Lenkijai grąžintos 1404 m. Jadvygos santykiai su Lietuva, kurią nuo 1392 m. valdė Vytautas, ne visai aiškūs. 1398 m. įvykiai rodo, kad tam tikra Jadvygai simpatizuojanti Lenkijos ponų partija pasinaudojo jos vardu, kad sutrukdytų Lietuvos nepriklausomybės siekimus. Aplinkiniais keliais, per vokiečių imperijos elektorius, buvo pasiųstas Vytautui reikalavimas mokėti jai „činšą“ už Lietuvą ir Rusiją, kurias jos vyras Jogaila jai užrašęs kaip aprūpinimą. Šis laiškas sukėlė visuotinį pasipiktinimą, ir bajorai atsakė, kad niekad Lenkijos duoklininkais nebuvo ir nebus. Apie laišką tekalba Vokiečių ordino kronikininkas Jonas iš Posilgės. Nežinia, ar laiškas buvo pasiųstas Jadvygos įsakymu, ar be įsakymo ir ar su Jogailos žinia, ar ne. Ordino šaltiniai nusako, kad 1398 m. Jadvygos ir Jogailos santykiai buvę labai įtempti.

Jadvygos šeimyninis gyvenimas mažai tėra žinomas. Jos sutuoktuvės su Jogaila buvo grynai politinio pobūdžio. Įvairūs pataikūnai, žinodami jos simpatijas buvusiam sužadėtiniui Vilhelmui, stengėsi sukelti Jogailos įtarimus dėl jos

ištikimybės. Nesutarimai nuolat kilę ir politiniais klausimais, ypač dėl santykių su Lietuva ir Ordinu. Geram sugyvenimui ypač kenkė vaikų neturėjimas, kuris grėsė Jogailos dinastijai Lenkijoje. Tik gyvenimo pabaigoje ji tikėjosi susilaukti įpėdinio ir, būdama nėščia, pakvietė popiežių Bonifacą IX būti jos būsimojo įpėdinio krikšto tėvu. Į tai gavo jo teigiamą atsakymą. 1399 m. liepos 17 d. ji per anksti pagimdė mergaitę, pavadintą Bonifacijos vardu, bet jau liepos 22 d. ši mirė. Jadvyga daugiausia rūpinosi bažnytiniais reikalais, tikybinėmis praktikomis ir labdara. Pati gyveno gana asketišką gyvenimą, rūpinosi įvairiomis bažnytinėmis fundacijomis ir kt. Lietuvoje Jadvyga nė karto nėra buvusi. Ji jai buvo ir liko tolimas ir svetimas kraštas. Tačiau jai rūpėjo katalikų tikėjimo ten plėtimas ir stiprinimas, rūpėjo paruošti lietuviams daugiau kunigų. Šiuo tikslu, savo kapeliono čeko Jono Sčeknos patariama, ji ryžosi įkurti Prahos universitete bendrabutį lietuviams ir kitiems moksleiviams iš Lenkijos, kad anie, mokydamiesi teologijos ir Šv. Rašto, galėtų skelbti Dievo žodį Lietuvoje. 1397 m. ji pavedė nupirkti mūrinius namus Prahos priemiestyje ir bendrabučiui išlaikyti paskyrė 200 kapų Prahos grašių iš činšo, gaunamo iš aplinkinių kaimų, Genečio miestelio ir Hrušovo kaimo. Bendrabutis buvo skiriamas 12 moksleivių. Drauge su Jogaila rūpinosi Krokuvos universiteto atkūrimu ir teologijos fakulteto įkūrimu. Testamentu ji paskyrė universitetui dalį savo turto. Krokuvos universitetas Jogailos buvo įkurtas jau po jos mirties ir jo įsteigimo akte jos vardas net neminimas.

Dąbrowski J. *Królowa Jadwiga // Przegląd Powszechny. 1933. Nr. 11; Królowa Jadwiga // Ateneum Kapłańskie. 1910. Nr. 12. 1911. Nr. 1–2; Król Władysław Jagiełło. Kraków, 1908;* Maciejewska W. *Jadwiga królowa polska. Kraków, 1934; Ostatnie lata Liudwika Wielkiego. Kraków, 1918;* Prochaska A. *Dzieje Witolda, w. księcia Litwy. Wilno, 1914;* Strzelecka A. *O królowej Jadwidze. Lwów, 1933;* Szajnocha K. *Jadwiga i Jagiełło. Warszawa, 1902.*

DOVYDIŠKIŲ SUTARTIS

Dovydiškių sutartis – slaptas 1380 m. gegužės 31 d. Jogailos ir Vokiečių ordino magistro Vinricho von Kniprodės susitarimas dėl savitarpio taikos ir jų valdomų žemių apsaugos, nesuteikiant tuo pat metu saugumo kunigaikščio Kęstučio ir jo sūnų valdomoms teritorijoms. Dovydiškių pavadinimas terandamas Vygando Marburgiečio kronikoje[1]. Pačiame sutarties tekste randame Daudiske. Vygando kronikos leidėjas Th. Hirsch spėja, kad toji vieta galėjusi vadintis Daudiške (Dawdiskin, Dawdisken) ir rastis tiesioginiame kely iš Įsručio į Kauną, maždaug į šiaurės rytus nuo Virbalio, kur dabartiniu laiku yra vietovė Šiaudiniškė (bet Lietuvos gyvenamųjų vietų sąraše tokio pavadinimo apie Virbalį nėra). Kai kurie istorikai, pavyzdžiui, Prochaska, pačią sutartį vadina Šiaudiniškės sutartimi. Yra Dovydiškė Šakių aps. Lukšių vls., tačiau sukrikščioninta Dovydiškių vietovės forma verčia spėti, kad tuo laiku ji turėjusi būti kitaip vadinama.

1 *SRP. Bd. 2. S. 604: „Dowidisken".*

Dovydiškių sutartis yra vienas iš reikšmingiausių ir vienas iš tamsiausių dokumentų lietuvių tautos istorijoje. Dovydiškių sutartimi Jogaila pasižadėjo neribotam laikui laikytis taikos su abiem Vokiečių ordino šakomis (Prūsuose ir Livonijoje), nesiveržti į Ordino žemes, jų neniokoti ir nedaryti jokios žalos Ordino žmonėms. O jei Ordino kariuomenė įsiveržtų į Jogailos dėdės Kęstučio ir jo vaikų valdomas žemes ir jas naikintų ir jeigu pats Jogaila arba jo žmonės be jo paties atskubėtų aniems pagalbon, tai tatai neturi būti laikoma pažado sulaužymu ir sutarties galiojimo panaikinimu, tačiau nei Jogaila, nei jo žmonės neturi pradėti kautynių su Ordino kariuomene arba jai daryti bet kokią žalą; jei šitokiu atveju Ordino žmonės pakliūtų lietuvių nelaisvėn, jie turi būti paleisti be išpirkimo. Jei Ordino kariuomenė, niokodama Kęstučio ir jo vaikų žemes, per klaidą pakliūtų į Jogailos valdomą teritoriją ir čia degintų arba darytų kitokią žalą žmonėms arba kai kuriuos žmones paimtų nelaisvėn, tai ir tai neturi būti laikoma sutarties sulaužymu, tik paimtieji nelaisvėn turi būti paleisti be jokio išsipirkimo pinigais arba kuo kitu. Tačiau kad toks belaisvių paleidimas neatrodytų per daug įtartinas ir nekristų į akis, pats belaisvis turi pasirūpinti savo išsipirkimu.

Dovydiškių sutartis buvo sudaryta tokiomis aplinkybėmis, kad Kęstutis kuo mažiausiai galėtų jos dalyvius įtarti. Po įžanginio Jogailos ir Ordino magistro susižinojimo per pasiuntinius buvo susitarta daryti didelę medžioklę Užnemunėje ir jos metu aptarti visus reikalus. Į Dovydiškes iš Ordino pusės nuvyko didysis komandorius Rüdigeris von Ellner, Elbingo komandorius Ulrichas von Fricke, Diršavos vaitas Albrechtas von Luchtenberg ir kt.; iš Jogailos pusės – be jo dar Vytautas, šio svainis kunigaikštis Jonas Algimantaitis, Vaidila ir kt. Medžioklė tęsėsi 5 dienas.

Dovydiškių sutartis taip ryškiai yra nukreipta prieš Kęstutį ir jo vaikus, atrodo tokia išdavikiška ir tokia žalinga lietuvių tautai, kad istorikai, laikydami Jogailą klastingu savo dėdės priešu, niekaip negalėjo suprasti Vytauto vaidmens visame akte. K. Stadnicki ir A. Barbašev nutylėjo Vytauto dalyvavimą, I. K. Kochanowski laiko Vytautą esant apgautą ir nieko nežinojusį apie sutartį, A. Prochaska, atmesdamas kaip neįtikėtiną Vytauto nežinojimą, spėja, kad Vytautas norėjęs padėti Jogailai greičiau pasidaryti kataliku. H. Łowmiański mano, kad Vytautas arba siekęs prisigerinti Jogailai, arba paskubinti Jogailos ir Kęstučio konfliktą, priversti tėvą užimti Vilnių ir pasinaudoti to užėmimo vaisiais. Pfitzner mano, kad Jogaila ir Vytautas iš anksto buvo susitarę dėl Kęstučio valdomų žemių pasidalijimo. Visos šios hipotezės kyla iš samprotavimo, kad abidvi susitariančiosios šalys darė sutartį su nusistatymu ją vykdyti, ko iš tikrųjų negalėjo būti.

Dovydiškių sutartis yra organiškas 1380 m. vasario 27 d. Jogailos ir Livonijos ordino magistro Vilhelmo Wrimersheimo įgaliotinių Rygoje pasirašyto karo paliaubų akto tęsinys. Pagal jį Jogaila pasižadėjo nepuldinėti Kuršo ir Livonijos žemių, o Ordinas Jogailos valdomų žemių ir Polocko kunigaikštystės. Iš naudojimosi sutarties nuostatais buvo išskiriamos Kęstučio valdomos teritorijos ir Žemaičių kraštas. Panašiai ir Trakų 1379 m. rugsėjo 29 d. Kęstučio sutartis neapėmė visos Lietuvos teritorijos, o tik kai kurias žemes, krikščionių gyve-

namas. Trakų ir Rygos sutarčių prasmė buvo neleisti buvusio Polocko kunigaikščio Andriaus sukilimui, Vokiečių ordinui aktyviai padedant, persimesti į Polocką ir į Palenkę, kurie galėjo pritarti krikščioniškajam pretendentui į didžiojo kunigaikščio sostą. Kadangi Rygos sutartis galiojo tik trumpą laiką, iki tų pačių metų Sekminių, tai jos pailginimas atrodė esąs būtinas, nes kunigaikštis Andrius Algirdaitis vis dar buvo Maskvoje ir jo sudaryta koalicija prieš Jogailos Lietuvą nebuvo iširusi. Be to, ir naujos politinės aplinkybės reikalavo Lietuvos sienų saugumo iš Ordino pusės: prieš Andriaus suorganizuotą koaliciją susidarė Jogailos, Aukso ordos chano Mamajaus ir Riazanės kunigaikščio Olego santarvė. Jogaila tikėjosi netrukus sutriuškinti Maskvos galią ir įgyvendinti savo tėvo Algirdo politinę programą. Didelis uždavinys, kuris turėjo būti pasiektas per trumpą laiką, vertė Algirdaitį daryti dideles nuolaidas vokiečiams, kurių neutralumas susidėjusiomis aplinkybėmis jam buvo toks brangus. Ordinas, suprasdamas šiuos Jogailos tikslus, padiktavo jam sąlygas, kurios turėjo neišvengiamai privesti prie Lietuvos vidinio susiskaldymo ir vidaus kovų. Tai buvo gudriai sugalvotos pinklės pačiam Jogailai, provokacija, kuri turėjo sukompromituoti Jogailą lietuvių akyse, įvykus bet kokiam vokiečių įsiveržimui į lietuvių žemes, ir sukelti vidaus sąmyšį. Nei Jogaila, nei kiti derybų dalyviai nebuvo tokie naivūs politikai, kad nebūtų pastebėję viso šios sutarties nerealumo ir klastingumo. Jie darė ją norėdami laimėti laiko, kol bus baigtas karas Europos rytuose. Jogailos politinės programos perspektyvos atrodė tokios masinančios, kad jam lengvai galėjo pritarti ir Vytautas, ir kiti jo bendradarbiai. Niekas iš lietuvių netikėjo, kad vokiečiai savo turimomis jėgomis galėtų per trumpą laiką užkariauti Kęstučio valdomas žemes, o pasibaigus karui prieš Maskvą, Dovydiškių sutartis galėjo būti panaikinta.

Lietuvių ir totorių žygis prieš Maskvą 1380 m. nepasisekė. Vokiečių ordinas 1380–1381 m. žiemą negalėjo pulti Lietuvos dėl nepalankių oro sąlygų. 1381 m. Ordinas griebėsi prieš Lietuvą dviejų naujų provokacijų. Iš vienos pusės, jis pasiuntė Jogailos brolio Skirgailos kariuomenei, apgulusiai Polocką, karinę pagalbą, kuri jokiomis jo sutartimis su Ordinu nebuvo numatyta; ši pagalba turėjo būti vaizdus Jogailos ir vokiečių glaudaus bendradarbiavimo įrodymas. Iš kitos pusės, Ordinas per Osterodės komtūrą, Kęstučio dukters krikšto tėvą, pasiuntė tariamai „draugišką“ įspėjimą Kęstučiui apie Ordino ir Jogailos slaptą bendradarbiavimo sutartį, nukreiptą prieš Kęstutį. Pastarasis šių dviejų faktų akivaizdoje atsiklausė Vytauto, draugavusio su Jogaila, nuomonės apie vokiečių slapto pranešimo patikimumą. Vytautas žinodamas, kad slapta sutartis tikrai buvo sudaryta, bet kad iš esmės ji nebuvo nukreipta prieš Kęstutį, atsakė formaliai ir šaltai: „Netikėk tuo, nes to nėra. Jogaila su manimi draugiškai gyvena, tai nejaugi jis man to nebūtų pasakęs“, ir po to Vytautas išvažiavo iš Trakų į tolimiausią savo valdų – Drogičiną. Kęstutis, turėdamas galvoje slaptą pranešimą, kurį laikė esant draugišką, ir faktą, kad Jogaila nebuvo jam siuntęs talkon savo karių, 1381 m. besigrumiant su vokiečiais Lietuvoje, ir kad tuo pat metu prie Polocko greta stovėjo Jogailos ir Skirgailos lietuviai, nutarė padaryti perversmą Lietuvoje 1381 m. pabaigoje. Ordino slapti tikslai, pasirašant Dovydiškių sutartį, buvo pasiekti. Lietuvoje prasidėjo vidaus karas, sukėlęs nepaprastai didelius padarinius.

CDL. Wrocław, 1845; Kwartalnik Historyczny. 1909. Rocz. 23. S. 565 (Miscelanea); Jonynas I. *Jogaila // Židinys. 1934.I.20. Nr. 10*; Pfitzner J. *Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann. Brünn; Prag; Leipzig; Wien, 1930;* Prochaska A. *Dzieje Witolda, w. Księcia Litwy. Wilno, 1914*; Prochaska A. *Upadek Kiejstuta // Kwartalnik Historyczny. 1909. Rocz. 23. S. 495–506;* Smolka S. *Kiejstut i Jogiełło // Pamiętnik. Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydz. filologiczny i historyczno-filozoficzny. 1898. T. 8. S. 79–155.*

BRAŽUOLĖS SUTARTIS

Bražuolės sutartis – laikinas susitarimas tarp sukilusio prieš didįjį Lietuvos kunigaikštį Kęstutį Jogailos ir įsiveržusios Lietuvon Vokiečių ordino kariuomenės, pasirašytas Bražuolės kaime, maždaug už 5 km į šiaurę nuo Trakų, 1382 m. liepos 6 d. Kęstučiui su savo kariuomene 1382 m. vasaros pradžioje išvykus į Naugardą Sieverską pakėlusio maištą Kaributo malšinti, sukilo prieš jį vilniečiai ir didžiuoju kunigaikščiu pasikvietė iš Vitebsko Jogailą. Šis greitai išžygiavo į Trakus norėdamas paimti Kęstučio būstinę su pilimi. Prasidėjus Trakų apgulimui, buvo gauta žinia, kad didelė Vokiečių ordino kariuomenė, įsiveržusi Lietuvon, paėmusi pakeliui ir sudeginusi Egollen (greičiausiai Ariogalos) pilį ir žiauriai išžudžiusi visą jos įgulą, žygiuojanti į Trakus. Tikrai nežinodamas šios kariuomenės artimiausių tikslų, Jogaila išvyko jos pasitikti ir pasimatymo metu su jos vadovybe Bražuolės kaime drauge su broliu Skirgaila motinos ir brolių vardu pasirašė savitarpio nepuolimo sutartį. Nors išlikęs sutarties tekstas ne visai aiškiai išskaitomas, tačiau manoma, kad sutartis turėjusi galioti tik ligi 1382 m. rugsėjo 8 d. Abi susitariančiosios šalys pasižadėjo sutarties galiojimo metu neniokoti viena kitos žemių ir neskriausti gyventojų. Jokių kitų formalių prievolių Vokiečių ordinui Jogaila ir Skirgaila neprisiėmė, o Vokiečių ordinas, be to, dar pasižadėjo nepalaikyti draugiškų santykių su Kęstučiu ir jo sūnumis ir nepriiminėti net jų pasiuntinių. Jokios kitos pagalbos Vokiečių ordinas Jogailai nežadėjo. Yra neaišku, ar greta šitos viešos sutarties nebuvo sudaryta kita, slapta. Šią sutartį suradęs ir paskelbęs A. Lewicki pareiškė nuomonę, kad ji turėjusi būti. Tačiau šiuo momentu tokia sutartis dar nebuvo reikalinga. Glaudus Jogailos susijungimas su Vokiečių ordinu, net iki nepriklausomybės nustojimo, buvo padarytas vėliau ir formaliai užfiksuotas 1382 m. lapkričio mėn. Dubysos saloje.

Jonynas I. *Jogaila, didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius (1434–1934) // Židinys. 1935. Nr. 6 ir skyrium Kaunas, 1935; CEXV. T. 2. Dok. 1.*

ALEKSANDRAS

Aleksandras, didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius (1460 m. spalio 5 d. Krokuvoje–1506 m. rugpjūčio 20 d.), ketvirtasis iš eilės didžiojo kunigaikščio ir karaliaus Kazimiero ir Elzbietos, imperatoriaus Albrechto dukters, sūnus.

Lietuvos ponų nepasitenkinimas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Kazimieru. Leisdami didžiajam kunigaikščiui Kazimierui 1446–1447 m. priimti Lenkijos karūną, Lietuvos ponai sutikimą buvo apstatę sąlygomis, kuriomis jie norėjo išlaikyti visišką Lietuvos politinę nepriklausomybę ir grąžinti jai sienas, buvusias Vytauto viešpatavimo laikais. Kazimieras, tapęs Lenkijos karaliumi, negalėjo ištesėti pažadų. Ne tik Lietuvai nebuvo grąžinta Podolė, bet dargi Lenkija ėmė reikšti pretenzijas Voluinei. Rūpindamasis dinastiniais reikalais, norėdamas savo sūnus pasodinti į Čekijos ir Vengrijos sostus, Kazimieras įsivėlė į karus su kitais pretendentais į

tuos sostus – Jurgiu Podebradu ir Motiejumi Korvinu, kurie turėjo daug šalininkų tuose kraštuose. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikalus jis visai apleido. Tuo tarpu valstybėse, esančiose kaimynystėje su Lietuva, Maskvoje ir Kryme, vyko didelės vidinės atmainos. Maskva naikino pas save feodalinę tvarką ir, jungdama jėga savarankiškas Lietuvai draugiškas valstybes – Tverę ir Didįjį Naugardą – ir viliodama prie savęs vasalines Lietuvos kunigaikštystes Okos aukštupyje, smarkiai stiprėjo; laužydama 1449 m. Lietuvos–Maskvos sutartį, stojo į aiškiai nedraugingą Lietuvai poziciją. Kryme ėjo naminiai karai dėl valdžios. Į juos įsikišęs turkų sultonas privertė Krymo chaną Mengli-Girėjų pripažinti save Turkijos vasalu. Krymo chanas, remdamasis turkų parama, siekė visai atsipalaiduoti nuo totorių Aukso ordos chano priklausomumo. Visų šių svarbių įvykių akivaizdoje Lietuva liko gana pasyvi. Tai sunkiai slėgė Lietuvos patriotus, ir jie laikė Kazimierą už tai atsakingu. Didžiojo kunigaikščio nebuvimas Lietuvoje varžė valdančiąją Lietuvos aristokratiją, ypač užsienio politikoje. Pirmojoje Kazimiero viešpatavimo pusėje kai kuriems Lietuvos ponams net buvo kilusi mintis visiškai pašalinti Kazimierą iš sosto ir išsirinkti kitą didįjį kunigaikštį. Kai Maskva 1477–1478 m. galutinai prisijungė Didžiojo Naugardo respubliką ir surengė joje Lietuvos šalininkų žudynes, Lietuvos ponai 1478 m. Brastos seime įteikė Kazimierui ultimatumą: arba pasilikti Lietuvoje, arba leisti Lietuvai turėti atskirą didįjį kunigaikštį iš savo sūnų tarpo. Lietuvių pusę palaikė net vienas Kazimiero sūnų Jonas Albertas. Kazimieras pareiškė, kad jis pats Lietuvą valdysiąs ligi savo gyvos galvos, bet sutiko, kad po jo mirties Lietuva išsirinktų atskirą nuo Lenkijos didįjį kunigaikštį. Bijodamas, kad lietuviai didžiuoju kunigaikščiu neišsirinktų ko nors ne iš jo šeimos, jis reikalavo iš atskirų asmenų ir net atskirų Lietuvos žemių likti ištikimais tam jo sūnui, kuris bus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovas[1]. Po to Kazimieras kelerius metus, ligi 1483 m., išbuvo Lietuvoje ir tuo nutildė separatistines jos tendencijas.

Aleksandro 1492 m. išrinkimas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Kazimierui mirus Gardine 1492 m. birželio 7 d., Lietuvos ponų taryba tuojau išsiuntinėjo po visą Lietuvą pakvietimus atsiųsti po 10 arba 20, arba kiek panorės vyresniųjų didžiajam kunigaikščiui rinkti. Rinkimai buvo paskirti tų pačių metų liepos 20 d. Lietuvos ponų taryba buvo pasilikusi Lietuvoje kunigaikštį Aleksandrą, buvusį Gardine drauge su tėvu, pavesdama jam laikinai eiti didžiojo kunigaikščio pareigas. Jis buvo išrinktas ir didžiuoju kunigaikščiu. Opozicija jam buvo nedidelė. Rinkimai įvyko lenkams visiškai nedalyvaujant, nepaisant kitados Vytauto ir jo brolio Žygimanto I sudarytų Lietuvos ir Lenkijos sutarčių, nors bendrų rinkimų reikalavo Lenkijos ponai. Lietuvos seimas šiuo žingsniu norėjo pabrėžti visišką Lietuvos savarankiškumą. Rodos, kad vadovaudamiesi ta pačia mintimi atsiskirti nuo Lenkijos Lietuvos ponai per specialią delegaciją, remdamiesi tariamąja paskutine mirštančio Kazimiero valia, siūlė Lenkijos ponams išsirinkti karaliumi vyresnįjį Aleksandro brolį Joną Albertą. Aleksandro pasodinimas į Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą įvyko liepos 20 d. Ceremonijų metu krašto maršalas Litavoras Chreptavičius pabrėžė savaimingą Aleksandro rinkimų

[1] *Jo sūnaus Aleksandro laiškas Voluinės kunigaikščiams ir ponams // Акты, относящиеся к истории Западной России. Т. I. С. 115. Док. 100.*

[2] Stryjkowski M. *Kronika ... T. 2. S. 924.*

reikšmę, reikalaudamas, kad jis valdytų remdamasis Lietuvos papročiais ir Vytauto pavyzdžiu[2].

1492 m. rugpjūčio 6 d. privilegija. Nepasitenkindami šiuo prašymu ir Aleksandro pažadu jį išpildyti, Lietuvos ponai privertė savo naujai išrinktą kunigaikštį pasirašyti visam kraštui duodamą privilegiją, kuria buvo apsaugojama Lietuvos politinė nepriklausomybė ir garantuojamas Lietuvos ponų dalyvavimas krašto valdyme. Privilegija buvo duota 1492 m. rugpjūčio 6 d. Ji susideda iš 40 straipsnių. Pirmieji 16 str. iš esmės pakartojo Kazimiero duotą 1447 m. ir atkartotą 1457 m. privilegiją, kuria Lietuvos „prelatams, kunigaikščiams, baronams, kilmingiesiems ir miestiečiams" suteikiamos Lenkijos privilegijuotųjų luomų teisės. 17 str. pasižadama nesiaurinti Lietuvos teritorijos, bet laikyti ją tose ribose, kuriose ji buvo jo pirmtakų – Vytauto ir Žygimanto laikais. Aleksandro tėvas Kazimieras buvo pasižadėjęs laikyti Lietuvą savo dėdės Vytauto ribose, visiškai neminėdamas Žygimanto I, kuris buvo lenkų priverstas 1432 m. atsisakyti Podolės ir dalies Voluinės. Vytauto ir Žygimanto Lietuvos sugretinimas turėjo sukelti didelį politinį neaiškumą. 18 str. buvo siekiama atpalaiduoti Lietuvos užsienio politiką nuo didžiojo kunigaikščio asmens palinkimų, kurie taip žalingi buvo Lietuvai Kazimiero laikais. Lietuvos ponai panorėjo užsienio politiką jei ne visiškai paimti į savo rankas, tai bent ją kontroliuoti. Didysis kunigaikštis pasižadėjo nesiųsti jokių delegacijų į užsienio valstybes, tarp jų ir į Lenkiją, ir neturėti derybų su jų atstovais nepasitaręs su Lietuvos ponų taryba. Į Lenkiją čia žiūrima kaip į svetimą valstybę, lygiai kaip į totorių Ordą arba Maskvą. Didžiojo kunigaikščio valdžios apribojimui ponų tarybos naudai charakteringi privilegijos 20, 21, 25, 29 ir 30 str., kuriais apribojama kunigaikščio galia naujiems įstatymams leisti, skirti aukštiesiems valstybės valdininkams ir tuo keisti ponų tarybos sudėtį bei disponuoti krašto lėšomis. Visa tai didysis kunigaikštis galėjo daryti tik pasitaręs su Lietuvos ponų taryba. 1492 m. rugpjūčio 6 d. privilegija yra pirmasis formalus didžiojo kunigaikščio valdžios apribojimas ponų tarybos naudai. Nuo to laiko didysis kunigaikštis nieko teisėta negali daryti iš anksto neatsiklausęs ponų tarybos nuomonės. 21 straipsnis net nustatė, kad tais atvejais, kai didžiojo kunigaikščio nuomonė skiriasi nuo ponų tarybos nuomonės, jis turi pasiduoti ponų tarybai. 1492 m. privilegija yra pusės šimto metų Lietuvos politinės evoliucijos išdava. Lietuvos ponai, kuriems ramus žemės valdymas buvo laiduotas dar Jogailos ir Vytauto privilegijomis, ilgo Kazimiero valdymo metu pralobo daugiausia iš paties didžiojo kunigaikščio dosnumo. Ilgas Kazimiero nebuvimas krašte atidavė į jų rankas faktišką Lietuvos valdymą. Pripratę būti savarankiški, jie pirma pasitaikiusia proga savo politinius laimėjimus sustiprino privilegija. Tolesnis jos dėsnių laikymasis ar nesilaikymas turėjo pareiti nuo valdovo asmens ir nuo faktiško valdovo ir Lietuvos ponų jėgų santykio.

Aleksandro asmenybė. Aleksandras išrinkimo metu ėjo 32 metus, bet patyrimo valdyti kraštą neturėjo. Jo brolis Kazimieras buvo tėvo padėjėjas, net pavaduotojas Lenkijoje, kai Kazimieras išvykdavo į Lietuvą. Jonas Albertas taip pat dalyvavo politikoje, o apie Aleksandrą nieko negirdėti. Aleksandras, kaip ir jo vyresnieji broliai, buvo auklėjamas lenkų istoriko Jono Dlugošo ir italo humanisto Filipo Kalimacho Buonacorsi humanistų metodais. Auklėjimą pri-

žiūrėjo jo motina Elžbieta, karšta katalikė, su neapykanta žiūrinti į kitus tikėjimus. Dlugošo įtaka pasireiškė, be ko kita, lenkišku Aleksandro patriotizmu. Lenkų valstybiškumas Aleksandrui buvo pirmoje vietoje. Ir Lietuvos ponai, kurie, jį rinkdami, norėjo sustiprinti Lietuvos savarankiškumą ir nepriklausomybę, apsiriko. Aleksandras buvo gerai išlavintas. Humanistų auklėtas jis mėgo muziką, vaizduojamąjį meną, net mokslą, bet buvo prisirišęs prie visa, kas gražu ir dailu, linko į komfortą, mėgo brangius rūbus ir valgius, pokylius. Jis buvo didelis arklių mėgėjas ir jiems pirkti negailėjo pinigų. Prabangos pamėgimas tuštino Aleksandro kasą tuo metu, kai pinigai buvo reikalingi kraštui ginti.

Santykiai su Maskva. Aleksandras buvo išrinktas gana kritišku Lietuvai metu. Maskva dar Kazimiero valdymo laikais susiartino su Krymo totorių chanu Mengli-Girėjumi ir sudarė bendrą frontą prieš Lietuvą. Maskva jau buvo pradėjusi Lietuvos puolimą, nors oficialiai nebuvo paskelbusi karo. Tai atsitiko dėl ypatingų gyvenimo sąlygų Maskvos ir Lietuvos pasieny.

Pasienio santykiai. Nuo Algirdo laikų prie Lietuvos pietų rytų sienų priėjo visa eilė rusų kunigaikštysčių, vasalinių Lietuvos valdovui. Santykiai buvo nustatomi visuotinėmis sutartimis, pavyzdžiui: „Mes prašėme karalių Kazimierą, gaspadorių didįjį kunigaikštį, kad jis mus priimtų į tarnybą savo dėdės didžiojo kunigaikščio Vytauto sutartimi. Mes turime elgtis pagal karališkąją valią, ir su kuo jis bus taikoje, su tuo ir mes būsime taikingi, o su kuo jis bus netaikingas, su tuo ir mes būsime netaikingi. Karalius ir didysis kunigaikštis turi mus ginti, kaip jis gina, kas yra jo. Mes be karaliaus ir didžiojo kunigaikščio valios neturime su kuo nors daryti sutartį arba bet kam padėti. Po karaliaus mirties mes ir mūsų vaikai turi tarnauti tam, kas bus Lietuvos soste; jei po mūsų mirties nepasiliks įpėdinių, tai mūsų žemė neturi skirtis nuo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės. Karalius arba tas, kas po jo bus Lietuvos soste, neturi atimti žemių, kurias mes valdome, nei iš mūsų, nei iš mūsų įpėdinių. Kai mes mirsime, tai karalius, o paskum ir jo vaikai turi duoti mūsų vaikams tokią pat sutartį, kaip šita, ir valdyti ja vadovaujantis; jei mums gyviems tebeesant Dievo valia ištiktų karalių, tai jo vaikai, kurie bus Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje, turi mums duoti tokią pat sutartį. Jei sutartis nebus duota arba jei su mumis nebus elgiamasi pagal ją, tai mūsų priesaika panaikinama ir mes esame laisvi. Bylinėtis su kaimynais kaip seniau, o jei teisme nesusitaikysime, tai visą dalyką pavesti karaliui“[3]. Šitie vasaliniai Lietuvos kunigaikščiai, visi Riuriko giminės, valdė daugiausia žemes, iš savo tėvų paveldėtas. Greta jų buvo kunigaikščių, kurie žemes buvo gavę iš Lietuvos valdovų. Buvo ir tokių, kurie valdė žemes, iš dalies paveldėtas, iš dalies gautas. Dėl žemių tarp visų šitų kunigaikščių eidavo nesibaigią ginčai ir kivirčai. Vieni atiminėjo žemes iš kitų. Nuskriaustieji kreipdavosi į Kazimierą prašydami jo teismo, o Kazimieras, paskendęs savo šeimynos narių apsirūpinimo politikoje, nerado nei laiko, nei noro kivirčams spręsti. Šituo būviu pasinaudojo Maskvos didysis kunigaikštis Jonas III, siųsdamas pas nepatenkintus kunigaikščius savo agentus, kurie pareikšdavo, kad Maskvos kunigaikštis juos paimsiąs į savo tarnybą drauge su jų tėvonija ir juos ginsiąs; jie galėsią dėl savo skriaudų ko-

[3] *Акты, относящиеся к истории Западной России. Т. I. Док. 43 (sutartis su kunigaikščiais Novosilskiais ir Odojevskiais) Док. 65 (taip pat su tais pačiais asmenimis).*

voti su savo priešais; kuriuos miestus jie iš priešų paimsią, tie jų ir būsią; Maskvos didysis kunigaikštis neatimsiąs nei jų savųjų miestų, nei užkariautųjų, o tik juos ginsiąs. Savo didžiojo kunigaikščio vardu agentai prisiekdavo, kad pažadai būsią vykdomi. Priėmęs pasiūlymą, kunigaikštis prisiekdavo, kad jis savo suverenu pripažinsiąs tik Maskvos didįjį kunigaikštį ir kad nepanaudosiąs nei vyliaus, nei klastos prieš Maskvos atsiųstus vaivadas. Tokie kunigaikščiai gaudavo iš Maskvos agentų apsaugos lapus ir galėdavo ramiai važiuoti į Maskvą. Ten Jonas III „apdovanodavo" juos jų pačių žemėmis ir taip priimdavo į savo tarnybą[4]. Išvykstantys tarnauti Maskvai kunigaikščiai, remdamiesi Maskvos pasienio kariuomene arba kunigaikščiais, kurie jau anksčiau tarnavo Maskvai, puldinėdavo savo priešus ir jų gimines, likusius ištikimus Lietuvai. Paėmę ką nors į nelaisvę, jie smurtu versdavo duoti ištikimybės priesaiką Maskvos kunigaikščiui. Pirmasis iš pabėgusiųjų buvo kunigaikštis Jonas, Mykolo sūnus, Vorotynskis. Toliau sekė Dimitras, Teodoro sūnus, Vorotynskis (1490), Jonas, Vasyliaus sūnus, Bielskis ir kt. Pabėgęs kunigaikštis Dimitras Bielskis su totoriais, Kalugos ir Peremyšlio žmonėmis apiplėšė Briansko sritį. Kunigaikštis Jonas Bielskis užpuolė savo brolius Andrių ir Vasylių, iš jų vieną privertė prisiekti Maskvai, o iš antrojo atėmė tėvoniją. Maskvos didžiojo kunigaikščio elgesys buvo griežtai priešingas Lietuvos ir Maskvos 1449 m. sutarčiai. Kazimieras protestavo. Jonas III teisinosi, kad pas jį nuvažiavę kunigaikščiai seni jo tarnai. Prasidėjo nebaigiami ginčai tarp Maskvos ir Lietuvos.

Maskvos veržimasis į Lietuvą. Jonas III pasiskubino pasinaudoti Kazimiero mirtimi ir Lietuvos ir Lenkijos santykių paaštrėjimu, lietuviams nepriklausomai nuo lenkų išsirinkus didįjį kunigaikštį. Jis sustiprino savo santykius su Krymo totorių chanu Mengli-Girėjumi ir ragino jį pulti Lietuvą drauge. Kai 1492 m. rudenį perėjo į Maskvos pusę kunigaikštis Simonas Vorotynskis su savo brolėnu Jonu Vorotynskiu ir kai jie Maskvos vardu užėmė Lietuvos miestus Serpeiską ir Meščiovską, Maskvos kunigaikštis tuojau pasiuntė jiems į talką savo kariuomenę. Aleksandras ir šituos susirėmimus laikė tik pasienio peštynėmis, o Maskva atvirai kariavo su Lietuva. Prieš Lietuvą veikė net dvi maskviečių armijos. Sėkmingi Maskvos karo veiksmai paskatino ir kelis kitus Lietuvos pasienio kunigaikščius pasiduoti Maskvai, kad išvengtų karo baisenybių. Pasidavė Maskvai Mezecko kunigaikštis Mykolas ir Viazmos kunigaikštis Andrius su savo tėvonijomis. Jie net smurtu privertė ir savo brolius, su kuriais buvo susikivirčiję, dėtis prie Maskvos. Aleksandro patarėjai norėjo sulaikyti Maskvos veržimąsi į Lietuvą diplomatiniu keliu. Jie pasiūlė Jonui III išleisti savo dukterį Eleną už Aleksandro. Neatmesdamas piršlybų, Jonas III reikalavo, kad pirma būtų sudaryta taika „pagal visą Maskvos valdovo valią". Pasinaudojęs aiškia persvara, Jonas III ėmė vadintis „visos Rusijos gaspadoriumi", tuo reikšdamas pretenzijas ne tik užkariautoms arba savo noru jam pasidavusioms rusų žemėms, bet ir toms, kurios dar buvo likusios Lietuvos valdžioje. Aleksandras ieškojo pagalbos pas brolį Lenkijos karalių Joną Albertą, bet iš jo gavo tik patarimą greičiau susitaikyti su Maskvos kunigaikščiu ir taikai palaikyti vesti jo dukterį. Lenkija visai atsisakė Lietuvai padėti. Aleksandras buvo priverstas 1494 m. pasirašyti taiką.

[4] Карпов Г. *История борьбы Московского государства с Польско-литовским. М., 1866. Ч. I. С. 21–22.*

1494 m. taikos sutartis. Aleksandro atstovams pavyko išlaikyti Lietuvos valdžioje kai kurias Jono III atimtas žemes. Lietuva pripažino buvusių Lietuvos sąjungininkų Didžiojo Naugardo ir Tverės žemių prijungimą prie Maskvos. Be to, ji atsisakė vasalinių kunigaikštysčių – Novosilio, Odojevo, Vorotyno, Peremyšlio, Bieliovo ir jų valdomų žemių. Viazmos kunigaikščiai su savo tėvonijomis taip pat liko Maskvai. Aleksandras pasižadėjo šitų kunigaikščių daugiau nebepriiminėti. Maskvai teko taip pat Chlepenis, Aleksinas, Tešilovas, Roslavlis, Veniovas, Mstislavlis, Tarusa, Obolenskas, Kozelskas, Liudimeckas ir Serenskas su jų apygardomis. Dėl Mezecko kunigaikščių buvo nutarta, kad tie iš jų, kurie ligi šiol tarnavo Maskvai, ir toliau turi jai tarnauti, tie, kurie tarnavo Lietuvai, turi pasilikti Lietuvos tarnyboje. Po šito teritorijų aprėžimo tarp Maskvos ir Lietuvos buvo sudaryta puolimo ir gynimosi sąjunga prieš totorius, tačiau su pastaba, kuri darė sąjungą netikrą: jei kuriai nors valstybei aplinkybės neleidžia eiti į talką antrajai, tai šitoks nedalyvavimas bendroje kovoje su priešu negali pačios sąjungos galiojimo suardyti[5]. Sutartis turėjo būti sutvirtinta Aleksandro vedybomis su Jono III dukterimi Elena.

Sutuoktuvės su Elena. Sutikdamas išleisti dukterį už Aleksandro, Jonas III iškėlė sąlygą, kad Aleksandras pasižadėtų žodis į žodį tokia forma: „Mes, Aleksandras, esame davę šį raštą mūsų broliui ir uošviui Jonui, visos Rusijos gaspadoriui [...], štai kam: esi išleidęs už manęs savo dukterį Eleną, o mes neturime jo dukters versti priimti Romos tikėjimą, tegu ji laikosi savo graikų tikėjimo". Jau dėl šitos formulės kilo nesusipratimų. Aleksandras neatsisakė duoti reikalaujamo pasižadėjimo, bet nenorėjo pasižadėti, kad neleis žmonai pereiti į katalikų tikėjimą, jeigu ji pati to panorėtų, ir todėl pasiūlė papildyti formulę žodžiais: „o jei ji pati savo valia panorės prisijungti prie mūsų Romos tikėjimo, tai jos valia". Ginčas dėl formulės vos neišardė taikos. Aleksandras turėjo nusileisti. 1495 m. sausio 6 d. į Maskvą nuvyko Aleksandro delegacija Elenos parsivežti. Jonas pareiškė griežtą pageidavimą, kad Aleksandras savo žmonai Vilniaus rūmuose įtaisytų graikų tikėjimo bažnyčią, kad jai būtų arti į bažnyčią vaikščioti. Tą patį reikalavimą pareiškė ir Jono III pasiuntiniai, palydėję Eleną į Vilnių. Po vestuvių, kurios įvyko Vilniuje 1495 m. vasario 15 d., Jonas III iškėlė Aleksandrui naujus reikalavimus: kol Elena pripras prie naujo gyvenimo Vilniuje, jai turi būti palikti atvažiavę iš Maskvos bajorai, bajorų žmonos, kunigas, diakonai ir Maskvos rūmų tarnai. Maskvos kunigaikščio sumanymu, jo duktė turėjo būti jo agentas Lietuvoje ir, savo bajorų tarnų padedama, sekti Lietuvos politikos raidą ir apie viską informuoti tėvą. Aleksandrui ir jo patarėjams Maskvos siekimai buvo per daug aiškūs, ir jie šio reikalavimo nesutiko patenkinti. Elenos palydovai pamažu buvo išsiųsti iš Lietuvos. Jonas ir toliau stengėsi veikti dukterį ir žentą ir vadovauti jiems ne tik šeimyniniuose santykiuose, bet ir politikoje. Jis bandė užmegzti su dukterimi slaptą susirašinėjimą, bet susilaukė griežto pasipriešinimo ne tik iš žento, bet ir iš dukters.

Abiejų pusių nepasitenkinimas sutuoktuvių padariniais. Ir Lietuva, ir Maskva, kurios dėjo daug vilčių į Aleksandro ir Elenos sutuoktuves, savo apskaičiavimais nusivylė. Aleksandras ir jo patarėjai laukė, kad drauge

[5] *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-литовским. Т. I. СПб., 1882. С. 125–132.*

su Elena prasidės naujų Maskvos ir Lietuvos santykių metas, kad liausis pasienio puldinėjimai ir kad abidvi draugiškos valstybės kartu kovos su bendrais priešais. Be to, jie tikėjosi, kad Jonas grąžins Lietuvai, kaip Elenos kraitį, prieš 1494 m. atplėštas žemes. Maskvos valdovas žiūrėjo į dukterį kaip į savo politinių siekimų įrankį. Reikalaudamas pastatyti Elenai graikų tikėjimo bažnyčią pačiuose didžiojo kunigaikščio rūmuose, jis dėjosi graikų tikėjimo globėju, norėjo sukelti Lietuvoje tikybines kovas ir patraukti rusus į savo pusę. Nuo pat taikos pasirašymo (1494) Lietuvos kaimynų totorių ir valakų atžvilgiu jis veikė dviveidiškai: viešai siūlė jiems palaikyti draugiškus santykius su Lietuva, tuo pat metu slapta kurstė prieš Lietuvą žadėdamas jiems karo pagalbą. Jono III taktika Lietuvos pasienyje, davusi jam negirdėtai sėkmingų laimėjimų, nesiliovė: iš vienos pusės, nuolatiniai Lietuvos valstybės pakraščių puolimai, iš antros, Lietuvai tarnaują kunigaikščiai buvo kviečiami pasiduoti jam su visomis valdomomis žemėmis. Jonas stengėsi patraukti prieš Aleksandrą net turkų sultoną ir ėmė siuntinėti pas jį pasiuntinius. O kai Aleksandras užmezgė santykius su Švedija ir Aukso ordos valdovais, vadinamaisiais Achmato sūnumis, Jonas tai prikaišiojo Aleksandrui kaip taikos sutarties laužymą. Įsistiprinęs užgrobtose žemėse, Jonas norėjo toliau plėsti savo valstybės ribas ir ieškojo priekabių naujam karui. Aleksandro pasiūlymai sudaryti mišrų teismą pasienio kivirčams spręsti nebuvo priimti. Kaip ir paskutiniais Kazimiero viešpatavimo metais, žentas ir uošvis siuntinėjo viens antram pasiuntinius su skundais, prikaišiojimais, reikalavimais atlyginti už daromas jų valdiniams skriaudas. Jonas norėjo turėti savo rankose įrodymų, kad ne jis, o Aleksandras yra taikos sutarties laužytojas. Jų reikalavo net iš pačios Aleksandro žmonos Elenos. Kai tai jam nepavyko ir kai jis nesurado pateisinamo pagrindo politiniuose Aleksandro veiksmuose, savo dėmesį nukreipė į tikybinius dalykus ieškodamas juose priekabių savo kariuomenei įsikišti.

Tikybiniai kivirčai. Romos kurija visą XV a. nebuvo atsisakiusi pastangų sujungti graikų ir Romos bažnyčias Florencijos bažnytinės unijos pagrindais. Kazimiero valdymo laikais Lietuvoje šiais tikslais įsikūrė bernardinų vienuolynas ir savo veiksmams naudojosi vyriausybės parama. Kai Lietuva gyveno sunkius laikus, 1492–1494 m. kariaudama su Maskva, katalikų dvasininkai nebuvo priešingi Aleksandro sutuoktuvėms su Rytų tikėjimo Maskvos kunigaikštyte. Pasibaigus karui, buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad Lietuvos valdovas ir jo žmona yra ne vieno tikėjimo. Jono reikalavimai įtaisyti Vilniaus rūmuose pravoslavų bažnyčią tik labiau pabrėždavo didžiojo kunigaikščio ir kunigaikštienės tikėjimo skirtumą. Aleksandro motina karalienė Elzbieta ir brolis kardinolas Fridrichas labai nemėgo kitatikės marčios. Jie neabejojamai spaudė Aleksandrą paveikti žmoną, kad ji jei ne stačiai pereitų į katalikybę, tai bent priimtų uniją. Lietuvos vyriausybė palankiai žiūrėjo į unijos plitimą Lietuvoje. Mirus Lietuvos Rytų bažnyčios metropolitui Makarijui, jo įpėdiniu buvo paskirtas Smolensko vyskupas Juozapas Bolgarinovičius, bažnytinės unijos šalininkas. Aleksandras, pažadėjęs žmonai palikti visišką tikėjimo laisvę, nesikėsino į jos sąžinę. Tačiau jis negalėjo priešintis Vilniaus vyskupo Adalberto Taboro, naujai paskirto metropolito Juozapo ir bernardinų pastangoms pasikalbėti su didžiąja kunigaikštiene tikybos klausimais. Elena griežtai atsisakė keisti savo

tikėjimą. Tačiau pats katalikų vyskupo ir Rytų bažnyčios metropolito lankymasis pas didžiąją kunigaikštienę, kad ir slapta, išėjo aikštėn. Vienas iš slaptų Maskvos agentų, Elenos tarnautojas, kažkoks T. Šestakas, tuojau apie tai pranešė Jonui į Maskvą per Viazmos vietininką kunigaikštį Obolenskį: „Čia pas mus, viešpatie, įvyko didelis susikirtimas tarp lotynų ir mūsų krikščionių: į mūsų Smolensko vyskupą ir atsimetėlį nuo graikų tikėjimo Sapiegą įlindo velnias; didysis kunigaikštis vertė mūsų gaspadorienę, didžiąją kunigaikštienę Eleną pereiti į prakeiktą lotynų tikėjimą". Jonas norėjo gauti prisipažinimą iš Elenos, kad jos vyras ją verčiąs keisti tikėjimą, bet ji tylėjo. Tuomet Jonas III pasinaudojo kunigaikščio Simono Bielskio byla. Nepaisydamas 1494 m. taikos nuostato, kuris draudė susitariančiosioms šalims priiminėti pas save priešingai pusei tarnaujančius kunigaikščius, Jonas paragino jam pasiduoti kunigaikštį Simoną Bielskį, kunigaikščius Masalskius, Chatetovskį ir kitus su savo tėvonijomis, o kiek vėliau pabėgusių iš Maskvos kunigaikščių Kazimiero laikais ir gausiai apdovanotų žemėmis sūnų kunigaikštį Simoną Možaiskį, valdžiusį Černigovą, Starodubą, Gomelį ir Liubečą, ir kunigaikštį Vasylių Šemiačičių, turėjusį Naugardą Sieverską ir kelis kitus žymius valsčius. Simonas Bielskis, susitaręs su Maskvos valdovu, atsiuntė Aleksandrui savo pasidavimo pateisinimą. Jis skundėsi tai padaręs nebegalėdamas daugiau pakęsti pravoslavų tikėjimo persekiojimo. Nors Aleksandras tuojau nusiuntė paaiškinimą, kad niekas Lietuvoje nėra verčiamas keisti savo tikėjimo ir kad jis Bielskio nematęs jau treji metai, Bielskio skundas buvo išplatintas visiems pravoslavams Lietuvos valdiniams. Nors Jonas turėjo teisę kontroliuoti tik Aleksandro žmonos tikėjimą, tačiau jis, neva gindamas Lietuvos pravoslavus nuo priespaudų, paskelbė Aleksandrui karą (1500).

1500 m. karas. Išvardytųjų kunigaikščių pasidavimas ir jų priėmimas bei gynimas įvyko Lietuvai netikėtai. Karo paskelbimas vėl rado Lietuvą nepasirengusią. Maskvos kariuomenė prie Vedrošos upės netoli Dorogobužo sumušė Lietuvos kariuomenę, vadovaujamą kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio. Pats Ostrogiškis su keliais kitais žymiais Lietuvos ponais pakliuvo į nelaisvę. Pasinaudoję šia Lietuvą ištikusia nelaime, anksčiau ir dabar iš Lietuvos pabėgę kunigaikščiai stengėsi užgrobti savo naudai kiek galėdami daugiau Lietuvos žemių. Maskvos teritorija pasiekė Dnieprą. Tuo pat metu Jono III sąjungininkas Krymo chanas Mengli-Girėjus puolė Voluinę ir Lietuvai priklausančią Rytų Podolę.

Sąjunga su Livonija. Aleksandro vyriausybė šiuo kritišku momentu visur ieškojo sąjungininkų. Natūralus Maskvos priešas buvo Livonija, kuriai grėsė Maskva. Aleksandrui pavyko 1501 m. birželio 21 d. sudaryti apsigynimo sutartį su Livonijos magistru Plettenbergu. Pagal ją Lietuvos kariuomenė turėjo susijungti su Livonijos kariuomene netoli Ostrovo prie Didžiosios (Velikaja) upės. Gavęs žinią apie artėjančią Maskvos kariuomenę, Plettenberg nebelaukė lietuvių, o pats įsiveržė į Pskovo žemes ir netoli Izborsko išblaškė rusų kariuomenę, pasirengusią įsiveržti į Livoniją. Po to Plettenberg paėmė Ostrovą. Nesulaukęs lietuvių pagalbos ir sužinojęs, kad kita rusų kariuomenė eina į Narvą, Plettenberg pasitraukė. Tų pačių metų vėlyvą rudenį rusų armija pasiekė iš vienos pusės Felliną, o iš kitos Vendeną ir pasitraukė paėmusi į nelaisvę 40 000

žmonių. Plettenberg nenusiminė ir vėl rengėsi kariauti. 1502 m. livoniečiai turėjo kelis nežymius laimėjimus prie Narvos ir Krasnyj. Pagaliau 1502 m. rugsėjo 13 d. netoli Pskovo, prie Smolinsko ežero, Plettenbergui pavyko sumušti didelę rusų armiją. Tačiau jis negalėjo pasinaudoti laimėjimu. Aleksandras, priverstas kovoti ne tik su Maskva, bet ir su Krymo totoriais, negalėjo jam duoti pagalbos: be to, Aleksandras jau buvo pradėjęs taikos derybas su Maskva. Aleksandras derėjosi be sąjungininko. Livonija, palikta viena sau, buvo priversta pasirašyti atskirą taiką greitai po to, kai ją pasirašė Lietuva. Livonijos ir Lietuvos sąjunga savaime iširo.

Kitų valstybių tarpininkavimas. Be Livonijos, Aleksandras buvo kreipęsis į Lenkiją, su kuria dar 1499 m. buvo sudaryta formali gynimosi ir puolimo sąjunga, į Vengriją, kurią valdė Aleksandro brolis Vladislovas, į Aukso ordą ir į Romos popiežių. Lenkija atsisakė Lietuvai padėti nurodydama, kad jai pačiai gresiąs turkų pavojus. Lenkija buvo leidusi Aleksandrui tik pasisamdyti jos teritorijoje porą šimtų kareivių, kuriems mokėti turėjo Lietuva. Ir šie kareiviai, jau išvykę į frontą, buvo lenkų vyriausybės atšaukti. Savo pagalbą žadėjo tik pats karalius Jonas Albertas. Jis drauge su kitu Aleksandro broliu, Vengrijos karaliumi, sutiko pasiųsti į Maskvą pasiuntinius Aleksandrui su jo uošviu sutaikyti. Jų delegatai kvietė Maskvą gyventi taikoje su lietuviais, nes karas blaškąs krikščionių karalių jėgas ir darąs žalą pačiai krikščionybei, kuri turinti kovoti su turkais. Priešingu atveju Aleksandro broliai grasino Maskvai, kad jie padėsią Lietuvai kariauti.

Aleksandrui pagalbą žadėjo tik Aukso ordos chanas Šig-Achmatas, kuris pamatė progą atkeršyti savo aršiausiems priešams – Maskvai ir ypač Mengli-Girėjui. Bet Aukso ordos tebuvo likęs šešėlis. Nebuvo vienybės tarp Šig-Achmato ir jo brolių. Be to, Mengli-Girėjus iš rudens liepė išdeginti stepes tose vietose, kuriomis turėjo eiti Šig-Achmatas. Su dideliu vargu Aukso ordos totoriai pasiekė Dnieprą. Jie negalėjo laikytis išdegintose stepėse, siuntinėjo Aleksandrui, tuomet buvusiam Lenkijoje, pagalbos prašymus, Šig-Achmatas reiškė pasiryžimą tuojau pulti Maskvą, kai tik Aleksandras pradės karo veiksmus ir aprūpins jo skurstančią kariuomenę. Aleksandras žadėjo tai padaryti, bet iš tikrųjų nieko nedarė. Tuomet Šig-Achmatas pradėjo derybas su Maskva. Jonas III siuntinėjo jam dovanų, papirkinėjo jo žmones, kažką jam siūlė. Kol ėjo derybos su Aleksandru ir Jonu III, Šig-Achmato totoriai, bado nuvarginti, pakėlė maištą. Net jo žmona nubėgo į Krymą. Sukilėliai pasidavė Mengli-Girėjui, kuris 1502 m. puolė Šig-Achmato kariuomenės likučius ir sunaikino juos. Pats Šig-Achmatas vos spėjo pasislėpti Kijeve. Čia neilgai pabuvęs, su 300 žmonių pabėgo į Bielgorodą ir prašė sultono pagalbos prieš Aleksandrą. Sultonas įsakė jį, kaip Mengli-Girėjaus priešą, suimti. Jonas vėl pradėjo su juo derybas: siūlė padėti įsigyti Astrachanę, jei jis kovos su Lietuva. Šig-Achmatas šito pasiūlymo nepriėmė ir vėl grįžo į Kijevą, kur Aleksandro įsakymu buvo areštuotas ir kaip išdavikas pasodintas į kalėjimą. Aleksandras laikė jį kaip įrankį prieš Mengli-Girėjų norėdamas priversti nepuldinėti Lietuvos žemių, nes Šig-Achmatas esą galėjęs, Lietuvos padedamas, atgauti valdžią Ordoje ir būti nepermaldaujamas Mengli-Girėjaus priešas.

Aleksandras padarė paskutinį žygį. 1501 m. Lenkijoje mirė Jonas Albertas.

Aleksandras sukaupė visas pastangas, kad taptų Lenkijos karaliumi, tikėdamasis bent tuo būdu atremti Maskvą. Jis pažadėjo sujungti Lietuvą glaudžiais ryšiais su Lenkija. Tačiau ir dabar Lenkija jokios pagalbos nedavė. Ji pati norėjo pasinaudoti Lietuvos jėgomis prieš gresiančius turkus ir valakus ir spyrė Lietuvą greičiau susitaikyti su Maskva.

Lietuvos jėgos pasibaigė. Nebuvo nei žmonių pasiųsti į frontą, nei pinigų kareiviams pasisamdyti užsienyje. Aleksandro, kaip didžiojo Lietuvos kunigaikščio, dvarai buvo už skolas įkeisti. Aleksandro žmona Elena rašė tėvui nuolankius laiškus prašydama bent jos pasigailėti ir liautis užiminėjus Lietuvos teritoriją. Tai negelbėjo. Tik 1503 m., Vengrijos karaliui ir popiežiui tarpininkaujant, pavyko pasirašyti paliaubas iki 1508 m. Maskva pasiliko visus savo prijungimus ir užkariavimus. Jos rankose, drauge su 1492–1494 m. prijungimais, radosi visas Okos aukštupio ir jos intakų – Ugros, Žizdros, Kromos, Sušos ir Upos – upynas, Desna ir jos intakai, Sožos žemupys ir Dniepro aukštupys. Maskva per paskutinį karą įsigijo iš Lietuvos Černigovą, Starodubą, Putivlį, Rilską, Naugardą Sieverską, Gomelį, Liubečą, Počepą, Radogoščių, Brianską, Mcenską, Liubutską, Serpeiską, Mosalską, Dorogobužą, Bielają, Toropecą ir Ostrėjų.

Santykiai su Lenkija. Lietuviai, rinkdami Aleksandrą visiškai nepriklausomai nuo lenkų, norėjo pabrėžti Lietuvos savarankiškumą ir nepriklausomybę, bet tuo pačiu metu nenorėjo ardyti draugiškų santykių su Lenkija. Lietuvos delegacija, nuvykusi į Lenkiją greitai po Aleksandro rinkimų, oficialiai nenotifikavo pačių rinkimų, bet davė atsakymą į lenkų pasiūlymą sutvarkyti Lietuvos ir Lenkijos santykius, padarytą dar Kazimierui viešpataujant. Ji pareiškė, kad Lietuva yra pasiryžusi sudaryti su Lenkija gynimosi ir puolimo sutartį prieš bet kokį priešą. Kai prasidėjo karaliaus rinkimai Lenkijoje, Aleksandras parėmė Jono Alberto kandidatūrą ne tik diplomatiniu būdu prieš kitą pretendentą – Mazovijos kunigaikštį, bet buvo pasiryžęs tai padaryti visomis Lietuvos karo ir finansų jėgomis[6]. Prasidėjus pirmajam Lietuvos karui su Maskva, Aleksandras ir jo patarėjai paprašė Lenkijos pagalbos. Lenkai į prašymą atsakė tik po metų – pasiūlė laikytis susijungimo raštų, kurie buvo padaryti karalių ir kunigaikščių, t.y. Jogailos ir Vytauto ir jo brolio Žygimanto. Lietuviai nesutiko. Nuo 1494 m. rudens totoriai pradėjo pulti Voluinę ir Podolę, Lietuvos ir Lenkijos valdomas žemes. Lenkai per Filipą Kalimachą dabar patys pasiūlė lietuviams ne tik drauge aptarti būdus kovoti su totoriais, bet ir susitarti dėl politinių santykių tuo būdu, kad nebūtų įžeista tautinė ir politinė Lietuvos garbė. Šitas pasiūlymas, rodos, kilęs iš Kazimiero sūnų – Vladislovo, Jono Alberto ir Fridricho – pasitarimų Levočioje, Vengrijoje, kur buvo iškeltas jauniausiojo jų brolio Žygimanto aprūpinimo klausimas. Iš pradžių norėta pasodinti Žygimantą į Moldavijos sostą, bet pasipriešinus Vengrų karaliui Vladislovui norėta sudaryti jam kunigaikštystę Lietuvos teritorijoje. Spėjama, kad Jonas Albertas, norėdamas pritraukti prie savo plano Lietuvą, per savo auklėtoją davė labai priimtinų pasiūlymų dėl bendros kovos su totoriais ir dėl savitarpio santykių sutvarkymo. Kartu su Kalimachu nuvyko į Lietuvą Aleksandro motina Elzbieta, jo brolis kardinolas Fridrichas ir Žygimanto pasiuntinys Jeroni-

6 *Акты, относящиеся к истории Западной России. Т. I. С. 157. Док. 135.*

mas Radzejevskis. Aleksandrui buvo pasiūlyta atiduoti broliui Kijevo kunigaikštystę. Labai palankiai sutikę pirmuosius du pasiūlymus, Lietuvos ponai, susirinkę į seimą Berštuose, atmetė sumanymą skaldyti Lietuvos politinę vienybę. Derybose dėl savitarpio santykių lenkai siūlė atnaujinti Horodlės unijos aktą, o lietuviai siūlė visai naują projektą, kurį aprobavo 1496 m. Vilniuje sušauktas seimas. Lietuvių projektas, remdamasis Vytauto ir Jogailos sudarytomis sutartimis, stengėsi duoti joms visiškai kitokią negu lenkų prasmę. Jų nuomone, sutartis tebuvo daroma taikai ir savitarpio saugumui palaikyti. Lietuvių projektas numatė, kad turi nustoti galios visi lig šio laiko sudaryti raštai, kuriais įžeidžiamas arba mažinamas geras Lietuvos vardas ir garbė. Kad išvengtų abiejų kraštų nelygybės renkant savo suverenus, buvo nustatoma, jog nauji karaliaus arba didžiojo kunigaikščio rinkimai gali įvykti tik tada, jei Aleksandras arba Jonas Albertas mirtų nepalikę teisėtų įpėdinių. Tik tuomet abiejų kraštų ponai, susirinkę drauge, galėtų rinkti atitinkamam kraštui naują valdovą, bet tik iš tos pačios dinastijos. Lenkai šitą projektą priimti atsisakė.

Lietuvos neutralitetas 1497 m. karo metu. Naujos politinės aplinkybės privertė lenkus grįžti prie savo santykių su Lietuva sutvarkymo. 1497 m. lenkai padarė karo žygį prieš Turkijos uostus Juodosios jūros šiauriniame krante Kiliją ir Bielgorodą, per kuriuos turkai rėmė Krymo totorius. Aleksandras buvo pažadėjęs broliui Lietuvos pagalbą. Lietuvos kariuomenė buvo iš tikrųjų sukoncentruota ties Braclavu Podolėje, bet Lietuvos ponai neleido Aleksandrui išeiti iš Lietuvos ribų. Tai buvo tik Lenkijai palankus neutralitetas. Lenkų karo žygis prieš turkus prieš jų norus virto karu su Moldavijos gaspadoriumi Steponu ir pasibaigė lenkams didžiausiu pralaimėjimu. 1498 m. keršijo turkai, moldavai ir totoriai. Jie plėšė Podolę, Galiciją ir priėjo net netoli Lvovo; beveik be pasipriešinimo jie išsivedė apie 100 000 belaisvių. Turkai ir totoriai puolimą pakartojo dar tų pačių metų rudenį. Tik užėję nepaprasti šalčiai privertė juos pasitraukti. Turkai grėsė ir Vengrijai, kurios soste sėdėjo Lenkijos karaliaus brolis.

1499 m. gegužės 6 d. Piotrkovo sutartis. Vengrijos karaliaus iniciatyva buvo pasiūlyta Lietuvai sudaryti gynimosi sąjungą, į kurią įeitų Lenkija ir Vengrija, prieš turkus ir totorius. Lietuviai pareikalavo prieš tai sutvarkyti savo valstybinius santykius su Lenkija ir, be ko kita, uždrausti Lenkijos bajorams veržtis į Voluinę ir kištis į Lietuvos vyskupų skyrimą. Šiomis sunkiomis valandomis Lenkija nusileido Lietuvai. 1499 m. gegužės 6 d. Lietuvos ir Lenkijos atstovai pasirašė sutartį Piotrkove. Seno Lietuvos ir Lenkijos ryšio šventumui palaikyti lietuviai sutiko sutarties akte paminėti, kad „unijų ir federacijų ryšiai tarp šių valstybių, būtent Lenkijos karalystės ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės, ir tarp vienai ir antrai valstybei priklausančių žemių, kurie buvo sudaryti ir nustatyti labai senais laikais prie karaliaus Vladislovo, kitaip Jogailos, ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro, kitaip Vytauto, iki šiol yra laikomi neliečiamais". Šitą įvadą faktiškai panaikino kiti tos sutarties nuostatai, kuriais buvo pabrėžiama visiška Lietuvos lygybė su Lenkija. Visos sutartys arba raštai, anksčiau tarp Lietuvos ir Lenkijos sudaryti, jei jie lietė kurios nors valstybės garbę, turėjo nustoti galios. Mirus didžiajam Lietuvos kunigaikščiui arba Lenkijos karaliui, naujas valdovas turėjo būti renkamas su abiejų valstybių prelatų, baronų, ponų ir kilmingųjų žinia ir pritarimu, jei kito krašto ponai, gavę

įspėjimą, laiku atvyktų į rinkimus. Taigi 1499 m. sutarties pagrindan buvo padėtas Lietuvos 1496 m. projektas su pakeitimu, liečiančiu didžiojo kunigaikščio ir karaliaus rinkimus. Šia sutartimi, priešingai negu pagal senąjį projektą, galėjo būti į sostą išrinktas ir ne Jogailaitis. Ją ratifikuodamas, Jonas Albertas savo ir savo brolio Aleksandro vardu pareiškė, kad jie šiuo aktu neatsisako savo teisių į Lietuvos sostą. Aleksandras jokio ratifikavimo akto nebuvo išleidęs. 1499 m. sutartis nenustatė jokio abiem valstybėms bendro organo. Tai nėra nei unijos, nei federacijos aktai, kaip kalbama įžangoje, o paprasta dviejų nepriklausomų ir savarankiškų valstybių draugiškumo deklaracija.

Aleksandro rinkimas Lenkijos karaliumi. Praėjus turkų puolimo pavojui, lenkai nebemanė laikytis 1499 m. sutarties. Kilus 1500 m. karui tarp Lietuvos ir Maskvos, Lenkija nedavė Lietuvai jokios materialinės pagalbos, pasitenkino tik diplomatiniu įsikišimu. Beeinant karui, 1501 m. birželio 17 d. mirė Jonas Albertas. Aleksandras, užuot ėjęs su kariuomene į rytus prieš rusus, ėmė su ja trauktis į pietų vakarus. Lietuvos ponų taryba, remdamasi 1499 m. sutartimi, nutarė pasiųsti delegaciją į Lenkijos karaliaus rinkimus. Jai buvo duoti įgaliojimai, pasitarus su Aleksandro broliu arkivyskupu Fridrichu ir Lenkijos ponais, rinkti karalių, pareikalauti iš jo priesaikos ir atnaujinti sąjungą su Lenkija „sine praeiudicio utriusque dominii", t.y. išlaikyti Lietuvos valstybinę nepriklausomybę. Lietuviai nė nemanė kelti Aleksandro kandidatūros į Lenkijos karalius. Aleksandras pats iš Gardino pasiuntė delegatus į rinkimus. Jo instrukcijos ištisai nežinomos. Išlikusios Lietuvos Metrikoje žinios rodo, kad ir jis viešai nekėlė savo kandidatūros, slaptai Aleksandras veikė kita linkme. Jis išvystė labai plačią agitaciją už save. Dar 1501 m. birželio 25 d. jis parašė laišką broliui Fridrichui nurodydamas „uniją" kaip vienintelę priemonę „valstybei pataisyti". Jis tą uniją aiškino kaip Lietuvos prijungimą prie Lenkijos. Tai buvo Aleksandro siūloma kaina už savo išrinkimą. Aleksandras, norėdamas būti arčiau Lenkijos, nuvyko net į Melniką, Palenkę, derėjosi ir su Lenkijos ponais, žadėjo jiems pavesti visą valdžią. Lietuvių delegacijos vaidmuo šiuose rinkimuose neaiškus. Prof. Halecki tvirtina, kad ji išvysčiusi plačiausią agitaciją už glaudžiausią Lietuvos ir Lenkijos susiliejimą į vieną valstybę[7]. Tačiau tai sunkiai patikima: Lietuvos būklė dar nebuvo katastrofiška, neseniai ji buvo radusi du sąjungininkus: Livonijos magistrą Plettenbergą ir Aukso ordos chaną Šig-Achmatą, be to, delegacija buvo gavusi aiškią instrukciją iš ponų tarybos neįžeisti Lietuvos teisių. Jei delegacija priėmė Lenkijos ponų iškeltas sąlygas, kaip būtinas Aleksandrui išrinkti, tai greičiausiai ji bus tai padariusi Aleksandro įsakyta.

Piotrkovo–Melniko unija. Lietuvos ir Lenkijos atstovų susitarimas dėl Aleksandro išrinkimo buvo pasirašytas Piotrkove 1501 m. spalio 3 d., o spalio 4 d. Aleksandras buvo išrinktas karaliumi. Aleksandras patvirtino sutartį Melnike 1503 m. spalio 23 d. Istorinėje literatūroje ji yra vadinama Piotrkovo–Melniko unija. Ja Lietuva ir Lenkija nuo šio laiko turėjo susijungti ir susilieti į vieną nedalomą ir neskiriamą kūną, kad susidarytų viena giminė ir viena tauta, turinti vieną galvą. Karalius turi būti renkamas bendrai nustatytu laiku ir nustatytoje vietoje. Vienos kurios pusės neatvykimas į rinkimus negali sustabdyti rinkimų

[7] Halecki O. *Dzieje unii Jagiellońskiej. Kraków, 1920. T. 2. P. 10.*

cigos. Abiejų valstybių seimai turi būti bendri. Visose nelaimėse abidvi pusės turi padėti viena antrai visomis jėgomis ir visomis lėšomis. Pinigai abiejose šalyse turi būti tos pačios išvaizdos ir to paties svorio. Sutartys, vienos kurios pusės anksčiau pasirašytos, turi likti galioje, jei jos nėra žalingos antrajai. Valstybinės tarnybos ir teismai turi likti kiekviename krašte atskiri, tačiau kiekvienas pasaulinis ir dvasinis didikas turi prisiekti ištikimybę Lenkijos karaliui ir pažadėti laikytis unijos nuostatų. Visi pasirašę sutartį Lietuvos atstovai ir Aleksandro patarėjai turi prisiekti, kad laikysis šios sutarties, ir prie jos prisegti savo antspaudus. Ji turi būti atitinkamu laiku patvirtinta visų Lietuvos prelatų, baronų, kilmingųjų ir bajorų ir prie jos prisegti jų antspaudai. Svarbiausias šios sutarties dėsnis buvo tas, kad Lietuva ir Lenkija turėjo padėti viena antrai visais savo žmonių ir medžiaginiais ištekliais. Tokios pagalbos Lietuva iš Lenkijos nesulaukė, nepaisant Aleksandro grasymo lenkams, kad Lietuvos visuma unijos akto nepatvirtins. Susirinkę į seimą Kolo mieste Lenkijos ponai pasiūlė lietuviams greičiau baigti karą su Maskva ir pažadėjo atsiųsti savo atstovus dalyvauti greta lietuvių derybose su maskviečiais. Nusivylę lenkais, lietuviai Piotrkovo–Melniko unijos akto neratifikavo ir laikė jį negaliojančiu.

1503 m. karas su totoriais. Aleksandras, išrinktas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, jau rado Maskvos sąjungą su Krymo totorių chanu Mengli-Girėjumi – tai buvo visiškai nevykusios Kazimiero politikos su totoriais rezultatas. Per Lietuvos karus su Maskva Krymo totoriai puolė ir plėšė Lietuvos pietų rytų provincijas. Kaip ir 1494 m., Jonas, pats pasirašęs su Aleksandru paliaubų sutartį 1503 m., slėpė tai nuo savo sąjungininko Mengli-Girėjaus ir ragino jį toliau kariauti su Aleksandru. Pastarasis taip pat stengėsi patraukti jį dovanomis, bet pelnas iš Lietuvos valstybės teritorijos plėšimo buvo daug didesnis negu dovanos. 1506 m. du Mengli-Girėjaus sūnūs su 30 000 totorių, įsirengę centrinę stovyklą prie Klecko, perėjo Nemuną ir atsirado net tikrojoje Lietuvoje, Lydos ir Naugarduko apylinkėse, tačiau iš čia greitai buvo išvyti. Paskirtas vyriausiuoju Lietuvos kariuomenės vadu, Aleksandro mylimasis kunigaikštis Mykolas Glinskis užpuolė totorių jėgas prie Klecko ir jas sunaikino. Tai buvo vienintelis žymesnis lietuvių ginklo laimėjimas Aleksandro valdymo laikais. Aleksandras tuomet jau gulėjo mirties patale.

Prūsų klausimas. Kaip Lenkijos karalius Aleksandras turėjo pirmiausia du svarbius užsienio politikos uždavinius – sutvarkyti Prūsų ir Moldavijos klausimus. Torunės taika, kuria buvo baigtas 13 metų Lenkijos karas su Ordinu, buvo padalijusi Prūsus į dvi dalis – vakarų dalis perėjo stačiai karaliui, o rytų dalis turėjo likti Ordino magistro rankose, bet šis turėjo būti Lenkijos vasalas. Tačiau greitai Prūsuose pasireiškė reakcija prieš Torunės taiką. Varmijos vyskupas Tungen ir naujai išrinktas magistras Martynas Truchsess nenorėjo prisiekti karaliui. 1497 m. mirus Truchsesso įpėdiniui Hansui von Tiefenui, magistru buvo išrinktas Saksonijos kunigaikštis Fridrichas. Imperatoriaus Maksimilijono kurstomas, jis atsisakė duoti vasalinę priesaiką Lenkijai. Torunės taikos popiežius nepatvirtino. Patys gyventojai abejojo, ar turi teisę būti klusnūs Lenkijos karaliui. Fridrichas Rytų Prūsuose buvo įvedęs pavyzdingą tvarką, dėl kurios turėjo labai daug simpatijų ir Vakaruose. Kilo sumanymas sujungti abidvi Prūsijos dalis ir sudaryti nepriklausomą valstybę. Aleksandras norėjo sutvar-

kyti Prūsų klausimą diplomatijos keliu. Derybos ėjo visą laiką, bet jam nepavyko priversti magistrą prisiekti.

Moldavijos klausimas. Po 1497 m. karo Moldavijos valdovo Stepono ir Lenkijos santykiai buvo nedraugiški. Steponas rėmėsi Krymo chanu Mengli-Girėjumi, su kuriuo veikė iš vieno. 1502 m. Steponas užėmė Lenkijai priklausančią Pakutję. Atgauti šią provinciją pavyko tik Vengrų karaliui įsikišus. 1504 m. liepos 2 d. mirus Steponui, buvo iškeltas, greičiausiai Vladislovo iniciatyva, klausimas dėl Stepono įpėdinio Bogdano sutuoktuvių su Aleksandro seserimi Elzbieta ir drauge su tuo Pakutjės grąžinimas Lenkijai. Formali sutartis tarp Moldavijos ir Lenkijos buvo sudaryta 1506 m. vasario 10 d. Dar prieš tai moldavai iš Pakutjės pasitraukė. Sumanytosios sutuoktuvės neįvyko dėl griežto karaliaus motinos Elzbietos pasipriešinimo.

Bajorų iškilimas. Norėdamas patraukti galingą Lenkijos poniją į savo pusę, kad būtų išrinktas karaliumi, Aleksandras Lenkijos senatui davė Melnike privilegiją, kuria labai aprėžė savo valdžią. Ja nustatoma lyg nuolatinė tarpkaralio būklė. Pagal tą privilegiją karalius buvo tik lyg senato pirmininkas. Visa valdžia turėjo būti senato rankose, kuris galėjo teisti savo narius, papildyti savo sudėtį, net karaliaus valdinius atleisti nuo klusnumo karaliui. Aleksandrui po vainikavimo išvažiavus į Lietuvą, senatas Lenkijoje turėjo visą valdžią, bet valdyti visiškai nesugebėjo. Renkami mokesčiai tirpo privačiose rankose, nebuvo lėšų nei kareiviams samdyti, nei pinigams kaldinti, nei pasiuntinybėms siuntinėti. Bajorai liovėsi mokėję seimo nutartus mokesčius. Buvo bijoma net mobilizuoti bajorus (pospolite ruszenie), kurie buvo nusistatę prieš magnatus. Aleksandras, kuris sau sunkiu metu buvo davęs senatui privilegijų, pasinaudojo visuotiniu nepasitenkinimu esama tvarka senato teisėms aprėžti. Jis, kaip ir jo brolis Jonas Albertas, rėmėsi bajorais. Radomo seimas, sušauktas 1505 m. balandžio ir gegužės mėn., buvo bajorų viešpatavimo valstybėje pradžia. Jiems suteikiamos tos pačios teisės, kuriomis naudojasi ir senatas. Konstitucija, prasidedanti žodžiais „Nihil novi“, nustato, kad niekas nauja negali būti įvedama valstybėje be bendro senato ir krašto pasiuntinių nutarimo. Radomo seimo nutarimai sutvarkė teisingumą, leido bajorams iš savo tarpo rinkti teisėjus; seniūnus, kurie teisė miestuose baudžiamąsias bylas, pririšo prie jų veikimo vietų, priešingu atveju grasindami juos pašalinti. Bajorų naudai buvo nutarta neleisti nebajorams būti dvasininkais. Naujajam bajorų būviui galutinai sutvarkyti buvo nutarta bajorų reikalams kodifikuoti ligi tol veikiančius įstatymus ir papročius, turinčius įstatymų pobūdį. Taip atsirado Lenkijos kanclerio Jono Laskio rūpesčiu kodifikuota „Commune Regni Poloniae privilegium“. Čia Aleksandro duotos senatui privilegijos neberado vietos.

Aleksandras mirė 1506 m. rugpjūčio 20 d., dabartinių gydytojų nuomone, sprendžiant iš likusio ligos aprašymo, nuo lues.

Białowiejska W. *Stosunki Litwy z Moskwą w pierwszej połowie panowania Aleksandra Jagiellończyka // Ateneum Wileńskie. 1930. Roz. 7. Zesz. 1–4; Historia polityczna Polski. Cz. 1. Encyklopedia polska. Warszawa, 1927. T. 5. Cz. 1; Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Kraków, 1927. T. 19 (Acta Alexandri); Zbiór praw litewskich / T. A. Działyński. Poznań, 1841;*

Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи археографическою экспедициею императорской Академии Наук. СПб., 1836. Т.1; Бережков М.Н. *Елена Ивановна, великая княгиня литовская и королева польская // Труды IX археологического съезда в Вильне. 1893. Т.2;* Карпов Г. *История борьбы Московского государства с Польско-литовским. М., 1866; Памятники дипломатических отношений Московского государства с Польско-литовским. Т.1 // Сборник Императорского Русского исторического общества. Т.35;* Церетелли Е. *Елена Иоанновна, великая княгиня литовская, русская, королева польская. СПб., 1898.*

ELZBIETA

Elzbieta Habsburgaitė (1436–1505 m. rugpjūčio 30 d.), Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Kazimiero Jogailaičio žmona, imperatoriaus Albrechto Habsburgo ir Elzbietos duktė, vadinamoji karalių motina. Jos tėvas buvo vienintelės Vengrijos ir Čekijos karaliaus ir Vokiečių imperatoriaus Zigmanto Liuksemburgiečio dukters Elzbietos vyras ir turėjo paveldėti visas Zigmanto valdytas žemes. Kai Albrechtas sulaukė tik dviejų dukterų, lenkų vyriausybė ryžosi sutuoktuvėmis sujungti Čekiją ir Vengriją su Lenkija. Vos gimus Elzbietai, lenkų delegacija prašė Zigmanto vyresniosios anūkės Onos rankos karaliui Vladislovui Jogailaičiui ir jaunesniosios anūkės Elzbietos karalaičiui Kazimierui Jogailaičiui. Bet Zigmantas pareiškė tokias dideles pretenzijas Lenkijai, kad derybos nutrūko. Tačiau lenkai savo planų neatsisakė, norėdami Zigmanto valstybę suskaldyti ir reikalaudami atiduoti Kazimierui drauge su Elzbieta visą Čekiją. Po imperatoriaus Zigmanto mirties (1437 m. gruodžio 9 d.) lenkai, susitarę su čekų tautine opozicija, norėjo jėga užimti Čekiją ir ten pasodinti karaliauti Kazimierą, bet jų karo žygis pasibaigė pralaimėjimu. Tuomet Albrechtas padarė sutartis su Saksonijos valdovais dėl dukters Onos išleidimo už Saksonijos kunigaikščio Vilhelmo, o Elzbietos už Saksonijos kunigaikščio Fridricho. Albrechtui mirus (1439 m. spalio 27 d.) nepavyko ir derybos dėl Vladislovo Jogailaičio santuokos su Elzbietos motina Elzbieta, kuriai 1442 m. mirus, našlaičius pasiėmė auklėti imperatorius Fridrichas III Habsburgas. 1446 m. Elzbietos sesuo Ona buvo išleista už numatyto vyro. 1451 m. mirė Elzbietos sužadėtinis Saksonijos kunigaikštis Fridrichas. Po vienerių metų jos rankos paprašė Kazimieras Jogailaitis. 1453 m. Vroclave buvo sudaryta santuokos sutartis. Vestuvės buvo numatytos 1453 m. rugsėjo 20 d., bet įvyko 1454 m. vasario 10 d. Iš jų aprašymo nematyti, kad Lietuvos atstovai būtų dalyvavę Elzbietos pasitikime ir jos vestuvių iškilmėse. Tai galima paaiškinti nepaprastai įtemptais santykiais tarp lietuvių ir lenkų, ypač po lenkų bandymo 1453 m. atplėšti nuo Lietuvos Lucką su visa Voluine. Iš Elzbietos Kazimieras susilaukė 13 vaikų: 1456 m. sūnaus Vladislovo, būsimojo Čekijos ir Vengrijos karaliaus, 1457 m. Jadvygos, ištekėjusios už Bavarijos kunigaikščio Jurgio, 1458 m. šv. Kazimiero, 1459 m. Jono Albrechto, Lenkijos karaliaus, 1461 m. Aleksandro, didžiojo Lietuvos kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus, 1464 m. Sofijos, ištekėjusios už

Brandenburgo markgrafo Albrechto, 1465 m. Jadvygos, greitai mirusios, 1466 m. Elzbietos, taip pat netrukus mirusios, 1467 m. Žygimanto, Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus, 1468 m. Fridricho, kardinolo, 1476 m. Onos, ištekėjusios už Lignicos kunigaikščio, ir 1478 m. Barboros, ištekėjusios už Saksonijos kunigaikščio Jurgio. Elzbieta save laikė Čekijos ir Vengrijos karalysčių paveldėtoja ir stengėsi jas gauti savo sūnums.

Elzbieta buvo išdidi, maldinga, netolerantinga kitiems tikėjimams. Prie vyro gyvos galvos per daug aktingai į krašto politiką ji nesikišo, nors vyrą stūmė gauti vaikams Čekiją ir Vengriją. Visą dėmesį ji nukreipė į vaikų auklėjimą. Su Elzbietos vardu yra susietas įžymus pedagoginis kūrinys „De institutione regii pueri", instrukcija, kaip auginti būsimąjį karalių, jos sūnaus Vladislovo laukiamą sūnų. Tačiau veikalą parašė ne Elzbieta, bet kuris nors iš tų laikų humanistų. Aukštai vertindama katalikiškąją vokiečių kultūrą, Elzbieta stengėsi, kad jos vaikai tuoktųsi tik su tos pačios kultūros atstovais. Negalėdama sutrukdyti sūnaus Aleksandro santuokos su Maskvos didžiojo kunigaikščio Jono III dukterimi Elena, Elzbieta visą gyvenimą jos neapkentė ir spyrė sūnų su ja skirtis arba bent pakeisti jos tikėjimą. Kai Aleksandras, tapęs Lenkijos karaliumi, norėjo seserį išleisti už Valakijos vaivados Bogdano, Elzbieta nedavė apie tai nė kalbėti.

Kai po Kazimiero mirties (1492), išrinkus jo sūnų Aleksandrą didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, į Lenkijos sostą kandidatavo Mazovijos kunigaikštis Jonušas, Elzbieta savo pinigais pasamdė apie 1500 kareivių ir pavedė juos savo sūnui Fridrichui. Elekciniame seime Fridrichas pavadavo susirgusį primą, ir Elzbietos remiamas Jonas Albrechtas laimėjo. 1499 m. Elzbieta daug prisidėjo prie savo giminaičio Saksonijos kunigaikščio Fridricho išrinkimo didžiuoju Vokiečių ordino magistru. Po karaliaus Jono Albrechto mirties trys Kazimiero ir Elzbietos sūnūs pareiškė pretenzijas būti Lenkijos karaliais – Aleksandras, Vladislovas ir Žygimantas. Aleksandras norėjo savo kandidatūrą paremti net karine lietuvių jėga. Elzbietos įsikišimas sustabdė beprasidedančias Kazimieraičių savitarpio kovas; karaliumi buvo išrinktas Aleksandras.

Przezdziecki A. *O królowej Elżbiecie // Biblioteka Warszawska. 1852. T. 1. S. 524–550;* Szajnocha K. *Matka Jagiellonów. Warszawa, 1918;* Szujski J. *Odrodzenie i reformacya w Polsce. Kraków, 1881.*

ELENA

Elena (1476 m. gegužės mėn.–1513 m. sausio 14 d.), Lietuvos didžioji kunigaikštienė ir Lenkijos karalienė, didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro žmona, Maskvos didžiojo kunigaikščio Jono III ir Sofijos Paleologaitės duktė. Jonas III, siekdamas rinkti visas rusų gyvenamas žemes, pradėjo traukti į Maskvą rusų kunigaikščius, valdžiusius Okos aukštupio baseine, kurie Algirdo, Vytauto ir Kazimiero laikais buvo pasidavę Lietuvos didžiojo kunigaikščio globai. Kunigaikštis Kazimieras į tokius Lietuvos vasalų viliojimus atsakinėjo protestais. Polocko vaivada Jonas Zaberezinskis, važinėjęs Maskvon su Kazimiero

skundu dėl Lietuvos žemių užgrobimo, pirmas iškėlė reikalą susigiminiuoti Maskvos ir Lietuvos valdovams. Po Kazimiero mirties 1492 m., kai Lietuva didžiuoju kunigaikščiu išsirinko Aleksandrą, o Lenkija jo brolį Albrechtą, Jonas III pradėjo atvirą karą su Lietuva. Karas Lietuvai labai nesisekė. Lietuvos rusiškieji pasieniai nerodė jokio atsparumo. Lietuvos politikai, norėdami sustabdyti Maskvos veržimąsi į Lietuvos žemes, dabar oficialiai per tą patį Zaberezinskį padarė Jonui III pasiūlymą išleisti jo dukterį Eleną už didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro. Jonas III iš principo sutiko, bet reikalavo pirma baigti karą. Derybos dėl santuokos užsitęsė visus 1493 m. Lietuva 1494 m. sausio mėn. turėjo sudaryti su Maskva šiai labai naudingą taiką. Derybos dėl santuokos Maskvoje prasidėjo 1494 m. vasario 2 d. Jonas III reikalavo formalaus rašto, kad Aleksandras nevers savo būsimosios žmonos keisti pravoslavų tikėjimo. Gavus tokį pasižadėjimą iš delegacijos, vasario 9 d. įvyko sužieduotuvės. Aleksandrui atstovavo Stanislovas Goštautas. Po sužieduotuvių iki vestuvių praėjo dar vieneri metai. Jonas III, siųsdamas Lietuvon pasiuntinius dalyvauti taikos sutarties ratifikavime, įdavė jiems raštą, kurį Aleksandras turėjo pasirašyti „nepridėdamas ir neatimdamas nė vieno žodžio“ dėl Elenos pravoslavų tikėjimo laisvo išpažinimo. Aleksandras pateiktą formulę pasirašė pridėdamas nuo savęs: „o jei ji pati savo valia panorės prisijungti prie mūsų Romos tikybos, tai jos valia“. Maskvos pasiuntiniai dėl to griežtai protestavo, grasindami nutraukti sutartį, ir Lietuvos vyriausybė nusileido. Kai Lietuvos pasiuntiniai 1495 m. sausio 6 d. nuvyko Maskvon nuotakos parsivežti, Jonas III iškėlė Aleksandrui reikalavimą, kad jis jokiu būdu neleistų žmonai keisti tikėjimo, net jei ji pati to panorėtų, ir kad jai būtų pastatyta prie didžiojo kunigaikščio rūmų pravoslaviška bažnyčia. Rusų bajorams, lydėjusiems kunigaikštytę, buvo duota instrukcija reikalauti, kad Elena būtų tuokiama pravoslavų bažnyčioje pravoslaviškomis apeigomis metropolito, vyskupo, archimandrito arba pagaliau siunčiamo su ja pravoslavų kunigo Tomo. Elena atvyko į Vilnių 1495 m. vasario 15 d. ir tą pačią dieną įvyko sutuoktuvės. Sutuoktuvių apeigas bažnyčioje turėjo atlikti katalikų vyskupas. Tačiau Maskvos pasiuntiniai reikalavo, kad tuo pačiu metu ir toje pat vietoje apeigas atliktų ir Maskvos dvasininkai. Kai katalikų vyskupas davinėjo priesaiką pagal katalikiškąjį ritualą, kunigas Tomas skaitė maldas pagal pravoslaviškąjį ritualą. Po vestuvių Maskvos delegacija reikalavo, kad tuojau būtų pastatyta pravoslavų bažnyčia, bet Aleksandras atsisakė. Jonas III, norėdamas padaryti Eleną savo politikos įrankiu, reikalavo, kad visa rusų delegacija pasiliktų kunigaikščio rūmuose, kol Elena pripras prie naujų sąlygų, bet jie buvo iš Lietuvos išsiųsti. Jonas III norėjo gauti reikalingų jam žinių iš pačios Elenos, bet ši, norėdama būti lojali vyrui, jų jam neteikė.

Nusivylęs savo pirminiais apskaičiavimais dėl dukters, kaip savo politinio agento, Jonas III ėmė ieškoti preteksto taikai su Lietuva nutraukti. Jis skundėsi, kad jo duktė nesanti materialiai aprūpinta žemėmis. Lietuvos vyriausybė atsakė, kad Jonas galįs pats gausiai aprūpinti dukterį atimtomis iš Lietuvos žemėmis. 1499 m. buvo vėl griebtasi tikybos klausimo. Vilniaus miestietis T. Šestakovas, Maskvos agentas, pranešė Jonui, kad Aleksandras siuntęs pas žmoną Smolensko vyskupą drauge su didžiosios kunigaikštienės sekretoriumi Jonu Sapiega reikalauti, kad Elena atsisakytų pravoslavijos. Jonas III ėmęs reikalauti

iš Elenos patvirtinti, kad toks faktas buvęs ir kad taip Aleksandras sulaužęs pažadus. Elena į tėvo reikalavimą nedavė jokio atsakymo. Tada Jonas III pasinaudojo skundu pabėgusio į Maskvą kunigaikščio Simono Bielskio, kuris aiškinosi apleidęs savo kraštą dėl siaučiančio tenai pravoslavų tikėjimo persekiojimo. Jonas paskelbė Lietuvai karą. Visa eilė Lietuvos pasienio rusų kunigaikščių pasidavė Jonui. Nesisekimai kare su Maskva buvo suversti Elenai, kurią, anot jos pačios žodžių, tyčia išleidęs Lietuvon tam, kad lengviau būtų žvalgyti krašte ir jį paglemžti. Aleksandro motina Elzbieta ir brolis kardinolas Fridrichas nenorėjo jos net matyti ir reikalavo, kad ji pakeistų tikėjimą. Vyskupas Taboras ir vienuoliai bernardinai kalbino ją tikėjimą keisti. 1501 m. Romoje lankėsi Lietuvos delegacija prašyti leisti Aleksandrui skirtis su žmona. Popiežius sutiko duoti Aleksandrui perskyrimą, jei Elena priešinsis pripažinti Florencijos uniją. Tačiau jokių priemonių prieš Eleną dėl tikėjimo nebuvo imtasi.

Antrasis karas su Maskva Lietuvai taip pat nesisekė. 1503 m. Elena parašė tėvui laišką, kuriame griežtai atmetė jos vyrui daromus priekaištus ir prašė baigti neteisingą karą. Jonas III už šitą laišką ją išbarė. Jis sutiko pasirašyti karo paliaubas 1503 m. Nuo šio laiko Maskvoje nebesiskundžiama Elenos persekiojimu, ir Lietuvoje viešoji opinija pasikeitė Elenos naudai. Elena buvo gausiai apdovanota žemėmis, gavo Mogiliovą. Jos tėvai kreipdavosi į ją su prašymais, ar negalima Europoje surasti nuotakų arba jaunikių jos kitiems broliams ir seserims. Elena laisvai globojo pravoslaviškas bažnyčias ir vienuolynus. Aleksandrui mirus 1506 m., Elenos brolis, Maskvos didysis kunigaikštis Vasylius, prašė ją įkalbėti Lietuvos ponus rinkti jį Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, bet gavo atsakymą, kad jau per vėlu. Žygimantas II padidino Elenos valdas. Paskutiniaisiais gyvenimo metais Elena norėjo išsikraustyti į Breslaują ir pirma pasiuntė vežimus su turtais, bet ponų tarybos vyresnieji nariai vežimus sulaikė ir pasiuntė į Birštoną. Maskvoje šis įvykis buvo aiškinamas kaip smurtas prieš sumaniusią bėgti iš Lietuvos Eleną, o Lietuvos vyriausybė teisinosi, kad einant karui su Maskva gyvenimas netoli karo veiksmų buvęs pavojingas ir ją reikėję apsaugoti. 1512 m. ji apsigyveno Anykščiuose. Iš čia persikėlė į Breslaują, kur ir mirė. Palaidota Vilniuje. Tuo laiku buvo paleisti gandai, kad Mikalojaus Radvilos įsakymu ji buvusi nunuodyta.

Бережков М. *Елена Ивановна, великая княгиня литовская и королева польская // Труды IX археологического съезда в Вильне. 1893. Т.2;* Церетелли Е. *Елена Иоанновна, великая княгиня литовская, русская, королева польская. СПб., 1898.* Карпов Г. *История борьбы Московского государства с Польско-литовским. М., 1866.*

ŽYGIMANTAS AUGUSTAS

BONA

Bona (1494 m. vasario 2 d. Milane–1557 m. lapkričio 20 d. Baryje), didžioji Lietuvos kunigaikštienė ir Lenkijos karalienė, didžiojo Lietuvos kunigaikščio Žygimanto II (Lenkijoje karaliaus Zigmanto I) žmona. Jos tėvas Giovanni (Jonas) Galeazzo Sforza buvo Milano kunigaikštis, motina Izabelė – Aragonų dinastijos ispanė, Neapolio karaliaus Alfonso II duktė.

Žygimantas Senasis.
Iš 1535 m. monetos

Bonos gyvenimas Italijoje. Jos jaunystė praėjo karų (daugiausia prancūzų) dėl Italijos ir tarpusavio karų pačioje Italijoje sūkuryje. Milano kunigaikščiai Sforzos buvo kilę iš kondotjerų vadų ir valdžią paėmę 1450 m. po tokių pat kondotjerų Visconti. Bonos tėvui Giovanni Galeazzo Sforzai neteko viešpatauti. Po savo tėvo Galeazzo Maria mirties jis liko mažametis ir valdžią regento teisėmis paėmė mirusiojo brolis Ludovico il Moro, kuris nenorėjo jos perleisti brolėnui, net kai šis sulaukė pilnų metų. Grasinamas Neapolio karaliaus, brolėno uošvio, Ludovico il Moro prašė pagalbos prancūzų karaliaus Karolio VIII. Kai šis 1494 m. suruošė karo žygį prieš Neapolį, Ludovico il Moro įsakė brolėną, Bonos tėvą, nužudyti. Jo našlė su sūnumi Pranciškumi ir dukterimi Bona turėjo bėgti į Neapolį pas dėdę Frederiką, iš kur daugiau Milanan nebegrįžo. Neapolio kunigaikštiją, kur prieglaudą buvo radusi Bona su motina, nuo XV a. pradžios valdė ispanų Aragonų dinastija, kurios atstovai laikėsi žiauriomis priemonėmis, nukreiptomis daugiausia prieš vietos aristokratiją. Dorovės atžvilgiu jie nesiskyrė nuo kitų Italijos despotų. Bonos motinos tėvas Alfonsas II to laiko istoriko yra apibūdinamas kaip „bjauriausias, žiauriausias, ydingiausias ir žemiausias žmogus, kokį buvo matęs pasaulis“, kaip labiausiai pasileidęs despotas. Nekenčiamas krašte Alfonsas atsisakė sosto 1495 m. pradžioje ir paliko karalystę sūnui Ferdinandui II. Neapolis du kartu buvo tekęs prancūzams (1495 ir 1502 m.). Paskutinį kartą jie veikė susidėję su Ispanijos karaliumi Ferdinandu Kataliku. Neapolio karalystė perėjo ispanams faktiškai, o vėliau juridiškai. 1504 m. Blua sutartimi tarp prancūzų karaliaus Liudviko XII ir imperatoriaus Maksimilijono Neapolio karalystė turėjo pereiti imperatoriaus anūkui Karoliui, vėliau tapusiam imperatoriumi Karoliu V.

Bonos motina Izabelė iš tėvo buvo gavusi Bario kunigaikštiją, kaip paveldimą dalį. Keitėsi Neapolio valdovai, o Bona su motina vis gyveno Castelcapuano pilyje prie Neapolio įlankos. Izabelė gyveno viltimi atgauti Milaną dukteriai, nes jos brolis mirė prancūzų nelaisvėje, ir stengėsi duoti geriausią pasaulietišką išmokslinimą ir išauklėjimą. Bona mokėsi senovės kalbų ir puikiai pramoko lotyniškai. Neapolyje prie Aragonų dinastijos klestėjo ispanų romanai ir

Bona. Iš Motiejaus Miechovitos kronikos

viename iš jų („Question de amor“) buvo pavaizduota Bona. Aristokratų jaunimo tarpe Bona turėjo didelį pasisekimą. Tačiau rasti tinkamą vyrą buvo sunku; Izabelė prašė Karolio V ir popiežiaus Leono X pagalbos.

Bona Lenkijoje. 1515 m. mirė didžiojo Lietuvos kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto žmona Barbora Zapolyaitė. Imperatorius Maksimilijonas piršo jam savo anūkę Eleonorą, Karolio V tikrą seserį Beatričę, Portugalijos karaliaus Emanuelio dukterį, ir Boną. Abi turėjo nemažus kraičius. Bonos motina Izabelė siūlė 200 000 dukatų ir atsiuntė jos atvaizdą, kuris karalių sužavėjo. Šio Italijon pasiųsti delegatai sužieduotuvėms geriausiai atsiliepė apie jos grožį ir protą. 1518 m. balandžio 15 d. Bona buvo jau Lenkijoje ir 18 d. Krokuvoje įvyko jos sutuoktuvės ir vainikavimas. Bona tuomet turėjo 24 metus. Izabelė pažadų neištesėjo: vietoj 200 000 dukatų ji davė dukteriai tik 60 000, brangių rūbų ir skalbinių. Visas kraitis drauge, pačios Bonos apskaičiavimu, buvo vertas 100 000 dukatų. Nors karalius visai šiais pinigais nepasinaudojo, tačiau tuojau užrašė Bonai kaip įnašo apsaugą (dotalicium) visą eilę Lenkijos sričių su visomis pajamomis, iš jų: Naująjį Korčiną, Vislicą, Radomą, Jedliną, Kaševicus (Cosevicio), Chencinus, Radošicus, Lenčicą, Pšedečių, Klodovą, Koniną, Pizdrus, Inovroclavą, Radziejevą ir Slonską. Visa tai iš karto sudarė labai stiprų pagrindą materialinei Bonos būčiai Lenkijoje. Trūksta žinių nustatyti, ar Bonos įnašas buvo kuo nors garantuojamas Lietuvoje, ar ne. Jos turtai Lietuvoje turbūt atsirado vėliau.

Bonos įtaka karaliui. Bona, atvykusi Lenkijon, iš karto paėmė į savo rankas nebejauną karalių, ėjusį 52 metus (g. 1467 m. sausio 1 d.), ir lyg jį užkerėjo. Jos įtaka Žygimantui dar padidėjo po to, kai 1520 m. rugpjūčio 1 d. ji pagimdė įpėdinį Žygimantą Augustą, ir juo karalius ėjo senyn, juo jos įtaka darėsi smarkesnė ir įžūlesnė. Čekų ir Vengrų karaliaus Ferdinando pasiuntinio Marsupino

1543 m. liudijimu, „karalius nustojo turėjęs savo valią ir buvo lyg už pavadžių vedamas. Viską turėjo savo rankose karalienė Bona. Ji viena visą valstybę valdė, visiems įsakymus davinėjo ir taip įgriso visiems įžymesniems ponams ir bajorams, kad jie vos pajėgė tai iškęsti ligi karaliaus gyvos galvos". Bonos įtaka daugiau reiškėsi Lenkijoje, Lietuva mažai jos buvo veikiama arba veikiama tik tada, kada jos interesai sutapdavo su lietuvių interesais.

Įtakos savanaudiškumas. Bonos įtaka reiškėsi daugiausia dviem kryptimis: iš vienos pusės, ji siekė sustiprinti karaliaus valdžią Lenkijoje ir padaryti ją paveldimą savo giminėje; iš kitos pusės, ji siekė sukaupti savo rankose kiek galima daugiau turtų ir susidaryti tokį kapitalą, kuris karalių padarytų materialiai visiškai nepriklausomą nuo bajorų malonės. Kitaip tariant, ji siekė perkelti Lenkijon Italijos monarchijų politinę sistemą. Turtams įsigyti ji nevengė jokios priemonės. Visus karaliaus paskyrimus ji padarė priklausomus nuo savęs. Kiekvienas, norįs tarnyboje kilti ar užimti laisvą vakansiją, turėjo už tai karalienei sumokėti. Ypač ji prekiavo bažnytinėmis prebendomis (bažnyčiai priklausančiais turtais, kuriais naudojosi dvasininkai) ir vyskupų skyrimais. Toliau ji stengėsi gauti į savo rankas kiek galima daugiau dvarų, priklausomų ne valstybei, o privačiai karaliui, kaip antai dvarai, gaunami kaduko teise, ir pagaliau valdyti valstybines žemes – seniūnijas. Paties karaliaus dvare ji stengėsi sudaryti jai vienai visai atsidavusią aplinkumą ir kovojo su valstybės didikais, jos įtakai nepasiduodančiais, bet nei Lietuvoje, nei Lenkijoje nesugebėjo sudaryti jokios politinės partijos, kuri būtų nusistačiusi remti jos politinius siekimus. Tiesa, patys tie jos siekimai buvo nuo visų slepiami. Ji mokėjo gražios ateities pažadais patraukti sau reikalingus žmones ir jais naudotis. Iš jos šalininkų Lenkijoje ypač žinomi Krokuvos vaivada ir maršalas Petras Kmita, Gniezno kaštelionas Opaliński, Sandomiro vaivada Jonas Tenczyński, Gniezno arkivyskupas ir Krokuvos vyskupas Petras Gamratas ir Lietuvoje Trakų kaštelionas ir Žemaičių seniūnas Jeronimas Chodkevičius ir Hlebavičius. Mažiems patarnavimams Bona naudojosi italais, kurie gausiai plaukė į jos rūmus.

Paveldimo sosto reikalas. Savo gimtinėje mačiusi tik neribotą valdovų valdžią, Bona negalėjo pakęsti, kad Lenkijoje karalius, paties karaliaus Žygimanto žodžiais tariant, „įstatymais ir neprotingais seimų nutarimais suvaržytas nieko negali padaryti karalystės naudai ir garbei" ir kad veikiąs karaliaus rinkimų nuostatas nelaiduoja jo vaikams sosto paveldėjimo. Vos 1520 m. rugpjūčio 1 d. gimė sūnus, kai Bona jau pasiryžo užtikrinti jam sostą. Ji tuojau susiorientavo, kad kelias į tai veda per Lietuvą. Per savo slaptą įgaliotinį Kameneco vyskupą Lauryną Miedzylewskį ji susitarė su Lietuvos nepriklausomybės partijos vadu, Lietuvos kancleriu Albertu Goštautu padaryti jį Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Lietuvos patriotų siekimas buvo griežtai skirtingas nuo Bonos siekimų. Rinkdamiesi kunigaikštį savarankiškai, Lenkijos atsiklausę, jie norėjo ryškiai pabrėžti, kad Jogailos ir Vytauto ir vėliau didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro sudaryti aktai yra visai nustoję galios, o Bona buvo įsitikinusi, kad lenkai, nenorėdami nutraukti politinių ryšių su Lietuva, didįjį Lietuvos kunigaikštį būtinai rinks savo karaliumi. Goštautui ir didžiajam Lietuvos kunigaikščiui Žygimantui pavyko pralaužti vyriausiojo Lietuvos kariuomenės vado, kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio priešinimąsi, ir 1522 m. gruodžio 4 d. visais Lie-

tuvos ponų tarybos balsais buvo nutarta, kad mirus Žygimantui Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu bus jo sūnus Žygimantas Augustas, kuriam tuo laiku ėjo tik treti metai.

Čia pat visi ponų tarybos nariai sudėjo į Žygimanto rankas ištikimybės priesaiką būsimam savo kunigaikščiui. 1526 m. kovo 24 d. Mazovijoje mirė paskutinis vyriškasis Piastų dinastijos palikuonis kunigaikštis Janušas. Liko gyva jo sesuo Ona. Pagal feodalines teises Mazovija turėjo tekti siuzerenui Lenkijos karaliui, bet tam karštai priešinosi Mazovijos bajorai. Jie norėjo savo kunigaikštytę išleisti už vyro ir tuo būdu išlaikyti kunigaikštijos savarankiškumą. Onos rankai atsirado keli kandidatai. Ypač rimtas buvo Vilhelmas Hohenzollernas, Prūsų kunigaikščio Alberto brolis, Lenkijos karaliaus seserėnas. Bona ryžosi neleisti Mazovijos atskirti. Ji galvojo apie Mazovijos atidavimą savo sūnui, tuo tarpu lenkų ponai reikalavo paprasto Mazovijos inkorporavimo Lenkijon. Savo siekimuose Bona vėl susiėjo su Lietuvos ponais, kurie per specialią delegaciją patarė karaliui atiduoti Mazoviją sūnui, „nes, jei Jūsų Malonės sūnus turėtų dvi kunigaikštijas – Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją ir Mazovijos kunigaikštiją – tai lenkų ponai, jei jie tikrai ir nenorėtų turėti Jūsų sūnaus savo viešpačiu, turės paimti Jo Malonę savo ponu iš baimės, kad Mazovijos kunigaikštija neatsiskirtų nuo karūnos ir nesusijungtų su Didžiąja Lietuvos Kunigaikštija". Bonai nepavyko pasiekti tikslo. Jos vyras turėjo nusileisti lenkų ponams ir prijungti Mazoviją prie Lenkijos, tik paliekant atskirus jos įstatymus. Kunigaikštytei Onai buvo palikta naudotis labai žymia dalimi turtų, kurie anksčiau priklausė Mazovijos kunigaikščiams. Po šito nepasisekimo Bona vėl ėmėsi stiprinti sūnaus būtį. Slaptai susitarusi su Lietuvos ponais, jų padedama, 1529 m. spalio 18 d. Vilniuje sušauktame seime išgavo nutarimą dėl Žygimanto Augusto vainikavimo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Lietuvos ponai už tai išsiderėjo iš Žygimanto privilegiją, pagal kurią didysis kunigaikštis pasižadėjo jokios kitos tautos, išskyrus lietuvių ir Lietuvos rusų, žmonių neprileisti prie jokios aukštos tarnybos bei garbingos vietos tiek pasaulinėje, tiek dvasinėje srityje ir jokio svetimšalio neįsileisti į savo tarnybą. Bet šitas įstatymas, turėjęs tikslą Lietuvą izoliuoti nuo Lenkijos, privedė prie susijungimo su ja. 1529 m. gruodžio 18 d. Lenkijos seimas Piotrkove išrinko Lietuvos didįjį kunigaikštį savo karaliumi ir nustatė vainikavimo dieną – 1530 m. vasario 20 d. Šis niekieno nelauktas išrinkimas vėliau pasidarė atkaklių lenkų bajorų kovų su karaliaus rūmais šaltiniu.

Bonos ūkininkavimas. Lietuvos ir Lenkijos sostų laidavimas savo sūnui buvo tik vienas svarbus žingsnis Bonos dinastinėje politikoje. „Tikroji meilė, kuria apsupame karaliaus majestotą ir mūsų sūnų, verčia mus įsigyti turtų", – rašė ji vyskupui Maciejovskiui. Karaliaus pajamos 1530 m. sudarė Lenkijoje 59 545 auksinus ir išlaidos 53 614 florinų, bet paprastai biudžetas būdavo su deficitu ir karalius būdavo verčiamas savo reikalams pinigų skolintis. Karaliaus namams ir iš viso karalystei priklausą turtai buvo įkeisti didikams kaip garantija už paskolas. 1531 m. karalius Žygimantas davė žmonai generalinį įgaliojimą išpirkti karališkuosius dvarus tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje. 1536 m. karalius davė Bonai analogišką įgaliojimą Vilniuje. Tai sudarė juridinį pagrindą Bonai veikti. Bona ėmėsi darbo su nepaprasta energija ir sumanumu nau-

dodamasi savo kraičiu, kaip pagrindiniu kapitalu. Beveik negalima nustatyti visų miestų, miestelių, dvarų ir kaimų, kurie buvo patekę į Bonos rankas. Ji spekuliavo be paliovos: vienas žemes išpirkinėjo, išpirktąsias keitė į kitas pelningesnes arba pardavinėjo, kad įsigytų parankesnių arba kad sudarytų vientisesnius savo valdų kompleksus. Bona nesitenkino spekuliacija žemėmis: ji supirkinėjo teises į vaitystes, išnuomodavo muitus savo vardu, o paskui su pelnu perleisdavo viską kitiems, pavyzdžiui, 1536 m. Žygimantas visas krašto muitines pavedė Bonai, kuri visas jas atidavė savo dvariškiams, padariusi juos savo įsakytiniais. Ji plačiai naudojosi karaliaus valdžia kaip įrankiu saviems tikslams. Plati ekonominė Bonos veikla darė didelį įspūdį jos amžininkams. Aristokratija, netekdama pelno iš buvusių įkeistų dvarų, jos nekentė, liaudis stebėjosi. Tai atsispindėjo padavimuose: „Kur tik rasi Lenkijos plote senų pilių griuvėsių, visur liaudis tau pakuždės, kad čia gyvenusi arba pilį stačiusi karalienė Bona, panašiai kaip kad visus senovinius apkasus ji vadina švedų apkasais“ (K. W. Wojcicki). Vis dėlto bendrais bruožais galima apibrėžti jos valdas. Jų centras – Mazovija, kuri plotu prilygo Čekijai. Bona pasirūpino Mazovijos kunigaikštytę Oną išleisti už lenkų didiko Odrowążo, o visus jos turėtus dvarus pasiėmė sau. Toliau ėjo Mazovijos rytų pasienyje esančios Palenkės ir Voluinės žemės, kurios buvo išpirktos iš Goštautų, Radvilų, Zaberezinskių, Alšėnų kunigaikščių ir kt. kaip įkeistosios. Visas lietuvių–lenkų pasienis atsirado karalienės rankose. Jai teko Tykocinas, Bielskas, Brianskas, Suražas, Melnikas Palenkėje ir toliau Krinkai, Kobrinas, Pinskas, Kleckas, Kovelis, Kremenecas su jiems priklausančiais valsčiais. Podolėje Bonai teko Baras. Galbūt mažiausiai jos įtaka pasireiškė etnografinėje Lietuvoje. Čia, matyti, trumpą laiką ji turėjo Platelius, Kauną, kuris iš jos 1545 m. buvo išpirktas už 16 000 auksinų, ir Gardiną su apylinkėmis, kurį ji 1536 m. drauge su Bielsku perleido Žygimantui Augustui, bet kuriame šeimininkavo dar ir 1540–1542 m. Bona savo valdose turėjo ne tik valstiečių ir miestiečių, bet ir bajorų, kurių atžvilgiu ji vykdė suverenui priklausančias teises. Jos vyras nesikišo į vidinius žmonai pavestų valdyti sričių reikalus, pasilikdamas tik klausimus, turinčius bendrą valstybinę reikšmę arba išeinančius iš šių žemių teritorinių ribų. Tituluodama save jos valdžioje esančių žemių „gaspadine“ (domina), ji pati skyrė joms valdyti seniūnus, reikalavo iš jų apyskaitų ir nustatytų pajamų. Bona ne tik jų veiksmus kontroliuodavo, bet pati jiems nuolat davinėjo instrukcijas ekonominiais ir administraciniais klausimais, priiminėjo prieš juos skundus ir pati juos sprendė. Seniūnams buvo duodamas uždavinys rūpintis jiems pavestų žemių saugumu ir gyventojų gerovės kėlimu ir drauge pačių žemių pelningumo didinimu. Bona įsakydavo statyti naujas ir taisyti senas pilis. Pati būdama taupi ir net šykšti, pinigų savo žemių saugumui palaikyti nesigailėjo. Seniūnams buvo pavedama ieškoti būdų visų gyventojų gerovei kelti, kad tik būtų išlaikytas principas, „kad tai mums nesudarytų žalos“. Tačiau Bona vengė liesti „senovę“, t.y. pažeisti gyventojų anksčiau įgytas teises ir privilegijas, ypač jei tat lietė bajorus, tačiau ji pati peržiūrėdavo ir valstiečių skundus ir, radusi ką nors neteisėtai prirašyta prie jos žemių, liepdavo tai tuojau atitaisyti. Savo valdomose žemėse ji įsakė įvykdyti aniems laikams gana radikalią žemės reformą, kurią kai kurie tyrinėtojai, pavyzdžiui, V. Pičeta, vadina net agrarine revoliucija. Pagrindinius šios

reformos nuostatus sudarė pati Bona. Vykdytojas buvo Falčevskis. Reforma įvyko 1552–1555 m. ir virto pavyzdžiu reformai, kurią Lietuvoje, tam pačiam Falčevskiui padedant, valstybės žemėse vykdė Žygimantas Augustas. Bonos rūpestingumas savo valdų reikalams, domėjimasis net mažmožiais yra ryškiai pasireiškęs Gardine. Gavusi labai nuskurusį miestą, 1540–1541 m. Bona davė jam privilegiją, reguliuojančią ne tik miesto santykius su jo valdove, bet ir miesto tvarkymą. Gardino pirkliai, gabenantys savo prekes Nemunu į Kauną arba Netos upe į Prūsus, turėjo būti laisvi nuo bet kokių muitų ir kitų rinkliavų. Ji atnaujino tris metinius prekymečius, nustatė, kad visi atvykstą į prekymetį su savo prekėmis būtų laisvi nuo muitų ir bet kokių rinkliavų tiek būdami pačiame mieste, tiek iš jo išvažiavę. Tik pasilikusieji su savo prekėmis po prekymečio pagal paprotį turėjo mokėti po vieną grašį nuo kapos, jei jiems pavykdavo ką parduoti. Visi miesto gyventojai, nepaisant kilmės, turėjo mokėti miestui mokesčius arba privalėjo iš jo išsinešdinti. Gardine privalėjo nuolat būti du burmistru – vienas lietuvis, o antras rusas. Miesto antspaudas turėjo būti saugojamas skrynioje pas burmistrą lietuvį ir būti užrakinamas trimis raktais – vaito ir burmistrų – lietuvio bei ruso. Burmistrai, išeiną iš tarnybos, turėjo duoti viešą miesto pajamų ir išlaidų apyskaitą ir atiduoti pinigų likučius. Miesto knygos turėjo būti laikomos pas burmistrą lietuvį. Iš ypatingų Bonos nuostatų verta pažymėti jos įsakymą išgrįsti rinką ir gatves, kasmet apžiūrėti net privačius namus ir versti daryti reikiamus remontus, pastatyti vaitui naujus namus, pasirūpinti tyru vandeniu ir surasti gerą laikrodininką miesto laikrodžiui prižiūrėti. Norėdama pakelti ūkio pelningumą, Bona išsirašinėjo iš užsienio, daugiausia iš Italijos, ligi tol nežinomas Lietuvoje ir Lenkijoje daržoves ir vaisinius medžius, bandė Mazovijoje įveisti vynmedžius, gabenosi iš užsienio naujų gyvulių rūšių, ypač pagarsėjusių Bolonijos eržilų. Iš visos ūkiškosios Bonos veiklos matyti ryžtingas ieškojimas naujų kelių krašto gamybai kelti, ir šiuo atžvilgiu jos nuopelnai neabejotini.

Ekonominė Bonos politika ne kartą skaudžiai užgavo bajorų interesus. Jie su pavydu žiūrėjo į jos augantį turtą ir skleidė apie juos pasakiškas kalbas. Bona nuolat teisindavosi, kad ji turinti teisę tai daryti ir kad turtus kraunanti ne išvežimui, o paties krašto gerovei.

Bonos santykiai su Lietuva. Iš pradžių Bona veikė išvien su Lietuvos vadovaujančiais ponais, buvo jų sąjungininkė, nors galutiniai kiekvienos pusės tikslai buvo skirtingi. Išrinkus jos sūnų Lenkijos karaliumi, jos politika Lietuvos atžvilgiu griežtai pasikeitė: ji pasidarė griežta lietuvių separatistinių tendencijų priešininkė. Tarp Lietuvos ponų ir Bonos prasidėjo atkaklus karas. Lietuviai siekė pašalinti jos kišimąsi į Lietuvos reikalus ir apskritai pašalinti ją net iš Lietuvos ekonominio gyvenimo. Jie reikalavo, kad visas žemes, gautas Lietuvoje iš karaliaus, ji tuojau pavestų sūnui. Bona stengėsi aprėžti Lietuvos ponų tarybos valdžią, ypač teismingumo srityje. 1536 m. per Lenkijos kanclerį Chojenskį didžiajam kunigaikščiui pasiūlė projektą įvesti Lietuvoje pavietų teismus, panašius į lenkiškuosius. Po sunkios kovos, kurioje dalyvavo buvęs Bonos sąjungininkas Lietuvoje kancleris Goštautas ir Lenkijos kancleris Chojenski, šis sumanymas buvo numarintas. 1542 m., Lietuvos ponams reikalaujant, buvo išleistas Žygimanto aktas, kuriuo buvo draudžiama teismo reikalais kreiptis į

Lenkiją, į ten esantį didįjį Lietuvos kunigaikštį. Bonos kova su lietuviais pasibaigė jos pralaimėjimu: Lietuvos seimui reikalaujant, 1544 m. Žygimantas II sutiko pavesti Žygimantui Augustui Lietuvos valdymą su titulu magnus dux Lithuaniae. Šis momentas reiškė ir jos sūnaus atsipalaidavimą iš motinos įtakos.

Bonos santykiai su šeima. Bona su karaliumi Žygimantu susilaukė sūnaus ir keturių dukterų – Izabelės, Sofijos, Onos ir Kotrynos. Bona buvo prisirišusi tik prie Izabelės ir Žygimanto Augusto. Izabelę ji išleido už Vengrijos karaliaus Jono Zapolya. Visas viltis ji dėjo į sūnų, kurį norėjo išauklėti sau tinkama dvasia, ir jo auklėtoju paskyrė italą Andrių Silvijų Siculusą, visai neprileisdama prie jo lenkų mokytojų. Bona siekė išauginti sūnų visiškai jai atsidavusį, prie kurio galėtų naudotis neribota valdžia ir galia, kaip kad ir prie jo tėvo. 1530 m. Žygimantas sudarė sutartį su čekų ir vengrų karaliumi Ferdinandu dėl Žygimanto Augusto sutuoktuvių su Ferdinando dukterimi Elzbieta. Jaunikis tada turėjo 10 metų, o jaunoji 4 metus. Tomis sutuoktuvėmis Bona buvo nepatenkinta, nes ji manė apie sūnaus sutuoktuves su prancūzų karaliaus Pranciškaus I dukterimi. Pastarasis buvo turkų sultono sąjungininkas, ir šia santuoka Bona manė gauti turkų palankumą jos dukteriai Izabelei, kad išsaugotų jos vyro sostą Vengrijoje nuo Ferdinando kėsinimosi jį iš ten pašalinti. Karalius užsispyrė būtinai sūnų apvesdinti su Elzbieta, ir 1543 m. gegužės 6 d. Krokuvoje jų sutuoktuvės įvyko. Bona, bijodama, kad jauna ir graži marti galės paveržti iš jos Žygimantą Augustą, ėmė jos neapkęsti nuo pat pasirodymo Lenkijoje ir šios neapykantos neslėpė. Bona dėjo pastangas, kad Žygimantas Augustas taip pat neapkęstų žmonos. Ji neleido jam nei su žmona laisvai matytis, nei drauge valgyti. Kai tų pačių metų vasarą Lenkijoje prasidėjo maras ir karaliaus dvaras išsikėlė iš Krokuvos, Bona įsakė sūnui važiuoti Lietuvon, o jo žmonai pasilikti su ja. Žygimantas Augustas, bijodamas motinos, žmonai net nerašė, nors Bonai rašinėjo beveik kasdien. Elzbietos tėvas Ferdinandas stengėsi, kad arba jo duktė važiuotų Lietuvon pas vyrą, arba anas grįžtų pas žmoną. To pat siekė ir karalius Žygimantas, bet negalėjo Bonos nugalėti. Elzbieta kentė visokius mošos pažeminimus. Tik 1544 m. birželio mėn. vyras su žmona susitiko Lietuvos Brastoje Lietuvos seimo metu. Kai karalius pavedė sūnui valdžią Lietuvoje, pastarasis išvyko su žmona Vilniun. Viena iš valdžios pavedimo priežasčių buvo karaliaus noras baigti skandalą, kuris darėsi žinomas visoje Europoje. Elzbieta mirė Vilniuje 1545 m. balandžio 11 d. Vilniuje gyvendamas Bonai nedraugingoje atmosferoje, Žygimantas Augustas pamažu išsivadavo iš Bonos globos ir valdžios. Čia jis susipažino su Barbora Radvilaite ir ją neviešai vedė. Bona paveikė savo jau mirštantį vyrą, kad jis uždraustų sūnui net galvoti apie tokias nelygias vedybas. 1548 m. pirmąją Velykų dieną senasis karalius mirė; Žygimantas Augustas tuojau nuvyko Lenkijon ir kaip vainikuotas karalius paėmė valdžią į savo rankas. Bona, to nepaisydama, dėjo visas pastangas, kad priverstų sūnų skirtis su Barbora. Tarp Bonos ir sūnaus prasidėjo žutbūtinė kova. Žygimanto Augusto patvarumas ir jo pareiškimas, kad jis greičiau yra linkęs atsisakyti Lenkijos sosto, negu sulaužyti priesaiką žmonai, kovą dėl išsiskyrimo baigė. Prasidėjo nauja kova – neleisti Barborai vainikuotis karaliene. Žygimantas Augustas įtarė savo motiną galint jo žmoną nunuodyti ir viešai ėmėsi apsaugos priemonių. Pati Bona po vyro mirties nuvyko iš Krokuvos į Mazoviją

ir gyveno Varšuvoje. Žygimantas Augustas laimėjo ir antrąją kovą. Barbora buvo vainikuota 1550 m. gruodžio 7 d., tačiau greitai po to, 1551 m. gegužės 8 d., mirė. Žygimantas Augustas kaltino motiną nunuodijus jo abidvi žmonas.

Bonos išvažiavimas iš Lenkijos. Netekusi valdžios, nekenčiama sūnaus, kuriam visą gyvenimą krovė turtus, matydama aplinkui save tik visuotinį nepasitenkinimą ir savo rūmų italų kurstoma, Bona ryžosi apleisti „nedėkingą“ šalį ir ėmė prašyti sūnaus leidimo išvažiuoti į užsienį sveikatos pataisyti. Tačiau šis, pasitaręs su senatoriais, atsisakė jį duoti: bijotasi, iš vienos pusės, kad nepasklistų gandų Europoje, jog „jos čia gerbti nemokėjo ir ji šioje karūnoje ištverti negalėjo“, o iš kitos pusės, kad ji „neužrašytų imperatoriui arba karaliui Ferdinandui, arba jo sūnums, arba kuriam nors italų kunigaikščiui sutaupytų pinigų ir dvarų“. Bet ji jau 1549 m. pasiuntė Venecijon dalį savo brangenybių ir 300 000 dukatų. Kelerius metus ėjo ginčas tarp Bonos ir jos sūnaus bei senatorių kaskart įgydamas vis aštresnes formas. Bona pati ir per savo įgaliotinį Bario kunigaikštijoje Pappacodą kreipėsi į kai kuriuos Europos monarchus (imperatorių Karolį, Anglijos karalienę Mariją, Neapolio karalių Pilypą, Čekijos ir Vengrijos karalių Ferdinandą) prašydama jų tarpininkavimo leidimui gauti. Tuo pat laiku ji papirkinėjo lenkų senatorius, kad anie ją užsistotų. Bona sutiko atiduoti į sūnaus rankas visus dokumentus gautiems iš vyro dvarams ir pagaliau gavo vyriausybės sutikimą išvažiuoti pažadėjusi netrukus grįžti. Prieš pat išvažiavimą dar spėjo išleisti už Braunšveigo kunigaikščio Henriko savo antrąją dukterį Sofiją. Prieš išvažiuodama pasiuntė pirm savęs 24 vežimus po 6 arklius, kiekvieną su savo turtais. Ėmėsi viską ką galėjo iš brangesnių daiktų, liepė nuplėšti net apmušalus dukterų kambariuose. Pagaliau 1556 m. vasario 1 d. išvažiavo. Atsisveikindama su dviem netekėjusiomis dukterimis Ona ir Kotryna, kiekvienai atminimui davė po žiedą ir sandėlyje paliko jų maistui pipirų, imbiero, cinamonų, kmynų, 4 ½ svaro cukraus, pusę gorčiaus grietinės, 5 svarus razinų, tris žibintus, 3 ½ svaro parmezaniško sūrio ir gorčių medaus. Nepaliko joms net nė vieno sidabrinio šaukšto. Su sūnumi prieš išvažiuodama nesimatė. Pakeliui į Italiją Bona visur buvo kuo iškilmingiausiai sutinkama ir palydima. Pirmieji įspūdžiai iš Italijos jai buvo malonūs, bet greitai pastebėjo, kad visi tyko jos turtų. Baryje gyvendama Bona svajojo apie paskyrimą Neapolio vicekaraliene ir, norėdama įgyti Neapolio ir Ispanijos karaliaus Pilypo II pritarimą, sutiko paskolinti jam 430 000 dukatų už 10%, kurių sumokėjimą turėjo laiduoti pajamos iš Fodžios muitinės Apulijoje. Tačiau laukiamas paskyrimas neatėjo, karalius delsė įvairiais pretekstais, ir Bona, jausdamasi apgauta, ryžosi grįžti Lenkijon, bet dėl ligos negalėjo. Tuo pasinaudojo ilgametis Bonos bendradarbis ir bendramintis Bario generalinis įgaliotinis Gian-Lorenzo Pappacoda, kuris papirko jos nuolatinį gydytoją Joną Antoniną iš Maceratos, kad vietoje vaistų duotų jai nuodų. Lyg norėdamas patirti, ar gydytojas jo neapgavo, Pappacoda liepė jam pačiam jų išgerti ir laikė jį apsupęs, kad negalėtų atsigerti priešnuodinių vaistų. 1557 m. lapkričio 17 d. į Barį buvo pakviestas Neapolio karalystės karaliaus aktų teisėjas M. de Baldis, viešasis Neapolio karalystės notaras Jonas Angelas de Baldis su 7 liudytojais, iš kurių 6 buvo medicinos daktarai, ir buvo surašytas Bonos testamentas. Bona jau buvo be sąmonės ir kalbėti negalėjo. Tartum su jos sutikimu, jos turtų generaliniu įpėdiniu buvo skiriamas sūnus Žygimantas Augustas, kuriam turėjo pereiti visi jos dvarai,

skolintos sumos ir brangenybės. Bario kunigaikštija buvo užrašyta Ispanijos karaliui Pilypui II. Didelės sumos buvo užrašytos pačiam Pappacodai ir jo smurto dalyviams. Buvo skiriamos ir sumos jos dukterims. Faktiškai niekas iš jos vaikų nieko negavo, nes viskas jau buvo pagrobta jos įgaliotinio. Jai mirštant, visi daiktai buvo išgrobstyti jos dvariškių italų. Visi tarnai tuojau ją apleido. Bona mirė ir buvo palaidota kaip paskutinė vargšė, nors dar neseniai buvo viena turtingiausių Europos karalienių.

Bartoszewicz J. *Śmierć Bony // Kalendarz ilustrowany dla Polek. 1864;* Darowski A. *Bona Sforza. Rzym, 1904;* Kantecki K. *Sumy Neapolitańskie. Opowiadania historyczne. Warszawa; Kraków, 1881;* Kolańkowski L. *Zygmunt August wielki książe Litwy. Lwów, 1913;* Lipiński T. *Wiadomość o dworze królowej Bony i królewien w 1518 r. // Biblioteka Warszawska. 1846. T. 4;* Naruszewicz S. *O małżeństwie Zygmunta I z Boną // Pamiętnik Warszawski. 1817;* Przezdziecki A. *Jagiellonki polskie w XVI wieku. Kraków. 1868. T. 1;* Pulaski K. *Gospodarka królowej Bony na kresach // Szkice i poszukiwania historyczne. Kraków; Poznań, 1887. T. 1;* Sobieszczański F. M. *Nowe szczegóły o śmierci Bony // Tygodnik Illustrowany. 1869. T. 3;* Wójcicki K. W. *Królowa Bona // Biblioteka Warszawska. 1843. T. 1;* Пичета В.И. *Волочная устава королевы Боны и Устава о волоках // Труды Белорусского государственного университета в Минске. 1922. № 1.*

BARBORA RADVILAITĖ

Barbora Radvilaitė (mirė 1551 m. gegužės 8 d.), Lietuvos didžioji kunigaikštienė ir Lenkijos karalienė, Žygimanto Augusto antroji žmona, gimė tarp 1520–1522 m., mirė Krokuvoje 1551 m. gegužės 8 d. Jos tėvas Jurgis Radvila buvo Vilniaus kaštelionas ir vyriausiasis Lietuvos etmonas, pagarsėjęs kovomis su maskvėnais ir Krymo totoriais, o motina Barbora – Sandomiro kašteliono Koliankos Valskio duktė. Barbora turėjo dar už save jaunesnę seserį Oną ir brolį Mikalojų, žinomą istorijoje Mikalojaus Radvilos Rudojo vardu. Jos pusbrolis Mikalojus Radvila Juodasis vėliau buvo Vilniaus vaivada, Lietuvos kancleris ir etmonas.

Barbora buvo gerai išmokslinta: be vietos kalbų, ji dar gerai mokėjo lotynų ir italų kalbas. Radvilų giminė XV–XVI a. pakilo į pirmąsias Lietuvos didikų eiles, valstybės gyvenime vaidino svarbiausią vaidmenį ir dėl to turėjo sukelti kitų su ja konkuruojančių giminių pavydą bei nedraugiškumą. Šita aplinkybė atsiliepė Barboros likimui. 1538 m., sulaukusi 16–18 metų, Barbora buvo išleista už vyro – Stanislovo, Alberto sūnaus, Goštauto, Naugarduko vaivados, kuris 1539 m. buvo pakeltas Trakų vaivada. Jos vyras už ją buvo daug senesnis, nes jau 1515 m. drauge su didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Žygimantu II dalyvavo Vienos kongrese. Su vyru Barbora teišgyveno ketverius metus. 1542 m. gruodžio 18 d. jis mirė, ir su juo pasibaigė XV–XVI a. Lietuvos istorijoje garsi Goštautų giminė. Barbora apleido savo vyro tėviškę Geranainius ir grįžo į Vilnių pas motiną, taip pat našlę nuo 1541 m.

Barbora Radvilaitė. XVI a. pirmoji pusė. Aliejus, skarda

Nuo 1544 m. Vilniuje gyveno Žygimantas Augustas, gavęs iš tėvo Žygimanto II savarankiškai valdyti Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę. Kol buvo gyva pirmoji Žygimanto Augusto žmona Elzbieta Habsburgaitė, jis į Barborą nekreipęs ypatingo dėmesio. 1545 m. sausio 15 d. Elzbieta mirė. Gratiani[1] liudijimu, Žygimantas Augustas, dvariškių prikalbėtas, aplankė savo kaimynę našlę Barborą Goštautienę, ir greitai tarp jų užsimezgė artimi santykiai. Žygimantas Augustas ėmė lankytis pas Goštautienę vis dažniau ir, norėdamas nukreipti nuo savęs žmonių akis, liepė padaryti iš pilies slaptą įėjimą į Radvilų namus. Pasklidus apie tai kalboms, jos brolis Mikalojus Rudasis ir pusbrolis Mikalojus Juodasis paprašė jį liautis tai darius. Žygimantas Augustas pažadėjo jų reikalavimą patenkinti, bet neištesėjo. Tuomet Radvilos ryžosi pasinaudoti susidariusia būtimi. Pasak vieno rankraščio, vadinamo Lietuvos metraščiu, Radvilos susitarę tam tikrą vakarą laukė Žygimanto Augusto ateinant. Kai tik jis (1547 m. rugsėjo mėn.) nuėjo pas jų seserį, jie nuėjo paskum, tuojau pakvietė kunigą, kuris laukė pasirengęs, ir slapta sutuokė karalių su jų seserimi[2]. Šių jungtuvių liudytojai buvo tik Barboros broliai ir pusbrolis Radvilos bei jų giminaitis Stanislovas Kęsgaila. Po dviejų mėnesių Žygimantas Augustas išvyko Lenkijon, Piotrkovo seiman, tikėdamasis šioms vestuvėms gauti tėvo ir Lenkijos ponų pritarimą. Atsargumo dėlei jis kėlė ne įvykusio fakto, o tik jo galimumo klausimą. Prieš išvažiuodamas Lenkijon, Žygimantas Augustas pasiuntė žmoną į Dubingius,

[1] *De vita Commendoni. Paris, 1669.*

[2] Niemcewicz J. U. *Zbiór pamiętników o dawnej Polszcze. 1838. T. 1. S. 294.*

Radvilų dvarą, netoli Giedraičių, pavedęs ją globai Merkinės seniūno Stanislovo Davainio, kuris šiek tiek nusimanė medicinoje. Sunki kelionė į Dubingius, išsiskyrimas su vyru ir ypač susigraužimas dėl neaiškios ateities labai paveikė Barborą ir ji, atvykusi į Dubingius, prieš laiką pagimdė. Nepaisant visų Žygimanto Augusto pastangų savo santykius su Barbora išlaikyti paslaptyje, nedraugiškose Radviloms sferose plito įvairūs šlykštūs gandai. Pačią Barborą pasiekė iš Lenkijos žinia, Žygimanto Augusto nuomone, paleista Lietuvos paiždininkio Hornostajaus žmonos, apie Barboros vyro neištikimybę. Barbora gyveno tarp vilties ir baimės. Pats karalius buvo pilnas nerimo dėl savo žmonos. Ypač nerimas padidėjo, kai vieną kartą ties Barboros kambariu arti durų staiga sugriuvo skliautai. Barboros ir Žygimanto Augusto to meto korespondencijos dalis buvo paskelbta A. Przedzieckio „Jagiellonki Polskie w XVI wieku" I tome, dalis Mykolo Balinskio „Pamiętniki o królowej Barbarze".

Žinia apie Žygimanto Augusto santykius su Barbora pasiekė jo motiną, karalienę Boną, dar prieš jo nuvykimą Lenkijon, bet ji slėpė tai nuo visų degdama neapykanta moteriai, kuri galėjo ryžtis paveržti jos sūnų iš jos įtakos. Žygimantas Augustas neskubėjo pareikšti tėvams apie savo jungtuves, tačiau apie tai pasakė kai kuriems jam palankiems: Krokuvos vyskupui Maciejovskiui, vyriausiajam etmonui Jonui Tarnovskiui ir Stanislovui Laskiui, Seradzo vaivadai. Senasis karalius, kurį taip pat buvo pasiekę gandai apie jo sūnaus ketinimą susituokti su Goštautiene, pareiškė: „Tai dalykas netinkamas ir negali būti". Jis ir mirė nesužinojęs tiesos. Laiške, rašytame 1548 m. kovo mėn. iš Krokuvos Trakų kaštelionui Jeronimui Chodkevičiui, karalius pareiškia, kad tokios vedybos galėtų sudaryti negarbę (lekkost) visai valstybei, ir reikalauja, kad Lietuvos ponai parodytų savo uolumą ir atkalbėtų (odwieli) jaunąjį karalių nuo „nepadoraus" sumanymo. Žygimantas Augustas užtruko Lenkijoje apie 6 mėnesius. Grįžo iš ten visai įsitikinęs, kad tėvai šių jungtuvių nepripažins. Motina Bona šiuo tarpu stengėsi paveikti savo šalininkus Lenkijoje ir Lietuvoje, kad ir šie laikytųsi tokio pat nusistatymo. Sugrįžus jaunajam karaliui Vilniun, jo laukė taip pat didelis Lietuvos ponų nepasitenkinimas: senojo karaliaus įsakytas Chodkevičius turėjo viešai pareikšti protestą. Anksčiau minėtas metraštis šitaip rašo: „Jis grįžo iš Lenkijos Vilniun gavėnioje 1548 metais, ir Didžiosios Kunigaikštystės ponai tarėjai suvažiavo pas karalių į Vilnių, ir kai Didžiosios Kunigaikštystės ponai tarėjai išgirdo ir tikrai sužinojo, kad karalius su ta ponia slaptai susituokė, tai to nuoširdžiai gailėjosi ir su ašaromis pradėjo įkalbinėti karalių ir prašyti, kad to nedarytų ir kad sau nelygios, savo valdinės sau per žmoną neimtų, paskum visiems gyventojams, visam kraštui tos karaliaus vedybos buvo labai nemalonios, daugelis tuo tikėti nenorėjo ir daugelis apie tai rašė paskvilius ir lipdė prie pilies, rotušės ir ponų namų sienų ir vartų"[3]. Šitokiomis aplinkybėmis Žygimantas Augustas negalėjo nei pats važiuoti aplankyti žmonos, nei prašyti ją atvežti. Pagaliau jis gavo žinią, kad tėvas, karalius Žygimantas, mirė (1548.IV.1). Tuojau jis pasiuntė pas Barborą savo pasiuntinį (1548.IV.12) ragindamas, kad „žmona rytą atvažiuotų į Vilnių, gerą valandą nakčia, slaptai, bet certe, certissime (tikrai, tikriausiai), kad rytą, atque iterum (ir dar kartą), kad rytą išvažiuotų" ir kad apsigyventų Radvilų namuose. Balandžio 17 d. Žygimantas Augustas, jau kaip

[3] *Ten pat. P. 295.*

visiškas krašto suverenas, sušaukė kai kuriuos savo ponų tarybos narius ir įsakė jiems tuojau vykti parvežti Barboros, o pats pasiliko jos laukti pilyje. Ponai su didele pagarba įvedė Barborą į didžiojo kunigaikščio rūmus, pats jis ją sutiko prieangyje. Toliau iškilmingoje kalboje, pasakytoje susirinkusiems ponams, Žygimantas Augustas pareiškė, kad jis jau susituokęs pagal visuotines krikščioniškąsias apeigas su Barbora Radvilaite, kilusia iš įžymiausių Lietuvoje namų, iš garbingų tėvų[4]. Po to, priduria Lietuvos kronikininkas, ir jos priešai turėjo atiduoti jai tinkamą pagarbą kaip savo karalienei. Šiuo žingsniu Žygimantas Augustas pasiekė oficialų Barboros pripažinimą didžiąja Lietuvos kunigaikštiene, bet to dar buvo maža: reikėjo gauti jos pripažinimą Lenkijos karaliene, apie ką svajojo Barboros giminės. Jos brolis Mikalojus prasitaręs: „Bet tik išvysčiau ant jos galvos karūną, tada jau galiu noromis mirti". Visų Barboros ir Žygimanto Augusto priešų Lietuvoje viltys dabar buvo nukreiptos į Lenkijos ponus vienminčius, kad bendromis pastangomis užkirstų jai kelią į karališkąjį sostą. Suprasdami tai Radvilos ir karalius stengėsi visais būdais sudaryti Lenkijoje sau palankią partiją. Tuojau po Barboros paskelbimo savo žmona, Žygimantas Augustas pasiuntė jos pusbrolį Joną apie tai pranešti karalienei motinai ir drauge pareikšti užuojautą dėl tėvo mirties: greitai ir pats išvyko Lenkijon su Mikalojumi Radvila Juoduoju. Karalius sušaukė Lenkijos seimą Piotrkovan, pirmą po savo įsiviešpatavimo Lenkijoje, norėdamas pasiekti jame, tarp kita ko, ir Barboros pripažinimą savo žmona, ir ją vainikuoti. Jis įsakė ir žmonai vykti Lenkijon, Radoman.

Lenkijoje karalienė našlė Bona, negalėdama priversti sūnaus išsiskirti su Barbora, išvažiavo su dukterimis iš Krokuvos į Mazoviją, kad tik nesusitiktų su ja. Tuo pat metu ji įtempė visas jėgas, kad jos šalininkai Lenkijos seime priverstų karalių persiskirti. Įžymiausi Bonos šalininkai ir Barboros priešai buvo Krokuvos vaivada Petras Kmita, Gniezno arkivyskupas Dzierzkowski, Poznanės kaštelionas Andrius Gurka ir seimo pasiuntinys Liupa Podlodowski, karalienės ir Kmitos patikėtinis. Žygimanto Augusto vedybos pasidarė pačiu svarbiausiu politikos reikalu, nustelbusiu visus kitus. Su Barboros asmeniu susietas buvo ir Lietuvos–Lenkijos politinis antagonizmas. Lenkijos ponai bijojo Radvilų giminės išaukštinimo ir drauge Lietuvos politinių reikalų vyravimo lietuvių–lenkų santykiuose. Lenkija suskilo į dvi politines stovyklas, kurios tartum rengėsi kautynėms, kiekviena mobilizuodama visas savo jėgas. Svarbiausia Barborai priešingos stovyklos judintoja buvo, paties karaliaus žodžiais, Bona[5]. Karalius įsakė žmonai būti Radome 1548 m. rugsėjo 18 d. Čia jis su savo šalininkais ją iškilmingai pasitiko. Prieš prasidedant seimui, karalius darė visiems įtakingesniems veikėjams vizitus, visus vaišino pats, kad tik patrauktų savo pusėn; kitus papirkinėjo. Tačiau tai nenuramino Lenkijos visuomenės. Barboros priešai rašė ir lipdė pamfletus, sunkiai įžeisdami jos gerą vardą. Seimas susirinko tik lapkričio pradžioje. Jame Barboros priešai, pasiuntinių Petro Boratinskio ir Liupos Podlodowskio suagituoti, viso seimo vardu kreipėsi į karalių su reikalavimu apleisti savo žmoną. Žygimantas Augustas griežtai pasipriešino. Tuomet arkivysku-

[4] Stryjkowski M. *Kronika... T. 2. S. 402.*

[5] Baliński M. *Pisma historyczne. Pamiętniki o królowej Barbarze. 1843. S. 141. Iš karaliaus laiško Mikalojui Radvilai Rudajam: „a to wszystko podobno duchem królowej matki Naszej".*

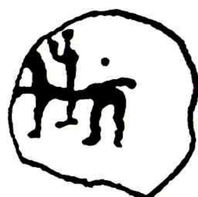
pas Dzierzkowski pareiškė: „Jeigu karalius, apleisdamas tą moterį užsitrauktų nuodėmę, tai jis, valstybės labui, padalins tą nuodėmę tarp visų Lenkijos vyrų, ligi paskutinio, kad kiekvienas turėtų karališkosios nuodėmės dalelę". Bonos šalininkas, Sandomiro vaivada Jonas Tenczyński, pasakė: „Verčiau norėčiau pamatyti Krokuvoje turkų sultoną Suleimaną negu ją turėti karaliene Lenkijoje". Senato ir seimo atstovai ir toliau puldinėjo Žygimantą ir Barborą, ir kai antrą kartą buvo padarytas oficialus pasiūlymas skirtis, karalius atsakė: „Kas įvyko, negali būti atšaukta: jums pridera manęs prašyti ne to, kad sulaužyčiau žmonai duotą žodį, o to, kad jį išlaikyčiau kiekvienam žmogui pasaulyje. Prisiekiau žmonai ir priesaikos laikysiuos, kol Viešpats Dievas mane laikys pasaulyje, man mielesnė yra mano ištikimybė negu visos pasaulio karalystės"[6]. Karaliaus pusėje buvo seimo mažuma su Krokuvos kaštelionu J. Tarnovskiu ir Krokuvos vyskupu Maciejovskiu. Bonos šalininkai, nepajėgdami suardyti Barboros moterystės, reikalavo, kad ji bent nebūtų vainikuota. Bet tam griežtai pasipriešino Barboros brolis Mikalojus, kurio nuomonės atsiklausė karalius. Jo svarbiausias argumentas buvo tas, kad iš nevainikuotos karalienės Žygimantas Augustas negalės susilaukti teisėto jo valstybių sostų įpėdinio. Karalius paleido seimą pamatęs negalėsiąs jam veikiant vainikuoti žmonos. Viso seimo metu Barbora gyveno Radome. Karalius visą laiką bijojo, kad ji nebūtų nunuodyta. Laiške jos broliui Mikalojui jis patarė, kad „karalienei moterys duotų gerti ne iš puodelių, o tik iš stiklinių, kad viskas būtų geriau matyti". Kitame laiške jis įsakė sekti moteris, kurios atvažiuoja karalienės lankyti. Piotrkovo seimui pasibaigus, karalius susitiko su Barbora Naujajame Korčine, į kurį vyro prašoma Barbora nuvyko tik 1549 m. vasario 9 d. Iš čia jiedu drauge įvažiavo į Krokuvą vasario 13 d. su nepaprastomis iškilmėmis. Audra prieš Barborą pamažu ėmė tilti. Karalius tyčia delsė šaukti seimą norėdamas apsaugoti žmoną nuo nemalonumų. 1549 m. gegužės 1 d. Žygimantas Augustas pasistengė aprūpinti Barborą medžiagiškai. Jis jai užrašė Kauno pilį, Rumšiškių dvarą, Merkinę, Alytų, Nemunaitį, Birštoną, Žiežmarius, Stakliškes, Karmėlavą, Vilkiją, Skirsnemunę, Veliuoną, Žodiškius, Darsūniškį, Sieną (Gudijoj) ir kt., be to, dar pajamas iš muitų. Jis ją apsupo didele prabanga. Visa tai pareikalavo didelių išlaidų. Karaliaus Žygimanto, tėvo, santaupų neužteko: reikėjo įkeisti vadinamuosius stalo dvarus. Žygimantas Augustas viena Barbora tegyveno. „Ji viską pasiekia, kai užsispiria", „karalius visą laiką pas ją praleidžia", „sakoma, kad karalienė pikta ir tingiai rėdosi, karalius turi laukti ištisą valandą, kol ji apsirengs", rašė apie ją net jai artimiausi žmonės. Į valstybės reikalus Barbora nesikišo. 1549 m. Barborą ištiko dvi nelaimės: buvo gauta žinia, kad Vilniuje mirė motina ir, be to, pasirodė pirmieji požymiai ligos, kuri vėliau nuvarė ją į karstą. Seimo nešaukimas iš pradžių sukėlė didelį kai kurių Lenkijos ponų protestą. Gniezno arkivyskupas net grasė karaliui seimą šauksiąs savo valia, jei karalius to nedarys, bet karaliaus sudraustas turėjo nutilti. Dėl karaliaus ir Radvilų kieto nusistatymo lenkų visuomenėje ilgainiui ėmė reikštis persilaužimas. Nieko nebuvo gailimasi palankumui įgyti. Radvilos dirbo papirkinėjimais ir nuolankumu. Dvasininkija, išsigandusi plintančios reformacijos, meilinosi karaliui. Arkivyskupas Dzierzkowski sutiko ją vainikuoti. Lenkų magnatai pamažu perėjo Barboros pusėn.

[6] Górnicki L. *Dzieje w Koronie Polskiej. Dzieła wszystkie. T. 3. S. 161.*

Kmita net pasikvietė karališkąją porą su Barboros broliu pas save į svečius į Visničių ir 3 dienas juos vaišino. Tik viena karalienė Bona pasirodė nepermaldaujama. Ji stengės prikalbinti net Barboros pusbrolį Mikalojų Radvilą Juodąjį pasipriešinti jos vainikavimui. Barborai nedraugiška pasiliko ir dalis bajorų, ypač Didžiojoje Lenkijoje. Karalius norėjo aplankyti šį kraštą drauge su žmona, bet Radvilos atkalbėjo, kad karalienė nesusilauktų nesmagumų. 1550 m. antrojoje pusėje Lenkijos bajorų nuotaika pasirodė jau visai palanki Barboros vainikavimui, kuris įvyko Krokuvoje 1550 m. gruodžio 7 d. Vainikavo arkivyskupas Dzierzkowski. Tačiau karalienė jau jautėsi nepagydomai serganti. Kas per liga ją kankino, tikrai nežinia. Amžininkas Orzechowski ją vadina vėžiu (cancer), o kiti spėja, kad viduriuose buvo atsiradę vočių, dar kiti mano ją buvus užnuodytą. To meto lenkų kronikininkas Bielski net nurodo jos nuodytojo vardą. Tai buvęs Bonos daktaras ir sekretorius Liudvikas Monti, italas, kurį laiką viešėjęs pas Žygimantą Augustą Krokuvoje. Žygimantas ir Barbora vis svajojo nuvykti drauge Lietuvon ir čia pasirodyti visoje karališkoje didybėje, bet sustabdyti ligos nebuvo jėgų. Tokiomis aplinkybėmis 1551 m. kovo 30 d. per italą kun. Pranciškų Lismaniną Bona atsiuntė Barborai linkėjimų pareikšdama norą pripažinti ją tikra marčia. Karalius įsakė nieku būdu neprileisti motinos prie sergančios žmonos. Jis bijojo jos nuodų. Keliose vietose net buvo areštuotos kelios moterys, įtartos esančios burtininkės ir turėjusios santykių su Bona. Barbora mirė 1551 gegužės 8 d.; prieš mirdama Barbora pareiškė norą būti palaidota ne Lenkijoje, kur tiek iškentėjo, bet Lietuvoje. Karalius gegužės 26 d. išlydėjo jos kūną iš Krokuvos, visą laiką ligi Vilniaus jojo raitas. Vilniuje Barbora buvo palaidota Katedros koplyčioje greta pirmosios Žygimanto Augusto žmonos Elzbietos.

Baliński M. *Pamiętniki o królowej Barbarze // Pisma historyczne. Warszawa, 1843;* Bartoszewicz J. *Barbara Radziwiłłówna // Encyklopedia powszechna. Warszawa, 1898. T. 2;* Finkel L. *Barbara Radziwiłłówna // Wielka encyklopedia polska powszechna. Warszawa, 1891. T. 6;* Lachowicz S. A. *Listy oryginalne Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Czarnego etc. Wilno, 1842;* Przezdziecki A. *Jagiellonki polskie w XVI wieku. Kraków, 1868. T. 1;* Szajnocha K. *Barbara Radziwiłłówna // Dziela. Warszawa, 1876. T. 1.*

HENRIKAS VALUA

Henrikas III Valois (1551–1589), prancūzų karaliaus Henriko II ir Kotrynos Medici sūnus. Paskirtas 1567 m. prancūzų kariuomenės vadu prancūzų naminiame kare, maršalo de Tavannes padedamas, 1569 m. laimėjo kautynes ties Žarnaku ir Monkontūru. Po paskutinio Jogailaičio Žygimanto Augusto mirties 1572 m., prancūzų vyriausybė pasiūlė Henriką kandidatu į Lietuvos ir Lenkijos sostą, nes tuo metu varžėsi su Habsburgais dėl hegemonijos Europoje ir, visur ieškodama sąjungininkų, stengėsi patraukti savo pusėn Lenkiją su Lietuva prieš Austriją. Prancūzų atstovas Valensijos vyskupas Montluc dideliais pažadais patraukė lietuvius ir lenkus Henriko pusėn, kurio kandidatūrą parėmė dar ir Turkija. Henrikas buvo išrinktas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir Lenkijos karaliumi 1572 m. gegužės 9 d. Jo vardu vyskupas su Lietuvos ir Lenkijos atstovais pasirašė dvi sutartis: 1) sutartį su tauta (vad. Pacta conventa) ir 2) vad. Henriko artikulus (Articuli Henriciani) apie politinę ir socialinę santvarką. Henriko artikulų turinys buvo toks: 1) Karalius visuomet bus renkamas; jis negali pasirinkti įpėdinio. 2) Tikybos dalykams užtikrinti laisvę, kaip ją nustatė Lenkijos konfederacija (1573). 3) Karalius nesiųs atstovų į svetimas valstybes, iš ten nepriiminės nei kvies, nei rinks kareivių, nepasitaręs su taryba, o asmens dalykais, neliečiančiais Respublikos, siųsti galima tik su tarybos žinia. 4) Be seimo karo nepradės. Seimui nutarus, galima šaukti visuotinį bajorų šaukimą tik ne ilgiau kaip dviem savaitėms, ir tai valstybės ribose. Seimui leidus, galima kariauti ir užsienyje; karius laikyti ne ilgiau kaip 3 mėn., ir karalius mokės algas. Kariuomenė negali būti dalijama karo vienetais. Ginklus, sargybą ir kt. apmoka karalius. 5) Sienas gina karalius savo lėšomis. 6) Karaliui patarti iš senato renkama 16 žmonių, kurių bent 4 turi būti prie karaliaus. 7) Seimas bus kas 2 metai, nepaprastieji gali būti prireikus, jie truks ne daugiau kaip 6 savaites, o prieš tai bus pavieto seimeliai, be to, bus didieji seimeliai, kiekvienoje šalyje po vieną: Didlenkėje, Mažlenkėje ir Lietuvoje (Rytų Vilkaviškyje). 8) Respublikos reikalams karalius nevartos savo privačių antspaudų, o tik valstybinius, kurie yra atitinkamų kanclerių ir pakanclerių žinioje. 9) Valstybinių ir kara-

liaus kiemo tarnybų skaičiaus karalius nemažins, o atsiradus laisvoms, skirs į ją čiabuvius, ne svetimšalius. 10) Bajorų žemė ir jos gelmės (metalai, druska) priklauso jų nuosavybei, jie gali turėti naudą, kokios nori. 11) Kas suteikta nuosavybei, jąja ir pasiliks; ir nebus svetimos teisės dėsniais daromi lenais, jeigu nebuvo suteikti jure feodali. 12) Pasienių bei teisminių pilių ir didžiųjų miestų seniūnai negali jų perleisti kam kitam bekaralmečio laiku. 13) Karaliaus karūna saugoma valstybės lobyne Krokuvoje, kurio raktus turi nurodytieji kaštelionai ir vaivados. 14) Tie kraštai, kurie turi savo teises, gali jomis naudotis ir atitinkamai taisyti. Tas liečia Lietuvą ir žemes, kuriose veikė lietuvių teisė. 15) Naujus mokesčius, muitus, monopolius galima įvesti seimui sutikus. 16) Vesti žmoną karalius gali tik valstybės taryboms sutikus. 17) Karalius pasižada pildyti pažadus, duotus vainikavimo laiku; jeigu nepildytų, tai piliečiai gali jo neklausyti. 18) Priimta renkamame seime 1573 m. gegužės 22 d. Kita sutartimi (Pacta conventa) Henrikas pasižadėjo kas metai mokėti lietuvių ir lenkų valstybės iždan 450 000 auksinų, gaunamų iš Prancūzijos, savo lėšomis išlaikyti 4000 Gaskonės pėstininkų, savo lėšomis pastatydinti valstybei laivyną Baltijos jūroje, apmokėti Žygimanto Augusto skolas, pasiųsti 100 studentų mokytis Prancūzijoje, vesti Žygimanto Augusto seserį Oną ir t.t. Pats Henrikas labai nenorėjo vykti Lenkijon ir atvažiavo tik savo brolio, Prancūzijos karaliaus Karolio IX, spiriamas. Vainikuotas 1574 m. vasario 15 d. jis, 23 metų vyras, nevedė 53 metų Onos, mažai tesirūpino valstybės reikalais ir laiką leisdavo pokyliuose. Lietuvos ponai, palaikydami Henriko kandidatūrą, tikėjosi su jo pagalba atgauti žemes, atplėštas nuo Lietuvos 1569 m. Liublino seimo. Lietuvos rūmų maršalas Mikalojus Radvila Našlaitėlis susiartino su juo ir tikėjosi visiškai palenkti Lietuvos naudai. Tačiau 1574 m. mirė Henriko brolis Karolis IX ir Henrikas 1574 m. birželio 18 d. pabėgo iš Lenkijos užimti Prancūzijos sosto. Lenkų aukštieji dignitoriai pasivijo jį už savo valstybės ribų, bet nepajėgė prikalbinti grįžti atgal, tik gavo pažadą grįžti vėliau, kai bus sutvarkyti Prancūzijos reikalai. 1575 m. vasario 15 d. vainikuotas Prancūzijos karaliumi faktiškai valdymo srityje visiškai pasidavė savo motinos Kotrynos Medici įtakai. Prancūzijoje tuo laiku tarp katalikų ir protestantų virė kovos; protestantai buvo įtūžę po jų bendratikių išžudymo per Baltramiejaus naktį 1572 m., kuriame dalyvavo ir pats Henrikas. Prancūzijoje tuomet buvo susidariusios trys partijos: protestantai su Navaros karaliumi Henriku Bourbonu, nesutaikomi katalikai su Guise ir nuosaikieji katalikai („politikai“), vadovaujami jaunesniojo Henriko brolio. Henrikas svyravo tarp šių partijų reikalavimų. 1576 m., spiriamas susijungusių protestantų ir „politikų“, kurie su 30 000 armija žygiavo į Paryžių, Henrikas pasirašė ediktą, garantuojantį tikybos laisvę protestantams. Tai sukėlė katalikų neapykantą. Tada jis persimetė į katalikų, susiorganizavusių į Šventąją Lygą, pusę. Valstybės ižde trūkstant pinigų, Henrikas sušaukė seimą Blua, kuriame norėjo sutaikyti partijas. Jo pareiškimas, kad nepakęsiąs valstybėje partijų, veikiančių nepriklausomai nuo karaliaus valdžios, sukėlė didelį Guise pasipriešinimą. Neapykanta tarp Henriko ir Guise vis augo. Susiartinęs su katalikais, Henrikas 1585 m. Nemūro ediktu išvarė protestantus iš Prancūzijos, bet tai nepalenkė jam katalikų simpatijų. Guise pats siekė karaliaus valdžios ir 1588 m. gegužės 12 d. privertė Henriką bėgti iš Paryžiaus. Henrikas įsakė jį

nužudyti be teismo (1588.XII.23). Rytojaus dieną po šio smurto sukilo visas Paryžius ir reikalavo karaliaus nuvertimo nuo sosto. Tuomet Henrikas susivienijo su protestantų vadu Henriku, Navaros karaliumi, ir pripažino jį savo būsimuoju įpėdiniu. Abudu sąjungininkai apgulė sukilusį Paryžių. Šio apgulimo metu Henrikas buvo nudurtas vienuolio jakobino Jokūbo Clément. Su Henriku pasibaigė Prancūzijoje Valois dinastija.

Albertrandy J. *Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego, królów polskich. Warszawa, 1823;* De la Barre-Duparcq. *Histoire de Henri III. 1882;* Erlanger Ph. *Henri III. 1936;* Jackson. *The last of the Valois and the accession of Henry of Navarra. 1888;* Noailles E. de. *Henri de Valois et la Pologne. 2-e ed. Paris, 1878. 3 t.;* Piliński T. *Bezkrólewie po Zygmuncie Auguście i elekcya króla Henryka. Kraków, 1872;* Robiquet. *Paris et la Ligue sour Henri III. 1936.*

STEPONAS BATORAS

Batoras Steponas, vengr. Báthory Istvan (1533 m. rugsėjo 28 d. Somlyó [Šomjo] pily, Vengrijoje,– 1586 m. gruodžio 12 d. Gardine, palaidotas 1588 m. gegužės 23 d. Krokuvoje).

Batoras Vengrijoje. Vengrija, viena galingiausių Centrinės Europos valstybių XIV a. antrojoje pusėje (karaliaus Liudviko laikais) ir XV a. viduryje (karaliui Motiejui Hunyadi viešpataujant), XVI a. pergyveno visą eilę sunkių politinių krizių. Po Motiejaus Hunyadi joje įsiviešpatavo Jogailaičiai – Vladislovas ir jo sūnus Liudvikas II, prie kurių visa valdžia faktiškai perėjo į vengrų aristokratijos rankas. 1526 m.

kautynėse su turkais Mohačo lygumoje žuvo Liudvikas II. Pagal sutartį, Jogailaičių 1515 m. sudarytą Vienoje su Austrijos Habsburgais, Vengrijos sostas turėjo pereiti Ferdinandui Habsburgui, kuris iš tikrųjų 1526 m. pasiskelbė Vengrijos karaliumi. Tačiau vokiečiams nedraugiški vengrai seime karaliumi išsirinko vengrų didiką Joną Zapolya, 1514 m. vengrų valstiečių sukilimo malšintoją. Vengrija suskilo į dvi dalis, kurių kiekviena vadinosi Vengrų karalyste. Abiejų valdovai siekė savo valdžią plėsti visoje Vengrijoje, ir tarp jų prasidėjo nepaliaujami karai. Vengrijos didikai palaikydavo čia vieną, čia antrą pusę. Abidvi ieškojo užsienio paramos. Jonas Zapolya vedė Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Senojo dukterį Izabelę ir tikėjosi Lenkijos paramos, Ferdinandas jos ieškojo pas brolį Vokietijos imperatorių Karolį V. Priešininko sumuštas, Jonas Zapolya prašė pagalbos Turkijos sultoną Suleimaną, kuris, jį palaikydamas, 1529 m. surengė karo žygį prieš Vieną, bet jos nepaėmė. 1540 m. abu priešininkai susitarė Vengrijos vienybę atstatyti po karaliaus Jono Zapolya, kuris tuomet buvo dar bevaikis, mirties, kad jo valdoma Vengrijos dalis teks Ferdinandui Habsburgui.

Keliems mėnesiams praėjus po susitarimo, Jonas Zapolya mirė, o karalienė Izabelė pagimdė sūnų Joną Zigmantą, kurį tautinė vengrų partija tuojau paskelbė savo karaliumi. Ferdinandas ryžosi ginklu įgyvendyti 1540 m. sutarties nuostatus. Izabelė kreipėsi į Turkijos sultoną prašydama paimti savo globon jos naujagimį sūnų ir žadėdama laikyti save ir būsimąjį Vengrijos karalių Turkijos vasalais ir mokėti sultonui duoklę. Turkijos kariuomenė atmušė austrų kariuomenę nuo Budos, ir pati ją 1541 m. užėmė. Sultonas pasižadėjo atiduoti užimtą Vengrijos kraštą Jonui Zigmantui, kai šis sulauks pilnų metų, o tuo tarpu Budą su centrine Vengrijos dalimi pasiliko savo rankose, kad tariamai apgintų ją nuo austrų. 1541 m. Vengrija suskilo į tris dalis: vakarinę valdė karalius Ferdinandas, pasilikęs ir Vengrijos karaliaus titulą, centrinę turkai ir rytinę, kuri vadinosi Transilvanija, karalienė Izabelė savo sūnaus vardu. Austrų valdoma Vengrija ir Transilvanija susisiekė šiaurėje. Transilvanijos politinė būtis pasidarė itin sunki: jai reikėjo mokėti duoklę Turkijai ir kovoti su Austrijos įtaka, nes Austrija Vengrijos neatsisakė ir siekė įsiviešpatauti visose jos dalyse. Dėl to Transilvanijoje reiškėsi dvi politinės tendencijos: vieni siekė dėtis su Austrija, kad ir nustodami politinio savarankiškumo, ir kovoti su turkais, kiti norėjo išlaikyti krašto savarankiškumą, kad ir liekant Turkijos suverenitete. Jonas Zigmantas, iš pradžių titulavęsis karaliumi, norėjo su turkų pagalba išvyti austrus, bet turkai pasirodė priešingi Vengrijos susijungimui. Sultonas Jonui Zigmantui okupuotos Vengrijos negrąžino. Tuomet šis pasuko Austrijos pusėn, atsisakė karaliaus titulo ir ėmė vadintis vaivada, kaip kad anksčiau buvo vadinami Transilvanijos valdytojai. Su imperatoriumi Maksimilijonu II 1570 m. jis sudarė slaptą sutartį, pagal kurią jis save pripažino imperatoriaus valdiniu, kartu likdamas sultono vasalu. Transilvanijos vaivados ateityje turėjo būti renkami; šioji teisė buvo ir Turkijos garantuota, tačiau imperatorius išrinktą vaivadą galėjo atstatydinti ir pakeisti kitu. Šios sutarties iniciatorius buvo Vengrijos didikas Kasparas Bekešas, vienas įtakingiausių Jono Zapolyos ministrų. 1571 m. vaivados, arba kunigaikščio, tarybai priėmus šią sutartį, Bekešas buvo pasiųstas Spiran pas imperatorių Maksimilijoną su prašymu ją ratifikuoti. Tuo

tarpu mirė Jonas Zapolya. Pasinaudoję Bekešo nebuvimu krašte, Austrijos priešininkai 1571 m. gegužės 25 d. vaivada išrinko didiką Steponą Batorą (de Somlyó).

Jis buvo Stepono (m. 1534 m.), prie Jono Zapolyos Transilvanijos vaivados, ir Kotrynos Thelegdy sūnus. Tėvas buvo karštas austrų priešininkas. Tačiau po jo mirties šeimos simpatijos keitėsi. Šešiolikos metų Steponas Batoras buvo pasiųstas karaliaus Ferdinando dvaran. Čia jis pasidarė karaliui artimas asmuo. Vienoje jis pramoko vokiečių ir italų kalbų, geriau išmoko lotynų kalbą, arti susipažino su karo menu ir su plačia tuolaikinės Europos politika. Sugrįžęs Transilvanijon, Steponas Batoras pasireiškė kaip didelis austrų priešas. Beeinant kovoms tarp Ferdinando ir Jono Zigmanto Zapolyos, Batoras buvo paskirtas Zapolyos kariuomenės vadu ir pasižymėjo kariškais gabumais. 1564 m. mirė karalius Ferdinandas. Jonas Zigmantas Zapolya vėl panorėjo pasiskelbti Vengrijos karaliumi, bet Ferdinando sūnaus Maksimilijono buvo sumuštas. Steponas Batoras kovojo Zapolyos pusėje, paskiau buvo jo įgaliotinis taikai su Maksimilijonu sudaryti. Taikos derybų metu gavęs Turkijos sultono paramą, Zapolya įsakė savo įgaliotiniui pakeisti anksčiau suderėtas taikos sąlygas. Už tai Steponas Batoras buvo suimtas ir kelis metus išbuvo Vienoje kaip belaisvis. Dėl turkų įsikišimo Austrija pasižadėjo grąžinti Turkijai visas jos anksčiau paimtas pilis ir kasmet mokėti 30 000 dukatų duoklę. Transilvanija buvo baisiai nukentėjusi nuo šio karo. Jonas Zigmantas politiškai nieko nelaimėjo ir, nusivylęs turkais, turėjo sudaryti anksčiau minėtą 1570 m. slaptą sutartį su Maksimilijonu pripažindamas save jo vasalu.

Išrinktas 1571 m. Transilvanijos vaivada, Steponas Batoras ryžosi nenutraukti neseniai pasirašytos sutarties su imperatoriumi Maksimilijonu. Vasalinius santykius su Habsburgais Steponas Batoras ir imperatorius interpretavo kiekvienas saviškai. Steponas Batoras, motyvuodamas tai politikos santykiais su Turkija, norėjo, kad jo, kaip vaivados, ir imperatoriaus santykiai būtų tokie kaip imperijos kunigaikščių ir imperatoriaus. Jis norėjo, kad būtų uždrausti bet kokie Transilvanijos gyventojų betarpiški santykiai su imperatoriumi, kad imperatorius susižinotų su Transilvanija tik per jį ir tai slaptai, o sau reikalavo teisės susižinoti betarpiškai su kitomis valstybėmis. Steponas Batoras reikalavo, kad iš anksto būtų nustatyta, kokiais atsitikimais vaivada gali būti atstatydinamas. Imperatoriaus supratimu, Steponas Batoras turėjo būti paprastas imperatoriaus valdininkas, atšaukiamas imperatoriaus nuožiūra. Jis nenorėjo leisti, kad Steponas Batoras būtų vadinamas kunigaikščiu, kad siuntinėtų pasiuntinius pas kitus valdovus ir duotų popiežiui paklusnumo priesaiką, nors sutiko, kad visi santykiai su imperija būtų slapto pobūdžio.

Numatydamas neišvengiamą konfliktą su imperatoriumi, Steponas Batoras ieškojo draugiškumo santykių su Prancūzija. Jis džiaugėsi Henriko Valois išrinkimu Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir Lenkijos karaliumi. Įtemptais Stepono Batoro ir imperatoriaus Maksimilijono santykiais pasinaudojo Kasparas Bekešas. Imperatoriaus remiamas, jis ryžosi su savo šalininkais nuversti Steponą Batorą ir užimti jo vietą. Tačiau Steponas Batoras, pasitikėdamas galima pagalba iš Prancūzijos karaliaus Karolio IX ir jo brolio Henriko, išrinkto Lenkijos karaliumi, puolė Bekešo surinktą kariuomenę ir ją smarkiai sumušė, o

patį Bekešą privertė bėgti pas Maksimilijoną. Visi Bekešo turtai buvo konfiskuoti, o jis pats paskelbtas banitu.

Atsikratęs pavojingiausio politinio priešo krašto viduje, Steponas Batoras galvojo apie atsipalaidavimą nuo Turkijos, apie sudarymą sąjungos su Prancūzija ir Lenkija ir apie kovas su sultonu. Per pasiuntinį jis buvo lenkams pasiūlęs nutraukti karą su Maskva ir visas jėgas drauge su juo nukreipti prieš turkus (dr. Franknói nurašyta Vienos archyve Lippomano 1574 m. vasario 14 d. depeša). Lenkijos atsakymas nežinomas. Karaliaus Henriko Valois pabėgimas susilpnino Stepono Batoro ryšius su Lenkija ir Prancūzija. Tuo skubėjo pasinaudoti ištremtasis Bekešas. Jis Austrijai priklausančioje Vengrijoje samdėsi kariuomenę ir tuo pat metu kreipėsi į sultoną prašydamas jo pagalbos prieš Steponą Batorą. Bekešas pateikė kažin kokį Stepono Batoro laišką, liudijantį šio ryšius su Austrija, ir žadėjo, jei būtų paskirtas Transilvanijos vaivada, padidinti duoklę Turkijai nuo 10 000 ligi 15 000 dukatų. Turkai, pasinaudoję Bekešo pasiūlymu, privertė Steponą Batorą priimti visus jų padidintus reikalavimus. Steponas Batoras per viešintį pas jį lenką Filipovskį vėl kreipėsi į Lenkiją ragindamas būtinai rinkti karaliumi Maskvos didįjį kunigaikštį Joną IV ir ruoštis kovoms su Turkija, kad ją visiškai sunaikintų. Jis žadėjo prisidėti su 100 000 raitųjų transilvaniečių ir pritraukti koalicijon Moldaviją ir Valakiją. Bekešas taip pat veikė Lenkijoje. Jis čia samdėsi kareivius, kuriems žadėjo didelį grobį. Slaptai Habsburgų palaikomas, 1575 m. birželio mėn. Bekešas įsiveržė į Transilvaniją. Čia prie jo prisidėjo visi Steponui Batorui nepalankūs gaivalai, ypač didikai. Steponas Batoras puolė juos prie Szent Pal (Šv. Povilo) pilies, prie Marošo upės, ir sumušė. Tuojau po to sušaukė Transilvanijos seimą, kuris nutarė smarkiai nubausti dalyvavusiuosius Bekešo sukilime. Keli žymūs didikai buvo nuteisti mirti. Nuteistųjų ir pabėgusiųjų iš Transilvanijos turtai buvo konfiskuoti. Austrija, leidusi savo teritorijoje organizuoti kariuomenę prieš sultono vasalą, sulaužė taiką su Turkija. Ji ėmė kratytis bet kokių santykių su Bekešu, nebeleido pasilikti jos teritorijoje. Jis pabėgo Lenkijon, bet čia buvo Zborowskių suimtas ir laikomas nelaisvėje.

Tarpkaralis po Henriko Valois pabėgimo. Lietuva daug tikėjosi iš Henriko Valois. Jai rūpėjo su karaliaus pagalba atstatyti valstybės sienas, buvusias prieš Liublino uniją. Savo atstovu Lenkijoje ji laikė Mikalojų Kristupą Radvilą, neseniai mirusio Mikalojaus Radvilos Juodojo sūnų. Kaip Lietuvos rūmų maršalas M. K. Radvila gyveno prie karaliaus ir pasidarė jo patikimas asmuo. Jis žinojo karaliaus sumanymą bėgti iš Lenkijos ir iš anksto dėl to įspėjo Lietuvos senatorius kviesdamas juos eiti iš vieno ir iš anksto pasirinkti tinkamą kandidatą. Lenkijai karaliaus pabėgimas 1574 m. naktį iš birželio 18 į 19 d. buvo netikėtas. Jis sukėlė didelį bajorų susierzinimą; jie laikė, kad įžeista valstybės garbė. Iš keršto buvo deginami ir plėšiami pabėgusio karaliaus šalininkų dvarai. Ėjo ginčas, ar laikyti Henriką galutinai pabėgusiu, ar tik laikinai pasišalinusiu, Lenkijos primas Uchański būčiai aptarti sušaukė Varšuvon seimą. Lietuviai, aiškindamiesi gresiančiu Maskvos pavojumi, nedalyvavo, taip pat nebuvo ir prūsų. Lietuvos vyriausybė 1574 m. rugsėjo 9 d. pasiuntė laišką Lenkijos vyriausybei reikalaudama, kad seimas nieko netartų, kas galėtų įžeisti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teises. Jie siūlė per pasiuntinius atsiklausti Hen-

riko, ar jis manąs grįžti, ar ne. Lenkijos bajorai seime reikalavo paskelbti Henriko nuvainikavimą. Tačiau seimo dauguma nutarė siųsti pas karalių delegaciją ir pareikalauti grįžti ligi 1575 m. gegužės 12 d. Jei jis šito reikalavimo neįvykdytų, tai paskutinio termino dieną sušaukti naują seimą karaliui rinkti. Tuo tarpu iš anksto buvo ieškoma pageidaujamo kandidato į karalius.

Lietuvos senatoriai, gavę oficialią žinią apie karaliaus pabėgimą, suvažiavo Vilniun 1574 m. lapkričio 1 d. Šis suvažiavimas nebuvo gausingas, nors jame dalyvavo ir nuo Lietuvos atplėštų kraštų atstovai. Susirinkusieji nutarė, kad jei paskirtą dieną Henrikas Valois negrįžtų, tai laikyti jį atsisakius sosto ir jo vieton rinkti vokiečių imperatoriaus sūnų Ernestą su ta sąlyga, kad jis pasižadėtų Lietuvai grąžinti Lenkijos atplėštus kraštus – Palenkę, Voluinę, Kijevą ir Podolę, arba Braclavą, Henriko atsiklausti buvo nutarta siųsti Žemaičių vyskupą Merkelį Giedraitį.

Henrikui negrįžus ligi paskirto laiko, 1575 m. gegužės 12 d. susirinko elekcinis seimas. Pirmiausia iškilo Varšuvos konvokacinio seimo nutarimų teisėtumas. Lietuviai senatoriai jų nepripažino, nes jie buvo priimti Lietuvai nedalyvaujant. Lietuvos bajorai atsisakė dalyvauti naujo karaliaus rinkimuose, kol bus oficialiai raštu tam dalykui pakviesti, nes Liublino 1569 m. unijos aktas jokių seimų, išskyrus elekcinį, nenumatė. Lietuvos senatoriai ir bajorai drauge reikalavo pirma paskelbti Henriko nuvainikavimą: imperatorius Maksimilijonas Henriką buvo pripažinęs ir todėl be formalaus atsisakymo arba nuvainikavimo nebuvo galima kelti imperatoriaus sūnaus kandidatūros. Nuvainikavimui ypačiai priešingas buvo primas Uchański ir keli Lenkijos senatoriai, tikėję Henriką grįšiant. Pats gi pabėgėlis per savo pasiuntinį Jokūbą Faye d'Exspeisse žadėjo grįžti ir prašė pailginti jo grįžimo laiką. Antras dalykas, dėl kurio susirinkusieji negalėjo susitarti, buvo kandidatai į sostą. Jų buvo daug. Turkų sultonas siūlė Transilvanijos vaivados Stepono Batoro, Prancūzijos karalaičio arba Švedijos karaliaus kandidatūras. Gniezno arkivyskupas ir dalis lenkų senatorių pasiliko ištikimi Henrikui, kita lenkų senatorių dalis norėjo Feraros kunigaikščio Alfonso, čekų grafo Rozenbergo, švedų karaliaus Jono III. Tačiau rimčiausi kandidatai buvo Maskvos didysis kunigaikštis Jonas IV ir imperatorius Maksimilijonas arba jo sūnus Ernestas. Lenkijos bajorai tikėjosi, kad išrinkus Maskvos kunigaikštį arba jo sūnų bus galima ramiai prie Lenkijos prijungti Maskvą, kaip kitados buvo prijungta Lietuva. Lietuviai griežtai kovojo prieš Maskvos kandidatūrą; jie ir žymi dalis lenkų senatorių norėjo rinkti Habsburgą. Bijodami, kad Maskvos kunigaikštis nepultų Lietuvos už jo kandidatūros atmetimą, lietuviai prašė imperatorių Ernesto kandidatūrai gauti Maskvos pritarimą. Šiuo tikslu Maskvon buvo pasiųstas imperatoriaus pasiuntinys Hansas Kobenzl. Jonas IV jam pasiūlė pasidalyti Lietuvos–Lenkijos valstybę: Jono sūnus Teodoras turėtų gauti Lietuvą, o Ernestas Lenkiją, o pats Jonas – Livoniją. Jei prieš susitariančiųjų norą būtų išrinktas sultono siūlomas Steponas Batoras, tai paprasčiausiai pasidalyti Lietuvos–Lenkijos teritoriją. Lietuva ir Livonija turėtų tekti Maskvai, Lenkija ir Prūsai Austrijai.

Stepono Batoro kandidatūrą į Lenkijos–Lietuvos sostą pirmas pradėjo remti Petras Zborowski, Samuelio brolis. Dideles sumas, gautas iš konfiskuotų Transilvanijoje turtų, Steponas Batoras panaudojo savo kandidatūrai remti. Jo agen-

tas buvo Jurgis Blandrata, buvęs karalienės Bonos, paskiau jos dukters Izabelės ir palikuonio Jono Zigmanto Zapolya gydytojas. Lenkijoje jis palaikė gerus santykius, ypač su protestantais. Svarbiausias argumentas už Steponą Batorą buvo tas, kad jis savo lėšomis sustiprinsiąs Lietuvos–Lenkijos iždą, kad jis, reikalui esant, galįs paremti savo gera kariuomene, kad galįs vesti Žygimanto Augusto seserį Oną ir kad savo ryšiais su sultonu apsaugosiąs valstybę nuo turkų puolimo. Jo kandidatūros priešininkai nurodinėjo, kad per jį, kaip Turkijos vasalą, Lietuvos–Lenkijos valstybė pasidarysianti sultono vasale ir kad jis nemokąs lenkų kalbos. Nepaisant visos Zborowskių agitacijos, Stepono Batoro kandidatūra neatrodė turinti kiek didesnių šansų. Lenkų bajorų žymi dalis, nenorėdama Habsburgo kandidatūros, kurią rėmė lietuviai, prūsai ir žymi dalis lenkų senatorių, išėjo iš seimo, ir šis iširo nepasiekęs tikslo.

Buvo sušauktas antras elekcinis seimas Varšuvoje, bet ir čia buvo tęsiami ginčai. Lietuvių šiame seime buvo negausu, bet tiek senatoriai, tiek bajorai laikėsi iš vieno. Ginčai dėl kandidatų ėjo tarp pačių lenkų. Kandidatai buvo beveik tie patys Habsburgai – Ernestas ir Ferdinandas, vėliau pats jų tėvas Maksimilijonas, Feraros kunigaikštis Alfonsas, Švedijos karalius Jonas III, Steponas Batoras, savo krašto pilietis, vadinamas bendriniu Piasto vardu, ir Maskvos Jonas IV arba jo sūnus. Kiekvieno kandidato agentai jo vardu teikė valstybei pažadus. Švedų kandidatūrai buvo labai priešingi lietuviai, nepatenkinti švedų veiksmais Livonijoje. Maskvos kandidatūrą senate tepalaikė vienas Krasiński. Alfonsas ir Steponas labai mažai teturėjo rėmėjų. Visas ginčas sukosi aplink Habsburgus ir Piastą. Kai po ilgų ginčų lapkričio 18–22 d. senate buvo balsuojama už kandidatus, tai iš 50 senatorių 31 pasisakė už Habsburgus, 7 už Piastą ir tik vienas Andrius Zborowski už Alfonsą ar Steponą Batorą. Visi Lietuvos senatoriai, 2 prūsų senatoriai visų Prūsų vardu ir visi balsavime dalyvavę vyskupai pasisakė už imperatorių Maksimilijoną arba jo sūnus. Bajorų balsavimas vyko lapkričio 23–30 d. Čia daug lenkų balsavo už Maskvos Joną IV, lietuviai visais balsais už Habsburgus, kiti lenkai už Habsburgus arba Piastą. Niekas nepalaikė Stepono Batoro kandidatūros. Piasto ar Habsburgų kandidatūroms nustatyti susirinko senatoriai su bajorais. Habsburgų priešininkai pasitraukė. Bet ir patys senatoriai, Habsburgų šalininkai, vieni buvo už Maksimilijoną, kiti už Ernestą, treti už imperatorių arba Ernestą. Po derybų su Habsburgų delegatais ir tarp savęs buvo sustota ties Maksimilijono kandidatūra, nors jis pats visai to nenorėjo. Vis dėlto absoliuti bajorų dauguma pasisakė už bet kurį senato kandidatą, kad tik ne už Habsburgus: bajorai nurodė du kandidatus Piastus – Kostką ir Tenczyńskį, bet abudu atsisakė. Nepavykus šiam bandymui, Lietuvos atstovai ir dvasininkai reikalavo paskelbti Maksimilijoną, bet kita senato dalis dar mėgino pritraukti bajorus. Kai Lenkijos primas Gniezno arkivyskupas pareiškė karalių paskelbsiąs gruodžio 10 d., tai abidvi partijos susirinko pasiryžusios savo nusistatymą paremti ginklais. Šiek tiek įtempimui atslūgus ir atsinaujinus deryboms su bajorais, gruodžio 12 d. primas netikėtai karaliumi nominavo Maksimilijoną. Dauguma bajorų buvo linkę pripažinti įvykusį faktą ir išsiskirstyti, tačiau kita dalis nenorėjo pasiduoti. Prie jos prisidėjo keli senatoriai su Krokuvos vaivada Petru Zborowskiu, kurie senate buvo palaikę kitus kandidatus. Jie surado naują kandidatą Piastą, karaliaus Žygi-

manto Augusto seserį Oną. Greta jos Zborowskiai iškėlė dar Stepono Batoro kandidatūrą. Lietuviai jau anksčiau buvo susitarę su imperatoriumi, kad Ona ištekėtų už jo sūnaus Ernesto. Zborowskiai ir bajorų vadas Jonas Zamoyski susitarė rinkti Oną su ta sąlyga, kad ji tuojau ištekėtų už Stepono Batoro. Gruodžio 14 d. bajorų maršalas Mikalojus Siennicki paskelbė Oną karaliene ir Steponą Batorą karaliumi. Pagal įsigalėjusį paprotį karalių nominuoti turėjo primas, o skelbti didieji Lietuvos ir Lenkijos maršalai. Bajorų paskirta komisija turėjo tuojau pasirašyti sutartį – pacta conventa – su Stepono Batoro įgaliotiniais. Sutartyje turėjo būti užfiksuoti visi ankstesni Stepono Batoro įgaliotinių pažadai: patvirtinti visas ligi tol bajorų įgytas laisves ir privilegijas; užmokėti visas karalystės skolas; panaudojus savo prityrusią kariuomenę, atgauti visas žemes, kurias laikė užėmęs Maskvos didysis kunigaikštis; palaikyti taiką su Turkijos sultonu; palaikyti ramius santykius su Krymo totoriais; sustiprinti valstybės sienas, kad per jas neprasiveržtų priešai; dar prieš savo atvykimą valstybėn atsiųsti krašto reikalams 200 000 florinų; savo lėšomis išpirkti iš totorių nelaisvės visus Lenkijos rusų bajorus belaisvius. Be to, Steponas Batoras dar turėjo vesti karalaitę Oną; patvirtinti Henriko Valois pasirašytus artikulus (straipsnius), ypač dėl tikėjimo laisvės; duoti tuojau pinigų pasamdyti tūkstančiui raitelių ir 500 pėstininkų; svetimą kariuomenę įvesti Lietuvos–Lenkijos valstybėn tik senatui ir seimo pasiuntiniams žinant ir pritariant; be seimo žinios nesiųsti už valstybės sienų kareivių, ir pagaliau atvykti į Jendžejovo seimą ir visą sutartį patvirtinti priesaika. Stepono Batoro įgaliotiniai atsisakė prisiekti šiuos pacta conventa be specialaus jų valdovo įgaliojimo, bet tai nuo bajorų buvo nuslėpta.

Išrinkus du karalius, tiek senatorių, tiek bajorų tarpe prasidėjo nerimas. Steponui Batorui palaikyti bajorai sušaukė naują seimą Jendžejove, kur buvo patvirtintas Stepono Batoro išrinkimas ir sudarytos delegacijos viena Transilvanijon sutarčiai su Steponu Batoru pasirašyti ir jo tuojau Lenkijon kviesti, o kita reikalauti iš Maksimilijono, kad jis nedrįstų priimti Lietuvos ir Prūsų didikų išrinkimo prieš Lenkijos bajorų valią. Jendžejovo seime lietuviai visai nedalyvavo. Seimas nutarė visus, nepripažįstančius Stepono Batoro karaliumi, laikyti valstybės priešais. Steponas Batoras prisiekė pacta conventa 1576 m. vasario 8 d. ir, valdžią Transilvanijoje pavedęs savo broliui Kristupui, išskubėjo į Krokuvą, kur buvo jau 1576 m. balandžio 5 d. Čia jis susituokė su atvykusia Ona Jogailaite ir abudu buvo vainikuoti. Maksimilijonas pasirašė pacta conventa Vienoje tik 1576 m. kovo 23 d., tuo pat metu kreipėsi į Maskvos carą pagalbos.

Jendžejovo seimas nutarė siųsti delegaciją Lietuvon su prašymu prisidėti prie jo nutarimų. Geranainyse buvo jai pranešta, kad atsakymas būsiąs duotas per Lietuvos delegaciją. Atsakymui parengti 1576 m. balandžio 19 d. buvo sušauktas Lietuvos seimas Gardine, kur nutarta pasiūlyti lenkams tuo tarpu nė vieno iš išrinktų karalių nepripažinti. Klausimams, susijusiems su karaliaus ir didžiojo kunigaikščio rinkimais išspręsti, seimas siūlė sušaukti naują bendrą visos valstybės seimą Varšuvoje. Jei lenkai stengsis smurtu primesti Lietuvai savo karalių, tai lietuviai turės viešai prieš tai protestuoti ir pareikšti nutrauksią uniją su Lenkija. Nuo savęs jie pasiuntė laiškus Maksimilijonui ir carui Jonui IV prašydami nesiimti nedraugiškų žygių, o Steponui Batorui – nesku-

bėti vainikuotis ir palaukti numatyto Varšuvos seimo nutarimų. Bet Gardino seime jau pasireiškė tendencija pripažinti Steponą Batorą. Jos reiškėjai buvo Jonas Chodkevičius, Jonas Glebavičius ir kt. Jų buvo mažuma, bet turėjo viltį visus patraukti savo pusėn. Lietuvių delegacija, vadovaujama Glebavičiaus, nuvyko Krokuvon jau po Stepono Batoro ir Onos vainikavimo; Lenkijoje susirinkusiam karūnaciniam seimui pareiškusi griežtą protestą dėl savavališkų lenkų žingsnių ir pačiam Steponui Batorui dėl jo titulavimosi Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, nors jis nebuvo lietuvių rinktas, čia pat Krokuvoje ieškojo būdo su juo susitarti. Naujajame Lietuvos seime Mstibuve, Gardino krašte, buvo nutarta Steponą Batorą pripažinti tik su tam tikromis sąlygomis, pasitarus su specialiai atsiųsta Lenkijos delegacija. Vėl buvo pasiųsta nauja delegacija pas Steponą Batorą, kuriai vadovavo Jonas Chodkevičius. Delegacija pateikė jam visą eilę reikalavimų, iš kurių vienus jis pasižadėjo tuojau savo valia patenkinti, o kitus, kaip išeinančius iš karaliaus valdžios ribų, pateikti artimiausiam bendram seimui. Visų reikalavimų tikslas buvo išsaugoti Lietuvos savarankiškumą, kad ir Liublino akto ribose. Tarp kita ko Steponas Batoras sutiko Lietuvos valstybės naudai atsisakyti visų žemių, kurios anksčiau sudarė privatinę Žygimanto Augusto ir jo motinos Bonos nuosavybę. Lietuviai reikalavo, kad bendrasis seimas pakaitomis rinktųsi Lenkijoje ir Lietuvoje, kad lietuvių kariuomenės vadais nebūtų skiriami lenkai arba svetimšaliai, kad kariuomenės, kuri bus siunčiama Lietuvon, vadais būtų skiriami Lietuvos piliečiai, kad lietuviams būtų priskirta tiek teritorijos vieton Lenkijos 1569 m. užgrobtos, idant Lietuva pajėgtų atsiginti nuo priešų savomis jėgomis. Po to 1576 m. birželio 29 d. Lietuvos delegacija visos Lietuvos vardu paskelbė Steponą Batorą didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu.

Stepono Batoro politiniai planai. Steponas Batoras veržėsi į Lenkijos ir Lietuvos sostą vadovaudamasis iš anksto gerai apgalvotais planais. Pirmiausia jis norėjo išvaduoti visą Vengriją iš austrų ir turkų jungo. Priemonės tam pasiekti turėjo būti jo naujosios tėvynės didelis politinis sustiprinimas, Maskvos suvaržymas ir po to Lietuvos, Lenkijos ir Maskvos jėgų nukreipimas prieš turkus ir jų išvijimas. Lygiagrečiai turėjo eiti atsipalaidavimas nuo Austrijos. Savo planus Steponas Batoras vykdė taip apgalvotai ir atsargiai, kad Turkijos sultonas laikė jį savo draugu ir per savo pasiuntinį energingai rėmė jo kandidatūrą elekciniame seime.

Stepono Batoro pirmieji žingsniai Lenkijoje. Dancigo numalšinimas. Maksimilijonas nenorėjo atsisakyti Lietuvos–Lenkijos sosto ir po Stepono Batoro vainikavimo. Bet Regensburge jo sušauktas Vokietijos seimas nedavė jam karui reikalingų kreditų. Stepono Batoro pripažinimas iš Lietuvos pusės smarkiai sumažino Maksimilijono šalininkų skaičių Lenkijoje. Jam ištikimi ilgiausiai liko Prūsai. Maksimilijono kandidatūra žadino vadinamųjų Karališkųjų Prūsų viltis, Vokietijai padedant, atsipalaiduoti nuo Lenkijos. Ypač nedraugiškai lenkams buvo nusiteikęs Dancigas, siekęs tapti visiškai nepriklausoma vokiečių pirklių valstybe. Išrinkus Steponą Batorą, Dancigas samdėsi kareivius Vokietijoje ir Škotijoje ir sudarė sutartį su Danija. Steponas Batoras pareikalavo iš Prūsijos priesaikos ir, numatydamas karą, 1576 m. spalio pradžioje sušaukė seimą Torunėn. Prūsų kunigaikštis ir dauguma Karališkųjų Prūsų miestų per

pasiuntinius jam prisiekė, o Dancigas atsisakė. Tada Steponas Batoras uždraudė vežti į Dancigą javus ir paskelbė dancigėnus maištininkais; šie išplėšė katalikų bažnyčias, Olivos vienuolyną ir katalikų dvasininkų dvarus. Karalius prieš sukilusiuosius galėjo pasiųsti tik savo rūmų, daugiausia vengrų, kariuomenę, o pats nuvyko seiman prašyti pinigų karo reikalams. Seimas nenorėjo sutikti apsikrauti mokesčiais, reikalavo, kad karalius kariautų savo paties ir senatorių lėšomis. Seimas išsiskirstė nepatenkinęs jo reikalavimų. Dancigo apgulimo metu mirė Maksimilijonas. Tačiau tai nepaveikė dancigėnų. Šie palaikė ryšius net su Maskvos Jonu IV, kuris, užkariavęs beveik visą Livoniją, rengėsi pulti Rygą. Steponas Batoras prašė paramos iš Lenkijos dvasininkų, susirinkusių provincijos sinodan Piotrkove, ir sutiko, pasitaręs su senatoriais, už pinigus leisti Brandenburgo markgrafui Jurgiui Fridrichui Anspachui globoti susirgusį proto liga prūsų kunigaikštį Jurgį Fridrichą, prūsų kunigaikščio Alberto sūnų: už paramą pinigais suteikė ypatingų lengvatų Dancigo prekybiniam konkurentui Elbingui. Kai už gautus pinigus karalius pasisamdė kariuomenės, laimėjimas pakrypo aiškiai jo pusėn. Dancigas paprašė Vokietijos kunigaikščius tarpininkauti taikai sudaryti. Steponas Batoras tarpininkavimą priėmė ir sutiko sudaryti taiką. Dancigėnai turėjo karalių atsiprašyti, paleisti visus kareivius, sumokėti 200 000 auksinų kontribucijos ir 20 000 auksinų už sugriautą Olivos vienuolyną, o karalius pažadėjo amnestiją, Liuterio tikėjimo laisvę. Sutartis buvo pasirašyta 1577 m. gruodžio 16 d. Nuo 1585 m. seimo Dancigas turėjo mokėti Lenkijai tik vadinamuosius uosto mokesčius.

Steponas Batoras ir Turkija bei Krymo totoriai. Steponas Batoras iš pradžių siekė palaikyti su Turkija gerus santykius: laikydamas karą su Maskva savo artimiausiu uždaviniu, jis norėjo apsisaugoti iš pietų, nuo totorių, kurių siuzerenas buvo sultonas, ir nuo pačių turkų. Išrinktas karaliumi, jis pasiuntė Konstantinopolin Joną Senenskį taikos su sultonu daryti. Sutartis buvo pasirašyta 1577 m. lapkričio 5 d. Sultonas pasižadėjo sulaikyti Krymo totorius nuo Lietuvos–Lenkijos žemių puldinėjimo ir net suteikti Steponui Batorui karinę pagalbą.

Beeinant deryboms su Turkija, buvo labai paaštrėję Lenkijos santykiai su Krymo totoriais dėl kazokų veiksmų. 1577 m. pavasarį kazokai užpuolė ir sudegino Krymo chano pilis Tiaginį (Benderus) ir Chaslan (Gorodoką). Vėliau užpuolė ir apiplėšė totorių pasiuntinį, grįžtantį iš Maskvos. Chanas, keršydamas už tai, apiplėšė Voluinę. Kazokų veiksmai grėsė suardyti ir sutartį su Turkija. Moldavijoje, kuri buvo Turkijos vasalinė kunigaikštystė, XIV a. aštuntajame dešimtmetyje kovojo Lenkijos palaikomas Bogdanas Lopušan su Ivonia, kuris žuvo turkų nelaisvėje. 1577 m. kažin koks avantiūristas, pasivadinęs Ivonios broliu, paprastai vadinamas Jonu Podkova (Pasaga), pasisamdęs 300 kazokų, užėmė Moldavijos sostinę Jasus ir pasiskelbė jos gaspadoriumi. Tačiau jį išvijo, lenkų padedamas, teisėtas Moldavijos gaspadorius. 1578 m. Moldaviją puolė, kazokų padedamas, Jono brolis Aleksandras Podkova ir, užėmęs Sučavos miestą, pasiskelbė Moldavijos gaspadoriumi. Steponas Batoras įsakė savo broliui Kristupui, ėjusiam Transilvanijoje vaivados pareigas, padėti išvyti Aleksandrą. Jis bijojo, kad sultonas neprijungtų Moldavijos tiesiog prie Turkijos ir nepasiųstų jai valdyti savo pašos, tai būtų buvę pavojinga pačiai Transilvanijai. Aleksandras pakliuvo nelaisvėn ir buvo nužudytas.

Krymo totoriai tiek chano iniciatyva, tiek sultono įsakomi keršijo Lenkijai už kazokų puldinėjimus. 1578 m. vasario mėn. pats chanas puolė Voluinę ir Podolę. Steponas Batoras bijojo įsivelti į karą su totoriais, kuris galėtų suardyti taiką su turkais. Sultonas grasė Lenkijai karu, jei Steponas Batoras nenubaus kazokų ir nenužudys nelaisvėje laikomo Jono Podkovos. Steponas Batoras turėjo nusileisti. Per pasiuntinį jis atsiprašė ir Krymo chaną. Po ilgų derybų Steponui Batorui pavyko sudaryti sutartį su Krymo chanu. Chanas reikalavo, kad jam būtų perleisti abudu Dniepro krantai ir kad kazokai Lenkijos valstybės jėgomis būtų išvaryti iš Užparagės [Zaporožės], bet pasitenkino piniginėmis dovanomis. Už tai pasižadėjo kariauti su Maskva. Taika buvo pasirašyta 1578 m. rugsėjo mėn.

Kadangi kazokų puldinėjimai įveldavo vyriausybę į nuolatinius konfliktus, tai Steponas Batoras pavedė Liublino vaivadai Jonui Tarlai persekioti įvairius kazokų kurstytojus, Kijevo vaivadai Konstantinui Ostrogiškiui išvaikyti visus Užparagės kazokus. Buvo uždrausta slėpti pas save kazokus arba teikti jiems salietros, parako ir maisto. Chano patariamas, Steponas Batoras sumanė samdytis Padnieprės kazokus karo tarnybai; tam reikalui 1578 m. buvo pasiųstas vengras Beger, bet jo misija nepavyko. Užtat drauge su juo atvyko Lvovan penki Dniepro žemupio kazokų pasiuntiniai, kurie 1578 m. rugsėjo 16 d. sudarė su Lenkija samdymosi sutartį tokiais svarbiausiais nuostatais: 1) visų Dniepro žemupio pasamdytų kazokų vadu turėjo būti Mykolas Višniovęckis, 2) jo turėjo klausyti visi kazokų renkami vyresnieji ir iš viso visi kazokai, 3) jie turėjo prisiekti Čerkasų vaivadai, kad be jo įsakymo nepuldinės jokių kaimynų, 4) visus besiruošiančius tokiems žygiams jie turėjo bausti kaip tėvynės priešus, 5) visi kazokai turėjo pasižadėti pranešinėti vyriausybei žinias apie totorius, 6) 500 kazokų buvo pažadėta metinės algos šešios kapos lietuviškųjų grašių ir gelumbės viršutiniams rūbams, 7) šios sąlygos turėjo galioti ligi pasibaigs karas su Maskva, 8) pasibaigus karui, kazokai turėjo naudotis alga ir privilegijomis, kurias jie turėjo Žygimanto Augusto laikais. Pasamdytiems kazokams buvo duota karališkoji vėliava kaip jų tarnybos simbolis. Pasižymėjusiems nuopelnais buvo žadamas atskiras atlyginimas. Pasamdyti karaliaus tarnybon kazokai buvo panaudoti saugoti valstybės pietų ir pietų rytų sienoms.

Stepono Batoro karai su Maskva. 1558 m. prasidėjęs Livonijos ir Maskvos karas neišvengiamai turėjo įtraukti ir Lietuvą, kuri 1557 m. buvo sudariusi su Livonija slaptą apsigynimo sąjungą (Pasvalio sutartis). Lietuvos ir Maskvos karas galėjo prasidėti tik pasibaigus seniau sudarytam šių valstybių paliaubų laikui, t.y. 1562 m. Šiuo metu Livonija politiškai jau buvo suskilusi į 4 dalis, tekusias Maskvai, Švedijai, Danijai ir Lietuvai (teisingiau Žygimantui Augustui, kaip Lietuvos ir Lenkijos valdovui). Kiekviena šių valstybių buvo gavusi Livonijos pajūrio dalį ir turėjo Baltijos jūroje savo uostą: Lietuva Rygą, Danija Pernavą ir Arensburgą, Švedija Revalį, arba Taliną, ir Maskva Narvą. Kiekviena iš jų stengėsi savo įsigytą teritoriją plėsti kitos valstybės sąskaita. Ligi 1562 m. Lietuva dalyvavo kare su Maskva tik Livonijos teritorijoje, kuri neįėjo į lietuvių–rusų paliaubų sutartį, ir kai prasidėjo 1562 m. karas tarp Maskvos ir Lietuvos, pastaroji jautėsi jau gana nuvargusi. Karo pasisekimai svyravo, tačiau jau 1563 m. jie pakrypo Maskvos pusėn. 1563 m. Maskva atėmė iš Lietuvos Poloc-

ką su žymia dalimi Polocko teritorijos. 1564 m. Lietuva sumušė Maskvos kariuomenę prie Ūlos upės ir turėjo nemažą persvarą Livonijoje, tačiau nesugebėjo atsiimti Polocko. Beveik tuo pačiu laiku tarp Lietuvos ir Maskvos ėjo derybos dėl taikos arba bent dėl karo paliaubų. Lietuvos vyriausybei tai buvo ypač reikalinga, atsižvelgus į tai, kad Lietuvos bajorija, nuo karo nuvargusi, norėjo rasti Lenkijoje paramą, juo labiau kad Livonija buvo pasidavusi Žygimantui Augustui, kaip abiejų kraštų valdovui, o Lenkija skubėjo pasinaudoti sunkia Lietuvos būtimi, kad priverstų sudaryti uniją lenkų pageidaujamomis sąlygomis. Lietuva pasiūlė Maskvai, kad kiekviena valstybė laikinai turėtų tas žemes, kurios buvo faktiškai jos valdžioje. Tačiau Maskvos didysis kunigaikštis Jonas IV, remdamasis jo sušaukto seimo pritarimu, ryžosi karą su Lietuva tęsti toliau. 1566–1570 m. karo eiga nė vienai pusei nedavė aiškios persvaros. 1568 m. įvyko perversmas Švedijoje, per kurį Žygimantui Augustui nedraugingas Erikas XIV buvo nuverstas nuo sosto ir į jį pasodintas jo brolis Jonas III, vedęs Žygimanto seserį Kotryną. Žygimantas Augustas pasiskolino iš jo pinigų ir už tai jam įkeitė kelias pilis Livonijoje. Pavojus iš Maskvos ir gimininingumo ryšiai darė Joną III Lietuvos sąjungininku. 1568 m. Lenkija sudarė su Turkija amžiną taikos sutartį. 1569 m. Turkija ryžosi atsiimti iš Maskvos neseniai pastarosios užkariautą Astrachanės chanatą. Pagaliau 1569 m. buvo pasirašyta lietuvių–lenkų politinė unija Liubline. Maskva pasidarė sukalbamesnė, ir 1570 m., lenkams tarpininkaujant, pavyko pasirašyti paliaubų sutartį trejiems metams (iki 1573 m. šv. Petro ir Povilo dienos). Šios sutarties galiojimui nesibaigus, 1572 m. mirė Žygimantas Augustas. Lietuviai bijojo, kad Maskva atnaujins karo veiksmus, ir stengėsi pavojų pašalinti diplomatiniu keliu duodami Jonui IV viltį, kad jis pats arba vienas iš jo sūnų gali būti išrinktas į Lietuvos ir Lenkijos sostą. Jonas IV sūnaus kandidatūrą atmetė siūlydamas savąją, bet už tai reikalaudamas atiduoti Maskvai Kijevo sritį ir pripažinti jam visą Livoniją. Be to, jis norėjo būti išrinktas tik Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, o Lenkijai siūlė išsirinkti imperatoriaus Maksimilijono sūnų Ernestą. Maskvos kandidatūra šitokiomis sąlygomis pasirodė visiškai nepriimtina ir 1574 m. Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir Lenkijos karaliumi buvo išrinktas Prancūzijos karaliaus Karolio IX brolis Henrikas Valois. Henrikui iškeltos sąlygos (pacta conventa) rodė, kad ruošiamasi karui su Maskva. Tačiau per pasiuntinį, pasiųstą iš elekcinio seimo, Andrių Taranowskį buvo siekiama palaikyti karo paliaubos. Taranowski sugebėjo įtikinti Joną IV, kad Henrikas gali dar neatvykti, kad lenkai trokšta matyti Joną savo karaliumi, ir šiuomi pasiekti paliaubų pratęsimą dar dvejiems metams. Be vilties gauti karaliaus karūną, Joną IV taikingą darė gresiantis totorių antplūdis ir karas su Švedija.

Dar Žygimantui Augustui tebeesant gyvam, Jonas IV, matydamas negalėsiąs vienu metu kovoti su Lietuvos–Lenkijos valstybe ir su Švedija, sumanė, dviejų Livonijos karo belaisvių – Elerto Taubės ir Jono Kruzės padedamas, iš Livonijos padaryti Maskvai vasalinę karalystę. Nepavykus jo deryboms su Fürstenbergu ir su Kettleriu, Livonijos karališkąją karūną jis pasiūlė Danijos karaliaus Fridricho II broliui Magnusui, kuris Livonijoje valdė Danijai atitekusias žemes. 1570 m. Magnus pasiūlymą priėmė ir buvo paskelbtas Livonijos karaliumi Maskvos protektorate. Lietuvos–Lenkijos pasiuntiniams žadėdamas

laikytis paliaubų, Jonas IV visas savo ir Magnuso jėgas nukreipė prieš Švediją, ypač siekdamas Revalio (Talino).

Henriko Valois pabėgimas atgaivino Jono IV viltis, nors Lietuvos ponai, išskyrus vieną kitą, buvo griežčiausi Jono IV priešai, tačiau ir jie stengėsi visokiais būdais rodyti palankumą, kad tik sulaikytų jį nuo karo veiksmų.

Lenkai, pasitikėdami Taranowskio pasirašytomis paliaubomis su Maskva, nutraukė Lietuvai 60 000 auksinų pašalpą karui su Maskva, o pati Lietuvos ponų taryba taupumo sumetimais nutarė palikti pasienio pilyse tik 665 samdytus kareivius ir 45 kazokus vietoje 1605, kurie buvo anksčiau, nors Maskvos valdovas niekur nebuvo aiškiai pasakęs, kad paliaubos liečia ir Livoniją. Laikydamas save laisvu nuo pasižadėjimų Livonijoje, Jonas IV 1574–1575 m. žiemą puolė švedus Estijos šiaurės–vakarų kraštuose, Virumos, Jervamos ir Viko provincijose, kurios buvo jo sunaikintos. Nepaliestos liko tik pilys, pasidavusios Magnusui (Hapsalus, Lohdė ir Lealis). 1575 m. sausio mėn. Maskvos kariuomenė įsiveržė į Lietuvai–Lenkijai priklausančią Livonijos dalį. Gausingos, bet menkai saugomos pilys pasiduodavo be pasipriešinimo arba Maskvos vaivadoms (pvz., Piurkelnas), arba Magnusui, kuris žygiavo drauge su Maskvos kariuomene (Helmetas, Rujenas, Salis, Lemsalis). Jonas Chodkevičius su maža kariuomene laikėsi Livonijos pietuose saugodamas Rygą ir Dauguvos liniją. Jis nesiliaudamas prašė pagalbos, bet jos nesulaukė. Pernavos uostas, ilgai įgulos ginamas, bet nesulaukęs ne tik paramos, bet net algos įgulai, 1575 m. liepos 9 d. turėjo Maskvai pasiduoti. Pernavos pasidavimas privertė Lietuvos vyriausybę susirūpinti tikresniu Livonijos gynimu. Lauko etmonui Kristupui Radvilai buvo įsakyta pasisamdyti 1200 raitelių ir vykti su mobilizuota Lietuvos bajorija prieš maskvėnus. Be to, be paliovos buvo siuntinėjami pasiuntiniai Maskvon su skundais dėl taikos laužymo. Jonas IV iš pradžių Lietuvos vyriausybei atsakė, kad jis pasienio taikos su lietuviais nesulaužysiąs, „išskyrus Livonijos žemę“, dėl kurios atsiųsiąs specialią delegaciją, o kiek vėliau pranešė, kad „atsižvelgdami į jūsų prašymą [...] ir į Livonijos žemę kariuomenės nesiunčiame ir karo nevedame“. Staigus Jono IV taikingumas paaiškinamas jo pastangomis būti išrinktu didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir Lenkijos karaliumi ir noru turėti laisvas rankas prieš švedus, kad juos išstumtų iš Livonijos. 1575–1576 m. žiemą jo kariuomenė užkariavo pačią vakarinę Estijos dalį, Viką, išskyrus tik Revalį (Taliną). Šį kartą maskvėnai užėmė ir Magnuso valdomas žemes. Visa šiaurės Livonija nuo linijos Salis–Adselis–Pskovas atsirado maskvėnų rankose.

Jono IV kandidatūrai elekciniame seime atpuolus, Steponas Batoras numatė, kad Maskvos didysis kunigaikštis gali pulti ne tik likusią dar jo neužkariautą Livoniją, bet ir pačią Lietuvą. Susirūpinęs karu su Dancigu ir savęs pripažinimu visoje valstybėje, jis negalėjo reikiamai organizuoti jų gynimo. Livonijoje, kuri negalėjo sulaukti taikos, prasidėjo didelis vokiečių bruzdėjimas, siekęs atsiskirti nuo Lietuvos ir Lenkijos ir pasiduoti karaliui Magnusui. Steponas Batoras įsakė Jonui Chodkevičiui pakeisti kai kuriuos pilių komendantus vokiečius kitais, bet šis nepajėgė visiškai šio įsakymo įvykdyti. Jis atsisakė savo vietos ir, tik karaliaus prašomas, sutiko pasilikti. Karalius įsakė sustiprinti Lietuvos pasienio pilis – Vitebską, Lepelį, Mstislavlį, Oršą, Ūlą ir svarbesnėse

Livonijos pilyse – Diunamiundėje, Marienhauzene, Rosiltene (Rezeknėje) ir Luteene – sutelkti didesnes įgulas. Bet ir šio įsakymo negalima buvo įvykdyti, nes vietoj 1500 reikalaujamų samdytų kareivių pinigų užteko tik 600. Be to, Steponas Batoras įsakė visiems pasienio pilių viršininkams laikytis kuo ramiausiai ir vengti nesusipratimų su maskvėnų įgulomis ir žmonėmis. Tuo pat metu Steponas Batoras pasiuntė Maskvon delegaciją pranešti apie jo išrinkimą karaliumi ir pasiūlyti taiką. Jonas IV priėmė ją labai nemandagiai, teiravosi apie Stepono Batoro kilmę, pyko, kad jis, Jonas IV, nebuvo tituluojamas Polocko ir Livonijos kunigaikščiu. Maskva tik ieškojo preteksto karui atnaujinti. Reikšdamas norą derėtis dėl taikos ir davęs apsaugos lapus didiesiems pasiuntiniams, kuriuos turėjo atsiųsti Steponas Batoras, Jonas IV uoliai ruošėsi karui. Pskovas ir Naugardas buvo paskirti kariuomenės koncentracijos punktais. 1577 m. sausio mėn. Jonas IV puolė švedų Revalį, bet buvo iš ten atmuštas. Po to jis su Magnusu puolė lietuvių–lenkų Livoniją. Magnusui buvo pavesta užkariauti jos vakarinę dalį tarp Baltijos jūros ir Gaujos (Livonijos Aa), o jis pats su 30 000 kariuomene leidosi į pietus nuo linijos Marienburgas–Adselis. Pilys ir miestai pasidavinėjo Magnusui ir Jonui be pasipriešinimo, pasidavė net Dinaburgas (Daugpilis), raktas iš Livonijos į Lietuvą. Visoje Livonijoje gynėsi tik Valmiera, Trikata, Smiltenė ir Ronenburgas. Livonijos vokiečiai, bijodami Jono IV, noriau pasiduodavo Magnusui. Jausdamas krašte simpatiją, Magnus išleido atsišaukimą į livoniečius pareikšdamas, kad jis su Maskvos valdovu gyvenąs draugingai ir galėsiąs juos apsaugoti, nes iš niekur kitur jie negalėsią sulaukti pagalbos. Livoniečiai ėmė kilti prieš negausias lietuvių–lenkų įgulas ir 1577 m. rugpjūčio 14 d. Cėsyse (Vendene) apšaukė Magnusą savo karaliumi. Magnus peržengė Jono IV jam nustatytas ribas. Maskvėnų kariuomenė pradėjo atiminėti Magnusui pasidavusias pilis ir bausti už priešinimąsi. 1577 m. rugpjūčio 31 d. nuvykęs į Cėsius (Vendeną), Jonas pereikalavo atvykti Magnusą ir už Livonijos pilių ir miestų užėmimą be jo leidimo areštavo. Šio maskvėnų antpuolio metu Lietuvos jėgas sudarė 300 raitelių, kuriems vadovavo Kristupas Radvila, 4000 kareivių, esančių Jono Chodkevičiaus žinioje, ir 300 lenkų husarų, vadovaujamų Alberto Oborskio. Nesiryždamos kovoti su 30 000 maskvėnų kariuomene, antpuolio metu jos net pasitraukė iš Livonijos. Steponas Batoras, bijodamas maskvėnų įsiveržimo Lietuvon, liepė mobilizuoti Lietuvos bajorus ir vyriausiuoju kariuomenės vadu paskyrė Vilniaus vaivadą Radvilą, Kristupo tėvą, bet bajorai delsė rinktis ir susirinko taip negausiai, kad kontrofenzyvos reikėjo atsisakyti.

Pirmosios Stepono Batoro taikos derybos su Maskva. Užimtas karu su Dancigu ir nepajėgdamas apginti Livonijos, Steponas Batoras nesiskubino ir dėl taikos derybų su Maskva. Norėdamas laimėti laiko, savo taikos delegacijai, išvykusiai Maskvon 1577 m. pradžioje, įsakė neskubėti. Delegacija pasiekė Maskvą tik 1578 m. pradžioje. Derybose paaiškėjo nesuderinami abiejų šalių nusistatymai. Jonas IV nenorėjo pripažinti Stepono Batoro Lietuvos ir Lenkijos suverenu laikydamas save patį Gediminaičių valstybių paveldėtoju: Stepono Batoro įgaliotiniai gavo instrukciją reikalauti grąžinti bet kada nuo Lietuvos atplėštas žemes ir visos Livonijos. Jeigu Jonas IV norėtų tik paliaubų, tai reikalauti kaip būtinos sąlygos tuojau grąžinti Pernavą ir kitas pilis, užgrobtas

karo paliaubų metu, daryti paliaubas trumpam laikui ir Jono netituluoti nei caru, nei Smolensko, Polocko ir Livonijos kunigaikščiu. Nepaisant šių nusistatymo skirtumų, buvo nutarta pratęsti anksčiau sudarytas paliaubas trejiems metams, bet kiekviena pusė sutarties tekstą sudarė savaip. Jonas IV prisiekė savo tekstu, priesaikoje pareikšdamas, kad ieškosiąs savo „tėvonijos", Livonijos ir Kuršo žemių, o Stepono Batoro delegatai prisiekė savo tekstu.

Stepono Batoro ruošimasis pirmajam karui su Maskva. Susitaikęs su Dancigu, Steponas Batoras ryžosi rengtis karui su Maskva. Tačiau Lenkijos bajorai nelabai jam pritarė. Karo su Maskva reikalams 1578 m. sausio 20 d. buvo sušauktas seimas Varšuvon. Karui buvo reikalingi kreditai, kad galima būtų pasisamdyti kareivių pėstininkų. Steponas Batoras pasisakė prieš mobilizuotus raituosius bajorus. Jie netiko pilims imti ir, be to, lietuviai jau 1576 m. Torunės seime pareiškė nenorį įsileisti lenkų bajorų į savo kraštą. Norėdamas įgyti bajorų simpatijų, Steponas Batoras pažadėjo įvykdyti seniai pageidaujamą teismų reformą. Seimas nutarė su Maskva kariauti, šiam tikslui paskirti mokesčius – po vieną auksiną nuo lano (30 margų – 20 ha) žemės ir akcizą po $^1/_8$ parduodamos alaus statinės kainos. Be to, seimas nutarė, kad „kariaujama būtų priešo teritorijoje, nes ankstesnis būdas laikyti kariuomenę savo sienose ir tik gintis nuo priešų buvo smerktinas dėl kraštui daromos žalos ir dėl praėjusių metų pavyzdžio". Išvengus trynimosi tarp lenkų ir lietuvių, karalius buvo įpareigotas pats dalyvauti karo žygiuose. Nutarto mokesčio nesutiko mokėti Prūsai ir Krokuvos, Sandomiro ir Seradzo vaivadijos. Mažojoje Lenkijoje (Krokuvos vaivadijoje) didžiausi karaliaus reikalaujamų mokesčių priešininkai buvo Zborowskiai, kuriems nepavyko prie Stepono Batoro užimti valstybėje pačių svarbiausių tarnybų. Po ilgų derybų Steponui Batorui pavyko gauti ir šių vaivadijų sutikimą; Prūsai pažadėjo duoti 50 000 florinų.

Kai kreditų klausimas buvo išspręstas, buvo pavesta Kasparui Bekešui, buvusiam Stepono Batoro priešui, bet dabar su juo susitaikiusiam, ir Mykolui Vadašui samdyti kariuomenę Vengrijoje, Kristupui Rozrażewskiui ir Ernestui Weyheriui – Vokietijoje ir lenkų rotmistrams – Lenkijoje. Vyriausiuoju kariuomenės vadu Steponas Batoras paskyrė Podolės vaivadą Mikalojų Meleckį, kuris priklausė partijai, išrinkusiai Steponą Batorą karaliumi. Mokesčių iki 1579 m. buvo surinkta 540 000 auksinų, bet didesnė jų dalis buvo išleista 1578 m. kareiviams samdyti ir amunicijai gaminti. Vilniuje buvo įtaisyta patrankų liejykla, kuri turėjo jas gaminti pagal paties karaliaus projektus. Steponas Batoras norėjo padidinti savo kariuomenę įtraukdamas į ją ir valstiečius, gyvenančius karaliaus žemėse; nuo 20 valstiečių vienas turėjo eiti kareiviauti. Tie valstiečiai turėjo būti atleisti nuo visokių mokesčių ir prievolių. Šitas sumanymas, galėjęs turėti labai dideles socialines ir politines pasekmes, seniūnams pasipriešinus, nebuvo įgyvendintas. Iš Lenkijos 1579 m. Steponas Batoras nuvyko Lietuvon pasitarti dėl pasiruošimo karan ir dėl jo plano sudarymo. Lietuvos ponai pažadėjo paremti valdovą visais savo ištekliais. Jie apsiėmė savo lėšomis paruošti ir karo metu išlaikyti apie 10 000 kareivių. Gardino pasitarimuose buvo nusistatyta karo veiksmus nukreipti prieš Polocką. Steponas Batoras iš anksto sudarė šio žygio planą.

Besiruošiant Steponui Batorui karui su Maskva, būtis Livonijoje ėmė keistis

jo naudai. Jonui IV ją apleidus, lietuvių vadai Borisas Sava ir Vilhelmas Pliateris užėmė Dinaburgą (Daugpilį) vyliumi. Kiek vėliau Jono Chodkevičiaus sekretorius Jonas Büring ir Motiejus Dembiński su latvių pagalba užėmė Cėsius (Vendeną). Jiems pavyko užimti dar eilę pilių centrinės Livonijos vakarinėje dalyje (Pürkeln, Lemsal, Roop, Nitau) ir jas apginti nuo puolančių maskvėnų. Lietuvių kariuomenės laimėjimai paveikė ir Livonijos karalių Magnusą, kuris buvo persikėlęs į Piltenę, Kuršo šiaurės vakaruose. Magnus norėjo pasiduoti karaliui Steponui Batorui vasaliteto teisėmis. Bet Steponas Batoras nepripažino vasalu, tik palaikė su juo draugiškus santykius. Magnuso pasidavimas turėjo tik moralinę reikšmę. Visoje Livonijoje prasidėjo persilaužimas Stepono Batoro naudai. 1578 m. galutinai pasitraukė iš Livonijos Jonas Chodkevičius. Aukščiausią Livonijos priežiūrą Steponas Batoras pavedė Vilniaus vaivadai Mikalojui Radvilai, jo padėjėju karo reikalams paskyrė jo sūnų Kristupą, lauko etmoną. Jonas IV 1578 m. su didele kariuomene įsiveržė Livonijon, atėmė iš švedų Oberpaleną ir apsupo Cėsius. Stepono Batoro pasiųsta pagalbinė kariuomenė, susidėjusi su švedais, smarkiai sumušė maskvėnus. Jų vadai pakliuvo nelaisvėn. 20 didelių patrankų, iš jų atimtų, buvo pasiųsta Vilniun. Prie Cėsių vienintelį kartą veikė išvien lietuvių–lenkų kariuomenė su švedais, šiaipgi visą laiką kiekviena pusė stengėsi veikti atskirai.

Pirmasis Stepono Batoro karo žygis prieš Maskvą. Sulaukęs iš visur samdytos ir lietuvių savo noru pateiktos kariuomenės, Steponas Batoras 1579 m. birželio 30 d. išžygiavo iš Vilniaus rytų kryptimi. Savo sparnams apsaugoti iš rytų ir vakarų pusės, iš Smolensko ir iš Kuršo, Steponas Batoras dalį savo kariuomenės paskyrė Oršos seniūnui Filonui Kmitai ir Žemaičių kaštelionui Jonui Tolvaišai. Šis atsargumas pasirodė būtinas, nes Steponui Batorui esant Svyriuose Jonas IV pasiuntė iš Pskovo kunigaikščius Chilkovą ir Bezniną su dideliu būriu, kuriame buvo apie 20 000 totorių, į Kuršą ir Žemaičius. Svyriuose Steponas Batoras sušaukė karo tarybą galutinei žygio krypčiai nustatyti. Lietuviai siūlė pulti maskvėnų kariuomenės didumą, sukoncentruotą Pskove, paimti šitą miestą ir atkirsti Livoniją nuo Maskvos. Pats Steponas Batoras nenorėjo kariauti nualintoje Lietuvoje, kur buvo didelės rusų įgulos ir stiprios jų pilys. Jis pasiūlė pulti Polocką, kuris vyravo Dauguvoje, trukdė prekybą šia upe ir grėsė Lietuvos sostinei. Šis pasiūlymas buvo priimtas. Iš Svyrių Steponas Batoras pasiuntė Mikalojų Radvilą su sūnumi Kristupu ir Kasparą Bekešą į Polocką neleisti priešui sustiprinti pilies įgulos, o pats su likusia kariuomene pro Pastovius ir Glubokoję traukė į Dysną. K. Górskio apskaičiavimu, Stepono Batoro kariuomenę, neskaitant 10 000 lietuvių, sudarė 6517 raitelių (karališkosios gvardijos 1934, lenkų samdininkų 3245, vengrų samdininkų 1238 ir vokiečių samdininkų 100) ir 4830 pėstininkų (lenkų samdininkų 1379, vengrų 1995 ir vokiečių 1456). Iš lietuvių kariuomenės, Heidensteino liudijimu, 5875 kariai buvę palikti Žemaičiams ginti ir stovėjo Livonijos ir pasienio su rusais pilyse, taigi žygyje prieš Polocką tegalėję dalyvauti maždaug 4125 žmonės. T. Korzon padidina K. Górskio skaitmenis ligi maždaug 50 000. Vyriausiuoju Lietuvos kariuomenės vadu buvo paskirtas Mikalojus Radvila. Lenkų kariuomenei vadovavo Melecki, vengrams Kasparas Bekešas ir vokiečiams Rozrażewski ir Weyher. Polocko įgulą sudarė maždaug 6000 karių. Jiems vadovavo kunigaikštis V. Teliatevskij, P. Volynskij, kunigaikštis

Ščerbatyj ir Žiuzin. Nors dar Lenkijoje vyriausiuoju visos kariuomenės vadu Steponas Batoras buvo paskyręs Meleckį, tačiau faktiškai kiekvienos tautos kariuomenei jis leido veikti savarankiškai siekdamas šiuo sukelti tarp jų varžymąsi. Priėjimas prie Polocko buvo sunkus, nes nuo 1563 m., kai jis pateko maskvėnams, visi keliai iš Lietuvos buvo tyčia užleisti ir apaugę miškais. Steponas Batoras nuvyko į Polocką rugpjūčio 11 d. ir tuojau sudarė apgulimo planą. Kiekvienos tautybės kareivius jis įkurdino atskirai. Apgulimui daugiausia trukdė lietingas oras. Dėl blogų kelių nebuvo galima atvežti maisto. Maisto gabenimą trukdė ir maskvėnų aplinkinių pilių – Turovlės, Sušos ir Sokolo – įgulos. Apgulančiųjų tarpe prasidėjo badas ir dizenterija, kuri siautė ypač tarp vokiečių. Visi puolimai buvo atmušti. Maskvėnai iš pilies darė kontrpuolimus. Nepasisekimai privertė Steponą Batorą sušaukti karo tarybą ir apsvarstyti, ką toliau daryti. Buvo nutarta bandyti pilį padegti. Pagaliau rugpjūčio 19 d. pasirodė saulė. Vengrams pavyko padegti pilį. Įgula po atkaklaus gynimosi pasidavė rugpjūčio 30 d. Vadai, nenorėdami pasiduoti, užsidarė šv. Sofijos bažnyčioje ir, Steponui Batorui įsakius, buvo iš ten jėga ištraukti. Belaisviams buvo pasiūlyta arba stoti Stepono Batoro tarnybon, arba išeiti. Dauguma nuvyko pas savo valdovą. Jiems buvo leista pasiimti savo turtą. Tvirtovėje buvo rasta 38 patrankos ir daug kitų ginklų. Steponas Batoras įsakė tuojau atstatyti sudegusias pilies dalis. Greit po to Turovlę paėmė Radvilos pasiųstas Ūlos seniūnas Konstantinas Lukomskis. Po kelių dienų pilis dėl neatsargumo sudegė. Sokolas buvo paimtas Meleckio. Suša pati pasidavė. Kovų dėl Polocko metu Filonas Kmitas sudegino Smolensko srityje apie 2000 įvairių kaimų ir paties Smolensko priemiesčius. Pietuose Kijevo vaivada Konstantinas Ostrogiškis drauge su Braclavo kaštelionu Mykolu Višnioveckiu sunaikino Černigovo sritį ir sudegino Černigovą.

Pabaigęs Polocko srities užkariavimą, Steponas Batoras apie tai pranešė Jonui IV, kaltę už kraujo praliejimą suversdamas jam. Davęs įsakymą visas patrankas ir amuniciją suvežti Drison, rugsėjo 17 d. jis išvyko į Vilnių. Jonas IV Polocko apgulimo ir jo srities nukariavimo metu laikėsi pasyviai Pskove turėdamas ten dideles jėgas. Sužinojęs apie Polocko ir Sokolo puolimą, jis per savo bajorus pasiuntė, neva pačių bajorų vardu, Mikalojui Radvilai ir Trakų kaštelionui Eustachijui Valavičiui laišką siūlydamas jiems paveikti savo valdovą sudaryti taiką.

Antrasis Stepono Batoro karo žygis prieš maskvėnus. Tęsti karo Steponas Batoras negalėjo dėl pinigų trūkumo. Pirmasis žygis atsiėjo 329 488 lenkų auksinus, o iš sumų, kurias jis buvo gavęs 1578 m. seimo nutarimu, karo reikalams buvo belikęs 212 101 auksinas. Gauti naujų kreditų reikėjo šaukti seimą. Lietuvos senatoriai ir bajorai prašė karalių šaukti seimą Lietuvoje, bet tai prieštaravo pacta conventa, ir Steponas Batoras atsisakė. Dar pakeliui į Vilnių, Breslaujoje, jis išleido universalus apie seimelių sušaukimą 1579 m. spalio 20 d. Susirinkus Varšuvoje 1579–1580 m. seimui, prasidėjo intrigos ir kaltinimai. Nusvėrė karaliaus paaiškinimai ir Jono Zamoyskio iškalbingumas. Seimas visais balsais nutarė mokėti mokesčius to paties didumo, kaip ir praėjusiais metais. Atvykęs iš Varšuvos seimo Lietuvon, Vilniuje 1580 m. balandžio 17 d. Steponas Batoras sušaukė visuotinį Lietuvos suvažiavimą. Jo

programa buvo nustatyta tokia: 1) Lietuvos apsauga išvykus Steponui Batorui į karą. 2) Maskvos didžiojo kunigaikščio taikos pasiūlymų apsvarstymas ir 3) kiti krašto reikalai. Susirinkęs Vilniuje, suvažiavimas labai priminė Lietuvos seimus, šauktus prieš Liublino uniją. Atrodė, kad pradedamas suverenios Lietuvos valstybės atstatymas. Steponas Batoras iškilmingai padėkojo Lietuvos bajorijai už didelį patriotizmą pabraukdamas, kad lietuviai, davę pinigų karo reikalams pagal bendrojo seimo nutarimą, dar patys ėjo kariauti. Steponas Batoras vėl kreipėsi į Lietuvos luomus prašydamas ir šį kartą jam padėti „iš savo malonės, o ne iš prievolės“. Steponas Batoras garantavo, kad šioji tarnyba negali būti precedentas ir negali būti paversta nuolatine. Stepono Batoro kreipimuisi Lietuvos ponai ir bajorai pritarė ir ryžosi vykti karan. Lenkijoje Steponas Batoras privertė seniūnus duoti pėstininkams valstiečių. Buvo surinkta 1446 valstiečiai. Šį kartą Stepono Batoro armija buvo gausingesnė. Vienų lietuvių buvo 12 700 karių.

Jonas IV be paliovos siuntinėjo pasiuntinius siūlydamas taikintis. Iš pradžių jis reikalavo, kad senu įpročiu Steponas Batoras pasiųstų savo pasiuntinius Maskvon, paskiau sutiko savuosius atsiųsti Vilniun arba Krokuvon, bet tik Steponas Batoras susilaikytų nuo karo veiksmų. Jo pasiuntiniams pavyko Lietuvoje papirkti Grigą Astiką, kuris, dalykui paaiškėjus, teismo buvo pasmerktas mirti, o Lenkijoje Kristupą ir Samuelį Zborowskius. Steponas Batoras į Maskvos derybų pasiūlymą atsakė, kad jis ruošiasi žygiuoti ir kad gali priimti pasiuntinius ir karo stovykloje. Jonas IV 1580 m. sausio mėn. sušaukė dvasininkų soborą Maskvoje ir pareiškė, kad gresiąs pavojus pravoslavų bažnyčiai, ir prašė pagalbos. Ta pagalba jam buvo suteikta.

Steponas Batoras, pasiruošęs karui, kariuomenės koncentracijos vietą paskyrė Čašnikus, į pietus tarp Polocko ir Vitebsko. Savo artileriją ir vengrų pėstininkus jis pasiuntė Dauguva į Vitebską. Jis sušaukė karo tarybą Ščudute ir pavedė jai apsvarstyti, kuria kryptimi pradėti karo veiksmus. Buvo trys pasiūlymai – eiti į Smolenską, Pskovą ir Velikije Lukus. Nutarta žygiuoti į Velikije Lukus, kurie, iš vienos pusės, buvo raktas į Maskvą, o iš kitos pusės, atkirto nuo Maskvos Livoniją. Čašnikuose laukė Maskvos pasiuntinių, kuriems atvažiuoti buvo paskyręs penkias savaites. Tačiau paskutinę dieną atvykęs Jono IV kurjeris Šišmarev prašė pasiuntinių atvykimo terminą pailginti, patį Steponą Batorą grįžti Vilniun ir ten juos priimti. Nekreipdamas į tai dėmesio, Steponas Batoras žygiavo į Vitebską. Naujas Jono IV pasiuntinys atvežė naują laišką, kuriame buvo rašoma, kad jis „nusilenkdamas Dievui ir jam, karaliui, liepė savo pasiuntiniams eiti pas jį“. Karalius liepė Jonui Zamoyskiui pakeliui į Velikije Lukus užimti Veližą, prie Dauguvos, o lietuviams – Usviatą. Prieš atskiro karinio uždavinio pavedimą Zamoyskiui užprotestavo Mikalojus Radvila. Steponas Batoras teisinosi, kad lietuvių kariuomenė dar ne visa susirinkusi, o Zamoyski visai pasiruošęs. Lietuvių kariuomenė, dabar didesnė ir neišsklaidyta kaip anksčiau, nenorėjo perleisti lenkams garbės imti maskvėnų tvirtovę. Praėjusių metų prityrimo pamokytas, Steponas Batoras šį kartą neskyrė bendro kariuomenės vado ir visą valdžią pasiliko savo rankose. Kelias iš Lietuvos teritorijos į abi išvardytas maskvėnų pilis buvo labai sunkus, nes nuo Vytauto laikų niekas iš lietuvių į tas vietas su kariuomene nebuvo žygiavęs, o maskvėnai tyčia iš pilių apylinkių buvo pašalinę vietos gyventojus ir jas apželdinę tankiais

miškais. Veližas pasidavė Zamoyskiui 1580 m. rugpjūčio 6 d. Radvilos vedama lietuvių kariuomenė Usviatą paėmė rugpjūčio 16 d. Pakeliui į Velikije Lukus maskvėnų rankose dar buvo dvi stiprios tvirtovės Jezeriščė ir Nevelis, pastatytos iš lietuvių atimtoje teritorijoje. Nenorėdamas skaldyti savo kariuomenės ir skubėdamas prie savo tikslo, Steponas Batoras pavedė Polocko vaivadai Dorohostaiskiui su Polocko įgula paimti stipresnį Nevelį, o Jezeriščės nutarė kol kas neliesti.

Stepono Batoro kariuomenei bežygiuojant Velikije Lukų kryptimi, tarp jo ir Jono IV ėjo intensyvus diplomatinis susirašinėjimas. Vienas antrą kaltino nereikalingu krikščionių kraujo liejimu. Jono IV pasiuntiniams duodamose instrukcijose atsispindi jau jį apėmęs nerimas ir baimė. Darydamas dideles nuolaidas dėl pasiuntinių priėmimo ceremonialo, Jonas buvo jiems įsakęs nenusileisti dėl esminių dalykų. Iš pradžių pasiuntiniai reikalavo, kad karalius grįžtų Lietuvon, juos priimtų Vilniuje, kad grąžintų Polocką, kad atsisakytų visos Livonijos ir Kuršo. Stepono Batoro pavedami Lietuvos atstovai, iš savo pusės, reikalavo visos Livonijos, Smolensko, Naugardo Sieversko ir Pskovo bei karo išlaidų sumokėjimo; pagaliau pasitarę su karaliumi pareiškė, kad sutinką be derybų atsisakyti Naugardo ir Pskovo. Tolesnėse derybose maskvėnai pareiškė, kad jie galį padaryti dideles nuolaidas, jei tik karalius pasitrauks nuo tvirtovės. Lietuvos senatorių dalis, nebūdama tikra dėl šios labai stiprios tvirtovės paėmimo ir įsitikinusi, kad net ją paėmus Lietuvai būtų sunku ją išlaikyti savo rankose ir, be to, matydami, kad karo našta daugiausia gula ant lietuvių pečių, buvo belinkstą tolesnio Velikije Lukų apgulimo atsisakyti, jei tik Jono IV pasiuntiniai galų gale pasiūlys priimtinesnes sąlygas. Tačiau pats Steponas Batoras, pasitaręs su Zamoyskiu, ryžosi būtinai tvirtovę paimti. Zamoyskio pasiųstiems savanoriams pavyko pasikasimu prisiartinti prie vieno pilies bokšto ir ties juo padegti miną. Prasidėjus gaisrui, kiti savanoriai skubėjo su smarkiai degama medžiaga. Norėdamas gauti pilį kiek galima mažiau sunaikintą, Steponas Batoras pareikalavo, kad pas jį tuojau atvyktų maskvėnų vaivados, grasindamas priešingu atveju paimti pilį ir visus išžudyti. Vaivadoms atvykus, Steponas Batoras leido įgulai iš pilies išeiti. Matydami ramiai besitraukiančius priešus ir bijodami, kad grobis neišsprukt iš rankų, lenkai ir vengrai puolė tvirtovę plėšti. Jais pasekė įvairūs markitantai ir gurguolių tarnautojai ir plėšė. Gaisro niekas negesino. Besiplėsdamas jis apėmė visą pilį ir tarp kita ko parako sandėlius. Įvyko sprogimas, kurio metu žuvo 36 pilies patrankos, keli šimtai smulkių patrankų, keli tūkstančiai šautuvų ir daugybė įvairaus turto. Žuvo ir apie 200 plėšikų. Velikije Lukų tvirtovė buvo paimta 1580 m. rugsėjo 5 d. Po jos paėmimo karo taryba nutarė pilį atstatyti ir darbą pavesti kariuomenei. Kol darbas nebus baigtas, niekas negali iš kariuomenės pasitraukti. Kad apsaugotų dirbančiuosius, kita kariuomenės dalis turėjo būti išvesta toliau nuo tvirtovės ir laikoma stovykloje. Atstatymo darbas pagal Stepono Batoro projektą buvo pavestas italams architektams Dominykui Rudolfini, Mikalojui Carlini ir Andriui Bertoni. Zamoyskio kariuomenė, sužinojusi karo tarybos nutarimą, pakėlė maištą, bet buvo nuraminta. Lietuviai, atstačius Velikije Lukų tvirtovę, norėjo grįžti. Prie Suražo reikėjo pastatyti užtvarą pabėgėliams sulaikyti. Velikije Lukų pilies komendantu buvo paskirtas Filonas Kmitas. Pilies įgulą turėjo

sudaryti 1000 lietuvių ir 1000 lenkų. Pasilikusiai prie Velikije Lukų kariuomenei Steponas Batoras pavedė užimti kitas maskvėnų pilis, kurios grasė atstatytai tvirtovei arba trukdė susižinojimą su Lietuva ar Velikije Lukų aprūpinimą maistu ir pašaru. Tai buvo Jezeriščė, Nevelis, Zavoločė ir Cholmas. Nevelis kapituliavo Dorohostaiskiui rugsėjo 29 d. Zavoločė pasidavė Zamoyskiui spalio 23 d., Jezeriščę užėmė lietuviai spalio 12 d. Išskyrus Sebežą, buvo atgautos visos teritorijos, kurios anksčiau priklausė Polocko ir Vitebsko žemėms. Dauguva nuo Mežos santakos su ja iki Daugpilio buvo lietuvių rankose. Pasitraukus kariuomenės daugumai iš fronto, neseniai užkariautų pilių įgulos dar puldinėjo maskvėnų teritoriją. 1581 m. sausio mėn. Zavoločės komendantas Zibryk užėmė Voronecą Pskovo žemėje, Filonas Kmitas 1581 m. pabaigoje paėmė Cholmą. Su Zavoločės, Velikije Lukų ir Cholmo įgulomis Filonas Kmitas užėmė net Starają Rusą, netoli Naugardo.

Trečiasis karo žygis prieš maskvėnus. Viso antrojo Stepono Batoro karo žygio metu Jonas IV laikėsi pasyviai, vengdamas atviro susirašinėjimo su Steponu Batoru. Maskvos valdovas dėjo daug vilčių į derybas ir užsienio valdovų įsikišimą. Jis kreipėsi į popiežių ir imperatorių prašydamas tarpininkauti. Jo delegacija, pradėjusi derybas su Steponu Batoru prie Velikije Lukų, nuo jo nesitraukė. Derybose prie Nevelio Maskvos pasiuntiniai siūlė atiduoti kai kurias Livonijos pilis prie Dauguvos (Ašeradę, Kokenhuseną (Kuoknesę), Kroicburgą, Lielvardę), jei bus grąžinta Maskvai Velikije Lukai, Veližas ir nutrauktas Nevelio apgulimas. Be to, jie sutiko, kad abudu valdovu tituluotųsi Livonijos kunigaikščiais.

Karalius 1581 m. pradžioje sušaukė seimą Varšuvoje ir iš jo pareikalavo karui su Maskva naujų kreditų. Senatas sutiko karaliaus pasiūlymą priimti, o bajorai laikėsi atsargiai. Jie vis tikėjosi taikos, juo labiau kad Jono IV pasiuntiniai buvo atvykę Varšuvon. Tuomet Steponas Batoras ėmė vesti su jais derybas bajorų atstovų akivaizdoje, kad jiems parodytų Maskvos nesukalbamumą. Maskvėnai siūlė tik kelias pilis Livonijoje, visa kita pasilikdami sau. Tai paveikė ir bajorų atstovus, kurie sutiko balsuoti už kreditus. Derybos su Maskva pasibaigė niekais. Tačiau Jonas IV pranešė apie naujos delegacijos atsiuntimą. Po trijų mėnesių ji iš tikrųjų atvyko, kai Steponas Batoras jau žygiavo į valstybės pasienį. Maskvos delegacija buvo priimta Vilniuje. Šį kartą ji pareiškė, kad Jonas IV esąs pasiryžęs atsisakyti beveik visos Livonijos ir kad reikalaująs tik 4 pilių joje (Noihauzo Noimiulės, Noišlioso ir Narvos), tačiau jis reikalaująs grąžinti visas praėjusiais metais užimtas teritorijas. Bet staiga Maskvos valdovas pakeitė frontą. Jono kariuomenė puolė Lietuvos Padnieprę, o jis pats ėmė atsisakinėti visų anksčiau padarytų nusileidimų. Gal jį paveikė žinia apie popiežiaus delegato Antonio Possevino atvykimą Vilniun tarpininkauti taikai sudaryti. Abudu valdovu pasikeitė įžeidžiančiais laiškais. Steponas Batoras buvo nusistatęs šį kartą padiktuoti maskvėnams taikos sąlygas jų pačių teritorijoje. Jis ryžosi traukti į Pskovą ir apie tai buvo pranešęs seime. Jonas, iš anksto žinodamas priešo planus, pasirūpino Pskovą gerai sutvirtinti ir visu kuo aprūpinti. Karaliaus kariuomenės susirinkimo vieta buvo paskirtas Polockas. Iš čia buvo einama per Zavoločę tiesiog į Pskovą. Keliai buvo iš anksto paruošti Zavoločės pilies viršininko Zibryko. Vyriausiuoju visos kariuomenės (taigi ir lietuvių) vadu buvo paskirtas

Jonas Zamoyski. Pakeliui į Pskovą buvo paimtas Ostrovas. 1581 m. rugpjūčio 25 d. prasidėjo Pskovo apgulimas. Keli bandymai paimti puolimu nepavyko. Nuo spalio 1 d. prasidėjo šalčiai, dėl kurių kentė kareiviai neturėdami šiltų rūbų. Kariuomenėse drausmė ėmė irti. Didelė moralinė ir net materialinė parama Steponui Batorui buvo Lietuvos kariuomenės rusų žemių puolimas rytuose. Kristupas Radvila, su lietuvių kariuomene pasiųstas ginti Padnieprės žemių nuo maskvėnų, ėmė juos besitraukiančius vytis. Pagal karaliaus instrukciją jis turėjo eiti iki Dorogobužo, pasukti į Bielają, kurį laiką pasilikti tarp Bielajos ir Toropeco, toliau eiti ir sustoti prie Cholmo, kol Stepono Batoro kariuomenė nesusirinks prie Pskovo. Bežygiuodamas į Dorogobužą, jis sužinojo, kad maskvėnai plėšia Velikije Lukų, Usviato ir Veližo apylinkes. Todėl jis turėjo pasukti į Veližą. Jo pasitikti išėjo Velikije Lukų tvirtovės komendantas Filonas Kmitas. Susitikę ties Pokrovo vienuolynu prie Nemezies upės ir gavę žinių, kad žymios maskvėnų jėgos esančios prie Rževo, jie, turėdami apie 7000 karių, prie jo prisiartino. Radvila laukė priešų prie Zubcovo, prie Volgos, bet jie nesirodė. Tuomet jis pasiuntė Lietuvos totorius į Užvolgį, į Staricą, kur tuomet gyveno Jonas IV. Jie labai nusiaubė Staricos apylinkes. Jonas išsigandęs naktį išsiuntė žmoną ir sūnus ir pats ruošėsi bėgti. Filonas Kmitas norėjo pasinaudoti sąmyšiu, užpulti Staricą ir paimti nelaisvėn Maskvos valdovą, bet Radvila, manydamas, kad Jono jėgos yra labai didelės, nesutiko. Atlikęs Stepono Batoro pavestą uždavinį, Radvila su savo kariuomene nuvyko į Pskovą. Apgulančiųjų būtis buvo gana kritiška. Visko trūko – ir rūbų, ir maisto, ir pašaro. Dėl Pskovo atkirtimo nuo Maskvos Jonas IV neturėjo tikrų žinių apie Stepono Batoro kariuomenės būtį. Pernykščiai karaliaus laimėjimai vertė jį laikyti ir dabartinę būtį kritiška. Todėl jis dėjo daug vilčių į taikos derybas, kurios ėjo tarp jo ir Stepono Batoro atstovų Antonijui Possevinui tarpininkaujant. Šis tarpininkas buvo popiežiaus Grigaliaus XIII pasiųstas pas Joną IV, kad patrauktų jį su visa valstybe katalikybėn ir tarp kita ko padėtų sudaryti taiką su Steponu Batoru. Steponui Batorui tikroji Possevino misija buvo nežinoma. Jis bijojo, kad popiežius siekiąs susitarti su Maskva prieš jį, ir ilgai nenorėjo praleisti jo delegato Maskvon. Bet Possevino įkalbinėjo Steponą Batorą drąsiai tęsti karą ir daryti naujus užkariavimus. Jo tvirtinimu, protestantiškos Livonijos prisijungimas ir grąžinimas joje katalikybės Stepono Batoro nuopelnus bažnyčiai turėjo padaryti lygius Karolio Didžiojo nuopelnams. Atėmimas iš Maskvos plačių teritorijų turėjęs taip pat sudaryti palankią dirvą katalikybei plėstis. Stumdamas Steponą Batorą karą tęsti, Possevino, nuvykęs pas Joną IV į Staricą, grasino jam dideliais užkariavimais. Possevino pasiekė tai, kad abudu priešu juo, kaipo tarpininku, pasitikėjo, ir pasiuntė savo atstovus deryboms į Jam Zapolskį, į rytus nuo Ostrovo. Stepono Batoro įgaliotiniai buvo kunigaikštis Jonas Zbaraskis, kunigaikštis Albertas Radvila ir Mykolas Haraburda. Karalius išvažiavo nuo Pskovo 1581 m. gruodžio 1 d., vyriausiąjį vadovavimą deryboms pavedęs Zamoyskiui. Duodamas sutikimą derėtis su karaliumi, Jonas IV turėjo dar savo ypatingų apskaičiavimų. Švedai, naudodamiesi Maskvos karo jėgų įtraukimu į karą su Lietuva ir Lenkija, pradėjo atiminėti iš maskvėnų pilis Estijoje. Steponas Batoras, susigiminiavęs su švedų karaliumi Jonu III, ne kartą siūlė drauge kariauti su Maskva ir drauge su jais taikintis. Tačiau jis kėlė sąlygą, kad visa Livonija pasiliktų Lietuvos–Lenkijos

valstybei, o žemės į rytus nuo Narvos upės Švedijai. Švedų karalius su tuo nesutiko ir užiminėjo rusų anksčiau užkariautas pilis (Lohde, Fickel, Leal, Hapsal, Narva). Jonas IV tikėjosi, susitaikęs su Steponu Batoru, atimti iš švedų šiaurės Estiją ir per Narvą turėti laisvą priėjimą prie jūros. Derybose Possevino buvo nešališkas tarpininkas. Didžiausi sunkumai buvo dėl Livonijos: Jonas norėjo gauti nors kelias pilis joje, kad galėtų tituluotis Livonijos viešpačiu. Su tuo nesutiko Stepono Batoro įgaliotiniai. Antra kliūtis buvo taikos su švedais klausimas. Steponas Batoras, Possevino patariamas, reikalavo ir švedus įtraukti į taikos sąlygas, kad bent laikinai sustabdytų švedų užkariavimus Livonijoje. Prieš taiką su švedais griežtai protestavo maskvėnai. Pagaliau 1582 m. sausio 15 d. buvo pasirašytos 10 metų karo paliaubos. Maskva atsisakė Livonijos, Polocko ir Veližo, o Stepono Batoro įgaliotiniai Velikije Lukų ir kitų 1580 m. užkariautų Maskvos sričių. Sebežas, dėl kurio labai ilgai ginčytasi, teko Maskvai. Švedų užimtos Livonijos dalies klausimas liko galutinai neišspręstas. Stepono Batoro įgaliotiniai reikalavo, kad Maskva formaliai atsisakytų visų pretenzijų į Livoniją, taigi ir švedų užimtų vietų. Maskvėnai nesutiko, motyvuodami, kad jie negali perleisti to, ko jie dabar neturi, tik sutiko išvardyti pilis, esančias švedų rankose: Taliną (Revel), Hapsalų, Lohdę, Fickelį, Padisę, Vyholymysą (?), Vezenbergą, Tolsbergą, Narvą, Noimiulę ir Noišliosą. Dėl tokios formos Stepono Batoro įgaliotiniai įteikė Possevinui protestą, tuo pareikšdami, kad Lietuva ir Lenkija savo teisių neatsisako. Susitaikęs su Steponu Batoru, Jonas IV apie bažnyčių susijungimą nė kalbėti nenorėjo.

Livonijos sutvarkymas. 25 metus užtrukęs karas (1558–1582) Livonijoje sukėlė didelį chaosą. Steponas Batoras ryžosi įsigytą kraštą sutvarkyti. Pirmiausia kilo klausimas, kuriai valstybei Livonija turi būti priskirta. Didžiausią karo naštą pakėlė lietuviai. Jie kare su Maskva buvo sudėję daugiausia žmonių aukų ir lėšų ir todėl reikalavo Livoniją prijungti prie Lietuvos. Dėl lenkų priešinimosi nebuvo galima šio klausimo išspręsti. 1582 m. kovo mėn. nuvykęs Rygon, Steponas Batoras Livonijos vietininku paskyrė Vilniaus vyskupą kunigaikštį Jurgį Radvilą, tačiau pilių komendantais buvo paskirti daugiausia lenkai. Ne visa senoji Livonija buvo Stepono Batoro rankose: Kuršą valdė Lietuvos ir Lenkijos vasalas Gothardas Kettler, Magnus vasalo teisėmis valdė Piltenės vyskupiją, šiaurinė Livonijos dalis buvo švedų rankose. Žemes, kurias Steponas Batoras betarpiškai valdė, jis padalijo į tris prezidentūras, arba vaivadijas: Cėsių (Vendeno), Tartu (Dorpato), Pernavos ir leido kiekvienai turėti savo seimelius (landtagus). Liuterio mokslo išpažinimas buvo paskelbtas laisvu, tačiau, jėzuitų padedamas, Steponas Batoras rūpinosi katalikybės atstatymu. Neliesdamas Rygos arkivyskupo rūmų ir katedros bažnyčios, Steponas Batoras įkūrė Cėsyse (Vendene) naują katalikų vyskupiją ir gausiai aprūpino ją žemėmis. Rygoje ir kitose vietose nemažai bažnyčių buvo grąžinta katalikams. Daug žmonių, ypač valstiečių, grįžo katalikystėn. Per karus daug Ordino ir arkivyskupo žemių perėjo į privačių asmenų rankas. Steponas Batoras įsakė visas tokias žemes atimti valstybės naudai (reductio). Dvarų atėmimas sukėlė daugelio riterių nepasitenkinimą. Rygos miestui buvo palikta sena savivalda. 1586 m. Rygoje sušaukęs Livonijos seimą (landtagą), Steponas Batoras pareikalavo iš dvarininkų, kad jie

palengvintų valstiečių mokesčius ir baudžiavas ir kad liautųsi juos mušę lazdomis ir rykštėmis, nes, anot Stepono Batoro įgaliotinio Pekoslavskio, „vargšai valstiečiai niekur visame pasauly, net tarp pagonių ir barbarų, nebuvo taip negailestingai spaudžiami ir taip žiauriai baudžiami". Dvarininkai priešinosi, ir karalius turėjo prigrasinti atimsiąs iš jų visas privilegijas. Tik staigi karaliaus mirtis sustabdė jo kovą su Livonijos dvarininkais vokiečiais. 1584 m. pabaigoje Steponui Batorui teko susiremti su Rygos miestu. Ten buvo daug nepatenkintų katalikybės atstatymu ir ypač jėzuitų veikimu, taip pat buvo nemažai Švedijos simpatikų. Konfliktas iškilo dėl vadinamojo Grigaliaus XIII kalendoriaus įvedimo. Buvo įsakyta 1584 m. Kalėdas švęsti naujuoju stiliumi. Miesto valdyba valdžios pasiūlymą priėmė, tačiau suagituotos masės neleido gruodžio 25 d. atidaryti bažnyčių ir apdaužė protestantų kunigus, o Kalėdas triukšmingai šventė senuoju stiliumi. Rygos miestiečiai sukilo ir sudarė naują miesto valdybą. Prasidėjo valdžios šalininkų persekiojimas. Du miesto valdybos nariai (Tastius ir Velling) buvo viešai nužudyti. Karaliaus vietininkas Jurgis Radvila pabėgo į Cėsius (Vendeną). Karalius įsakė sutraukti į Rygą kariuomenę, iškasti apkasus ir ruoštis ginklu priversti klausyti. Tuo metu Steponas Batoras mirė, ir miesto nuraminimas ramesnėmis priemonėmis buvo pasiektas jau prie karaliaus Žygimanto Vazos.

Steponas Batoras ir Katalikų bažnyčia. Steponas Batoras užaugo krašte, kur buvo giliai įleidusios šaknis visos naujos XVI a. religinės srovės. 1560 m. Transilvanijoje buvo oficialiai pripažinta sąžinės laisvė, o jos konstitucija pripažino valstybinėmis katalikų, liuteronų, kalvinų ir antitrinitorių tikybas. Steponas Batoras, pats gimęs ir užaugęs katalikų šeimoje, buvo tolerantingas visoms tikyboms. Užsienyje, ypač Lenkijoje, tas tolerantingumas buvo suprantamas kaip jo palinkimas prie protestantizmo. Vyriausiuoju agentu Lenkijoje karaliaus rinkimų metu jis buvo paskyręs Blandratą, vieną iš antitrinitorių vadų. Lenkijos bajorai, kurie labiausiai rėmė jo kandidatūrą, priklausė daugiausia protestantų tikėjimui. Delegaciją, nuvykusią po rinkimų į Transilvaniją, sudarė protestantai. Katalikų dvasininkiją apėmė nerimas. Vienas tik Kujavijos vyskupas Karnkowski ryžosi drauge su delegacija pasiųsti savo įgaliotinį Solikowskį Stepono Batoro tikybinių pažiūrų ištirti. Solikowski, gavęs pas jį slaptą audienciją, įsitikino, kad naujasis karalius yra ištikimas Katalikų bažnyčiai. Vyskupas Karnkowski apie tai pranešė popiežiaus nuncijui Vincentui Laureo ir arkivyskupui Uchańskiui. Tačiau jiedu liko ištikimi imperatoriui Maksimilijonui. Arkivyskupui Uchańskiui atsisakius Steponą Batorą vainikuoti, tas apeigas atliko vyskupas Karnkowski. Stepono Batoro delegacija, pagal paprotį pasiųsta Romon popiežiui klusnumo pareikšti (oboedientia), nebuvo popiežiaus priimta. Roma delsė, laukė įvykių raidos. Steponas Batoras dėl nedraugingo nuncijaus Laureo laikymosi turėjo išsiųsti jį iš Lenkijos (1576.V.9–10). Tik imperatoriaus Maksimilijono mirtis pakeitė Romos kurijos ir Lenkijos dvasininkijos nusistatymą dėl Stepono Batoro. Atvykęs Lenkijon, Steponas Batoras greitai susiorientavo ne tik politinėje, bet ir tikybinėje būtyje. Susiskaldę protestantai, buvę karšti jo šalininkai, nesudarė jokios realios jėgos. Steponas Batoras tuojau pasuko Katalikų bažnyčios pusėn. Negavęs jokios paramos karui su Dancigu iš Torunėje susirinkusio seimo, Steponas Batoras, vyskupo Karnkowskio patariamas, ryžosi

sušaukti Lenkijos bažnytinį sinodą 1579 m. gegužės 19 d. Piotrkove tikėdamasis jo paramos. Romos kurija, kuri anksčiau stengėsi neleisti sinodo, arkivyskupo Uchańskio šaukiamo, dabar šią idėją palaikė, nes jai rūpėjo, kad Lenkija priimtų Tridento visuotinio bažnyčios susirinkimo nutarimus. Laureo vėl atvyko Lenkijon, atsiprašė karalių ir, nuvykęs Piotrkovan, vadovavo susirinkimui pageidaujama kryptimi. Piotrkovo susirinkimas priėmė visus Tridento susirinkimo nutarimus, padaręs tik rezervą dėl draudimo užimti kelias bažnytines beneficijas vienu metu, užprotestavo Varšuvos konfederacijos 1573 m. nutarimą dėl tikėjimo laisvės ir iškeikė visus šio nutarimo gynėjus. Sinodas nutarė duoti Steponui Batorui didelę piniginę paramą kovai prieš protestantišką Dancigą ir pasiųsti pas karalių delegaciją susitarti dėl projektuojamojo tribunolo.

Slaptuose pasikalbėjimuose su nuncijumi V. Laureo Steponas Batoras išdėstė jam savo planus – atvaduoti Livoniją iš Maskvos ir Švedijos, pajungti Maskvą savo priklausomybėn, gauti priėjimą prie Juodųjų jūrų ir krikščioniškųjų valstybių jėgas nukreipti prieš Turkiją. Visa tai sutapo su pačios Romos kurijos siekimais. Bet pats karalius buvo gana tolimas Romos kurijos karingumui kitatikių atžvilgiu. Nepaisydamas Piotrkovo susirinkimo prakeikimo, Steponas Batoras pareiškė griežtai laikysiąsis Varšuvos konfederacijos nuostatų dėl tikėjimo laisvės, kurioms buvo prisiekęs: „Rex sum populorum, non conscientiarum“ (esu žmonių, o ne sąžinės karalius), – atsakė jis vieną kartą į jam daromus priekaištus.

Katalikų reakcija greitai pajuto stiprią Stepono Batoro ranką. Jam esant prie Dancigo, Krokuvos studentai sukėlė riaušes, išniekino evangelikų kapus, apiplėšė kai kurių evangelikų namus ir kai kuriuos evangelikus. Karalius griežtai pareikalavo iš akademijos, kad ji „ragintų studentus imtis knygos, o ne kardo“. Kai 1578 m. Krokuvos akademijos studentai užpuolė evangelikų laidotuves ir išniekino laidojamos moters kūną, Steponas Batoras išleido įsakymą apie taikos palaikymą Krokuvoje („Ordinationis litterae de pace et tranquilitate conservanda in civitate Cracoviensi“), kuriuo kiekvienam valdžios organui uždedama prievolė griebtis priemonių prieš riaušininkus, kad ir veikiančius religiniais motyvais.

1581 m. tikybinės riaušės persimetė Lietuvon. Jėzuitų kolegijos mokiniai užpuolė evangelikų laidotuves ir apmėtė akmenimis jų kunigus. Steponas Batoras, kuris tuomet buvo apgulęs Pskovą, davė Vilniaus seniūnui griežtą įsakymą žiūrėti, kad tai nepasikartotų, pridėdamas, jog jis neleis, kad tikėjimas būtų platinamas „smurtu, ugnimi ir geležimi, o ne pamokymais ir gerais pavyzdžiais“.

Steponas Batoras, kuris nenorėjo būti „rex pictus“ (popieriniu karaliumi) ir stengėsi sustiprinti Lenkijoje smarkiai nukritusį valdžios autoritetą, manė tai pasiekti jaunuomenės auklėjimu. Šiuo tikslu jis ėmė remti neseniai įsikūrusį jėzuitų ordiną, kurio nariai sakėsi auklėją jaunuomenę atsidavimo monarchijai, tvarkingumo ir legalumo dvasia. Jau pradedąs garsėti jėzuitas Petras Skarga savo pamoksluose gynė stiprią karaliaus valdžią ir barė bajorus už neklusnumą. Steponas Batoras nesigailėjo lėšų jėzuitų mokykloms įkurti ir aprūpinti. Be to, kurdamas jėzuitų kolegijas daugiausia priešų grąžintuose kraštuose, jis siekė ramiu jaunuomenės auklėjimu tuos kraštus stipriau susieti su valstybe. Atka-

riavęs Polocką, 1580 m. liepos 2 d. ten įkūrė jėzuitų kolegiją. Taip pat padarė atgavęs Livoniją: 1582 m. buvo įkurta jėzuitų kolegija Rygoje, o 1584 m. Dorpate (Tartu). Dėl jėzuitų kolegijos Gardine ne visai aišku, ar Steponas Batoras pats ją įkūrė, ar tik testamentu užrašė lėšų jai įkurti.

Vilniaus akademija. Reformacinis judėjimas Lietuvoje sužadino visuomenėje mokyklų reikalą. Vyskupas Valerijonas Protasevičius, 1566 m. perkeltas iš Lucko Vilniun, pastebėjo, kad jo vyskupijoje „klebonai kaimuose ir miesteliuose buvo lenkai, nemoką vietos kalbos, ir dėl to nei išpažinčių nebuvo klausoma, nei Dievo žodžio nebuvo skelbiama liaudies kalba. Ne tik kaimų parapijose nebuvo nieko (iš kunigų), kas mokėtų lietuvių kalbą, bet net pačioje sostinėje Vilniuje, kuris turi 18 katalikiškų bažnyčių, katedrą, pilną kunigų, ir keturis vienuolynus, ligi jėzuitams atvykstant nebuvo nė vieno, kas sugebėtų sakyti pamokslus lietuvių kalba. Dėl to nelaiminga liaudis, neišvengiamai paskendusi pagoniškuose prietaruose, nors ir buvo apkrikštyta, bet visgi nieko nežinojo apie Kristų ir tikybos paslaptis“[1]. Vyskupas Valerijonas sumanė įkurti gerą aukštąją mokyklą jaunimui šviesti ir kunigams ruošti, bet kadangi savame krašte negalėjo rasti mokytojų, tai buvo manęs kreiptis į Krokuvos akademiją. Savo draugo Valskio patariamas, jis pirma atsiklausė popiežiaus nuncijaus Commendone ir kardinolo Hozijaus nuomonės. Šie pritarė Protasevičiaus sumanymui kurti Vilniuje universitetą, tik patarė jam šiam tikslui pasinaudoti jėzuitų jėgomis. Universitetui kurti buvo reikalingas Žygimanto Augusto pritarimas. Pastarasis, bijodamas galingų Lietuvoje protestantų, ypač Radvilų, ilgai delsė su atsakymu, pagaliau pritarė su sąlyga, kad universitetas būtų įkurtas visas iš karto. Vyskupas nupirko Vilniuje mokyklai namus, juos įrengė ir 1568 m. rugsėjo 20 d. kreipėsi į jėzuitų provinciolą Maggio prašydamas priimti jo fundaciją ir tuojau atsiųsti Vilniun profesorių. Tačiau jėzuitų ordino vadovybė nenorėjo priimti Vilniaus vyskupo pasiūlymo, nes neturėjo pakankamai jėgų. Tik įtikinti katalikiško universiteto reikšme katalikybei Lietuvoje palaikyti ir to universiteto reikšme Lietuvos kaimynams, protestantiškai Livonijai ir pravoslaviškai Maskvai, jėzuitai 1570 m. liepos 18 d. fundaciją priėmė. Dar prieš tai, 1569 m. rugsėjo mėn., Vilniun buvo atvykusi jėzuitų komisija ištirti būties vietoje. Susitarusi su vyskupu, iš pradžių ji rūpinosi vien tik kolegijos kūrimu.

Išrinkus Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir karaliumi Steponą Batorą, vyskupas su savo mintimi kreipėsi į jį. Steponas Batoras prijautė universiteto įkūrimui Lietuvoje, nes jis turėjo būti kultūros židinys visai Rytų Europai. Iš Lvovo Steponas Batoras atsiuntė vyskupui privilegiją, kuri patvirtino visus Protasevičiaus dovanojimus ir suteikė Vilniaus kolegijai visas teises ir lengvatas, kuriomis naudojasi akademijos visose kitose krikščioniškose šalyse (1578.VII.25). Po to vyskupas užrašė akademijai naujų turtų, tarp kitko tris namus Vilniuje. Kai 1579 m. pavasarį Steponas Batoras, vykdamas pirman karan su Maskva, atsirado Vilniuje, vyskupas paprašė patvirtinti jo naujuosius dovanojimus ir čia pat suteikti akademijos įkūrimo aktą. Dokumentas buvo paruoštas su 1579 m. balandžio 1 d. data, bet nepaskelbtas. Lietuvos didikai protestantai, vadovaujami Mikalojaus Radvilos ir Eustachijaus Valavičiaus, jėzuitų akademijos įkūrime įžiūrėjo pavojų Lietuvos protestantams ir Stepono Batoro aktui priešinosi. Jie numatė

[1] *Archivum Societatis Jesu Poloniae. T. 50. P. 48.*

įkurti Lietuvoje savo aukštąją mokyklą. Steponas Batoras, vengdamas konfliktų su Lietuvos ponais prieš karo žygį prieš Polocką, nutilo. Rudenį, atsiėmęs Polocką ir sugrįžęs į Vilnių, vėl iškėlė akademijos įkūrimo akto klausimą. Lietuvos didikai, dengdamiesi tikybos laisvės privilegija, vėl pasirodė esą opozicijoje. Nei kancleris, nei vicekancleris nenorėjo pridėti prie dokumento Lietuvos valstybės antspaudo. Tik kai Steponas Batoras, pasišaukęs vicekanclerį E. Valavičių, prigrasino atimti iš jo antspaudą ir jį prispausti, bet atgal negrąžinti, aktas Lietuvos antspaudu buvo patvirtintas. Vilniaus akademija buvo įkurta kitų jėzuitų aukštųjų mokyklų pavyzdžiu. Popiežiaus Grigaliaus XIII ji buvo patvirtinta 1579 m. spalio 29 d. bule, kuri ne visiškai atitiko pirminę vyskupo Valerijono mintį. Tai nebuvo visas universitetas. Akademijoje buvo dėstoma artes liberales, filosofija ir teologija. Joje nebuvo nei teisės (jei neskaityti bažnytinės), nei medicinos, ir tuo būdu ji pasidarė aukštąja mokykla, daugiau pritaikyta tik Katalikų bažnyčios reikalams.

Vyriausiojo tribunolo įkūrimas. Teismų reformos klausimas iškilo pirmajame Stepono Batoro sušauktame seime Torunėje 1576 m. Jį iškėlė bajorai atsakydami į karaliaus reikalavimą piniginės pagalbos karui su Dancigu. Jie norėjo turėti savo rankose aukščiausią apeliacinę teismo instanciją. Tai buvo jau gana senas klausimas, kuriam karaliai Jogailaičiai buvo priešingi, kadangi teismo funkcijas laikė savo pagrindine teise ir jos atsisakyti nenorėjo. Pirmieji du tarpkaraliai įrodė, kad būtina įkurti teismo apeliacinę instanciją, nesusietą su karaliaus asmeniu. Bajorų suvažiavimo nustatyti kaptūriniai teismai teisė be apeliacijos. Kai kurios Lenkijos vaivadijos tarpkaralio metu, nepriklausomai nuo kaptūrinių teismų, įsivedė dar aukštuosius teismus (judicia generalia ultimae instantiae, judicia generalia ordinaria), kurie turėjo veikti ir naują karalių išrinkus. Dėl to užprotestavo vyskupai matydami bajorų teismuose dvasininkų teismingumo sumažinimą. Torunės seimas iširo, ir teismų reformos klausimas vėl buvo iškeltas 1578 m. Varšuvos seime. Kompromisu pavyko suderinti bajorų ir dvasininkijos reikalus: bylose, liečiančiose dvasininkus, būtinai turėjo dalyvauti dvasininkijos atstovai. Teritoriniu atžvilgiu visai Didžiajai ir Mažajai Lenkijai buvo įsteigtas vienas tribunolas, kuris turėjo veikti pakaitomis Piotrkove ir Liubline. Atplėštoms nuo Lietuvos žemėms (1569), kuriose galiojo 1566 m. Lietuvos Antrasis Statutas, buvo įkurtas atskiras tribunolas Lucke, tačiau 1589 ir 1590 m. jis susiliejo su Karūnos tribunolu.

1578 m. Lenkijoje įkurtas tribunolas visai nelietė Lietuvos. Varšuvos seimas tuo reikalu buvo priėmęs net specialų nutarimą: „O Didžiajai Lietuvos Kunigaikštystei, kuri pagal prisiektą uniją pasilieka prie savo teisių, paliekame savo Statuto pataisymą pagal konstituciją, Liubline 69 metais [1569] išleistą, laikydamiesi priesaikos Jo Malonės karaliaus Henriko ir mūsų pačių". Lietuvai apeliacinė teismo įstaiga buvo dar reikalingesnė, nes 1564 m. ponų tarybai atsisakius savo teisių didysis kunigaikštis buvo vienintelė apeliacinė instancija, o jis beveik visą laiką gyveno Lenkijoje ir neišspręstų bylų buvo daug. Lietuva nebuvo šiai reformai pasiruošusi. Todėl Steponas Batoras įsakė šiuo reikalu sušaukti seimelius 1578 m. gegužės 23 d., o po seimelių didįjį krašto suvažiavimą 1578 m. rugsėjo 29 d. Naugardėlyje. Čia paruoštas tribunolo projektas turėjo būti pateiktas generaliniam seimui. Lietuvių sudarytas tribunolo

sumanymas buvo Stepono Batoro pateiktas 1579 m. Varšuvoje ir jo pasirašytas, paskiau Vilniaus didžiajame suvažiavime, sušauktame karo reikalams 1580 m., ir pagaliau 1581 m. buvo generalinio seimo patvirtintas.

Iš esmės Lietuvos tribunolas buvo labai panašus į lenkiškąjį. Tribunolą turėjo sudaryti rinktiniai teisėjai po du nuo kiekvienos apskrities. Iš viso 46 teisėjai. Žemaičiai iš pradžių gavo teisę suorganizuoti pas save atskirą aukščiausiąjį teismą Raseiniuose. Tačiau jie neskubėjo ir ligi 1588 m. apeliacijos reikalais kreipdavosi į didįjį kunigaikštį, o 1588 m. prisidėjo prie bendrojo Lietuvos tribunolo ir gavo teisę į jį siųsti tris teisėjus. Seimeliai tribunolo teisėjams rinkti turėjo būti šaukiami kas metai per Grabnyčias (vasario 2 d.). Teisėjai turėjo būti renkami vieneriems metams. Perrinkti juos buvo galima tik vienerius metus praleidus. Dvasininkijos atstovai, kapitulų renkami vieneriems metams, bylose dalyvaudavo tik tada, kai viena iš besibylinėjančių pusių buvo dvasininkas. Tuomet buvo sudaromas mišrus tribunolo teismas (judicium mixtum) iš lygaus skaičiaus pasauliečių ir dvasininkų. Visos sudėties tribunolas turėjo posėdžiauti Vilniuje, Trakuose, Naugardėlyje ir Minske. Tribunolas buvo apeliacinė instancija pilies, žemės ir pakamario teismams. Pirmojoje ir galutinėje instancijoje jis sprendė tik apskričių teisėjų tarnybinių nusikaltimų bylas.

Lietuvos Statuto taisymas. Tribunolo įvedimas darė neišvengiamą Lietuvos Statuto pritaikymą naujai santvarkai. Peržiūrėti Lietuvos 1566 m. Statutą buvo nutarta daug anksčiau, ryšium su Liublino unijos aktu. Tuomet buvo išrinkta komisija: Valerijonas Protasevičius, Melchijoras Šemeta, Augustinas Rotundas ir po vieną atstovą iš kiekvienos vaivadijos. Komisijos uždavinys buvo derinti lietuvių teisę su lenkų teise. Komisijos priimtos pataisos turėjo būti teikiamos seimui patvirtinti. Jau Henrikas Valois patvirtino seimo priimtas kai kurias nežymias Lietuvos Statuto pataisas. 1578 m. Varšuvos seimas priėmė lietuvių pasiūlymą, kuriuo Statuto taisymo procedūra buvo pakeista. Komisijos pasiūlymai turėjo būti vienų lietuvių apsvarstyti visuotiniame Lietuvos suvažiavime ir tik po to teikiami bendram seimui. Pirmas toks suvažiavimas buvo paskirtas Naugardėlyje 1578 m. rugsėjo 29 d. Teisei pasikeitus, turėjo pasikeisti ir Statuto taisymo komisijos uždaviniai: ji ruošė įstatymų sumanymus, taikytinus tik Lietuvos reikalams. 1578 m. Lietuvos suvažiavimo nutarimai buvo 1579 m. Stepono Batoro patvirtinti, bet nepaskelbti, nes bendras 1579 m. seimas iširo. 1580 m. Vilniuje įvyko visos Lietuvos suvažiavimas karo reikalais, kuriame dalyvavo ir Steponas Batoras. Čia jam buvo pateiktos Statuto pataisos priimti ir paskelbti. Norėta sudaryti precedentą, pagal kurį Lietuvos įstatymai būtų pačių lietuvių ruošiami ir didžiojo kunigaikščio tvirtinami, kaip ir prieš uniją. Steponas Batoras priėmė visas pataisas ir jas pasirašė, bet atsisakė skelbti, matyti, nenorėdamas atvirai laužyti pacta conventa. Tačiau jis lietuvius užtikrino, kad visi jų reikalavimai bus seimo priimti. Lietuvos Statuto pataisas svarstė Lietuvos visuotiniai suvažiavimai 1582 m. ir 1584 m.; kai kurios jų buvo perduotos svarstyti seimeliams. Visa tai buvo daroma nepriklausomai nuo Lenkijos. Bendrasis seimas dėl Lenkijos partijų vaidų negalėjo prieiti prie Lietuvos Statuto pataisų visą Stepono Batoro viešpatavimo laiką. Galutinai Lietuvos Trečiajam Statutui suredaguoti daug pasidarbavo Leonas Sapiega,

1585 m. paskirtas Lietuvos vicekancleriu. Trečiasis Lietuvos Statutas įsigaliojo kaip įstatymas tik 1588 m. jau prie Stepono Batoro įpėdinio.

Lietuvos banko įkūrimo projektas. Vilniaus 1584 m. suvažiavimas sumanė sudaryti specialų krašto fondą kredito reikalams. Lietuva per trejus metus turėjo į jį mokėti po 8 grašius nuo kiekvieno valako, po 2 grašius nuo daržininko ir po pusę grašio (po 5 pinigėlius) nuo kiekvieno miesto gyvenamojo namo. Prie šios sumos didysis kunigaikštis turėjo pridėti pelną iš pinigų kalimo. Iš tokiu būdu sudaryto fondo turėjo būti apmokami atstovai, siunčiami į bendrus Lietuvos–Lenkijos seimus, o laisvi pinigai skolinami Lietuvos gyventojams už procentus po du pinigėlius (1/5 grašio) per savaitę nuo kapos grašių. Šioji kredito įstaiga turėjo būti Vilniuje. Ją tvarkyti turėjo ne tik bajorų, bet ir miestiečių atstovai, prižiūrimi vieno iš senatorių. Pinigus skolinti buvo leidžiama tik įkeičiant nekilnojamąjį turtą. Skolinimas pinigų už didelius procentus privačiai turėjo būti griežtai uždraustas. Kadangi pelnas iš pinigų kalimo buvo nuolatinis, tai tikėtasi kredito įstaigą atremti į tvirtus pagrindus. Šio fondo, arba banko, valdyba turėjo būti renkama visuotiniuose Lietuvos suvažiavimuose ir jiems atsiskaityti. Suvažiavimas galėjo palikti tuos pačius žmones arba pakeisti juos naujais. Bet projektas nebuvo įvykdytas.

Lietuvos sienų apsaugos projektas. Karas su Maskva vertė Lietuvos suvažiavimus susirūpinti krašto sienų apsauga – statyti naujas pilis ir laikyti jose nuolatines įgulas. Viename iš Statuto taisymo komisijos projektų buvo numatyta pakelti muitus už prekes. Suma, gauta virš normos, turėjo eiti į specialų fondą, iš kurio turėjo būti išpirkti valstybiniai dvarai, anksčiau didžiųjų kunigaikščių keisti privatiems žmonėms už paskolas. Šie dvarai turėjo sudaryti valstybės nuosavybę, kurios krašto suverenas negalėtų niekam perleisti. Pelnas iš šių valstybės dvarų turėjo būti sunaudotas krašto apsaugos reikalams.

Prekybos rėmimas. 1584 m. suvažiavimas buvo susirūpinęs ir Lietuvos prekybos reikalais. Lietuva tuomet vežė į užsienį daugiausia javus, pelenus, lentas, lenteles statinėms, malksnas. Užsienio pirkliai neretai išvežtų prekių nepriimdavo arba siūlydavo už jas labai žemas kainas. Kad to būtų išvengta, suvažiavimas siūlė Lietuvos pasieniuose įtaisyti centrinius sandėlius tų prekių, kurios buvo užsieniui reikalingos, kad patys užsienio pirkliai atvažiuotų pasirinkti ir kad Lietuvos pirkliai būtų apsaugoti nuo nuostolių.

Steponas Batoras ir lenkų bajorai. Steponas Batoras gavo Lenkijos ir Lietuvos sostą kaip kandidatas lenkų bajorų, kurie tikėjosi jį matyti sau lygų „karalių-bajorą“. Tačiau jau pirmame po karūnavimo seime Torunėje 1576 m. pasirodė, kad karalius nenori būti bajorų įrankis ir kad nori savarankiškai ir nepriklausomai tvarkyti krašto reikalus. Tai turėjo sukelti konfliktą su asmenimis, daugiausia vilčių dėjusiais į jo išrinkimą. Zborowskiai pirmieji perėjo opozicijon karaliui. Karūnacinio seimo metu jie privertė Lenkijos kanclerį Dembińskį atsistatydinti norėdami, kad jo vieton būtų paskirtas Andrius Zborowski. Bet karalius kancleriu paskyrė vicekanclerį Volskį, o vicekancleriu bajorų vadą Joną Zamoyskį. Tik vienas Jonas Zborowski buvo paskirtas Gniezno kaštelionu. Samuelis Zborowski, pirmasis pasiūlęs Steponui Batorui kandidatuoti į karalius ir drauge su juo atvykęs iš ištrėmimo Lenkijon, tikėjosi, kad Steponas Batoras tuojau atšauks dekretą apie jo baniciją. Karalius norėjo, kad Sa-

muelis Zborowski pirma užsitarnautų tėvynei. 1578 m. kovo 1 d. J. Zamoyski buvo pakeltas kancleriu. Visa Zborowskių šeima dabar degė neapykanta karaliui ir Zamoyskiui, tačiau, pasiduodami Petro Zborowskio, Krokuvos vaivados, įtakai, vengė nepasitenkinimą reikšti viešai. Samuelis Zborowski, norėdamas reabilituotis, kartu su broliais dalyvavo antrajame Stepono Batoro karo žygyje prieš Velikije Lukus. Samuelis, sugrįžęs namo, padarė vėl kelis didelius nusižengimus ir amnestijos nesulaukė. 1581 m. kovo 2 d., po Petro Zborowskio mirties, Krokuvos seniūnu ir drauge didžiuoju Lenkijos etmonu karalius paskyrė Zamoyskį. Šios gi tarnybos siekė Jonas Zborowski. Dar labiau įsižeidę Zborowskiai ėmė organizuoti bajorus, kad pašalintų iš sosto Steponą Batorą ir jo vieton išrinktų vieną iš Habsburgų. Prieš metus, kai keli Zborowskiai kovojo su maskvėnais, Kristupas Zborowski už 1000 talerių pasižadėjo Maskvos pasiuntiniui Riazanovui tarnauti kartu su Samueliu Zborowskiu Maskvai. 1582 m. Zborowskiai su savo šalininkais seime pakėlė triukšmą dėl tariamo Stepono Batoro noro Lietuvos ir Lenkijos sostą palikti vienam iš savo brolėnų ir neleido svarstyti įstatymo, tvarkančio karaliaus rinkimus. Seimas buvo suardytas. Samuelis Zborowski išvyko pas Užparagės kazokus ir sukėlė juos prieš turkus. Kazokai sunaikino kelias turkų pilaites. Tai grėsė nesantaika su Turkija. Šioji pareikalavo smarkiai nubausti kaltininkus. Steponas Batoras įsakė kazokų vadą Jančą Lvove nugalabyti. Samueliui Zborowskiui, esančiam tarp kazokų, jo brolis Kristupas parašė laišką, kuris buvo perimtas. Laiške buvo išplūsti karalius ir jo kancleris ir buvo patariama nepuldinėti turkų ir totorių, kad nesukeltų jų priešpuolio ir tuo nesuerzintų lenkų bajorų, kurie buvo Zborowskiams labai reikalingi. Greitai ir pats Samuelis Zborowski grįžo Lenkijon ir čia ėmė siausti. Albrechto Laskio liudijimu, jis norėjęs nužudyti karalių ir du kartu kėsinosi. Zamoyski pranešė jo broliui Andriui, kad jis neteiksiąs Samueliui jokios globos ir jį suvaldysiąs. Atsakydamas į tai, Samuelis suorganizavo bajorų būrį, kad pagautų patį kanclerį. Zamoyski sekė Samuelį, ir kai šis apsistojo nakvynei Pekaruose, Krokuvos seniūnijoje, jis jį suėmė ir nugabeno Krokuvon. Karaliaus įsakytas Zamoyski liepė Samuelį nubausti mirtimi kaip banditą 1584 m. gegužės 26 d. Be to, Steponas Batoras, pasirašęs su senatoriais, įsakė patraukti seimo teisman, kuris turėjo susirinkti Varšuvoje 1585 m. sausio 15 d., ir Kristupą bei Andrių Zborowskius. Kristupas buvo kaltinamas sąmokslu prieš karaliaus gyvybę, bendradarbiavimu su Maskvos kunigaikščiu Jonu IV ir paskvilių prieš karalių platinimu. Zborowskiai ir visi, kas buvo nepatenkinti Zamoyskio iškilimu ir pačiu karaliumi, sukėlė didžiausią triukšmą elekciniuose seimeliuose. Vienas iš Zborowskių viešai pasižadėjo „nesiliauti keršyti visokiais būdais negarbingam priešui už brolio nužudymą“. Kristupas Zborowski paskleidė šmeižtą, esą Zamoyski buvo kėsinęsis į jo gyvybę, ir reikalavo seimo teismo Zamoyskiui. Sandomire Andriui Zborowskiui pavyko prastumti seimelio atstovus, kurie gavo instrukciją to reikalauti. Susirinkus seimui, susirėmė karaliaus ir Zborowskių šalininkai, pastarieji stengėsi seimą išardyti, kad karalius negalėtų padaryti sprendimo Kristupo Zborowskio byloje. Stepono Batoro užsispyrimas baigėsi Kristupo Zborowskio pasmerkimu. Jis buvo pripažintas „infamis“, t.y. nustojusiu teisių, ir jo turtas buvo konfiskuotas. Seimo mažuma pareiškė protestą prieš karaliaus ir senato verdiktą ir apleido seimą.

Paskutiniai Stepono Batoro sumanymai ir mirtis. Politinės audros, sukeltos Zborowskių bylos, metu mirė Maskvos didysis kunigaikštis Jonas IV (1584. III.18). Jo įpėdinis Teodoras buvo silpnos sveikatos ir dar silpnesnio proto. Maskvoje buvo laukiama sąmyšio. Habsburgai, maskvėnų sąjungininkai, svajojo apie vieno iš jų giminės narių išrinkimą Maskvos didžiuoju kunigaikščiu. Jų planų įvykdymas reiškė didelį pavojų Lenkijai. Steponas Batoras siekė maskvėnus patraukti savo pusėn įtikinimais arba ginklu. Jis vylėsi Maskvą užimti per trejus metus, paskum, pasinaudojęs jos resursais, įvykdyti tuos troškimus, kurie buvo vertę jį sėstis į lietuvių–lenkų sostą, t.y. atpalaiduoti gimtąją Vengriją nuo Turkijos ir Austrijos. Savo planus jis išdėstė popiežiui Grigaliui XIII ir prašė jo pagalbos. Popiežius, būdamas A. Possevino įtakoje, manė sudarysiąs bažnytinę uniją su rusais ramiai ir atmetė Stepono Batoro siūlymą kovoti su pravoslavija ir islamu. 1585 m. seime karalius išdėstė savo sumanymą kol kas tik Maskvos atžvilgiu, bet Zborowskių šalininkai seimą nutraukė. Apsivylęs karalius atnaujino karo paliaubų sutartį, nustojusią galioti po Jono IV mirties, dvejiems metams. 1585 m. balandžio 10 d. mirė popiežius Grigalius XIII ir jo vieton buvo išrinktas Sikstas V. Steponas Batoras tuojau pas jį pasiuntė savo brolėną kardinolą Andrių Batorą išdėstyti jo planų, pats gi nuvyko Lietuvon. Habsburgų planams trukdyti jis pasiuntė Maskvon Lietuvos atstovą Haraburdą, pavedęs jam propaguoti Maskvos politinę uniją su Lietuvos ir Lenkijos valstybe. Lietuvoje Steponas Batoras rado pritarimą. Steponui Batorui susitarus su lietuviais, ėmė keistis ir lenkų nusistatymas. Pirmiausia jo pusėn perėjo Lenkijos senatoriai, kurie pamažu patraukė ir bajorus. Tuomet karalius įsakė sušaukti seimą 1587 m. vasario mėn. Seimeliai rinko karaliui palankius žmones. Iš Romos buvo gauta žinia, kad Sikstas V Stepono Batoro planus remsiąs ir kad jau paskyręs pirmąją subsidijos dalį – 25 000 dukatų. Į Lenkiją buvo pasiųstas Possevino, o pinigus atvežti turėjo naujasis nuncijus Anibalas iš Kapujos. Šiomis palankiai susidariusiomis aplinkybėmis mirė pats Steponas Batoras, persišaldęs medžioklėje netoli Gardino, tai paaštrino jo senesnę ligą. Stepono Batoro testamentuose jaučiamas nusivylimas tuo kraštu, kurį jam teko valdyti. Už paaukojimą savo gražiausio amžiaus, už nustotų žemių atgavimą, už atitolinimą gresiamo jungo, už grąžinimą valstybei senojo prestižo jam teko gyventi kartų gyvenimą, jausti neapykantą, girdėti nesiliaujamus šmeižtus. Su Steponu Batoru kapan nuėjo paskutinysis iš didžiųjų Lenkijos karalių ir didžiųjų Lietuvos kunigaikščių.

Stepono Batoro valdymo reikšmė Lietuvai. Dešimties metų Stepono Batoro viešpatavimas įnešė Lietuvos gyveniman didelį gyvumą visose jo srityse. Po šimto metų vėl pasireiškė Lietuvos persvara santykiuose su Maskva; Latvija, vadinta Livonija, buvo prijungta prie bendros Lietuvos–Lenkijos valstybės. Laisvės reikalavimas Livonijos valstiečiams turėjo rasti atbalsį ir Lietuvoje. Akademijos įkūrimas statė Lietuvą greta labiausiai kultūriškai pakilusių Europos kraštų. Visuotiniai suvažiavimai ugdė gyvųjų krašto reikalų supratimą, o suvažiavimuose kilę sumanymai rodo didelį jų dalyvių kultūringumą. Stepono Batoro mirtis nukreipė krašto dėmesį į grynai politinius klausimus, ir gausūs sumanymai, kilę suvažiavimuose, liko neįvykdyti. Išrinktas karaliumi prieš lietuvių valią, Steponas Batoras savo veikloje su jais suartėjo.

Steponas Batoras po Liublino unijos sujungton Lietuvos–Lenkijos valstybėn įnešė daug žymių kariškų pakeitimų. Visų pirmiausia jis atsisakė visuotinio gyventojų šaukimo kovai (pospolite ruszenie) ir, gavęs iš lenkų seimo lėšų, sustiprino vadinamąją kvartos kariuomenę Lietuvai ir Lenkijai svetimu samdytu karišku gaivalu (autorament cudzoziemski). Tuo būdu kariuomenės skaičius valstybėje žymiai padidėjo, prityrę nuolatinėse kovose vokiečių arkebuzininkai, vengrų husarai, lengvieji totorių raitininkai ir daugybė kitų žymiai pakėlė lietuvių ir lenkų kariuomenės paruošimą. Stepono Batoro pastangomis kariuomenėje buvo įvesta uniforma, šveicarų taktikos dėsniais reorganizuoti pėstininkai, žymiai išplėstos raitininkų formacijos (jų sudėtin įėjo, be kitko, Užparagės kazokai) ir pagaliau patobulinta ginklų technika bei artilerija.

Albertrandy J. *Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego, królów polskich. Warszawa, 1823; Archivum Jana Zamojskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego / Wyd.* Siemieński J. *Warszawa, 1904–1913. 3 t.;* Baliński M. *Dawna Akademija Wileńska. Petersburg, 1862;* Balzer O. *Geneza trybunału koronnego. 1886;* Bieliński J. *Uniwersytet Wileński (1579–1831). Kraków, 1899–1900. 3 t.;* Bednarski S. *Geneza Akademji Wileńskiej // Księga pamiątkowa Uniwersytetu Wileńskiego. 1929;* Boratyński L. *Stefan Batory i plan ligi przeciw Turkom // Rozprawy Akademji Umiej. Wydz. histor.-filozof. 1903. T. 19 (44);* Hejdensztejn R. *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Petersburg, 1857;* Janicki J. *Akta historyczne do panowania Stefana Batorego od 3 marca 1578 do 18 kwietnia 1579. Warszawa, 1881;* Janulaitis A. *Vyriausias Lietuvos Tribunolas. Jo atsiradimas, veikimas ir reikšmė Lietuvos gyvenime. K., 1927;* Korzon T. *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Wyd. 2-e; Lwów, 1923. T. 2.* Natanson-Leski J. *Epoka Stefana Batorego w dziejach granicy wschodniej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1930;* Niemcewicz J. U. *Zbiór pamiątników historycznych o dawnej Polszcze. Lipsk, 1838–1840. 5 t.;* Orzelski S. *Bezkrólewia ksiąg ośmioro czyli dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1576. Petersburg; Mohilew, 1856–1858; Pamiętniki do historji Stefana, króla Polskiego, czyli korespondencja tego monarchu, oraz zbiór wydannych przez niego urządzeń / Wyd.* E. Raczyński. *Warszawa, 1830;* Pawiński A. *Stefan Batory pod Gdańskiem w 1576–1577 r. Warszawa, 1877; Początki panowania w Polsce Stefana Batorego (1575–1577 r.). 1877; Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego. Warszawa, 1881;* Piasecki P. *Kronika. Kraków, 1870;* Plater de Broel W. S. *Zbiór pamiętników do dziejów Polskich. Warszawa, 1858;* Połkowski I. *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Kraków, 1887;* Sliwiński A. *Stefan Batory. Warszawa, 1922;* Solikowski J. *Krótki pamiętnik rzeczy polskich od zgonu Zygmunta Augusta [...] do r. 1590. Petersburg; Mohilew, 1855; Stefan Batory, Zygmunt Stary // Encyklopedja Polska. T. 5. Cz. 2: Historja polityczna Polski. Od roku 1506 do roku 1775. Warszawa, 1923;* Zakrzewski W. *Stefan Batory. 1887;* Zakrzewski W. *Stosunki stolicy apostolskiej z Iwanem Groźnym, carem i w. księciem moskiewskim. Kraków, 1872;* Zakrzewski W. *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia (1574–1575). Kraków, 1878;* Załęski S. *Stefan Batory. 1886;* Załęski S. *Wojenne plany Stefana Batorego oda r. 1583–1586 // Przegląd powszechny. 1884. T. 2. S. 345–370. Акты,относящиеся к истории Западной*

России. СПб. 1848. Т.3; Василенко П. *Очерки из истории Западной Руси и Украины. Киев, 1916*; Зборовский Я., Дзялынский Л. *Дневники второго похода Стефана Батория на Россию (1580). М.1897*; Коялович М. *Девник последнего похода Стефана Батория на Россию (осада Пскова) и дипломатическая переписка того времени (1581—1582). СПб., 1867;* Лаппо И. И. *Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). СПб., 1901;* Новодворский В. *Борьба за Ливонию между Москвою и Речью Посполитою 1570—1582 гг. СПб., 1904;* Погодин М., Дубенский Д. *Книга посольская Метрики Великого Княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государствование короля Стефана Батория (с 1573 по 1580 гг.). Москва, 1843.*

JONAS KAZIMIERAS

ANDRUSOVO TAIKA

Andrusovo taika, karo paliaubų sutartis, pasirašyta 1667 m. sausio 30 d. tarp Lietuvos–Lenkijos Respublikos ir Maskvos valstybės Andrusovo kaime, prie Gorodnės upės, tarp Smolensko ir Mstislavlio. Ja baigėsi trylikos metų karas, prasidėjęs 1651 m. tarp Lenkijos ir Maskvos po to, kai sukilę Bagdono Chmelnickio vadovaujami kazokai, nebepajėgdami kovoti savo jėgomis, pasidavė Maskvos carui Aleksejui, Mykolo sūnui. Į šitą karą buvo įtraukta ir Lietuva, kaip Lietu-

vos–Lenkijos Respublikos dalis, ir baisiausiai dėl jo nukentėjo, nes ilgą laiką buvo Maskvos kariuomenės okupuota. Andrusovo paliaubų sutartis turėjo galioti 13 metų, iki 1680 m. birželio mėnesio. Per tą laikotarpį turėjo būti sutvarkyti visi nesusipratimai ir išspręsti ginčijami klausimai, kilę tarp Maskvos ir Lietuvos–Lenkijos Respublikos ir prieš karą, ir paties karo metu, ir tarp abiejų valstybių sudaryta amžina taika. Andrusovo sutartimi Lietuvos–Lenkijos Respublika buvo priversta atsisakyti visų tų žemių, kurias buvo susigrąžinusi XVII a. pradžioje didžiosios rusų revoliucijos („Velikaja Smuta") metu ir kurių pripažinimą buvo gavusi paliaubų sutartimi Deuline 1618 m. ir amžinosios taikos sutartimi prie Polianovkos upės 1634 m., būtent Smolensko vaivadijos, Černigovo vaivadijos, Starodubo apskrities ir, be to, visų Ukrainos žemių, kurios yra į rytus nuo Dniepro ir kurios kitados sudarė Kijevo ir Perejaslavlio kunigaikštystes. Kijevas, Dniepro dešiniajame krante, su visomis apylinkėmis vienos mylios spinduliu turėjo būti perleistas Maskvai laikinai, dvejiems metams, iki 1669 m. balandžio 5 d., o po to grąžintas be jokio atlyginimo Respublikai. Maskva turėjo grąžinti Respublikai Polocką ir Vitebską su visais šioms sritims priklausančiais kaimais ir miestais, be Veližo, kuris „dėl šventos ramybės" buvo atiduodamas Maskvai, ir Livonijos dalies, kurią Maskva buvo atplėšusi nuo Respublikos, su Daugpilio (Dinaburgo), Ludzos, Rėzeknės ir Marienhauzeno miestais. Maskvos caras pasižadėjo nebesivadinti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir Podolės bei Voluinės kunigaikščiu ir šių titulų, kuriuos jis buvo oficialiai priėmęs 1655 m. po Lietuvos, Podolės ir Voluinės užkariavimo, nebedėti į savo antspaudą. Jis taip pat atsisakė vartoti Kijevo kunigaikščio titulą, kad ir gavo teisę dvejus metus valdyti Kijevą. Zaporožės Siečė turėjo likti abiejų susitariančiųjų valstybių valdoma. Zaporožės kazokai turėjo tarnauti Respublikai ir Maskvai bendrai prieš jų priešus – totorius ir turkus. Kadangi Krymo ir Turkijos sritis puldinėjantys kazokai kėlė nuolatinio karo grėsmę šioms valstybėms, tai abidvi susitariančiosios šalys pasižadėjo neleisti kazokams plaukioti Juodąja jūra ir drumsti taikos. Be to, abidvi valstybės pasižadėjo per visą paliaubų laikotarpį nevilioti kazokų, gyvenančių antrai valstybei tekusioje teritorijoje, ir nebepriiminėti jų su miestais ir pilimis ir tuo atveju, jeigu jie savo noru pasiduotų. Abidvi valstybės laidavo savo valdiniams, išpažįstantiems ne valstybinę tikybą, teisę ją laisvai praktikuoti. Kad toliau nesikartotų kazokų sukilimai, abidvi valstybės apsiėmė tuojau duoti viena antrai žinią apie pasirodžiusius „savavališkus ir neklusnius žmones" ir imtis priemonių jiems išgaudyti. Buvo pasižadėta netoleruoti plėšikų, juos gaudyti ir griežtai bausti. Jeigu vienos šalies valdiniai įsiveržtų į antrą šalį ir padarytų jos valdiniams žalos, tai antroji šalis turi nusikaltusiuosius nubausti ir padarytą skriaudą atitaisyti. Jeigu dėl savitarpio puldinėjimų kiltų nesusipratimų, gresiančių taikai, tai artimiausi abiejų šalių pasienio vietininkai ir vaivados turi susirinkti drauge ir „broliškai" visa išspręsti ir skriaudas atitaisyti. Šia sutartimi buvo taip pat bandoma nustatyti bendrą abiejų krikščioniškų valstybių politiką kaimyninių mahometoniškų Krymo totorių ir Turkijos valstybių atžvilgiu. Buvo susitarta bendrai pranešti Turkijai apie įvykusią taiką tarp Maskvos ir Lietuvos–Lenkijos Respublikos ir prašyti ją sulaikyti Krymo totorius nuo puolimų. Krymo totorių atžvilgiu buvo nutarta pasiūlyti ir chanui prisidėti prie sutarties. Jei Krymo chanas

su tuo nesutiktų ir pultų arba vienos kurios susitariančiosios valstybės, arba abiejų valstybių teritoriją, tai abidvi valstybės turi viena kitai padėti savo jėgomis ir prieš puolikus pasinaudoti Zaporožės kazokais. Taip pat reikėjo elgtis ir tuo atveju, jei kurią nors valstybę arba abidvi valstybes pultų turkai, ar vieni, ar susidėję su totoriais. Jei Krymo totorių chanas susidėtų su kuria nors trečiąja valstybe, tai abidvi susitariančiosios valstybės turi tuojau susižinoti ir nustatyti savo elgimosi liniją. Maskva pasižadėjo grąžinti okupacijos metu iš Respublikos išvežtus archyvus, bažnyčių indus, paveikslus, privačių asmenų ir valstybinį turtą, kurį tik bus galima surasti. Artilerijos, paimtos tiek valstybinėse pilyse, tiek privačiose, grąžinimas turėjo būti atidėtas iki bus pasirašyta amžina taika. Daug keblumų atsirado dėl belaisvių grąžinimo. Maskva sutiko tuojau paleisti paimtus į nelaisvę karius, dvasininkus ir bajorus bei jų tarnus ir žydus, bet nesutiko paleisti iki amžinos taikos pasirašymo žemdirbių („plon wszystek co się nazywa paszennym i roboczym, około sprawowania roli ludem obojej płci“). Tarp abiejų valstybių turėjo prasidėti normalūs prekybos santykiai ir abiejų susitariančiųjų šalių pirkliams turėjo būti leista laisvai išvažiuoti ir įvažiuoti su prekėmis sumokėjus tik atitinkamos valstybės nustatytus muitus. Savitarpio atsilyginimo už padarytus karo nuostolius ir atlyginimo privatiems asmenims už atimtus iš jų dvarus klausimai Andrusove nebuvo išspręsti ir atidėti ligi sutarties ratifikavimo.

Ratifikuodama šią sutartį Maskvoje 1667 m. spalio 21 d., rusų vyriausybė pasižadėjo už atimtas iš bajorų ir išdalytas Maskvos kariams žemes sumokėti Respublikai globalinę sumą – 1 000 000 auksinų, arba 200 000 rublių. Jos dalis, būtent 150 000 rublių, turėjo būti sumokėta tuojau, sutartį ratifikavus, o likusioji dalis 50 000 rublių, kitų, 1668, metų pradžioje. Pasilikusiems Rytų Ukrainoje bajorams buvo laiduojamas jos rankose likusio turto valdymas ir neviešos, privačiuose namuose, pamaldos. Nenorintys likti Maskvos valdžioje bajorai, totoriai ir žydai gavo teisę savo turtus likviduoti ir laisvai išsikelti. Per dvejus metus, Andrusovo sutartį pasirašius, abidvi susitariančiosios šalys turėjo pradėti derybas amžinai taikai sudaryti.

Ne visi Andrusovo karo paliaubų sutarties nuostatai buvo įvykdyti. Maskva ir Lietuvos–Lenkijos Respublika, suskaldžiusios Ukrainą į dvi dalis, nepajėgė galutinai nuraminti kazokų sąjūdžio. Neramumai Vakarų Ukrainoje ir nesiliaująs karo pavojus iš turkų pusės neleido Respublikos vyriausybei griežtai reikalauti iš Maskvos pasitraukti iš Kijevo, ir Maskva iš jo neišėjo. Derybų amžinai taikai pasirašyti taip pat nebuvo. Laikinosios karo paliaubų sutarties nuostatai liko galioje ir buvo patvirtinti 1686 m. birželio 18 d. amžinosios taikos, pasirašytos abiejose valstybėse viešpataujant jau kitiems asmenims. Jie galiojo ligi XVIII a. antrosios pusės, t.y. ligi pirmojo Lietuvos–Lenkijos Respublikos padalijimo.

Hubert I. *Pamiętniki historyczne. Warszawa, 1861; Сборник грамот и договоров о присоединении царств и областей к государству Российскому в XVII–XIX веках. Петербург, 1922;* Соловьев С.М. *История России с древнейших времен. СПб., б.г. Кн.3–4. Т.6–15.*

AUGUSTAS II

BIRŽŲ SUTARTIS

Biržų sutartis – Saksonijos kunigaikščio Fridricho Augusto, išrinkto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karaliumi Augusto II vardu, susitarimas su rusų caru Petru I, padarytas didžiojo Šiaurės karo pradžioje, 1701 m. tarp vasario 27 d. ir kovo 10 d., Biržuose, kariauti su Švedijos karaliumi Karoliu XII. Biržų sutarties nuostatai siejo ne Lietuvos–Lenkijos valstybę, o tik Augustą, kaip Saksonijos valdovą. Šis sutarties keistumas paaiškinamas ypatingomis aplinkybėmis, kuriomis Augustui II teko veikti. Fridrichas Augustas 1697 m. buvo vienas iš daugelio kandidatų į Lenkijos ir Lietuvos sostą. Rimčiausias jo priešininkas buvo prancūzų kunigaikštis Conti. Kadangi Prancūzija buvo sudariusi sąjungą su Turkija, o rusai su turkais tuomet kariavo, tai rusų caras Petras I, 1697 m. vykdamas į užsienį, savo laiškais, rašytais Lenkijon, energingai palaikė Fridricho Augusto kandidatūrą, kuris žadėjo savo kariuomene ir lėšomis atimti iš Turkijos Kameneco pilį Podolėje, grąžinti Lenkijai turkų užimtas Podolės ir Ukrainos dalis ir prijungti prie Lenkijos Valakiją ir Multanus. Šiuo

būdu jis, tapęs karaliumi, turėjo pasidaryti natūraliu rusų sąjungininku kovoje prieš turkus. Elekciniam seimui suskilus ir išrinkus du karalius – Conti ir Fridrichą Augustą, Petras I tuojau pasiuntė jam pasveikinimą ir įsakė kunigaikščiui Romodanovskiui sukoncentruoti rusų kariuomenę prie Lietuvos sienų, kad reikalui esant būtų galima karalių Augustą II ginti nuo Conti šalininkų. Pats Fridrichas Augustas atvyko Lenkijon su 8000 saksų kariuomenės, išblaškė savo priešininkus ir išvijo iš Dancigo su laivynu atvykusį prancūzų kunigaikštį Conti.

Išrinktas karaliumi, jis ėmė galvoti, kaip pasidaryti neribotu monarchu. Tai, jo nuomone, jam suteiktų užkariavimai ir karinė garbė. Turėdamas gana didelę nuosavą kariuomenę, Augustas II faktiškai nesilaikė prieš rinkimus duotų pažadų. Kai 1698 m. Augustas buvo pagaliau pripažintas ir savo priešų, tai, nenorėdamas paleisti saksų kariuomenės, paskelbė eisiąs vaduoti iš turkų Kamenecο. Šio žygio metu Ravoje jis susitiko su Petru I ir kelias dienas slaptai su juo tarėsi politikos reikalais. Spėjama, kad buvo nusistatyta bendrai baigti karą su turkais ir sumanyta išvyti švedus iš Rytų Pabaltijo. Viešai tebuvo žinoma, kad abudu monarchai nutarė duoti savo delegatams, numatytiems pasiųsti į Karlovicuose, prie Dunojaus, prasidedančias derybas tarp turkų ir su jais kariavusių valstybių – Austrijos, Venecijos, Lenkijos ir Rusijos, – instrukcijas palaikyti vieni kitus. Karui su turkais Augustas II parsigabeno daugiau kariuomenės iš Saksonijos. 1698 m. gruodžio 18 d. taika su Turkija ši grąžino Lenkijai Kamenecą ir atsisakė pretenzijų į Podolę ir Ukrainą. Saksonijos kariuomenės laikymas Lietuvoje ir Lenkijoje dabar visiems rodėsi esąs nereikalingas, bet Augustas II vis delsė. Jis teisinosi būtinu reikalu nuraminti Lietuvą ir iškasti Palangos uostą. Tuo pat metu jis stengėsi sudaryti draugiškumo sutartis su Brandenburgo kunigaikščiu Fridrichu III (Jamsburge 1698 m.) bei 1698 m. kovo 24 d. su Danija, vėliau su ja – puolimo sutartį prieš Švediją (1699. IX. 25). 1698 m. pabaigoje jis priglaudė pas save Livonijos politinį emigrantą Patkulį ir sudarė su juo, tariamai veikiančiu visos Livonijos bajorijos vardu, sutartį dėl Livonijos pasidavimo Lietuvos–Lenkijos valstybei. 1699 m. rudenį Augustas II savo generolą Karlovicą drauge su Patkuliu pasiuntė Maskvon ir čia pasirašė formalią slaptą puolimo–gynimosi sutartį prieš Švediją (1699. XI. 11). Susidarė Augusto II, Danijos ir Rusijos valdovų sutartis prieš Švediją. Viešai tiek Augustas II, tiek Petras I stengėsi reikšti Švedijai draugiškumą. Augustas II visą šitą laiką nesiliovė koncentravęs saksų kariuomenę šiaurės vakarų Lietuvoje, arčiau Palangos ir Kurše. 1700 m. vasario mėn. ji netikėtai puolė Rygą, bet buvo atmušta. Saksai tegalėjo įsistiprinti Kuoknesėje (Kokenhausene) ir Diunamiundėje. Šiek tiek vėliau karo veiksmus pradėjo Danijos karalius Fridrichas IV puldamas Holšteino kunigaikštį Fridrichą. Karolis XII, nelaukiamai išsodinęs švedų kariuomenę prie Kopenhagos, privertė Daniją pasirašyti taiką ir Holšteino kunigaikščiui sumokėti kontribuciją. Apsidirbęs su Danija, Karolis XII puolė rusus, kurie 1700 m. rudenį apgulė Narvos pilį. Sužinojęs apie Karolio atvykimą Estijon, Augustas II įsakė atitraukti saksų kariuomenę iš dešiniojo Dauguvos šono, palikęs savo rankose tik Diunamiundę ir Kuoknesę, ir pasiūlė Karoliui XII taiką, bet šis jos nepriėmė. Karolis XII 1700 m. lapkričio 19 d. prie Narvos sunaikino rusų kariuomenę ir, laikydamas rusus bejėgiais, ėmė ruoštis į karą su Augustu II. Pavojus, gresiąs dabar Petrui I ir Augustui II, privertė

juos dar kartą drauge aptarti visus karo reikalus. Susitikimui buvo numatyta Biržų pilis. Didesnei paslapčiai išlaikyti Augustas II įsakė saksams ją laikinai atimti iš ją saugančios įgulos. Apie pačią derybų eigą labai mažai težinoma. Petras I buvo bandęs pritraukti prie sutarties ir Lietuvą bei Lenkiją ir buvo pradėjęs šia prasme kalbą su į Biržus atvykusiu Lietuvos vicekancleriu Ščuka, bet šis preliminarine (įžangine) sutarties sąlyga iškėlė 1667 m. Andrusovo taikos reviziją ir Kijevo bei bent pusės kitų ta taikos sutartimi rusams tekusių žemių grąžinimą. Petrui griežtai atsisakius net kalbėti šiuo reikalu ir pasiūlius tik Livoniją, Ščukos pasitarimai su caru nutrūko. Petrui teko daryti sutartis tik su Augustu II. Abudu monarchu pasižadėjo vesti karą su švedais visomis savo galiomis ir viens be kito su jais nedaryti taikos. Karą laimėjus, Livonija (Latvija) ir Estija turėjo tekti Lietuvai ir Lenkijai, o Ingrija, Karelija ir Narva Rusijai. Petras žadėjo pasiųsti Augustui talkon ligi 20 000 pėstininkų ir 40 patrankų su visa reikiama amunicija ir visą laiką šią kariuomenę išlaikyti savo lėšomis, duoti pinigų maisto sandėliams įtaisyti, pasiųsti Vitebskan 10 000 svarų parako ir duoti trejus metus po 100 000 rublių. Petras įsakmiai pasižadėjo jokių pretenzijų į Livoniją (Latviją) ir Estiją nereikšti. Šiuos sutarties nuostatus buvo nutarta pranešti ir Danijos karaliui. Be jų, vienas punktas buvo visiškai slaptas. Petras pasižadėjo atsiųsti Augustui II 20 000 rb papirkimams tų „lenkų senatorių, kurie suras būdą pritraukti prie pasirašytosios sutarties ir [Lietuvos–Lenkijos] valstybę“.

Šios sutarties nuostatų nepavyko įgyvendinti. Tiesa, kai greitai po abiejų valdovų pasimatymo atsinaujino karo veiksmai tarp saksų ir švedų, rusų kariuomenė buvo pasiųsta saksams pagalbon. 1701 m. liepos 19 d. kautynėse kairiajame Dauguvos krante, netoli Rygos, saksų pusėje dalyvavo apie 19 000 rusų. Kautynės pasibaigė saksų pralaimėjimu. Jo reikšmė buvo didelė: nukritus Augusto II kariniam prestižui, kai kurie lenkai didikai slaptai pasiūlė Karoliui nuvainikuoti Augustą. Pastarojo priešininkai ėmė glaustis prie Karolio. Lietuvoje Sapiegos, bajorų, Augustui pritariant, sumušti, užmezgė ryšius su Karoliu XII. Nors Lietuvos kariuomenė saksų kautynėse su švedais nedalyvavo, bet ji buvo Augusto II 1700 m. liepos 1 d. universalu mobilizuota Lietuvos sienoms ginti. 1701 m. gruodžio mėn. Karolis XII su nedideliais pėstininkų ir raitelių būriais įsiveržė Lietuvon ir vaikėsi bajorų mobilizuotus būrius, visur juos mušdamas. Be didelio pasipriešinimo jis užėmė Skuodą, Tryškius, Kelmę, Kėdainius ir pagaliau Kauną. Augustas II po nepasisekimų Latvijoje atitraukė savo kariuomenę į Prūsus ir visais būdais siekė susitaikyti su Karoliu XII. Pastarasis nesileido į jokias derybas. 1702 m. jis įsiveržė Lenkijon, kad jį iš ten išvytų. Petras I tuo tarpu stengėsi užkariauti Ingriją ir Narvą siekdamas pramušti „langą į Europą“. Pradėti jo ir Augusto II kariniai ir politiniai santykiai laikinai nutrūko, ir Biržų sutartis liko tik vienu didžiojo Šiaurės karo epizodų.

Jarochowski K. *Dzieje panowania Augusta II. Poznań, 1856; Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских. М., 1853. Кн.17. С.10–17 (pasimatymo Biržuose dienynas);* Соловьев С.М. *История Р. ссии с древнейших времен. СПб., б.г. Кн.3.*

PAAIŠKINIMAI

Skelbiami I. Jonyno straipsniai surinkti iš įvairių leidinių – Lietuvos enciklopedijos, žurnalų, laikraščių, kurių kalbos tvarkytojai nevienodai rūpinosi lietuvių kalbos grynumu. Autoriui, baigusiam mokslą rusiškose mokyklose, kalbininko pagalba buvo reikalinga, ypač dažna nelietuviška sakinio konstrukcija.

Leidinys rengiamas ne tik kaip žymaus istoriko palikimas, bet ir plačiajai visuomenei įdomi Lietuvos istorijos knyga, todėl, kad sakinys būtų sklandesnis, vienas kitas mažmožis pataisytas: sunorminta žodžių rašyba ir skyryba, šiek tiek taisyta žodžių tvarka sakinyje, labai nutolusios prasmės (vaduodamasis = vadovaudamasis) bei akivaizdžios žodžių darybos klaidos. Praleidžiami per dažni įvardžiai, be kurių minimas asmuo ir taip aiškus. Paliktos I. Jonyno vartotos lygiagrečios formos (kunigaikštija ir kunigaikštystė, naugardėnai ir naugardiečiai), kai kurie dabar jau nevartojami priesaginės darybos žodžiai (draugingas, tragingas), dviskaita (abudu broliu).

Bene sudėtingiausia buvo redaguoti terminus ir tikrinius vardus, kurių formos skiriasi nuo dabartinių. Tiesa, dažnai I. Jonynas nenuoseklus, terminai ir vardai įvairuoja: dabartiniams artimesni tuose straipsniuose, kurie buvo geriau suredaguoti. Terminai ir tikriniai vardai dažniausiai paliekami tie, kurie labiau įprasti šiandien. Pavyzdžiui, Vidurinioji Azija – Vidurinė Azija, Auksinė orda – Aukso orda, Dlugošius – Dlugošas, Vladislavas Jogaila – Vladislovas Jogaila, Vaidyla – Vaidila, Norimantas – Narimantas, Enrikas – Henrikas, Žigimantas – Žygimantas, Alena – Elena, T. Norbutas – T. Narbutas, Valuinė – Voluinė, jarluikas – jarlykas. Tačiau taip, kaip rašė I. Jonynas, paliekami rusų ir pačių lietuvių (priėmusių stačiatikių tikėjimą) kunigaikščių vardai: Jonas (ne Ivanas), Dimitras (ne Dmitrijus) ir t.t. Nekeičiami taip pat tokie sulietuvinti vietovardžiai kaip Rytų Vilkaviškis (Volkovyskas), Lietuvos Brasta (Brestas) ir panašiai. Kitos jų formos nurodomos asmenvardžių ir vietovardžių rodyklėse.

I. Jonyno šaltinių ir literatūros nuorodos buvo pateiktos įvairiai – pačiame tekste arba puslapio apačioje, enciklopedijos straipsniuose tam tikromis santrumpomis; nuorodos, enciklopedijos santrumpos iššifruotos, sunumeruotos iš eilės ir nukeltos į puslapio apačią. Straipsnių pabaigoje pateikiamų literatūros sąrašų duomenys papildyti pagal dabartines bibliografinio aprašo taisykles.

I. Jonyno straipsniai spausdinami iš šių leidinių:

Butigeidas – LE. K., 1936. T. 4. Sklt. 1204–1206.

Gediminas – LE. K., 1940. T. 8. Sklt. 1119–1195.

Aldona – LE. K., 1933. T. 1. Sklt. 208–211.

Damilla arba Danmilla – LE. K., 1937. T. 5. Sklt. 1414.

Algirdas – LE. K., 1933. T. 1. Sklt. 278–295.

Alena – LE. K., 1933. T. 1. Sklt. 261–262.

Andrius – LE. K., 1933. T. 1. Sklt. 575–585.

Dimitras – LE. K., 1937. T. 6. Sklt. 912–914.

Kęstutis ir jo laikai – Trimitas. 1932. Nr. 39. P. 767–768; Nr. 40. P. 791–792; Nr. 42. P. 830–831; Nr. 43. P. 851–852; Nr. 44. P. 871; Nr. 45. P. 891–892; Nr. 46. P. 911–912; Nr. 47. P. 930–932; Nr. 48. P. 950–952; Nr. 49. P. 970–972; Nr. 50. P. 991–992; Nr. 51. P. 1011–1012; Nr. 52. P. 1032–1035. Yra dar vienas panašiai pavadintas I. Jonyno straipsnis „Didysis Lietuvos kunigaikštis Kęstutis", kuris buvo spausdintas leidinyje „Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio 550 metų sukaktuvėms paminėti" (K., 1932. P. 3–29). Tačiau į šį rinkinį jo nededame, nes jame daugiausia kartojami tie patys duomenys, kuriuos I. Jonynas skelbė kituose straipsniuose apie Kęstutį, Gediminą ir Algirdą.

Kęstutis (550 metų mirties sukaktuvių proga) – Lietuvos aidas. 1932. Rugsėjo 24. Nr. 217; Rugsėjo 26–27. Nr 218–219; Spalio 1. Nr. 223; Spalio 5–6. Nr. 226–227; Spalio 12–14. Nr. 232–234; Spalio 19–22. Nr. 238–241; Spalio 26. Nr. 244. Šio straipsnio I. Jonyno rankraštis yra MAB. F. 105. B. 207. L. 1–41.

Birutė – LE. K., 1935. T. 3. Sklt. 1159–1165.

Danutė – LE. K., 1937. T. 5. Sklt. 1501–1502.

Didysis kunigaikštis Vytautas (keli chronologijos duomenys) – Lietuvos aidas. 1929. Lapkričio 27. Nr. 271.

Vytauto šeimyna – Praeitis. 1933. T. 2. P. 183–244. I. Jonyno rankraštis, antrašte „Didžiojo kunigaikščio Vytauto šeimyna", iš kurio spaustuvė rinko tekstą, yra MAB.F. 105. B. 52. Pirmoji korektūra (ji saugoma ten pat, b. 150) redaguota nežinomo kalbininko ir taisyta bei papildyta rankraštinėmis paties I. Jonyno įklijomis. Sutrumpintas ir pavadinimas. Antrojoje korektūroje (ten pat) taisyti tik raidžių rinkėjo apsirikimai. Pakartotinai skelbtas: Jonynas I. Istorijos baruose. V., 1984. P. 33–99. Šiame straipsnyje daug dėmesio skirta Vytauto žmonos Onos ir jos brolio kunigaikščio Sudimanto tėviškei, jos vietai nustatyti. I. Jonyno nuomone, tai – Vėžiškė, netoli Alovės. Tačiau straipsnyje „Vytauto apšaukimas Lietuvos karaliumi" rašoma, kad Vytauto svainis Sudimantas buvo Eišiškių kunigaikštis. Šis teiginys, nors atskirai neargumentuotas, yra vertas bene didesnio dėmesio, kaip niekuo nepasižymėjusios Vėžiškės akcentavimas.

Vytauto ženklas – Vairas. 1930. Nr. 3. P. 497–507; Nr. 4. P. 24–34; Nr. 5. P. 128–135; Nr. 6. P. 206–221. I. Jonynas yra parašęs taip pat straipsnį „Vytauto ženklo, arba herbo, klausimu" (Lietuvos aidas. 1930. Kovo 1. Nr. 50), kuris buvo siauresnis šiame rinkinyje skelbiamo straipsnio variantas.

Vytauto apšaukimas Lietuvos karaliumi – Vairas. 1930. Nr. 11. P. 123–142. Šio straipsnio rankraštis (su nedideliais redaktoriaus taisymais), iš kurio spaustuvė rinko tekstą, yra MAB. F. 105. B. 209. L. 1–25. Nežinia kodėl, I. Jonynas straipsnio nebaigė, jo nė neįpusėjęs. Tolesnio rankraščio nėra.

Leidinių apie Vytautą recenzijos – Vairas. 1931. Nr. 2. P. 254–262.

Jogaila – didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius – Židinys. 1934. Nr. 8/9. P. 135–147; Nr. 10. P. 257–269; 1935. Nr. 5/6. P. 522–529; Nr. 7. P. 59–68; Nr. 10. P. 303–315; 1936. Nr. 2. P. 175–181; Nr. 3. P. 293–305. Dalis I. Jonyno rankraščio („Jogaila. 1382 metų tragedija Lietuvoje"), iš kurio spaustuvė rinko tekstą, yra MAB. F. 105. B. 72. L. 1–27; B. 73. L. 1–28. Yra ir I. Jonyno taisyta korektūra, taip pat I. Jonyno taisyta korektūra „Jogaila. 1382 tragedijos epilogas" (Ten pat. L. 28–37), „Jogaila. Krėvos akto genezės" (Ten pat. B. 67. L. 1–16. B. 68. L. 1–20). Straipsnis liko nebaigtas spausdinti, tolesnio I. Jonyno rankraščio nerasta.

Jadvyga – LE. K., 1942. T. 10. Sklt. 288–298.

Dovydiškių sutartis – LE. K., 1937. T. 6. Sklt. 1341–1344.

Bražuolės sutartis – LE. K., 1936. T. 4. Sklt. 602.

Aleksandras – LE. K., 1933. T. 1. Sklt. 226–244.

Elzbieta – LE. K., 1939. T. 7. Sklt. 806–808.

Elena – LE. K., 1939. T. 7. Sklt. 739–742. Šio straipsnio rankraščio švarraštis yra MAB. F. 105. B. 57. L. 1–5 ir juodraštis – B. 58. L. 1–7.

Žygimantas Augustas

Bona – LE. K., 1936. T. 4. Sklt. 126–137.

Barbora Radvilaitė – LE. K., 1934. T. 2. Sklt. 1233–1240.

Henrikas Valua – LE. K., 1939. T. 7. Sklt. 898–900. Kaip šio straipsnio autoriai pasirašė I. Jonynas ir Augustinas Janulaitis.

Steponas Batoras – LE. K., 1934. T. 2. Sklt. 1517–1534; K., 1935. T. 3. Sklt. 1–26.

Jonas Kazimieras

Andrusovo taika – LE. K., 1933. T. 1. Sklt. 591–594.

Augustas II

Biržų sutartis – LE. K., 1935. T. 3. Sklt. 1238–1242.

TRUMPINIMAI

CDL – Codex diplomaticus Lithuaniae / Ed. E. Raczyński. Wrocław, 1845

CDP – Codex diplomaticus Prussicus / Hrsg. von J. Voigt. Koenigsberg, 1836–1853. Bd. 1–4

CEV – Codex epistolaris Vitoldi Magnis ducis Lithuaniae 1376–1440 / Coll. A. Prochaska. Cracoviae, 1882. [serija: Monumenta Medii Aevi. T. 6.]

CEXV – Codex epistolaris saeculi decimi quinti. Kraków, 1876. T. 1 (Coll. A. Sokołowski, J. Szujski); 1891. T. 2 (Coll. A. Lewicki); 1894. T. 3 (Coll. A. Lewicki)

Kronika litewska – Kronika litewska. Pomniki do dziejów litewskich. Pod względem historycznym, diplomatycznym, geograficznym, statystycznym, obyczajowym, archeograficznym i t.p. / Zebrał T. Narbutt. Wilno, 1846

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LE – Lietuviškoji enciklopedija

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus

MAB – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius

Skarbiec diplomatów – Skarbiec diplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych... posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów / Zebrał I. Daniłowicz. Wilno, 1860–1862. T. 1–2

SRP – Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschitsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrsehaft / Hrsg. von Th. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke. Leipzig, 1861–1870. Bd. 1–4

VUB – Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей. СПб., 1845–1907. Т. 1–17

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

TRUMPINIMAI

d. – duktė; d. k. – didysis kunigaikštis; d. k-štienė – didžioji kunigaikštienė; k. – kunigaikštis; k-štienė – kunigaikštienė; k-štytė – kunigaikštytė; s. – sūnus

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

TRUMPINIMAI

aps. – apskritis; dv. – dvaras; ež. – ežeras; gel. st. – geležinkelio stotis; gub. – gubernija; j – jūra; k-stė. – kunigaikštystė; m. – miestas; p. – pilis; prv. – provincija; s. – sala; sr. – sritis; u. – upė; valst. – valstybė; vaivad. – vaivadija; vysk. – vyskupija; vls. – valsčius; ž. – žemė

ILIUSTRACIJŲ RODYKLĖ

Rodykles sudarė Aldona Bendorienė

TURINYS

Jo-177
Jonynas, Ignas
Lietuvos didieji kunigaikščiai / Sudarė [ir įvadą „Keletas žodžių apie autorių", p. 5–13, parašė] V. Merkys. – V.: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1996. – 405[1] p.: iliustr., port.

Bibliogr. str. gale ir išnašose. – R-klės: p. 379 – 404
ISBN 5-420-01256-1

Skelbiami I. Jonyno veikalai, surinkti iš įvairių leidinių: Lietuviškosios enciklopedijos, tęstinių istorijos leidinių, visuomeninių-politinių žurnalų ir laikraščių, – tai lietuvių istoriografijos klasika, kultūros paminklai, įdomūs ir mokslininkams, ir kiekvienam skaitytojui.

UDK 947. 45

Ignas Jonynas
Lietuvos didieji kunigaikščiai

Redaktorė *Aldona Bendorienė*
Meninis redaktorius *Alfonsas Žvilius*
Techninė redaktorė *Elvyra Volkienė*
Korektorė *Aldona Sidarkevičienė*
Maketuotoja *Alė Zimanienė*

SL 256. 1996 01 30 34,9 apsk. leid. l.
Tiražas 3000 egz. Užsakymas 568.
Mokslo ir enciklopedijų leidykla,
Žvaigždių 23, 2050 Vilnius.
Spausdino „Spindulio" spaustuvė,
Gedimino 10. 3000 Kaunas